HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL İSYAN

MİLLİ KURTULUŞ SAVAŞININ GERÇEK HİKÂYESİ

1

KUTSAL İSYAN

MİLLÎ KURTULUŞ SAVAŞININ
GERÇEK HİKAYESİ

I

tarama : Alamut

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL İSYAN

MİLLÎ KURTULUŞ SAVAŞI'NIN GERÇEK HİKÂYESİ

I

TEKİN YAYINEVİ

SONSUZ KAÇIŞ

Denizde bulunan kimse,
rüzgârın keyfine tâbidir.
Danimarka Atasözü

iri yarı Talât Paşa ila ince uzun boylu İhsan Namık bey, karşıdan rüzgârın yüzlerine çarptığı soğuk Kasım yağmurunun etkisiyle sırtları kamburlaşarak iri adımlarla yürüyorlardı. Talât Paşanın sırtında kül rengi bir pardösü vardı; alaca karanlıkta daha koyu görünen bu pardösünün içinde kocaman gövdenin attığı adımlar pek kararlı ve umutlu değildi.

Bebek yolunun sağında boğazın suları, coşkun bir ırmak gibi Marmara'ya doğru akıyordu.

Bebek, uyuyordu. Konuşan, kımıldayan, yalnız tabiatın vahşi güçleriydi.

1918 yılı Kasımının Cumayı Cumartesiye bağlayan bu sıkıntılı gecesinde saat yirmi üç sularında Talât Paşa, sonsuz kaçışının henüz başlangıcında bulunuyordu. Bir ara durdu, gözleriyle çevresini araştırdı, gerek deniz kıyısında, gerekse duvar diplerinde hiç kimse görünmüyordu. Issız korularda rüzgârın ve güz yağmurunun gürültü ve hışıltısından başka bir şey duyulmuyordu, ihsan Namık bey'e:

— Hani, burada buluşmayacak mıydık? diye sordu, acaba Enver nerede kaldı?

Sonra şapkasından yüzüne süzülerek kalın, kara ve düşük bıyıklarının ucundan akan yağmur sularını kocaman elinin iri parmaklariyle silmeğe çalıştı.

Arkadaşı:

— Daha ileride buluşacaktık, paşaml Şu burnu dönelim, dedi.

Yeniden yürümeğe başladılar. Sağ yanlarından büyük bir gürültü ile akıp giden deniz, büsbütün hırçınlaşmıştı. Boğaz yağmuru bu iki umutsuz yüzü daha insafsızca doğuyordu. En sonra burnu döndüler. Burada boğaz rüzgârından birisi fesini, öbürü de şapkasını kurtarabilmek için her iki yolcu da ellerini başlarına götürmek zorunda kaldı. Talât Paşa, şapkalıydı.

Talât Paşa :

— Ne de berbat güne rastladı, dedi, insan bir kere düşmeye görsün, artık, ona tabiat da acımaz olur.

Biraz ilerde güzel bir yalı yükseliyordu. Şahnişini hırçın suların üzerine doğru uzanmıştı.

İhsan Namık bey :

— İşte, oradalar)

Dedi. Gerçekten de yalının geniş saçağı altında iki gölge seçiliyordu. Yaklaştıklarında bunlardan birinin Enver Paşa, öbürünün de kız kardeşi Mediha hanım olduğunu gördüler. İmparatorluğun Başkumandan vekilini son yolculuğunclcı uğurlayan biricik kara gün dostu bu idi.

Dört kişi birbirine sokulmuştu. Hepsinin de gözleri denizin uzaklarında idi. Yağmur boğazın iki yakası arasında koyu kül rengi bir perde gerdiğinden Anadolu yakası büsbütün yitip gitmiş gibiydi.

İstanbul'dan Karadeniz'e, Karadeniz'den İstanbul'a geçen vapur ve takaların fenerleri bu perde arasında daha çok kızarıyor ve eriyordu.

Bunlar arasında bekledikleri ışık yoktu. En sonra karşıdan bir projektör parladı, ışıkları gittikçe büyüyüp güçlenerek yaklaştı, biraz sonra da yalının rıhtımına yanaştı. Bu, torpidodan gelen bekledikleri motordu. Motor homurtularla rıhtıma yanaşınca içinden iki sarışın Alman denizcisi karaya atladı; motoru karaya yanaştırdılar:

Herein bitte! dediler.

Enver Paşa, kız kardeşi Mediha ile sarılmış öpüşüyordu :

— Yolun açık olsun. İnşallah, yine alnın açık dönersin, ağabey!

— Hiç merak etme, Medlha, yine döneceğim, döneceğiz; beni bekleyin. Size her zaman haber göndereceğim.

Alman denizcilerden biri :

— Schnell, bitte! Diye bağırdı. Ve bu anda kolundan tuttuğu Talât Paşa'yı motora bindirdi. Enver Paşa da kızkardeşinden ayrılarak denizcilerin yardımına aidırış etmeden motora atladı, ve küçük kamaraya girdi.

Motor hemen yola çıktı. Rıhtım üzerinde, iki hareketsiz gölge, Mediha hanımla İhsan Namık bey dikilmiş duruyor ve manyetize olmuş gibi uzaklaşan motora bakıyorlardı.

Motor, yağmurun karanlık perdesi altında gözden uzaklaşınca Mediha hanımın bir hıçkırığı denizin gürültüsü arasında yitip gitti. Boğazın altın, gümüş ve masmavi yakamozlar yapan koyu lâcivert suları, Akdeniz'e doğru akıp gidiyordu.

Motorun aydınlık kamarasında yolcular ilk kez birbirlerinin yüzlerini iyice gördüler.

Talât Paşa, ilkin Enver Paşa'nın yüzüne baktı. Bu yüzde büyük bir üzüntü ile büyük bir hırçınlığın ve kararlılığın izlerini de gördü. Onda, yemekte olduğu güzel bir yemeğin başından zorla kaldırılmış bir adam hali vardı.

Wilhelm benzeri küçük, uçları kalkık ve dik bıyıkları, sinirli, enerjik ve iradeli görünüşünden bir şey yitirmemişti. Yağmurla ıslanmış uzun kirpikleri onu ağlamışa benzetiyordu. İri elâ gözlerinin bakışları bilinmeze atılan İnsanların ne denli kararlı da olsa huzursuz, tedirgin ruh halini gösteriyordu, yanakları yine pespembe, yüzü yine bir erkek güzelininkinin tıpkısıydı. Artık üzerinde Başkumandanlık üniformasından eser yoktu. Rastgele bir Avrupalı kılığına bürünmüş, başına da Talât Paşa gibi bir şapka geçirmişti. Ruhundaki enerji denizi henüz tükenmemişti; hiç de partiyi yitirmişe benzemiyordu.

Fakat Talât Paşa, iç dünyası daha derin bir adamdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun korkunç çöküntüsünü hem iri gövdesinin üzerindeki geniş omuzlarında, hem de ruhun-

da duyuyordu, içinde, ömründe hiç duymadığı bir acı kabarıyordu. Bu acıyı hiç bir şeye benzetemiyordu. Enver Paşada gördüğü yeni bir serüvene atılan insan hali ve kararlılığı, onda yoktu. Enver, en sonra bir idealist ve askerdi. Fakat, Talat Paşa daha realistti ve omuzlarında duyduğu sorumluluk yükü, hiç bir idealin kanatlarının kaldıramıyacağı ağırlıktaydı. Çok sevdiği aziz yurdundan hesap vermeden bir cânl gibi kaçıyordu. Yarın payitahtta bir bomba gibi patlayacak olan kaçış haberinin korkunç gürültüsünü şimdiden kulaklarında duyuyor gibiydi: «Ne bahtiyar çocuk şu Enverl» diye düşündü: «O, şu anda Kafkas ordularının başına geçip şu ters talihin üzerine yürüyeceğini ve dört yıldır en güçlü Alman ve Türk ordularıylu birlikte yenemediği dünya ordularını bu bir avuç Kafkas ordusu ile yeneceğini sanıyor, fakat zarar yok, varsın öyle sansın.»

İttihat ve Terakki'nln son sadrazamı, Enver Paşa'nın da kendisini süzmekte olduğunu sezdi: Sakalları uzamıştı, bu, yüz on beş kiloluk adamdaki çöküntü ve zayıflama, kendisini tanıyanların gözlerinden kaçmayacak gibi İdi. Avurtları çökmüş, esmer yüzü daha çok gölgelenmiş ve kararmış gibiydi. Gözlerinin altı mosmordu. Yağmurun iyice ıslattığı şapkasından yüzüne sular sızıyordu. Palabıyıklarının hafifçe kalkık uçları düşmüştü. İri siyah gözlerinin bakışları ruhundaki uçuruma doğru derinleşerek kararıyordu.

Motor boğazın kuytu bir yerinde koyu kül rengi silueti İle kararan bir torpidoya yaklaşmıştı. Bu torpido. Birinci Dünya Savaşı içinde Ruslardan alınan birbirinin benzeri üç torpidodan biriydi. Savaş kabinesinin düşeceği günlerde Kasımpaşa'daki öbür iki torpidonun yanından alınarak Alman denizcilerinin emrine verilmişti. Vahidettin'in bir kahpeliği karşısında, henüz Alman ordusunun işgalinde bulunan Ukrayna'nın büyük kıyı şehri Odesa'ya doğru yola çıkacaklardı. İşte. şimdi, o gün gelip çatmıştı. Eski esir Rus torpidosu feleğin bu yeni esirlerini almış Rusya'nın esir bir şehrine götürecekti. Talât Paşa ile Enver Paşa, Alman deniz erlerinin yardımlyle torpidoya bindiler;

yağmur hâlâ sisle karışık yağıyordu; yüzlerinden, üstlerinden başlarından sular süzülerek kamaraya indiler, içerinin sıcak havası birdenbire yüzlerine çarptı. Ve uzun günlerdir İlk kez kendilerini güven içinde buldular. Artık sonsuz yolculuğun ilk basamağına adımlarını atmışlardı. Arkalarında kocaman dev gibi düşman ve sevgili bir şehir yükseliyordu; her yenilenin ardında dosttan çok düşman bulunurdu. Elirkaç kara gün dostu devede kulak kalırdı. Artık, yarından tezi yok, herkes, omuzların kaldıramiyacağı ağırlıktaki yenilme yükünü yükleyecek güçlü omuzlar aramaya başlayacaktı. Bu omuzlar da olsa olsa Sadrazam Talât Paşa ile Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın omuzları olabilirdi.

Alman denizcileri Osmanlı İmparatorluğunun bu en büyük iki adamına garip duygular içinde şaşkın - şaşkın bakıyorlardı; ne düşündüklerini söylemek biraz zordu, fakat, yine de bu iki yenilmiş adamda kendi büyüklerinin ve kendilerinin de sonlarını görüyorlardı.

Biraz sonra boğazın başka bir yanından sakalından yağmur suları süzülen Bahriye nazırı Cemâl Paşa ile birkaç İttihat ve Terakki büyüğü daha gelmişti. Bunlar Cemâl Paşa, Doktor Nazım ve Bahaettln Şâkir beylerdi ve hepsi de şapkalıydı.

Torpidonun makineleri çalışmağa başlamıştı. Gemi ahenkli bir biçimde titriyor ve sarsılıyordu. Geminin kaptanı bu büyük kaçakları:

Gute Nacht! Diye selâmlıyarak çekildi.

Biraz sonra kaçak savaş gemisi boğazın karanlık sularını yararak yol almağa başladı. Bütün hızı ile Karadeniz'e doğru ilerliyordu, çünkü, yarın gün doğunca bir tehlike çanı çalabilir, İzzet Paşa'nın bütün iyi niyetleri bir yana atılarak Vahidettin'in göndereceği süratli bir harp gemisi onları yakalayıp geri getirebilirdi. Artık kaderin karanlık güçleriyle bir ölüm-dirim savaşı başlıyordu.

Gemi, boğazdan çıkarken sarsılmağa başlamıştı, artık Karadeniz'i görmeyen yolcular, onun çalkantılı ve hırçın varlığını duyuyorlardı.

Talât Paşa, Enver Paşa'ya:

— Odesa'ya ne kadar zamanda varabiliriz acaba?

Diye sordu.

Denizin dalgalı, oynak ve tehlikeli uzaklıklarını sanki sıçrayarak, uçarak aşmak isteyen Enver Paşa :

— İki koca günden önce varamayız oraya!

Diye kestirip attı.

Talât Paşa, bunu yalnız bir can kaygusu ile sormuş tu. Padişah, gerçekten kendilerini yakalatmak için harekete geçebilirdi. Vahidettin, hiçbir vakit sevmediği, seve mediği bu İttihatçı kodamanların, elinden kurtulup gitmiş olmasına pek yanacağa benziyordu.

Enver Paşa'ya gelince: O. bir an önce Odesa'ya varmağa can atıyordu, çünkü, birkaç zamandır kurduğu maverayı Kafkas ordusunun başına geçecek, sırtını bolşeviklere dayayarak yine eski düşmanlarına kafa tutacak ve hiç olmazsa Anadolu Türklerini kurtarmak için ölünceye dek savaşacaktı.

Gerek Enver Paşa, gerekse Talât Paşa, dün gece gözünü kırpmamıştı, çok yorgun, bitkin ve sinir İçindeydiler, fakat ranzalarına uzanmış hâlâ dertleşiyorlardı.

Enver Paşa, Talât Paşa'ya :

— Paşam. dedi. Hiçbir şey kaybetmiş değiliz. İşte yüz kere söyledim, yine de söylüyorum, ben bu ingilizlerle Fransızları en sonra yola getireceğim. Amcam Halil Paşa'-ya yolladığım 260 bin altın, ordularımın İlk adımlarında işe yarayacaktır. Bolşeviklerle harp halinde olmayışımız arkamızı bir tehlikeli bölge olmaktan çıkarmıştır; Bolşeviklerle el ele vererek Emperyalist batı devletlerine karşı çarpışmak imkânı doğmuştur. Bütün Kafkas müslüman ve Türkleri, bütün Orta Asya Türkleri, bütün Afgan, İran ve Hindistan müslümanları, hâlâ elimizin altında bakir, taze bir malzeme olarak bulunmaktadır. Bolşevik orduları, her yanda eski düşmanlarımız olan emperyalistlerin kışkırtmış olduğu yeril, yabancı ordularla çarpışmaktadır. Biz de eli mlzin altındaki bir müslüman dünyasını Rusların da azılı düşmanı olan İngilizlere karşı kışkırtabilir, savaştırabiliriz. Biz bu işi yaptığımız müddetçe bolşeviklerden dostluktan 'başka bir şey beklememeliyiz.

Şu anda Batum. Kars ve Beyazıt'ta İki kuvvetli grupumuz vardır; 9 Haziran 1918'de kurmuş olduğum bu orduları çekirdek olarak kullanacağız ve Lloyd George'un bütün İştahını kursağında bırakacağız.

Enver Paşa'nın anlattığı bu orduların her tümeninde on bin insan vardı ve Rusların çekilirken cephaneliklerde, bıraktıkları sayısız silâhla silahlandırılmışlardı. Bu ordular Ermeni tümenlerini yenmiş, İngilizlerin Enzeli yolu ile Irak'tan acele olarak gönderdiği bir müfrezeyi de aynı bkıbete uğratmışlardı.

Enver Paşa, savaşın kötü bir sonuca doğru gittiğini görünce Kafkas eteklerindeki bu dayanma yuvalarını meydana getirmişti.

Enver Paşa, Turancı olmakla beraber şimdi daha realist düşünüyor, Kafkaslarda kuracağı bir hükümeti, yeniden kurmak istediği bir dünyanın temel taşı olarak kullanmayı tasarlıyordu.

Bunun için de bütün umudu, kardeşi Nuri Paşa İle amcası Halil Paşa'da ve Çerkeş Yusuf İzzet Paşa'da idi. O, oraya yetişinceyedek yerlerinde sapa sağlam durmaları gerekiyordu. Onca, zaman bütün ömrünce bu denli değerli olmamıştı; olayların son kerte hızla geliştiği bu zamanda yalnız günlerin değil, saatların ve dakikaların bile değeri vardı. Her çalının, her duvarın, her toprak yığınının, her deniz dalgasının ardında pusuya yatmış sayısız düşmanlar ve düşmanlıklar gizliydi. İşte bunun içindir ki, kuş olup Halil Paşa'nın yanına, maverayı Kafkas ordusunun dost safları arasına uçmak istiyordu!

O, ancak bu ordunun başına geçtiği gün, İtilâf devletleriyle şerefli bir barış yapmak imkânını sağlayacak, böylece toptan bir yıkımın önüne geçmiş olacaktı.

Sovyetlerin de, güneyden gelecek emperyalist ordularına karşı duracak böyle dost bir savaşçı devlete çok ihtiyaçları vardı. Onlardan gelecek maddî - manevî yardımla Anadolu'nun bu dağlık bölgelerinde, batılı düşmanlarını bozgundan bozguna uğratmak her zaman olağandı.

Gün doğunca torpido daha hızlı yol almağa başlamıştı. Torpidonun kaptaniyle beraber hepsi de arkalarından

padişahın göndereceği bir savaş gemisinin ansızın ufukta belirivermesinden korkuyordu. Vahidettin, onların böyle çabuk kaçacaklarını sanmıyor, hepsini birden yakalayacağı günü ve saati bir örümcek sabrı ile bekliyordu.

İlk önce Polis Müdürü Cemâl Azmi bevle Bedri beyi tevkif ettirmiş, bu tehlikeli arı yuvasını vakitsiz tedirgin etmemek için yine salıvermişti.

Vahicltsttin, Enver Paşa ile Talât Paşa'yt, bütün o Bahaettin Şâkir ve Doktor Nazım'larla birlikte »/aktiyle onların Yakup Cemil'e yaptıkları gibi Bekirağa Bölüğü'nün soğuk taş koğuşlarına tıktırmayı candan istiyordu. Şimdi ise bu sinsi düşmanın avları elinden kaçmıştı. Kimbilir, onların kaçışı onu nasıl küplere bindirmişti.

Bunun için yolcular, Odesa'ya kaç mil ve kaç saat kaldığını soruyorlar ve tehlikeli bölgeden bir an önce uzaklaşmak için dua ediyorlardı.

Talât Paşa'nın istifasından sonra kurulan ilk kabine yine yurtsever insanlarla doluydu; İttihat ve Terakki büyüklerine memleketi bırakıp gitmelerini gizlice salık veren İzzet Paşa ile arkadaşları da bunu böyle biliyorlardı, öyle sanıyorlardı ki, kendilerinin çekilip gitmesiyle düşman, Türkiye'ye daha insanca davranacaktı. Talât Paşa, İzzet Paşa'nın düşüncesini o denli doğru buluyordu ki, Enver Paşa'nın memleketten gitmemek için bir çıngar çıkarmasından bile korkuyor ve bu işin kolaylıkla olmasını istiyordu. Bunun için de Cemâl Paşa ile konuşmuş ve Enver Paşa'yı yola getirmek gerektiğini anlatmıştı:

— Bu çocuk, şimdi binbir dereden su getirir, vuruşmadan, karşı koymadan bahseder. Dedikleri ve diyeceği belki doğrudur. Allah bir insana memleketini felâkete götürmüş olmak töhmetiyle vatandan ayrı düşmek cezasını nasip etmesin. Zaten dirimiz değil, ölümüz gidecek. Fakat, şu anda bizim yurdu terketmemiz gerek. Bunu Enver'e lâyıkıyle anlatacak birisini sen bul.

Talât Paşa'nın hakkı vardı. Enver Paşa, gerek Vahldettin'in emriyle, gerekse düşmanlarca tutuklanmak tehlikesine karşı Kuruçeşme'deki yalısını bir k:ale gibi güçlendirip ölünceyedek karşı koymak ve onların eline sağ

geçmemek istiyordu. Ölümünü pahalıya satmak için elinden geleni yapacağa benziyordu.

Bu konuşmadan sonra İzmir Valisi Rahmi bey, bu ödevi üzerine almış ve Enver Paşa'nın düşüncesini buna yatırabilmişti.

İzzet Paşa, onların memleketten çıkıp gitmeleri için Fethi beyle (Okyar) şöyle bir haber göndermişti:

a— Memleketi terketmelerinde zaruret vardır. Mütarekede İngilizler harp suçlularının kendilerine teslimini isteyeceklerdir. Bu takdirde, kendilerinin harp kararı veren ve bunu devam ettiren kabine mensup ve reisi olarak bu talebe muhatap olacakları tabiidir. Bu takdirde hükümet, böyle bir talebe muvafakat etmeyecek olursa, memleketi tamamen işgal için fırsat arayan düşmana bu imkânı vermiş olacağız. Bunun için çok rica ederim, yanlarına sureti kafiyede Enver ve Cemâl Paşa hazeratı ile diğer rüesayı alıp muvakkat bir zaman için memleketi terketslnler ve müttefiklerimizden birisinin yanına, hiç olmazsa İsviçre veya ispanya gibi bitaraf diyarı teşrif etsinler.»

Ahmet İzzet Paşa bundan sonra Ali Fethi beye şu sözleri söylemişti: «Lütfen, kendilerine sureti katiyede bildiriniz ki, bu talebimi kabul etmedikleri takdirde istifa ederim.»

Muhaliflerin kulağına giden bu haber üzerine her kafadan bir ses çıkmağa ve harp suçlularının mutlaka tutuklanması gerektiği yaygaraları ayyuka çıkmağa başlamıştı. Ne var ki, Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesi, bu işi yapamayacak kadar yurtseverdi. Bunun için Padişah Vahidettln de pusuya yatmış, bu eski ve azılı düşmanlarının üzerine atılacağı o mutlu günü hatta saati sabırsızlıkla bekliyordu.

Kaçış gününün sabahında, haber, bomba gibi patlayınca Vahidettin'in ilk işi kaçak torpidoyu yakalamak için süratli bir torpido göndermek oldu.

Onları, biraz sonra istanbul'a zafer marşları İle giren İngilizlere kendi elleri İle teslim ederek himayelerine sığınacak ve gözlerine girmeğe çalışacaktı.

Yeni Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın, kendi eliyle ve

büyük bir gizlilik içinde tertiplediği bu kaçıştan 6 ay sonra Bandırma vapuru ile Karadeniz Boğazından Samsun'o doğru Talât Paşa'nın «Sarı Paşa» dediği pek değerli bir yolcu daha yola çıkacak, onu da İstanbul'a yerleşmiş olan İngilizler bir harp gemisi ile kovalayarak yakalamak isteyecek, bunu başaramayacaklardır. Nitekim, ilk kaçanların ardından Vahidettin'in gönderdiği torpido da avlarını yakalayamadan geri dönmek zorunda kalmış ve torpido, yolcularını Ukrayna'nın Odesa limanına başarı ile çıkarabilmlşti.

ANCAZBAP'TAKİ İHANET

Yüreklilik, bütün zorluklar ile her biçimde savaşmaktır.
Clöıntncuıu

Torpido, beş yolcusunu sonsuz yolculuklarının ilk durağı olan Odesa'ya sağ salim çıkarmıştı. Bir otelin geniş bir odasında battaniyelerinin üzerine oturan bu yolcular, şaşkınlık içindeydiler; ne var ki hepsi de yine kendine hâkim görünüyordu. Talât Paşa'nın iri ve babacan gözlerindeki dalgınlık ve duruluk kadere boyun eğdiğini ve bundan böyle kaderin oyuncağı olduğunu pek derinden sezen ve duyan bir insanın iç dünyasını yansıtıyordu. Cemâl Paşa, Bahaettin Şâkir ile Doktor Nazım'ın halleri de aşağı yukarı onunki gibiydi. Enver Paşa ise, büyük bir sinirlilik içinde, küçük, dik bıyıklarını beyaz ve biçimli parmaklariyle burup duruyor ve hâlâ eski ordularına emir veren başkumandan gibi enerji ve inanç dolu bir sesle konuşuyordu.

Talât Paşa, üzgün ve babacan sesiyle :

— Enver, kaderin şu anlarda yeni bir maceraya göz yumacağı şüphelidir. Gel, birlikte Almanya'ya gidip bir zaman orda hâdiseleri kollayalım. Ondan sonra daha kolay bir yol çizebiliriz, diyordu, bu korkunç karışıklık içinde hayatın da, namın da, şerefin de tehlikeye girebilir. Biraz sabredelim, siyaset ufuklarının şafağı bir söksün he-

le; yeni bir çöküntü altında kalmaktansa bir zaman daha kadere rıza gösterip bir kuytuda bekleyelim. Şu anda memlekette İzzet Paşa'nın kabinesi yurtseverliğine inandığımız insanlarla dolu; sonra İzzet Paşa, hepimizin. de bildiğimiz gibi bize bağlı bir zat. «Teşkilâtı Mahsusamızi. «mesture»'den besleyeceğini vaadetti. Teşkilâtımız dipdiri içeride yaşayacak. Senin Hüsamettin'e verdiğin direktiflerin hiç de boşa gideceğini sanmıyorum.

Şimdi, seni Kafkas ordularının başında gören İtilâf devletleri, bu son dayanak yuvalarını yok etmek için Anadolu'ya girip ilerlemeye ve bütün memleketi çiğnemeye başiayacaklardır. Biraz da bırakalım, mutedillerimiz idare etsin memleketi; belki bu su almaya başlamış gemiyi batırmadan karaya ulaştırırlar.

Enver Paşa bıyıklarını çekiştirerek :

— Paşam, dedi, zaman geçirmeğe gelmez; mâverây» Kafkas ordusunun ilerde tarihin gidişatını nasıl değiştirdiğini göreceksiniz. Ben, Anadolu'nun dağlık bölgelerinde İtilâf devletlerini dize getireceğim. İnşallah, hep yaşarsak bunu göreceğiz. Yoksa bize çok korkunç ve alçakça bir barış kabul ettirmeye çalışacaklardır. Bundan başka Anadolu'yu da parçalayıp lokma-lokma yutacaklardır. Her şeyden önce bunu önlemeye çalışmak zorundayız: Bu memleket bir kere parçalandı mı artık kolay kolay toparlanamaz. Türk çoğunluğunun bulunduğu Anadolu, Türklüğün biricik ümit kaynağıdır. Bunun için ilk işim Anadolu'yu düşmanlara kaptırmamak olacaktır.

Hava soğuktu. Odada soba yanmıyordu. Kırık camlardan giren soğuk ve yağmur serpintileri zaten ruhları üşüyüp duran bu adamları büsbütün üşütüyordu. Ne var ki, Enver Paşa, düşünmenin ve konuşmanın şiddetinden terlemişti, şapkasını elinin bir davranışıyla arkaya atınca alnındaki pırıl pırıl ter damlaları meydana çıktı.

Talât Paşa, Enver Paşa'yı daha çok zorlamadı; onun nuh deyip peygamber demediğini bilenlerdendi. Böylece uzun-uzun onun gelecek için tasarladığı bütün plânları ve projeleri şaşkınlık, üzüntü içinde dinlediler. Onu ancak yarı dinliyor, daha çok kendi iç sorunları ve İç dünya-

lan ile uğraşır görünüyorlardı. Gemisini kurtaranın kaptan olacağı günler gelip çatmıştı. Ama, Enver Paşa, böyle değildi, o hem kendi gemisini, hem de milyonlarca insanın gemisini kurtarmağa çalışmak kararında idi.

Hava bozuktu. Hemen Kafkasya'ya doğru yola çıkmaması, birkaç gün daha beklemesi için yalvardılar; aldırış etmedi; bol para ile tuttuğu bir yelkenliye atlamadan önce Talât ve Cemâl Paşa ve öbür arkadaşları ile sarılarak uzun uzun helâllaştı:

— Merak etmeyin, ben devletimi kurayım, hepinizi yakında oraya çağıracağım, dedi. Ve yerleri döven çevik ve enerji dolu Prusyalı asker adımları ile otelin kapısından çıktı, rüzgârın şiddetle sağa sola savurduğu soğuk yağmurun içine daldı.

Talât Paşa, dalgın gözleri ile arkadaşlarına bakarak:

— Tıpkı Napolyon gibi bir general, bu Enver, dedi.

Napolyon da bozguna uğrayıp adadan adaya sürüldükçe yenme hırsı daha çok kabarır, dünyayı yeniden fethetmek için içinde sonsuz bir güç, bir hırs ve ümit duyardı. Evet, Demirbaş Şarl'ın bozgundan bozguna uğrattığı Petro gibi her bozgunu, her başarısızlığı başarıya giden bir yol olarak kullanmak gerekti. Fakat, gerçeklerin çizgisinden sık sık adımımızı dışarı atmakla bu başarısızlıklar zinciri ancak yeni bir halka kazanır; fakat, ben yine bu çocuğun başarıya ulaşmasını bütün kalbimle istiyorum. Enver'i şu anda dimdik, taptaze delikanlı gibi ayakta tutan nedir biliyor musunuz? İdealistliği! Yoksa bizim gibi realist bir devlet adamı olsaydı çoktan yelkenleri suya İndirirdi. İşte, idealistliğin gerçek gücü burda. Bütün dünya Türklerini ve müslümanlarını bir bayrak altında toplamak hülyası, az şey mi? Napolyon da imparatorluğunu ilân edinceye kadar idealistliğin kaynağından besleniyordu. Bütün dünyaya hürriyet götürdüğüne inanıyordu. Enver de Panturanizm ile Pan-islâmizm arasında bocalıyor. Fakat, bunlar her şeye rağmen ona cesaret ve ümit veriyor; bu da bir gerçek. Biz de yollanalım Berlin'e, bakalım bundan sonra başımıza daha neler gelecek?

Enver Paşa, hepsiyle kucaklaşıp helâllaştıktan sonra

.rıhtımda bekleyen yelkenliye doğru ilerledi. Bu, Odesa ile Kırım arasında işleyen bir yelkenli idi ve tatar denizcilerlnce idare ediliyordu.

Sırtına sivil bir kat elbise geçirmiş, eski üniformasını bir bavula tıkmıştı. Artık, çoğu zaman böyle «mütenekkiren» yolculuk etmek zorunda kalacağını anlıyordu. Rıhtım üzerinden uzaklara, denizin çok uzaklarına baktı. Türk yurdu işte o kurşun renkli çizginin ötesindeydi ve klmbilir orada kaçışı üzerinde ne yenilmez, yutulmaz lâflar ediliyordu. Evet, ordan hesap vermeden ayrılmak zorunda kalmıştı, ne var ki, pek uzak olmayan bir gelecekto yine oraya varacak ve bütün yurttaşlarına alnı açık olarak hesap verecekti. Bu milletin haksız bir kuruşunu bile kursağına indirmediğini onlara ispat edecekti. İşte. o günün, golocek o büyük günün ateşi ile kalbi tutuşup duruyordu. Bunun için de rüzgârın ve yağmurun soğukluğunu duymuyordu.. Bu ara kendisini Elbe ya da Saint-Elen adasının kıyısında durup dalgın-dalgın uzaklarda kalmış Fransa'nın ufuklarını gözetleyen Napolyon Bonapart'a benzetti. «Fakat diye düşündü, Napolyon bu adalara sürüldüğü zaman pek çok zaferler kazanmış ve adını tarihe çelik kalemlerle kazdırmış bir kumandan, bir imparatordu. Ben yalnızca yonilmlş bir Başkumandandan başka bir şey değilim, fakat, henüz önümde kazanılacak zaferler sıra dağlar gibi duruyor.»

Türkiye'nin ufuklarına doğru bakarken uzun kirpikleri, sıcak yaşlarla ağırlaştı ve bu yaşlar yağmurla karıştığı için denizciler bunun gözyaşı olduğunu anlamadılar.

Yelkenlinin küçük kamarasına girdikten sonra bir süre tayfalarla konuştu, Ukrayna, Kırım, Kafkasya üzerine bilgi edinmeye çalıştı. Sonra yine kendi hülyalarına ve düşüncelerine gömüldü.

Karadeniz, pek dalgalı, rüzgâr pek sertti. Kuzeyden güneye hiç durmadan karanlık bulut yığınları geçiyor, yelkenler kamçı gibi saklayıp duruyordu. Hava gerçekten öyle kötüydü ki. cesur denizciler bununla başa çıkamayacaklarını anladıklarından rotalarını Kırım'a çevirmişlerdi. Böyle havalarda Karadeniz'in mavi uçurumlari-

üzerinde bir fındık kabuğu gibi oynayan küçük gemiler, takalar ve yelkenliler, sık sık ölümle kucaklaşırdı.

Dakika yitirmek istemeyen Enver Paşa, oradan da aynı yelkenli ile yola çıktı. Karadeniz kimi zaman öyle kudururdu ki, sanki bütün öfkesi, bu realiteye meydan okumağa çalışan genç generali yola getirmek içindi. Kurşun renkli dağ gibi dalgalar, yelkenliyi kapıp havalanıyor ve içindekiler o an ölümün artık gelmiş olduğunu sanıyorlardı. Ölüm gelmiyordu; direkler kırılıp denize sürüklenmiş, yelkenler parçalanmıştı. Gerek denizciler, gerekse Enver Paşa, İliklerine dek ıslanmış olarak tayfalarla birlikte denizin korkunç öfkesine karşı döğüşüyordu. Kaç kez yaşamaktan umudunu keser gibi oldu. Kaç kez bu küçük yelkenli ile yola çıktığına, Talât Paşa'yı dinlemediğine pişman oldu, hava biraz düzelince yine yaptığı işin doğruluğuna inandı.

Elindeki sırsıklam bavulu, sırsıklam giynekleriyle Anapa'da karaya ayak bastığında bu yaptığı işin gerçek bir serüven olduğunu anladı.

Gövdesi ateş gibi yanıyordu. Bir rahat yatağa düşüp günlerce uyumak istiyordu. Dokuz gün süren bu korkunç yolculuk gerçekten onun iflahını kesmişti. Gündüzün düş görüyor gibiydi. Ne varki yine de nereye gideceğini biliyordu. Bir arabayla yola çıktı. Bütün varlığını kavuran hastalığın saldırışını göğüsliyerek varacağı yere bir an önce erişmekten başka hiçbir şey düşünmüyordu. Kafkasya'nın yumuşak, tatlı havası onu sanki bir düş iklimine sokmuş gibiydi. Akşam karanlığı bastığında bir köyde mola vermek zorunda kaldı. Bir yer yatağının içine kendini attığında ilk kez adamakıllı hasta olduğunu anladı. Her yanı ateş gibi yanıyor, hızlı hızlı soluyordu. Bu yabancı dağ köyünde tam on beş gün ölümle pençeleşerek hasta yattı; kendini kaybettiği anlar oldu. Ateş onu yiyip bitirmişti. Sakalları uzamış, avurtları çökmüş, yanaklarının pembe rengi uçup gitmişti. Zaten denizde iyice üşüttüğünü anlamıştı, bunun başına bir iş açacağını biliyordu, kendisini böyle yatağa mıhlayıp en değerli zamanlarını kaybettireceğini hiç de aklına getirmemişti.

Hastalığını yenerek nekahet günlerine ilk adımını atar atmaz içine bir acı çökmüştü: Acaba kardeşi Nuri Paşa ile amcası Halil Paşa maverayı Kafkas ordusunun başında mıydı? Acaba Yusuf İzzet Paşa, Abaza çerkesleri teşkilâtlandırmış, bu orduya yardımcı olarak hazırlamış mıydı? Onlara kaç kurye göndermişti. Emirlerini tutmamış, yerine getirmemiş olamazlardı. Ya bütün işler ters gitmişse! İşte, bu belkiyi yenmek için son kalan gücünü kullanarak yatağından doğruldu ve randevu yerine doğru inleye oflaya yola düştü. Enver Paşa, bitkin, İçten ve dıştan tedirgin, yine de, içinde sonsuz bir umudun defetmeğe çalıştığı belirsiz, gizli bir acı ile Ancazbab'a vardı. Bu acının yalnız ve yalnız geç kalmış olmak korkusundan doğduğunu da sezmiyor değildi. Şu anda ruh tahlilleri yapacak zamanı yoktu. Ancazbab'a girer girmez de içinde kabarıp duran korkulu acının neden ileri geldiğini hemen anladı. Sokaklarda İngiliz askerleri dolaşıyordu. Demek ki Ancazbab İngilizlerce işgal edilmişti. Demek ki bütün direktiflerine ve göndermiş olduğu kuryelere karşın Mondros bırakışması yapacağı oyunu yapmıştı. Kışlalar İngiliz askerleri ile doluydu. Herkes evine çekilmiş, kapılar, tehlikeli zamanlarda olduğu gibi sıkıca kapanmış ve arkasından sürgülenmlşti. Sokaklarda aç köpekler dolaşıyor, tek tük gelip geçenlerden medet umarak arkalarına takılıyorlardı.

Önceden tanıdığı bir Abaza dostunun kapısını çaldı. Uzun duraklamalar ve fısıltılardan sonra kapı açıldı ve ürkek bir erkek başı:

— Kim o? diye sordu.

— Benim, Enver!

— Hangi Enver?

— Canım, taniyamadın mı? Enver Paşa!

O zaman adam, kapıyı ardına kadar açarak konuğunu çabucak içeri aldı. Sonra hafif-hafif yağan kar altındaki apak sokakları gözleriyle iyice araştırdı ve o da hızla içeri daldı.

Bu kale gibi büyük bir evdi.

Enver Paşa, ev sahibinin arkasından merdivenleri

tırmanarak yukarı çıktı ve soba yanan sıcak ve rahat bir odaya alındı.

işte, burda korkunç gerçeği bütün çıplaklığiyle öğrendi. Halil Paşa. istanbul'a gitmiş, Abaza milislerini hazırlaması gereken Yusuf izzet Paşa. Trabzon'a geçmiş, kardeşi Nuri Paşa ise ingilizlerce tutuklanarak eski bir kuleye hapsedilmişti.

Enver Paşa, bunları dinledikten sonra şoka benzer bir sarsıntı geçirdi, yalnız :

— Eyvahl diyebildi.

Hırsından ve aczinden ağlayacak gibi oldu. Gözlerinin içinde yaşlar yüzüyordu. Yapılacak bir şey yoktu. Kader, vuracağı darbelerin en korkuncunu vurmuştu. Tarihin akışını değiştirecek olanak bir kuş gibi uçup gitmişti. Demek ki. onun gecikmesi, orda kendisini bekleyenleri umutsuzluğa düşürmüştü. Zaten onun da bütün korkusu bu değil miydi?

Artık Anadolu'nun yalçın ve sarp dağlarında ilerleyecek düşmanlara kurşun atacak bir tek askeri bile yoktu. Tarihin bu ihaneti gerçekten çok korkunçtu! 260 bin Türk altını ile amcası Halil Paşa'nın İstanbul'a geçip gitmesi ise yürekler acısı İdi. Bu para olmadan hiçbir şey yapılamazdı. Bu altınlar belki çoktan Vahldettin'in eline bile geçmişti!.

Artık, merkezi Baku olrnak üzere Kafkasya'da kurmayı düşündüğü devlet de suya düşmüştü. Klmbiiir hangi hain eller, elverişsiz koşullar ile birleşerek onun umutlarını ve ordularını darmadağın etmişti.

Bu öyle önemli bir darbeydi ki, şimdi bütün bundan sonraki yaşayışına ve mücadelesine yeni bir akış vermek gerekiyordu.

O, bu ordularla devletini kuracak, bu orduların yardımı ile sırtını Bolşevik Rusya'ya dayamak şansını sağlayacak, yine bu ordularla, Anadolu'ya yürümek yürekliliğine gösterecek düşmanı karşılayıp yenecek ve şerefli, insanca bir barış yapılmasına yardım edecekti. Ruslar, güney sınırlarını garanti eden böyle savaşkan bir Türk devletine elbette ellerinden gelen yardımı esirgemeyecek-

lerdi. Çünkü, Sovyetler dört cephede hâlâ Çarlık ordularının kalıntılarını yöneten generallerle ve Polonya'da Pilsudski ordulariyle çarpışıyorlardı.

Enver Paşa, yatağa girdiğinde ancak yorgunluktan uyuyabildi. Bu. bir umutsuzlar uykusuydu. Bu korkunç darbenin sarsıntısı, onun ruhunda çok daha uzun zumun sürüp gidecekti. Ruhundaki enerjiye yeni bir akış yönü verinceye dek dünyanın umutsuzları arasında bir umutsuzdan başka bir şey sayılamıyacaktı. Realist bir aksiyon adamı olmcsı için gereken bütün malzeme elinden alınmıştı. Kaderin arkadan vurduğu bu hançer yarasının kunları, herhalde, bütün ömrü boyunca akıp duracaktı.

Bunlar gerçekten uzak şeylerdi. Gerek İstanbul'da, gerekse Anadolu'da Albay Hüsamettin emrindeki «teşkilâtı mahsusa» bir koz olarak umut vericiydi. Sonra kendisi Sultan Reşat'ın damadı sayılıyordu. Onun erkek kardeşinin kızı Naciye Sultan'la evliydi, Türkçesi, Halifenin damadıydı. Bu da doğunun Türk ve müslüman milletlerince benimsenebilmek için bir başka kozdu. Sonra, Türkistan'a gönderdiği Kuşçubaşıoğlu Eşref beyin kardeşi Hacı Sami ve arkadaşları, ora Türkleri arasında bir çok propagandalar ve hareketler yapmışlardı; turancılık da böylece adının çevresinde bir altın hâle gibi parlıyordu; daha başka olanaklar da düşünebilirdi: Bolşeviklerin müsaadesi ve yardımı ile yeni bir ordu kurarak Anadolu'yu istilâya kalkışacak düşmanlara karşı çarpışmak. Ne varki bütün bunlar elle tutulacak türden gerçek şeyler değildi; üzerinde uzun uzadıya düşünülecek, çalışılacak sorunlardı bunlar!

Kafası çatlayacak gibiydi. İlk iş, Almanya'ya Talât Paşa'nın yanına gitmek olacaktı, çünkü, şimdi buralarda dağ-taş düşmanla doluydu. Bir avuç dost bir yana. düşman Gürcüler, düşman Ruslar, düşman Taşnaklar, hele bu korkunç ve tehlikeli Ermeni komitacıları, buruları barınılmaz bir cehennem haline getirmişti.

Lenin'le ve öbür bolşevik liderleriyle görüşüp konuşacak ve onlarla iyice anjaşıp zararsız bir adam olduğunu anlattıktan sonra Rusya'da ve Kafkaslarda daha ser-

bestçe çalışabilecekti. Elbette bütün elinin altındaki malzemeyi İngiliz düşmanlığı uğruna harcamak üzere. Yoksa. Bolşevikler bu eski Pan-turaniste hiç bir vakit kendi ülkelerinde ve buralara yakın yerlerde soluk aldırmazlardı.

Artık, her şeye yeniden başlamanın gerektiğine inanıyordu. Hemen Almanya'ya gidip ilk hareket olanaklarını orada hazırlamalıydı.

İstanbul'dan ilk haberler de gelmişti: Amcası Halı/ Paşa, elindeki 260 bin altın hükümetçe alındıktan sonra tutuklanıp Bekirağa bölüğü cezaevine tıkılmıştı.

Oysa zavallı adam, maverayı Kafkas ordusunun bir ihanete uğraması sonucunda güç-belâ kapağı İstanbul'a atmıştı. Sözde olan biteni Enver Paşa'ya anlatacaktı: Fiu ihanet sonucunda kardeşi tfuri Paşa esir edilerek bir kulede hapsedilmiş ve bütün personel ve teşkilât dağılıp gitmişti.

Artık tehlike kapıda çan çalıyordu. İlk iş olarak başına dost Abaza ve Gürcülerden bir grup toplayarak kardeşi Nuri Paşa'yı kurtarmalıydı.

Bu iş de kolay oldu. Bu elindeki küçük kuvvetle hapishane olarak kullanılan kuleye cüretli bir baskın yaptı ve kardeşini kurtarıp dağ köylerine çekildi. Ordan da kılık-kıyafetini ve adını değiştirerek yine geldiği gibi adsız olarak gizlice Almanya'ya kaçtı.

Bu baskını yapanın Enver Paşa olduğu anlaşıldığında o çoktan bu tehlikeli bölgeden uzaklaşmıştı bile.

DÖNÜŞ YOLU

Servi yıkılınca herkes
ondan bir dal koparır.

Aristófanes

Yıldırım orduları grubu kumandanı Mustafa Kemal, grup karargâhı olan «Adana Oteli» nin antresinde otur-

muş, düşünceli-düşünceli sigara içiyordu. Açık kapıdan sokaklara, damlara aralıksız yağan Adana'nın bu sinsi yağmuruna dalmış olan yorgun mavi bakışları, alnındaki düşünce kırışıklariyle bu zayıf ve sarışın yüze üzgün ve umutsuz bir anlam veriyordu.

Şimdiki halde gerçi «Yıldırım orduları grubu» kumandanı bulunuyordu. Ne varki Mondros bırakışmasının tırpanı, Türk ordularının bu bölümüne de yetişmiş, burasını da darmadağın etmişti; ordunun yalnız adı kalmıştı. Anafartalar mucizesini yaratan bu genç kumandan, biraz da şaşkın, bekliyor ve düşünüyordu.

Dört yıl akıntıya kürek çekilmiş ve bu dört yıl sonunda akıntı kayığı alıp götürmüştü.

Masanın üzerindeki kül tablası izmaritlerle dolmuş, sabahtan beri içtiği kahvelerin sayısı unutulmuştu.

Bu ara, yaveri Cevat Abbas'ın karşısına dikildiğini gördü :

— Paşam, sadrazam İzzet Paşa sizi hemen şimdi makina basında bekliyor.

Cansıkıntısından patlayıp duran kumandan, bütün gövdesine yayılan umutsuzluktan' silkinir gibi oldu; gözlerinin mavisinde bir kıvılcımlanma görüldü; bir ışık parladı: «Hımm! diye söylendi, İzzet Paşa'nın en sonra aklı başına gelmiş olacak; herhalde bizim Harbiye Nazırlığı için yaptığımız teklifin gerekliliğini anladı...»

Makina başına gittiğinde karşısında gerçi Ahmet İzzet Paşa'yı buldu, ne varki o, artık sadrazamı değildi; bir «izzeti nefis» işinden dolayı çekilmişti. Bu haber onu bir kez daha hayâl kırıklığına uğrattı. Bir fırsat daha kaçırılmıştı. Bundan sonra artık devlet mekanizması her an biraz daha gerileyecek, gittikçe daha az lâyıl< olan ellere düşecekti. Bu kabinedeki nazırların bir çoğunu daha önce padişaha kendisi empoze etmiş gibiydi; İzzet Paşa'nın sadrazam olmasını da isteyen oydu. Vahidettin, onun bu isteğine uymuşa benziyordu. Şu ara İstanbul'da işler yine sarpa sarmışa benziyordu. İzzet Paşa, kendisinin de İstanbul'da bulunmasının gerektiğini söylüyordu. İstanbul'un ve ordularını yitirmiş Osmanlı devletinin en kritik

günlerini yaşadığı anlaşılıyordu, izzet Paşa, telin öbüt ucundan :

— Ben istifa ettim, senin de İstanbul'da bulunmaklığın uygun olur, diyordu.

Mustafa Kemal: «iktidarda iken bizim gücümüzden yararlanmasını oilmedi, şimdi düştükten sonra bizden medet umuyor!» diye düşünerek makina başından ayrıldı. Hemen İstanbul'a yollanmaktan başka çare yoktu.

Sadrazamın: «İstanbul'da bulunmanız uygun olur!» demesi ne demekti? Demek ki İstanbul bir ana-baba günü yaşıyordu. Kıyıda-köşede kalmış aklı başında kişilerin paytahtta bulunması gereken günler gelip çatmıştı. Talât Paşa'nın harp kabinesi düşeli beri en önemli ikinci olay İzzet Pcşa kabinesinin düşüşüydü. Bundan sonra iktidar, karanlıkta nöbet bekleyen karanlık zümrelerin, hırsların, belki de gerçek yurt düşmanlarının eline geçecekti. İzzet Paşa, son namuslu sadrazam sayılabilirdi, Fauf bey. Fethi bey gibi kaliteli hürriyetçi ve yurtsever arkadaşlariyle birlikte büyük bir iyi niyetle de kabinesini güçlendirmişti. Mondros mütarekesinin ilânından beri içini dolduran huzursuzluk ve umutsuziuk, şimdi yerini bir amaç uğrunda varlığını feda edecek bir direnç ve ideal adamına bırakmak üzereydi.

Bu çöküntü, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi, öyle korkunçtu ki, bir yurttaş ne kerte güçlü ve iradeli olursa olsun enkaz altında kalıp ezilebilirdi. Şu anda atılacak her yanlış adım, yapılacak en küçük ihanet, bu zavallı milleti daha içinden çıkıimaz felâketlere sürükleyebilirdi. Kurtarılabilecek ne varsa çabucak onu kurtarmak ve ilerisini de buna göre düşünmek gerekti. İlk iş, İstanbul'a kapağı atmak olmalıydı. Orda asıl bundan sonra korkunç bir boğuşmadır başlayacaktı. Herkes, bu yaralı arslandan bir parça koparmağa çalışacaktı. İhanetler, zulümler, fedakârlıklar, alçaklıklar, yurtseverlikler hep birbirine karışacaktı.

Makina başından ayrıldıktan sonra kafası bir cehennem gibi çalışmağa başlamıştı. Sigara üstüne sigara yakıyor, oturup kalkarken, yürüyüp dururken maddoleşmiş

bir düşünceye benziyordu. Düşünceleri kabarıyor, kabarıyor, sanki bütün evreni dolduruyordu; bu yüzden «Adana Oteli» onu bir kaç saatlik konukluk için bile sıkmağa başlamıştı.

Zaten İstim üzerindeydi, emir bekliyordu, çünkü, Liman Von Sanders Paşa'nın gözyaşları içinde kendisine teslim ettiği «Yıldırım orduları grubu» çoktan lağvedilmiş, ortada sadece bir kuru kumandanlıktan başka bir şey kalmamıştı. Mondros mütarekesi, Türk milletini bütünbütün ordusuz ve silâhsız bırakmak üzere çok şeytanca, çok alçakça hazırlanmış ve kabul ettirilmişti.

İstifasını vermiş olan izzet Paşa birkaç gün içinde koltuğundan ayrılıp gidebilirdi. İstifasının kabul edileceği üzerinde Mustafa Kemal'in hiç kuşkusu yoktu. Günkü, bu zorlamanın nereden geldiğini biliyordu. «Kara Kuvvet»in bütün zümreleriyle beslenmiş olan Hürriyet ve itilâf Partisi, kımıldamağa başlamıştı. Enver, Talat ve Cemâl Paşa gibi İttihat ve Terâkki'nin en büyük başları yurttan kaçıp gittikten sonra bunların iştihası kabarmıştı. Artık geçici İzzet Paşa kabinesinden sonra iktidar «kayıtsız, şartsız» onlarındı.

Gerçekten de İzzet Paşa kabinesi. Halifeye çarpan bu karanlık dalganın etkisiyle sarsılmağa başlamıştı; Vahidettin, kabinedeki Cavit bey, Fethi bey gibi ittihatçıların atılması için İzzet Paşa'yı sıkıştırıyordu. Kabine bir Sûre buna karşı koymuşsa da en sonra bunu bir «izzeti nefis» işi sayıp çekilmeğe karar vermişti.

Mustafa Kemal'in hazırlanması uzun sürmedi. Bir kaç bavulu ile ordu kumandanlığı otomobilini sabahleyin trene yüklediği gibi kendisi de yaveri Cevat Abbas'la beraber yataklı vagondaki yerine yerleşti ve kafasında İstanbul olayları, geçmiş savaş yıllarının anıları ve geleceğin karanlık düşünceleri kaynaşırken penceresinden bu portakal, limon, muz ve pamuk cennetini seyrederek İstanbul'a doğru yola çıktı.

Ruhunu kaplayan sonsuz umutsuzluk dumanının arasından tek tük uzak umut yıldızlarının parladığını görüyor, içi ısınıyordu. «Dayanmak, dayanmak, bütün mem-

leketin üzerine yürüyen karanlık felâket dalgalarına karşı dayanmak gerek, her şeyi yitirmedik daha! Her şey yitmedi. Hele bir İstanbul'a gidip iskandil edelim. Bakalım, bu enkaz altından neler kurtarabileceğiz? Dikkat, Mustafa! Sen de sürüklenip gitmeyesin ha! Dayanmak, dayanmak gerek! Artık hükümet mükûmet hak getire! Artık, kendi gücümüze, dayanmamız gerek! Artık, millet kendi gücüne güvenmeli, başını doğrultup direnmelidir!*

Durmadan içinden bunları tekrarlıyordu. 7 nci ordu kumandanı ve eski arkadaşı Ali Fuat Paşa'yı Adana'yu çağırtarak onunla başbaşa dertleştiği saatları ve memleketin kaderi üzerinde yaptığı umutlu ve iyimser konuşmaları bir kez daha yaşadı. İnsan tek başına her zaman umutsuzluğa düşüyor, kendi düşüncelerine uygun bir arkadaşla konuşmağa başlayınca dünyaları fethedecekmiş gibi enerji ve inanla doluyordu. Bu konuşmalarda kesin bir kanıya varmışlardı: Evet, gerek İngilizler, gerekse öbür itilâf devletleri mütareke hükümlerini hiçe sayacaklar, «emri vaki >> ler yaratarak Türkiye'yi yavaş yavaş parçalayıp paylaşacaklardı. Türk ordusunun sınır boylarındaki parçalarını esir etmeğe çalışacaklar, ya da bunları memleket içine doğru İtip sıkıştırarak terhis olmağa zorlayacaklardı. Böylece bütün savunma gücünden yoksun kalacak olan memleket olgun bir yemiş gibi avuçlarına düşecekti.

Mondros mütarekesi korkunç bir paçavraydı, üstelik itilâf devletleri bunu bile çiğnemekte sanki birbirleriyle yarışa çıkmışlardı. Mütarekenin 25 inci maddesine göre Osmanlı devletiyle itilâf devletleri arasındaki çarpışmalar 31 Ekim 1918 öğle üzeri duracaktı. Bu emir gerek itilâf devletleri ordularına, gerekse Osmanlı ordularına bildiril misti. Yine de İngilizlerin birinci ordusuna bağlı bir süvari tümeninin kumandanı olan general Kassel 4 Kasım 1918 de Musul petrol bölgesini işgale başlamıştı.

Bir Fransız deniz subayı ile bir İngiliz binbaşısını taşıyan iki destroyer İskenderun limanına girerek demir atmış ve bir konuşma memuru istemişlerdi.

itilâf orduları başkumandanı general Milne bize mü-

tarekenin ikinci maddes) gereğince limandaki torpillerin taranmasını emretmişti. Bunun bir oyalama taktiği olduğunu anlayan Ali Fuat Paşa, hemen karşı tedbirler almıştı. Onların asıl amaçları İskenderun limanını işgal etmekti. Ali Fuat Paşa bu cüretkâr torpidoları limandan uzaklaştırmakta gecikmemişti.

Musul'un işgali ve İskenderun olayı, itilâf devletlerinin bütün kötü niyetlerini açığa vurmuştu. Mustafa Kemal, Ali Fuat'la dertleşirken artık kesinleşmeye başlayan görüşünü sloganlar atarak ortaya atabiliyordu :

— Fuat, artık millet, kendi haklarını kendi arayacaktır; biz, yalnız ona yol göstermeli ve elinden tutarak ona yardım etmeliyiz; tamamiyle kendi başına da bırakamayız onu.

Bir süre durmuş, sonra keskin mavi ve şehla bakışlarını Ali Fuat Paşa'nın sarışın, güzel ve iyi niyetlerle dolu yüzünde ve ağırbaşlı bir cesaretin yüzdüğü iri mavi gözlerinde gezdirmiş ve şöyle sormuştu :

— Düşüncelerimiz tamamiyle birbirine uygun, değil mi, Fuat?

Ali Fuat Paşa hiç duraksamadan ona şu cevabı vermişti :

— Aramızda tam bir anlaşma var, paşam!

Mustafa Kemal, bu korkunç kaos ortasında tutunacağı ilk kayayı bulan bir yolcu gibi sevinmiş ve gözlerinin mavi çeliğinde ipek gibi yumuşak ve güvenilir bir dost ışık belirmişti.

Ali Fuat Paşa, hep onun kumandası altında çalışmış ve onun emirlerine, düşüncelerinin güçlü karakterine boyun eğmekte her zaman gerçek bir tat ve güven bulmuştu.

Şu anda bile onun «Yıldırım Orduları Grubu»ndan 7 nci orduya kumanda ediyor ve ona bağlı bulunuyordu.

Mustafa Kemal, bu arkadaşına çok değer verirdi. Çünkü, onun bağımsız davranabilecek bir zekâsı ve iradesi olmakla beraber haklı dâvalarda her zaman boyun eğmesini bilirdi; hür yaradılışlı olduğu halde Mustafa Ke-

mal'ın düşüncelerine ortak olmakta gecikmezdi. Bunun için de Mustafa Kemal onu çok severdi.

Mustafa Kemal, A!i Fuat Paşa'ya şöyle elemişti:

— Fuat, dikkat et, bugünlerde sana çok iş düşecek, çünkü yıldırım orduları grubu ile 7 nci ordu karargâhının lağvedilmesi arifesinde bulunuyoruz; bu da İngilizlerin baskssiyle olacak; böyle olunca sen 20 nci Kolordu'da kalacuksın; ilk savunma tedbirlerini de böylece sen almak zorunda kalucaKsın. Aklında otsun, ilk mukavemet merkezi Kilikya'da kurulacaktır.

Bu konuşmadan biraz sonra, yâni 7 Kasım 1918 de yıldırım crduhrı grubu lağvedilmiş, Mustafa Kemal Paşa da istanbul'a çağrılmıştı.

Mustria Kemal, Adana'dan İstanbul'a yollanmadan önce Ali Fua; Paşa ile mektuplaşmayı kararlaştırmıştı.

Trenler yığın yığın asker ve subay taşıyordu. Bunlar arasında gülen ya da gülümseyen bir yüz görünmüyordu; bunların hepsi yıkılmış bir dünyanın çocukları idi; sönmüş zafer umutları, en yakın dostların, kardeşlerin ölüm haberleri, açlık tehlikesinin doğurduğu korkular, inançsızlık, her şey bu yüzlerin sonsuz konukları gibiydi. Bunların hepsi dalından koparılmış bir yaprağın sularda sürüklenişini andırıyordu. Hemen hepsi anılarının korkunç dünyasına kapanmış, realiteye bakmaktan ürken gözlerle çevrelerine bakıyorlardı.

Mustafa Kemal bu, inancı yeniden yaratmanın hatta vuruşmak azmini yitirmişe benzeyen yurttaş yığınlarını yeniden kalkındırmak, yepyeni bir inançla bir heyulayı andıran realitenin üzerine yürütmenin ancak bir mucize ile olabileceğini düşünüyordu. Bu dağılan orduları, bu yıkılan inançları, yeniden meydana getirmedikçe de bir kurtuluş yolu düşünülemezdi.

Kara tren, kara dumanlar savurarak Adana ovasında ilerliyor, bu solmaz yeşilliklerle örtülü bereketli toprakları artık arkada bırakıyordu. Kış ortası olduğu halde her yan yemyeşildi. Yol kenarları çayırlarla örtülüydü ve kuytularda çiçekler açmıştı. Her yaz pembe çiçeklerle örtülü yabanî zakkum fidanları, küçük dere kenarlarında ve sel

yarıntılarının kırmızı topraklarında solmayan yeşillikleri İle keyifli keyifli yaşıyordu, istasyonlarda üstleri başları parça parça, avurtları çökmüş iskelet gibi ihtiyarlar, çocuklar ve kadınlar görünüyordu. Her yerde kör, topal, çolak binlerce genç insan, el açmış dileniyor ve gelip geçen trenlerden medet umuyor, asker tayını istiyorlardı.

Bunları gördükçe Mustafa Kemal'in bütün umutları kırılır gibi oluyor, bu umutsuzluktan, açlıktan iskelet haline gelmiş insan yığınlarını nasıl yeni bir savaşa zorlayacağını anlayamıyordu.

İren, artık, Toroslar'ın rampasına dayanmış, soluya soluya ve daha yavaş bir tempo ile ilerliyordu. Toros dağlarının yemyeşil çamlarla ve pırnallarla süslü yalçın yamaçlarında dolaşan bakışlarında yeniden umut ışıkları yanmağa başlamıştı. İşte Anadolu'nun bu dağları, Anadolu insanının son bağımsızlık ve hürriyet yuvaları olabilirdi. Bu. memleketin hemen her erkeğinde bir Köroğlu, bir Çakırcalı ruhu yaşardı. Anadolu'nun böyle dağları çoktu. Hemen hepsini de yakından görmüştü. Bütün bu dağlar, hürriyet sembolleri gibi Anadolu'nun bağrında yükselmekteydi. Düşman çizmesi altında çiğneneceklerin son şerefli ve umutlu sığınağı bu dağlardı. Baktı, Toroslar'ın tepesinde kar vardı. Pozantı'yı geçip de Konya Ereğlisi'ne doğru İlerledikçe hava soğumuştu. Orta Anadolu'nun karakışı bütün toprağı eski ak örtüsü ile örtmüştü. Tren yolunun sol aşağısında uzayan dere buz tutmuştu. Dört yıllık umutsuz bir savaşın bütün kaynaklarını kuruttuğu memleketin üstüne «Zemheri» bütün şiddeti ile çökmüştü. Her yanda küskün asker yüzleri, hiçbir şeye inanmayan aynı insan yüzleri göze çarpıyordu. Tuzlu ve bereketsiz Konya ovası, İnsana usanç veren karla örtülü beyaz monotonluğu ile uzuyordu. Ufuklarda bembeyaz bir dağ zinciri bu ovayı bir çanağın kenarı ile çevreliyordu.

Geceleri uyumağa çalışan ya da tanımadığı subaylarla dertleşen Mustafa Kemal, gündüzleyin hep bu kavruk memleketin seyretmekten bir türlü bıkıp usanmadığı manzaralarını seyrediyor ve hiç bir İnsan gölgesi görünmeyen bu toprakların ne gizli hazinelerle dolu olduğunu

düşünerek avunuyordu. Artık, kafası bir askerden çok sosyal dertleri yakından bilen bir insanın kafası gibi işliyor/, bu topraklarda yaşayan bahtsız insan yığınlarının da mutlu olmağa hakkı olduğunu düşünüyordu. Henüz kırkına gelmemiş bu asker, çok şeyler görmüş, her türlü mücadelenin ve savaşın dalgaları arasında zaten vaktinden önce gelişmiş, olgunlaşmıştı.

Dünya savaşına girilmemesinl can ve gönülden istemişti; bir kez girdikten sonra da onda bir görev almaktan geri durmamıştı. Trablus, Anafartalar, Kafkas cepheleri. Arabistan cepheleri, dört yıl kulaklarını sağır eden top, tüfek, makinalı tüfek gürültüleri birdenbire hep birer zavallı anı olmuştu. Tıpkı değirmenin gürültüsü kesilince uyanıveren değirmenciye benziyordu. Birden uyanmış gibiydi: Gözlerinin önünde kocaman umutsuz bir memleket ve açlığa, esarete mahkûm milyonlarca insan, milyonlarca aziz yurttaş vardı. Şimdi bu panoramayı görmekten sanki korkuyor gibiydi. Bu yıkılmış, çökmüş gerçeği hangi omuzla yüklenip kaldırabilecekti?

Düşünüyor, düşünüyor, sonra kafası yorulunca, tatlı bir uyuşukluk, onu bu korkunç realite dünyasından alıp uykunun-umutsuzları avutan ucuz cennetine götürüyordu.

Arkasında dağılmış orduların enkazını başıboş bırakarak istanbul'a gitmek ona bir kaçış, bir korkulu rüyadan, bakmağa cesaret edilemeyen bir aziz yitikten kaçış gibi geliyordu. Kendisine verdikleri «Yıldırım Orduları Grubu»nu bile henüz düzenlemeğe, vurucu bir güç haline getirmeğe vakit kalmadan Mondros mütarekesi patlak vermiş, kolunu, kanadını kırmıştı. Yıldırım orduları grubu olarak emrine verilmiş olan askerî birlikler, şunlardan ibaretti: Nihat Paşa'nın kumandasındaki ikinci Ordu kl, karargâhı Adana'da bulunuyordu, bu onun eski ordusuydu. Yedinci Ordu ki, onun ordusuydu ve başında «vekâleten» Ali Fuat Paşa bulunuyordu. Muhittin Paşa'nın emrindeki Hicaz «seferi kuvveti» ki bir vakitler onun kumandanlığına atanan Mustafa Kemal, kabul etmemiş ve Şam'a dönmüştü. Maan'da bulunan bir yakım birlikler de bu toplamın içindeydi.

Şimdi, bütün bu birlikler, büyük bir tehlike içinde bulunuyordu, hepsi esarete, dağılmağa mahkûmdu.

Bu dağınık ve perişan birlikleri artık hiç bir gücün bozgundan kurtarmayacağını düşündükçe içi kan ağlıyordu. Oralarda da yapabileceği bir iş kalmamıştı. İstanbul'a, suyun gözüne cesaretle gidişinin bir tek gerçek anlamı vardı: Her şe/3, her şeye karşın bu korkunç çatırdılarla çökmekte olan aziz varlığı kurtarmağa çalışmak.

İşte, ancak bu düşünce, onun bir kaçış olarak duy duğu yolculuğun üzüntüsünü azaltıyordu.

Hicaz ve Maan'daki birliklerin esarete mahkûm olduğunu iki yıl önce Enver Paşa ile Cemâl Paşa'ya söylemiş, dinletememişti. Zaten Enver Paşa'nın umudu, güneyden çok yukarda, Anadolu'nun kuzey bölgelerindeydi. Hele bolşevik ihtilâli olup da Ruslarla mütareke yapıldıktan sonra Enver Paşa, Arabistan'daki ordu gruplarını bir setr görevi görmek üzere gözden çıkarmış, yani feda etmiş ve Kafkas cept esine yığınak yapmağa başlamış t. Bu birlikleri ileride kullanmak istiyordu. Bunda da felek ona yâr olmayacaktı.

Tren, apak kardan bir halı ile örtülü Konya ovasını da puflayarak geçmiş, daha dağlık ve değişik manzaralar içinden ilerliyordu. Memleket ne kadar insansız görünüyordu! Sanki bu korkunç dört savaş yılı, erkekleri cephede, ihtiyarları ve çocukları da cephe gerisinde yiyip bitirmişti. İnsansız bir memleket gözlerinin önünde alabildiğine uzuyordu. Bütün her yan, dağ taştı; sanki bu topraklara hiç insan eli değmemişti. Dağların güney sırt; larında tek tük ormanlık bölgeler görünüyor, öbür yanda, yeşilliksiz, kıraç bir ıssızlık, insanın içini ürküterek, uzayıp gidiyorcu. Bu sahipsiz gibi görünen toprakların bahtı için kim bilir ne acıklı plânlar hazırlanıyor, ne korkunç dolaplar dönüyordu. Karınca yuvalarına benzeyen tek tük köylerin üzerinden soğuk kış göğüne doğru yükselen mor dumanlar, oralarda insanların yaşadığını gösteriyordu. Mustafa Kemal, istanbul'a yaklaştıkça daha çok dalgınlaşmış, kafası memleket dâvalarından uzaklaşarak Beşiktaş'ta Akaretler'deki 26 numaralı evde oturan ve

tıpkı kendisini andıran biri kendinden çok daha yaşlı birisi de kendisinden gene iki kadını düşünmeye başlamıştı; bunlardan yaşlısı annesi Zübeyde, öbürü de kız kardeşi Makbule idi. Dünyada varı yoğu onlardı; onların da varı yoğu kendisi idi. Annesinin dizi dibindeki mindere bağdaş kurarak kendisini sevdirmesini, okşatmasını ne kadar istiyordu. Hayatta daima bir amaç peşinde koştuğu için evlenememişti. Evlenen erkeklerin bir İdeal peşinde koşamayacaklarına inanıyordu; ya hep, ya hiç formülünü uygulamağa çalışmaktan başka hiçbir şey düşünemiyordu. Kadın şefkatini öyle gereksemişti ki! Nedir ki. yaşayışında tanıdığı kadınlardan hiç biri ona bu şefkatin zerresini verememişti. Ona bu şefkati verebilen bir tak kadın vardı: Annesi! Ona da babasının ölümünden sonra evlendiği için uzun üaman küsmüştü. Zübeyde hanımın oğluna karşı duyduğu derin sevgi ve şefkat, bu buzları eritmekte gecikmemişti. Tren İzmit'e vardığında durdu. Mustafa Kemal,-zeki yüzlü, zayıf, kendi yaşında eski bir arkadaşiyle yüz yüze geldi. Bu, İzmit Mutasarrıfı Süreyya (Yiğit) beydi. Ta Trablus'ta italyan emperyalistleriyle çarpıştığı gündenberi candan bir arkadaşıydı. Sonra, Çanakkale savaşları sırasında, Mustafa Kemal, bu yakın arkadaşiyle sık sık görüşür, konuşurdu. Süreyya bey, o civarda görevliydi. Memleket sorunlarında hep ileri düşünceler çevresinde birleşmekteydiler. Bu genç ve idealist mülkiye yöneticisi, günün birinde her şeyi arkada bırakıp yine ihtilâlci Mustafa Kemal'in arkasına düşecek ve onunla, kelle isteyen en tehlikeli sıralarda dağ taş birlikte gezecekti. İki eski arkadaş, sarmaş dolaş oldular. Tren kalkıncaya dek Süreyya bey de Mustafa Kemal'in karşısına kuruldu ve korkunç bir yergi yağmuru altında, en tehlikeli neşter darbeleriyle iç ve dış düşmanları, İngilizleri, Enver, Cemâl Paşaları ve İttihat ve Terâkki'yi hatırdılar.

Tren İzmit'i geçtikten sonra, paşa traş oldu, yıkandı, hazırlandı. Şu sırada dinleneceği bir tek huzur cenneti vardı: Annesinin üzerine dikilecek mavi gözleri. /

Yalnız eve yaklaştıkça sevinciyle beraber yorgunluğu da artıyordu. Şöyle sere serpe yan gelip dinlenerek

enerji ve hız almak, sonra yine «mücadele»ye atılmakl

Artık tren İstanbul'un köşklerle, gül bahçeleriyle, gözleri dinlendiren huzur yuvalariyle dolu banliyö bölgesinde İlerliyordu. Mustafa Kemal, artık hiçbir şey duymadan ve düşünmeden bakıyordu. Duyacak, düşünecek tümen tümen şey vardı, hiç biri ötekine sıra vermediğinden bunların sahibi de İstanbul'u trenin penceresinden bir otomat gibi seyrediyordu.

Tren Haydarpaşa'da durunca Mustafa Kemal, yaveri Cevat Abbas ve kendisini garda karşılamdğa gelen enişi.tesi Mecdi beyle eşyalarını bir beylik motora yüklettiler, motor aksırıp öksürerek ilerliyordu. Dalga Kıran'ın içinden geçerek Kızkulesi önlerine vardılar. Bu ara Mustafa Kemal'in gözlerine çarpan bir faciayı yaveri Cevat Abbu* dile getirdi:

— Paşam, bakınız, itilâf donanması geliyorl

Gerçekten de itilâf devletlerinin ir ili - u fok lı donanmaları Marmara da ilerliyor ve ilk golenler belirli noktalarda demir atıyordu.

Mustafa Kemal kurşun renkli korkunç ejderhalar gibi ilerleyen ve gürültüyle demir atan dritnotları ve zırhlıları tiksinti ile bir süre seyrettikten sonra yaverine ;

— Merak etme. geldikleri gibi giderler! dedi.

Arıburnu'nda ve Anafartalar'da ancak dürbünle seyrettiği kül renkli sayısız deniz ejderleri, boğazın koyu mavi sularını örtmüştü; itilâf devletlerinin en azılı savaş gemilerinin çelik gövdeleri Vahidettin'in sarayı önündo. toplarının namlularını padişahın gözlerine sokmak istercesine Dolmabahçe'ye çevirmiş yatıyorlardı.

Caddeden karşıya geçecekleri sırada durmak zorunda kaldılar: İskoç gaydalarının çaldığı coşkun bir marş ile caddeyi boydan boya doldurarak bir İngiliz deniz askerî birliği geçiyordu. Muştala Kemal, ne yapacağını şaşırmıştı. Paşa üniformasiyle, Anafartalar'da yendiği bu düşmanı şuracıkta böyle yakından seyretmek ne acıydı Uzun ve güzel parmaklarının arasında yanmakta olan sigarasını hırsından yere atarak çiğnedi. Sonra, bütün o İğreti sevinci ve mutluluğu ruhunu boşaltıp kaçarken.

Akaretler'e doğru yürümeğe başladı: «Bütün bunların sonu gelecek!» diye mırıldandı.

76 numaralı evin önünde durduğunda kız kardeşi Makbule hanımın bir sevgi ve heyecan çığlığı atarak boynuna atılmasiyle karşılaştı; çünkü onu bekliyorlardı. Kız kardeşini gerçek bir kardeş özlemi ve içtenliğiyle kucakladı :

— Nasıl, Makbuş, annem iyi mi? diye sordu.

Yukarıdan Zübeyde hanımın sesi geldi:

— Hoş geldin, Mustafacığım!

Mustafa Kemal, merdivenleri sanki koşarcasına tırmandı, annesi merdiven başında kollarını açmış, onu bekliyordu. Mustafa Kemal'i bir sevinç hıçkırığı ile kucaklayıp bir süre öylece bağrına bastı, kokladı, sonra, oğlunun yanaklarını gözyaşlariyle ıslatarak birçok kereler öptü :

— Ne kötü zamandayız, Mustafacık! Seni Allah bir kere daha sağ salim gönderdi bana! Seni hiç bir yana bırakmayacağım, artık!

' Bu çift sevgi, Mustafa Kemal'e bütün yorgunluğunu unutturmuştu. Üniformasını değiştirdi, günlerce süren tren yolculuğunda yüzünün rengini değiştiren ve sarışın güzel derisini sanki esmerleştiren odun dumanının izlerini silmek için banyosunu yaptı, sonra, anneciğinin dizi dibine, minderin üzerine uzandı :

— Oh! dedi, ana evi de ne rahat yermiş! Fakat ne yazık ki ana, vatanın rahatı kaçtı.

İLK KOÇBAŞI

Rauf bey, Bahriye Erkânı Harbiye Reisliği süresinde Bolşeviklerle Brest-Litovsk barış andlaşmasını imzalayan heyette bulunmuş, sonra yurda dönünce bu görevinden çekilmişti. O da, Mustafa Kemal gibi Almanların kilit noktalarımızda bulunmalarına karşıttı. Brest-Litovsk andlaşmasiyle Ruslarla olan savaşa son verilmişti. Artık

Karadeniz'de Rus-Türk donanmalarının çarpışması durmuştu. Rauf bey, işte bu yüzden Osmanlı Bahriyesinin başına getirilmiş olan Alman Amirali Şoson'un artık görevinin son bulduğu kanısındaydı. Bunun için de Bahriye Nâzın Cemâl Paşa ile. didişip duruyordu. Cemâl Paşa tıpkı Enver Paşa gibi, hâlâ Almanları gücendirmekten korkuyordu. Rauf beyin zoru ile, Cemâl Paşa bir çün bu sorunu «Vükelâ»ya «arzetmiş», ne var ki, onlar bu öneriye yanaşmamışlardı. Rauf bey. Cemâl Paşa'nın bu teklifi ciddî olarak yapmadığını, biliyordu, yoksa bu kabul edilebilirdi. İşte, o da 5 Haziran 1918 de istifasını basıp çekilmiş ve küskünler kafilesine katılmıştı. Cemâl Paşa, pek çok direndiği halde istifasını geri almamış ve dört ay süren bu süre içinde daireye bir kez bile gitmediği halde Cemâl Paşa bunu idare etmeğe çalışmıştı.

İşte, bu kritik anlardaydı ki, bir gün Ferik Ahmet İzzet Paşa onu görüşmek üzere çağırtmıştı. Paşa ile Galata'da Seyri Sefain acentesi idarehanesinde buluşmuşlardı.

Sultan Vahidettin o günlerde yeni taht'a çıkmıştı. 'Bunu tarafsız devletlere bildirmek üzere de bir heyet seçilmişti. Ahmet İzzet Paşa bu heyetin başkanı, Rauf bey de bir üyesiydi.

Seyri Sefain acentesinde buluştuklarında İzzet Paşa ona «sır» namiyle birçok şeyler anlattı. Bunlar arasında Makedonya'da Bulgarların itilâf ordulariyle mütareke yaptığı, Talât Paşa harp kabinesinin düştüğü ve Vahidettin'in sadareti Tevfik Paşa'ya teklif etmiş olduğu haberleri de vardı. Padişah erkânı harbiye reisliğini de İzzet Paşa'ya teklif etmişti. İzzet Paşa, bu çok güç zamanda sadarete geçen Tevfik Paşa'nın ve kendisinin insanüstü çabalar harcaması gerektiğini anlattı, Rauf beyin de kendilerine yardımcı olmasını istedi.

Tevfik Paşa'nın kabineyi kuracağını işiten Rauf bey. Çok fena olmuştu: Evet, Tevfik Paşa devlet adamlarımız arasında yurtseverliğiyle tanınmış bir kişiydi. Gerek Ha-

mit, gerekse Meşrutiyet döneminde bulunduğu görevleri hak ve adalet dairesinde yerine getirmişti. Her türlü insana İnsanca davranmıştı. Türk yurdunda sevgiye ve saygıya kavuşan devlet adamlarından biri olmuştu. Ne var ki, yaşı çok ilerlemiş, «piri fâni» denecek duruma gelmişti. Rauf bey, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce «Sultan Osman» zırhlısı süvarisi olarak Londra'da bulunduğundu Tevfik Paşa, Londra elçisi olarak bulunuyordu. Adamcağızın, orada, bu elçilik görevini bile lâyıkiyle yapamadığını yakından görüp anlamıştı. Yâni normal şartlar altında bir elçilik görevini bile yürütecek güçte değildi, artık. Elçilik memurları onun imzasını taklit ederek, hoşuna gitmeyen birçok resmî işleri haberi olmadan yürütüp durmuşlardı.

Rauf bey, bütün bunları İzzet Paşa'ya anlattıktan sonra son olarak da şunları söyledi:

— Şimdi buyurduğunuz gibi, devletin maruz bulunduğu hayatî tehlikeler İçinde hükümeti Tevfik Paşa kurarsa, o hükümette ben, bir Ganbot kumandanlığını bilo üstüme almak cesaretini kendimde göremem. Siz ki milletin ve ordunun güvenini kazanmış, vatan ve milleti çok tehlikeli durumdan kurtarmak için gereken bütün hasletleri nefsinizde toplamış bulunuyorsunuz. Tevfik Paşa kabinesinin kuruluşundan pek az sonra kendini göstereceğinden şüphe etmediğim idaresizlik ve başarısızlıklar karşısında hayâl kırıklığına uğrayacak ve hizmet imkânını bulamayacaksınız. Onun İçin teklif edilen mevkii kabul buyurmamanızı rica ederim.

izzet Paşa, Rauf beyin bu sözlerinden çok duygulandı ve ona şöyle dedi:

— Padişah beni davet ederek bu vazifeyi kabul etmekliğimi ısrarla rica etti. Ben de söz vermiş bulundum. Şimdi sözümü geri almayı namusumla kabili telif göremem.

Ahmet İzzet Paşa, Ekim ayının sonunda Rauf beyi yeniden çağırdı. Yine Galata'da Seyri Sefaln acentesi yapısında buluştular.

İzzet Paşa, ona ılımlı bir sesle şunları söyledi:

— Rauf bey. dediğin oldu. Tevflk Paşa birkaç gündenberl, benim de yardım ve müzaheretimle çalıştığı halde kabineyi kurmaya muvaffak olamadı ve istifa etti. Padişah da vükelâ heyetinin teşkilini bana havale etti.

Ne kabul, ne de reddettim. Durumu tetkik İçin müsaade istedim.

Fırkalı veya fırkasız olmalarına ehemmiyet vermeyeceğim kimselerle bir kabine kurmayı düşünüyorum. Politikamızın esası iç çekişmelere yer vermeyecek, millet arasında birliği sağlamak ve Birleşik Amerika Cumhurreisinin sulh konusunda yayımladığı beyannamenin bize temas eden kısmındaki prensipler dahilinde sulh yapmağa çalışmak olacaktır.

*

Bulgarlar, on gündenberi mütareke yaparak harpten çıktılar. Bu yüzden Trakya hudutlarımız. Makedonya'da artık serbest bulunan büyük itilâf kuvvetlerine karşı açık, müdafaasız kalmıştır. Filistin cephesindeki üstün* düşman orduları karşısında mühim kısımlarını kaybeden kuvvetlerimiz esir olmamak için perişan bir vaziyette ricat ediyorlar. Irak cephesinin durumu da aşağı yukarı bu halde.

Bu vaziyette idare mes'uliyetini üstüne almakta şahsî emel ve menfaatlerin, hattâ İkbal ve şeref ümitlerinin yeri yoktur. Bencil düşünceleri, fikir ayrılıklarını bir tarafa bırakarak herşeyln üstünde olan vatanın elde kalan kısımlarını ve milletin siyasî İstikbâlini kurtarmak yolunda gerekirse nefsimi de feda etmeyi bilecek çalışma arkadaşları bulursam ne âlâ. hükümeti kurmakta tereddüt etmeyeceğim. Aksi halde ben de sadareti kabulden çekineceğim.

Bu sözler Rauf beyi iyice sarmıştı. Tam anlamıyla yurtseverce konuşmalardı bunlar. Bu koşullar altında gerek kendisinin, gerekse başka yurtsever arkadaşlarının kabinesine girerek kendisini destekleyeceklerini açık yüreklilikle anlattı.

İzzet Paşa. eski valilerden Reşit Akif Paşa'yı Dahiliye Nezaretine, Berlin Elçisi Rıfat Paşa'yı da Hariciye Nezaretine getirmek istiyordu. Reşit Akif Paşa, yaşının çok İlerlemiş olması dolayısiyle bu görevi yüklenmek Is-

temiyordu. Rıfat Paşa da henüz İzzet Paşa'nın telgrafına karşılık vermemişti. Oysa bu Nezarete çabucak bir Nazır bulmak gerekiyordu. Rauf beye bu makama kimin getirilebileceğini sorunca o da Talât Paşa kabinesinde Duhiliye Nazırı iken istifa eden İsmail Canbolat beyin getirilmesinin pek yerinde olacağını söyledi.

Rauf bey, İsmail Canbolat beyi, meşrutiyetin ilânı sırasında tanımıştı. Bir süre sonra ordudan çekilerek Mülkiye hizmetine geçen Canbolat bey, kaymakamlıklarda, emniyeti umumiye müdürlüğünde, şehreminlığinde bulun muştu. En son görevi Dahiliye Nazırlığıydı. İdare maki naşının iç yüzü üzerinde derin bilgisi ve sağlam görüş leri vardı. Dürüsttü, kanuna kılı kırk yararcasına saygısı vardı. Böyle bir adam yabana anlamazdı. İzzet Paşa da onu yabana atmayarak kabinesinde Dahiliye Nazırı yap tı.

İzzet Paşa, Nafıa Nezaretine de Ali Fethi beyi getirmeyi düşünüyordu. Ali Fethi bey. son günlerde İttihat ve Terâkki'den ayrılmış, muhalif bir parti kurmuştu. İzzet Paşa, barış üzerindeki düşüncelerini de anlatarak Fethi beyin fikrini yoklamasını Rauf beye havale etti. Bu ana dek Rauf beyin kendisine ne kabinede, ne do kabine dışında bir görev teklif etmemişti. Zaten o da böyle bir görev bekliyor değildi. O, vatan ve millet uğrunda her türlü fedakârlığı makamsız, mevkisiz de yapmayı göze almıştı. Bu yurtsever kabineyi bütün varlığıyla desteklemek kararındaydı.

Rauf bey. Harbiye Nezaretiyle, Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetini kimlere verebileceğini İzzet Paşa'dan sordu; o da, bu hususta henüz bir karara varmadığını söyledi. Yalnız, şimdilik her iki görevi de kendisi yüklenmek istiyordu. Rauf bey, bunun üzerine bu görevlerden birini Mustafa Kemal'e vermenin çok yerinde olacağını söyledi. Böylece İzzet Paşa'nın yüklendiği pek ağır yük. gene paşanın güçlü elleriyle büyük ölçüde hafifletilebilecekti.

izzet Paşa bu teklif üzerinde epeyce düşündü, sonra da Mustafa Kemal'in bu görevleri çok iyi başarabileceğini, fakat şu sıradaki harp durumu dolayısiyle onu

bu türlü bir memuriyet vermenin doğru olamayacağını anlattı. Çünkü Mustafa Kemal'i, Suriye cephesini idare eden Von Sanders'le değiştirmek gerekiyordu ;

— Alman generali Von Sanders'i hizmetinden affetmek zaruri olacaktır, bu takdirde boşalacak kumanda mevkiini mevcutlar içinde yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın işgal edebileceğini siz de takdir edersiniz. Vaziyet sulha doğru gelişir ve cephenin bugün arzettiği tehlike ortadan kalkarsa Harbiye Nazırlığını Mustafa Kemal Paşa'ya devir ve tevdi etmeyi düşünüyorum. O zamana kadar Suriye cephesinde kolordu kumandanı bulunan Miralay İsmet beyi Erkânı Harbiye ikinci reisliğine, Kafkas cephesinde diğer bir kolorduya kumanda eden Kczım Karabekir Paşa'yı da Harbiye Müsteşarlığına münasip görüyorum.

Yalnız Ahmet İzzet Paşa'nın içini bir kurt kemiriyordu. Harp kabinesinin istifasını verip kuzu kuzu kenara çekilen o eski kurt, eski komiteci ittihatçı kodamanlar, yeniden iktidarı ele geçirmek için bir kuvvet denemesi yapamaz mıydılar? Bir hükümet darbesi yaparak memlekette sert bir diktatörlük kuramazlar mıydı? Dev gibi Nazım Paşa'yı kanlar içinde yere sererek ihtiyar Kâmil Paşa'nın elinden sadareti zorla çekip alan bu gözü pek adamlar, hâlâ ortalardaydılar. Gerçi biraz yorgun, biraz umutsuz görünüyorlardı, ama, görünüşe hiç aldanmağa gelmezdi. Enver'den de, Talât'dan da öbür ikinci sıradaki kodamanlardan da korkulurdu.

İzzet Paşa, en sonra bu kurdu da meydana çıkardı: Acaba Rauf bey bu yolda bir tehlike görmüyor muydu?

Rauf bey, bütün bu İttihatçı kodamanların son günlerdeki ruh hallerini pek yakından izleyen bir kimse olarak bu yolda hiç bir tehlike olamayacağını söyledi. İzzet Paşa isterse Talât Paşa'yı gidip görebileceğini ve sorunu daha yakından sezinleyebileceğim de söyledi.

İzzet Paşa, Talât Paşa ile görüşme işini Rauf beye verdi. Rauf bey, hemen bir lândoya atlayarak Galata köprüsü, Eminönü, Sirkeci yolu ile Ayasofya'ya gitti. Ayasofya camisinin karşısındaki eski ve gösterişsiz bir evin

kapısı önünde arabadan indi. Ortalarda eski hareketli ve hararetli günlerden bir İz yoktu. Ev, üzgün bir sessizlik içindeydi. Rauf bey, arabadan iner inmez kapı açılmıştı. Çünkü, artık bu ev halkı için kuşkulu günler başlamıştı. Dosttan çok düşman bekler bir hali vardı bu evin. Talât Paşa gibi koskoca bir sadrazamın, böyle bir evde oturduğuna inanabilmek hayli güçtü.

Kapıyı açan, Talât Paşa'nın ta kendisiydi. Üzerinde bağdaş kurmuş oturmuşa benzeyen, kırışmış bir pantolon ve ceket vardı. Rauf beyin lândodan indiğini görür görmez önemli bir şey için geldiğini anlamış ve kapıyj kendi eliyle açmakta acele etmişti. Rauf beyin Talât Paşa'yla tanışması epeyce eskiydi, hemen hemen 10 yıl olmuştu. Onu Meşrutiyetin ilk haftasında, Selanik'ten İstanbul'a gelişinin ertesi günü tanımıştı. Bu babacan, içten görünüşlü devlet adamı ile arası her zaman şeker-bal olmamıştı. Her ikisinin arasında bir çok önemli düşünce ayrılıkları meydana gelmiş, gizliden gizliye bayağı savaşıp durmuşlardı.

Rauf beyin dik başlı, karakterli ve atak gençliğini kıramayan Talât Paşa bu genç kahramana, masal kahramanlıkları yaratan Hamldiye'nin bu ölmez kahramanına karşı her zaman yumuşak, babacan, içten, aydınlık davranmıştı. Bu yüzden Rauf beyin de ona karşı pek içten bir saygısı vardı. Prensipleri dışında hiç bir düşmanlık ve katılık göstermemişlerdi birbirlerine. Talât Paşa bu sefer de her zaman olduğu gibi Rauf beyi büyük bir içtenlikle kabul etti, orta halli ailelerinkine benzeyen mobilyalarla döşenmiş küçük bir salona götürdü.

Rauf bey, ilk bakışta paşanın, zayıflamış olduğunu anladı. Çünkü, sadrazamlık zamanında giydiği sivil elbiseleri üzerinden sarkıyor gibi geldi ona. Bu yüzyirml kiloluk, iri yarı adam aşağı yukarı yirmi otuz kilo vermişe benziyordu. Geniş, ablak ve zeki yüzünün ortasındaki kara gözleri üzgün bir ateşle için İçin yanıyordu. Hattâ kocaman etil ve yumuşak elini sıktığı zaman bu elin garip bir ateşle yandığını duydu.

Neden geldin der gibi büyük bir merakla Rauf beyin

gözlerine bakıyordu. Kahveleri getirdiğinde onun karısını da aynı büyük üzgünlük içinde acı acı gülümser gördü.

Rauf bey, kahvesini höpürdetirken baklayı ağzından çıkardı ve Ahmet İzzet Paşa'nın korkusunu anlattı. Talât Paşa, yüzünü kaplayan derin bir içtenlikle :

— Rauf bey, dedi. Sadaroddin Ahmet İzzet Paşa gibi evsaflı bir devlet adamına teklif olunmasına son derece sevindim. Tevfik Paşa'nın kabine teşkiline çalıştığını biliyordum ve bir an önce muvaffak olacak diye de müşkül anlar geçiriyordum.

Biz, memleketi ecnebi müdahalesinden, Rus tahakkümünden ve istilâ vo izmihlalden korumak azim ve ümidiyle - Rusya'ya muhalif olan - Almanya ve Avusturya-Macaristan zümresinde harbe girdik, muvaffak olamadık. Bu tarzda hareketimiz ve harp müddetince vuku bulan bazı idaresizlikler, yolsuzluklar ve ihtikârlar dolayısiyle mes'ul görülmemiz tabiidir ve kanunun emrettiği muameleye tâbi olacağımız da şüphesizdir. Mes'uliyetimiz tahakkuk ederse, derecesine göre elbette ceza göreceğiz. Uzun müddet iktidarda bulunduk. Dost ve birçok da düşman edindik. Fakat, mağlûbiyetimizin doğurduğu vaziyet ve fırsattan düşmanlarımızın İstifadeye kalkıp namusumuzla oynamalarına asla razı olmayacağımızı takdir edersin.

İzzet Paşa'nın sadarete geçmesini bu bakımdan da muvafık görür, memnun ve müsterih olurum. Ona zorluk çıkarmak şöyle dursun, faydalı olabileceğimiz her hususta müzaheret etmeyi de borç bilirim.

Meselâ istifa eden sadrazamların haiz oldukları salâhiyete dayanarak Padişaha, İzzet Paşa'ya karşı olan toveccühlerindeki isabeti kuvvetlendirecek maruzatta bulunabilirim.

Talât Paşa, elini alnından geçirip bir süre düşündükten sonra sözünü şöylece sürdürdü :

— Rauf bey, İzzet Paşa askerî vaziyetimizi ve vahametini görür, takdir eder ama, maliyemizin haline lâyıkiyle vakıf bulunduğunu zannetmiyorum. Halbuki mail-

yemizin hali, askerî vaziyet kadar ve belki daha perişan ve berbattır. Maliye Nazırı bulabildi mi? Henüz bulamgdiyse en münasip zatın Cavit bey olacağını tarafımdan paşaya söyleyiniz.

Cavit bey de tıpkı İzzet Paşa gibi Birinci Dünya Savaşı'nu girmemizi istemeyenlerdendi. Savaşa bir olup bitti halinde girilmesi üzerine kimi arkadaşlariyle sözleşerek Nazır bulunduğu kabineden çekilmişti.

İttihat ve Terâkkiciler bu çekilişe çok öfkolsnmişlerdi. Ona vatansız, hain, milliyetsiz diyenler bile olmuştu.

Hele kimi partililerin onu düşman taraflısı olmakla damgaladıkları bile görülmüştü.

Rauf bey, şte, bütün bu olanları yakından bildiğinden Talât Paşa'nın Cavit beyi öven ve salık veren sözleri karşısında şaşırıp kalmıştı. Ne diyeceğini bilememişti.

O zaman Talât Paşa ona şöyle söyledi :

— Ne düşündüğünü biliyorum. Cavit bey lehinde ve aleyhinde çok şeyler söylendi, fakat, harbin devamı müddetince birkaç defa Maliye Nazırlığını üstüne almış olmak itibariyle kanaatim şudur ki, bizim zamanımızda olduğu gibi İzzet Paşa'nın da maruz kalacağı müşkül zamanlar memleketin Maliyesini idareye kudretli bir zat var ise o da Cavit beydir. Teklifimi şahsî ve fırka duygularından sıyrılmış olarak sadece vatanın menfaati düşüncesiyle yapıyorum.

Talât Paşa, konuşmasının başındanberi belki biraz üzgün görünüyordu, ama, yine de kendine, üzüntüsüne gem vurmağa çalışıyordu. Şimdi, bu üzüntüsü coşup taşmış ve bütün benliğini kaplamış gibiydi. Onun bu öldürücü acısı, Rauf beye de dokunmuştu. Karşısındaki bu eski sadrazama ve politikacıya karşı içinde büyük bir sevgi vardı.

Onu avutmak için bir kaç söz kekelemek istedi. Talât Paşa hemen onun sözünü keserek şunları söyledi :

— Rauf bey, olan olmuştur, artık, ne dense faydasızdır. Biz, harbe, ancak vatanı düştüğü inkiraz uçurumundun kurtarabiliriz kanaatiyle girdik. Bu kanaatimizin leh ve aleyhinde ileri sürülmüş mütalâalar çoktur. Bu arada

düşmanlarımızın ve dostlarımızın bizi şiddetle tenkit ve itham eyledikleri ermeni tehciri meslesi de vardır. Fakat, bizim yerimizde kim olsaydı memleketin selâmeti namına bunu yapmağa mecburdu. Düşünün bir kere; ordularımız, sayıca ve teçhizatça kat kat üstün düşman kuvvetleri karşısında adeta dişi ile, tırnağı ile bir ölüm-kalım mücadelesi yaparken, vatandaş bildiğimiz Ermeniler, bütün menzil yolları boyunca silâhlanıp ayaklanarak bizi arkadan vurmak maksadiyle düşmanla işbirliği yaptıkları zaman bu unsuru harp bölgeleri dışına sevketmekten başka bir çare tasavvur edilebilir miydi? Yoktu, hiç bir çare yoktu. Ve bu elbette kolay yapılabilir bir iş de değildi. Bundan dolayıdır ki tatbiki esnasında bazı idaresizlikler ve fenalıklar olmuştur. Bu ciheti itiraf etmekle beraber şunu da söyleyeyim ki, o hengâmede uzaklarda olup biten İdaresizliklerin ve fenalıkların günahını, bunlardan benim gibi habersiz olan hükümet erkânına yüklemek de insaf ile kabili telif değildir. Emin olunuz ki isyan ile fiilen münasebeti olmayan bazı Ermenilere kıyılmasına mani olamayışımız ve bu arada kıymetli arkadaşlarımızdan ikisini şehit verişimiz beni dilhun etmiştir.

Bize tecrübesizlik ve hatta cehalet isnad edilebilirdi. Fakat, kimse hırsız diyememeliydi. Tekrar edeyim, isyan bölgesi dışında ve isyan ile fiilen alâkaları olmayan bazılarına yapılan mezalime mâni olamadığım için derin bir elem ve ıstırap duymaktayım.

Bir türlü müteselli olamadığım diğer bir hatamız da meşrutiyet ismini verdiğimiz bir devirde bizimle aynı fikirde olmayan vatanperverlerin ayrı bir fırka kurmalarına mani oluşumuzdur. Bu hatamızı şimdi gözlerimizle görüyoruz. Bu yüzden bu buhranlı zamanda memleket idaresi, vatansızlar eline geçerse kabahat elbet bizim olacak değil midir?

Bu konuşma sürdüğü sürece hem söyleyen, hem de dinleyen üzgündü. Bu sözler koca bir iktidar devrinin fatihası gibiydi. Rauf Bey artık buna karşılık söyleyecek bir söz bulamadığından, küçük, gösterişsiz salon sesizliğe gömülmüştü. Talât Paşa'nın palabıyıklı agrandisman bir

resmi, eski kudretli devrin tek tanığı gibi kılıcına dayanmış, duvardan onlara bakıyordu.

Rauf bey, Talât Paşa'nın evinden ayrılınca hemen ilkin Ali Fethi beyin, sonra da İsmail Canbolat beyin evine uğradı. Onlarla ayrı ayrı başbaşa görüştü. İkisine de Ahmet İzzet Paşa'nın dediklerini anlattı. Her İkisi de İzzet Paşa'nın düşüncelerini doğru ve yerinde bulurak kuracağı kabinede görev almağa hazır olduklarını belirttiler.

Rauf bey, onların dediklerini, akşamüstü Ayana giderek İzzet Paşa'ya anlattı.

Ahmet İzzet Paşa, İstanbul'da yiyecek sıkıntısının çok arttığından ve bunun sonunun çok kötü olacuğından söz açtı.

Harp kabinesine, savaşın son yıllarına doğru bir iaşe Nazırlığı katılmıştı. Ayda dört buçuk milyon lira yutan bu besleme işi, en sonra hazineyi tamtakır bir hale getirmişti. Artık, bu iş için para bulmak imkânsız bir hal almıştı, izzet Paşa, İaşe nezaretine herkesçe sevilen Dr. Celâl Muhtar beyi getirmeğe karar vermişti. Celâl Muhtar bey, askerlerin yardımı olduğu takdirde bu görevi kabul edeceğini bildirmişti. Bu adam savaş süresince. Hilâli Ahmer eliyle pek çok dertlere deva olmuş, pek çok yaraların - bu arada İktisadî de - sarılması imkânını sağlamıştı. Partiler üstü tarafsız bir siyaset gütmesi de herkesin ayrı ayrı ona saygı duymasına yol açmıştı.

Rauf bey, ayanda buluştuklarının ertesi günü izzet Paşa'ya yine uğradı. Bu sefer ondan can sıkıcı haberler aldı. Birçok ayan üyesiyle kimi mebuslar, İsmail Canbolat beyin Dahiliye Nezaretine getirilmesi düşüncesini hoş karşılamamışlar, buna karşı direnmişlerdi. İzzet Paşa, bu direnişi Canbolat beye anlatması görevini Rauf beye yüklemek istiyordu. Bu, Rauf bey için çok ağır bir görevdi. Ahmet izzet Paşa Dahiliye Nezaretini bu sefer Ali Fethi beye vermek İstedi. Yine bunu bildirme görevini de Rauf beye verdi.

Rauf bey, ismail Canbolat beyi evinde görerek durumu olduğu gibi anlattı. Canbolat bey, ittihat ve Terak-

kl'nln ilk adımlarından beri. onun her türlü çalışmalarında birinci derecede rol sahibi olanlardan biriydi. Sonra, Talât Paşa'nın da en yakın ve teklifsiz parti arkadaşlarından ve dostlarından biriydi. Elbette ki. şimdi savaş suçlularından biri olarak karşılanacak ve hakkında güvensizlik gösterilecekti.

Rauf beyi dinledikten sonra :

— Fakat, dedi, İzzet Paşa'nın da bunları düşünüp hesapladıktan sonra bana Dahiliye Nezaretini teklif ettiğini farzederek vatanın tehlikeli bir zamanında davet ettiği vazifeyi bir takım özürler ileri sürerek kabulden kaçınmayı doğru bulmamıştım. Paşa'nın tatbikini düşündüğü siyaset inşaallah memleket için hayırlı olur. Çalışmalarında benim yüzümden en ufak bir zorluğa bile uğramalarını arzu etmeyeceğimi söylemeğe hacet yoktur.

Maliye Nezareti için birkaç namzet üzerinde uğraşıldıktan sonra yine Cavit beye başvurulmuştu. Rauf boy, Büyükada'daki evine giderek işi ona açınca Cavit bey. şunları söyledi :

— İstemem, artık, usandım. Aleyhimde söylenmedik lâf kalmadı. Yapılan dedikoduların haddi hesabı yok. Bu şartlar altında Maliye Nazırlığı yapamam.

Çokça direniş üzerine bu görevi üstüne almak zorunda kaldı.

En sonra, Ahmet izzet Paşa kabinesi kuruldu. Rauf bey de en son dakikada Bahriye Nazırlığına getirildi. İzzet Paşa kabinesinin yurtsever Nazırları en güç koşullarla her Allah'ın günü pençe pençeye gelmekteydiler. Bütün azınlıklar, bütün İttihat ve Terakki düşmanları, cn küçüK fırsatta dişlerini, tırnaklarını gösteriyorlardı.

Talât, Enver ve Cemâl Paşalarla öbür ittihatçı kodamanlardan birkaçının bir gece bir torpido muhribine binerek memleketten kaçmaları korkunç yaygaraların kopmasına sebep oldu. Artık, bütün ittihatçılarla onların yardakçılarına azınlık ve muhalefet gazeteleri ateş püskürüyordu. Bu yüzden Cavit beyle Hayrl efendiye de sataşmağa başladılar.

Kabine gerçekten güç bir duruma düştü. Kabinenin

daha çok hırpalanmasına yol açmamak için Cavit beyle Hayri efendi istifa etmekte gecikmediler.

İzzet Paşa'nın da yiğitliği tutmuştu. Bu istifaları kabule bir türlü yanaşmıyordu. Bu sırada sadrazam hastalanmıştı. Konağından çıkmayarak devlet işlerini ordan idare etmeğe çalışıyordu.

Rauf bey, sadaret konağına gittiğinde orda Cavit beyle, Hayri efendiye rastladı. Birer koltuğa gömülmüş, üzgün yüzleriyle istifalarının kabul edilmesi için bekliyorlardı.

İzzet Paşa, istifalarından söz açarak Rauf beyin onları istifadan vaz geçirmeğe çalışmasını istedi.

Rauf bey, her iki nazıra istifa etmemeleri üzerinde kandırıcı bir konuşma yaptıysa da sonucu değiştiremedi. Onların anlattığına göre, istifaları kişisel kaygulardan ileri gelmiyordu. Onlar, düşmanların kendilerini bahane ederek yurtsever sadrazamı düşürmeğe çalışacaklarından korkuyordu. Bu kritik anda ondan daha uygun bir sadrazam bulunamazdı. Memleketin menfaatleri onun iktidarda kalmasını gerektiriyordu.

Gazetelerin saldırıları, alabildiğine sürüp gidiyordu. Tam kodamanların kaçışı gerek halkı, gerekse onların düşmanlarını ve padişahı çileden çıkarmışken bir gün sonra Levazımat-ı Umumiye Müdürü İsmail Hakkı Paşa'nın da kayıplara karışması, bardağı taşırmıştı. Bu sefer herkes hükümete çullanmağa başladı. Kaçanların, hükümetin yardımiyle kaçtıkları üstüne rivayetler aldı yürüdü. En çok Dahiliye Nazırı Fethi beye saldırılıyor. Onun görevini yapmadığı, belki de kaçakların onun eliyle kaçırıldığı belkileri üzerinde duruluyordu.

O gün, İzzet Paşa'nın çağrısı üzerine sadaret konağına giden Rauf Bey, onun öfkeden küplere bindiğini gördü. Bu belâlı kaçışların memleketi kargaşalığa sürükleyeceğini söyleyip duruyordu :

— İsmail Hakkı Paşa, Avusturya Sefareti mensuplariyle, Avusturya zabitlerini alıp bir gün evvel hareket eden Alman vapuru ile kaçırmış. Hariciye Nezaretinin teşebbüsü üzerine Avusturyalılar paşayı Odesa'dan geri gönder-

meğe razı olup bunun için gerekenlere telgrafla talimat vermişler, diyen İzzet Paşa, Rauf beye paşayı Odesa'dan geri getirmek üzere hemen süratli bir gemi göndermesini söyledi. Rauf bey de hemen o akşam Odesa'ya doğru yola bir ganbot çıkardı. Ganbot üç gün sonra bomboş geri döndü.

Ganbot Odesa'ya varmadan önce Paşa, bir otomobile atlayarak bilinmeyen bir yere doğru uzaklaşmıştı.

Rauf bey, o gün sadaret konağında sadrazamdan direktif alırken Cevat Paşa üzgün olurak sadaret konağına gelmişti. Elinde Adana'dan Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal'den gelen bir mektup tutuyordu. İzzet Paşa, iki gün önce sadrazamca Genel Kurmay Başkanlığına atanmıştı. Cevat Paşa'nın elindeki telgraf, adamcağızın elini ateş gibi yakıyor gibiydi. Sanki elinde tehlikeli bir şey tutuyormuş gibiydi. Bundan bir an önce kurtulmak ister gibi görünüyordu.

Cevat Paşa'nın, İzzet Paşa'ya uzattığı telgrafta Mustafa Kema Paşa, onun Genel Kurmay Başkanlığına itiraz ediyor ve bu memuriyeti ona lâyık görmediğini, daha kötüsü onun kendisine yollayacağı bildirilere boyun eğmeyeceğini söylüyordu.

Sadrazam da çaresiz kalmış insanlara özgü bir yüzle Cevat Paşa'nın gözlerine bakarak şöyle dedi :

— Ben Muştala Kemal Paşa ile muhabere ediyorum. Lâzım gelen şeyleri yazacağım. Rica ederim, siz, vazifenize devam ediniz.

İskenderun'da meydana gelen bir olay yüzünden Rauf Bey, yine izzet Paşa ile karşılaşmak zorundu kaldı. İskenderun limanındaki mayınları müsaade almaksızın taluyan bir Fransız gemisi, bir mayın patlaması ile «zayiut»a uğramıştı. Bu davranışlariyle Fransızlar, Mondros mütarekesi hükümlerini açıkça zorlamağa başlamışlardı. Mayın taranacağı yolunda hiç bir bildiri hükümetin kapısını çalmış değildi.

Rauf bey, bilgi edinmek üzere sadaret konağına gidince İzzet Paşa ona Mustafa Kemal Paşa ile bu konu üzerinde yapmış olduğu haberleşmeleri gösterdi.

İngilizler. Halep şehrini mütarekeden önce almışlardı. Mustafa Kemal Paşa. çekilirken bütün köprüleri attırmış ve demir yollarını bozdurtup kullanılmayacak balo getirmişti.

Bu yüzden ingilizler büyük güçlüğe uğramışlar, yaralı ve hastalarını nakledemeyecek duruma gelmişlerdi. Bunun için de bunları Halep-İskenderun şosesi ve İskenderun limanı yolu ile gönderebilmek için buraları tutun Türk tümeninin kumandanına baş vurmuşlardı. Turnen kumandanı da bunu Mustafa Kemal Paşa'dun sormuştu.

Mustafa Kemal, böyle bir şeyin olamayacağını söylemiş, bunu sadrazama da tellemişti. İzzet Paşa. İngiliz lerin doğru davrandıklarını hasta ve yaralıların adı geçen şose ve limandan geçirilmeleri için Mustafa Keınul'e emir vermişti.

Mustafa Kemal Paşa bu emre de boyun eğmek istememişti. Verdiği karşılığa göre bu şosenin batısında vo-İskenderun yakınlarında Türk müfrezeleri bulunmaktaydı. Eğer İngilizler, bu şoseden geçmeğe başlarsa bu müfrezelerin çekiliş yolları kesilecekti. Bunun için de bu yoldan yaralı ya da sağlam hiç bir İngiliz askeri geçemezdi. Eğer geçmeğe kalkışırlarsa ateşle karşılaşacaklardı.

izzet Paşa'nın kanısına göre ise Antakya, Halop vilâyetine bağlıydı. Suriye sınırları içinde bulunuyordu; ergeç düşmanların eline geçecekti. Mondros mütarakesi hükümleri açıktı. Mustafa Kemal bunu bilmemezlik edemezdi. Bu zorluğu neden çıkarıyor ve hükümeti noden zor durumda bırakıyordu?

işte, İzzet Paşa'nın anlayamadığı da buydu.

Rauf boy, şöyle bir düşünce ileri sürdü :

— Mütareke icaplarını durumun nezaket vo zaruretini anlatarak, Mustafa Kemal Paşa'ya emirlerinizi tekrar ettiğiniz takdirde anlaşmazlığın ortadan kalkacağını tahmin ediyorum.

Sadrazam, bunun üzerine Rauf beye biraz daha açılmak gerektiğini anladı.

— Mütareke yapılıncaya kadar her şeyin mahvolduğuna inanarak vazife almaktan bile çekinen bazı dostlar,

bu karışık durumda olsun yardım edecek yerde, aksine, mütareke yapılmış, her tehlike ortadan kalkmıştır, zehablyle yardım yerine zorluklar göstermeğe başladılar. Hatta zat-ı şâhâne bile! Evet padişah bile. Son günlerde kabinede değişiklik yapılmasını teklif etti. Ayan reisi Ahmet Rıza beyi bana göndererek Cavit beyle Hayri efendinin kabineden çıkarılmaları hakkındaki İradesini tebliğ ettirdi.

Kabinenin her zamandan fazla kuvvetli görünmosi gerektiği bir sırada yapılan böyle bir teklife elbette razı olamazdım.

Fakat, hastalığımdan dolayı kendim gidemediğimden durumun nezaketini anlatıp isteklerinden vazgeçmelerini sağlamak üzere Abdurrahman Şeref beyi padişaha gönderdim.

Sadrazam, umutsuzdu. 7 Kasım günü sadrazamca yeniden çağrılan Rauf bey, sadaret konağına gitti. Sadrazam nekahet devresine girmişti. Doktorlar henüz dışarı çıkmasına müsaade etmiyorlardı. Bu sefer Rauf beye şunları anlattı :

— Padişahın kabinede değişiklik yapılmasını İstediğini, benim de razı olmadığımı ve bunu kendisine anlatıp iyileşinceye kadar bu tekliften vazgeçilmesini arzetmek üzere Abdurrahman Şeref beyi göndermiş olduğumu biliyorsunuz. Abdurrahman Şeref bey, biraz evvel geldi. Sultanı ziyaretle ricamı arzetmiş. Fakat, padişah fikrinden vazgeçmemiş. Ahmet Rıza bey de bir gün sonra ikinci defa olarak geldi. Padişahın, kabinede tasfiye yapılmasını beklediğini, Levazımat-ı Umumiye Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın kaçması münasebetiyle gazeteler Fethi beye karşı da şiddetli yayınlarda bulunduğundan, onun da kabineden çıkarılması gerektiğini, eğer bu değişikliklere razı olmuyorsam istifa etmemi ve o takdirde isimleri geçen üç nazır dışarıda bırakılmak sortiyle kabineyi teşkil vazifesinin yine bana bırakılacağını söyledi. Ben de bu suretle hareket doğru olmaz, bir iki güne kadar tamamiyle iyileşerek saraya gideceğimi umuyorum. O zaman zat-ı şahaneyi kendim ziyaret İle meseleyi netlco-

lendirlrim, dedimse de o «padişah değişiklik İsteğinde ısrar İle bunun tatbik mevkiine konulmasını bekliyor, aksi takdirde Kanun-u Esasî ile haiz olduğu selâhiyeti kullanarak hükümeti azletmek zorunda kalacaktır,» diye ısrar etti. Ben de kendisine dedim ki: «Padişahı bizzat görüp vaziyeti arzedeceğim. Siz, rica ederim, bunu kendilerine arzediniz. Zat-ı şâhâne bunu bildikleri halde arzularında ısrar ederlerse bana telefonla haber veriniz.»

Ahmet Rıza bey, gitti. Fakat, çok geçmeden telefon etti: «Zat-ı şâhâne isteklerinde ısrar ediyorlar,» diye haber verdi. Şimdi, sizi bu işi görüşmek için çağırdım.

İzzet Paşa biraz durup bu sözlerin etkilerini karşısındakinin yüzünde aradıktan sonra :

— Kanun-u Esasî gereğince padişahın hükümeti azle selâhiyeti var mıdır? diye sordu. Rauf bey :

— Kanun-u Esasî maddeleri tamamiyle hatırımda değildir, fakat padişahın istediği anda hükümeti azletmek hakkı kabul olunursa meşrutiyet ve millet meclisine karşı sorumlu hükümet mefhumunun mânâsı kalmaz. En iyisi bir Kanun-u Esasî bulup okumalı, diye karşılık verdi.

Konakta bir Kanun-u Esasi nüshası bulunamadı. O zaman hem mebus, hem de Dahiliye Nazırı olan Fethi beyi .çağırmayı aklettiler. Gelirken bir de Kanunu Esasî getirmesini söylediler.

Fethi bey gelince, sadrazam ona bu hükümeti azil sorununu sordu. Fethi bey de :

— Padişahın böyle bir hakkı olamaz. Kanun-u Esasî'nln hükümdar görev ve yetkisine dair olan maddesine (adına sikke bastırmak, usûlü dairesinde kabineyi azil ve nasbetmek fıkrası varsa da, bu fıkradaki (usûlü dairesi) tâbiri, iktidarda bulunan hükümet, millet meclisinde çoğunluğu kaybederek istifa zorunda kalınca, padişahın diğer bir kimseyi kabine kurmağa memur etmek yetkisi olduğunu gösteriyor. İşte, Kanun-u Esasî'de bahis konusu olan (usûl) budur. Ve padişah ancak bu usûle uyarak yeni kabine kuracak kimseyi seçebilir. Yoksa, hükümdarın sorumluluğu, hükümet ve millet vekil'erine karşı sorumluluğu mânâsı kalmaz. Bu cihetle Ahmet Rıza beyin iddiası katiyen doğru değildir. ?

Bundan biraz cesaret alan sadrazam, ertesi gün vükelâ heyetini toplayarak kesin bir sonuç almağa çalışacaktı.

Gerek sadrazam, gerekse Rauf ve Ali Fethi beyler Ahmet Rıza beyin tutumuna şaşıp kalmışlardı. Nasıl olmuştu da eski jöntürklerin ve hürriyetçilerin bu saygı değer bayraktarı, bunca gerilemişti? Hürriyeti boğmağa çalışan bir padişahı nasıl destekleyebilir? Onun sözcülüğünü nasıl yapabilirdi?

Rauf beyle Fethi bey, bunu anlayabilmek için tutuşup yanıyorlardı. Vakit geç olduğu halde kalkıp âyân dairesine gittiler Ahmet Rıza beyin orda olduğunu öğrenmişlerdi.

Ahmet Rıza beyi sıcacık yatağından kaldırdılar. Bu Avrupalıvari kesilmiş ak sakallı, düzgün yüzlü, tatlı bakışlı adamı giyinmiş olarak karşılarında buldular.

Rauf beyin onunla bu ilk karşılaşması idi. Yalnız herkes gibi onu çok önceleri Abdülhamit'in zulmüne karşı Avrupa'da bayrak açtığı günlerden beri tanıyordu. Ona karşı gıyabi bir saygısı da vardı. Onun Avrupa'da çıkarıp Türkiye'ye soktuğu «Meşveret» gazetesi, nice hürriyetçi gençlerin kanını ateşlemişti. Şimdi istibdadın yanıbaşında yer alan bu adam, o aynı adam mıydı? Buna imkân var mıydı?

Vahidettin, onu âyân başkanlığına seçtiği için mi idi bu gerileme? Oysa vaktiyle böyle yüksek memuriyetleri ona Abdülhamit de çok vaad etmiş, fakat, onu yolundan döndürememişti.

Üçünün arasında ufak bir hal hatır sorulusundan sonra Kanun-u Esasî'nin hukuk-u şâhâne bölümüne geçtiler. Ahmet Rıza bey, Kanun-u Esasî'yi getirip onların önüne açarak maddeye parmağını bastı ve padişahın tutumunu savunur biçimde konuşmağa başladı. Söylediklerinin doğruluğu üzerinde bütün gücü ile direniyordu. «Padişahın usûlü dairesinde kabineyi azil ve nasıp» maddesi üzerine beyaz parmağını bastığında gerek Rauf, gerekse Fethi beyler bu maddenin altının kırmızı kalemle çizilmiş olduğunu gördüler: «Demek ki, diye düşündüler, padişaha bur-

da yol gösteren kişi. Ahmet Rıza beyden başkası değildi.» Tartışma hiç bir ilerleme göstermeden sürüp gidiyordu. En sonunda Rauf beyin sabrı tükenmişti:

— Peki, beyefendi, hükümet görüşünde ısrar ile hükümdarın isteğini reddedip istifa etmezse hasıl olacak durumu düşündünüz mü? diye sordu. Ahmet Rıza bey, birdenbire kuyruğuna basılmış bir yılan gibi irkildi:

— Aman Rcuf beyefendi, ne diyorsunuz? Pek vahim olur, diyerek ayağa fırladı.

Yine de Nuh deyip peygamber demiyordu :

— Böyle bir harekete ihtimal veremem. Gayet nazik olan durumumuzla bunu bağdaştıramam. Esasen kanun-u Esasî'nin tatbikatından anlaşmazlık çıkarsa Âyân Meclisinin tefsir salâhiyeti vardır. Bu sebeple mesele bu şekilde hallolunat ilir. Kendileri ile görüştüğüm âyân azaları da benim fikrimdedirler. Görüşecek başka bir şeyleri kalmamıştı. İki kafadar, Ahmet Rıza beyden müsaade isteyerek ayrıldılar.

Âyân dairesinden çıktıklarında ikisi de acı acı düşünüyorlardı. Bu memleket, nasıl bir memleketti ki, en tanınmış hürriyetçi liderleri bile zamanla bu hale getiriyordu? Fethi bey, bu kaygusunu açmaktan kendini alamadı :

— Ahmet Rıza beyle aramız, ta Meşrutiyetin ilânından beri açıktır, dedi. Bu adam padişaha benim aleyhimde de lâzım gelen söyleri söylemiştir. Padişah, ısrarında inat ettiği takdirde hükümet istifa etmek zorunda kalırsa bunun yerine esasen çekilmek isteğinde bulunan Cavit beyle, Hayri efendi ve benim istifa etmemiz daha doğru olur. Bu suretle İzzet Paşa kabinesi küçük bir değişiklikle yerinde kalır ki, bunu memleketin menfaati bakımından elzem saymaktayım. Ben, şimdi istifamı vermeğe hazırım. Rica ederim, bunu sadrazama söyleyin.

Fakat, Rauf bey bu düşüncede değildi:

— Ben, bu meseleyi şahıslar üzerinde durarak halletmek taraftarı değilim. Vükelâ meclisi, yarın toplanarak bu meseleyi konuşacak. Sonunda padişahın iradesine uygun bir şekilde halli istenirse ben de istifadan başka bir

şey yapamam, o takdirde; (devleti padişahın istediği gibi idare etmeyi memleketin menfaatine uygun görecek) bir zat işbaşına gelir.

Fakat, bu durumun olmamasına çalışmak gerekiyordu. Vükelâ heyetinin toplantısında padişah-hükûmet çatışmasının çıkar yol olmadığına ve toptan istifaya karar verildi. İzzet Paşa da bunun gerekçesini şu sözlerle açıkladı :

— istifadan başka çare yoktur. Zira padişah ile çekişmenin ne gibi sonuçlar doğurabileceği kestirilemez. Sonra, padişahı bugünkü isteklerinden vazgeçirmek mümkün olsa bile benzeri hâdiselerin tekrar kendini göstereмeyeceğini kimse iddia edemez. Böyle olunca da bu şartlar altında mes'uliyet kabul olunamaz.

İstifayı yazmak için Reşit Akif Paşa, Abdurrahman Şeref bey ve Cavit bey başbaşa verdiler. Yalnız istifanın duyulması bir karışıklığa sebep olur korkusu ile gizli kalması için de bir karara varılmıştı. Fethi beyin Minber Gazetesi bu haberi sütunlarına geçirmişti bile. Ne var ki Fethi bey, gazetesi basıldığı halde satışını durdurmak suretiyle İzzet Paşa'nın ricasından dışarı çıkmadı.

10 Kasım günü Tevfik Paşa, Vahidettin ve onun akıl hocalariyle başbaşa vererek yeni kabineyi kurdu.

•

Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığından ayrılıp İstanbul'a dönmüş, annesinin Beşiktaş'ta Akaretler'dekl evinde pek az dinlendikten sonra hemen telefona sarılıp Fethi ve Rauf beyleri aramıştı. Çünkü İstanbul'da güvenebileceği sadece bu iki yiğit arkadaşı vardı. Sonra Enver Paşa onu 7. Ordu Kumandanlığı ile ve Vahidettin'in emri ile yeniden Arabistan çöllerine sürerken o bu iki aziz dostuna: «Aman, geçmekte olan siyasî hâdiseleri çok yakından takip ediniz. Bir şey kaçırmayınız» diye salık vermişti. Günün birinde bu olaylarla karşılaşıp boğuşulacağım pek iyi biliyordu. Bu memleketi yeniden yoğurup yapmak İçin verdiği karar, varlığının her zerresinde her saniye seslenip durmaktaydı.

Mustafa Kemâl, Fethi beyle görüşüp gerekli bilgile-

ri aldıktan sonra Rauf beyle de başbaşa uzun uzun konuştu ve bütün olan biteni son sözcüğüne dek dinledi. Rauf bey son olaylar içinde daha yakından ve daha derinden yuvarlanmıştı. Hatta son olayların yürümesine yardım eden gerekli çarklardan biri haline gelmişti. En önemli çorbalarda da tuzu vardı. Mustafa Kemal bu yüzden onu bütün dikkatiyle ve usanmadan dinlemiş ve olayların iç yüzünü anlar gibi olmuştu. Demek ki şimdi ilk siyasî savaş başlayacaktı. Artık cephe savaşı bitmişti.

Rauf bey, Mustafa Kemal ile ilk tanıştığı günü hatırlıyordu.

1909 Nisanıydı. 31 Mart olayının bastırıldığı günlerden sonraydı. Makriköy (Bakırköy) telgrafhanesine uğramıştı. Telgraf müdürünün koltuğunda Mahmut Şevket Paşa oturuyordu. Onun çevresinde topçu feriki Hurşit ve Sinan ve Bağdatlı Hasan Rıza Paşalar vardı. Karşısında kolordu kumandanlarına emirlerini telgrafla yazan bir Erkân-ı Harp Kolağası duruyordu.

Omuzunda kurşunî pelerini, yorgun ve solgun yüzü, sakin davranışiyle dikkati çeken bu zat, Mustafa Kemal beydi. Sonraları paşa ve Bahriye Nazırı olan Cemal bey, o gün oracıkta onları birbirleriyle tanıştırmıştı.

Hareket ordusunun, karşı ihtilâli bastırdığı günlerden sonra Mahmut Şevket Paşa'nın karargâhında karşılaşıp görüşürlerdi. Rauf beyin iyice hatırladığına göre Mustafa Keınal bey, o zaman bu 31 Mart karşı ihtilâlini şöyle yorumluyordu: «İttihat ve Terakki reislerinin hükümet kuvvet ve kudretini meşrutiyet esaslarına aykırı olarak şahıslarında toplamalarından ve serbest seçim ile vücut bulmuş bir Millet Meclisi yerine asker kuvvetine dayanmalarından ve cebir ve şiddet kullanmalarından ileri gelmişti» diyordu. Bu düşüncesini İttihat ve Terakki elebaşılarına da söylemiş, fakat anlatamamıştı. Bu doğru sözler tersine onun üstünde kuşkular uyandırmış ve onu kuşkulanılan bir adam durumuna sokmuştu.

Rauf bey, ordunun siyasete karıştırılmaması düşüncesinde de Mustafa Kemal'le eskiden beri beraberdi. Ne var ki artık mütareke olmuş, ordu darmadağın bir hale

gelmişti. Artık subaylar da siyasete karışmakta serbesttiler. Onlar da artık tek başlarına birer bireydiler. Yurdu ve milleti kurtarmanın pratik yollarını da ancak onlar biliyorlardı. Onlar, yaşıtı oldukları siyaset adamlarının becererniyecekleri bir şeyin ustası idiler. Düşmanın kalbine atılacak silâhı kullanabilmek! Şimdi de biricik gereken şey buydu.

Anafartalar kahramanı ile Hamidiye kahramanı dirseklerini bir masaya dayayarak böyle konuşup dertleştiler. En sonra Mustafa Kemal ona kendi düşüncesini açtı.

— Keşke istifa edip çekilmeseydiniz! .diye hayıflandı.

Rauf bey, padişahın bu istifayı nasıl kaçınılmaz bir iş haline getirdiğini anlattı. Mustafa Kemal'in gür, sarı ve erkek kaşları, bir süre mavi gözlerinin üzerine bir fırtına bulutu gibi sarktı. Sonra kalın ve iradeli sesiyle tane tane şunları dedi:

— Artık, yaşını başını almış olan bu vezirden başka türlü bir hareket beklenemiyeceğini de benden iyi bilirsiniz. Bilhassa, bu derece mühim ve nazik bir zamanda iş başında bulunması memlekete zarardan başka bir şey temin edemez. Fakat ne yapmalı? Benim bu hususta bir fikrim var, fakat, bu ancak İzzet Paşa'nın alacağı tavrı harekete bağlıdır. Bunun için de Fethi, sen, İsmail Canbolat ve ben, Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret edelim ve derince konuşalım.

Ahmet İzzet Paşa henüz Fuat Paşa türbesinin karşısındaki sadaret konağından taşınmamıştı. Onu hep birlikte oruda ziyarete karar verdiler.

Dört arkadaş toplanarak Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Kumandanlığı arabasına - bu eski, üstü açık bir mersedesti - doldular. Araba, ufak yokuşu indi, haberli olarak kendilerini bekleyen İzzet Paşa solgun yüzüyle onları karşıladı. Hastalıktan yeni kalkmıştı. Son günlerin üzüntüsü onu hâlâ hasta gösteriyordu.

İzzet Paşa, yaşlanmış olduğu halde hâlâ iri yarı, kocaman başlı ve yüzlü, iri çeneli, yiğit görünüşlüydü. Salonun kapısında bekliyordu. Mustafa Kemal, omuzlarına attığı kurşunî kurmay pelerininin altındaki güzel dikilmiş

paşa elbisesi içindeydi. Rauf, AH Fethi ve Canbolat beyler sivildiler. Hepsi de uzun boylu, hareketli kimselerdi. Rauf bey ile Fethi bey, boy boşça ötekilerden daha yüksek duruyorlardı. İzzet Paşa, bunların karşısında, kalın ve kuvvetli gövdesini örten basit bir elbise içindeydi. İlkin Mustafa Kemal'e elini uzatarak :

— Hoş geldiniz, paşal dedi. Hoş geldiniz arkadaşlar! Mustafa Kemal, çabucak ilerliyerek onun elini sıktı ve gözleri bir süre sadrazamın yüzünde takılı kaldı: Fiu yüz, namuslu, doğru insanlara özgü bir yüzdü. Oldukça yaşlıydı, onun da Birinci Dünya Savaşı'nda moda olduğu gibi Kayzer Wilhelm ve Hlndenburg gibi uçları yukarı kalkık ak bıyıkları vardı. Kayzer'in ve Hindenburg'un çelik miğferleri altında uçları yukarı burulmuş bıyıkları dünyaya kafa tutan bir enerjinin sembolü gibiydi. Ve pek çok Türk paşaları da bıyıklarının onlara benzemesinde bir büyüklük buluyorlardı. Gerçi bu türlü bıyık biçimi ger-, çekten eski bir Türk bıyık biçimiydi. Ne var ki Almanlar bunu tekelleri altına alır gibi göründüklerinden bu paşalar içinde bir tek Mustafa Kemal bu biçime yanaşmamış ve Enver Paşa'ya benzememiş olmak için bıyıklarının ucunu kırptırmış ve bunlara dudaklarının ucundan öteye geçmeyen bir sınır çizmişti. En eski ve en güçlü rakibi Enver Paşa'nın her yaptığının tersini yapmakta bir haz duyardı.

Pırıl pırıl astragan kalpağı altında ağarmış saçları ve bıyıklarıyla karşısında güven veren bir devlet adamı dikiliyordu. Gerçi bu adam ona kabinesinde, çok istediği halde, Harbiye Nazırlığını vermemişti. Ne de olsa realist olması gerekiyordu. Olaylar insanların isteklerini hiçe sayan korkunç gümbürtüleriyle sıralanmaya başlamıştı.

Sadrazamın ak ve biçimli eliyle gösterdiği kocaman maroken koltuğa gömüldü. Şimdi, İttihat ve Terakki'nln «mutedil» lerinden olan ve karşısında oturup kendisini dikkat ve sempati İle süzen bu yaşlı ve zeki adamla iyi bir pazarlık yapmayı düşünüyordu:

«Ahmet İzzet Paşa dürüst, temiz, faziletli bir insan ve mert, cesur, kabiliyetli ve vatansever bir kumandan

olarak orduca olduğu gibi, herkesçe takdir edilip sevilen müstesna bir şahsiyetti.»

Ahmet izzet Paşa, Meşrutiyet devrinde kendi seçtiği bir askeri heyetle Yemen'e gitmiş ve orada birçok ıslâhat ve başarılı işler yapmıştı; bütün o yerleri bırakmamızı emreden Mondros mütarekesini imzalarken gözyaşları içinde şunları söylemişti: «Şu tecelliye bakın; Hicaz, Yemen ve Trablus'taki kuvvetlerimizin silâhlarını terk ile düşmana teslim olmaları emrini de tarih bana imzalattırıyor.»

Ahmet İzzet Paşa, Enver Paşa'dan önce Harbiye Nazırı idi. Alman taraflısı olan Enver Paşa'yı onun yerine geçirmek için Talât Paşa'nın oynadığı oyun süresinde izzet Paşa çok kesin düşünceleri ileri sürmüş ve şöyle demişti:

— Eğer benim yerime Enver beyi getirmek fikrindeyseniz, bu gerek ordu, gerekse memleket için hiç de hayırlı olmayacaktır. Enver, atak, emrivakici, genç ve cok heyecanlı bir arkadaştır. Devletin ve ordunun başında da bilâkis tecrübeli, durendiş adamlara ihtiyaç vardır. Hafa.-zanallah, bir emrivaki yapılır, memleket bir badireye sokulur, sonra bunu hepimiz çalışsak düzeltemeyiz, demişti.

Evet, Ahmet izzet Paşa, namuslu, temiz ve tecrübeli bir devlet adamı ve ordu kumandanıydı; Enver beyin, «Drang nach Osten» sloganı ile davranan Kayzer Wilhelm siyasetinin elinde oyuncak olduğunu çok İyi biliyordu.

Büyük adımlarla yaklaşan korkunç dünya savaşında bir olup bittiye sürüklenip kurban edilmek ihtimalimizi aklından çıkaramıyor ve genç Enver'in bu sakat işi yapacağından korkuyordu. Türkiye'nin kaderini Almanya'ya bağlamasını istemiyordu.

Mustafa Kemal de tıpkı onun gibi düşünüyordu. Birinci Dünya Savaşı başlayınca Müşir Ahmet izzet Paşa ikinci ordu kumandanı olarak Ruslara karşı döğüşürken Mustafa Kemal de onun kuvvetleri arasında ve emrinde savaşıyordu. Ahmet izzet Paşa hastalığı yüzünden görevinden geçici olarak ayrılınca yerine ikinci ordu kumandan vekili olarak Mustafa Kemal Paşa atanmıştı, işte, Mustafa Kemal'in izzet Paşa ile esaslı tanışması buradan geliyordu.

Tarihin ne garip cilvesiydi ki, bir zamanlar bir oyunla ayağını kaydırıp Harbiye Nazırlığını elinden alan Enver Paşa, Talât Paşa'nın harp kabinesinin çekilmesiyle yine yârini Müşir İzzet Paşa'ya bırakmıştı.

İzzet Paşa, gerek Mustafa Kemal'in, gerekse öbür arkadaşlarının hatırını sorduktan sonra Mustafa Kemal'e döndü: Yıldırım Orduları Grupundan, Suriye cephesinin **6on** durumundan bilgi edinmek istedi. Rauf beyin daha önce kendisine anlatmış olduğu istifa olayı üzerine genç paşa'ya bilgi verdi. Mustafa Kemal:

— Paşa hazretleri, dedi. Makina başında verdiğiniz haber ve yaptığınız kısa konuşma beni derin derin düşündürdü. Başında bulunduğunuz kabinenin çekilmesi bence, memleketin ve İdare mekanizmasının kapılarını sonuna kadar saldırmak için sıra bekleyen bir yığın aç canavara açmak demektir.

Sadaretin Tevfik Paşa'ya verilmiş olması, çok büyük mâna taşımaktadır. Bir kere Tevfik Paşa'nın oğlu Vahidettin'in büyük kızı ile evlidir. Yani «damadı şehriyeri»dir.

Türkçesi, padişah artık devletin idaresini kendi akrabalarına devretmekte güven aramaktadır. Tevfik Paşa ile birlikte Hürriyet ve Itilâfçılar devlet idaresine el atacaklar ve oraya kene gibi yapışacaklardır. Bundan sonra artık memleket meseleleri tamamiyle ikinci plâna atılacak ve memlekette sonsuz bir insan avı başlıyacaktır ki hiçbirimizin bundan kurtulamıyacağımız meydandadır. Rauf, Fethi ve Hayri beyler gibi namuslu ve şerefli kişilerin kabineden atılmaları için size yapılan baskının bir tek gayesi vardı: Başında bulunduğunuz yurtsever kabineyi düşürmek. Bunda da başarıları tamdır.

Her şeye rağmen sizin kabineniz düşmemeliydi, düş mesi doğru değildi.

Mustafa Kemal bu sözleri büyük bir hatiplik gücü ile söylüyor, İzzet Paşa da elindeki kalemle oyalanarak sabırla onu dinliyordu.

— Ben padişahın bu isteklerinin arkasındaki mânayı sezmemiş değildim, bu sadece bir İttihatçılık düşmanlığı değildi, padişahın arkasında gizli sabırsız ellerin çırpın-

dığını seziyordum. Böylece bunu bir «izzeti nefis» meselesi yaparak sadaretten ayrılmamı bekledikleri meydandaydı. Farzedin ki, Fethi ve Hayri beyleri feda ederek kabineye daha mutedil elemanlar aldık; onların istekleri bununla kalacak mıydı? Elbette kalmayacaktı. Bu sefer başka nazırların kabineden çıkarılıp yerlerine filân ya da falanın konumasını isteyeceklerdi. Böyle yavaş yavaş kemirilerek yenip bitirilmektense toptan bastık istifayı.

Mustafa Kemal'in tabakasına elini attığını gören İzzet Paşa masanın kristali üzerinde parlayan altın tabakasını aÇarak ayağa kalktı ve bunu ona ve öteki konuklara uzatarak:

— Buyrun! dedi. Mustafa Kemal, İzzet Paşa'nın çaktığı mumlu kibritten sigarasını yakarak teşekkür etti ve yerine oturdu.

Sigara dumanları altın yaldızlı yüksek tavana doğru halka halka yükselirken Mustafa Kemal, maroken koltuğunun ucuna dek geldi ve biraz öne eğilip rahatlayarak:

— Paşa hazretleri, diye, gür ateşli ve güvenli bir sesle, söyledi, paşa hazretleri, siz sadaretten çekilmeyeceksiniz, çekilmemelisiniz, son ümit sizde ve sizin büyük kişiliğiniz çevresinde toplanucak olan kabinededir. İş başına yine sizin gelmeniz zarureti vardır, paşam. Memleketin bugün maruz bulunduğu müşkilât bunu icap ettirmektedir. Sizin yeni bir kabine kurmanızdan başka çare yoktur. Bunun için Tevfik Paşa kabinesini mecliste itimatsızlığa uğratmak lâzımdır.

— Peki ne yapalım, paşa?

— Yapılacak bir tek şey var! «Meclisi Mebusan»'da Tevfik Paşa'nın isteyeceği «itimat reyi» ni verdirmemeğe çalışarak yine eski kabinenin gelmesini sağlamak.

Bugünden tezi yok, hemen bütün nüfuzunuz altındaki mebuslarla temas arayacaksınız, ben de arkadaşlarımla elimden geldiği kadar aynı biçimde çalışacağım, itimat reyi verilecek güne kadar fikirleri çelmiş olacağız ve o gün Tevfik Paşa, arkasında sürükleyip getireceği bütün o «haşeratla» beraber kös kös ardına bakarak çekilip gidecek; siz ve kabineniz yeniden iktidara gelince hiç ol-

mazsa kurtarıiabilecek ne varsa onları kurtarıncaya dek kalırsınız.

İzzet Paşa'nın iri, babacan gözleri minnetten yaşaracak hale gelmişti. Mustafa Kemal ne güzel konuşuyordu. Kendisi hakkında bunca güven beslediğini ölse kestiremezdi. Yalnız bu ateşli paşanın söyledikleri, kolay uygulanacak şeyler değildi. Gerçek, bambaşkaydı. Mustafa Kemal'e kendisine gösterdiği güven için çok teşekkür etti ve sonra, bunları uygulamanın güçlüklerini bir bir açıkladı: Arkadaşlariyle birlikte kendisini çekilmeye zorlayan nedenler şimdi de olduğu gibi duruyordu. Bunun için yeni bir kabine kurmaya çalışmak, hayalden başka bir şey olamazdı. Sonra, padişah da Kanun-u Esasî'yi çiğnemeğe karar vermiş görünüyordu. Hükümdarla kabinenin çekişmesi de memleke i daha büyük bir karışıklığa, hattâ felâkete sürükleyebilirdi. Bu yüzden de artık iktidara gelmeğe niyeti olmadığını, tok sesiyle uzun uzun anlattı.

Mustafa Kemal Paşa, dediğinde direniyordu:

— Her şeyin üstünde tutulması lâzım gelen memleket menfaatlerinin gerektirdiği işi yapmak için fedakârlıktan çekinilmemesi lâzımdır. Bu takdirde yenilmeyecek zorluk yoktur. Tevfik Paşa kabinesini Meclis reyiyle düşürmeğe ve yerine ikinci İzzet Paşa kabinesini kurmağa çalışmalıyız. Bana da bu kabinede Harbiye Nazırlığını vereceksiniz, yegâne kurtuluş çaresi bundadır.

İzzet Paşa, Mustafa Kemal'in bambaşka bir insan olduğunu yeni yeni anlıyordu. Ona Harbiye Nazırlığını vermediğine pişmanlık duyuyor gibiydi. Vahidettih: «Benim arslan yeleli paşam» dediği Mustafa Kemal'e Harbiye Nazırlığının verilmesi için İzzet Paşa'yı çok sıkıştırdığı halde o buna bir- türlü yanaşmamıştı. Çünkü Mustafa Kemal, Mondros mütarekesinin koşullarına karşı durmağa kalkışmış, gerek kendisine, gerekse İtilâf devletlerinin ordularına meydan okumuştu. Bunun için «Harbiye Nazırlığı» nı alınca daha büyük çıngarlar çıkaracağından korkmuş ve onu kabineye almamak için padişaha karşı bile direnmişti. İzzet Paşa, yumuşaklık, akıl, «feraset» ve kurnazlıkla her şeyin yoluna konacağını sanıyor ve şu tehlikeli anda

memleketi kurtarmak İçin başka herhangi bir çarenin, hele sertliğin tamamiyle ters sonuçlar vereceğine inanıyordu. Oysa olaylar korkunç paletleri üzerinde dönerek ilerleyen ve her türlü «itidal»! çiğneyen muazzam tanklar gibi yenilenlerin üzerine doğru yuvarlanarak gelmekteydi.

Mustafa Kemal:

— Kurtarılması gereken son şeyi kurtaracağız, diye bir çıkış daha yaptı. Ne yazık ki, ben çok önce Halep'ten padişaha çektiğim telgrafla sizin kabinenizin kurulmasını İstemiştim; harp kabinesi erkânı daha o zamandan her şeyi yitirdiklerini bildikleri halde, bir kurtarıcı mucize bekler gibi boşuna direniyorlardı. O zaman Vahidettin'den sizin sadrazam, benim de Osmanlı ordularının başkumandanı ve aynı zamanda Harbiye Nazırı olmaklığımı istemiştim; fakat, «zât-ı şâhâne» bu hal çaresine her nedense yanaşmamışlardı. Ancak yıkıntıdan, harp kabinesi âzası kaçıp gittikten ve her şey kaybedildikten sonra sizi iş başına getirdiler. Ne değerli zamanlar kaybetmişiz meğer. Belki o zaman kaybetmiş olduğumuz partiyi tamamiyle yerine koyamazdık, fakat bugünkünden daha çok şeyler kurtarabilirdik. Yalnız sizin kabineniz kurulunca benim nazırlık için padişaha salık verdiğim yurtsever kişiler arasından birkaçının burda yer almış olması beni pek sevindiımişti. Fakat, sonradan «zat-ı şâhâne»nin aynı zatlar kabineden uzaklaşmanız İçin sizi sıkıştırmış ofması da hayli üzücü bir şey doğrusu.

Mustafa Kemal, İzzet Paşa'nın, sadrazam olduğu zaman kendisine, Harbiye Nazırlığını vermesi isteğine şöyle bir telgrafla karşılık verdiğini yeniden düşündü: «Badossulh refakatimiz eltaf-ı süphaniyeden memuldur!» Yani Mustafa Kemal'e demek İstemişti ki: «Hele bir barışı başaralım da ondan sonra senin için de bir şeyler düşünürüz.»

Mustafa Kemal ise barışın hiç bir vakit çabuk gelmeyeceğini iyice biliyordu. Onun hizmet etmek istediği an, bu tehlikeli andı. Yoksa barış İçinde herkes Harbiye Nazırlığı yapabilirdi.

İzzet Paşa, sağ elinin sigara dumanından sararmış

şahadet ve orta parmakları arasında tuttuğu sigarayı içmeyi unutmuştu. Sigara boşuna tütüp duruyordu. Paşo kendisini tamamiyle Mustafa Kemal'in büyüsüne kaptırmış gibiydi.

«Evet. bu iş olabilir, diye düşünüyordu, mebusların büyük çoğunluğu Tevfik Paşa kabinesine rey vermeyecek olursa ve eski kabineyi isterse, padişah ister istemez buna boyun eğecektir. Çünkü, Vahidettin kurnaz olmakla beraber korkak bir adamdır da.»

Mustafa Kemal:

— Sanırım, bugün «Meclisi mebusan»da hatırı sayılır bir yurtsever mebus çoğunluğu vardır. Tanıdığımız yakın arkadaş mebuslar vasıtasiyle bunlar üzerinde işlersek hepsini yola getirmek mümkün olabilir; Tevfik Paşa, «itimat reyi» istedikçe meclis «ademi itibat» reyi verir, onun prestijini kırar, kişiliğini aşındırıp hiçe İndirir. O da en sonra yerini size bırakmak zorunda kalır. O zaman, tamamiyle ileri fikirli, yurtsever arkadaşlardan sağlam bir kabine kurarsınız, olur biter; şüphesiz bu da geçici olacaktır, fakat, yine de bir şeyler başarılabilir sanıyorum.

izzet Paşa ağarmış kalın bıyıklarını okşayarak:

— Evet, bu mümkündür, dedi. Tevfik Paşa kabinesi dediğiniz gibi Hürriyet ve İtilâfçılar için yeni bir köprü başı sayılır; zât-ı şâhâne şimdi elinde hamur gibi yoğurabileceği bir sadrazama muhtaç. Onun vasıtasiyle «dün»ü tamamiyle tasfiye edecek, belki de «meclisi mebusan»ı dağıtacaktır. Çünkü Hürriyet ve İtilâfçılar dizginleri tamamiyle ele almak için hâlâ yurtsever İnsanların bir çoğunun başından bu topluluğun dağıtılması için alabildiğine propaganda yapıyorlar. Demek ki ortada «zımnî» bir anlaşma var. Sarayın o yana doğru kaymağa başladığı meydanda. Bence, İstanbul, artık koktu, bundan hayır yok, fakat, ölürken bir insanın kolunu, bacağını oynatması «kabilinden» biz de şöyle bir hareket daha yapmağa çalışalım.

İzzet Paşa konuşurken, Mustafa Kemal, onun arkasındaki duvardan kendisini dikkatle süzdüğü sanılan Vahidettln'in kocaman kalpaklı ve burnundan tutturma gözlüklü resmine bakıyordu. Vahidettin, gözlüklerinin altın

dan sinsi bakışlariyle onları dikiz ediyor gibiydi: Sanki onlara bu sinsi bakışları ile: «Üzmeyin kendinizi boşuna, artık ipleriniz benim elimdedir!» demek istiyordu.

İzzet Paşa ile Mustafa Kemal ve arkadaşları biraz ilerde kurulabilecek yeni İzzet Paşa kabinesine alınacak arkadaşlar üzerinde konuştular. Böylece Mustafa Kemal, İzzet Paşa'yı düştüğü umutsuzluk çukurundan kurtarmıştı, yalnız kendisi için bu ufak bir denemeydi, çünkü, onun karakterinde yerim tedbirlerle iş görmek diye bir şeyin künyesi okunmazdı; bu bir deneme, bir yoklamaydı, nasıl olsa Vahidettin «Meclisi mebusan»ı dağıtacak ve memleketi tek elden «irade»lerle idare etmeğe çalışacaktı; bir bataklığa benzeyen zavallı memlekette de ancak böyle bir idare geçerdi; ama ne de olsa biraz daha zaman kazanılır ve bu aradc bir şeyler düşünülebilir, bir şeyler yapılabilirdi.

Ahmet İzzet Paşa, iri gövdesiyle ayağa kalktı, Mustafa Kemal'i ve arkadaşlarını kapıdan uğurlarken :

— Biraz daha gayret edelim, paşa dedi. Bu batan gemiyi kurtaracağımız şüpheli, fakat, hiç olmazsa bizi de sürükleyip götürmesine razı olmayalım.

— Batmakta olan gemiyi kurtaracağız, paşam.

Mustafa Kemal kandırıcı mantığiyle en sonra izzet Paşa'nın çokça tecrübeden, bir o denli dş yaşlılıktan gelen duraksamalarını, kuşkularını yenmişti. Şimdi, artık, hepsi de Mustafa Kemal gibi düşünüyordu. Ayrı ayrı yönlerden kendilerine yakın mebus gruplarını işleyecekler, yurtseverlik, hürriyetçilik damarlarını ateşleyecekler ve Tevfik Paşa ile Vahidettin'e, Ferit Paşa ve Ahmet Rıza beye beklemedikleri bir şamar atacaklardı, t

Mustafa Kemal hemen o gün Ali Fethi, Rauf, Canbolat ve Halil Menteş beylerle toplanarak bu «ademi itimat reyi» işini yeniden konuştular. «Böyle bir şey mümkündür, çünkü mebusların çoğunluğu yurtseverdi» diyorlardı. Zaman dardı, bir kaç gün içinde Tevfik Paşa «itimat reyi» isteyecekti. Bunun için az zamanda çok iş görmek, bu düşünceyi elden geldiğince bütün mebuslara duyurmak gerekti.

Az zaman İçinde, gerçekten de çok iş gördüler. «Meclisi mebusan»da bir partinin de lideri olan AH Fethi bey. bütün parti arkadaşlarına bu düşünceyi kabul ettirir gibi oldu. Bu sefer de kimi mebuslar sözde akıllıca lâf ettiklerini sanarak böylece kem küm etmeğe başladılar:

«Eğer «ademi itimat» reyi verecek olursak meclis dağıtılır. Tevfik Paşa'ya «itimat reyi» vererek biraz daha zaman kazanılabilir, bu süre içinde de belki bir kaç faydalı iş görülebilir.»

Mustafa Kemal, bütün irili ufaklı mebus grupları ile görüşüyor ve meclisin mutlaka dağıtılacağını ve dağıtacak olanın da Tevfik Paşa'nın ta kendisi olacağını bağırarak söylüyor, konuşmaktan ve bağırmaktan sesi kısılıyordu. Ne var ki, insanları «tereddüt» lerinden ve sahip oldukları düşüncelerden ayırmanın ne denli gü? olduğunu burda bir daha görüyordu.

Mustafa Kemal Paşa ile Rauf, Fethi ve İsmail Canbolat beyler, Mebuslar arasında Tevfik Paşa kabinesi aleyhindeki kampanyalarını sürdürürken «Minber» gazetesi de bu yaylım ateşe katılıyordu.

«Kuvvetli hükümet isteriz» başlığı altında şöyle bir yazı göze çarpıyordu: «Böyle kuvvetli bir hükümete en çok muhtaç olduğumuz bir zamanda Tevfik Paşa kabinesi âdeta bir cenini sakıt olduğunu ispata başladı. Zaten millet, paşanın şahsından daha fazla bir kuvvet de bekleyemezdi. Çünkü, umumî efkâra istinat etmediğinden emindi. Evet nihayet zafıyla mümtaz olup kalan bir hükümet, hiçbir surette millete istinat etmiyor, çünkü, millet, onun nasıl bir hüviyete malik olduğunu bilmiyor. Tevfik Paşa, siyasî şahsiyeti renksiz, haricî meselelerdeki mevcudiyeti de belirsiz bir diplomat sıfatiyle bütün meziyeti işte, böyle hiç bir şey yapamamış ve yapamayan olmaktan ibaret bulunan vükelâ heyeti reisi kaç yıldır devam eden âyanlığı itibariyle de sahne-i vatanda tevali eden faciaların sessiz bir seyircisi mahiyetinden başka bir hüviyete malik değildir.»

Minber, Ali Fethi beyin gazetesiydi. Dahiliye Nazırı olunca onu bir arkadaşına emanet etmişti. Şimdiyse, gö-

revlnden ayrılmıştı. Serbestçe hedefleri bombardıman ediyordu. Gazete çok satmıyor, batmak tehlikesi ile karşı karşıya bulunuyordu.

Sermayesinin büyük bir bölümünü Mustafa Kemal koymuştu. Cavit bey de gazetenin kalkınması İçin uğraşıp duruyordu. Karasu Efendi'den paranın büyük bir bölümünü bulmasını istemişlerdi.

Bir parçasını da Cavit bey bulmuştu. Gazetenin başyazarlığını İsmail Müştak beye vermişlerdi.

Cavit bey. ayrıca Kara Kemal beyden de yardım İstemişti. Tacirler, şirkete ortak olmak suretiyle Kara Kemal beye bu parayı sağlamağa çalışıyorlardı.

Tevfik Paşa. bir kez güven oyu alsın bu güven oyuna güvenerek ve bundan kuvvet alarak meclisi dağıtma yetkisini kendinde görebilecek ve bu işi hiç bir sızıntıya meydan vermeden yapacaktı. Evet, bu da bir politika oyunuydu. «Sokaktaki adam»ın bahtı hep bu çeşit politika oyunlarının elindeydi. Ne yazık ki, bu işten, onun temsilcisi olan şu mebus denen sözde seçkin insanların da bir şey anladığı yoktu.

Mecliste güven oyu verileceği günden bir iki gün önce, kalabalıkça bir mebus grupu Mustafa Kemal'in bu meseleyi kendilerine açıklaması İçin meclisin küçük salonunda toplandılar.

Mustafa Kemal, içinde bulundukları koşulların güçlüğünü, korkunçluğunu anlamaya başlayan bu aydın, yalnız beceriksiz ve başsız kalabalığın tutunacak bir dal aradıklarını seziyordu. Onlara bu yardımı yapabilmek İçin güçlü, realist ve tok mantığı ile elinden geldiğince onlara kullanılacak taktiği açıkladı; aşağı yukarı hepsi ona hak verdi. Tevfik Paşa kabinesi mutlaka daha ilk adımında, melanetini yapmağa vakit kalmadan devrilmeliydi. Hepsi, güvensizlik oyu vermeye söz verdiler. Bütün bu mebusların yüzlerinde ve gözlerinde bir umut ışığı parıltısı, bir irade kımıldanışı görür gibi olan Mustafa Kemal, İyi bir iş yapmış bir insan sevinci ve ferahlığı ile bütün mebuslara başarılar diledi ve çekildi. Osmanlı devletinin kaderi üzerinde o da artık rol sahibi olmağa başlıyordu. Vaktiyle, Anu-

fartalar'da düşmanı yenerek payitahtı kurtarmış olan bu genç kumandan, şimdi de batmakta olan devlet gemisini kurtaracaktı; şaşırmış olan kaptanlara akıl hocalığı ediyordu.

Şimdi, Meclisin büyük salonunda güven oyu verilmek üzereydi. Onun yanından ayrılan mebuslar oraya geçtiler. O da koridordan ilerliyerek öndeki dinleyici localarından birine girdi ve oturdu. Meclise sivil giyneğini giyerek geldiğinden öbür dinleyiciler arasında bayağı bir dinleyici gibi kayboluyordu.

Bütün mebuslar yerlerini almışlardı. Tıs yoktu. Mustafa Kemal, oynadığı oyunun vereceği sonucu düşünerek içinden kıs kıs gülüyor, gerek Vahidettin'in, gerekse Tevfik Paşa'nın iştahasını kursağında bırakacağına inanıyordu. » i

Alttaki sıraları gözden geçirince, Ahmet İzzet Paşa'yı sol yanda, çevresini Ali Fethi, Rauf, Canbolat ve Hayri bey ve onların arkadaşlarından bir grup sarmış olduğu halde kürsünün yanında görünen Tevfik Paşa'yı süzer buldu. Tevfik Paşa, kara resmi elbisesi İçinde ağarmış sakalı, sarkık bıyıkları, sert bakışları ve hiç de sempatik olmayan hali ile mebus sıralarını gözden geçirir görünüyordu. İyi kalıplı fesi, dik yakalıklı sert kolalı ak gömleği ve iri beyaz papyonu ile orada dikilip duran Tevfik Paşa, Mustafa Kemal'e pek antipatik geldi. Bu adama oynadığı oyuna bu yüzden çocuk gibi seviniyordu.

Biraz sonra oylar sorulmaya başlanmıştı: Birer birer mebusların adları okunuyor, kalkıp «Evet, Hayır» diyorlardı. Mustafa Kemal'in sevinci gittikçe yerini bir umutsuzluğa ve daha sonra korkunç bir öfkeye bırakmaya başlamıştı. «İşarî» oy usulü kullanan Tevfik Paşa, kurnaz ca bütün mebusları hasır gibi yere sermişti. Sayım olup bittikten sonra bütün o babayiğitlerin çoğunlukla Tevfik Paşa'yı «Sadrazam»lıkta tuttukları anlaşıldı. Bütün Meclis kendi varlığını ortadan kaldıracak olan bir ekşi suratlı adama kuzu gibi oylarını verivermişlerdi. Tevfik Paşa, soy sopca Kırım'lıdır; Bahçesaraylı Mirza Mustafa efendi nin torunudur, Tuna bölgesi kumandanı Ferik İsmail Pa

şa'nın da oğludur. Babaannesi Kırım Hanı Ahmet Giray'ın kızıdır.

Tevfik Paşa Üsküdar'da doğdu. Eğitimini İstanbul'da yaptı. Harbiye Okulu'ndan süvari teğmeni olarak çıktı. Askerliği bırakarak siyasetle uğraşmayı daha uygun buldu. Berlin, Viyana. Atina elçilikleri başkâtipliği, Petersburg maslahatgüzarlığı yaptı.

Birçok elçiliklerde bulunduktan sonra da İkinci Meşrutiyet günlerinde sadrazamlığa getirildi. Vahidettin'in saltanatından önce Sultan Reşat zamanında da bir kez daha sadrazam olmuştu.

Mustafa Kemal, bu beyinsiz sürüyü bir daha görmemek için çabucak locasından kalkıp çıkarken :

— Pes, vallahi pes! diye söylendi.

Bu son deneme, yeterdi. Demek ki, Vahidettin ve enişte si damat Ferit Paşa, şimdi işi sağlam kazığa bağlamış oluyorlardı. Tevfik Paşa da en sonra bu ikisinin oyuncağı idi. Artık bundan sonra Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin müfritlerinden bir kabinenin iktidara geleceği günler uzak sayılmazdı. Tevfik Paşa'ya yolları düzeltmek için merdanelik görevi verilmişti. O da bu işi can ve gönülden yapacaktı. Çünkü, Vahidettin'in kızlarından biri onun gelini idi.

Mustafa Kemal, Fındıklı'daki Meclis yapısından çıkar çıkmaz kimseye görünmeden orada bekleyen otomobiline atladı:

— Çek, Akaretler'e! dedi.

Otomobilin içinde boğulacak gibi oluyordu. İçinde bir şey daha çökmüştü, yalnız bu çöken şeyin şiddetinden başka bir şey yükselmişti ki, bu korkunç bir savaş azmiydi.

Evet, artık, bundan böyle siyasî oyunlarla, kombinezonlarla hiçbir şey olamıyacağını kesin olarak anlamıştı. Kıyasıya bir savaş başlayacaktı bundan sonra; yalnız bu savaş alanını kendisi seçecek, orda rakiplerini, yurt düşmanlarını, kokmuş politika adamlarını birer birer dize getirecekti. Parlâmentoları meydana getiren adamların böyle kaypak, böyle karaktersiz, böyle uçucu yaratıklar olacağını şimdiye dek gerçekten bilmiyordu. Yarım saat önce tükürdükleri tükrüğü yalayıp yutmuşlardı. Ne denllebi-

lirdi? Bu bir gerçekti. Verilen sözden nasıl cayılırdı? Bir asker böyle bir şey yapamazdı, demek kl bir politika adamı için bundan daha kolay bir şey yoktu!

Eve varınca biraz yukarıda oturan Diyarbakırlı Kâzım Paşalara koştu. Hemen telefonu açıp sarayı aradı: Vahldettin'le karşı karşıya yurt ve memleket işleri üzerinde apaçık konuşacaktı. Arkadaşları ile düşünmüş olduğu tedbirlerin padişahça kabul edileceğine kuvvetle inanıyordu:

Saraydan Yaver Naci bey (paşa) ile konuştu. Naci bey, Mustafa Kemal'in eski hocasıydı, o günlerde padişahla bir randevu koparabileceğini vaat etti. Vahidettin'in bir iki gün sonraki cuma selâmlığında Mustafa Kemal ile konuşabileceğini bildirdi. Bu pek kurnazca verilmiş bir randevu idi, çünkü cuma selâmlığı çok kalabalık olur, orda birçok paşalar bulunurdu. Padişahla başbaşa bir iki lâf edilemezdi. Başka çare de yoktu. Cuma selâmlığında da, olsa Vahidettin'i görmeğe gidecekti.

Sahte savaşçılarla siyaset kalesinin demir kapısına «havale» ettiği bir koçbaşı, hoşuna gitmişti. Tokmakçılar, tam kapıya yüklenecek ve toslayacak yere gelince, koç başını bırakıp birer yana savuşmuşlardı. Tarih de gösterecektir ki Mustafa Kemal'in daha birçok koçbaşı saldırıları olacak ve toslanan kale kapılarında korkunç gedikler açılacaktır.

«ARSLAN YELELİ PAŞAM»
«NAMAGLÛP KUMANDANIM!»

Bir şeyi yapmak isteyen insan umutsuzluğa kapılmamalıdır. Amacına ve idealine inançla sarılmalıdır.

Goethe

Mustafa Kemal, cuma selâmlığında padişah'la yapacağı görüşme saatini iple çekmişti. Gerçi, kararını vermişti. Yalnız, bir kez daha eski ahbabını yakından dinleme, düşüncelerini öğrenmek ve yapılabilecek bir şey varsa yapmak istiyordu.

Sabahleyin erkenden kalktı, traş oldu, yıkandı, ve en yeni ordu kumandanlığı giyneklerini giydi, kılıcını taktı. Savaşlarda aldığı madalya ve nişanlar göğsünde parlıyordu. Bunları çok seviyordu. Çünkü hepsini kılıcının hakkı olarak almıştı.

Konsolon üzerindeki kocaman aynada kılık kıyafetini süzerken annesi Zübeyde hanımla kız kardeşi Makbule hanım içeri girmiş, bir şey söylemeden durmuş ona bakıyorlardı. Mustafa Kemal'in birbirinden uzakça mavi, şehlâ ve güzel gözleri aynanın derinliğinden onların sempatik ve biraz korkulu bakışlarını yakaladı:

— Korkmayın, dedi, bir şey değil, Vahidettin'le görüşmeye gidiyorum; bir kaç gün önce randevulaşmıştık.

— Ama.ı Mustafam, dikkatli ol, bütün büyük adamları toplayacaklarmış diyorlar. Elin etlisine sütlüsüne karışayım, deme; başına bir şey gelmesin, oğlum.

— Korkma, anne, bugün için henüz beni düşman sayan kimse yok. Ben İttihatçı değilim ki, korkayım. Ben, her zaman onların şahlarına meydan okumuşum. Enver, Talât, Cemâl Paşaların kaçıp gitmesi, şimdi bütün belâyı öbür ittihatçıların üzerine yıktı. Şehirde bir ittihatçı avıdır gidiyor. Gerçi hürriyet ve Itilâfçılar bana da eski bir ittihatçı ve şüpheli bir adam gözüyle bakıyorlarsa da, padişah, pek onların fikrinde değil. Almanya'ya beraberce yapmış olduğumuz yolculukta bana karşı sempati beslemeğe başladı. Kimbilir belki de şu anda beni kendine gerekecek adamları arasında hesaplamaktadır. Beni: «Arslan yeleli paşam!», «Namağlûp kumandanım!» diye çağırıyor. Ben de onun bu sempatisinden faydalanarak onunla birkaç memleket meseleleri konuşmak istiyorum.

— Kendine mukat ol, Mustafam, kendine mukat ol, zamanlar çok kötü. Mustafa Kemal annesine güven vermek için güldü. Gerçekten de şimdilik onun için korkacak bir şey yoktu.

— Anne, korkma, diyorum sana, ben yaş tahtaya basacak adam mıyım?

Mustafa Kemal, bunu söylerken annesini sağ kolu ile

sararak aynanın önüne getirdi ve eğilip başını onunkine yaklaştırdı:

— Bak. anne. dedi. ne kadar sana benziyorum: Keskin dudak çizgileri, büyükçe, kuvvetli insanlara has burun, gözler, gözlerin birbirinden uzaklığı, alın, baş teşekkülâtı; şakak kemiklerinin çıkıklığı, hepsi mi hepsi aynı. Eğer sen kadın olmasaymışsın, bir Mustafa Kemal, bir Anafartalar kahramanı doğmazdı, ama, sen de mutlaka kalbur üstü bir kimse olur çıkardın. Fakat, şimdi, yalnız hem bir kadın, hem de bir annesin, bunun içinde haklı olarak korkuyorsun.

Bu korku, Zübeyde hanımın yeni korkusu değildi ki; bu korku ta Rumeli'nden başlıyor ve durmadan sürüp gidiyordu. Çünkü, Mustafa Kemal, bütün öbür subaylar gibi uslu bir asker değildi. İsyan doluydu; haksızlık düşmanıydı; milleti düşünen yalnız ve yalnız kendisi olduğuna inanıyordu. Bunun için de başı belâdan kurtulmuyordu.

Zübeyde hanım, oğlunun «erkânı harp» subayı çıktık» tan sonra bile rahat durmayarak, kendisine ne heyecanlı, ne korkulu günler ve geceler geçirttiğini düşünüyor ve onun kolay kolay uslanmayacağına inanıyordu; onu yanaklarından öperek:

— Mustafacık, dedi, sen belki hatırlamazsın, ama, ben iyi hatırlarım o günleri. Hani, yeni erkânı harp çıkmış Selâniğe tayin edilmiştin. Orda her Allanın günü subay arkadaşlarınla padişahımız Abdülhamid'i devirmek için toplantılar yapıyordunuz.

Bir gece yine bizim evde toplanmıştınız. Bizim ahiretlik sizin yukarı odada gizli işler çevirdiğinizi anlamış, usulca gelip bana anlatmıştı.

Ben hasta yatağımda yatıyordum; zor belâ kalktım, odanın kapısına vardün, dinlediklerim, tüylerimi diken diken etmişti. Çünkü, siz yedi evliya kudretindeki padişaha dil uzatıyor, onu devirmeğe kalkıyordunuz. Sen beni uyur sanıyordun, arkadaşların çekilip gittikten sonra sana bir güzel öğüt vermiştim, ama, bir türlü kandıramamıştım seni.

— Evet, yedi evliya kudretinde padişaha çatılmaz, in-

sanın dili tutulur, elleri kurur, demiştin. Halbuki pek az zaman sonra bizler yıktık o padişahı, tahtını başına geçirdik. Kendisini de Selöniğe götürüp hapsettik.

— Mustafam. sakın yeni padişahımıza da kafa tutayım demeyesin, bak Enver'le Niyazi iflah oldu mu? Birisi körpe çağında vuruldu, işte öbürü de şanlı şerefli günlerden sonra vatandan kaçtı gitti. Artık o da iflah olmaz, oğlum, aman sen sen ol, yeni padişahımıza olsun kafa tutma. Zaten sever seni, o, fahri yaveri değil misin zaten onun?

Mustafa Kemal annesinin söylediklerine bıyık altından tatlı tatlı gülüyordu.

Eski dindar bir müslüman terbiyesiyle büyümüş olan annesinden zaten başka bir şey bekleyemezdi. Onun kendisini o büyük sevgi ve şefkatiyle sevmesi yeterdi. Nitekim, o zaman, annesi, onun Nuh deyip Peygamber demeyen türden bir insan olduğunu anladığından ona şöyle demişti:

— Evlâdım, siz acemisiniz, madem ki böyle işlere burnunuzu sokuyorsunuz, bari beni yaptığınız işlerden haberdar edin ve gizli şeylerinizi bana verin. Çok dikkat edin, muvaffak olmak zordur. Mahvolmak her zaman daha kolaydır. Ne yapayım, bir tek e/kek evlâdımsın. Senin mahvolmanı İstemiyorum.

Oğlu da o zaman ona şöyle demişti:

— Anne, bu işler almış yürümüştür. Ben namuslu bir adam olarak bu işlere katılmak zorundayım. Beni bundan meneder misin?

— Hayır evlâdım, bir gün bu işler olup bittikten sonra seni namus ve haysiyet sahibi olanlarla beraber görmezsem işte o zaman üzülürüm. Ben, senin kadar okumadım; senin kadar bilmem, seni gördüğün, anladığın şeyleri yapmaktan alıkoymak istemem. Yalnız bir ana kalbi taşıyorum, onun için dikkat et, esas olan bir işi başarmaktır. Muvaffak olmaya çalışın.

Mustafa Kemal o günleri andıkça tarihin maskaralıklarına söğesi geliyordu. Dünya olayları bu elde edilmiş hürriyetleri yeniden zorbaların eline düşürmüş, şu anlar-

da İse büsbütün tehlikeye atmış, hattâ uçuruma sürüklemişti. Enver'le Niyazi'nin dağlara çıkışı, genç kurmayların onların izinden inanla yürüyüşü, İkinci Meşrutiyetin ilânı. Hareket orduları, Balkan savaşları, Trablus ve Bingazi kahramanlıkları, koca dört yıl süren ve on binlerce kahramanlıkla dolu dünya savaşı, hepsi, işte, boşunaydı. Şimdi, şu anda kendisi de, annesi de, kız kardeşi de, padişah du, bütün istanbul ve Türkiye halkı da esir durumdaydı. En basit hürriyetlerini bile kullanacak halde değildiler. Boğaz İçinden namlularım İstanbul'a çevirmiş dritnotlar artık hürriyetlerin, hür yaşamanın duman olduğunu gösteriyordu.

Olayların olumsuz ve hoşa gitmeyen akışına İstenen yönü verdirebilmek için bu görüşme son koz olacaktı. Ondan sonra, artık, yine tarih bir kez daha yenilenecek o, bir kez daha baş kaldıracak; bir kez daha bütün yurtseverlerle el ele verecek «Ferman padişahın, dağlar bizimdir» deyip ipleri koparacaktı. Artık, ondan sonra Anadolu dağlarına çekilip bütün dünyaya meydan okumaktan, kafa tutmaktan başka çare kalmayacaktı. Zaten bu görüşmeden de çok bir şey beklediği yoktu. Yalnız olaylar gelişip dururken o da, bu arada hiç olmazsa olumlu bir rol oynamak istiyordu. Yoksa padişahla görüşülerek varılacak bütün kararlar geçici olacaktı... Bunların temelli kurtarıcı bir etkileri olamayacağını seziyordu. Ne de olsa bir alışkanlık dolayısiyle bu son legal kozları da bir kez denemekten kendini alamıyordu.

Amaç bu olduktan sonra annesinin çokça korkması gerekmezdi. Anneciğinin gerçekten korkacağı günlerin çok yakın olduğunu da seziyordu, çünkü hem olaylar hızla ve kahpece gelişiyor, hem de bağrındaki gizli yanardağ yufka kabuğunu sık sık yokluyordu. Bu volkan patladığı gün bütün zayıf kulaklılar, kulaklarını tıkayacak, bütün ışıktan ürken zayıf gözlüler gözlerini kapayacaklardı.

Evet, Mustafa Kemal'e İçinden bir ses. kulakla duyulmayan gizli bir ses, böyle diyordu. Vâhfdettin'le görüşmek İçin apansız verdiği karar da bu volkanın yoklayışından başka bir şey değildi. Evet, yokluyordu; Mustafa Kemal pek yakın bir gelecekte karşı koyacağı, kafa tutaca-

ğı, sahneden sileceği türlü güçleri yokluyor, dayanma derecelerini anlamaya çalışıyordu. Bu tehlikeli kaos güçleri, bir gün gelecek onun üzerinde de duracaklar, onu da zararsız hale getirmek için davranacaklardı. Böyle önemli ve güçlü bir adamı salt İttihat ve Terakki düşmanıdır aıye sonuna dek elini kolunu sallayarak serbestçe İstanbul'da gezmeğe bırakmayacaklardı. Bütün düşünceleri, bütün nabızları yokluyor, kendi üzerinde surda burdu fısıldananları can kulağiyle dinliyordu. Şimdi, kendisini, Lolta girmemiş bir ormanın bütün baskıncı tehlikeleriyle çevrili duyuyordu; onun için de çok atikti, çok tetikteydi, en viak kımıldamadan, en hafif rüzgârdan anlam çıkarmağa, tehlike sezinlemeğe çalışıyordu. Köroğlu'nun «esen rüzgârdan hiyle sezmek» sözü ne kadar doğru, ne kadar da güzelai. Korkmuyor değildi. Korkuyordu: Boşuna tutuklanıp harcanmaktan korkuyordu. Bu zamanda insan kim vurduya giderdi. Kafasının içindeki idealin emrettiği yolda kelleyi vermek, normal bir işti. Yalnız, küçük kinlerin garazların ve öç alma hırslarının kurbanı o'mak da bir o kadar kötü ve korkunçtu. Anafartalar'da kaç kez ölümü hiçe sayarak ona karşı yürümüş, ya da ölüm kaç kez bilmeden yanı başından sıyırarak geçip gitmişti. Anafartalar'da, Cehennemdere'de göğsünü delmek üzere gelen bir kurşun nasıl küçük cebindeki omega saate çarpmış ve ancak saatin canını alabilmişti. İngiliz siperlerine karşı askerini «süngü tak» saldırttığında en önde koşan ve askerlerine örnek olan o değil miydi? Hem nasıl bir cehennemdi bu saldırdıkları yer? Bunun hayali bile insanın tüylerini diken diken ederdi. Onun böyle bir çok ölümü hiçe sayışları vardı, yalnız, yerinde ve milletin yararına olarak. Onun biricik korkusu pisipisine harcanmaktı. Bunun için de çok dikkatli konuşuyor, pek yakın ideal arkadaşlarından, can yoldaşlarından başkasına açılmıyordu.

Annesi ile kız kardeşi Makbule'ye:

— Haydi, şimdilik hoşça kalın, merak etmeyin, ben akıllıca konuşuruml dedi ve merdivenlerden ağır ağır indi. Emirerinin çağırdığı bir iandoya bindi ve sağlı sollu

aynı tipte sıralanmış bu Akaret evlerinin arasından aşağı, Beşiktaş'a doğru inmeğe başladı.

Mustafa Kemal, tranvayların yanı sıra, Yıldız Sarayı'na doğru yavaş yavaş ilerleyen arabadan sokaktaki halkı seyrediyor, padişahla yapacağı bu görüşmeye çok önem verdiği için ister istemez heyecanlanıyordu. Veliahtlığında ahbaplık kurduğu padişah. Sultan Reşat'ın ölümünden sonra tahta çıkınca içten pazarlıklı haliyle herkesi ürkütmeğe başlamıştı.

Onunla ilk tanıştığı günü şöyle bir hatırlamağa çalışarak onun yanına hazırlıklı gitmek istiyordu. Siyaset bakımından onunla konuşmanın son derece tehlikeli olduğunu biliyordu, çünkü, onun bu kaos ortasında zayıf beyni ile daha çok sarsıntılar geçireceğini, belki de tam bir kararsızlık içinde bulunacağını düşünüyordu. İşte onu bu kararsızlık içinde yakalayıp kimi işler yaptıracağı üzerinde ufak, belirsiz bir umudu vardı.

Sonra padişahın, kendisini, selâmlık gibi, pek çok pa saların ve devlet adamlarının bulunacağı bir topluluğa çağırması çok tuhaftı. Neden böyle yapmıştı, kendisiyle yalnız başına, konuşup görüşmekten neden çekiniyordu?

Bunları zihninde evirip çeviriyor, doyurucu bir karşılık bulamıyordu. Hiç olmazsa onun karşısında psikoloji yanlışı yapmamalıydı:

Daha pek uzak olmayan bir geçmişte, orduların «sevk ve idaresinde» Alman generallerinin ve mareşallerinin diktatörce davranışlarından ve hükümetin başında bulunanların «düşüncesiz» yönetiminden bıkmış, usanmış olan Mustafa Kemal, istifayı basarak gelmiş İstanbul'daki Perapalas otelinin bir dairesine yerleşmişti. O zaman gayesiz, üzgün, umutsuz bir insandı, yalnız kızıyor, imkânsızlıklara diş bileyip duruyordu. Yoksa, bütün bu yanlış bir yön tutmuş işler, zor da olsa bir hale yola konulabilirdi. Ne var ki, bütün köşebaşları tutulmuş ve herkes yerine kene gibi yapışmıştı; sökebilirsen sök!.

İşte o, böyle arpacı kumrusu gibi düşüne dursun bir gün Sultan Reşat'ın vekili olarak ona bir adam gönderilmişti, gelen adam ona

— Alman imparatoru Wilhelm, zâtı şâhâne'yi karargâhına davet etti. Fakat Sultan Reşat böyle bir seyahati yapamayacck kadar yaşlıdır. Veliaht Vahidettin efendinin onun namına bu seyahati yapmasını uygun bulduk.

Nasıl bu yolculukta onunla beraber gitmek ister misiniz? diye sormuştu.

Mustafa Kemal, bir kokmuş bataklığa benzeyen İstanbul'un boğucu havasından ve hiç bir iş yapmamanın verdiği can sıkıntısından kurtulmak için hemen bu soruya «evet» cevabını vermişti. Sonra Vahidettin gibi bir adamla, yani, ya-ının padişahiyle şimdiden tanışmış olmanın pek avantajlı bir şey olduğunu da düşünmüş ve bu fırsatı, geçici bir kurtuluş çaresi olarak kaçırmamak istemişti.

Enver Paşa, Mustafa Kemal'in bu yolculuğu kabul ettiğinin bildirilmesi üzerine kendisi de onu Harbiye Nezaretine çağırtarak onunla yine bu öneri üzerinde konuşmuş ve bunu kabul ettiğini kendi ağzından da işittikten sonra hazırlık için gereken emirleri vermişti. Seyahat «ter: tibatı» alınmış, «tebligat» yapılmıştı. Seyahate çıkılmadan önce Mustafa Kemal'in Vahidettin ile tanıştırılması istenmişti. Bu yolculukta da Harbiye'den Mustafa Kemal'in hocası olan Albay Naci Bey de bulunacaktı.

Yolcular, yola çıkmadan bir kaç gün önce Vahidettin'in Çengelköy tepelerindeki sarayında buluşmuşlardı. Mustafa Kemal yanında yaveri Cevat Abbas olduğu halde bir polis motoru ile Beşiktaş'tan Çengelköy'e geçmiş, veliaht ile ağaçlıklar içindeki köşkünde buluşmuştu. O gün Arap hasırlariyle örtülmüş bir kapıdan içeri alınmışlardı, büyük bir salondan da küçük bir odaya geçmişlerdi. Odada redingotlu bir yığın adam ayakta dikiliyordu. Odanın eşyası yaldızlı bir kanape ile bunun her iki yanına yerleştirilmiş iki koltuktan ibaretti. Mustafa Kemal ve Naci bey, odaya girdiklerinde umursamaz, laubali halleri ile ortada dikilip duran bu Penguen kuşlarına benzeyen budala İnsan tipleri arasında ne yapacaklarını şaşırmış bir halde beklemeğe başlamışlardı.

Biraz sonra bu redingotlu adamlar içinden başka bir

redingotlu adam daha meydana çıkıvermişti. Bu adamın kim olduğunu ne Mustafa Kemal, ne de Naci bey biliyordu. İçeri girince hemen Mustafa Kemal ile Naci beye doğru ilerlemeğe başlamıştı; gelmiş, kanapenin sağ köşesine oturuvermişti. Mustafa Kemal, onun karşısındaki koltuğa, Naci bey de ona paralel koltuğa oturmuştu.

Redingo'lu adam, kanapeye oturunca gözlerini kapamış, vecde dalmış gibi bir hal almıştı. Burnundan iliştirilmiş altın çerçeveli gözlüklerinin ardına sığınarak şekerleme kestirmeğe başlamış gibiydi. Güzel kalıplı fesinin yanlarından ağarmış saçları dışarı taşıyor, kır pos bıyıkları aşağı sarkıyordu. Solgun, zayıf hastalıklı gibi görünen bu yüzdeki uyku alâmetleri, yalnız gözlerini yeniden açışı ile silinmişti. Ürkek ve çekingen bir sesle iki konuğa :

— Sizinle müşerref oldum, memnunum! diye İltifatta bulunmuş, sonra yine gözlerini kapamıştı. Oysa bu arada Mustafa Kemal, onun bu nazik sözlerine karşılık güzel bir iki söz söylemek için kafasının içini karıştırıp duruyordu.

Adamda bir deli hali vardı. Mustafa Kemal bunu sezince hazırladığı güzel ve nazik sözleri söylemekten vazgeçmişti; bu arada bir duraksama anı da geçirmiş, Naci beyin yüzüne bakmış, onun da durgunluğunu görerek hiç bir şey söylememenin yerinde olduğunda karar kılmıştı.

Veliaht Vahidettin'den başkası olmayan bu adam. biraz sonra yeniden gözlerini açmıştı. Ağzından dirhemle söz çıkıyordu.

— Seyahat edeceğiz, değil mi?

Pek çok sıkılmış olan Mustafa .Kemal, yarım ağızla veliahda şu karşılığı vermişti:

— Evet, seyahat edeceğiz!

Sempatik olmayan ve biraz da yukarıdan bir tonla söylemekten kendini alamamıştı.

Mustafa Kemal karşısındaki veliahtın büsbütün deli olduğuna inanmış gibiydi. Bunun için de onunla normal bir İnsanla konuşur gibi konuşmaktan vazgeçerek ayağa kalkmış ve şunları demişti:

— Efendi hazretleri, beraber seyahat edeceğiz; seyahat iki gün sonra başlayacaktır. Perşembe akşamı garda hazır bulunacaksınız; oradan hareket edeceğiz.

Bu sözlerle veliahda veda edip saraydan çıkmışlardı. Vahidettin, onların emrine muhteşem bir saray arabası vermişti. Besililikten tüyleri pırıl pırıl yanan bir çift at koşulmuş bu araba onları iskeleye götürürken Mustafa Kemal Naci beye şöyle fısıldamıştı:

— Zavallı, bedbaht, acınmağa lâyık. Bunlarla ne olabilir?

— öyledir. -

— Bu zavallı yarın padişah olacaktır, kendisinden ne beklenebilir?

— Hiçi

— Biz ki, aklımız, mantığımız vardır. Biz kl memleketin mukadderatını, halini ve geleceğini düşünen insanlarız, ne yapabiliriz?

Naci bey:

— Güç! demişti.

Mustafa Kemal, Perşembe günü Sirkeci garına gitmeden önce veliahdın çevresindeki adamlara bu gezinin askerî bir yolculuk olacağını anlatmış ve Vahidettin'in askerî üniformasını giymesi için haber göndermişti. Gar'a gittiğinde onun sivil giyneğiyle geldiğini görmüştü. Veliahtın teşrifatçıbaşısı İhsan beye:

— Veliahd hazretlerinin üniforma giymesi İçin haber göndermiştim, söylemediniz mi? diye sormuştu.

İhsan bey, saray geleneklerinin verdiği boş bir çalımla Mustafa Kemal'e:

— Siz kim oluyorsunuz? diye diklenmişti.

— Ben sana kim olduğumu açıklayacak durumda değilim, yalnız soruyorum: Ben sana veliaht hazretlerinin üniforma giymesi gerektiğini söyletmiştim. Bunu kendisine söyledin mi, söylemedin ml?

Bu sözler biraz sertçe ve âmirce söylenmişti. O zaman teşrifatçıbaşı <^na cevap vermek gerektiğini anlamıştı :

— Ben söyledim, fakat, yapmadı.

— Neden?

— Müsaade ederseniz anlatayım. Teşrifatçıbaşınıh anlattığına göre Vahidettin'e feriklik (tümgenerallik) rütbesi verdiklerini bildirmişler, sonra da bu rütbenin Mirlivalık (tuğgenerallik) olduğunu, kendisine yanlış bildirildiğini söylemişler. O da buna kızarak «İlle de ilk rütbeyi isterim, ötekine tenezzül etmem!» diye tutturmuş ve bu ikinci rütbeyi takmamak için de sivil giyneğini giyip gelmişti.

Bir askerî birlik saf düzeninde veliahdı ağırlamağa hazırdı. Özel tren de istim üzerinde bekliyordu. Başkumandan vekili Enver Paşa da veliahdı uğurlamağa gelmişti.

Enver Paşa'nın gözleri, eski rakibi Mustafa Kemal'in üzerindeydi. Mustafa Kemal, bunu duyuyor, aldırış etmez görünüyordu.

Mustafa Kemal, veliaht Vahidettin'e yaklaşarak:

— Bu asker sizi «teşyi» için hazırdır, kendilerini selâmlayınız! demişti.

Vahidettin, bundan bir şey anlamıyarak «Nasıl?» diye onun yüzüne bakmıştı. Mustafa Kemal

— Siz yürüyünüz, arkanızdan biz geleceğiz! diyerek İşaret etmişti. Vahidettin askerin önünden, iki elini de havaya kaldırmış olduğu halde bir otomat gibi yürüyordu.

Enver Paşa, yaklaşarak gerek Vahidettin'in, gerekse «Sarı Paşasnın elini sıkmıştı. Alman generalleri ile bir türlü geçinemeyen Mustafa Kemal'i bir yandan bir kaç gün için olsun İstanbul'dan uzaklaştırmak, bir yandan da ona Alman gücünün ne muazzam ve muhteşem bir mekanizma gibi işlediğini göstererek tutumunda bir değişiklik meydana gelmesini istiyordu.

Mustafa Kemal'in bomboş ve işsiz güçsüz olarak İstanbul'da oturmasının kendileri için ne büyük tehlik'j olduğunu yakından biliyordu; Mustafa Kemal'in propagandası çok tehlikeliydi.

Veliaht, Enver Paşa-ve Mustafa Kemal Paşa kıtayı selâmlayarak trenin yanına gelmişlerdi.

Enver Paşa :

— Güzel yolculuklar efendimiz! dedi. Vahidettin, Mustafa Kemal, Naci bey tnsne bindiler, arkalarından da bir

sürü saray uşağı, binip tren hareket edince pencerenin önünde yanyana duran Veliaht'la Mustafa Kemal'e kalabalık bir halk yığını merakla bakmağa başlamıştı. Bu ara Mustafa Kemal, Vahidettin'in kulağına :

— Bu pencereden askeri ve ahaliyi selâmlayınız! deyince Vahidettin :

— Niçin lâzımdır? diye sormuştu.

— Evet, lâzımdır.

Vahidettin Mustafa Kemal'in korkusuzca yaptığı ihtara boyun eğerek onun dediğini yapmıştı.

Tren kalkmış, Yedikule'den geçmiş Trakya ovasına doğru puflıyarak, düdükleriyle ıssızlığı çın çın öttürerek ilerliyordu.

Vahidettin, önceden Mustafa Kemal'le beraber bulunduğu bir salonun gerisindeki başka bir salona girmişti, onun için hazırlanan kompartıman buydu. Mustafa Kemal'i bıraktığı salon da ona aitti. Orda yatacaktı.

Yalnız uşakların getirdiği bavullarla burası tıklım tıklım dolu bulunuyordu.

Daha önce Vahidettin'in süt kardeşi ve çok yakım olan Refik bey adlı bir adama Mustafa Kemal:

— İstiyorum, Vahidettin'in yakınında yatayım, onunla beraber bulunayım ve kendisini mütalâa edeyim! demişti.

Bu adam, daha önce ona söz verdiği halde sonradan işleri öyle bir düzenlemişti ki Vahidettin'in yakın adamları her yanı doldurmuş, Mustafa Kemal'e de işte bu salon kalmıştı.

Refik beye :

— Niçin böyle yaptınız? diye sorunca baş teşrifatçı ona şu karşılığı vermişti:

— Efendimiz, bendegânı ile hemkarîn olmak isler. Zatı âliniz efendimizi ve o da sizi rahatsız edebilir. Bu yüzden sizi onun vagonuna bitişik bir yerde bulundurmayı doğru buldum.

Mustafa Kemal, içinden: «Çok mâkul konuşuyor, diye düşünmüştü. Evet Vahidettin'in yanında yalnız uşaklar ve onıarın başında da Refik bey bulunmalıdır.»

Tren. İstanbul'dan oldukça uzaklaşmış, düzlükler ve ufak çıplak lepelerle monoton olarak uzayıp giden Trakya topraklarında ilerliyordu. Gökyüzü kapalıydı, kuzeyden poyrazın sürüp götürdüğü kara ve kül rengi bulut yığınları pek de sevinçli olmayan bu yolculuğun tedirgin edici havasını büsbütün karartıyordu. Bu asık suratlı doğayı bezginlikle seyreden Mustafa Kemal'i Vahidettin'in adamlarından biri Veliaht'ın salonuna çağırmıştı:

— Efendimiz sizi salona çağırıyor!

Bu çağrı, zamanında yapılmıştı., Mustafa Kemal, sıkıntıdan nerdeyse patlayacaktı; buna çok sevinmişti; yarının padişahını pek yakından inceleyebilmek şansını elde ediyordu. Bu, elbette sevinilecek bir şeydi.

Vahidettin'in vagonuna girdiğinde Veiiahtı kendisini ayakta bekler bulmuştu: Uzun zoylu, çelimsiz zayıf, kamburca gövdesi, ağarmış saçları, çökük avurtları, uzun boynu ve burnundan iliştirilmiş altın gözlüklerinin altından bakan zevksiz fakat sempatik ışıklarla dolmağa çalışan gözleri ile Mustafa Kemal'in karşısında duruyordu. Sırtındaki borıjur, ona hiç de yakışmıyordu. İşlemeli sedire iğretli bir biçimde oturarak Mustafa Kemal'e de oturmak İçin yer göstermişti.

Şaşılacak şey değil mi? Mustafa Kemal'in gözlerine inanamayacağı geliyordu. Vahidettin o her zaman kapanmağa alışık gözlerini bütün gücü ile açmıştı. Mustafa Kemal'e bakıyordu. Gözlüklerin arkasından Mustafa Kemal'in gözlerinin içine bakan bu gözlerde zekâ kıvılcımları parlıyordu. Vahidettin, artık, gizlenmenin gereksizliğini anlayan saklanmış bir hayvan gibi bütün iç dünyası ile meydana çıkmıştı.

İstanbul'un korkunç havası tam altmış yıl bu prens üzerine öyle bir baskı yapmıştı ki, adamcağız çok ustalıkla kendini kamufle edebilmiş ve Osmanlı sarayında veP-ahtlardan biri olarak hayatını görünür görünmez birçc: tehlikelerden ancak böylece koruyabilmişti. Vahidettin, bütün ömrünce ağabeysi Sultan Abdülhamld'in yanında yaşamıştı. Abdülhamid, kendisi için bir tehlike haline gelmeyeceğine tam anlamiyle inandıktan sonra ona değer

vermiş, onu koruyup yetiştirmeğe karar vermişti. Ne var ki, adamcağızın çevresinde insan olarak bulunan bütün yaratıklar, sultanın hafiyelerinden başkası değildi. Vahidettin. bu yüzden bütün ömrünce en büyük tehlike içinde yaşamak zorunda kalmış ve zamanla içini göstermemek için kapalı bir kutu haline gelmiş; renksiz, silik, aptal bir görünüşe bürünmüştü. Aslında bambaşka bir insandı, zekiydi, hem de Abdülhamit gibi son derece tehlikeli, zeki ve kurnaz bir padişahı aldatacak, atlatacak kadar. Abdülhamit, onda tahtından indirilinceye dek, kendisine boyun eğmekten başka bir şey bilmeyen zavallı, alıkça bir adam görmüştü. Sultan Hamlt, gitmiş, yerine İttihat ve Terakki, Enver, Talât ve Cemâl Paşalar gelmişti. Onlar da Vahidettin'i baskı altına almış, çevresini bir polis kordonu ile sarmışlardı.

Biricik gayesi Osmanlı tahtına geçip sultan olmak olan Vahidettin, bu kez de onların baskısı altında, zekâsını, gücünü ve varlığının derinliklerini gizleyip sabırla beklemeyi uygun bulmuştu.

Sultan Abdülhamit, onca, en sonra, bir padişahtı. Sultan Osman'ın torunu ve hak sahibi idi. Talât ve Enver Paşalarsa halktan, «avam tabakasından» dı; boylarına boşlarına bakmayarak yeğeni Mecit efendiyi onun **yerine** tahta geçirmek istiyorlardı ve bu arada bir şeye yeltenmemesi için de tıpkı Sultan Hamid'in yaptığı gibi onu göz hapsinde bulunduruyorlardı. O da bu yüzden onlardan tiksiniyor ve ruhunun derinliklerinde bütün İttihat ve Terakkicilere karşı büyük bir kin besliyordu; Enver'le Talât'a karşı, tıpkı Abdülhamid'e yaptığı gibi davranıyor ve onların suyuna gider gibi görünerek öç gününü sabırsızlıkla bekliyordu.

İşte, İstanbul'un, kendisini afyonlayan bu havasından kurtuluncaya dek kamufla|ını bozmamıştı. İstanbul'dayken, Mustafa Kemal'i de aynı uyuşuk ve tasasız hava içinde kabul etmiş, aldatmıştı. Onun elinde değildi; bu artık kendini koruma içgüdüsü haline gelmiş bir huydu, bir kalkandı, dirimini ancak bununla koruyabileceğine inanıyordu.

Mustafa Kemal, bunun için onu anlamakta güçlük

çekmiş ve hükümlerinde yanılmıştı; onu vecde dalmış dervişlere benzetmişti; sonra, memleket sözcüğünü de «molmeket biçiminde, yani Anadolu köylüsü gibi kullanıyordu. Bu kırk dakikalık konuşma elbette ki, aldatıcı olmuştu; Vahidettin, kafası işlemiyormuş da düşüncelerini kafasından keserle bir çivi sökermiş gibi söker görünüyordu. Böyle cahil ve konuşmasını bilmez, derviş tabiatlı bir adamın Avrupa'da Türkiye'yi rezil edeceğinden korkuyor ve bu işe girdiğine bin pişman oluyordu. Yine de işi sonuna dek götürmenin borç olduğunu duyuyordu.

İşte, Mustafa Kemal'in, Vahidettin'i maskesiz haliyle görüşüdür ki, bu şaşkınlığı meydana getirmişti.

İşlemeli kanapesinde şimdi rahat, kendine güvenir ve iradeli bir insan gibi oturan Vahidettin, sesinde ve bakışlarında büyük bir nezaket, tatlılık ve içtenlikle Mustafa Kemal'le konuşmağa başlamıştı, yalnız bu konuşma biraz hazırlanmışa benziyordu ve nutuk kokuyordu:

— Affedersiniz paşa hazretleri, bir kaç dakika öncesine kadar kiminle seyahat etmekte olduğumu bana izah etmemişlerdi. Ancak, trenin hareketinden sonra aldığım malûmat üzerine gıyaben çok iyi tanıdığım ve takdir ettiğim bir kumandanımızla beraber bulunduğumu anladım. Ben sizi çok iyi bilirim. Arıburnu'nda ve Anafartalar'da yaptığınız bütün icraat, kazandığınız bütün muvaffakiyetler, tamamen malûmumdur. Siz, İstanbul'u ve her şeyi kurtarmış bir kumandansınız; beraber seyahat etmekte olduğum için çok memnun ve müftehirim.

Vahidettin, bu sözleri hiç kekelemeden tekrara kaçmadan, düzgünce söylüyordu. Mustafa Kemal'in şaşkınlığı büsbütün artmıştı; o da ona gereken cevapları verdi. Vahidettin'in iltifatları henüz bitmemişti, Anafartalar'ı anlatmak isteyerek başlangıç nutkunu şu sözleri ile bitirmişti:

— Ecdadı izamımdan Fatih Sultan Mehmet hazretlerinden sonra İstanbul'un ikinci fatihi'nin zatı devletleri olduğunu bilirim ve,zatı devletlerinizi çok takdir edenlerden biriyim.

Bu sözlerden sonra Mustafa Kemal, işin sırrını biraz olsun keşfeder gibi olmuştu. Vahidettin, onun kişiliğinde

bir Talât - Enver düşmanlığı gördüğünden onda bir destek aramağa kararlı görünüyordu. Vahidettin, karşısındaki ordu kumandanı üzerinde yeterli bilgiye sahipti. Bunun için de ileride ittifakına alacağı önemli kişilerden biri olarak onu hazır amağa çalıştığı da meydandaydı. Mustafa Kemal'e sigara ikram ediyor ve mumlu kibriti çakıp onun sigarasını yakacak kadar da ileri gidiyordu. Mustafa Kemal de kendi yönünden seviniyordu; çünkü bu. kendisinden çok yaşlı padişahlık adayının ileride çok işine yarayacağını düşünüyor ve bunun üzerine sayısız hesaplar kuruyordu

Sultan Reşat hastaydı, günden güne çöküyor ve bunaklığı artıyordu. Yirmi beş yıl, Sultan Hamid'in hapisliğe benzeyen sıkı göz hapsinde ve kontrolünde yaşamak zorunda kalan bu iyi huylu ve bahtsız adamcağız ruhça da, gövdece de artık çürümüş, işe yaramaz olmuştu. Onun tahtının üzerinde üç azgın küheylân gibi tepinip duran Talât, Enver, Cemâl Paşalar tryumvirası vardı.

Vahidettin ileride padişahlık tahtına oturunca Mustafa Kemal gibi güçlü paşalara dayanarak bu «sacayağını» bir kenara atabileceği gibi Mustafa Kemal de sultanı destekleyip akıl hocalığı yaparak yine bu tryumvirayı devirebilir ve Türkiye'nin uçuruma doğru gitmekte olan kaderine el koyabilirdi. Yoksa, onun gibi güçlü bir kişinin Vahidettin gibi cılız bir «şahsiyetsin «bende» ligini kabullenmeyi düşünmesi, akla gelemezdi. Sonra, Vahidettin'in memleket işlerini yakından bilmediği de meydandaydı. Talât'la Enver'in hafiyelerince sıkıca koğuşturulduğundan çok kişi ile konuşup görüşmek olanağından yoksundu; sivil polisler, Çengelköy'deki veliahtlık köşkünün çevresinde vızır vızır dolaşıyor ve her gittiği yerde çevresini bir sağlık kordonu ile çeviriyor, onu kimseyle görüştürmemeğe çalışıyorlardı.

Çoğu zaman, «Menkûp» Sadrazam ve İngiliz taraftarlığı ile tanınmış Kâmil Paşa'nın Saraçhane'deki konağına gider ve orda saatlerce kalırdı, tabiî ne görüşüp konuştuğunu da hiç kimse bilmezdi; kimi zaman da halka görünmek ve popüler olabilmek kaygusu ile yangınlarda ka-

labalık arasına karışıyor ve böylece memleketin dertl rine ortak olduğunu anlatmak istiyordu. Gerek Vahidettin. gerekse Mustafa Kemal, geç vakit birbirlerinden ayrıldıklarında her ikisi de kendi hesaplarına hoşnuttular. Her ikisi de akıllarına getiremedikleri bir dostluk havasının hâ-1 leşine bürünmüş olarak ayrılmışlardı. Mustafa Kemal'in. Naci beyle ilk edindiği izlenim bütün silinmiş, gitmişti. İstanbul'dan uzaklaşınca nasıl olup ta bu uyuşuk dervişten böyle konuşkan, içten ve canlı bir adamın çıktığına artık şaşmıyordu. 60 yıl bir siyasî cendere içerisinde yaşatılan bir adamın hürriyete doğru açık bir pencere bulunca elbette burdan aldığı temiz ve güneşli hava ile canlanabileceğim ve gerçek kişiliğinin üzerindeki sahte örtüyü .kaldırıp atabileceğini hesaplamak gerekti. Demek, Vahidettin, bir kez bu mükemmel kamuflajı yapacak kadar zeki, sabırlı, hesaplı ve kurnaz bir adamdı.

«Sizin kim olduğunuzu bir kaç dakika önce bana bildirdiler» derken açıkça yalan söylediği anlaşılıyordu. Yanına verilmiş müşavirin kim olduğunu şu ana dek bilmemesi olağan olabilir miydi?

En aşağı elli yıl süren korkunç bir terör ve baskı altında padişahlık hülyası kurmuş olan bu adamın yarınki saltanatının desteklerini, dayanaklarını uzun uzadıya hesaplamaması, arayıp bulmaması düşünülebilir miydi? Mustafa Kemal'e şu saatta gösterdiği dostluk, yakınlık ve içtenlik, onun güzel sarışın yüzü, arslan yelesi sarı saçları, parlak, güzel, büyüleyici mavi gözleri için miydi?

Mustafa Kemal'in konuşmalarından iyice anlamıştı ki, zeki ve İttihat ve Terakki düşmanı genç paşa, otomatik olarak onun yarınki yardımcıları arasına girecektir.

Mustafa Kemal, bu ilk yolculuk konuşmasından Isonra kendi vagonuna çekilmiş; saatlerce uyuyamayarak konuşulanları yeniden düşünmekle ve gelecek için yapılacak tasarıların çekirdeklerini evirip çevirmekle vakit geçirmişti. Bayağı, çocuk gibi seviniyordu. Veliahd'a adamakıllı açılmıştı, ona güven vermiş, böylece her İkisi de karşılıklı güven havası içinde devri keskin neşterleri altında delik deşik etmişlerdi. Vahidettin şimdiyedek ancak eniştesi

damat Ferit'le Kâmil paşaların konağında böyle cesaretle Konuşabilmişti; İstanbul'un ikinci fatih'i sayılan bu genç ve güçlü paşa ile böyle dolu dizgin konuşup boşalmak, onun için umutlu bir şeydi. Onun için Vahidettin'in de, Mustafa Kemal'in kalkmasına müsaade ettikten sonra, sevincinden gözleri parlıyordu. Böyle anlayışlı bir paşa ile yola çıktığından dolayı çok seviniyordu.

Mustafa Kemal, yolculuk süresince Vahidettin'le daha bir çok görüşmeler yapmış ve geleceğin padişahını memleket işleri üzerinde iyice hazırlamanın görev olduğu düşüncesi ile büyük çabalarda bulunmuştu. Yalnız, Mustafa Kemal'in veliahd üstüne son kanısı, onun son kerte kurnaz, hesaplı ve bu yüzden de çok tehlikeli bir adam olduğu idi. Abdülhamid'in yetiştirmesi ojan bu adam, ondan pek çok şeyler öğrenmişti. Yarın, padişah olunca Abdülhamid'i taklide kalkışabilirdi. Onu yine de birçok memleket ve devlet işleri üzerinde aydınlatmağa, yetiştirmeğe çalışmak, bir yurtseverlik ödeviydi.

•

Veliahd ile Mustafa Kemal Almanya'ya varmıştı. Küçük bir kasabada kurulmuş olan Alman İmparatoru Kayzer Wilhelm'in karargâhında onları tepeden tırnağa silâhlı ve tam anlamiyle modern bir ordunun bir parçası olan bir Alman kıtası karşılamıştı. Kayzer Wilhelm, karargâhın giriş yerinde ve onları selâmlayan saygı kıtasının başında beklemekteydi. Askerî kıtayı ve Wilhelm'i selâmladıktan sonra giriş yerinden büyük bir hole geçmişlerdi: Burda başta imparator olmak üzere, Hindenburg, Ludendorff ve bütün karargâh erkânı hazır bulunuyordu; bunlar veliahdla onun maiyetindekileri kabul ediyorlardı. Kayzer'le Vahidettin el sıkışmışlar, sıra onun maiyetindekileri İmparatora tanıştırmağa gelmişti. Naci bey, Vahidettin'e maiyetindekileri tanıştırmasını söyledi, veliahdla ilk olarak Mustafa Kemal'i Wilhelm'e takdim etti. İmparator, sol eli göğsündeki düğmelerin arasına sokulmuş olarak Mustafa Kemal'in elini sağ eliyle tutmuş ve bu eli adamakıllı sıkarken askerce ve çok yüksek bir sesle Almanca bağırmıştı:

— On altıncı kolordu.. Anafarta!

Bütün orda bulunanlar, VVılhelm'in bu sözü üzerine gözlerini Mustafa Kemal'e çevirmişlerdi. Mustafa Kemal, Almanca'yı pek iyi bilmediğinden İmparatorun ne demek istediğini pek iyi anlamayarak önüne bakmıştı; sıkılmıştı; onun ne dediğini anlamadığından ne türlü karşılık vereceğini de bilemiyordu.

VVilhelm, bu kez kuşkulanmıştı. Acaba yanlış kapı mı çalmıştı? İri, mavi gözlerinde ve kıpkırmızı yüzünde güç duruma düşmüş bir insan hali vardı. Mustafa Kemal'in bu utangaç, sıkılgan ve alçak gönüllü hali onda bu haklı kuşkuyu uyandırmıştı; bunun için ona şu soruyu sormak zorunda kalmıştı:

— Siz on altıncı kolordu kumandanı ve Anafartalar'ı yapmış olan Mustafa Kemal değil misiniz?

Mustafa Kemal diye bir başka kişiye hitap ettiğini sanmıştı; onun yeniden ve Almanca olarak sorduğu bu soruya Mustafa Kemal Fransızca olarak şu karşılığı ver-" misti:

— Evet, ekselânsi

Ne var ki, Mustafa Kemal ağzından çıkan bu sözlerden sonra gerçek ve büyük bir «mahcubiyet» duymağa başlamıştı, büyük bir yanlışlık yaptığını anlamıştı. Bir imparatora ya Kayzer, ya da «Sör» demesi gerekiyordu. Bu çok büyük bir yanlışlık olmamakla beraber Mustafa Kemal gerçekten utanmıştı.

Bu yanlışlığı yapar yapmaz, bunun birinci değil ikinci kez yinelenmiş bir yanlış olduğu aklına gelmişti: Sofya'da Fethi beyin eçiliği zamanında o da orda ataşemiliter olarak bulunurken Bulgar kralı Ferdinand'a da «Sör» yerine «Ekselans!» diye hitap etmişti.

Karargâhta çok güzel yerleştirilmişlerdi. Veliahdın sırası ile günün en önemli kişilerini yerlerinde ziyareti gerekiyordu: Örneğin başkumandan Hindenburg, Genelkur may Başkanı Ludendorff da bu aradaydı. Ziyaret edecekler de, Vahidettin, Mustafa Kemal ve Naci beydi.

İlkin Hindenburg'u ziyaret etmişlerdi. Küçücük bürosunda Hindenburg'la karşı karşıya bulunuyorlardı. Mareşal masasının başında, onun solu ilerisindeki koltukta Va-

hldettln, onun yanında da dili demek olan (söylenenleri Naci bey tercüme ediyordu) Naci bey oturuyordu. Mustafa Kemal de. Hindenburg'un sağındaki sandalyeye çökmüştü.

Veliaht ile Hindenburg, bir törende yapılması gereken resmî, kısa bir konuşmaya başlamışlardı. Hindenburg, babacan davranışı,, ağır ve tok konuşması ile Türk milletini avutucu bir yol tutturmuştu. Ortada önemli bir şey konuşulduğu yoktu; yani Mustafa Kemal'e göre konuşulanlar fasa fisoydu, incir çekirdeğini doldurmaz şeylerdi.

Hindenburg'un söylediği avutucu ve güzel sözlere veliahd da nazikçe ve durmadan teşekkür ediyordu. Bütün Türk milletine iletilmesi için söylenen bu sözlerde ne cephelerde ölüme göğüs geren Türk askeri, ne de cephe gerisinde açlıktan, tifüsten sinek gibi kırılan Türk milleti için bir zerrecik avutucu tat vardı.

Mustafa Kemal, hayâl kırıklığına uğramış gibiydi, somurtmak üzereydi, bu lâfların ancak bir «nezaket eseri» olarak söylendiğine kendini İnandırmağa çalışıyordu. En sonra, yavuz bir ev sahibi konuklarına karşı bir konukseverlik ödevi yapıyor gibiydi.

Mustafa Kemal'in şehlâ mavi gözleri, Hindenburg'un kılı kıpırdamayan kocaman dik ve heybetli bıyıklarla süslü yüzünde ucuz «teselli» ler dağıtan bir resmî memur izleniminden başka bir şey görmüyordu.

Onun söyledikleri, Mustafa Kemal'in beklediği sözler değildi; bunun için de bu konuşmaya katılmak için hiç bir istek duymamış ve bunun bir an önce bitmesi için de içinden dua etmeğe başlamıştı.

Artık, buradan kalkıp dışarı çıktıklarında Mustafa Kemal, Hindenburg'u yitirilmiş bir davanın bir zoraki figüranı olarak görüyordu.

Genelkurmay Başkanı ve Alman strateji dâhisi Ludendorff da onları büyük bir nezaketle kabul etmiş ve tıpkı Hindenburg'un avutucu konuşmalarını andıran konuşmalar yapmıştı. Kuzey-batı cephesi üzerinde İtilâf ordularını çökerterek ezecek çok parlak ve başarılı taarruzlarını sürdürmekte olduklarını anlatmış, bunun ne gibi so-

\

nuçlar doğurabileceği üzerinde bir tek söz söylememişti; işte, Mustafa Kemal, asıl bu sonucu Ludendorff'un ağzından işitmek istiyordu.

Ludendorff, Alman ordularının hâlâ parlak taarruzlar yapabilecek güçte ve takatta olduğunu müttefiklerine göstermek kaygusu ile bu taarruza başlamıştı; böylece bütün müttefiklerinin, hattâ Alman milletinin çökmekte olan moralini düzeltmeğe çalışıyorlardı. Mustafa Kemal'in kafasında bu kuşku engereği kıvrılıp durmaktaydı. O, bu savaşın bittiğine inanmağa bile başlamıştı. İş olsun diye General Ludendorff'a şöyle bir soru sormuştu:

— En sonra taarruz kuvvetleri hangi hatta kadar gideceklerdir?

Ludendorff, en sonra bir veliahdın maiyetinde taşıdığı rastgele bir subayın böyle çok önemli ve karşılık verilmesine hemen hemen imkân olmayan bir soru sormasiyle, şaşırmış, afallamıştı. Bir kez bunu nezaket kaideleri-" ne uygun bulmadığı gibi güven bakımından da tehlikeli bir soruydu bu. Yalnız, nazik ve tecrübeli Genelkurmay Başkanı, bu rastgele sorulduğunu sandığı soru karşısında biraz durakladıktan sonra yine de taktik bir karşılık vermenin gerektiğini anlıyarak ve onun yüzüne dikkatle bakarak ;

— Biz taarruz ediyoruz, sonucunu olaylar gösterecektir; diye kaçamak bir cevap vererek bu tehlikeli alandan uzaklaşmağa çalışmıştı:

— Yapılmakta olan taarruz neticesinin ne olabileceğini anlamak için hadisat ve talihin tecellisine intizar etmeye lüzum olmadığını zannediyorum, çünkü, yapılan taarruz, en nihayet «Parsiyal» bir taarruzdur.

Ludendorff, yeniden dikkatle Mustafa Kemal'in yüzüne bakmıştı; çünkü, onun ne demek istediğini pek İyi anlamıştı. Olumlu olumsuz hiç bir karşılık vermeyerek susmuştu.

Böylece konuşma kesilmiş ve ziyaret de bitmişti.

Vahidettin, Mustafa Kemal ve Naci bey oturmuş, karşılıklı konuşuyorlardı. Mustafa Kemal, fırsat düştükçe, bir an durup dinlenmeden olayların can alacak noktalan üze-

rinde Vahidettin'in kafasını işletmeğe çalışıyordu. Bugünkü Almanya'nın bu durumuyla daha çok dayanamıyacağını. çökeceğini ve çökerken Osmanlı İmparatorluğunu do sürükleyeceğini anlatıyordu. Veliaht, Ludendorff'u nasıl sıkıştırıp susturduğunu görmüştü. Alman büyüklerinin kendilerine tıpkı tıpkısına benzeyen bu genç generalden hoşlanmayışlarının nedenini Vanidettin, anlamağa başlamıştı; çünkü, o, gerçekleri ayna gibi görüp yansıtan bir zekâya sahipti.

Mustafa Kemal hiç bir vakit bir Alman düşmanı değildi, yalnız Türk ordularının başına yüksek rütbeli Alman general ve mareşallerinin getirilmiş olmasını bir türlü anlayamıyor ve bunun Türk askerlik dehasını küçümsemenin, hiçe indirmenin ta kendisi olduğunu rastgele söyleyip duruyordu. Eğer Almanlar yerine İngilizlerle «ittifak» edilseydi de Türk ordusunun başına İngiliz eksper ve kumandanları getirilmiş olsaydı, onlara da aynı şiddetle saldıracaktı. Mareşal Falkenhain ile arasında büyük bir geçimsizlik, hatta tiksintiye benzer bir şey vardı. General Liman Von Sanders ile aralarının iyi olmasının biricik nedeni, Alman generalinin daha taktik sahibi, daha suplesle davranabilen bir asker olmasındandı. Mustafa Kemal'in Türk, Alman bütün bu mareşal ve generaller üstünde bir tek düşüncesi vardı: Hepsi el ele vermiş, Türkiye'yi uçuruma sürüklüyordu. Suriye'deki boş ve mânâsız taarruzlar, kuzeydeki insafsızca ve beceriksizce taarruz taslakları, hep aynı kategorinin içindeydi. Bunun için Mustafa Kemal'in zekâsı korkunç bir «tenkit» makinası gibi işliyor, olayları püf noktalarından yakalayıp neşterliyor ve Veliahdın gözleri önüne bütün içyüzü ile ve büyük kandırış gücü ile seriyordu. Vanidettin, bu muazzam dünya savaşının ne olduğunu, nasıl olduğunu, ne olacağını ancak şimdi anlayabilmişti. Şimdi, artık tıpkı Mustafa Kemal gibi düşünüyor, onlara onun gözleri ile bakıyordu. Artık, onun karşısında bütün dünyayı korkutmuş, yıldırmış bir İmparator Wilhelm, bir dâhi kumandan Hindenburg, bütün dünya ordularınca büyük bir asker ve strateji olarak tanınmış Lun-

derdorff yok, salt Osmanlı İmparatorluğunu uçuruma sürüklemekte olan insanlar vardı.

Mustafa Kemal'in bu kendisinden yaşlı, ak saçlı öğrencisi, tıpkı Mustafa Kemal gibi, içinden güç çıkılır ağır sorular soruyor, Alman erkânını kızdırıyordu. Bunak, akılsız ve zavallı bir veliahtla karşılaşacakları üstüne rapor almış olan Alman erkânı, onda «Alman düşmanı» Mustafa Kemal'in serpintisini görerek şaşırıyorlardı.

Bu konuştuklarını böylece bir kez daha hınçla yineleyip durdukları sırada dışarıda büyük gürültüler, bağırış çağırışlar işiterek yerlerinden doğrulmuşlardı.

Her ağızdan:

— Kayzer! Kayzer! sözleri işitiliyordu. Kapı vurulmuş, içeri bir subay girmiş ve Almanca, imparatorun veliahdı ziyarete geldiğini söylemişti.

Hemen veliaht, Mustafa Kemal ve Naci bey koşarcasına imparatoru karşılamağa çıkmışlardı. Kayzer'le oracıkta burun buruna gelmişler ve onu salonda kabul etmişlerdi.

Hep beraber oturduktan sonra konuşmağa başlamışlardı. Wilhelm, Osmanlı devletinin çok değerli bir müttefik olduğunu, hele başkumandan vekili Enver Paşa'nın bu ittifakı çok büyük anlayışla değerlendirmeğe çalıştığını. Alman başkumandanlık ve erkânı harbiyesinin bu seçkin zata karşı çok derin bir güven beslediğini anlatıyordu. Çok nazikti, yüzü, büyük bir hoşnutluk ve dostlukla parlamaktaydı.

Karşılarında gerçekten, centilmen bir imparator bulunuyordu.

İmparator, Vahidettin'in solunda, Mustafa Kemal, sağında Naci Bey ise karşılarında oturmuştu.

Vahidettin, Naci beyin tercümanlığı ile İmparatora şöyle bir soru soruvermişti:

— Türkiye'nin Almanya'ya karşı sadakat ve vefasından, yakın bir gelecekte Alman müttefiklerinin mutluluğa kavuşacaklarından bahseden «beyanatı şahaneleri» Osmanlı devletinin yarınını düşünmek durumunda bulunan âcizlerinde büyük bir ferahlık ve avunma uyandırdı. An-

cc-k, genel durumu bir yana bırakırsak, bir noktayı daha açıkça anlamak istiyorum. Türkiye'nin ta kalbine yöneltilen darbeler durdurulmaksızın ilerlemektedir. Eğer bu darbeler muvaffak olacak olursa Türkiye mahvolacaktır. Bu darbeleri durdurmak için yeteri kadar beyanatınızı dinleyemedim. Lütfen bu hususta beni biraz aydınlatabilir misiniz?

Bu soruyu işiten İmparator, hışımla yerinden fırladı ve resmî bir nutuk söyler gibi şöyle dedi:

— Türkiye'nin muhterem veliahdı, anlıyorum ki, sizin zihninizi karıştıranlar vardır. Ben, Almanya İmparatoru, size gelecekten, gelecek başarılardan bahsettikten sonra şüpheniz kalır mı, kalmaz mı?

Veliaht cnun bu sözlerini hiç de kabul etmiş ve kanmışa benzem yordu.

İmparator da, Ludendorff gibi bir kez huylanmıştı. Kalktığı sandalyeye bir kez daha oturmayarak gitmek istediğini böylece onlara anlatmıştı.

Demek ki. Alman düşmanı görünen Mustafa Kemal burda da yola gelmemiş, üstelik veliahdı da yoldan çıkarmıştı. Wilhelm'in öfkeye benzeyen halinden bu kolayca sezilebilirdi.

İmparator, yine de büyük bir nezaketle salonun kapısına doğru yürümüştü. Onun arkasından Vahidettin, Mustafa Kemal ve Naci bey gidiyordu. Kayzer, sola kıvrılan bir koridordan yürüyüp gidecekti. Mustafa Kemal, İmparatorun kendisinden hoşlanmadığını sezdiğinden ters yandaki koridorda ve biraz uzakça durmuştu. İmparator, veliahdın, sonra onun yanında bulunan Naci beyin ellerini sıkmış ve uzakta dikilerek ciddi bir yüzle kendisini süzen Mustafa Kemal'e bakmış ve sonra yöneldiği koridor boyunca yürümeğe başlamıştı.

Mustafa Kemal'in elini sıkmadan uzaklaşıyordu, bunda da haksız değildi. Bir imparator hiç bir vakit bir generalin elini sıkmak için onun ayağına gitmezdi. Bu generalin imparatorla el sıkışmak için elbette ilerlemesi doğru bir davranış olurdu. Mustafa Kemal, giden İmparatorun iri gövdesine dalgın dalgın bakarak orada duraklamıştı.

Ne düşünmüşse düşünmüş, imparator, bir kaç adım attıktan sonra geri dönmüş ve Mustafa Kemal'e yaklaşarak :

— Affedersiniz, sizin elinizi sıkmadım) demişti.

Mustafa Kemal, elini imparatorun yumuşak ve babacan ovucunda bulmuş ve bu elde dostça bir sıcaklık duymuştu. İmparator, Mustafa Kemal'in gönlünü almak için ona bir kaç tatlı ve âlicenapça söz söylemekten de kendini alamamıştı.

İmparatorun sofrasına akşam yemeğine çağrılmışlardı. Kayzer'in karşısında bir prens, sağında Vahldettin, solunda Berlin elçisi Hakkı Paşa, prensin solunda ise Mustafa Kemal Oturuyordu. Mustafa Kemal'in solunda da Ludendorff vardı. Ludendorff, Mustafa Kemal'le Fransızca konuşuyordu. Mustafa Kemal, Almanca'ya epey çalışmış, şöyle böyle anlayacak duruma gelmişti. Ne var ki bu dille-konuşamıyordu. İmparator Ludendorff'a Almanca :

— Sağındaki adamla konuş! demişti. Ludendorff'un sağındaki adam da Mustafa Kemal'den başkası değildi. Onun Almanca ne dediğini anlamıştı. İmparator Alman düşmanı olarak işittiği bu genç generalin «mukavemetini» kırmak için bu gün yolundan geri dönmüş ve onun ayağına kadar giderek elini sıkmak nezaketini ve babacanlığını göstermişti. Sonra VVilhelm'in gözünden kaçmayan bir şey daha vardı ki, o da Vahidettin'in bu genç generalin etkisi ve büyüsü altına girdiğiydi.

Ludendorff İmparatorun ihtarına:

— Ben de o işi yapıyorum! diye karşılık vermişti.

İmparator Ludendorff'a bu uyarmayı yaparken elbette Mustafa Kemal'in bu sözleri anlayacak kadar Almanca bildiğini bilmiyordu.

Gerçi, Ludendorff Mustafa Kemal'le sözlerine özel bir önem vererek konuşmağa başlamıştı; nedir ki, bütün kaynayan cephelerin bin bir türlü yükü altında ezilmiş, hırpalanmış ve tam anlamiyle yorulmuş bir kafa ile ne bulup konuşabilirdi ki!

Sonra, Ludendorff karşısındaki genç generalin onun idare ettiği muazzam harp makinasının geleceğine, ve bu

nun vadettiğl zafer yemişlerine inanmayan bir septik olduğunu çoktan anlamıştı.

Bunun için de Ludendorff, Mustafa Kemal'in belleğinde, bu imparator sofrası ihtişamına karşın anı sayılabilecek bir izlenim bırakamamıştı.

Yemek bitince, tıpkı bu salona benzeyen, onun biraz daha büyüceği olan bitişik salona geçmişlerdi.

VVllhelm, Hindenburg. Ludendorff, Başvekil, Vahidettin, Mustafa Kemal ve Naci bey, Hakkı Paşa, bir grup olarak bu salonda toplanmışlardı.

İmparator Vahidettin'i, onlardan uzakça bir köşeye çekmişti, orda yüzlerinde gülümsemeler, tatlı tatlı konuşuyorlardı.

Mustafa Kemal ise. sırtını her iki salonu birbirinden ayıran duvarın kavsine dayamıştı. «Karşısında çok heybetli ve canlı, asîl bakışlarında gerçeği anladığı görülen, fakat anladıklarını her muhataba söylemekten çekinen, yüksek bir şahsiyet» bulunuyordu: Bu, Hindenburg'tul

Mustafa Kemal, onunla derin derin konuşmağa, onu deşmeğe can atıyor ve Veliaht'la birlikte üzerinde durdukları konulara onu yeniden sürüklemek için çok kurnazca konuşma kapıları açıyordu.

Mareşal Hindenburg, ilk konuşmalarında, Suriye cephesindeki durumun düzeltildiğini ve orada da «yeni ve taze bir süvari tümeni»nin savaş meydanına sürüldüğünü söylemişti. Mustafa Kemal ise bunun ne olduğunu pek iyi bHiyordu. Hindenburg, bunları, oradaki Alman kumandanlarının verdikleri rapora dayanarak söylüyordu. Gerçekte ise bu süvari tümeni, Mustafa Kemal «henüz ikinci ordu kumandanı iken, Yıldırım grupunu «taviye» için bu grupa gönderilmesi istenen «tümen» den başkası değildi. Daha Mustafa Kemal 7 nci ordu kumandanlığına gelmeden önce bu süvari tümeninin teşkiline çok çalışmıştı. Ancak, toplanabilen bu «kuvvet» o denli bitkin, takatsizdi ki, ilkin Lagar atlarını Re'sülayn civarındaki otlaklarda otlatıp beslemek, ondan sonra da bir işe yarayıp yaralayacaklarını yeniden gözden geçirmek gerekiyordu. Mustafa Kemal, yedi ay sonra 7 nci ordu kumandanlığına geldiğinde bu sü-

vari tümeninden yararlanıp yararlanamıyacağını uzun uzun incelemiş ve aldığı raporlar sonucunda bunun savaşa sokulabilecek durumda bir birlik olmadığı kanısına varmıştı.

Hindenburg'un, Mustafa Kemal'e anlattığına göre de, bu işe yaramaz tümen savaşa sürülmüş ve yararlıkları bile görülmüştü.

Mustafa Kemal, Alman karargâhında bu macerayı anlatabilmek için sabırsızlıktan çatlayacak duruma gelmişti. En sonra onun ağzından koca Hindenburg bütün hikâyeyi dinlemiş, itiraz da edememişti. Olayın en yakın kahramanı, onun karşısında idi ve gerçeği santimi santimine anlatıyordu:

— Benim söyleyeceğim sözler sizin aldığınız raporlar muhteviyatına uymayabilir, fakat, emniyet edebilirsiniz kI, hakikattir. Suriye vaziyeti Islâh edilmiş değildir. Bunu kabul ediniz. Sonra, mareşal, siz mühim bir taarruz yapıyorsunuz ve zannetmem ki, buna çok bel bağlamış olasınız, yalnız, bana söyler misiniz, emniyetle ümit ettiğiniz hedef ve maksat nedir?

«Büyük ve ihtiyatlı asker» onun bu sorusuna elbette cevap veremezdi. Zaten, Mustafa Kemal, ondan bunun karşılığını da bekliyor değildi. Yalnız, bu güç soruları sormaktan amacı, doğulu generallerin de, yularından sürüklenecek eşekler olmadığını onlara anlatmaktı. Varsın cevap vermesinler, büyük askerlik ve cephe sırrıdır diye sussunlar, bu soruların ne demek İstediğini anlamaktan da kendilerini alıkoyamazlardı yal

Küçük bir Türk generalinin bu «laubali» ve «cüretkâr» durumu Hindenburg'u hiç de çok şaşırtmış değildi. O da imparatorun sofrasındaki nefis şampanyadan bol bol içmiş ve her türlü merasimin daraltıcı çemberinden dışarı çıkmış, içtenliğin ılık havası içine girmiş bulunuyordu. Zaten kendisi ile Fransızca konuşan ve Alman sarışınlığını taşıyan bu genç generalde bir demir leblebi bulmuş gibiydi. Hindenburg, onun kendi üzerindeki hayran bakışlarını da sezdiğinden onu elden geldiğince içten karşılamağa karar vermiş bulunuyordu. Yalnız, her şeyden önce gerek İmparator, gerekse Ludendorff ve Hindenburg, bu

iki ziyaretçiden elden geldiğince psikolojik bilgiler sızdırmağa çalışıyorlardı. Çünkü, Alman ordusunun çelik yığınları, artık bir teneke sesi vererek tın tın ötmeğe başlamıştı, Artık, müttefiklerin nabzını yoklamak zamanı gelip çatmıştı.

Büyük asker Hindenburg, her şeye karşın Mustafa Kemal'e bir karşılık vermenin kolayını bulmuştu. Salonun ortasında, üzerinde sigaralar bulunan küçük bir masayı göstererek :

— Ekselans, demişti, size bir sigara takdim edebilir miyim?

Böylece koca Hindenburg, her şeye karşılık bulmuş oluyordu. Mustafa Kemal küçümsendiğini anlamıştı.

Ortadaki masaya doğru yürümüşler ve Hindenburg iri ve babacan elleriyle Mustafa Kemal'e bir sigara takdim etmişti.

Bu süre içinde, Vahidettin ile konuşan imparator bir yandan da Hindenburg ile Mustafa Kemal'in konuşmalarını dikizliyordu.

Mareşale Almanca :

— Ne diyor? diye sormuş, Mareşal de :

— Bir şeyler! diye baştan savma bir karışıklıkla imparatorun ağzını kapayıvermişti.

Mustafa Kemal, sigarasını yaktıktan sonra Hindenburg'un yanından ayrılarak imparatorla konuşan Vahidettin'in yanına gitmişti; ona •

— Nasıl, hakikati anlıyor musunuz? demişti. Karşınızdaki Almanya imparatorudur. Benim size arzettiğim endişeleri izah edecek bir tek kelime söyledi mi?

— Hayır!

— Konuşmaya devam ediniz ve ciddî konuşunuz, bütün endişeleri söylemekte tereddüt etmeyiniz, ben eminim ki o, sizden memnun olmayacaktır. Fakat hiç olmazsa Türkiye'de hakikati görmüş olanların varlığına inanacaktır.

Veliaht masum bir davranış takınmış:

— Öyle yapıyorum!, demiş, konuşma da buracıkta sona ermişti.

Almanya'nın bu itibarlı'konukları, bundan sonra batı cephesine götürülmüştü. Orada onlara Alman savaş makinesinin ezici ve harikulade gücünü göstereceklerdi. Bu küçük kafile tam cephede bir karargâha varmıştı: Oldukça büyük bir karargâhtı bu. Bu Fransız cephesinin en yüksek kumandanı bir harita üzerinde onlara parlak sözlerle yeni cephe durumunu açıklamağa başlamıştı. Kumandan öyle inandırıcı ve kandırıcı bir tonla konuşuyor, olayları öyle istediği biçime sokuyordu ki yan gözle Vahidettin'i süzmekte olan Mustafa Kemal, onun sarsılır gibi olduğunu görmüştü. Mustafa Kemal'in yanı başında bulunduğundan eğilerek onun kulağına :

— Ya buna ne dersin? demişti.

Mustafa Kemal, ona hemen şu cevabı vermişti:

— Haritada gösterilen bu durumu mahallinde görmek arzusunu gösteriniz.

Vahidettin'In bu istekte bulunması üzerine muharebe cephesine götürülmüşlerdi. Orda onları büyük küçük bir çok subay karşılamıştı. Onların nerelerini ve neleri görmeleri gerektiği üzerinde de çabucak bir plân hazırlanmıştı. Mustafa Kemal, bu plânı gördükten sonra Alman subaylarına şöyle demişti:

— Cephenin büyük kumandanı, bize genel durumu açıkladı. İçinde bulunduğumuz «muharebe cephesi» bize o açıklamanın öğrettiği cephedir. Müsaade edilir mi biz sizin yaptığınız plânı bırakalım ve benim göstereceğim yere gidelim.

O anda bir kargaşa olmuş ve Vahidettin hazırlanmış olan plân gereğince gezmek üzere o yana doğru yürümüştü. Mustafa Kemal, zaten başkasının iradesine boyun eğmeyi hiç bir vakit becerememiş bir insandı. Bu kez de onda bir «asker inadı» uyanmıştı. Veliahtla mihmandarlarının arkasından gitmiyerek kendilerine verilmiş olan haritaya güvenerek rastgele ateş hattının bir noktasına doğru yürüyüvermişti; ateş hattı gerisinde bir ağacın altında durmuştu. Onun yanında da mihmandar Alman subayları vardı. Ağacın üzerinde dürbünü ile Fransız cephesini gözetleyen bir genç Alman subayı, âmirlerini görünce heye-

canla aşağı İnmiş, merakla Mustafa Kemal'i süzmeğe başlamıştı. Bu başı kalpaklı subay olsa olsa yüksek rütbeli bir Türk subayı olabilirdi.

Gözcülük yapan subay ağacın üzerinden gördüklerini anlatıyordu.

Mustafa Kemal:

— Müsaade eder misiniz ben de ağaca çıkayım, deyince :

— Hayhay! demişler, Mustafa Kemal, hemen boynundaki dürbünle çevikçe ağaca tırmanmış, genç subayın gördüklerini ayniyle görmüştü.

Asıl bahis konusu olması gereken nokta, bu görülmekte olan duruma karşı olan durumdu. Bunun için de şöyle bir soru sormuştu:

— Bu düşman durumu karşısındaki kuvvetiniz, tertibatınız, ihtiyacınız nedir, lütfen bana söyler misiniz?

Ateş hattındaki subaylar, bütün örnekleri gibi saf ve temizdiler; askerlik bilgileri, siyasî durumun elinde esir değildi; ofılar bütün tok varlıklariyle tepeden tırnağa teknik askerdiler; bunun için de Mustafa Kemal, onların ağzından gerçeği bütün çıplaklığı ile çekip alabilmişti. Gerçek şöyleydi: Piyade birlikleri, hemen hemen yetmeyecek kadar erimiş tükenmişti. Süvarilikten bozma bir piyade birliğinden bahsetmişlerdi ki, o da birinci hattın «ihtiyat» larından sonra ihtiyat denecek nitelikten çıkmış bulunuyordu.

Bu bilgileri alan Mustafa Kemal, şaşkına dönmüştü. Bu şaşkınlığın verdiği korkusuzlukla başına toplanmış olan bir yığın Alman subayına heyecanlı bir sesle şöyle demişti:

— O halde tehlikedesiniz!

Onların da hemen bir ağızdan verdikleri karşılık şu idi:

— öylel

Ateş hattı karargâhından ayrılmışlardı. İmparatorun, Vahidettin'in arkadaşlığına vermiş olduğu bir kolordu kumandanı, Mustafa Kemal'in arkasını bırakmıyordu.

Günlerdir Mustafa Kemal'in yanı başında gezip dolaşan bu general, ilk kez onunla ilgilenir görünmüştü.

Otomobille gidecekleri yere atla gidiyorlardı.

Alman generali atını onun yanına sürerek:

— Siz veliahtın yaveri misiniz? diye sormuştu.

— Hayırl

— Peki ne münasebetle refakatte bulunuyorsunuz?

— Böyle bir vazife aldığım için.

— Askerî vaziyetlerden çok iyi anlıyorsunuz, Türkiye'de herhangi bir birliğe kumanda ettiniz mi?

— Evetl

— Mutlaka alaya kadar kumanda etmiş olacaksınız?

— Alaya daha önce kumanda etmiştim.

Alman generali gittikçe meraklanıyordu:

— Peki tümene de kumanda ettiniz mi?

— Evetl

— öyleyse beni mazur görünüz. Ben kolordu kumandanıyım ve sizin babanız yaşındayım. Lütfen en son kumanda ettiğiniz «kuvveti» söyler misiniz?

Mustafa Kemal bu temiz yürekli adamı meraktan kurtarmak için:

— Muhatabınız, tümen ve kolorduya kumanda ettikten sonra, birçok ordulara kumanda etmiş bir arkadaşınızda, deyince Alman kolordu kumandanı afallumıştı; no var ki duyguları sempatiden öteye geçemiyordu :

— Affedersiniz, biz, şimdiye dek size yanlış hitap ediyormuşuz. Demek siz, Ekselanssınız)

Alman ordusunda kolordudan büyük birliklere kumanda edenlere «Ekselans» deniyordu.

İyi kalpli ve babacan kolordu kumandanı, Mustafa Kemal'e, konukluğun sonuna dek, aradaki yaş ayırımını' Unutmuş görünerek çok saygılı davranmıştı.

Bir gece Alsas'ta valinin konağına çağrılmışlardı. Geniş bir salonda bulunuyorlardı. Epeyce kalabalık vardı. Her yan bol ışıkla yıkanıyordu. Osmanlı veliahdını ağırlamak için her şey yapılmıştı. Vahidettin, vali ile surdan burdan konuşuyordu. Mustafa Kemal de geniş salonda bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, kendi düşüncelerine gömülmüş bulunuyor, ara sıra gözünün ucu ile de vali ile Vahldettin'e bakıyordu.

Bir aralık, Vahidettin, Mustafa Kemal'i masasına çağırmıştı; bu çağırış, valinin ona sorduğu bir soru üzerine olmuştu. Vahidettin, gerçi valinin sorduklarına elinden gelen karşılığı vermişti. Şu var ki bunların Mustafa Kemal'ce de perçinlenmesini istiyordu. Valiye :

— Cephelerde bulunmuş bir kumandan yanımdadır. isterseniz onu da dinleyiniz, demişti.

Mustafa Kemal, masaya gidip de bahis konusu sorunun ne olduğunu sorunca veliaht:

— Ermeniler! deyivermişti.

Âlsas valisi safça, bir Osmanlı veliahdına Ermenilere karşı yapılmış olduğunu işittiği korkunç zulümlerden ve Ermenilerin bu gibi zulümlere müstahak olmadıklarından dem vurmuştu.

Mustafa Kemal, valinin bu biçim konuşmasından hiç hoşlanmamıştı; bir kez, karşılarındaki Almanya'nın yüksek bir vahşiydi, ikincisi de onlar Almanya'nın pek itibarlı konukları idiler: Valinin karşısında böyle laubalice soru sorduğu kimse Türkiye'nin gelecekteki padişahı idi.

Mustafa Kemal, masadaki yerine yerleşirken Naci bey Vahidettin'in sözlerini valiye şöylece tercüme ediyordu :

— Bu kumandan bahsettiğiniz meseleyi iyi bilir, sizi aydınlatacak cevaplar verecektir.

Bunun üzerine biraz da içerlemiş olan Mustafa Kemal, valiye şöyle tok bir çıkış yapmıştı:

— Türkiye'nin veliahdı ile Almanya'nın mutena bir mıntıkada, kıymetli olduğuna şüphe etmediğim bir valisinin bulabildiği konuşma konusu beni şaşırttı. İlkönce sizden şunu anlamak istiyorum: Müttefikiniz olan ve ittifak uğrunda maddî ve manevî tekmil mevcudiyetini mahveden Türkiye'ye karşı, tarihin bilmem hangi devrinde mevcut olduğunu iddia eden ve bu mevcudiyeti ihya etmek İçin dünyayı iğfale çalışan Ermeniler lehine konuşmak fikri size nereden geliyor?

Mustafa Kemal, kıt birkaç bilgisiyle uluorta konuşan bu vah ile alay etmekten kendini alamamıştı. Almanya için ve onun hesabına Türkiye'nin yaptığı bu paha bl-

çilmez fedakârlıklardan sonra demek kl bu Alman valicIğl hâlâ Türk toprakları üzerinde bir Ermeni devleti kurulabileceğini düşünebiliyordu. Demek ki, Almanya için akıtılan bunca kanlar, yapılan bunca fedakârlıklar boşunaydı.

AISGS VOMSİ, Mustafa Kemal'in bu yarı alaylı, yarı ciddi konuşmasından yaş tahtaya bastığını anlamış ve bu hususiaki bilgisinin yarım yamalak ve temelsiz olduğunu anlataıck özür diler bir hal almıştı. Mustafa Kemal'in düşündüğüne göre, bu, düpedüz baltayı taşa vurmaktı. Bu üzücü <onuşmayı kısa kesmek için valiye:

— Vali hazretleri, demişti, biz cepheler dolaşan bir heyetiz, buraya Ermeni meselesi konuşmak için değil, fakat, müttefikimiz olan ve kendisine itimat etmekte olduğumuz Alman ordusunun gerçek durumunu anlamaya geldik, onu anladık, kâfi bir vukuf ile memleketimize dönüyoruz.

Vali, bundan sonra Vahidettin'I sofraya buyur etmişti.

Bu değerli konuklar, bundan sonra meşhur silâh fabrikaları sahibi Krupp'un şatosunda konuk edilmişlerdi. Krupp fabrikaları sahibinin şatosu göz kamaştıran dev gibi fabrikalarla kaplanmış geniş bir alanın yakınındaydı. Alman savaş makinasını ve savaş gücünü besleyen bu korkunç kaynak da Mustafa Kemal'in gözünde artık oyuncak toplar ve tanklar yapan bir fabrikadan farksızdı. Çünkü, o, cephedeki gerçek durumu yakından görmüş, öğreneceğini öğrenmişti. Artık, Krupp'un da şatosunun muhteşem güzellikleri ve veşillikleri içinde umutsuzluğunu serinletecek gölgeler aramağa başladığını pek iyi seziyordu. Orda muhteşem ve zengin bir yemek salonunda, seçkin davetlilerin huzurunda güzel bir akşam yemeği yedikten sonra, geceleyin trene binmiş ve Berlin'e yollanmışlardı.

Berlin'de, imparator, onları Adlon otelinde konuk etmişti. Hepsini ayrı ayrı ve güzelce yerleştirmişler ve cephenin yoksul manzarasını onlara unutturmak ve çökmekte olan Alman enerji, ekonomi ve takatini onlardan gizlemek için ellerinden geleni yapmışlardı. İmparator, boşuna çabalamamıştı: Vahidettin'in bu güzel kabulden dolayı kol-

tuklarının kabardığı belli oluyordu; çabucak avlanıvermlşti. Keyfine son yoktu artık; değerinin anlaşılmış olduğunu sanarak büyük bir canlılık ve güven içinde dünya gazetecileri ile röportajlar yapıyor, onlara beyanat üstüne beyanat veriyordu. Denebilir ki, Vahidettin bütün bu yolculuk süresince en çok hoşuna giden yeri ve ortamı bulmuş gibiydi. Bütün ömrünce bu denil serbest ve hür konuşmamış ve dedikleri bu denli önemle karşılanmamıştı. Gazeteciler, ellerinde fotoğraf makinaları, kalem, kâğıt, onun çevresinde fır dönüyor ve onun ağzından yakalayabildikleri mücevherleri süratle not ediyor, telgrafla gazetelerine bildiriyorlardı. Vahidettin, Abdülhamid'in şerrinden kurtulunca hürriyete kavuşacağını ne kadar ummuştu. Ne var ki ondan sonra da başında Talât ve Enver Paşaların polis teşkilâtı ekşimişti.

Vahidettin, Adlon oteline Alman imparatoru Wılholm'den sonra gelen ikinci büyük «kişiydi!» Burada ilerideki padişahlığının ilk yemişlerini tadıyor gibiydi.

Mustafa Kemal, onun bu halini bir psikolog dikkati ile dikizliyor ve yarının padişahını en iyi biçimde anlayabilmek için hiç bir fırsatı kaçırmıyordu. Zaten burda Vahidettin bir padişah gibi davranıyor, bir padişaha özgü bütün özellikleri benimsemeğe ve göstermeğe çalışıyordu. Artık, hasta ve bunak Sultan Reşat'ın bir an önce ölmesini beklemekten başka yapacak bir şey kalmıyordu.

Bir gün otelde Naci bey Mustafa Kemal'i yalnız bularak :

— Vahidettin beni yaver almak İstiyor, demişti, oysa bilirsiniz ki ben saray hizmetinde bulunmaktan hoşlanacak bir adam değilim.

Mustafa kemal, ona şu karşılığı vermişti:

— Eğer Vahidettin size bunu teklif etmişse derhal kabul etmekliğlniz lâzımdır. Bu adam yarının padişahıdır. Siz temiz bir adamsınız. Lâzımdır ki, onun yanında kendisine hakikatleri korkusuzca söyleyecek biri bulunsun; vakıa, saray hizmetinde bulunmak güçtür, fakat, memleket İçin her şey yapılır.

Naci beyin, veliahdın yaverliğini kabul etmesi Muşta

fa Kemal'in çok hoşuna gitmişti. Onun ileriye yönelmiş projeleri arasında saray, binek taşı cfarak büyük bir yer tutuyordu. Naci bey gibi, hem hocası, hem de kendisini anlamış namuslu bir memleket çocuğunun orada bir kop rübaşı tutması, ilerde çok yararlı olabilirdi.

Yine bir gün Adlon otelindelerken birkaç gazete muhabiri gelmiş, Vahidettin'den «mülakat» istemişlerdi. Vahidettin, zaten canına minnet bildiğinden hemen buna razı olmuş, Mustafa Kemal de bu «mülâkat»ta hazır bulunmuştu.

Vahidettin, İstanbul'dan bu yana Mustafa Kemal'in aşılamış olduğu düşüncelerle dopdolu bulunuyordu; kiminle görüşse hep aynı düşünceleri savunuyordu. O günkü yabancı gazetecilere de hep Mustafa Kemal'in şırınga ettiği düşünceleri kotarıp dağıtmıştı. Mustafa Kemal'in sevinci, elbette, sonsuzdu. İyi bir çömez yetiştirdiğine inanıyor, bunun daha da iyi olacağını sanmakla ayrı bir haz duyuyordu.

Gazeteciler, onun ağzından Mustafa Kemal'in düşüncelerini not ederek çekilip gittikten sonra her ikisi baş başa kalmıştı.

Vahidettin ona :

— Ne yapmalıyım? diye sormuştu.

Mustafa Kemal son öldürücü darbeyi vurmağa hazırlanır gibi sesinin, yüz ifadesinin, kafa olgunluğunun bütün gücüyle ve şehlâ, mavi gözlerinin keskin ve büyüleyici bakışlarlyle onun direncini yıkıp geçmeğe çalışarak:

— Osmanlı tarihini biliriz, demişti, bu tarihin bir takım safhaları vardır ki sizi korku ve endişeye sevkeder ve bunda haklısınız. Ben, size bir şey söyleyeceğim, o nispette hayatımı size teşrik edeceğim, memnun olur musunuz?

— Söyleyinizl

— Henüz padişah değilsiniz, fakat Almanya'da gördünüz ki, imparator, veliaht ve prensler hep bir iş üzerindedir. Neden siz bütün işlerden uzak kalasınız?

— Ne yapabilirim?

— İstanbul'a gider gitmez bir ordu kumandanlığı isteyiniz, ben 6izin erkânı harbiye reisiniz olurum.

— Hangi ordunun kumandanlığını?

— Beşinci ordunun kumandanlığını.

Bu ordu, Liman Von Sanders'in emrindeydi; Boğazların savunmasında bulunan ordunun ta kendisiydi.

Vahidettin :

— Bu kumandanlığı bana vermezler ki, demişti.

— Siz isteyiniz.

— İstanbul'a gittiğim zaman düşünürüm.

Vahideuh'in bu son karşılığı, Mustafa Kemal'e hiç bir umut kapısı açmıyordu. Demek ki bu işte Vahidettin'e güvenilemezdi.

Talât Paşa ile Enver Paşa'dan beşinci ordunun kumandanlığını koparmak, deveye hendek atlatmaktan güçtü. O hinoğlu hinler hiç ellerindeki silâhı düşmanlarına verir de «Haydi, vur bizi» derler miydi? Mustafa Kemal, onun gözlüklerinin altında bir anda sönmüş gibi görünen bakışlarında Enver'le Talât'ın korkularını görür gibi oluyordu. Bu iki paşa, bu adamcağızı son kerte yıldırmışlardı.

Mustafa Kemal'in Vahidettin'le en yakın, en içten, en ağırbaşlı konuşması ve önerisi, bu olmuştu. Ondan sonra imparatora, Hindenburg'a ve Ludendorff'd veda ederek trene binmişler ve İstanbul'a doğru yola çıkmışlardı.

Kader Mustafa Kemal'i Vahdettin'in kaderi üzerinde oynamağa çalışmaktan hâlâ alıkoymamıştı, alıkoymak niyetinde olmadığı da anlaşılıyordu.

İstanbul'a varmışlar, birbirinden ayrılmışlardı. Ne var ki Vahidettin, bu son derece zeki, yakışıklı paşayla artık içli dışlı olmuştu. Onu «Arslan yeleli paşam», «Namağlûp kumandanım!» diye çağırmağa başlamıştı; bu dostluk çok ilerleyerek ve derinleşerek yürüyebilirdi. Birbirleriyle sık sık görüşmek için sözleşmişlerdi. Vahidettin, belki de bu «ilâh gibi güzel ve zeki paşadan nasıl bir damat çıkarabilirim?» diye de düşünüyordu. Tam bir arslan yapılı paşaya lâyık çok güzel bir kızı da vardı; gerçi bu kızın arkasında Mecit efendinin oğlu Faruk efendi de dolaşmıyor

değildi, yalnız, o, rakibi gibi karşısına çıkardıkları Mecit efendiden tiksiniyordu.

Ne yazık ki felek, bu dostluğu en gerekli ve en kritik zamanında çok görmüştü: Mustafa Kemal, İstanbul'a dönünce böbreklerinde dayanılmaz sancılar duymağa ve Kıvranmağa başlamıştı. Doktorların muayenesinden sonra yalnız sol böbreğinin rahatsız olduğu anlaşılmıştı. «Paşa içkisi», bu arslan- gibi gövdede ilk olarak böbreklere saldırmağa başlamıştı. Bir ay Perapalas'taki odasında yatağa mıhlanıp kalmıştı; Vahidettin'den de temelli bir söz alamadığından üzülüyordu. «Ah diyordu, veliaht biraz daha genç, biraz daha tedbirsiz olsaydı, onunla ne güzel bir Türkiye yaratabilirdik!» boşunaydı, Vahidettinde iş yoktu. Abdülhamit ne yazık ki bu adamcağızı bir ihtiyat ve tedbir kumkuması haline getirmişti. Doktorların biri gelip biri gidiyordu. Bıçak gibi gövdesini neşterleyen keskin sancıların önü bir türlü alınamıyordu. Bir aralık, iyileşmeğe yüz tutmuş, sonra yine fenalaşmıştı. En sonra, doktorlar, kesin tedavi için Viyana'yı salık vermişti; oraya gitmekten başka çare yoktu.

Mustafa Kemal, Viyana'ya varınca büyük ve tanınmış bir otele yerleşmişti. Muayenesi için de bir yandan en bilgili doktorların muayenehanelerini aşındırıyordu. Oturduğu otel, yabancı general ve diplomatlarla doluydu.

Onlar arasında kendisini çok tedirgin duyuyordu. O Osmanlı İmparatorluğunun genç generallerinden biriydi. Batıda general olabilmek içinse saçı sakalı ağartmak gerekiyordu. Bu kalabalık otel müşterileri arasında en çok sinirine dokunan da bir Avusturyalı general ailesiydi. Ailenin bütün kişileri, ona küçümseyen gözlerle bakıyorlardı. Onlara bir ders vermek istiyordu. Bunun uzaktan uzağa olamayacağını da biliyordu. Bir kolayını bulup bir gün onlarla tanışmıştı.

Avusturyalı general, hemen ilk tanışmada askerlik üzerine bir konuşma açmıştı. Bu mesleğin ilkin bilgi, sonra da uzun yılların tecrübelerini gerektirdiği üzerinde uzun uzadıya fikirler yürütmüştü. Bütün aile generalin bu üs-

tünlük ve küçümseme tohumları yüklü konuşmasını hazla ve böbürlenmeyle dinliyordu. Bir başka general en sonra:

— Türk ordusunda sizin gibi genç generaller çok mudur? diye sormuştu.

Bu son soru, bardağı taşırmıştı. Mustafa Kemal, onlara verilecek dersin sırası geldiğini anlamıştı. Ne var ki, daha ilk tanışmada verilecek dersin, bayağı nezaketsizlik olacağını düşünerek biraz geciktirmeye karar vermiş, bir iki gün sonra da taşı gediğine koymuştu.

İlkin Avusturya ile Napolyon arasında geçmiş olan Olm meydan savaşını anlatmış ve sonunu şöyle getirmişti:

— Evet, muhterem baylar, Fransız ordularını sevk ve idare eden Napolyon da Olm meydan muharebesini kazandığı zaman çok genç bir generaldi.

Avusturyalı general ailesi, bu dersten sonra artık Mustafa Kemal'le yemek yemez olmuşlardı.

Viyana'da başvurduğu profesör onun sanatoryumda yatmasını gerekli bulmuştu. Viyana yakınlarındaki yeşilliklerle süslü temiz havali Kotaj sanatoryumunda bir ay kadar kalarak bu profesörce tedavi gördükten sonra yine onun salığı ile Karlsbad'a gitmişti. Rahatsızlığı iyiliğe yüz tutmakla beraber hâlâ rahatsız sayılabilirdi, ve çok zayıflamış, bilkinleşmişti. Perhiz rejimi içinde banyolara giiiyor ve sancıların kökünü kazımak için büyük bir direnç gücü harcıyordu. Aklı fikri hep memlekette, İstanbul'da İdi, çünkü, savaş, sonuna yaklaşıyordu ve o cephelerin çöküntüsünden meydana gelen çatırtıyı bu sakat ve hasta insanlarla dolup taşan yerde ruhunun kulaklariyle iyiden iyiye işitiyor gibiydi. 1918 yılının Temmuz ayının beşinci cuma günü İzmir'den tanıdığı bir adam, bir arkadaşiyle onu ziyaret etmişti. Konuklar Sultan Reşad'ın öldüğünü ve yerine Vahidettin'in geçtiğini söyleyince Mustafa Kemal'de bir sarsıntı olmuştu. İşte, beklediği önemli günlerden biri gelip çatmıştı, ne yazık ki, o, bu süre içinde böbrek sancılariyle kıvranıp durmuş ve İstanbul'da olan olmuştu. Mecit Efendi'nin padişah olmasını isteyen İttihat Ve Terakkiciler, Vahidettin'in hakkını çiğnemekten vazgeçmişlerdi. Onlar, mutlaka Vahidettin'i sağlam kazığa

bağladıktan sonra padişah yapmışlardı. Buna yediği ekmek gibi inanıyordu.

Mustafa Kemal, Vahidettin'in padişahlığı haberi ile gerçek bir şaşkınlığa uğramıştı. Avurtları çökmüş, zayıflamış yüzü, renkten renge giriyor, mavisi solmağa yüz tutmuş iri gözlerinin derinliklerinde mavi kıvılcımlar çakıyordu. Hemen tabakısını açmış sigara üstüne sigara içmeğe başlamıştı. İçinden boğulur gibi oluyor, göğsünün daraldığını duyuyordu, ömründe hiç böyle olduğunu bilmiyordu. Kendisinde meydana gelen bu heyecanlı, sarsıcı değişikliğin gizli gibi duran nedenlerini şöyle böyle seziyordu. Yalnız bunları tahlil edecek zaman olmadığından hiç o yana aldırış etmiyor, salt midesinden yükselen baygınlığın üstesinden gelebilmek için bütün direncini kullanıyordu.

İzmirli tanışları, onun bu krize benzeyen durumunu., büyük bir ilgi ve sempati ile gözetliyor, buna anlam veremiyorlardı. Kim bilir o, belki de Sultan Reşad'ın ölümüne yanmıştı ve bu da henüz yarı hasta bulunan genç ve duygulu paşa'yı büsbütün sarsmıştı. Adamcağızlar, haberi getirdiklerine bile pişman olmuş gibiydiler.

Oysa Mustafa Kemal'in, Sultan Reşad'ın ölümüne zerrece aldırdığı yoktu, o zaten onun gözünde doğmadan ölmüştü; Enver'in bu bunak akrabası temizlenmekle belki de daha iyi olmuştu. Hiç olmazsa Enver'in de biraz burnu kırılırdı. Yalnız işin asıl önemli yanı şu idi ki Türkiye ve dünya yeni olaylara gebeydi. Mustafa Kemal de mukaddes rolünü oynamak için fırsatları büyük bir sabır ve zekâ ile kolluyordu.

Acaba en büyük fırsatlardan birini daha kaçırmak üzere miydi? Enver'i yere vurmayı vaadeden bu en büyük kozu da acaba elinden kaçırmış mıydı? İşte, ruhunun derinliklerinde gizlenen en önemli düşünce, bu olmalıydı:

Konukları bu belâlı haberi verip gittikten bir kaç gün sonraya dek Mustafa Kemal, hem gövdesindeki. hem de ruhundaki bu sıtma ile kavruldu durdu. İstanbul'dan beklediği bütünleyici haber en sonra gelmişti. Artık kesin olarak Vahidettin Padişahtı; bu bir gerçekti.

Bir gün, Cemal Paşa'nın karısı Seniha hanımın Karlsbad'a geldiğini öğrenmiş, hemen ziyaretine koşmuştu. Ondan, üç paşanın durumu ve psikolojisi üzerinde bir şeyler öğrenebileceğini umuyordu. Artık savaş şortuna yaklaşıyor ve korkmç mütareke günleri, dolu dizgin geliyordu. Otelde Senit a hanımın karşısında bir koltuğa kurulan Mustafa Kemal, şöyle demişti:

— Muharebe kaybedilmiştir. Memleket batıyor. İşte, sizin paşalarınızın uZak görürlülüğü. (Bu paşalar elbette, Enver ve Cemâl Paşalardı) Mamafih ben orada idareyi elime alacağım ve bu paşaları mahkemeye vereceğim.

Seniha hanım buna karşı:

— İyi edersiniz, bizim paşa da beraat eder, diye karşılık vermişti.

Müşir Ahmet İzzet Paşa, padişahın yaveri ekremi olmuştu. Mustafa. Kemal bu işi çok anlamlı bulmuştu: İzzet Paşa, Vahidettin'in yaveri olmaktan çok onun askerî müşaviri ve kurmay başkanı gibi bir şeydi. Bu, Mustafa Kemal'in Almanya'dan döneceği günlerde Vahidettin'den kendisine verilmesini istediği görevdi. Padişaha bir kutlama telgrafı çekmiş, Vahidettin de hemen bunun karşılığını göndermişti.

Yalnız Vahidettin'de bir cephe değişikliği vardı. Mustafa Kemal'in üzüntüsü, kaygusu, tasası derindi! Bir kaç gün sonra İstanbul'da bulunan yaveri Cevat Abbas beyden kendisini İstanbul'a çağıran bir telgraf almıştı. Henüz hastalığı geçmemişti, bunun için de çok zorlayıcı nedenler olmadıkça İstanbul'a dönmemeğe kararlıydı. Cevat Abbas'a bu kararını bildirir bir telgraf çekmişti.

Cevat Abbas'tan gelen ikinci telgrafta ise çabucak İstanbul'a dönmesi istendiği yazıyordu. Mustafa Kemal, bunun üzerine kendisini kimin istediğini ve böylece İstanbul'a dönmenin gerektiğini anlamıştı. Bunu araştırıp sormayı bile gereksemeden 1918 Temmuz'unun 27 cumartesi günü Karlsbad'dan İstanbul'a yollanmıştı. Kendisini el altından çağıranın yeni padişah olduğunu iyice biliyordu.

Yalnız bir talihsizlik Viyana'da onu yeniden yatağa mıhlamış, zaten adamakıllı zayıflamış olan gövdesini da-

ha çok hırpalamıştı. Birinci Dünya Savaşının Avrupa üzşrinden buzlu bir rüzgâr gibi geçen korkunç, öldürücü hastalığı İspanyol nezlesi, bu hasta yolcuyu Viyana'da kıstırıvermiş ve anayurttan bir zaman daha uzakta kalmasına sebep olmuştu. Her şeye rağmen sırım gibi güçlü gövdesi ve ruhunun gücü ile bu pis ve bulaşık hastalığı da yenerek kapağı İstanbul'a atmış, böylece gurbetlerde ölüp gitmenin gizli korkusundan temelli kurtulmuştu.

Onu Sirkeci istasyonunda karşılayan yaveri Cevat Abbas'tan bütün gerekli bilgiyi almakta gecikmemişti. Onu telgrafla İstanbul'a çağırtan müşir İzzet Paşa'ydı; onun da kulağını büken elbette yeni padişah Vahidettin'in ta kendisiydi.

Mustafa Kemal, hemen geldiğini İzzet Paşa'ya bildirmişti. Yalnız hâlâ hasta olduğundan Perapalas'ta Halic'in mavi sularına ve bu sularda kaynaşan binlerce çeşitli deniz araçlarına bakan «mükellef» dairesinde kalıyor ve eşi dostu orada kabul ediyordu.

İşte, müşir İzzet Paşa'yı da bu dairede kabul etmiş ve ondan heyecanla padişahın kendisiyle neden görüşmek istediğini sormuştu. Ortada önemli bir şey yoktu. Padişah veliahtlığı sırasında Almanya gezisi dolayısiyle onunla çok içli dışlı olduğundan bu yakınlığı ve içtenliği bundan sonra da sürdürmek istiyordu.

Mustafa Kemal, kendisini düşündüğünden dolayı Padişah'a çok sselâm göndermiş ve müşir İzzet Paşa'ya şöyle demişti:

— Herhalde umumî durumun fenalığını yok etmek için yeni padişahı yeni bir istikamete sevketmek gerektir. Bu bakımdan kendisiyle görüşmekliğimi uygun bulur musunuz?

Mustafa Kemal, bu sorusu ile kehdisi için bugün karanlık olan pek çok şeyi öğrenmek istiyordu. İzzet Paşa, onun padişahla bu biçimde konuşmasını uygun bulmuştu. Bunun üzerine Mustafa Kemal, hemen Naci bey aracılığiyle padişahtan bir randevu istemiş ve belli bir saatta buluşulablleceğini bildiren karşılık gelmişti.

Mustafa Kemal, bir kaç ay önce veliaht olarak bırak-

tığı Vahidettin'ie bu kez Yıldız Sarayı'nda padişah olarak karşılaşmıştı; Vahidettin'in salonuna Naci beyin kılavuzluğu ile girmişti.

Mustafa Kemal'in karşısında yine görünürde uzun boylu, uzun boyunlu, ümüğü çıkık, altın gözlüklü, kalpaklı, o ak saçlı adam, kendisinin her sözüne mal bulmuş mağribi gibi sarılan ve her dediğini gerçeğin anası olarak kabullenen adam vardı; yine ayağa kalkmış, kendisine pencerenin önündeki koltukta yer göstermişti. Yalnız acaba bu adam, şimdi de o adam mıydı? Yeni gerçekleri'görmekte kendisini kılavuzluğa seve seve kabul eden o eski veliaht mıydı? Bu' kadar kısa zamanda, hemen bir kaç ay içinde bu padişah b veliaht olamayacak kadar değişebilir miydi? Yine kendisini aynı kılavuz zekâ olarak kabul edecek miydi? Yoksa padişah olunca yeni kaygular peşinde eski dostluklara toptan paydos mu demişti? Peki, öyle olsa kendisini ta Viyanalardan buraya çağırır mıydı?

İşte, Mustafa Kemal, Padişah Vahidettin'in huzuruna bu kararsız ve karma karışık soru yığını kafasında irili ufaklı engerekler gibi kıvranıp dururken girmişti.

Eski yolculuk arkadaşı Vahidettin, Mustafa Kemal'e ilk anda öyle derin bir içtenlikle, yapmacıktan uzak bir nezaket göstermişti ki, henüz hastalığın kuruntulara yol açacak ikliminden kurtulamayan «arslan yeleli paşa» nın bütün kararsızlığı dağılıvermiş ve iri gözlerinin içinde ateşli bir mavilik ve umut gülümsemeğe başlamıştı.

Demek ki, padişahlık onun arkadaşlığını baltalamamıştı. İlk basamak sağlamdı, şimdi bakalım öbür basamaklara!

Mustafa Kemal, Vahidettin'in karşısındaki bir koltuğa oturduktan sonra Vahidettin her ikisinin arasında duran taburenin üzerindeki sigaralıktan bir sigara alıp ona vermiş, bir de kendisi almış ve yaktığı mumlu kibriti sigarasını yakması için ona uzatmıştı.

Bu davranış, çok iyi bir başlangıçtı. Mustafa Kemal'in kalbindeki umutlar, birden kiraz çiçekleri gibi açıvermişti. Onu padişah olduğundan dolayı dostça, askerce, yurtseverce ve diplomatça «tebrik» etmekte acele ettikten son-

ra yine eski yol arkadaşlığında ele almış oldukları konulara gelmişti:

•— Seyahatimiz esnasında bütün fikirlerimi çok açık bir lisanla söylemiştim. Bu dakikada aynı tarzda görüşmekliğime müsaade buyurulur mu?

Vahidettin, boynunu ileri uzatıp sigarasından bir soluk çekerek:

— Hay hay! demiş ve yüzünde bir karara varmış insanların aydınlığı ile onu dinlemeğe hazırlanmıştı.

Mustafa Kemal, hiç itirazsız dinleyen padişaha tıpkı yolculukta yaptığı gibi bu kritik anda onun yapması gereken ve yapabileceği her şeyi uzun uzun sayıp dökmüş ve en son olarak da sözlerini şunlarla perçinlemişti:

— Derakap başkumandanlığı bizzat uhdenize alınız, kendinize vekil değil, bir erkânı harbiye reisi tâyin ediniz.. Her şeyden evvel orduya sahip ve hâkim olmak lâzımdır, ancak ondan sonra düşünülecek münasip kararlar tatbik olunabilir.

Vahidettin, bu çok önemli öneriden çok hoşlanmıştı, onun istediği de bundan başkası değildi. Osmanlı tahtını rakipsiz olarak, tıpkı dedeleri, Fatih, Yavuz, Kanunî gibi yönetmek biricik düşüncesi, idealiydi. Ne var ki, henüz güçsüzdü. Ortamsızdı, örgütsüzdü. Talât'la Enver'in üzerine bindikleri İttihat ve Terakki ejderhası, onu bir lokmada yutabilirdi. Enver'i başkumandan vekilliğinden kaldırıp atmak, bütün ordunun dizginini eline almak, çok şanlı bir dâvaydı, yalnız, bunun kurmay başkanlığına Mustafa Kemal'i getirmek de aynı tehlike ile başbaşa kalmak, burun buruna gelmekten başka neydi ki? Mustafa Kemal, askerlik bilgisi ve görüşüyle, yüksek zekâsı ve seçkin kişiliğiyle onun silik varlığını ezecek, meydandan silecek ve yerine o geçecekti. Bu biricik tehlikeyi düşünüp durmasa Mustafa Kemal onun için çok sağlam payanda direklerinden biri sayılırdı. Ne yazık ki, Mustafa Kemal'in derin ve sonsuz uçurumlar saklayan varlığı, hâlâ onun için bir bilmeceden ileri geçememişti.

Bu yüzden Mustafa Kemal'in bütün konuşmalarını çok yararlı buluyor, onları dinlemekten hoşlanıyor, yalnız bu

düşünceleri uygulamaktan çekiniyordu. Enver Paşa, Mustafa Kemal'in kişiliği çevresinde yükselmek hevesinden başka bir şey tanımayan bir adamın ihtirasından meydana gelen bir efsane yaratmıştı; Enver Paşa'nın kendisi de Osmanlı devlet mekanizmasında en yüksek mevkilere tırmandığı halde her zaman Mustafa Kemal'den çekinmiş, onun rekabetinden korkmuştu; bu korkudur ki, ileri mevkilerde pusu kurmuşlar için sürekli bir ürküntü kaynağı olmuş ve herkes Mustafa Kemal'i daha çok uzaktan değerlendirmekle yetinmişti. Mustafa Kemal'in bir gerçekler deposu olarak ortada dolaşıp durması herkesi gerçekten ürkütmüştü. İşte, Vahidettin de onunla konuşurken, daha doğrusu, onu dinlerken son kerte tetikte bulunuyor, bir tongaya bastırılmamak için Abdülhamid'in sarayında edindiği bütün «tedbir» stokunu büyük bir beceriklilikle kullanmağa çalışıyordu.

İşte, Vahidettin, Mustafa Kemal'in kendisine yapmış olduğu bu çok güzel ve çok dostça öneriyi kılı kıpırdaman dinlemiş ve eski geleneği üzere yine gözlerini kapayıvermişti.

Biraz sonra gözlerini açınca durgun bir sesle :

— Sizin gibi düşünen başka rüesayı askeriye var mıdır? diye sormuştu.

— Vardır.

— Düşünelim.

Mustafa Kemal, bu son söz üzerine umutsuzluğa, öfkeye benzer bir duygu içinde kalmış, yalnız, hiç belli etmemişti. Şimdiye dek hep taarruz etmiş ve en iyi savunmanın taarruz olduğunu öğrenmişti. Umutsuz düşmemeğe çalışmış, gücünü toplayıp bir kaç gün sonra yeniden taarruza geçmeğe karar vermişti. Bu konuşmadan da anlamıştı ki, Vahidettin'in iradesi üzerinde oynayanlar vardı, ve onlar onun iradesini bir umut kayasına zincirlemişlerdi.

Kendisine sağır bir duvar gibi kapanan Vahidettin'in arkasındaki «Enver domuzu»ndan başkası olamazdı. Tehlikeyi sezdikleri için kendisinden önce davrandıkları meydandaydı. Mustafa Kemal'in Alman ordusunun büyükleri-

ne gerek Vahidettin'in ağzından, gerek kendisinin doğrudan doğruya yapmış olduğu saldırılar, elbette ki, bu gocunan büyüklerce Talât ve Enver Paşalara yetiştirilmiş ve bu «Alman düşmanı»nın neden veliaht'la Almanya'ya gönderildiği üzerine sorular sormuş olacaklardı. Türk padişahının Alman partizanı olması her zaman için Almanya'nın yararınaydı. Türkiye üzerinden Marko Polo'nun yolundan giderek Doğu'nun zengin ülkelerine sızmak, hiç,bir vakit yabana atılamayacak bir düşünce ve bir Alman siyasetiydi. Mustafa Kemal, bu serüven iştihası karşısında ufacık da olsa, bir engel gibi belirmeğe ve direnmeğe başlamıştı. Eğer, felek ona kimi olanaklarla biraz daha önce davranmak şansını bağışlasaydı, Türk ordusunu eline geçirerek bütü ı Alman general ve personelini kapı dışarı edecek ve İtilâf devletleri ile ayrı bir barış yaparak Türkiye'yi daha çok zarar görmeden kurtaracaktı. Bunlar bir sır değildi, biliniyordu. İttihat ve Terakki içinde az da olsa kimi düşünenler Mustafa Kemal'in başkumandan vekilliğine getirilerek Enver'in uzaklaştırılmasını istiyorlardı. Bunların başlıca temsilcisi de «Nâzım Paşa'yı kabinesinde vurarak Enver Paşa'ya şimdiki mevkiini sağlayan yiğit Yakup Cemil'di. Ne var ki düşüncesini çevresine ve bütün İttihat ve Terakki Partisine yayarak Kâğıthane sırtlarında kurşuna dizilmişti. Enver Paşa, biraz da bu yüzden Mustafa Kemal'in çevresinde bir «sıhhî kordon» meydana getirmeğe ve onun saçtığı «toksinlerin» etkisini hiçe indirmeğe çalışıyordu. Bu kadarla yetinmesinin başlıca nedeni Mustafa Kemal'in çok güçlü bir asker ve kumandan oluşu ve Anafartalar'da kazandığı zaferle İstanbul'u kurtarışıydı. Çok popüler olmamıştı, çünkü, buna meydan verilmemişti. Yine de onu tanıyanlar sevenler azımsanamazdı. Enver Paşa, ona karşı komitacı ruhu ile davranıp da herhangi bir zarar getirmeğe çalışsaydı belki başarırdı. Yalnız, bu, Mustafa Kemal'in seçkin kişiliğinin büsbütün meydana çıkmasına ve onun birdenbire büyük bir kahraman olarak boy vermesine yarardı. İşte, bunun içindir ki, zekice kombinezonlarla onu huduttan hududa sürgün gibi uzaklaştırıyor ve zaman kazanmağa çalışıyordu. Mus-

tafa Kemal, bunu çok iyi bildiğinden yine kimi dolapların dönmüş olduğunu ve Vahidettin'in baskı altına alındığını anlamakta gecikmemişti.

Bu görüşmelerden birkaç gün sonraydı. Naci bey Mustafa Kemal'e, Vahidettin'in müşir Ahmet İzzet Paşa ile kendisini kabul etmek istediğini bildirmişti. Mustafa Kemal, bir kez daha padişahın huzurundaydı. Ne var ki bu kez yalnız değildi, yanında İzzet Paşa da vara. Mustafa Kemal, bu çağrıya şöyle bir anlam veriyordu: Herhalde, Vahidettln, kendisine geçen gün yapılan çok önemli öneri üzerine he' ikisi ile birden konuşmak, bir karara varmak istiyordu. Mustafa Kemal, bu konuşmanın da genel konular üzerinde yürütülmek istendiğini görmüş ve birçok kez bunu kendi düşünceleri yönüne çevirmeğe çalışmışsa da yapamamıştı. Vahidettın, kapalı bir kutuya dönmüştü; ağzından tehlikeli bir söz kaçırmamak için çok sakınarak konuşuyor, bu tehlikeyi önlemek için de daha çok dinlemeğe çalışıyordu. «Ah, şu namağlûp kumandanın, şu arslan yeleli paşanın arkasında bir de kendisini destekleyen teşkilâtı olsaydı!» Vahidettin, onun dediklerini hemen yapacağa benziyordu. Ne yazık ki. herkesin gerçekleri görmekten kaçındığı bir dönemde yaşıyorlardı. Onun için de Mustafa Kemal, münzevi yaşayışı içinde ömür çürütüyordu. Kendisini anlayan bir tek adam vardı, onu da padişah yapmak için zincirlemişler, kendisinden uzaklaştırmalardı. Vahidettin'in bu yoklayışları boşuna değildi; bir destek arıyordu. Yalnız, enişteşi Ferit Paşa, gölgede ona bir kuvvet oluyor. Hürriyet ve İtilâf Partisinin kodamanları ona yine gölgeden gün yüzü görmemiş umut menekşeleri uzatıyorlardı. Elbette, bu da yetmezdi. Bunun için padişah, bu görüşmede de yararsız bir kaç gevelemeden başka türlü, temelli, umutlu, bir konuşma yapamamış, içilen bir kaç sigara, çakılan bir kaç kibrit ve höpürdetilen bir kaç kahveden sonra Mustafa Kemal'le İzzet Paşa'ya kalkıp kös kös gitmek düşmüştü.

Yalnız Mustafa Kemal, yılmamıştı; hastalığının yavaş yavaş iyileşmeğe yüz tutmaslyle gövdesi ve iradesi de güçlenmeğe başlamıştı. Korkunç zamanlar dev adımla-

riyle yaklaşıyordu. İşi, sıkı tutmak gerekti. Bir kez daha taarruza geçmeğe, Vahidettin'in çevresinde Enver Paşa'nın kurmuş olduğu kale duvarını bir kez daha zorlamağa karar vermişti. Bu adama yapılan büyüyü çözmek ve onu Türk milleti için yararlı bir hale getirmek istiyordu. Bu adam, güdülmek isterdi, yoksa kendi haline bırakılırsa pis bir «müstebit» olur çıkardı.

İşte, bunun için padişahı bir kez daha görmek ve yalnız olarak huzura kabulünü istemişti. Gözleri artık bir şey görmüyordu. Daha ilk anda bir kaç konuşmada ağzına tıkılan eski düşüncelerini büyük bir inanç ve coşkunlukla anlatmağa başlamıştı; artık, sonucu almağa kararlı görünüyordu. Bu adamın sahte iradesini bir iskambil şatosu gibi yıkacak, yerlere- serecekti. Ne var ki, Vahidettin, ondan önce davranmış ve bu tehlikeli konuşma kapısını şu sözlerle apansız kapayıvermişti:

— Paşa, ben her şeyden önce İstanbul halkını doyurmak zorundayım; İstanbul halkı, açtır, bunu yapmadıkça alınacak her tedbir isabetsiz olur.

Vahidettin, bu sözleri söyleyip bitirince yine gözlerini kapayıvermişti.

Mustafa Kemal, henüz oldukça gençti, yalnız, hayatta o kadar çok şey görmüştü ki, yetesiye tecrübeli sayılabilirdi. Karşısında tilki gibi kurnaz bir adamın bulunduğunu artık anlamıştı. Nazik, içten, saf ve doğru gibi görünen bütün bu davranışların arkasında doğu saraylarının yetiştirmesi tam bir insan-tilki bulunuyordu. Mustafa Kemal: «İlk önce İstanbul halkını doyurup onu kazanmak, ilerideki yapacakları için burasını bir dayanak noktası olarak kullanmak istiyor!» diye düşünüyordu. «Umumî şartlar düzelmedikçe, onun bu düşüncesi politika bakımından doğru olsa bile bu isteğin yerine getirilmesi mümkün olabilir miydi?»

Böylece düşünen Mustafa Kemal açıktan :

— Çok doğru düşünüyorsunuz, fakat İstanbul halkını doyurmak için alınması lâzım gelen tedbir ve teşebbüsler, zât-ı şahanenizi bütün memleketi kurtarmak için alınması lâzım gelen mübrem ve müstacel tedbirlere teves-

6ÜI etmekten alıkoyamaz. Heyeti umumiyenln selâmetini temin edecek mesai, ancak makinanın heyeti umumiycsinin İşlemesiyle mümkün olur ve heyeti umumiye işlemedikçe bu makinadan bir kısım muhassala dahi almak kabil olamaz. Söylediğimin isabetine kaniim, belki zatı şâhânelerince fazla telâkki buyrulur, lâkin bildirmeye mec burum ki, yeni padişahın mebdei hareketi evvelâ kuvvete tesahup etmek olmalıdır. Devleti, milleti ve bütün menfaatleri müdafau eden kuvvet başkasının elinde bulundukça sizin padişahlığınız dahi lâfzî olmaktan kurtulamaz. Biraz tedbirsizce olduğuna kaniim.

Padişah, Mustafa Kemal'in bu herşeyi göze almış yalın konuşması karşısında savunmaya geçmiş ve şu umul ve hayâl kırıcı sözleri söylemek zorunda kalmıştı:

— Ben icap eden şeyleri Talât ve Enver Paşalar ha zeratı ile görüştüm.

Evet, Vahidettin en sonra baklayı ağzından çıkarmıştı. Mustafa Kemal'in bütün tahminleri doğru çıkmıştı.

Vahidettin, Mustafa Kemal'in gözünden birdenbire düşüvermişti. Demek ki bu adamın karakterine hiç güvenilemezdi. Daha bir kaç ay önce Talât'la Enver'i elindon gelse dişleri ile parçalamak isteyen veliaht, bu adamın ta kendisi değil miydi?

Şimdi hem yüz milyonlarca müslümanın halifesi, hem de Osmanlı ülkesinin padişahı olan bu adam, veliaht Vahjdettin'i hiç mi hiç tanımayacak hale gelmişti. Mustafa Kemal'in bu sözden çıkardığı anlam şuydu: «Siz vazife ve salâhiyetiniz fevkinde benimle lâubalilik mi etmek istiyorsunuz?»

İşte, bunu da anlayınca, Mustafa Kemal, artık Vahldettln'e karşı duymakta olduğu vicdan sorumluluğunun sona ermiş olduğunu duymuştu. Vahidettin müsaade eder görünmediği halde ayağa kalkmıştı.

Vahidettin ise Mustafa Kemal'e bir daha bakmaktan korkuyormuş gibi gözlerini yummuş ve böylece elini uzatıvermişti. Bir tek söz söylememişti. Gözleri kapalı, zayıf ve kuru parmaklı eli, uzanmış duruyordu. Mustafa Kemal, eğilip bu eli sıktı, güçlü parmaklarının arasındaki bu ke-

mikli elde artık bir dostluk sıcaklığı olmadığını duymuştu.

Vahldettin'in yanından çıkarken Mustafa Kemal'in gözlerini büyük bir üzüntü buğulumıştı. Yüzünün iıudoli çizgileri kararsız bir hal almış, kaşları düşmüştü. Onunla birlikte dışarı çıkan eski hocası Naci bey onun gözlerindeki bu bulanık havayı ve yüzündeki umutsuzluğu iyice görmüştü. İki eski dost hiç bir şey söylemeden birbirlerinden ayrılmıştı.

Muhteşem bir saltanat faytonu. Mustafa Kemal'i atların çıkardığı ritmik tıkırtılarla Perapalas'a kadar götürmüştü.

Perapalas'a vardığında bir kez daha acı acı düşüncelere dalan Mustafa Kemal, kendisini yeniden hasta duymağa başlamıştı; bu ne biçim işti? Her tuttuğu dul, kopup elinde kalıyordu.. «Çok hacıların çıktı haçı zlri Legalde» mısra'ını mırıldanıp duruyor ve Vahidettin'in elinde Kur'an ve koltuğunun altında bir haç taşıyan iki yüzlü hacılardan hiçbir ayrımı olmadığını dehşetle görüyordu. «Artık başka bir şey aramalı» diye düşünüyordu. Bu kale duvarında da gedik açamamıştı. Saray yaşayışı zaten bütün entrikaydı. Orada yaşayan insanların varlığı da bu entrikalarla yoğrulmuştu. Kendisi gibi temiz bir cephe kumandanı elbette bu entrika yuvasında aldatılacaktı.

Aradan bir kaç gün daha geçmişti. Yaşayışında her an bir sürpriz bekliyordu. Serüveni sevmediği halde böyle sürprizlerin kendisini kapıp sürükleyeceğine inanıyordu. Normal, sağlam toprağa oturmuş bir dönemde, hiç kuşku yok ki, böyle sürprizler beklenemezdi, yalnız, bu dönem civcivli bir dönemdi, uzaktan uzağa devrilen dağlar gibi patlayan gök gürültülerini andıran bir dehşetle göçecek imparatorlukların üzerine çökecek felâketler, dolu dizgin geliyor ve her an biraz daha yaklaşıyordu. İşin felâketi şuydu kj, herkes büyük küçük, kadere boyun eğmiş, büyük bir tevekkül ve miskinlik içinde tufanın kendilerini sürükleyip götürmesini bekliyordu. Bu azgın tufan sellerinin önüne, hiç olmazsa bir kaç şeyimizi kurtarabilmek için

yapılacak barajları hiç kimsenin düşündüğü yoktu, düşünenleri de dinleyen yoktu.

Bu işi suyun gözüne giderek çözümlemeğe çulışan Mustafa Kemal, bu su başını kesen ejderhalarco püskürtülmüş, yine olanaksızlıklar bataklığının iğrenç ve çürük kokular fışkıran korkunç dünyasına dönmüştü.

Boşu boşuna kimseyi ürkütmemek ve durumunu zayıflatmamak İçin kendi içine kppanıyor, yalnızca düşünüyor ve ikinci üçüncü derecede eski siyasiler ve değeısiz kimi askerlerle konuşup görüşerek bu bataklık günlerinin sonunu bekliyordu. Bir ordu kumandanı olduğu İçin padişahın selâmlığına gidip geliyor, Vahidettin'i yalnız eski bir tanıdık gibi selâmlayarak Perapalas'a dönüyordu. Anlamıyordu, neden bütün bu çeşitli siyasal parti ve grupların adamları, bu türlü türlü paşa tipleri ona hep iltifatla yaklaştıkları halde tuhaf bir ürküntü duygusu ile uzukluşıyorlardı. Onun gözlerindeki mavi ateşten, sesindeki inançtan, tok tenkitlerinden ve pek çok işler yapabilecek bir adam gibi görünmesinden mi korkuyorlardı? O da, bundan hoşnuttu. «İyi olan münzevi olur» vecizesinin değerini biliyordu.

Yıldız Sarayının yanı başındaki Abdülhamit'ço yaptırılan Hamidiye camiinde her cuma selâmlığında görmüş olduğu yüzler arasında mumyalardan ayırtedilir hiç kimse yoktu. İşte, Vahidettin'in bütün ortamı bunlardı. O, ancak bunların dilinden, bunların ak sakalları, nişanlarla dolu göğüsleri ve öbür dünyaya çevrilmiş bakışlarından anlar ve bunlar karşısında huzur duyabilirdi. Bunların hepsi, kadere boyun eğmiş, kısa görüşlü «Şark» siyaset softalarıydı.. Vahidettin, Abdülhamid'in sarayında hep bunlarla «haşır neşir» olmuştu. Mustafa Kemâl'in enerjisinden ürküp titreyen Vahidettin, bu pamuk gibi beyaz sakal yığınları arasında dolu dizgin gelmekte olan karanlık felâket bulutlarının korkunçluğunu daha kolay unutuyordu.

Hem Talât ve Enver Paşalarla tahtının geleceğini perçinledikten sonra yeni bir serüvene .atılmanın anlamı var mıydı? Onun istediği padişah olmaktı, çok şükür olmuştu da; artık bundan ötede belâsını mı arıyordu? Bekle-

yecekti, sabrın sonu selâmetti. İşte, ancak, bu bekleyiş sayesindedir ki, en sonra otuzaltıncı padişahlığın tahtına oturmuştu. Şimdi de beklecek ve zamanla her tırsutta devlet mekanizmasındaki düşmanlarını birer birer ayıkla yacak ve Abdülhamid gibi «akıllıca» bir saltanat kuracaktı.

Mustafa Kemal, bir cuma günü yine namazdan onca Hamidiye camiinin tören salonunda başkumandan vekili Enver Paşa, müşir İzzet Paşa, Vehip Paşa ve Balkan savaşlarını idare etmiş bütün büyük kumandanlar namaz vaktini bekliyordu. Namazdan sonra, Naci bey, padişahın kendisiyle görüşmek istediğini bildirmişti:

— Yalnız mıdır?

— Hayır, yanında iki Alman generali vaı!

— Rica ederim, onlar çıktıktan sonra zâtı şâhâne ila ben yalnız görüşeyim.

— Ben de bu noktayı takdir ettim, bir kaç defa vuku bulan iradelerine münasip cevaplar verdim. Fakat, anlıyorum ki. sizi bu generallerin yanında kabul etmekte musirdir.

— Mümkünse bir daha teşebbüs ediniz.

Naci bey, bir kez daha elinden geleni yapmış ve padişahın kulağına :

— Generaller gittikten sonra kabul etmeniz münasiptir, demişse de padişah da direnmiş, onlar da salondu iken onu görmek istediğini kesin olarak irade etmişti.

Naci bey bu işten bir şeyler sezinleyerek bunu olduğu gibi Mustafa Kemal'e anlattıktan sonra Muştala Kemal ister istemez bu halde padişahın huzuruna çıkmıştı.

Vahidettin, henüz ayaktalarken Alman generalleri karşısında kısa bir nutuk çektikten sonra, gözleri bu sefer açık olarak :

— Çok takdir ve emniyet ettiğim bir kumandan! diyerek onu Alman generalleri ile tanıştırmıştı.

Oturduklarında Vahidettin :

— Sizi Suriye'ye kumandan tayin ettim, diye irade buyurmuştu. Oradaki vaziyetler ehemmiyet kesbetmiş. oraya gitmekliğiniz lâzımdır. Sizden talebim şudur: O tu-

tarafları düşman eline geçirmeyecekslnlz. Verdiğim vazifeyi muvaffakiyetle ifa edeceğinizden eminim, derhal o hatta hareket etmelisiniz.

Bundan sonra Alman generallerine bakarak

— Bu kumandan dediklerimi yapabilir, demişti.

Bu, görünüşte büyük bir «teveccühtü», Mustafa Kemal'in yerinde kim olsa sevinirdi. Ne var ki Mustafa Kemal'in üzüntüsü sonsuzdu, çünkü, karşısındaki padişah, düpe düz bir entrikacı, bir düzenbazdı. Padişaha şöyle diyebilirdi:

«Padişah hazretleri, bana öyle bir vazife veriyorsunuz ki, o vazifeyHfaya memur kumandanlar mevkilerindedir. Beni onların fevkinde bir başkumandanlığa mı memur ediyorsunuz? Eğer böyleyse çok iftiharla iradenizi kabul edeceğim; fakat, şüphe ediyorum ki, bunun farkında bile değilsiniz. Vaktiyle ifa ederek haklı sebeplerle bıraktığım bir orduya ki, o ordu bugün mağlûp olmuştur. Orada bulunan bütün ordular gibi... Beni onun başına gönderiyorsunuz; o halde bütün bu irade buyurulan vazifeleri yapmaya nasıl muktedir olurum?»

Bunları söylemek neye yarardı, sanki? Karşısındaki adamın bu konu üzerinde konuşup tartışmağa hiç bir vakit gücü yetmezdi ki.

Mustafa Kemal'in gözlerinde mavi şimşekler çakıyordu; yüzü bir karış asılmıştı. Vahidettin bile onun bu halinden ürkmüş, Alman generalleri ise hiç bir şey anlayamamışlardı; zavallılar, nereden bilsinler ki işin içinde iş vardı!

Mustafa Kemal, padişahtan müsaade alarak eski bıraktığı salona döndüğünde orada Enver Paşa'nın uçları kıvrık küçük ve mağrur bıyıklarının süslediği canlı, güleç ve içten içe alaycı yüzü ile karşılaşmış ve tepesi atmıştı. Ona çıkışırcasına :

— Bravo, tebrik ederim, Enver! Muvaffak oldunuz! diye bağırmış ve sonra sözlerine şunu katmıştı:

— Azizim, hiç olmazsa biraz esaslı tedbirler üzerinde konuşalım. Benim bildiğim ve anladığıma göre artık Suriye'de ordu, kuvvet, vaziyet isimden ibarettir. Beni oraya göndertmekle güzel bir intikam almış oluyorsunuz.

Sonra teamül harici bir şey yaptınız, bizzat padişaha benim için emir verdirttiniz.

Enver Paşa, beyaz, biçimli dişlerini göstererek keyifli keyifli gülüyordu. Yakasının kırmızılığı ile, kalpağının tepesindeki enli kırmızı şerit yanaklarının pembeliğini arttırıyor ve bu ufak tefek enerji ile kaynayan başkumandan vekiline sempatik bir görünüş veriyordu. Uzun kirpikli İri ve güzel gözlerinin içindeki okşayıcı elâlık, zafer ışıkları saçıyordu. Onun yanıbaşında bulunan ordu kumandanlarından Vehip Paşa da aynı biçimde gülüyordu. Gizlice indirdikleri darbenin bu «sarı paşaya» verdiği sersemliği hazla seyrettikleri görülüyordu. Salondaki öbür kalabalık işi ayırt edebilecek durumda değildi. Hepsi birbirleri ile fısıldayarak görüşüyor, havadan sudan konuşuyorlardı. Salonun bir köşesinden bir grup halinde toplanan Balkan savaşı paşaları, hararetli bir konuşmaya dalmışlardı.

Bunların arasında büyük bir kumandanın şöyle dediği Mustafa Kemal'in kulağına çalınmıştı:

— Efendim, bu Türk neferlerinde hayır yoktur; bunlar hayvan sürüşüdür. Yalnız kaçmayı bilirler. Allah muhafaza etsin, böyle hissiz bir sürüye kimseyi kumandan etmesin.

Mustafa Kemal, Başkumandan vekilini haşlamaktan vazgeçerek bunu söyleyen paşaya dönmüştü:

— Paşam, biz de askeriz, biz de bu orduya kumanda etmiş adamız. Türk neferi kaçmaz, kaçmak nedir bilmez... Eğer Türk neferinin kaçtığını görmüşseniz, derhal kabul etmelisiniz ki, onun başında bulunan en büyük kumandan kaçmıştır. Eğer siz kaçışınızın zilletini Türk askerine yüklemek istiyorsanız insafsızlık ediyorsunuz.

Herkes, salonda, kulak kesilmişti, Enver ve Vehip Paşaların gülüşleri yüzlerinde donmuş kalmıştı. Mustafa Kemal'in yüzü kıpkırmızı kesilmişti. Gözleri şimşek çakıyordu. Sesindeki derin inanç ve telkin gücü bütün salondakileri etkilemişti.

Mustafa Kemal'in çıkıştığı bu paşa, onu yüzce tanımıyordu; ya da tanımazlıktan geliyordu. Sağında solunda bulunanlara :

— Bu kimdir? diye sormuş, onlar da fısıltı halinde onu aydınlatmışlardı. Bu büyük gafa verilen şiddetli karşılıktan sonra salonda çıt çıkmaz olmuştu.

Alman generalleri de, Türk paşaları da bu sarışın paşanın öfkesinde içten ve asil bir şey sezdikleri İçin bir zaman susmuşlardı. Mustafa Kemal, Enver Paşa'yı selamlamayı bile gereksemeden mahmuzlarını şakırdatarak salondan çıkıp gitmişti.

Mustafa Kemal, bir kez daha İstanbul'dan uzaklaştırılmış ve böylece tehlikeli bir adam olmak rolüne son verilmek istenmişti. Böbreklerindeki silik sancılara aldırış etmemeğe çalışarak trenin uzun, yorucu yolculuğuna bir kez daha katlanmış ve Ağustos'un son günlerinde Suriye'deki karargâhına varmıştı. Karargâh Nablus'taydı ve ikinci kez olarak 7 nci ordu kumandanlığına getirilmiş oluyordu. Ağustos'un bu günlerinde Arabistan, cehennem gibi kaynıyordu. Çok uzun olan cephe çizgisini türlü araçlarla dolaşıp görmek, hurdalaşmış, yağı, istimi bitmiş savaş makinasını yenilemek, işler bir hale getirmek gerekiyordu. Zahle rakısının pek yakınlarına geldiyse de böbreklerinin verdiği,sinyaller, kendisini büsbütün perhize zorluyordu.

Burda, zincirleme felâketlerin birbiri ardınca patlak vermesi, gün meselesiydi. Olayların derinliğine Işleyebllen bir gözün göreceği realite, her şeyin bitmiş olduğunu gösteriyordu. Onu tam bir yangın yerine göndermişlerdi. Çölün korkunç sıcağı yanında umutsuzluğun kızgın çölü de uzuyordu. Tek tük muz ve hurma ağaçlarının sert, yeşil ve enli yaprakları ne gövdesini, ne de ruhunu gölgeliyordu. Burda, artık, Türk çocukları için doğa da, yerliler de, İngilizler de düşmandı. Müslümanlığın bu eski koruyucularına karşı Lavvrence'in altınlariyle hırsa gelmiş halklar arkadan eğri cenbiyelerinl savuruyor, onların yurt ve sıla özleminden başka artık hiç bir şey barınmayan asil yüreklerini deşip ölülerini çölün sırtlanlarına, çakallarına ve ak tüylü akbabalarına yem olarak peşkeş çekiyorlardı. Mustafa Kemal'in içi kan ağlıyordu.

Madem ki İş başa düşmüştü. Yine bir şeyler yapa-

cak, yoktan var etmeğe çalışacaktı. Bundan başka çare de yoktu.

Yüzlerce kilometre tutan cepheyi yarı hasta olarak dolaşıyor, olanı görüyor, dertleri dinliyor, yapılabilecekleri not ediyordu. Bu cephe üzerine üç ordu sıkışmış bulunuyordu. Ne var ki, bunlarda adlarından başka orduluktan iz yoktu. Bunlar, eski örgütlerin iskeletleriydi. Bunlar bugünkü durumlariyle kullanılamaz, yararlı bir iş göremezlerdi.

Bunlardan ancak vurucu bir güç olarak şu biçimde yararlanılabilirdi; üç orduyu sıkıp, derleyip, toplayıp bir ordu haline getirmekle, istanbul'dan yola çıkmadan önce bunları düşünen Mustafa Kemal, bütün bu birliklerin toptan kendi emrine verilmesini gerekenlere bildirmişse de onun bu güzel önerisiyle ilgililer ancak alay etmişti.

Mustafa Kemal, Karlsbad'dan hasta olarak dönmüş ve bu hasta haliyle durmadan olayların içinde boy vermek zorunda kalmıştı. İstanbul'da çektiği iç üzüntülerine şimdi buradaki sıkı teftişler için harcadığı takat ve enerjinin eklenmesi dolayısiyle varlığı adamakıllı hırpalanmıştı. Suriye çölünün soluk kurşun renkli göğünde, insanında ve gidişatında artık avunmaya benzer hiçbir şey bulamıyordu. Bozgun çanlarının, uzak kervan çanları gibi gittikçe yaklaştığını duyuyor, hararetten yanan dudaklarım kumların vefasız sıcak suyu serinletmiyordu.

Henüz Nablus'a geleli onbeş gün olmamıştı ki; sıkı çalışmak onu yere sermiş, yatağa düşürmüştü. Bütün ordu yaşayışında kendisinden de bir yaş küçük olan Enver Paşa'nın oyuncağı olmuş, onun iradesi altında ezilmeğe yüz tutmuş, ancak, istifa edip çekilmelerle bu irade darbelerini boşa çıkarmıştı.

Yatağında bitkin ve umutsuz yatıyor, havanın ve hastalığın şiddetinden terleyip duruyordu.

Kurmay başkanı bir gün ona, her gün olduğu gibi, günlük raporunu getirmişti. Okumuş, önemli hiçbir şey görmemişti. Her günkü bayağı raporlardan biriydi bu. Yalnız, dur hele, bu bomboş gibi görünen raporlar içinde enteresan bir nokta ışıldıyordu: Bir İngiliz esiri sezilir gibi bir şeyler söylemişti. Mustafa Kemal'in her zaman uya-

nık bulunan kafasında bir şimşek çakmıştı: Bir iki güne dek bütün cephe üzerinde İngilizler ağır saldırılara girişebileceklerdi.

Hemen emir vermişti :

— Biraz sonra Erkânı Harbiyemi toplu olarak göreceğim.

Hemen yataktan kalkmış, giyinmiş, iş odasına giderek bir muharebe emri yazdırmıştı. Bu emirde şunlar vardı: «Düşman 19 Eylül günü akşamı umumi taarruz yapacaktır.»

Emirde bütün alınacak tedbirler birer birer bildiriliyordu.

Bu emi i, haberi olsun diye, grup kumandanı Liman Von Sanders Paşa'ya da göndermişti. Mustafa Kemal, bu Alman generalini Anafartalar'dan beri tanır, çok sayar ve severdi. Alman generalleri arasında Mustafa Kemal'in değerini anlamış olan biricik kumandan oydu. Mustafa Kemul'in sert karakterine karşı yumuşak bir anlayışla davranan Liman Von Sanders, burda da Mustafa Kemal'in âmiri bulunmaktaydı. Bu kez, Mustafa Kemal'in raporlarından çıkardığı sonucu garip ve anlamsız bulmuş, bu basitliğe gülmüştü bile!. Yalnız, Mustafa Kemal'in karakterini iyi bildiğinden, zekâsından da kuşkulanmamak gerektiğinden sonucu ilgiyle beklerken ona da herhangi bir şey söylememişti.

Mustafa Kemal verdiği emrin kötü niyetlilerce hiçe sayılabileceğini düşünerek bütün dikkatiyle tetikte bekliyordu. Bunun için 19-20 Eylül gecesi kolordu kumandanları İsmet beyle, Ali Fuat Paşa'yı telefon başına çağırmıştı-:

— Verdiğim emri ve ona göre icap eden terbirleri aldınız mı?

— Emriniz yapılmıştır.

Henüz bu telefon konuşması yapılmaktayken İngiliz topçusu, Türk cephesini döğmeğe başlamıştı. Bütün gece cephede savaş sürmüştü. Mustafa Kemal'in ordusunun sağ kanadındaki Ordu yarılmış ve esir edilmişti. Açı-

lan bu gedikten geçen ingiliz süvarileri Liman Von Sanders'in karargâhını gafil avlayarak basıvermişti.

Mustafa Kemal'in askerî dehası, bir kez daha anlaşılmıştı. Ne yazık ki bu gerçeğin meydana çıkışı artık yararsızdı. Gerçek anlaşılıncaya dek iş işten geçmişti.

Mustafa Kemal, bir dev iradesi ve bir tanrı zekâsı kullanarak ordusunu sağ salim Şam'a getirmişti. Irmaklardan, çölleıden, dağlardan aşırıp oraya dek ulaştırılan orduyu, bu g izel şehrin yakınlarında derleyip toplamağa, ona çeki düzen vermeğe çalıştığı günlerden tir gün yanındaki maiye tiyle Şam'a gitmek üzere yola çıkmıştı.

Şam'ın ilk mahallelerine girdiğinde bütün halkın yüzünü dönük ve asık bulmuştu. Herkes, ona ve maiyetine karanlık bakışlarla bakıyordu. Bu bakışlarda dostluğun, eski aşinalıkların zerresi yoktu. Eski Türk ordusu geçerken gülümseyen, çiçekler atan genç kızlar yo kadınlar, onları görünce ya evlerin karanlık kapılarında gözden uzaklaşıyor, ya da kara ipek çarşaflarının sağır örtüsüne bürünüyorlardı. Erkeklerin pek çoğu ise onları hiç görmezlikten geliyor, kahvelerin önünde nargile tokurdatan yaşlılar, onlara uzak ve silik bakışlariyle bir düşe bakar gibi bakıyordu.

Yalnız, bütün bunların üstünde, Mustafa Kemal'in anladığı şuydu ki, böyle kaygusuzluk perdesi arkasına çekilmiş gibi görünen Şam'ın Arap halkı, tersine, onlarla derinden derine ilgileniyordu. Ancak bu ilgi bütün düşmancaydı.

Güzel Şam şehri, Mustafa Kemal'in tanımadığı bir yer değildi. Selanik'ten buralara sürüldüğü ve Abdülhamit'e karşı İhtilâl Cemiyetini kurduğu günlerdenberi bu şehirden çok gelip geçmişti. Burası onun ilk sürgün yeriydi. Hürriyet mücadelesinde elebaşılardan olduğu İçin kaldırılıp bu sağır köşeye atılmış, bir kolayını bulup yine hürriyet fikirlerinin bol bol ve renk renk çiçeklerinin açtığı Balkanlar Türkiye'sine kaçıp gitmişti. Bu şehirde onun çok tatlı acı anıları vardı. Sonraki kumandanlıklarında da buralarda bir hayli ömür tüketmişti. Onun yerinde «Şam'ı ilk kez gören bir paşa olsaydı, bu değişikliği ko-

tayca anlayamazdı. Mustafa Kemal'in tecrübeli gözleri, halkın yüzündeki düşmanca anlamı ilk bakışta kavrayıvermişti.

Grup kumandanı Liman Von Sanders Paşa'yı Şum'da bulacağını umarken bulamamıştı. O. Şam'dan ayrılıp gitmiş ve Mustafa Kemal'in kurmay başkanı Sedat beye haber bırakmıştı. Sedat beyden öğrendiği emir şuydu: Şam savunulacaktı ve savunmayı dördüncü ordu kumandanı Cemal Paşa yapacağından o kendi ordusunu da Cemal Paşa'nın emrine verecek ve kendisi Rayak yakınlarındaki kumandansız birlikleri teslim alacaktı.

Şam'ın göbeğindeki güzel Viktörya oteline gittiğinde Cemal Paşa'yı orda bulmuştu. Kendi aldığı emri Cemal Paşa da almıştı.

Mustafa Kemal, bütün yedinci ordu birliklerini kolordu kumandanlarından İsmet beyin (Paşa) emrine vererek Cemal Paşa'ya teslim etmiş ve hemen o akşam trenle Rayak'a yollanmıştı. Yalnız yola çıkmadan önce öbür kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa'nın kendisiyle birlikte yola çıkmasını da emretmişti. Rayak'ta Liman Von Sunders'i bularak görüşmüş, o da ordaki birlikleri Mustafa Kemal'e teslim etmek istemişti. Bu arada «Asya kolu» adını almış olan ve bir Alman Albayının emrinde bulunan Alman birliğinin karargâhına varmışlardı.. Bu karargâh Rayak yakınında (Tegnabel) ziraat okulunda bulunuyordu.. Yapı, güzel ve moderndi. Alman Albayı onlara soğuk biralar ikram etmiş ve Liman Von Sanders'e de bu Alman kolunun her şeye karşın bir birlik olduğunu göstermek için harita üzerinde bazı cambazlıklar yapmağa başlamıştı.

Mustafa Kemal, Almanca söylenen bu sözleri ve yapılan açıklamayı şöyle şöyle bildiği Almancasiyle hiç kaçırmadan dinlemiş ve Albay susunca şöyle sormuştu :

— Bu zat, benim emrime verildi mi?

— Evetl

— O halde, Miralay bey, bana cevap veriniz; nerode, ne kadar kuvvetiniz kalmıştır ve ne vaziyettedir?

Bu soru karşısında Albay şaşalamış ve duralamıştı; biraz düşündükten sonra da şu karşılığı vermişti:

— Henüz müspet cevap veremem. Çünkü, harekât icabı vaziyet biraz şüphelidir.

O zaman Mustafa Kemal, bütün nezaket kurallarını ve konukluk haklarını bir yana bırakarak hışımla şöyle konuşmuştu :

— Miralay bey! Bu vatan elden gitmektedir. Bunun mes'uliyetini üzerlerine almış olanlar, meşkûkiyet üzerine binayı mütalâa edemezler. Ben şimdi karar vermek mecburiyetindeyim. Sizin nenize istinat edebilirim? Buna söyler misiniz?

Albay, akıllı bir adamdı. Mustafa Kemal'in ciddi su rusu üzerine biraz düşündükten sonra işin doğrusunu söylemekten çekinmemişti:

— Efendim, binayı mütalâa edilecek bir kuvvet almadığını kabul etmek muvafıktır.

— Yâni karşımda yalnız Miralay beyi ve maiyetini görüyorum o kadar.

— Doğrusu da budur.

Mustafa Kemal, bir tek Türk askerinin yitirilmemesi yak'taki kendi karargâhına gitmişti. Rayak yakınlarında askerî birlik namına kimi insan döküntülerinden başka bir şey yoktu. Bu zavallı Anadolu ve İstanbul çocukları, moralleri sıfıra inmiş, aç, zayıflıktan kemikleri çıkmış, yarı hasta bir yığın insandı. Yedikleri tayın macun gibi çektikçe uzayan yemyeşil bir nesneydi. İçtikleri darı çorbasına ara sıra biraz pamuk yağı, ay çiçeği yağı ya da bakımsızlıktan ve sefaletten sümük haline gelmiş sığır etleri atılıyordu. Arabistan çöllerinin alışmadıkları güneşiyle kavrulmuş bu yüzlerde umuttan başka her şey vardı.

Mustafa Kemal, bir tek Türk askerinin yitirilmemesi için elinden geleni yapıyordu. Onca, bir asker bir külçe altından yüz kez daha değerliydi. Yarın, altının, gümüşün yapamayacağını yine bu Türk çocukları yapacaktı. Onlarla her zaman bir mucize yaratılabileceğine inanıyordu.

Bunun için, orduların döküntülerini büyük bir çabayla Anadolu topraklarına doğru kaçırmağa, ingiliz kurşunlu-

rından korumağa çalışıyordu. Bir gün yine Kuzey'e doğru yollanan perişan ve eksik ordu kadrolarını incelerken kimi kumandanlar:

— Ne oluyor?., diye sormuşlar, o da onlara şöyle demişti :

— Fczla kayıp vermemek için çekiliyoruz, evet. boş yere insan kaybetmeğe lüzum yok. bir gün onlar bana lâzım olacak!

Mustafa Kemal, bu insan enkazlarını, güvendiği subay kadroları eliyle derleyip toplayıp bir düzene sokarken Rayak şimendifer istasyonunun da yakılmasını emretmişti. O, Rayak istasyonunu ateşe verdirdiği sırada kimi ordu kumandanlarının atlarına atlayarak Kuzeye geçtiklerini haber almıştı. O zaman üzüntüsü çok büyük olmuştu: Çünkü, Şam şehrinin savunmasını kendisine bıraktığı kumandanların Şam'dan ayrılmış olduklarını anlamıştı. Sonra, düşmana teslim olmak zorunda kalan bir kolordunun kumandanının da Rayak'a geldiğini ona haber vermişlerdi. Tepesi atan Mustafa Kemal, bu kolordu kumandanını yanına çağırtarak ona şu sert sözleri söylemişti :

— Siz kolordunuzu bırakıp Beyrut'a gittiniz, oradan da benim yolladığım trenle buraya geliyorsunuz. Kolordu denilen cüzütam, kuvvet ve kudret itibariyle en büyük cüzütamdır. Bunun kumandanı bir tek neferini dahi kurtarmaksızın, bilâkis, heyeti umumiyesini düşman elinde bırakarak, şahsını kurtardığı vakit, esbap ve şerait ne olursa olsun, kolordu kumandanının aleyhindedir. Şimdi, ben size bir iyilikte bulunmak istiyorum. Fakat, bir şartla: Henüz kumanda etmek için kuvvei maneviyeniz yerinde midir?

Kaçak kumandan biraz düşünmüş ve:

— Evet, yerindedir! demişti.

— O halde, Baalbek'te bekleyen arkadaşımız Ali Fuat Paşa'nın yanına gidiniz, yarın size tekrar bir kuvvetin kumandanlığını tevdi edeceğim.

Bu kaçak kumandan, ne yazık ki Mustafa Kemal'in yanından ayrılınca Baalbek'e gideceği yerde trene atladığı gibi İstanbul'u boylamıştı.

İşte, o zaman Mustafa Kemal, korkunç gerçeği İyice görmüştü: Bütün cephelerde bir şey kalmamıştı. Mustafa Kemal, cephelerde bir bozgun havasının esmeğe başladığını anlıyordu.

Tepesinin attığı böyle bir zamanda güçlü bir İradenin yurt, görev ve insan sevgisinin meydana getirdiği çılgınca bir karar vermişti. Bu karar ona şöylece özetlenen yiğitçe bir emir vermeğe götürmüştü: «Şam'da bulunan bütün kuvvetler, benim orada bıraktığım İsmet beyin emri altında, Rayak havalisindeki kuvvetler Ali Fuat Paşa kumandasında şimale hareket edeceklerdir.»

Bu emrin bir suretini de bütün kuvvetlerin kumandanı olan Liman Von Sanders Paşa'ya göndermişti.

O zaman, Mustafa Kemal'in aleyhinde bir kaynaşmadır başlamıştı. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Daha büyük kumandanları hiçe sayarak böyle bir emir verebilen adam da kim oluyordu? Böyle şey görülmüş müydü? Askerlik ölmüş müydü, artık?

Mustafa Kemal'in beklediği de zaten buydu. Artık, bu isyana karşı patlayabilirdi. Sorumsuzluklar yüzünden bütün ordu, bütün vatan, parça parça esir olup bütünden ayrılıyordu. Mustafa Kemal, yaptığı İşin hesabını verecek ve bu işi istediği gibi yürütecek güçte olduğunu biliyordu. Rayak istasyonunu baştan başa ateşe verdikten sonra grup kumandanı Liman Von Sanders'in karargâhının bulunduğu Baalbek'e yollandı. Yolda yerli halk sağdan soldan kafileye ateş ediyordu. Demek ki, buradaki yerli isyan, onun sandığından da şiddetliydi. Baalbek'te Ali Fuat Paşa'yı bulmuş ve ona emrin şiddetle uygulanmasını tekrarlıyarak Humus şehrine doğru ilerlemişti. Çünkü, Liman Von Sanders ordaydı.

Humus'ta trenden indiğinde geceydi. Hemen Liman Von Sanders'l bularak çok içten ve çok kandırıcı mantığı ile ona bu emrin verilmesinin gerekliliğini anlatmıştı.

Liman Von Sanders, kendi işlerine ve yeteneğine karışan bu eski ele avuca sığmaz dostuna anlayışlı, sempatik mavi gözleri ile bakmış ve onun bütün dediklerini anlar ve bunlara inanır görünmüştü. Mustafa Kemal'i dinledikten sonra :

— Evet, verilecek karar bundan başka türlü olamazdı! demişti. Mustafa Kemal, bunun üzerine:

— O halde bu karar uygulanacaktır! diye son baskıyı yapmıştı.

— Yalnız, rica ederim, benim Erkânı Harbiye Reisini de ikna eder misiniz?

Liman Von Sanders'in kurmay başkanı Diyarbakırlı Kâzım Paşa'ydı. Bu, Mustafa Kemal'in iyi tanıdığı bir askerdi. Hasta yatıyordu. Liman Von Sanders'le birlikte onun yattığı odaya gitmişlerdi. Mustafa Kemal bütün durumu anlatınca onun da aklı bu işe yatıvermişti.

Mustafa Kemal, bu karara göre 7 nci ordu döküntülerini Suriye'nin Kuzey ucunda, yani Halep'de toplayacak, ondan sonra yeni kararlar alacaktı.

Bu işi yapacak olan da yalnız Mustafa Kemal'di. Liman Von Sanders'in içi rahatlamış ve onun bu önerisini benimsemek için uzun uzadıya çene çalmayı gerekli bulmamıştı.

Mustafa Kemal, yenilen birlikleri Halep'de toplamıştı. En ileride bıraktığı kumandan Kâzım beydi (Paşa). Bu ordunun kolordu kumandanları da İsmet ve Ali Fuat paşalardı.

Mustafa Kemal, bu sürekli yorgunluklar, umutsuzluklar, öfkeler, isyanlar, patlamalar sonunda yine hastalanmıştı. İstanbul'dan geldiğinden beri didiniyor, bin türlü saçmalıklar, ihanetler, akılsızlıklar, anlayışsızlıklar, uzak ve yakın düşmanlar ve düşmanlıklarla durup dinlenmeksizin boğuşa boğuşa sağlığını yine tehlikeye düşürmüştü. Böbrek sancıları, bu eski düşman, yine yakasına yapışmış, soluk aldırmıyordu. İştahsızdı; doğru dürüst gıda alamıyor, gövdesi, her gün biraz daha takatten düşüyordu. Yeniden yatağa düşmüştü. Kaderin bu oyunu ona pek acı geliyordu. Böyle civcivli tehlikeli, dev gücü, dev, iradesi isteyen bir zamanda hasta olmak kadar isyan ettirici bir şey olur muydu? Birkaç askerî hastanede tedavi olduktan sonra, yine zayıf, yarı hasta ve takatsiz olarak kalmış, karargâhı olan Baron oteline gitmişti. Otelde yanında Suriye Valisi Fahri Binbaşı, ve Tahsin bey

İle oturmuş, dertleşiyordu. Bu sırada Halep şehrinin doğusunun işgal edilmiş olduğu haberi gelmişti. Demek, tehlike burunlarının dibine dek gelmişti. Olaylar, düşüncelerden daha hızlı yürüyordu. Mustafa Kemal, her zaman olduğu gibi yine tehlikenin gözüne giderek ne olup bittiğini öğrenmeğe karar vermiş, otomobiline Tahsin beyi, vefalı arkadaşı ve yaveri Cevat Abbas'ı da alarak tehlikeli noktaya doğru hemen yola çıkmıştı.

Şehrin doğu giriş yerinde büyük bir insan kalabalığı kaynaşıyordu. Bunlar, tam çöl kılığındaki Bedeviler ve Araplardı. Otomobil, bunların arasında sıkışmış kalmıştı. Gözleri fıldır fıldır dönen silâhlı Bedeviler otomobile yüklenmişler, kımıldamasına bile engel oluyorlardı. Otomobilin çevresi gittikçe kalabalıklaşıyor, boğuşmalar, çağrışmalar, silâh şıkırtıları gırla gidiyor, güneşte sıyrılmış iğri kılıçlar parlıyordu. Mustafa Kemal, buraya dek gelmenin büyük bir düşüncesizlik olduğunu anlamıştı. Bu gözleri dönmüş 'sürünün içinden parçalanmadan kurtulmak için de bir soğukkanlılık örneği göstermenin gerek tiğini şimşek gibi kavramıştı.

Şoför, her yandan arabaya asılan ve yüklenen bu ağırlığın altında otomobili yürütmek ve kurtulmak için boşuna çabalıyor, otomobil boşuna homurdanıp, hırıldıyordu.

Mustafa Kemal, açık arabanın içinde birdenbire ayağa kalkarak kumandaya çok iyi giden tok ve derin sesiyle :

— Dur! diye bağırmıştı. Hemen Tahsin beyin elindeki kırbacı çekip almış, aynı âmirce sesle kalabalığa :

• - Reisiniz nerdedir? diye sormuştu.

Bir uğultu halinde ona şu karşılık gelmişti :

— Hepimiz reisiz!

Bu tehlikenin çemberini yarıp kurtulabilmek için gerçekten şimşek gibi karar vermek gerekiyordu. Mustufu Kemal de bunu yapmıştı; elindeki kamçı ile rasigeleno alabildiğine vurmağa başlamıştı:

— Çekilin! diye bağırınca kalabalık birdenbire du-

raklamış ve otomobili kavrayan kara zayıf eller bir anda çözülüvermişti.

Mustafu Kemal'in sesi soluk aldırmadan gürledi:

— Çabuk reisiniz karşıma gelsin!

Reisleri olduğu anlaşılan maşlahtı, agelli, bir bedevi elinde bir Osmanlı mavzeri, göğsünde çapraz fişekliklerle süklüm pükiüm Mustafa Kemal'in yanına sokulmuştu. Ne var ki arkasındakilerden cesaret almak ve onların kaçıp kaçmadığını görmek için de iki de bir dönüp dönüp arkasına bakıyordu.

— Ben sizin meydana getirdiğiniz bu kargaşayı önledim. Herkes mağlûptur. Fakat, sizin bu işe karışmanızı da affediyorum. Bu akşam yanıma geliniz, sizinle görüşeceklerim var.

Mustafa Kemal'in bu emrine herif:

— Emredersiniz! diye boyun eğmekten başka bir karşılık veremedi.

Hemen şoföre de :

— Geriye! emrini vermiş ve karargâha dönmüşlerdi.

Biraz sonra, Şeyh, Baron otelindeki karargâhta Mustafa Kemal'i bulmuş ve onunla konuşmağa hazır olduğunu göstermişti. Mustafa Kemal, onu halin gerçeklerine göre kabul ederek :

— Benden rre istiyorsunuz, bakayım? diye sormuştu.

— Şimdilik bin altın, silâh ve cephane.

Mustafa Kemal, hemen o akşam bin altını bu kara avuçlara saymış, silâh ve cephane için de vaatte bulunmuştu.

Bu yeni heyecan ve enerji sarfı da Mustafa Kemal'i yine yatağa sermişti. Hemen ertesi gün, hastalığı nüksetmişti. Hasta durumda bu çıkmazdan nasıl kurtulacağını düşünüp duruyor, Enver'e, Talât'a ve onların oyuncağı olan Vahidettin'e içinden bir kez daha lanet ediyordu. Vaktiyle tam zamanında vermedikleri bu önemli askeri görevi dananın kuyruğu koparken vermişler, onu korkunç ve insafsız bir bozgunun felâketli sahneleri içine atmışlar, ona bunca «maddî ve manevî» acıları çektirmişler ve çektirmekte idiler. Bu kumanda makamlarını zama-

nında ona bırakmış olsalardı, felâket denen şeyi Türkiye'nin kapısına yanaştırmamak için ne olağanüstü işler yapacağını, neler yaratacağını o bilirdi. Şimdi, iş işten geçmişti, ar;ık. Şimdi, akıntıya kürek çekiliyordu. O, böyle düşüncelerle kafası karmakarışık dertlenip dururken Halep'in içinden silâh sesleri gelmeğe başlamıştı. Bir çatırtıdır kopmuştu. Hemen çok önemli dakikalar yaşanmakta olduğunu anlamış, pijamasiyle balkona fırlamıştı. Sokaklardan oluk gibi insan akıyordu. Bir koşuşma, bir heyecan, bk tedirginlik ve uzaktaki silâh sesleri ile Halep şehri çalkalanıyordu. Bundan başka kudurgan bir insan yığını, otele saldırmağa başlamıştı. Hemen üniformasını yarı giyinmiş olarak eline kılıcını almış, odanın kapısından dışarı fırlamış, merdivenleri koşarak inmeğe başlamıştı.

Durum açıktı, bu gelenler sorumsuz, heyecana kapılmış başıbozuk kalabalığıydı. Bunlara karşı nasıl davranılacağını biliyordu. Rastgeldiğinin yüzünde ve sırtında kırbacını şaklatmağa ve bu biçimsiz sürüyü otelden dışarı sürmeğe başlamıştı.

Sel gibi akan insan yığınları otelin dışına sürülmüştü. Alt kat taraçasında Halep kumandanının heyecandan titreyen gövdesi ve sesi ile karşılaşmış ve onun elinde tuttuğu bir raporu kendisine okumak istediğini anlamıştı; adamcağızın elindeki kâğıt, fırtınadaki bir ağacın yaprakları gibi titriyordu. Mustafa Kemal, hemen onun bir türlü okuyamadığı raporu çekip elinden almış ve okumağa başlamıştı. Raporu durgunca okuyan Mustafa Kemal, Halep şehrinin saldırıya uğradığını anlamıştı. İngiliz birlikleri Arap aşiretleriyle el ele ve yan yana Türk ordusunu Halep'ten atmak için taarruza geçmişlerdi. Olayların mantar gibi yeniden bittiği bu sıralarda yine öyle çabuk alınan kararlarla felâketler önlenebilirdi.

Baron otelinden çıkılıp da sağa sapılınca bir dört yol ağzına varılır; Mustafa Kemal elindeki kırbaçla otelden çıkmış buraya dek yürümüştü. Dünyayı yürekliliğin, yiğitliğin ve soğukkanlılığın yönettiğini, bunca tecrübeden

sonra pek iyi biliyordu. O da kırbacından sonra bu ikisine dayanarak oraya dek gitmişti.

Yalnız buraya gitmeden önce emir vermiş, karargâha gelecek bütün yolları tutturmuştu. Oralardan şimdilik bütün gelecek tehlikeler önlenebilirdi, yalnız, İngiliz uçaklarının attığı bombalar korkunç gürültülerle caddelerde ve damların üzerinde patlıyor, kalabalığın çılgınca, bağırış çağırış ve çığlıklarla hasır gibi yerlere serildiği görülüyordu. IBu da yetmiyormuş gibi damlardan da üstüste atılan el bombaları caddelerde büyük gürültülerle patlıyor ve demir parçalarını yiyen halk çoluk çocuk alabildiğine boş bulduğu yerlere doğru kaçışıyordu.

Mustafa Kemal, gözlerinin mavisinde ve avurtları çökük, sakalı uzamış yüzünün sarışınlığında sıtmalı bir gülümsemeyle opera komik sahnelere benzettiği bu görünüşe bakıyordu. Ölüm, her an beyninde ve kalbinin üzerinde bir bomba gibi patlayabilir ve onun sıtmalı bakışları, iki damlacık mavi buğu gibi çölün kızgın havasına uçabilirdi. O, Çanakkale'de, Arıburnu'nda, Anafartalar'da unuttuğu gibi ölümü burda da unutmuştu. Güneş batmağa başlamış, çölün tozlu havası, bir yangın gibi kıpkızıl kesilmişti. Caddelerin tozları içine yuvarlanan kanlı gövdeler, akşamın bu toz pembe havası içinde daha çok kızarıyordu. Gürültüden ürken kerkenesler, ebabil kırlangıçları, güvercinler ve kumrular tünemeğe başladıkları çınar ağaçlarından çığlıklarla havalanıyor ve onlar da ayrıca gök yüzünde bir ana-baba günü yaratıyorlardı. Gelen düşmanın meramı sadece panik yaratmaktı ve bir kaç bin mermi, bir kaç uçak bombasiyle Mustafa Kemal'in yedinci ordu döküntülerini Halep'ten Kuzey'e, Anadolu'-ya doğru kaçırmak istiyorlardı.

Mustafa Kemal, bunun şimdilik bir kuru gürültüden başka bir şey olmadığını biliyordu. Kuru gürültüydü, .Ancak, arkası gelebilirdi; İngilizler, artık ucuz zaferler peşindeydi; yalnız ağaçları silkeliyor ve olmuş yemişleri dökerek topluyor, anavatan çocuklarının, halis İngilizlerin elinden geldiğince burunlarının kanamamasıha çalışıyor-; lardı. Araplar ne güne duruyordu? İşin doğrusu şuydu kI.

altın ve bağımsızlık peşinde koşmağa başlayan Araplardan başka herkes, savaştan bıkmış, usanmıştı. Halep'i almağa her kim gelirse gelsin Mustafa Kemal, vermemek kararındaydı. Mustafa Kemal, kendisini yalnız sanarak saldıran zavallıların, köşe başlarını tutmuş Mehmetçiklerin mermileriyle taranmasını olduğu yerden seyrederek böyle yalnızca dikilip durmuyor, şimşek gibi çabuk ve etkili emirler veriyor, tek askeri bir manga gibi kullanarak sokaklardan akıp gelen yağmacı sürülerini oldukları yere mıhlıyor ve arkadan gelmeğe heveslenenleri de gerisin geri kaçırıyordu. Böylece alaca karanlık basıncaya dek, Mustafa Kemal, başarılı bir sokak savaşını pek yakmdan yönetmiş ve duruma tam hâkim olmuştu. Böylece bu altına ve yağmaya hevesli sürüler, sürülüp şehrin sokaklarından çıkarılmış ve arkası bırakılmayarak kovalanmışlardı. Son yağmacı ve son İngiliz de şehirden dışarı atılmış ve Halep yine yedinci ordunun elinde kalmıştı.

Silâh sesleri kesilmiş, düşman uçakları uzaklaşmıştı. Korkudan ışıklarını söndürmüş olan Halep şehrinin üzerinde şimdi çölün yakın ve iri yıldızları parlıyordu. Bütün halk evlerine sığınmıştı ve sokaklarda yalnız süngüleri parlayan yırtık postallı, cılız Mehmetçikler dolaşıyordu.

Karanlık basarken Mustafa Kemal, sokak savaşını yönettiği yerin yakınında bekleyen şoförüne işaret etmiş, o da otomobili oraya yanaştırmıştı. Otomobiline binmeden önce Halep kumandanına şu emri yermişti.

— Bu akşam, Halep ilerisindeki kuvvetleri geri çekeceğim, yarın Halep'in Kuzey Batısında İngiliz ve Araplarla muharebe edeceğim. Buna göre hareketinizi tanzim ediniz.

Olay tıpkı Mustafa Kemal'in düşündüğü ve dediği gibi çıkmıştı. Yedinci ordu birliklerinin çekildiklerini sanan İngilizler sevinçle saldırıya geçmişlerdi. Ne var ki Mustafa Kemal'in geceleyin aldırmış olduğu kurnazca «tertibatın» ateşten duvarına çarpmışlar ve pek çok ölü vererek ters yüz etmişlerdi. Son zamanlarda, zaferleri, elma gibi kolayca devşiren İngilizler, sersemleyerek çekil-

misler ve bu netameli bölgeden uzaklaşmakta acele etmişlerdi.

işte. Mustafa Kemal. Türk ordularının uvuçlarından kum gibi akarak giden vatan topraklarına burda ilk kez Türk süngüsünden bir sınır çekmişti. Düşman bu notameli yere bir daha uğramaktan sakınmış ve daha koluy cephelerde macera aramıştı.

«Türk süngülerinin tespit ettiği bu hattı» Mustafa Kemal gerçek sınır olarak kabul etmekten başka yapacuk bir şey olmadığını pek iyi anlamıştı.

işte, Mustafa Kemal Halep'te bulunduğu bu günlerdeydi ki, savaş kabinesinin artık memleketi felâketo sürüklemekte olduğunu daha yakından görüp anlamıştı. Uu kabinenin düşürülerek daha iyi iş görebilir bir kabinenin iş başına getirilmesini ve ordunun bütünüyle kendi emrine verilmesi gerektiğini düşünmeğe ve buna inanmaya başlamıştı. Böylece en kesin çarelere başvurabilir ve memleket düşmek üzere olduğu uçurumdan kurtarılabilirdi. İşte, bu düşünce sonundadır ki, Vahidettin'e o meşhur telgrafı çekmiş ve başta sadrazam müşir Ahmet İzzet Paşa olarak bütün kabineye girecek arkadaşların listesini de bildirmişti, bu kabinede kendisi için Harbiye Nazırlığını istemişti. Gerçi bundan bir süre sonra Talât Paşa kabinesi düşmüş, yerine kendi istediği gibi sadrazam olarak İzzet Paşa getirilmiş ve kabineye kendi istediği bir kaç yurtsever arkadaşı da alınmıştı, yalnız Harbiyo Nazırlığını ona vermekten çekinmişlerdi.

Mustafa Kemal'in enerjisi ile Halep'teki durum dondurulmuş ve 1918 yılının son ayları da gelip çatmıştı. İşte, bu sıralardaydı ki. Mustafa Kemal, kendisinin Yıldırım Orduları grup kumandanlığına atandığını bildiren telgrafı almıştı. Bunun üzerine 7. Ordu Kumandan Vekilliğine Ali Fuat Paşa'yı atayarak grup garargâhının bulunduğu Adana'ya yollanmıştı. Grup karargâhı Adana şehrinin göbeğindeki «Adana Oteli» nde bulunuyordu.

Katma'dan Adana'ya dek doğru dürüst bir yol yoktu. Yorgun ve hasta bir insan için bu yol öldürücüydü. Ancak Mustafa Kemal, Adana'ya bir an önce yetişmeye

can atıyordu. Orda kötüye giden kaderinin bir kez daha dizgininden yakalayabileceği bir olağanlığın kendisini beklediğini sanıyordu. İçinde bu sürükleyici duygu vardı. İşte, bunun içindir kl, masal iklimlerinin sihirli halısına binerek bir hızda oraya erişebilmekten başka bir düşüncesi yoktu. Otomobil, asker kaçaklarının, eşkiya gruplarının ve bin türlü tehlikenin kestiği yollardan tangır tungur ilerliygr; şoför hem şekerleme kestiriyor, hem de direksiyon kullanıyordu.

Evet, bütün bu acelesinin bir tek nedeni vardı: Güney cephesini şöyle böyle durdurmuştu, öbür orduları da eline alınca istanbul'a karşı bir baskı yaparak dediklorini yaptırabilmek!

Yoksa, bu genç yaşta ordular grubuna kumandan atandığı için duyduğu sevincin kanatlarından uçuyor değildi. Bu sevinci duyabilmek için artık çok geç kalmıştı. Belki savaşın başlarında ve Çanakkale'de istediği zaman bunu verselerdi, o zaman bir diyeceği olmazdı.

Uzun, yorucu, tehlikeli yolların, uykusuzluğun, sürekli hastalığın etkisi ile gözlerinin mavisi solmuş, zayıflamış ve yorgun argın «Adana Oteli»ne eriştiğinde. Liman Von Sanders'i orada kendisini bekler bulmuştu. Bu eski dostu, orada ona bütün rahatlığı sağlamış ve onun dinlenebilmesine yarayan her şeyi yaratmıştı. Gerek Liman Von Sanders, gerekse kurmayları onu büyük bir saygı ve nezaketle karşılamış ve ağırlamışlardı.

Liman Von Sanders'in kumandanlık bürosunda onunla karşılıklı ayakta duruyorlardı. Aralarında bir masa bulunuyordu. Liman Von Sanders'in yüzünde Mustafa Kemal'i karşılamak için gerekli ince nezaket ve terbiye tülünün altında derin bir üzüntü seziliyordu. Mustafa Kemal'in tecrübeli gözleri, bunu ilk bakışta anlamıştı. Nasıl anlamasın ki, her namuslu, doğru ve karakter satıibl insanın kan ağladığı bir dönem gelip çatmıştı. Liman Von Sanders çok üzgün ve tatlı bir sesle Mustafa Kemal'e şöyle demişti:

— Ekselans! Siz muharebe cephelerinde, Arıburnu'nda, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım kumandansı-

nız. Aramızda gerçi belki hâdiseler, vakalar da oldu. Fakat, en sonra bunlar bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldular. Kalpten dost olduğumuzu zannederim. Bugün, Türkiye'den ayrılmak zorunda bırakılırken, emrim altındaki orduları, Türkiye'ye ilk geldiğim zamandanberi, takdirkârı bulunduğum bir kumandana bırakıyorum. Bu umumî felâket içinde bedbahtlık duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şeyle avunuyorum: Kumandayı size bırakmakla! Bu dakikadan itibaren emir sizindir, ben sizin misafirinizim!

Mareşalin üzgün ruhunu yansıtan sözleri, Mustafa Kemal'i de çok üzmüştü. Evet, o, üst olarak başında bir Alman Mareşalinin bulunuşunu hiç bir vakit çekememişti, ancak, Von Sanders, saymak zorunda kaldığı iyi bir asker, İyi bir insandı ve onun bu biçimde ayrılıp Almanya'ya gidişi de genel çöküntünün hızlandığını gösteren bir işaretti. Artık, müttefikler arasındaki bağlar, gerçekten kopmağa başlamıştı. Artık herkesin başının çaresine bakması gereken zamanlar çoktan gelip çatmıştı. Liman Von Sanders'in iyi, iradeli ve namuslu bir insan ifadesi taşıyan yüzündeki üzüntü ve yalnız ordular grubunun kumandanlığını bırakarak Türkiye'den ayrılmak zorunda kalışından dolayı değildi; ötede koca Almanya da korkunç çatırtılarla çöküyordu: Hem de kulakları sağır eden çatırtılarla. Zaten Von Sanders Almanya'nın doğudaki menfaatlerini savunmakta olan bir asker değil miydi? Ve her şeyden önce ve her şeyin üstünde sadece Almanya yok muydu?

«Deutschland; Deutschland, über alles!» marşının kulakları sağır eden fırtınası da artık batıda, batının kan kırmızı bulutları altında yavaş yavaş sönüyor ve işitilmez hale geliyordu. Liman Von Sanders'in içi kan ağlıyordu, yüzünde görülen yalnız tatlı bir üzüntü idi, Mustafa Kemal, bu iyi askerin derinliklerine inecek güçte keskin bakışlara sahipti.

Bütün bunları duyduğu halde onun sözlerine bir sözcükle olsun karşılık vermemiş, yalnız :

— Oturalım! demişti.

Karşılıklı birer sigara tellendiriyorlardı. Mustafa Kemal'in canı kahve istemişti, bu isteğini Mareşale bildirmesi üzerine dalgın Mareşal, iki kahve emretmişti.

Böylece hem kahvelerini, hem de sigaralarını içiyor ve bir tek söz söylemeksizin birbirlerine bakıyorlardı. Bu üzgün dakikalarda her ikisinin de içinden konuşmak gelmiyordu. Sesin, düşünceleri ve anıları ürkütebileceği bir an yaşıyorlardı.

Adana Oteli'nin bu tarihî odasında, her iki kumandan da karşı karşıya oturmuş düşünüyordu. Her ikisinin düşünceleri de daha çok geçmişin muhasebesi ile ilgiliydi.

Mustafa Kemal'in kafasında Liman Von Sanders'le ilgili bir anı canlanmıştı. Mustafa Kemal, Çanakkale'de Arıburnu kumandanıydı. İngilizler Anafartalar'a çıkarma yapmışlardı. Durum birdenbire kritik ve tehlikeli bir noktaya gelmişti. Mustafa Kemal, durumun bu nazikliği üzerine Enver Paşa'ya başvurmuş, işe yarar bir karşılık alamamıştı. O zamanlar Liman Von Sanders'in karargâhı. İstanbul'da, Yalova'da bulunuyordu. Mustafa Kemal, onun kurmay başkanının aracılığiyle Liman Von Sanders'e sesini duyurtmuştu.

Liman Von Sanders, bu telefon konuşmasında Mustafa Kemal'e :

— Durumu nasıl görüyorsunuz, nasıl bir tedbir düşünüyorsunuz? diye sormuştu.

Mustafa Kemal, bu güç gibi görünen sorunun karşılığını daha önceden düşünüp hesaplamış ve bütün ilgililere de bildirmiş, yapılması gereken her şeyi açıkça anlatmıştı. Yani, bu işleri anlatabilmek için sağır kulakların dibinde günlerce çan çalıp durmuştu. Her yana başvurduysa da bütün anlayış kapılarının yüzüne karşı kapanmış olduğunu büyük bir üzüntü ile görmüştü. Dumanı tepesinden çıkıyor, çatacak, öfkesini çıkaracak sorumlu bir adam arıyordu. Liman Von Sanders de güzel bir hedef olarak karşısına dikilmişti. Hemen hışımla ona şu karşılığı vermişti :

— Durumu nasıl gördüğümü çoktan size bildirmiştim. Tedbire gelince: Bu dakikaya kadar çok müsait ted-

birler vardı. Fakat, bu dakikada tek bir tedbir kalmıştır.

— O tedbir nedir?

— Bütün kumanda ettiğiniz kuvvetleri emrime veriniz. Tedbir budur.

Telin öbür ucundan alaycı bir yüzün sahibinden geldiğinden şüphe edilmeyen bir ses, bu öneriye şöyle bir soru ile karşılık vermişti :

— Cok gelmez mi?

Mustafa Kemal'in zaten tepesi atmıştı. Kendisi bu konuşmayı, İngiliz zırhlılarının kesilmeyen- ateşi altında kulakları sağu eden gürültüler içinde yaparken yüksek kumandan, Yalova'nın cennet gibi yeşillikleri içinde yuvalanarak yapıyordu.

Hemen onu şu karşılığı yapıştırmıştı :

— Az bile gelir!..

Bunun üzerine telefon kapanmıştı.

Uzun uzadıya olaylardan sonra Anafartalar grup kumandanlığını Mustafa Kemal'e vermişlerdi.

Ne üzücü hikâyeydi: Mustafa Kemal, kaderin bu acı cilvesine gülmek mi, ağlamak mı gerektiğini bilmiyordu. Kocaman orduların yönetimini hep iş işten geçtikten sonra kendisine veriyorlardı.

İşte, büyük savaşın başından beri başlamış olan Alman kumandcnlarının işi de en sonra bitmişti. Yalnız koskoca vatanın iler tutar bir yanı kalmayıp dayandığı dört direkten üçü yıkılıp gittikten sonra!

İşte, yıldırım orduları grup kumandanlığına böyle geç ve saçma bir zamanda atanan Mustafa Kemal, Mondros bırakışmasının acı hükümlerine bu birliklerle karşı koymağa çabalayıp İstanbul'a kafa tutmuş ve en sonra İzzet Paşa'nın imdat ister gibi gelen sesini duyarak bir de talihini orda denemek üzere çekip İstanbul'a gitmişti. Oysa onunla birlikte ve aynı zamanda Kâzım Karabekir, Ali İhsan, Halil ve Nuri paşalar da birer bahaneyle İstanbul'a çağrılmıştı.

***

Mustafa Kemal, dün akşamdanberi bütün bu anılarını yeniden yeniye canlandırmış, şu son aylardaki hızlı

olayların kesin bir bilançosunu yapmıştı. Bütün gece, padişahın kafasını çelmek için söylenecek sözleri zihninde evirip çevirmiş ve bu alanda oynayacağı son kozun mizanseni için adamakıllı hazırlanmıştı.

Yıldız'a doğru tırmanırken çift at koşulmuş Lando. Viyana va elerinin ritmini andıran, tıkırtısiy'e ilerliyordu. Her yan ıssızdı. Korunun derinliklerinden kış kuşlarının sesleri geliyordu. Atların nallarından ve arabanın tekerleklerinden çıkan hoş tıkırtılarla bu münzevi kuşların tek notalı seslerinden başka ses işitilmiyordu. Mustafa Kemal için bütün tu yerler, tarihin derinliklerinden sırlar üfleyen bir hazin dünyaydı. Burda otuz üç yıl hürriyete karşısında mum tutturmuş bir kanlı sultan oturmuştu. Abdülhamit, Beylerbeyi Sarayı'nın bir odasında daha birkaç ay önce ölmüş ve yine onu deviren Talât ve Enver paşaların omuzları üzerinde sonrasız dinlenme yerine götürülmüş-., tü. İşte, Mithat Paşa'yı Taif zindanlarında boğduran, pek çok aydını ve tıbbiyeliyi Marmara'nın derinliklerine gömdüren en büyük ve yiğit Türk şairlerinden birini, Namık Kemal'i Magosa zindanlarında inleten büyük burunlu Abdülhamit, bu yeşil korulukta otuz üç yıl karanlık bir kuruntu ve korku tütsüsü içinde yaşamış ve burası en sonra ona da yâr olmamıştı. Türk edebiyatından «Yıldız» ve «Burun» sözcükleri sürgün edilmiş gibiydi. En sonra, işte, her şey geçmiş, her şey göçmüştü. Vaktiyle Rumeli'de, hürriyetçilik ateşiyle ruhunun fıkır fıkır kaynadığı günlerde yazdığı «Kırmızı İzler» şiiri ve buna benzer şiirler hep bu kızıl sultanı şu yemyeşil cennetten uzaklaştırmak içindi. O gitmiş, ondan sonra gelen de gitmişti, şimdi, onlardan sonra gidecek olan oturuyor ve sağduyuya büyük akıl fakültelerini tıkamış olarak Dolmabahçe Sarayı önünde yatan İngiliz dritnotlarının esire umutsuzluk aşılayan korkunç, kül rengi gücünü seyrediyordu. Abdülhamlt, Mithat Paşa'yı dinlemiş miydi ki, Vahidettin Mustafa Kemal'i dinleyecekti? O yine de, zekâsının, enerjisinin çelik yumruklariyle bu sağır duvarları bir kez daha yumruklayacaktı. Tarih, millî bilinç, insanlık sağduyusu bunu ona şiddetle emrediyordu. Bir İngiliz Atasözü söylemiyor muydu:

Küçük darbeler kocaman meşeleri devirir diye. Tarih, bütün bu ufacık tefecik darbelerin zamanla meydana getirdiği kocaman olaylardan başka bir şey miydi?

Ne var ki, Türk halkı, bugün çok daha kötü duruma düşmüştü. Vaktiyle yalnız o eski Yıldız kurdunun o tek düşmanın elindeydiler; oysa bugün dünyanın en güçlü sömürücü devletleri ellerine geçirdikleri bütün öldürücü demir yığınlariyle gerdek odalarımıza dek girmişlerdi. İşte, bunun İçin çalışmak, her şey pahasına çalışmak gerekiyordu.

Her zaman duymazdı, yalnız, bu kez, Mustafa Kemal, Yıldız Sarayı'na yaklaştıkça garip bir heyecan duymağa başlamıştı. Döğüşe, baş başa döğüşe hazırlanan bir eski zaman savaşçısı gibi, bütün kendine güvenine karşın göğsünün altında yüreğinin, üniformasının sıkı örtüsünü sarstığı görülebilirdi. Araba, Hamidiye Camii'nin önünde durdu. Kendisinden önce gelenlerin arabalariyle cadde dopdoluydu. Kafasında kaynaşan anılarla sarmaşdolaş düşünce mahşeri, burda durmuştu. Yalnız, iradesinin zırhını giyip yüzüne gururla galvanize edilmiş sertçe bir maske takarak selâmlığa doğru yürüdü. Burda yeni padişahın birçok gözdesi paşalarla ona yaranmağa çalışan bir yığın üniformalı, üniformasız insan arasında birkaç namuslu insan yüzüne de rastladı. Onlara gülümsemek istediyse de gülümseyemedi. Vahidettin'in onu böyle garip bir kalabalığın bir araya toplandığı günde çağırışının şeytanca bir yanı vardı, acaba neydi?

Kalabalıkla o da abdest alarak camiden içeri daldı. Birkaç ay önce burda Enver -Paşa ile son karşılaşmasını düşündü, kendisini Arabistan çöllerine sürme iradesini çıkardığı için nasıl da sırıtıyordu. Zavallı Enver bilmiyordu ki bu felek kahbe felektir, onun başının üzerinde kaderin ateşten kılıcı sallanıp durmaktadır. Şimdi, kader onu bir daha kendisine alaycı yüzüyle sırtlamayacağı menkûp devlet adamlarının korkunç mezarlığına, «unutulma» dünyasının ıssızlığına sürgün etmişti.

Demek, bu selâmlıkta Enver Paşa'sız da toplanılacak, Enver Paşa'sız da padişahlar hüküm sürecekti.

Mustafa Kemal, ister istemez bunları düşünerek Vahidettin'in hemen pek yakınında namaz kılanlar arasında başını halıların yumuşaklığına dayayıp secdeye varırken Yıldız Sarayı'nın, temellerinden sarsıldığını duyuyor gibiydi. Sanki, bütün bu üstü güzel ağaçlar, güzel çiçekler ve yapılarla süslü tepelerin altında kaderin ruhu bir milletin iradesi gibi kımıldıyor ve bunun sarsıntıları Mustafa Kemal'in ruhuna geçiyordu.

Vahidettin, Mustafa Kemal'i namazdan sonra salona çağırdı. Onun, Mustafa Kemal'le konuşması oraya gelen herkesi ayrı yönlerden ilgilendirdiğinden, hepsi bundan bir sözcük kapabilmenin peşindeydiler. Hiç kimsenin ne konuşulduğu üzerinde ufacık bir fikri yoktu. Devrin bütün kalburüstü kişilerinin toplandığı bu yerde Vahidettın'in yalnız Mustafa Kemal'i seçerek uzun uzun onunla konuşup dertleşmesi, ne demekti? Padişah yeni bir mizansen mi hazırlıyordu? Herkes, ayrı ayrı bir şeyler düşünüyor, hiç kimse gerçek konuya bir adım bile yar naşamıyordu. Mustafa Kemal'in bütün iradesini kullanarak ona yöneltmek istediği konuşma konularından, Vahidettin, büyük bir beceriklilikle sıyrılıyor ve onun darbelerini boşa çıkarıyordu. Bunca uzun zamana sığdırılan bu konuşma incir çekirdeğini doldurmazdı.

Hep ıvır zıvır şeyler konuşulmuştu. Mustafa Kemal, en sonra, bu türlü konuşma biçiminden bıkmış, usanmış ve padişahın iradesini hiçe sayarak hazırladığı düşüncelerin açıklanması için bir giriş yapmağa başlamıştı ki, Vahidettin, hemen usta bir sözcü gibi onun bütün söyleyeceklerini bıçak gibi bir anda keserek :

— Benim namağlûp kumandanım, dedi. Ordunun kumandan ve zabitleri eminim ki seni çok severler, bana teminat verir misin ki, onlardan bana bir fenalık gelme yecektir.

Mustafa Kemal, böyle bir sorunun ne anlama geldi ğini keskin zekâsiyle şöyle bir yokladıysa da bundan **hiç** bir şey çıkaramadı. Vahidettin, bu sisli sözüyle ne demek istiyordu? Bu, açıklamaktan çekindiği gizli bir düşüncesinin belirtisini taşıyordu. Ne demek İstiyordu? Bu

nur» önemli olduğuna da hiç kuşku yoktu.

— Ordu tarafından aleyhinizde harekete ait malûmat ve mahsusatınız mı var, efendim?

Mustafa Kemal'in bu sorusu üzerine, padişah, tıpkı eskiden olduğu gibi - düşüncelerini gözlerinden okumasınlar diye - gözlerini kapadı. Mustafa Kemal, onun gözlükleri arkasında gizlenen gözkapaklariyle de örtülen gözlerini, gözlerinin mavi ışıklariyle bir süre bombardıman etti.

Vahidattin, bu durumda, aynı soruyu bir kez daha. sordu. O zaman Mustafa Kemal şu karşılığı verdi:

— Vakıa, ben İstanbul'a geleli birkaç gün oldu, buradaki ahvali yakından bilmiyorum, fakat, ordu, ruesa ve zabitanın zatı şahanenizle karşı karşıya bulunması için bir sebep olabileceğini zannetmiyorum. Onun için temin ederim ki hiç bir fenalığa intizar buyurmayınız.

Vahidettin, yine bilmeceye benzer bir söz söyledi :

— Yalnız bugünden bahsetmiyorum, bugünden ve yarından.

İşte. o zaman, Mustafa Kemal'in kafasında bir kuşku şimşeği çaktı. Vahidettin'in geriye doğru zorlayıcı bir davranış yapmağa niyeti mi vardı? Adımlarını ileriye doğru ayarlamış yurtseverler için karanlık bir plân mı hazırlanmıştı?

Mustafa Kemal'in bu sözden anladığı şuydu ki, Vahidettin, korkusunu şimdiden duyduğu tehlikeli bir iş yapmak istemekte ve bu davranışa karşı gelebilecek ordu personelini de Mustafa Kemal aracılığiyle yatıştırmanın yolunu aramaktadır.

Mustafa Kemal, çok güç bir duruma düştüğünü anlıyordu. Geriye doğru yapılacak bir davranışı destekleyemiyeceğini Vahidettin'e söyleyemez ve ona bu işte umut veremezdi. Böyle bir şey için ona doğrudan doğruya «olumsuz karşılık» vermek de kafasındaki geleceğin plânlarını altüst edebilirdi. Bunun için çok dikkatli olmalıydı.

Padişah, verilmiş korkunç bir kararın uygulanması arifesinde bulunuyordu, Mustafa Kemal'e güvenip güvenemeyeceğini öğrenmek istemişti. Yoksa, gizli kurmay

olan enişteşi Damat Ferit Paşa ile eskidenberi İngiliz partizanlığı ile tanınan Tevfik Paşa, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin bütün ileri gelenleri, onun elinin altındaydı, ve çok sık toplantı ar yaparak tehlikeli kararlar almaktaydılar.

Padişah, bu süre çlnde, Mustafa Kemal'e kafasındaki korkunç kararı göklerinden kaptırmamak için olacak bunları hiç açmadı. En sonra gözlerini açarken de kaçamak bakışlarla Mustafa Kemal'in yüzüne bakarak şunları söyledi :

— Siz, akıllı bir kumandansınız, arkadaşlarınızı tenvir ve teskin edeceğinizden eminim.

Padişah, bunları söyleyerek ayağa kalktı. Böylece konuşmanın bittiğini anlatmak istemişti.

Mustafa Kemal, br kez daha ruhunda kapkara bir uçurum gibi açılan umutsuzluğun derinliklerinde boğulacağını sandı, kalbi göğsünün altına sığmıyor, içinden yavaş yavaş bir hınç, kin ve tiksinti golf istirimi yükseltiyor ve bakışlarını yalayıp geçiyordu. Kara düşüncelerine gömülmüş olarak araba ile Yıldız yokuşundan aşağı inerken karşıdan gelen muhteşem bir saray arabasının birdenbire perdesi aralandı, çok güzel bir genç kız başı göründü. Mustafa Kemal, bunun Vahidettin'in küçük ve güzel kızı Sabiha Sultan olduğunu elbette bilemezdi. Yalnız, onun kendisini gâstermek için perdeyi aralayan rastgele bir saraylı olduğunu sanmıştı.

Sarayda, haremde, Vahidettin, çoktanberi konuşmalarına bir tat vermek için «arslan yeleli paşa»sını anlatıyor, onun bir padişah kızına yakışır yakışıklılıkta yiğit bir paşa olduğu üzerinde sık sık duruyordu. Mustafa Kemal'in | elbette bu «kendi kendine gelin güvey oluştan» hiç haberi yoktu. Yalnız o da herkes gibi Vahidettin'in iki kızı olduğunu, bunlardan birinin Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu Albay İsmail Hakkı beyle evli bulunduğunu, öbürünün de Mecit efendinin oğlu yakışıklı Faruk efendiyle seviştiğini işitmişti. Acaba şu kendisiyle ilgilenen ve bir prensesten başka kimse olmadığı anlaşılan kızcağız kimdi ve neyin nesiydi?

Mustafa Kemal'in gözü kız-kadın görecek durumda

değildi. O, bugün İstanbul'da yaşayanların en dertlIslydi.

Yıldızdan ayrılıp da ana caddeye çıktığında artık, bütünüyle bir ihtilâlciydi, artık legal yaşayışın beş para etmediği bir dünyaya ilk adımını atmıştı. Kocaman bir örgüt yapacak «zaaf, fesat» yuvalarını darmadağın edecek ve bu adamların bu topraklar üzerinde söz ve guç sahibi olmalarına bir son verecekti.

Eve gidip soyunduktan sonra yatağının üzerine uzandı, merakla odanın kapısından kendisine bakan kız kardeşine :

— Mahbuş, bana az şekerli bir kahve yap! dedi.

— Peki ağabeyciğim!

HAREMDE YEŞEREN UMUTLAR

Umut da bir tur mutluluktur! Belki de mutlulukların en büyüğüdür.

Sumuul Jühnsuıı

Veliaht Vahidettin, Almanya gezisinden döndüğü gün, harem dairesine yorgun ve yine de dinç ve sevinçli girmişti. Daha kapıdan koşarak onu karşılayan çok sevdiği kızı Sabiha Sultan :

— Nasıl geçti yolculuğunuz, babacığım? diye sorarken onun koluna sarılmış, babası da onu kolu ile sararak harem dairesinin loş, aşina ve rahat havasına büyük bir özlemle atılır gibi girmişti.

Vahidettin, Sabiha Sultan'ın sorusuna ancak oymalı kenarları altın yaldızlı eski bir koltuğa yığılırken cevap verebilmişti:

— Çok iyi geçti Sabiham! Çok iyi geçti. Herşeyi görüp öğrendik.

Yalnız, babası «herşeyi görüp öğrendik» derken yüzünün kemikli görünüşünde, görülen ve öğrenilen şeylerden hoşlanmadığını gösteren mimikler yüzüyordu. Akşam yemeğinden sonra büyük salonda içten bir kalabalık Va-

hidettin'i çevrelemişti. Çevresi daha çok kadınlarla doluydu ve Sabiha Sultan uzun boylu, kıvrak bir sülün gibi ona yaslanarak uzanmıştı. Herkes onun ağzından çıkan sözcükleri bir mücevhermiş gibi anlamağa çalışıyordu. Ne var ki, Vahidettin. duvarların kulakları olduğunu daha önce hiç unutmadığı gibi şimdi de unutmuyordu. Bunun için ucu siyqsete, Talât ve Enver Paşalara dokunabilecek sözleri ya pek kapalı geçiyor, ya da hiç söylemiyordu. Yalnız ikide bir:

— Bırakın ötesini çocuklar, diyordu, bu seyahate çıktığıma bir tek şey için seviniyorum. «Arslan yeleli paşam» la tanıştım bu yolculukta!

«Arslan yeleli paşam» sözü haremde ilk kez ediliyordu. Onun için bununla ilkin ilgilenen Sabiha Sultan oldu.

— Kim bu arslan yeleli paşanız, babacığım?

O zaman, Vahidettin, kızının kristal avizeler altında pırıl pırıl pırıldayan güzel saçlarını uzun parmaklı, tüylü ve kemikli eliyle okşayarak :

— Kim bu arslan yeleli paşanız, babacığım?

paşam», Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'dır. Onu daha önceden de işitmiştiniz. Çanakkale'deki Türk ordularını bozgundan kurtaran, Hamilton ordusunu denize döken, İstanbul'u, güzel payitahtımızı işgalden kurtaran odur. Benim «arslan yeleli paşam», işte o kahramanın ta kendisi.

— Yakışıklı adam mı bari, babacığım?

— Yakışıklı da ne demek? Yok, anlatayım da ono vurul! Fakat yine de anlatayım çocuklar: Orta boyu azıcık aşkın, kavi gövdeli, sarışın, mavi gözlü bir adam. Fakat, ne güzel sarı saçları var, kuvvetli ve çok zeki bakışlar, insanı hem ürküten, hem de kendine bağlayan bakışlar. Türkçesi, paşaların içinde ondan daha güzel, yakışıklı bir herif yok, doğrusunu isterseniz. Enver Paşadan daha yakışıklı, bence. Enver Paşada daha çok bir kadın güzelliği varl.

Vahidettin, burda birdenbire sustu. Kimse bir şey anlamamıştı. Gözlerini duvarlarda, tavanda gezdirip güven

bulduktan sonra yine sözüne geldi;

— Yani, çocuklar Enver Paşa kadar güzel ve yakışıklı. Asıl hayran olunacak yanı: Zekâsı, aklı. Hâdiseleri bir görüşü var, şaşarsınız.

— Peki, neden o başkumandan vekili olmuyor, babacığım?

Vahidettin, birdenbire akrep sokmuş, yılan ısırmış gibi yerinden sıçrayıvermişti :

— Ne biçim söz bu kızım? Aklının ermediği şeylere karışma öyle!

— Peki babacığım.

Vahidettin, Almanya'dakl uzun tanışma günleri içinde Mustafa Kemal'den kendisine yararlı bir damat çıkabileciğini uzun uzun hesap ederek düşünmüştü. Zaten Abdülhamit bu modayı yaygın bir hale getirmişti. Saray kızlarını, sultanları değerli paşalarla evlendiriyor ve bu akıllı kişilerden sarayın çevresinde yeni bir aristokrasi kalesi meydana getirmeğe çalışıyordu. Bunun için de adının başında damat sözcüğünü taşıyan pek çok paşalar, İstanbul caddelerinde bir zafer kazanmış kurnandan gibi gezip dolaşmıştı, şimdi de gezip dolaşıyordu.

Enver Paşa da Sultan Reşad'ın erkek kardeşinin kızı güzel Naciye Sultan'la evlenmiş ve bu yüzden büyük adamları eksilmekte olan saray, kuvvetli bir halk kanı ile aşılanmış, hem de Enver Paşa, kişiliği çevresinde büyük bir prestij sağlamıştı.

Vahidettin de yarınki padişahlığında Türk ordusunun desteğini kazanmak için böyle Mustafa Kemal gibi anlı şanlı bir paşayı damat edinmek ve kızı Sabiha Sultan'ın sırtından böyle bir spekülasyon yapmayı tasarlıyordu.

Onu inceden inceye düşündüren şey, Mecit efendinin oğlu Faruk efendinin, kızı Sabiha Sultan'a karşı gösterdiği ilgiydi. Belki bu ilgiden de ileri bir şeydi. Kızı ile Faruk efendinin seviştiklerini bile biliyordu. Nasıl bilmesin ki, İstanbul'un kalburüstü ortamı bile bu işin dedikodusunu yapmaktaydı. Faruk efendinin ortamı, Vahidettin'inkinden daha popülerdi. Çünkü, Vahidettin, kendisinden işkillenen Talât ve Enver Paşaların, arkasına taktığı ha-

fiyelerin çemberinde yaşadığından her aklına gelen kimseyle konuşamıyor, yalnız İngiliz «taraftarlığıyle» tanınmış ve İttihatçıların devirdiği menkûp Kâmil Paşa'nın konağında ve dcıha bir iki zararsız ahbabının evinde rahatça oturup deıtleşebiliyordu. Öbür yandan dolgun gövdeli, pehlivan yapılı, ak tenli, zeki, mavi gözlü, ak sakallı, dik Wilhelm bıyıklı Mecit efendiyse İstanbul'un bütün aydın insanlariyle ahbaptı. Şehzade Mecit efendi, yalnız Vahidettin gibi yangın günlerinde halk arasında görünmekten medet ummuyor, İstanbul'un bütün sanat ortamlarında vaadettiği büyük geleceğin gururuna esir olmadığını her fırsatta göstermekten geri kalmıyordu. Resme karşı hem istidadı, hem de bu sanata zamanlarının çoğunu verecek kadar düşkünlüğü vardı. Alaturka musikinin düşmanı sayılmazsa da, dostu da hiç değildi. Alafranga müziğin hayranı olduğu gibi bu müziğin virtüözlüğünü yapacak kadar da keman çalabiliyordu. Onun konağında., yalnız sanat konuları konuşulur ve Batı müziğinin onu sarhoş eden şahaserleri çalınırdı. Tanınmış ressamlardan Çallı İbrahim, Feyhaman. Hikmet, Şevket, Binbaşı Sami, Namık İsmail beyler onun sanat dostları arasındaydı. Güzel ata biner, eskrim bilir, babası Sultan Aziz gibi güreş yapabilirdi. Fransızca ve Almancaya çalışmıştı. Kısacası, kaabiliyetli bir adamdı. Sonra aralarında çok eski bir rekabet ve soğukluk vardı. Abdülhamid'in Türkiye'ye sokulmasını yasak ettiği Fransızca Temps gazetesini Mecit efendi gizlice Paris'ten getirtir ve okurdu. Vahidettin, onu Abdülhamid'in gözünden düşürmek için okumak bahanesiyle ondan birkaç Temps gazetesi istemiş ve bunları götürüp Abdülhamid'e teslim etmişti. Abdülhamit de Şehzadeyi çağırtarak adamakıllı haşlamış ve tehdit etmişti. Bu, araya bir güvensizlik ve soğukluk sokmuştu. Yine de ailece görüşürlerdi. Asıl aralarının açılmasına sebep olan olay şu idi ki bunda Şehzade Mecit efendinin hiçbir suçu yoktu :

Veliaht Yusuf İzzettin'in ölümünden sonra onun yerine bir veliaht seçmek gerekmişti. Osmanlı hanedanının törelerine, geleneklerine göre bu yere doğrudan doğru-

ya Vahidettin'in geçmesi gerekiyordu. İttihat ve Terakki'-nin kodamanları ise Vahidettin'in durumundan kuşkulanıyor ve padişah olursa başlarına bir çorap öreceğinden korkuyorlardı. Bunun İçindir ki. bu kodamanlar aralarında bir karara vararak Şehzade Mecit efendiyi veliahtlığa getirmek istemişler ve hemen teşebbüse geçmişlerdi. Talât Paşa, Çamlıca'daki köşkünde oturmakta olan Mecit efendiden telefonla randevu almış ve oraya giderek unu Vahidettin'in yerine veliaht yapmak istediklerini bildirmiş. Mecit efendi ise, Osmanlı hanedanının geleneğini bozamayacağını söyleyerek Talât Paşa'nın önerisini geri çevirmişti. Bu olayın iç yüzünü bildiği halde Vahidettin hâlâ ondan kuşkulanıyor ve onu Talât ve Enver'den sonra kendisi için biricik tehlike sayıyordu. Osmanlı hanedanının geleneğince padişahlık için kendisinden sonra sıraya giren oydu; otuz yedinci padişah o olacaktı.

İşte, Vahidettin'in kızı Sabiha Sultan, bunun oğlu Faruk efendiyle sevişiyordu. Aileler arasındaki soğukluk, bilinmez, belki de onların yüreklerindeki aşkın sıcaklığiyle yitlyordu. ,

Abdülmecit efendinin oğlu Faruk'a gelince: Uzunca boylu, babası gibi iri kıyım, güçlü kuvvetli, yakışıklı, mu vi gözlü bir gençti. Eğitimine çok önem veren babası onu Viyana'ya göndermişti; ordan dönünce de ona hem yaver, hem de hoca olarak Binbaşı Sami beyi (Kemalettin Sami Paşa'yı) atamıştı. İşte, bu kez de onunla birükto Berlin'e gitmişlerdi. Faruk efendinin Berlin'deki askerlik eğitimi bittiğinde yine beraberce İstanbul'a dönmüşlerdi.

(Ne var ki, bundan sonra Kurtuluş Savaşı patlak verdiğinden Kemalettin Sami Paşa, Anadolu'da çarpışanların saflarına katılmak üzere ayrılıp gitmiş ve onun yerini Naci bey almıştı.) Faruk efendi, Almanya'dan döndüğünde sağ omuzundan sarkan şatafatlı kordonlar ve sol göğsünü süsleyen nişanlar ve başındaki astragan kalpakla kadınların katında pek göze çarpıcı ve gösterişli bir erkek olup çıkmıştı. Yarının veliahtlarından biriydi ve geleceğinin parlaklığına uygun bir eğitim görmüş, bütün gerekli askerlik bilgisine sahip olarak dönmüştü.

Vahidettin. Mustafa Kemal'i her türlü dişine vurmuş ve onu Sabiha Sultan'a koca ve kendisine damat olarak seçmişti. Ancak, bu iş. çetin olacağa benziyordu. Çünkü, Şehzade Faruk, Sabiha Sultan'a bir kez el attığı gibi Sabiha da ona adamakıllı gönül vermişe benziyordu ve bilenler de bunları bir çift kumru olarak birbirine pek yaraştırıyordu. Sonra Şehzade Faruk gibi Avrupa'da yetişmiş ve geleceğin umutlarından yakışıklı bir genç oluşu işi çatallaştırıyordu. Bundan daha önemlisi şuydu: Bakalım Mustafa Kemal, damatlığa razı olacak mıydı? Vahidettin henüz padişah da değildi. Gerçi, Sultan Reşad'ın günleri sayılıydı, yalnız, şu sırada kendisinin padişah olmayışı, bu işin en önemli engellerinden biriydi. Yoksa, Mustafa Kemal'in kendisine bir sokuluşu vardı ki, hele bir padişah olsaydı onu bütün iradesine karşın kendi isteğine baş eğdirebiiirdi. Kim bilir, belki Mustafa Kemal, onun bir kızı olduğunu bile bilmiyordu.

İnsanlar, birbirlerini her zaman kolayca atlatmışlardır. Bunun bir tek nedeni vardır; herkes kendisini karşısındakinden ya daha tecrübeli ya da daha zeki ve akıllı sanarak, atlar.

Mustafa Kemal. Almanya gezisinde Vahidettin'e yoldaşlık ederken yepyeni düşünce kombinezonları içine girmiş ve Vahidettin'i birkaç yönden kullanarak kolayca iktidara geçmenin ve batmakta olan Türkiye'yi Talât ve Enver budala (!) larının şerrinden kurtarmanın olağanlıklarına ve bunun sihirli anahtarına pek çok yaklaştığını sanmıştı. İşte, bu sıralardadır ki, Enver Paşa, Sultan Reşat'a damat olarak nasıl bütün ipleri elinde toparlamışsa o da, pek yakında padişah olması beklenen Vahidettin'in genç ve güzel kıziyle evlenir, böylece başkumandan vekilliği. Harbiye Nazırlığı derken Türkiye'nin kaderine baştan başa hâkim olabilir ve bu zavallı memleketi tezelden müttefiklerinden ayrı, bir barış iskelesine yanaştırabilirdi. Zaten bütün yaşayışı boyunca evlennıeyişinin biricik nedeydi neydi? Türkiye'nin en büyük, en güçlü adamı, bir numaralı iktidar adamı olarak bu ehliyetsiz ellerde perişan olan, kahrolup giden memleketi ve milleti

sonrasız bir barış ve mutluluk gemisine bindirmek İsteği ya da özlemi değil miydi? Bu, en ateşli bir sıla özlemi gibi varlığının ufuklarını cayır cayır yakıp kavuruyordu. Kendisini ölümsüz bir dâva adamı bildiğinden evlerimenin buna bir bukağı olmasından çok korkuyordu. Şimdiye dek kaç kez sevmiş ve sevilmişti. Ancak, sıra evlenmeğe gelince bundan bir vebadan kaçar gibi kaçmışlı. Zaman zaman eşine dostuna: «Ben evlenmeyeceğim, evlenemem, diyordu, çünkü hayatta benim yapacağım çok daha büyük işler var!»

Vahidettin'I telkinleriyle, askerî görüşleri, isyan dolu düşünceleriyle sersemletince artık bir damat olmak üzere evlenmenin farzolunduğuna inanır gibi olmuştu. Burda bile ilkin padişahı ordu kumandanı yapıp onun kurmaylığını almak düşüncesi, daha önce geliyordu. Vahidettin, padişah olur olmaz artık bütün ufuklar alabildiğine Mustafa Kemal'in önünde açılmış olacaktı. Elbette, Vahidettin, bir züppe Faruk'a kız vermektense Anafartalar kahramanı, boğazların ve payitahtın kurtarıcısını gözüne kestirecek ve baş aday olarak yanıbaşındaki en büyük yardımcısı Mustafa Kemal Paşa'yı düşünecekti. Bu evlenme, kuşkusuz, bütünüyle politik bir evlenme olacaktı ve burda eline geçirdiği korkunç silâhlarla bütün askerlik yaşayışını rezil eden Enver'i sonrasız «saf dışı» edecekti. Artık ne Sultan Reşat'ın bunaklığı, ne Naciye Sultan'ın verdiği prestij, ne de kendi parlak zekâsı, onu kurtaramıyacaktı. Artık, iktidarı ele geçirmek için koltuğunun altında dağ gibi Nazım Paşa'yı tabancasının kurşunları ile yere serecek bir Yakup Cemil de yoktu. Bu saf ve temiz yürekli adamcağızı bile yönetmesini bilmemiş ve bir manga askerin karşısında, Kâğıthane Deresi sırtlarında harcamıştı. Zavallı Yakup Cemil, bütün bu kodamanları temizleyerek biricik yenilmemiş kumandan olan Mustafa Kemal'i başa geçirmeyi düşünüyordu. Gidişi de bu yüzdendi; o da Mustafa Kemal gibi ayrı bir barış peşindeydi. Ne yazık ki, çok saf bir politikacı, çok acemi bir asker ve bir suikastın kahpece hazırlandığını bilmeyen temiz bir insandı.

Yakup Cemil. Mustafa Kemal'in bu yeni düşünce kombinezonları için Vahidettln'in arkasındaki karanlıklarda bir büyük tehlike vardı. Bu da Vahidettin'in enişte si Damat Ferit'ten başkası değildi. Vahidettin, enişte sine çok düşkündü; bu iri yun, etli butlu, çenesinin altı kat lanmış akrabası, sanki onun gövdesinin kuruluğunun verdiği hoş olmayan kompleksi gideriyormuş gibi enişte sin den pek hoşlanıyor, onu, akıl hocası olarak her zaman kol tuğunun altında bulunduruyordu. Dört yıllık savaş süresince bütün Hürriyet ve İtilâf Partisi üyeleri, aşağı yuka rı İngiliz taraflısı kesilmişti. Hepsi Almanlardan ve müttefiklerden tiksiniyordu. Vahidettin'in koltuğunun altında ki bu etli butlu enişte paşa, arkasında kara kuzgunî bir muhalefet sürüsü sakladığı içindir ki, Vahidettin'in daha çok hoşuna gidiyordu. Zaten, Talât Paşa ile Enver Paşa'yı kuşkulandıran da bu değil miydi? Onun bütün el altından ahbaplık ettikleri, hep gölgeye çekilmiş vo ka- - ranlıkla gıcırdayan dişlerinden şimşekler çakan bu kara gölgeler ordusu değil miydi?

İşte, Vahidettln'e damat olarak iktidar mekanizmasını eline geçirmek isteyen Mustafa Kemal'in karşısındaki engel, bir eski «damatstı. Vahidettin'in getireceği ilk iktidar makinasını eline geçirmek için bu damat, her türlü tertibatı almış durumdaydı. Vahidettin, Mustafa Kemal'le görüştükten sonra hemen telefonunu açıp enişte sine sesleniyor ve ordu, paşanın getirdiği yeni düşüncelerin alınacak ve atılacak yanlarını sivil paşasiyle beraberce ayıklıyorlardı.

Bu ordudan gelme, tecrübeli ve çok zeki paşayı ellerinde tutmanın gerekliliğine de inanıyorlardı. Hürriyet ve İtilâfçılar, karanlıkların derinliklerinden yavaş yavaş, hortlak yığınları gibi kalkıyor ve gecelerin sessizliğinde ağır ağır ve güvenli adımlarla «iktidarsa doğru ilerlfyorlardı. Mustafa Kemal, bu cehennemliklerin çıplak ayaklarından çıkan şapırtıları ruhunun derinliklerinde duyuyor ve bunun için de bir an önce «iktidarsa ulaşmanın çarelerini arıyordu. İşte, Sabiha Sultan bu güzel padişah kı-

zı, her saraya gidişte Mustafa Kemal'in iktidara doğru yürümek istediği çetin ve kayalık yollara güzelliğiyle ışık tutuyordu. Bu da Vahidettin'in padişah olur olmaz başkumandanlık vekilliğini Enver Paşa'dan alıp kendi üzerine kabullendiği ve İzzet Paşa'yı müşavir olarak yanına aldığı zamana dek sürmüş, hurda, aptal adam sandığı Vahidettin'i hiç anlamamış olduğunu anlamış ve Sabihu Sultan'ın yıldızı da artık taşlık ve kayalık yollarını aydınlatmaz olmuştu. Vahidettin'in düşüncesi hiç de onunki gibi değildi; Mustafa Kemal, bu düşünceden uzaklaştıkça o, buna daha çok sarılıyor ve haremde «arslan yeleli paşam»ın ve «namağlûp kumandanım»m reklâmı üaha çok ve sık yapılıyordu. Artık, sarayda onun adı Songül'dü. Sarıgül aşağı, Sarıgül yukarı, kadınlar onu bir sakız gibi çiğniyordu. Artık harem, Mustafa Kemal-Sabiha Sultan işine olup bitmiş gibi bakıyor, Mustafa Kemal'e bu işin nasıl duyurulacağı üzerinde tartışmalar oluyordu. Vahidettin, Sabiha Sultan'ın Faruk'la olağan bütün buluşmalarını kesin olarak önlemiş ve gerek sarayda, gerekse İstanbul sosyetesindeki dedikoduların böyle bütünüyle kapanmasını istemişti. Bu kez, kıvranmak sırası Şehzade Faruk'a gelmişti. Mustafa Kemal-Sabiha Sultan kombinezonunu onun kulağına eriştirmişlerdi. Yalnız saraylılar değil ve onların akrabalarının ortamlarında da bir dedikodu yaylım ateşidir gidiyordu. Her iki gencin her türlü erdemi teraziye konuyor ve insafsızca tartışılıyordu. Vahidettin «Nuh deyip peygamber» demiyordu. Bu evlenme olacaktı. Mustafa Kemal gibi bir damat her padişaha nasip olmazdı.

Şehzade Ömer Faruk'la Sabiha Sultan. Vahidettin'-in veliahtlık zamanında daha çok kolaylıkla yan yana gelip, görüşebiliyorlardı. Vahidettin padişah olduktan sonra bütün saray personeli sıkı bir kontrol ve disiplin altına alınmıştı. Hele Vahidettin, Sabiha Sultan'ı Muştala Kemal'le evlendirmeyi aklına koyduktan sonra bu görüşme olagansızlığı bir kat daha artmıştı.

Sabiha Sultan, Faruk'tan ateşli mektuplar alıyor vo bu Mustafa Kemal işinin ne olduğunu sorup duruyordu.

O da Faruk'a gizlice gönderdiği mektuplarda ancak onun bildiği kadar bilgi verebiliyordu.

Beri yandan Vahidenim Sabiha Sultan'ı Mustafa Kemal ile evlendirmenin büyük avantajlarına inandırmıştı. Bu yüzden Sabiha Sultan, Faruk'a gönderdiği gizli mektupları ancak acıdığı için yazıyordu. Padişah babasının iradesinin dışında bir şey yapamayacağını çok iyi biliyordu. Babası, onu birçok kezler karşısına almış ve bu işin saltanatın temellerine bir betonarme direk koymak demek olduğunu uzun uzadıya anlatıp durmuştu. Bundan dolayı Sabiha Sultan, onun en iyi çıkmış resimlerini buldurmuş, inceden inceye bu yüzde kendisini mutlu kılabilecek bir erkeğin çizgilerini araştırmış, çoğu zaman onun çatık kaşlarından, bakışlarından, gücünden ürkmüş, korkmuş ve çevresindekilere :

— Bu adam neden hiç gülmez! diye sormuştu. Dikkat etmişti; Mustafa Kemal'in kolaağalık resimlerinde-VWilhelm benzeri dik burma bıyıkları vardı, son paşalık resimlerindeyse bu bıyıkların uçları kırpılmış ve düşürülmüştü. Şehzade Faruk'un dudaklarının ucunu aşmayan disiplinfi bıyıklariyle Mustafa Kemal'inkiler aynı model traş edilmişti.

Mustafa Kemal'den öyle çok konuşulmuştu ki artık güzel Sabiha Sultan onu görmeden de tanıyor ve biliyor gibiydi. Bu Enver'le, Talât'lara, Alman imparatoruna, Alman başkumandanına en güçlü zamanlarında kafa tutmuş, İngilizleri Anafarta Dayılarından aşağı doğru, kendisi en önde olarak kovalayıp denize dökmüş olan bu yakışıklı paşa, artık düşlerine de girmeğe başlamıştı. Düşlerinde Faruk, her gece onunla kavga ediyor, Mustafa Kemal ilk kez çatık kaşlarını, ciddi yüzünü bir maske gibi bir yana bırakıp uzaktan kollarını açarak ona doğru geliyordu. Türkçesi: Aşkla menfaat bu taze ruhta büyük bir savaşa tutuşmuştu. Mustafa Kemal'i yakından görmek isteği bayağı içine dert olmuştu.

Vahidettin, Mustafa Kemal'e, bir hafta beklettikten sonra. Yıldız Camii'ndeki Cuma namazından sonra görüşmek için randevu verdiğini birkaç gün önce haremde

Sabiha Sultan'la kadın efendilerin kulağına fısıldamıştı. Randevuyu isteyenin Mustafa Kemal olması, konuşma konusunu aşağı yukarı belli edecek durumdaydı, Vahidettin, onun söyleceklerini artık bütün ana çizgileriyle biliyordu, bir tuzağa düşmemek için de önceden bütün tedbirlerini almış bulunuyordu. Elbette, işin bu siyasal yanlarını ne kızına, ne sevgili oğlu Ertuğrul'a. ne de kadın efendilere açıyordu. Haremde siyaset yoktu. Kadınların ağızlarında bakla ıslanmıyordu. Haremde fısıldanan en küçük, en önemsiz bir sır çabucak görünmez köprülerden geçip İstanbul sosyetesinin, siyasîlerin kulaklarına gidiyordu. Haremde yalnız, kadından, güzellikten, nişanlanmalardan, evlenmelerden, süslü giyneklerden, mücevherattan ve aşktan konuşulabilirdi. Bugünlerde sarayın bahçıvanbaşısının kulübesine padişahın sık sık uğraması da haremde konuşulamazdı. Bahçıvanbaşının yeni yetişmekte olan dillere destan dilber kızı, Vahidettin'in kılları ağarmış, iri kemikli, kupkuru gövdesinde tatlı bir bahar havası yaratmış ve güzel bir çoban ateşi yakmış bulunuyordu. Padişah, bütün İstanbul'un, bütün Türkiye'nin ve belki saltanatın geleceği üzerine çökmüş bulunan karanlık felâket bulutları arasından güzel bahçıvan kızının .saçtığı ilkbahar aydınlığına doğru bütün iradesini yitirmiş gibi atılıyordu. Sarayda bunu bilmeyen yoktu. Kadınefendiler, üstlerine yeni bir âfet geleceğini seziyorlardı. Yeryüzünde Allah'tan sonra bir de padişah, yaptıklarının hesabını vermek zorunda değildi. Bunun için, hickimsenin ses çıkarmağa hakkı yoktu. Sakallarına inci dizen Deli İbrahim'in beşyüz cariyesinin hikâyesini hepsi işitmişti. Bunun için hallerine şükrediyorlardı.

Haremde her şeyden önce aşk düşünülür, bütün doymamış ruhlar ve gövdeler, aşka doğru dağlardan inen yağmur selleri gibi coşkunca atılır, aşk, ancak, rüyaları süsleyen, iri, ak manolya çiçekleri gibidir, gerçekten öyle naziktir ki, sıcak bir solukla, bir parmağın dokunuşu ile solarlar.

Sabiha Sultan, Mustafa Kemal'i saraya gittiği gün-

ler gizlice pencerelerden seyretmiş, yalnız yakından görememişti.

Cuma sabahlığına gelecek olan Mustafa Kemal'i yakından görmeğe karar vermişti. Yanında bir iki saraylı arkadaşı ve uzun boylu Sudanlı bir harem ağasiyle muhteşem bir saray arabasına binmiş ve namazdan çıkan paşayı karşılamak üzere ağaçlı yollarda birkaç kez gidip gelmişti.

Son moda kesilmiş saçları ve Paris modası ipekli elbiseleriyle arabaya kurulmuştu. Kurşunî pelerini, gümüş renkli mahmuzlarla pırıl pırıl, renkli çizmeleri ve paşa giynekleriyle düşünceli düşünceli landoda oturmuş olan Mustafa Kemal'i iyice görmüştü. Astragan kalpağının altından altın sarısı saçlar sarkıyor ve dudağının üzerinde Şehzade Faruk'unkine benzeyen sarı bir bıyık demeti bulunuyordu. Sabiha Sultan, onu pek düşünceli görmüştü. Uzaktan uzağa kaşlarının çatıklığı, yüzünün aşıklığı iyice' belli oluyordu. Acaba babasıyla herhangi bir iş üzerinde mi çekişmişti?

Mustafa Kemal, onun mahsustan attığı hafif bir kahkaha üzerine dönüp bakmıştı; bunun Sabiha Sultan olduğunu nereden bilecekti?. Mustafa Kemal, yanından geçip giden içi dolu landolara aldırış dahi etmeden düşüncelerinin kapkara dumanına gömülmüş olarak kendisini nal seslerinin ritmik tıkırtısına bırakmıştı. Harem ağası Mazhar, Sabiha Sultan'a :

— A, kuçuk sultanım, diye çıkıştı, hiç bir sultan, durup duruken böyle güler mi? Paşaya karşı çok ayıp olmadı mı?

— Olsun, paşa beni yüzümden tanımaz ki. Hem, ben onun yüzünü göreyim diye yaptım bunu, en sonra günah değil ya!

— Affedersin, kuçuk sultan, ben de sana günah demedim.

— Haydi, çocuklar, şimdi, doğru hareme gidelim! Bakalım baban onunla neler konuşmuş? Belki bizim nişanımızı bile kararlaştırmışlardır. Neme gerek, boylu boslu.

sarışın, yakışıklı bir paşa! Şu koca payitahtta istediği kızla evlenebilir.

Böyle konuşarak hareme girdiler.

Sabiha Sultan, yeniden yalnız kalmayı gereksemiştl. Koşarak odasına girdi. Aynanın karşısına geçti. Alagarson kesilmiş kumral saçlarını küçük fildişi bir tarakla tarıyor, bir yandan da iri ve sarı ışıklı gözlerinin içinde yaşayışın yeni sırlarını arıyordu. Artık, büyümüş, kocaman gelinlik bir kız olmuştu. Çok da güzeldi. Dünya, onun güzelliğiyle ilgilenmeğe, onun padişah kızı oluşundan vu güzelliğinden bir şeyler beklemeğe başlamıştı. Ne var ki oniki yaşından beri onun gönlünde yatan kahraman, bir türlü gerçekleşme nedir bilmiyordu.

Fildişi tarağı konsolun üzerine fırlattı, kar gibi ak bir sakız parçasını ağzına atarak çiğnerken gitti, pencerenin önündeki kenarları yıldızlı bir divana sırt üstü uzandı. Yüksek kornişlerden sarkan ağır tül perdeler aralanmıştı. Gökyüzü açıktı. Tertemiz kış maviliği üzerinden ak bulutlar geçiyordu. Bir yandan bol gıcır karıştırdığı sakızı çıtlatıp duruyor, bir yandan da hayalini işletiyordu. Artık, yaşayışına bir erkek hayali daha karışıyordu. Saray öyle kararlıydı ki, bu onun bir manolya gibi temiz ve ak yaşayışında ilk ve son gerçek erkek olacağa benziyordu. Bu erkek, Mustafa Kemal Paşa'dan başkası değildi. Onu seviyor muydu? Nasıl sevebilirdi onu? Onun üstüne hiçbir şey bilmiyordu ki, evlenmek için sevmek gerekmezdi ki. Hele bir padişah kızının kendi gönlüne göre sevgili seçmesi ne boş hayaldi. Bunu tam altı yıldır biliyordu. Evet, 1912 den beri demek tam on iki yaşından beri bunu yakından biliyordu. Genç kızlık hulyalariyle dolup taşan gönlünde ilk konuk ettiği güzel ve kahraman bir erkeğin hayali, şimdi bile olduğu yerde kımıldamadan duruyordu. Kahraman Hamidiye süvarisi Hüseyin Rauf bey, şimdi bile dünyanın en güzel erkeklerine meydan okuyarak, gönlünün ortasında bir altın madalyon içinde bütün güzelliğiyle parlıyordu. O, gerçek genç kız aşkını Rauf beyin yakışıklı bir deniz subayı kılığındaki resimleri karşısında

duymuş ve bu aşk tam altı yıl onu yangınlar içinde bırakmıştı.

Hüseyin Rauf beye âşık olduğu zaman henüz babası veliahttı. Çengelköy sırtlarında, geniş bir ağaçlık içindeki veliahtlık kasrında oturuyorlardı.

Bu köşkü Çengelköy üstündeki güzel manzaralı bir yere Köçeoğlu yaptırmış, sonra bunu Sultan Abdülmecit, satın almış, oğullarından Kemalettin efendiyi oraya yerleştirmişti.

Abdülhamid padişah olunca Kemalettin efendiye Balmumcu Çiftliği köşkünü vermiş; Çengelköy kasrına da çok sevdiği küçük kardeşi Vahidettin efendiyi yerleştirmişti. Gerek Kemalettin efendi, gerekse Vahidetten efendi, Köçeoğulları kasrının kimi yanlarını değiştirmişler, kimi eklemeler de yapmışlardı. Vahidettin efendi, kasrın geniş bahçelerine bir çok köşkler yaptırmıştı.

En eski köşk, zemin katı üzerine yapılmış tek katlı bir yapıydı ve yayman bir mimarisi vardı. Sonradan buna eklenen iki yanlı bir taş merdiven vardır ki, bundan büyük ve yumurta biçiminde bir sofaya girilmektedir; bu sofanın ilk bölümü düz tavanlardır. Antre görevi gören bu bölümde sağlı sollu yerli dolaplar vardı ve üzerleri çiçekli çamlarla süslüydü. Asıl sofa bölümü kubbeliydi ve bu sofaya tam altı kapı açılmaktaydı.

Sofanın sonunda ve sokak kapısının tam karşısında ise zemin katına inen bir merdiven vardı.

Bu yumurta biçimindeki sofa alaca renkli bir kumaşla kaplı bir mobilyayla döşenmişti. Yalnız bunların kenarları renk renk kadife kumaşlarla kaplanmıştı. Ortada büyük yaldızlı bir masa vardı, duvarlardaysa karşılıklı dört tane yumurta biçimi kristal ayna birbirine bakıyordu.

Bu salon, tavanın ortasına asılı büyük bir avize ile aydınlatılıyordu.

Sokak kapısından girilince sağ yandaki küçük salonda Mehmet Vahidettin efendi konuklarını karşılıyordu. Kabul salonunun üç penceresi, köşkün korusuna ve Çengelköy tepelerine bakıyordu. Duvarlar kalem işçiliğiyle, türlü biçimde panolarla süslüydü.

Bu salondaki mobilyalar altın yaldızlıydı ve kırmızı dallı bir kumaşla kaplıydılar. Odaya girildiğinde ortada yumurta biçimi bir masa, sağda üzüm yaprağı motifleriyle süslü bir aynalı konsol göze çarpıyordu. Konsolun üzerinde pembe çiçekli Saksonya bir saatle aynı türden beşer kollu iki şamdan konmuştu.

Yer hasırla döşeliydi. Hasırın üzerine de güzel Nice seccadeler serilmişti.

Kapıdan girilince sol yandaki küçük bir masa üzerinde bir lüks lâmbası yanmaktaydı. Odayı, bundan başka üzerleri çiçekli, yaldızlı sigara masaları süslemekteydi.

Köşkün yemiş ve süs ağaçlariyle dolu geniş bahçeleri Subiha Sultan'ı en çok çeken yerdi. Erguvan çiçeklerinin mor yağmuru ve leylâkların sık dalları altında koynunda Rauf beyiij gazetelerden kesilmiş resimleri ve gönlünde onun yakışıklı hayali gezer dolaşır, mutlu düşleriyle başbaşa bir düş çocuğu gibi yaşardı.

Yıldız Köşkü, şimdi, onu çok sıkıyordu. Burda bir cendereye girmiş gibi duyuyordu kendini. Yaşı ilerledikçe çevresindeki duvarlar hem daralmış, hem de yükselmişti. Çengelköy kasrının çiçekli rüzgârlar esen aydınlık bahçelerinde saçlarını dağıtarak koşup oynarken ne mutluydu! Doğa güzellikleri, hürriyetle, serbestlikle yan yanaydı. Babasının padişah olmasını o öyle istemişti ki, şimdiyse buna budalalık gözüyle bakıyordu. Oysa, bir padişahın sarayı bir genç kız ya da kadın için bir hapishaneden başka bir şey değildi.

Evet, ömrünün en güzel yılları Çengelköy kasrında geçmişti. Orası Yıldız'dan daha sessiz, daha ıssızdı. Yalnız daha havadar, daha güneşliydi. Gönlünde koskoca bir kahraman taşıyarak o ıssız güzellikler içinde saçlarını ve ipek eteklerini savurarak koşup oynamak, gezip dolaşmak, yıldızlarla ve çiçek yüklü ağaç dallarıyla başbaşa genç kızlık hülyaları kurmak ne ele geçmez, ne bulunmaz mutluluklardı! İnsan, demek, bir mutluluğun değerini onu yitirdikten sonra anlıyordu. Ya da bir yaşayış parçasının mutluluk olduğunu bundan uzaklaştıktan son-

ra anlamağa başlıyordu. Genç ve güzel bahriye subayının altı yıldır yüreğini yakan aşkı, ona acı bir mutluluk veriyordu.

Rauf bey, Balkan Savaşı'nda çoban yıldızı gibi parlayan tek kahramandı. Hamidiye gemisini sihirli bir masal gemisi gibi adalar denizinde ve Akdeniz'de dolaştırıp durmuş, yaptığı baskınlarla Bulgar ve Yunan ordusunun kalbini oynatmıştı.

Sabiha Sultan, bu yakışıklı, millî denizciyi tıpkı masallardaki kahramanları, padişah kızlarının sevdiği gibi seviyordu. Donanma dergilerinin, günlük gazetelerin en sempatik kişisi Rauf bey olmuştu. Balkan Savaşı'nın vahşi ve umutsuz yüzünü biricik ağartan oydu. Huni ona âşık olan bakalım, yalnız Sabiha Sultan mıydı? Kim bilir nice Türk kızı gazetelerden onun resimlerini kesip saklıyor ve yalnız kalınca gizli gizli seyrediyordu. Yalnız, bir prenses, bu masal korsanına âşık olmakta elbette daha çok hak sahibiydi. Çünkü, prensesler, kahramanların gözünde daha çok yer tutardı eskidenberi. Ne var ki, bu. yine de umutsuz bir aşktı. Çünkü, Sabiha Sultan'cık henüz on iki yaşındaydı. Henüz bir çocuk sanılıyor ve kendisine de o yolda davranılıyordu. Rauf beye aşkını bildirmek için hak sahibi oluncaya dek uzun yıllar geçmesi gerekiyordu.

Sabiha Sultan'cık, Çengelköy kasrında gönlünün gizli tapınağında Rauf beyin minicik altın heykeline tapına dursun Abdülmecit efendinin dal gibi incecik oğlu Faruk efendi de ara sıra çıkageliyor ve onun günlük hayatında yaşayan bir sayfa meydana getiriyordu. İri mavi gözleriyle saatlarca çapkın çapkın onu avlamağa çalışıyor, istediği yüzü de bir türlü bulamıyor, Çamlıca'daki köşklerinden bomboş getirdiği kalbini yine bomboş olarak lâstik tekerlekli landosunun içinde geri götürüyordu.

Sabiha Sultan'cık, yaşının küçüklüğüne bakmadan onun kızlar ve kadınlarla ne çeşit ilgilendiğini yakından biliyordu. Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı beyle evli olan ablası Ulviye Sultan, babası, annesi ve başka aile dostları arasında onun çapkınlıklarından sık sık konu-

şulurdu. Sabiha Sultan'cık için de bir tehlike olmaması üzerinde dikkatle durulurdu. Vahidettin efendi, Mecit efendiyi sevmediğinden daha o zamandan bu iş üzerinde titizlikle durmağa başlamıştı. Ulviye Sultan'la kocası da Balkan Savaşı'nın kötü günlerinde Çengelköy kasrına taşınmıştı. Bunun için de Sabiha Sultan, gece gündüz onun gözcülüğünde yaşıyordu.

Neyse en sonra Enver Paşa, yaşayışı skandale benzeyen bu şehzadeyi karşısına alıp bir güzel haşladıktan sonra Viyana'da askerî bir okula göndermiş, bu dert de böylece kapanmıştı.

Faruk efendinin bu yüksek askerî okulda bulunur ken de birçok serüvenler geçirdiği işitilmişse de, bu artık onları pek ilgilendirmiyordu.

Balkan Savaşı bitmiş, henüz açılan yaralar kapanmamıştı ki, Birinci Dünya Savaşı patlak vermişti. Fakat, Sabiha Sultan, bu kez de zengin genç kızlık hülyalarına gömülmeğe ve kalbinin cayır cayır yandığını duymağa başlamıştı. Enver Paşa, sevdiği adamı, o yakışıklı deniz kahramanını tutmuş, çetelerle İran dağlıklarına göndermişti. Sabiha Sultan da artık genç kızlığa girmeğe başlamıştı. Gittikçe serpiliyordu. Büyük savaş yıllarında, yine Çengelköy'ün güneşli, yeşillikli ve rüzgârlı tepelerinde geçen tatlı genç kızlık çağı da en sonra arkada kalmıştı. Çünkü, Sultan Reşat'ın ölümüyle babası padişah olmuş ve hemen Yıldız Sarayı'na taşınmışlardı.

Babası, padişah olunca, Sabiha Sultan, artık yeni yeni hırsların, iştahların, üzerinde toplandığı bir nokta haline gelmişti. Uzaktan, yakından kendisiyle evlenmek isteyen bir sürü insan türemişti. Saraya yakın her oğul sahibi baba, Sabiha Sultan'ı gelecek gelini olarak hayal temekten kendini alamıyordu. Kulaklarına dek gelen bu gibi haberlerle padişah da, genç kız da artık tedirgin olmağa başlamıştı. En sonra, bu türlü hırsların ve iştahların kabarıp durmasını önlemek için Vahidettin, bir düzon düşünmüş, Müşir Ahmet Paşa'nın Roma elçiliği memurlarından olan yeğeni Mehmet Ali beyle Sabiha Sultan'ın sözünü keser gibi yapmış ve bunu da kasten her yanu du

vurmuştu. Bu hiyle, bir süre olsun sıkıntılı istekli akınının önüne geçmişti. Bu arada Faruk'un kişisel ufuk psikolo-|ik taarruzları da Sabiha Sultan'ın Rauf beye karşı duyduğu aşkın altın kalkanında kolayca kırılmıştı.

Sabiha Sultan'ın kalbi masal prenslerinin kalpleıı gibi aşktan yana dursun. Ulviye Sultan en sonra onun için bir fedakârlık, bir ablalık yapmağa karar vermişti. Koca sı İsmail Hakkı bey de kurmay albaylardan ve pudişuh yaverlerindendi. Rauf beyle tanışıklığı vardı. Sabiha Sultan'ın aşkını ona duyurmak görevini seve seve üzerine almıştı. Rauf bey, İsmail Hakkı beyi dinlemiş ve ona şu karşılığı vermişti :

— Ben askerim. Sultan hanımın dizi dibinde geçire cek vaktim yoktur.

Rauf bey, saray damatlarının nasıl aylak kişiler olduğunu ve böyle bir yaşayışa hiç bir vakit dayanamıyacağını biliyordu. Onun için de verdiği karşılık kesin ol,, muştu.

Mehmet Ali beyle Sabiha Sultan'ın sözleri kesildik ten bir süre sonra istekliler kafilesi, yine sarayın yolunu tutmağa başlamıştı. Çünkü herkes Mehmet Ali bey işinin bir blöf olduğunu anlamıştı. İlkin Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından bir subay. Saffet bey (Aı ikan. millî hükümette Maarif Vekili). Sabiha Sultan'la evlenmek istediğini saraya bildirdi. Bu, fiyasko ile sonuçlandı. O sıralarda İran'ın Türk hükümdarı Ahmet Kaçar Şah İstanbul'a gelmiş, padişaha konuk olmuştu. İran elçisinin verdiği bilgi ve uyandırdığı ilgi üzerine Sabiha Sultan'la evlenmek istediğini elçi vasıtasiyle padişaha bildirdi. Onu da nazikçe «red cevabı» verildi. Sabihu Sultan, Şah Ahmet Kaçar'la evlenmek istemediğini kesm olarak söylemişti. Ahmet Kaçar, kısa boylu, çok esmer vo yuvarlak bir adamdı. Sabiha Sultan'ın bu karikatüıimsi Şuhu yul nız kahkahayla güleceği geliyordu. İran Şahı'nın Subiha Sultan'ca reddedilişi İstanbul sosyetesine yayılmıştı.

Sabiha Sultan'ın Şah Kaçar'la evleneceğini sanan Ömer Faruk, kıskançlıktan kendi kendini yiyordu. O mendebur herife hiç o güzelim Sultan yakışır mıydı? Faruk'-

un kıskançlık sıtması, pek uzun sürmemişti. ÇÜMKÜ Şah reddedilmişti. Bunun üzerine o da birkaç kez talihini denediyse de başaramadı. Ulviye Sultan'ın yaptığı aracılık, başarısızlığa uğramıştı. Faruk, yine de onun arkasında dolaşmaktan vazgeçmemişti. Sabiha Sultan, ilk önceleri Faruk'a kızıyordu. Şimdi, yalnızca acıyordu. Adaylar listesinde hepsinden baskın bir paşa vardı. İstanbul'un kurtarıcısı «arslan yeleli paşa» Mustafa Kemal Paşa. Artık bu işin olacağını aklı kesiyordu. Çünkü, babasının sık sık dediğine göre, bu, ordunun en kudretli kumandanıydı.

Hülyaya dalınca saatler rüzgâr gibi geçiyordu. Sabiha Sultan, bir güzel erkeği ilk sevdiğinden beri kaderine karışmak isteyen bütün erkekleri şöylece bir kez daha hayalinden geçirmişti. Rauf beyi şimdi de seviyordu. Öyle de olsa, Mustafa Kemal Paşa ile pek âlâ evlenebilirdi. Zaten, Rauf bey de aşkını reddetmiş değil miydi? Demek ki, kaderin üstüne varılamıyordu; kader ne derse o oluyordu. Sonra, sarayda söylendiğine göre Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey çok iyi arkadaştılar. Hep beraber geziyor, beraber görünüyorlardı.

Prenses Şivekâr'ın Perapalas Oteli'nin yakınındaki apartmanının salonlarında ikisi beraberce boy gösteriyor, prens ve prenseslerle, sosyetenin kaymağıyla konuşup görüşüyorlardı. Prenses Şivekâr, bu iki genç ve yakışıklı asken, salonlarının yıldızları olarak karşılıyor ve kabul ediyordu.

Aralıklı ve kenarları altın yaldızlı divandan doğrularak, konsolun gözünden bir sedef kakmalı çekmece çıkardı. Kapağını açtı. Burda Rauf beyin donanma ve harp mecmualarından kesilmiş türlü resimleri yanında Mustafa Kemal Paşa'nın da birkaç gazete resmi vardı. Mustafa Kemal, bu resimlerde tek başına değildi. Von Sandors'le, Esat Paşa ve karargâh arkadaşları ile beraberdi. Ve bunun gibi birkaç resim daha vardı. Rauf beyin başında fes, Mustafa Kemal'in başındaysa Enveriye Kabalak'ı vardı. Gazete resimleri pek donuk çıkıyor, paşanın küçük Çizgileri adamakıllı belli olmuyordu. Anlatıldığına göre gü-

zel adamdı. Nasıl etmeliydi de Mustafa Kemal'in eline kendi fotoğrafını iletebilmeliydi? Onun güzelliğini ne Rauf bey, ne de Mustafa Kemal Paşa, görmüştü! Rauf bey, onun bir resmini vaktiyle görmüş olsaydı mutlaka ona âşık olurdu. Bu işi hiç bir vakit başaramamıştı. Şimdi de Mustafa Kemal Paşa, çıkmıştı meydana. O da onun güzelliği üstüne bir şey bilmiyordu. Her sultan da güzel olacak değildi ya. İnşaallah Mustafa Kemal'e yapılacak öneri geri dönmez de Rauf beyde olduğu gibi sultanlık ve genç kızlık gururunu parça parça edip onu zehir gibi acı gözyaşlarına boğmazdı.

Sabiha Sultan «Ada sahillerinde bekliyorum» şarkısını mırıldanarak odasından çıktı.

KÜÇÜK EVİN DIRILTILARI

Mustafa Kemal, büyük bir umutsuzluk, hışım ve öfke ile Vahidettin'in huzurundan ayrıldıktan sonra yine büyük bir üzüntü ve sıkıntının göğsünü daralttığını, bütün duygularını ve düşüncelerini perişan etmeğe ve bu arada tam bir ihtilâlci, bir anarşist gibi çılgınca davranmak ihtiyacı ile kıvranmağa başlamıştı. Artık bu fesat yuvalarını, bu iflah olmaz, yola gelmez herifleri topyekûn yok etmek ve bunların kanlı enkazı üzerinde gerçek Türkiye barışını kurmak gerekiyordu. Fikret'in «Bir Lâhzai Teahhur» şiirinden mısralar mırıldanıyor, her padişahın tepesinde böyle bir bombanın patlaması gerektiğini düşünüyordu. Bu heriflerden hayır gelmeyeceğini, onlarla yapılacak kombinezonların kendisini büyük tehlikelerin, haysiyetsizliklerin, şerefsizliklerin, namussuzlukların kucağına atacağını bile bile şu ana değin bu türlü çplışmadan medet ummasına şaşıyordu. Hırslar, menfaatler, kinler, karanlık güçler, tabutlardan doğrulmuş, iktidara doğru koşarken, o nasıl olmuş da böyle «meşru» bir yoldan «iktidar»! ele geçirebileceğini düşünmüştü, Bu, gerçekten şaşılacak şeydi. Bugünden tezi yok, hemen İstanbul'un ve Türk toplumunun bütün kalburüstü fikir ve aksiyon

adamlarıyla, bütün kaabiliyetli ve namuslu, aynı zamanda kendine bağlı arkadaşlarıyla konuşup görüşecek, onların yurtseverlik duygularını kamçılayacak ve kuracağı muazzam komplo teşkilâtıyla bütün külüstür düşünceli bu Türk ve İnsanlık düşmanı herifleri kül edecekti. Harbiye'deyken çıkardıkları dergilerde Abdülhamit için yazmış olduğu, biçim ve ahenk yönünden epeyce zayıf, fakat, ruhça ateş saçan şiirlerini yeniden anıyor ve otuz sekiz yaşındaki bu ruhta o eski ateşin yüz kat daha üstününün bir volkan gibi patlamak üzere olduğunu duyuyordu. Kendisini dilsiz ve sağırlardan bir insan okyanusu ortasında yapayalnız da buluyordıv Bu şehir içi yalnızlığı insanların arasındaki yalnızlık, dağ başı yalnızlıklarından, yakan, kavuran çöllerdeki yalnızlıktan çok daha berbattı.

Çünkü orda insan en sonra yalnız kalmamak için bir gün kavuşacağını umduğu bir insan kalabalığının varlığını düşünerek avunabilirdi. Bu sağır ve dilsiz insan kalabalığından hangi yaşatan umuda yönelebilirdi,

Kendinde bir dev gücünün varlığını duyarken küçük, daracık bir odada yaşamağa zorlanmış bir zavallı mahkûmdan ayırtedilmez bir insan bilinciyle annesi 2übeyde'nln, Beşiktaş'ın yokuş bir yolunun her iki yanına sıralanmış evlerin 76 numaralısında pencerenin önüne oturmuş sigara üstüne sigara içiyor ve acı acı düşünüyordu. Dışarıda pis, yağmurlu bir hava vardı. Pencerenin önünden yukarı doğru yükselip giden yoldan geçen tek tük yolcular korkularını, umutsuzluklarını eski paltolarının, pardesülerinin altında gizleyerek rüzgâra ve yağmura karşı iki büklüm ilerliyorlardı.

İnsan böyle kapalı havalarda umutsuzluğunun, üzüntülerinin kat kat arttığını duyuyordu. Vahidettin, umutlarına son darbeyi indirmişti.

Odada bir odun sobası yanıyor, Zübeyde hanım, başındaki başörtüsüne sıkı sıkıya sarılmış olduğu halde yatağının üzerine bağdaş kurmuş, elindeki eski Kur'an'a dalmış, kendinden geçmiş, mırıltılarla ayetler okuyordu. Yalnız bu çok dalgın halinde bile ara sıra gözlerinin ucu ile oğlunun yüzüne gizli bakışlar fırlatıyor ve onun al-

nındaki derinleşmiş çizgilerde büyük bir iç savaşımının izlerini görüyordu. Onun bütün korkusu bu netameli zamanlarda oğlunun eskiden olduğu gibi gizli işlere karışması olasılığı idi. Çünkü Abdülhamit devrinde oğlunun Bekirağa bölüğündeki hapisliği zamanında çektiği üzüntüler ve korkulara benzer kimi duygular bir zamandanberi yine onun kalbini sık sık yoklayıp duruyordu.

Mustafa Kemal, dışarının puslu havasında Tevfik Fikret'in «Sis» şiirini andıran bir şeyler buluyordu. Bu soğuk ve sisli havada, ruhunu derinlemesine üşüten, yaratıcı hayal ve düşüncelerindeki enerjik atılışı frenleyen, durduran, içindeki cansıkıntısını göklere çıkaran bir güç vardı. Dudaklarında bir kez daha «Sis»in ilk mısrası konuktu: «Sarsmış yine afakini bir dud-u muannit!», «Yalnız, bu sisi yarıp çıkmak gerek!» diye düşünerek silkindi, sırtından bir ürperiş geçti. Kapının zili çalıyordu. Kapının zilinin çalmışını, bu evde her zaman pek öyle ilginç sayıl-, mazdı. Çünkü Mustafa Kemal, ordular grubuna kumanda etmiş bir paşaydı ve kapısında yaverlerinden tutun da türlü hizmetlerine bakan bir mangayı aşan bir kadrosu ve evin eski gediklisi olan erkek-kız birçok evlâtlık bulunuyordu. Bunun için de kapı sık sık açılıp kapanıyordu. Yalnız bu seferki kapı çalışta sanki manâlı ve hoppa bir ahenk vardı. Mustafa Kemal'in içindeki üşümeyi birdenbire bıçak gibi kesip atan şey, bu zilin tatlı ürperişi oldu. Bu umutsuz ve karanlık günlerde yanıbaşına dek sokulup onu bezginliklerinden ve aşırı öfkelerinden ayıran ve uzaklaştıran işte bu çıngıraktaki tatlı ürpertiyi meydana getiren sıcak elin sahibiydi. Koridordaki ayak seslerinden sonra odanın kapısı vuruldu. Evet, bu, o eldi. Zübeyde hanımın :

— Giriniz!

Sözü hemen bitmemişti ki, kapı açıldı ve kapının aralığında yirmi yaşlarında çok güzel, gülümseyen sempatik, ince vücutlu, orta boylu bir kadın başı göründü. Beyaz dişleri, geniş gülümseyişini büsbütün sempatikleştiriyor, gözlerinin içinde tatlı bir mutluluk yüzüyordu. Bu gözler Zübeyde hanımın üzerinde pek az durduktan sonra

Mustafa Kemal'in yüzüne takılmıştı ve orda dinleniyordu. Genç kadın, sonra çevik adımlarla Zübeyde hanımın yatağına doğru ilerliyerek elini öptü. Sırtında kara bir manto ve başında alagarson kesilmiş kumsal saçlarını sıkıca saran kara ipek bir baş örtüsü vardı. Saçlarının kısa uçları fildişi aklığındaki alnına doğru taranmıştı. Boynunda yabancı incilerden ak bir gerdanlık sarkıyordu. İri ve çok güzel gözleri alevli alevli parlıyordu. Şakımak ister gibi görünen küçük, duygulu bir ağzı ve dudakları vardı. Yüzünde hülyalı bir gülümseme yüzüyordu.

Mustafa Kemal kolağası olduğunda Fikriye henüz on yaşında bir kız çocuğuydu ve bu çok yakışıklı akraba subay üzerinde hiçbir umuda ve hülyaya koyulamayacak kadar küçük sayılırdı. Mustafa Kemal, Çanakkale'yi bir büyük zaferle taçlandıran Anafartalar'ı yapmış, rütbeleri yavaş olmakla birlikle artmış, doğuda Rus ordularının karşısında ikinci ordu kumandan vekili olarak verdiği başarılı savaşlardan sonra paşa olmuştu. Bu sıralarda Fikriye hâlâ uzaklardaydı. Yalnız, o eski yakışıklı akraba subayın paşa olduğunu işitiyor ve her paşa gibi onu da saçlı sakallı bir eski zaman paşası sanıyordu. Mustafa Kemal'le Zübeyde hanımın evinde yıllardan sonra ilk kez karşılaşınca şaşırmıştı. Karşısında sarışın, mavi gözlü bir erkek güzeli fidan gibi yükseliyordu. Bu erkek güzelini sımsıkı saran süslü paşa giyneği onu bir kat daha güzelleştiriyor, göz kamaştırıcı bir hale getiriyordu. Fikriye'nin, on beş yaş hülyalariyle dolu kalbinde birdenbire altın bir şimşek çakmıştı. Mustafa ağabeysi, artık, bir daha çıkmamak üzere onun kalbinin ta derinliklerine konuk olmuştu. Artık, Mustafa Kemal, onun, genç kızlık hülyalariyle beslediği «büyük aşk»ı olmuştu. Zübeyde hanımın hatırını sorarak doğruca kendisini ayakta bekleyen Mustafa Kemal'e doğru gitti; Mustafa Kemal iki eliyle onun iki elini yakalayarak :

— Hoş geldin Fikriye, nasılsın, diye sordu.

— Çok iyiyim, paşa ağabey! Siz nasılsınız,

Mustafa Kemal onun mantosunu duvara asarak onu kanepede yanına oturttu. Zübeyde hanım, bu anda göz-

lüklerinin üzerinden kaygılı bakışlarla oğlunun yüzüne bakıyordu. Onun yüzünde demin gördüğü derin üzüntü izleri silinip gitmiş, bunların yerini tatlı bir dostluk, arkadaşlık havası almıştı.

Fikriye, Mustafa Kemal'in üvey babası Ragıp beyin kardeşi albay Hüsamettin beyin kızıydı. Hüsamettin bey, her şeyin başının eğitim olduğunu anlayan ileri düşünceli bir askerdi. Bunun için de oğlunu doktor olarak yetiştirmiş, bu arada güzel kızı Fikriye'yi de okutmuştu. Bu okul süresince ona piyano hocası tutmuş, müzik dersleri de aldırmıştı.

Fikriye, piyanosunda batı müziğinin üstadlarından duygulu ve hülyalı parçalar çalabiliyordu. Fikriye'nin doğuş yeri Mora Yenişehir'iydi. Yenişehir kızları, Rumeli Türk kızlarının incileri sayılıyordu. Her nedense burası çok güzel kızlar yetiştiriyordu.

Fikriye, Mustafa Kemal'i çocukluğunun sisli, dumanlı camları arkasından tanıyordu.

Zübeyde hanım, bu akraba kızının eve her gelişinde içinde bir tedirginlik duymaktan bir türlü kendini alamıyordu. Fikriye'nin Mustafa Kemal'e bakarken bakışlarında biriken tatlılığa bir tek anlam verebiliyor, bunu da kendi kendine açıklamaktan çekiniyordu. İşin çapraşık yanı şuydu ki oğlu da ona bakarken gözlerinde aynı tatlılık ve aynı huzur görülüyordu. Acı acı görüyordu ki oğlunun çatık kaşlarını gevşeten ve asık suratını yumuşatan biricik ilâç da bugünlerde yalnız Fikriye'ydi.

Fikriye, ailece güzelliğiyle tanınmıştı. On beş yaşındanberi de sarışın paşa ağabeysi onun hülyalarını süsleyen biricik sihirli güzellikti.

Fikriye şimdi dul bir kadındı; bir zengin Mısırlı ile evlenmiş ve Mısırlı ile beraber Mısır'a gitmişti. Mısır'da korkunç ve dayanılmaz bir harem yaşayışının mapushaneden ayırtedilmez dört duvarı arasına düşmüş ve her türlü zengin yaşayış olanağına karşın yana yana İstanbul'u aramağa başlamıştı. Bu zengin Mısırlının ne kendisi, ne de zenginliği ona hiç de ideal şeyler gibi görünmemişti. Bir kez Mısır'ın sıcak havasında boğuluyor, son-

ra da bunun üzerine tuz biber ekiyordu. Selanik, istanbul gibi havaca ve tabiatça çok güzel yerlerde yaşamağa alışmış beyaz ve kumral erkeklerin güzelliğinde her zaman idealini bulur gibi olmuştu. Evet, hayalinde ideal olarak bir tek erkek güzeli yaşıyordu; bütün ömrünce o hayalin peşinden gitmiş gibiydi; bu yakışıklı ve şanlı şerefli erkek güzeli olan bütün düşlerinin el değmemiş cenneti gibiydi. Yalnız bu erkek güzeli de onun bu aşkından, bu platonik ve romantik sevgisinden bütün bütün habersiz görünüyordu.

Kalbinin önünde gururu bir duvar gibi yükselen bu aşk tanrısı, Mustafa Kemal'den başkası değildi. Onun sarışın yüzü, altın renkli saçları ve insanı mavi bir bıçak gibi biçen gözleri, en gizli duygularının biricik hâkimiydi. Mustafa Kemal, onun güzelliğini görmezlikten gelmiş ve bütün kadınlara yaptığı gibi ona da üzerinden aşırtma bakışlarla bakmıştı. Fikriye, Mısır'ın zengin ve sıcak ikliminde avunmak hülyasına kapılmış ve güneyin bir esmer erkeğiyle sarışın rüyasını boğmak istercesine kaçıp güneye gitmişti. Bu, boşunaydi: Kuzey illerinin sarışın ve güzel erkeği, güneyin yıldızlı gecelerini de fethetmişti.

Mısırlının servetini hiçe sayarak nasıl kuzeye koştuğunu bir kendisi bilirdi. Şunu da iyice anlamıştı ki. Mustafa Kemal'in kadından ve küçük evin mutluluğundan ötede daha büyük bekledikleri vardı. O. küçük bir kadınla küçük bir çatının altına girecek kıratta bir adam değildi. Bir kadın için onu zaptedebilmek, fethedebilmek ne kadar zordu, belki de olmayacak bir işti.

Fikriye, güney iklimlerinin korkunç sıcağından ve kadını hâlâ köle olarak düşünen esmer derili erkeğinden kurtulup da yine İstanbul'un tatlı havasına kavuşunca yitirdiği cenneti yeniden bulmuşçasına sevinmişti. Bu iklimi güzelleştiren örnek insan güzeli Mustafa Kemal de artık bütün ömrünce gezip dolaştığı cephelerden dönmüş, annesinin Beşiktaş'ta, Akaretler'deki 76 nolu evine gelip yerleşmiş bulunuyordu. Hâlâ ordu kumandanı maaşını ve tahsisatını alıyordu. Fikriye, Mustafa Kemal cephedeyken de saygıdeğer akrabası Zübeyde hanımı

ara sıra ziyaret eder, elini öper ve Mustafa Kemal ile ilgili en son haberleri alarak giderdi. Yalnız, Mustafa Kemal Adana'daki ordular grubu karargâhından süresiz olarak döndüğündenberi her gün Zübeyde hanımlardaydı; Mustafa Kemal'i bir gün görmeden edemiyordu. Yalnız, gerek Zübeyde hanımda, gerekse Makbule hanımda ona karşı bir hoşnutsuzluk başlamıştı. Mustafa Kemal'le böyle yakından ilgilenmesini istemiyorlardı. Çünkü onun güzelliği ve eski tanışıklığının verdiği cesaretle Mustafa Kemal'in kalbini kazanıp onunla evlenmesinden korkuyorlardı. Hele Makbule hanım, onu görünce deliye dönüyor, elinden gelse yüzüne kapıyı kapayıp onu bir kez kovmak istiyordu. Buna da cesaret edemiyordu. Çünkü, Mustafa Kemal'in bu sülük gibi yapışkan kadına yüz verdiğini, onun davranışlarını hoş karşıladığını görüyordu. Gerek kendisinin, gerekse annesinin bütün üzüntüleri, Mustafa Kemal'in bir dul kadınla evlenmesi korkusuydu. Zübeyde hanım, her anne gibi, haklı olarak paşa oğlunun şanlı şerefli bir düğünle evlenmesini istiyordu. Bu akrabaları olan dul kadının son halleri onları öyle üzmeğe başlamıştı ki o, eve gelince bütün huzurları kaçıyor ve durmaksızın onu göz hapsine alıyorlar; Mustafa Kemal'e bunu duyurmamak için de ellerinden geleni yapıyorlardı. Bunun genç paşanın gözünden kaçmasına da elbette imkân olamazdı. Gizliden gizliye kendilerine karşı açılan savaş Mustafa Kemal'i tedirgin etmeğe başlamıştı. Küçük bir ev yaşayışının günlük dırdırları onun sonsuz sabrı üzerinde yavaş yavaş zehirli bir karınca gibi işlemeğe başlamıştı. Makbule hanım, açıktan açığa Fikriye'yle tartışmalara girişiyor ve onun en basit düşüncelerine büyük bir şiddetle karşı koyuyor, ona saldırıyordu. Yine de bu savaş, Mustafa Kemal'in gözünden uzak tutulmağa, saklanmağa çalışılıyordu. Zübeyde hanım, daha olgun davranıyor:

— Bırak şu Fikriye'nin arkasını Makbule, diyordu, Mustafam ne yaparsa yapsın, her zaman yalnızca aklının gerektirdiğini yapar; benim korkum yok ondan. Çocuğum üzgün bugünlerde. Osmanlı devleti yıkılmış, or-

du dağılmış, herşey perişan, geleceğimiz karanlık! Görmüyor musun oğlanın yüzünden düşen bin parça oluyor. Fikriye, onun havasını biraz değiştiriyora benzer. Varsın asık suratçığı açılsın biraz. Kıyamet kopsa Mustafacığım evlenmez o kadınla! Sonra ben bırakır mıyım bir dul kadınla evlensin!.

Bu öğütler Makbule'yi bir süre yatıştırıyor, ne var ki, Makbule'nin içinde kaynayan hınç kazanı sıra bekliyor, yine taşıyor, evi birbirine katıyordu.

Fikriye, sadece gündüz konuğu değildi. Yatılı konukluk yapıyor, günlerce evde kaldığı oluyordu.

Mustafa Kemal, annesinin, gözlüklerinin üzerinden gerek kendisini, gerekse Fikriye'nin yüzüne fırlattığı kaçamak bakışları istemeyerek yakalıyor ve onun kafasından geçenleri pek iyi sezerek bıyıkaltından gülüyordu.

Fikriye, kendi evindeymiş gibi rahatça gidip sobaya odun attı ve ateşi canlandırdı. Sonra köşedeki bir sandalyede oturan evin ahiretliği Vasfiye'ye (Ülkü'nün annesi) :

—- Haydi Vasfiye, git çayla demliği getir de güzel bir çay demleyelim, dedi.

Sobanın üzerindeki büyük çaydanlıktaki su fıkır fıkır kaynayıp duruyordu.

Ahiretlik Vasfiye, yetişkin bir genç kız olup çıkmış, bu evin eski emektarıydı. Uzun yılların verdiği alışkanlık, artık, onu evin normal insanlarından biri haline getirmişti. Onun için ayaklarını sürüyerek dışarı çıktı, yüzünde sonsuz bir bezginlik ve usanç okunuyordu. Genç paşanın varlığı olmasa Fikriye ile çekişmeyi bile göze alabilirdi.

Dışarıdan gelenlerde mi kendisine emredecekti artık, Ne var ki gözleri Mustafa Kemal'in gözlerinin dayanılmaz keskin mavisiyle karşılaşınca adımlarını açtı. Mustafa Kemal'in gözlerinde yumuşak bir şefkat kadifesinden başka bir şey yoktu. Bu kızcağız onun acıdığı çocuklardan biriydi.

Vasfiye, kapıyı açıp dışarı çıkarken on, on iki yaşlarında kara, kuru bir erkek çocuğu bir kucak odunla içe-

rı girdi ve hiç kimsenin yüzüne bakmadan odunları sobanın arkasına yerleştirerek çıkmağa davrandı.

Mustafa Kemal :

— Abdurrahlm, dur hele, bakalım, dedi. Maşaallah epey büyümüşsün. Nasıl, yakında düşmanlara harp açarsak tüfek tutup vuruşabilir misin.

Çocuğun esmer yüzündeki kara gözlerinde büyük ve ciddi bir anlam vardı; yaşlı insan gözleriyle bakıyordu i

— Ne demek, dedi. Elbette vuruşurum. Onlar beni hayatta yapayalnız bıraktılar. . '

Öksüz Abdurrahim'in gözlerinde yaşlar vardı.

— Fakat, şimdi bir annen (Zübeyde hanımı gösterdi), bir ablan, bir de ağabeyin yok mu.

— Var, sağ olsun! Allah sizlere uzun ömürler versin.

Mustafa Kemal. Birinci Dünya Savaşı içinde doğu cephesinde, Van'da ikinci ordu kumandanı olarak bulunurken onu evlât edinerek İstanbul'a getirmişti. Abdurrahlm bir zamandır Zübeyde hanımın yanında yaşıyordu. Bu, Mustafa Kemal'in gençliğinden beri evlât edindiği öksüz ve kimsesiz çocuklardan biriydi. (Bunların sayısı dokuzu bulmuştur.)

Evlilik yaşayışının küçük mutluluklarını küçümseyen ya da hiçe sayan Mustafa Kemal, öksüz çocukları evlât edinerek bu korkunç boşluğun bir parçasını olsun doldurmanın çarelerini aramıştı.

Adana'dan döndüğünden beri siyaset işlerine öyle dalmıştı ki. evin bu küçük insanlarının yüzlerini bile doğru dürüst görememişti:

— Afife nerde. diye sordu.

— Odada, çağırayım mı,

— Çağır!

Abdürrahim çıktı. Biraz sonra kapı vuruldu.

içeri yine o yaşlarda kara, kuru bir kızcağız girdi. Başı öndeydi. Karşısındaki mavi gözlere bakmağa cesareti yoktu. Mustafa Kemal, bu kızcağızı da Bitlis çekilişinde karargâhıyla gerilere getirmiş ve annesinin yanına göndererek okutmağa başlamıştı. Bunun da ana-ba-

bası savaş kurbanları arasında bulunuyordu. Kızcağızın üzerinden hâlâ öksüzlüğün bütün anlamı akıyor gibiydi.

— Nasıl, Afife, mektebe gidiyor musun,

— Gidiyorum, paşam!

— Nasıl, derslerin İyi mi?

— İyi!

— Çalış kızım, bak, Zübeyde anan ve ben sağ oldukça sen bir daha hiç öksüzlük çekmeyeceksin. Yalnız çalış! Seni okutacağız, anladın mı?

Mustafa Kemal, doğu cephesinin yadigârı olan bu iki çocuğa baktıkça içinde tatlı bir sevinç duyuyordu. O olmasaydı bu iki yavrucağız da sayısız vatandaş ölülerinden iki adsız kurban olacaktı.

— Haydi, git, dersine çalış Afife!

Küçük kız başı önde dışarı çıktı.

Vasfiye elindeki tepsiyle içeri girince Fikriye, hemen onun elinden tepsiyi alıp masanın üzerine koydu. Çayı demledi.

— Böyle havada Zübeyde hanım teyzemle paşa ağabeyime kendi elimle çay vermek benim için büyük bir zevktir.

— Şimdi Mısır'ın tadı gelmiştir. Fikriye! Mısırlı zenginler yavaş yavaş göçmen kuşlar gibi bu sıcak iklime göç ederler. Sen de hayalinle olsun oraya gitmiyor musun bugünlerde?

— Mısır benim için mapushaneden başka bir şey değildi. İstanbul'u hiç bir yere değişmem.

— Bizim Alman generalleri de Mısır fatihi olmak istiyorlardı. Ne Anadolu çocukları gömdüler o kum cehennemlerine!

Kaşları çatılmıştı. Güney cephesi aklına gelince kafasının tası atıyordu. Enver Paşa'ya, Alman generallerine yaptığı bunca uyarmalar boşa gitmiş, orda hem akılsızlığın, hem de Arapların ihanetine uğramıştı. 7. Ordu ve Yıldırım Orduları grubu ile çektiği işkenceleri bir o bilirdi. Bunun için güney iklimlerinden hiç lâf edilmesine dayanamıyordu. Fikriye'nin de ordan kaçıp gelmiş olmasını çok doğru buluyordu.

Fikriye. Zübeyde hanımla Mustafa Kemal'in çaylarını koymuş, neşeli neşeli konuşuyor, bir hemşire bir hastasıyla uğraşır gibi genç paşayla ilgileniyor, sırasında kırışan yakasını düzeltiyor, düşen kaşlarını beyaz ve güzel parmaklarıyla yukarı kaldırıyordu.

Fikriye, yine tam böyle bir şefkat davranışı yapıyordu ki kapı hızla açıldı ve kapıda Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule'nin kendisine oldukça benzeyen yüzü göründü. Kaşları çatıktı ve Fikriye'nin ak parmaklarının davranışına takılan iri gözleri tiksinti ve hınçla doldu; bu iri gözler annesinin üzgün bakışlarıyla karşılaştı; bakışlarıyla iki kadın birkaç saniye konuştu.

Fikriye, Makbule'yi yeni görmüş gibi yaparak :

— Otur Makbule ablacığım, dedi. Sana da bir çay koyayım.

— Ben içtim çayımı, istemem.

— Ama, bak tavşan kanı gibi kızarmış!

— Sen iç de biraz yanakların kızarsın!

Bu söz üzerine Mustafa Kemal, odanın ortasında dikilip duran kız kardeşinin yüzüne azarlayan bir bakışla baktı. Bu ara emir eri vurmadan kapıyı açtı ve Mustafa Kemal'e :

— Fethi bey geldi, paşam! dedi.

Mustafa Kemal ayağa kalkmıştı:

— Nerde?

— Koridorda sizi bekliyor, paşam!

Mustafa Kemal dışarı çıkarken Zübeyde hanım :

— Mustafa, oğlum Fethi'yi bu odaya al, ben de göreyim onu! dedi.

Fethi bey uzun boyu, ince vücudu, dostluk, iyi niyet ve zekâ dolu küçük yüzü ile içeri girince doğru Zübeyde hanımın yatağına gitti, saygı ile elini öptü.

— Nasılsınız, Zübeyde hanım teyzeciğim, iyisiniz in şaallah?

— İlâhi Fethi, hep o Selanik'teki akıllı Fethi'sin sen! Hiç değişmemişsin. Gençlik şerbeti mi içtin nedir?

— Bu son olaylar bizi ihtiyarlatacağa benzer sevgili

teyzeciğim. Oğlunun yüzündeki perişanlıktan işi anlamıyor musun?

Mustafa Kemal :

— Vasfiye kızım, beyefendiye bir kahve yapsınlar, dedi.

— Çay var ya, ben de sizinle berabor çay içeyim.

Fethi bey, dikkatle Mustafa Kemal'in yüzüne bakıyor ve bu yüzün çizgilerinde dünkü saray randevusunun olumlu olumsuz izlenimlerini araştırıyordu.

— Ne oldu?

— Hiç! Herif kös dinlemiş! Hiçbir şey de olacağa benzemiyor. Artık insiyatif bize geçti demektir.

Zübeyde hanım, gözlüklerinin* üzerinden oğluna kaçamak bir göz attı. Oğlunun sözlerinden bir tek sözcük kaçırmak niyetinde değildi. Fethi bey do eski hürriyetçilerden olduğundan onların başbaşa vermesinden kuşkulanıyordu.

— İnsiyatif, ama, nasıl?

Mustafa Kemal annesinin kaygılı yüzüne baktı :

— Gel, yukarı benim odaya çıkalım, dedi. Vasfiye kızım, benim sobayı da tutuştur çabucak!

Kalkıp odadan çıktılar. Merdivenlerden yukarı çıkarlarken Mustafa Kemal ;

— «Bir lâhzai teahhur» şiirini hatırlar mısın? diye sordu.

— Peki, hatırladım?

— İşte tarih döndü, dolaştı, yine o noktaya geldi. Şimdi, iş, bir an bile gecikmeye gelmeyecek kadar acele.

— Yani?

— Yanisi manisi şu ki, Vahidettin'in sarayının temellerine bir bomba koyup, bütün saltanatıylu havaya uçurmak ve Tevfik Fikret'in ruhunu şâd etmek gerek.

Ali Fethi bey, bu söze gülmedi, çünkü, bu eski arkadaşını bir çok defa dişine vurmuştu. O, yapamayacağı bir sözü hiç bir vakit söylemezdi.

Mustafa Kemal, Ali Fethi beyle odasına çıktığında Vasfiye. kaygısızca sobayı tutuşturmağa çalışıyordu. O

onda Fikriye iri adımlarla odaya girdi; Vasfiye'yi bir yana iterek odunların arasına kocaman bir çıra yerleştirdi, mumlu kibriti çakıp tutuşturdu ve:

— Birer köpüklü kahve de içmez misiniz? diye her iki adamın gözlerine bakarak sordu.

Fethi bey:

— Var ol, Fikriye hanım, dedi, içimizden geçenleri de ne güzel anlıyorsun!

Fikriye, gülerek dışarı koştu, Vasfiye de kapıyı çekerek onun arkasından çıktı.

İki eski ihtilâlci arkadaş, Kipert'in Türkiye haritası karşısında ayakta konuşmağa başladı:

— Evet, Fethi, bundan sonra yapılacak iş, sağlam ve teşkilâtlı bir komitacılıktır. Senin, benim gibilerin kaderi artık görünmüştür: Bugün yarın tevkif edilmek! İlk önce baş olabilecek güçte olanları zararsız hale getirecekler, ondan sonra da Türk milletinin mezarını kazacaklar. Fakat onlara bu fırsatı vermeyeceğiz. Fethi; aklı başındakiler gizlice toplantılar yaparak bu korkunç derde çare arayacağız.

— Evet, başka çare de yok. Yalnız bütün mesele işe nereden başlayacağımız!

— Monşer, iş Anadolu'da! Ferman padişahın, dağlar bizimdir.

— Evet, dağlar çok şey hallediyor. Dağların psikolojisi çok büyüktür. Bir tek adam dağda koca bir ordu gibi görünür. Niyazi bey, arkasındaki birkaç kişiyle Rcsne dağlarında bir Napolyon ordusu gibi korkunç görünmüş ve hiç yıkılmayacak sanılan Abdülhamit'i dize getirmişti.

— Evet, iyi söylüyorsun; ferman padişahın, dağlar bizim. Fethi! Fakat, o dağlara sade bir Çakırcalı Olarak değil de biraz daha teşkilâtlıca ulaşmamız gerek.

—• Yakup Cemil'in tabancası da artık bu dâvada iş görmez. Karşımızda hem iç, hem de dış düşmanlar var.

Fikriye, bu anda kahveleri getirdi, soba ile uğraşmaya başladı. Karşılıklı birer koltuğa yerleşerek kahvelerini höpürdetmeğe başlamadan önce ortadaki gümüş tabakadan birer sigara alıp yaktılar.

Mustafa Kemal, kendisi gibi düşünen bir arkadaş daha bulmuştu. Bunun için ihtilâle olup bitmiş gözüyle bakıyor, seviniyordu. Ali Fethi beye karşı güveni hiçbir vakit sarsılmamıştı. Dağın dik yamacında meydana getirdikleri bu ilk dağcı basamağından yavaş yavaş ilk mağarayı alacakları doruğa dek çıkacaklardı.

Mustafa Kemal:

— Fikriye, elceğizine sağlık, ne güzel kahve bu!

Bu iltifatta yeniden başlayan iyimserliğin aydınlığı vardı. Fikriye'nin güzel yüzünde ve sevgi dolu gözlerinde sevinç de bu iyimserliğin dozunu yükseltiyordu.

Aşağı katta ortalığı serbest bulan Makbule, annesinin yatağının kenarına ilişmiş, hırsından soluyordu :

— Karıya bak, ağabeyimin peşini bırakıyor mu? Sanki göbeği ağabeyimle kesilmiş! Anne, vallahi, billahi bir gün kovacağım ben bu kadını!

Annesi yatağından doğruldu :

— Aman, sakın ha. Makbule! Ağabeyini gücendirirsin. Bilirsin o böyle sıkıntıya gelmez. Çıkar gider evden.

— Ne yapayım, dayanamıyorum bu kadının yüzsüzlüğüne. Biliyorum onun niyetini ben. Sözüm ona: Ağabeyimi tongaya bastırarak onunla evlenecek! Yağma yok. Fikriye hanım, paşa ağabeyim, senin gibilerine hiçbir vakit metelik vermemiştir. Sen, yine Mısır'daki kayış gibi Arabına dön! Parasına kapılarak Mısırlara kadar gittin; parada iş olmadığını görerek şimdi de gelmiş kadınlara pul vermeyen bir adamı baştan çıkarmağa çalışıyorsun, fakat, gayretin boşunadır. Fikriye hanımcık!

Bu sırada kapı açıldı, Fikriye, canlı adımlarla içeri girdi. Son sözden kulağına bir iki sözcük çalınmıştı, ama hiç işitmemiş gibi yaptı i

— Kendime yatak yaptırdım, dedi. Paşa ağabeyime hizmet etmek üzere birkaç gün konuğunuz olacağım.

— Kalmanı ağabeyim mi söyledi?

—- Evet, o rica etti.

Ana-kız üzgün bakışlcrla bakıştılar.

ESİR İSTANBUL'UN CİLVELERİ

Beşiktaş'ta, Akaretler'deki dik yokuşta sıralanmış ve birbirine omuz vermiş evlerden 76 numaralısında son konukluk günlerini geçiren Mustafa Kemal, masasının başında oturmuş, sırtında gecelik entarisi, henüz gece kılığında, üst üste sigara ve kahve İçiyor, bir yandan da eski evrak ve mektuplarını karıştırıyor, bunlar arasında önemli ve tehlikeli olanlarını bir yana ayırıyordu. Sağduyusu, ona çevresinin görünür görünmez kazalar, belâlar ve tehlikelerle dolu olduğunu söylüyordu. Artık, İstanbul'un temelli yaşanacak bir yer olmadığını iyice anlamıştı. Onun için bu şehir ancak savaş için gizli hazırlıklar yapılacak, gizli köprü başları kurulduktan sonra yeniden zaptedilmek İçin boşaltılacak bir yerdi. Artık, istanbul'da hiçbir Türk için güven yoktu. Kendisi gibi tanınmış ve düşmanlara Çanakkale'de korkunç darbeler indirmiş bir general için ise bu şehirde güven denen şeyin zerresi bulunamazdı.

Bugün, burda yaşayış, sadece bir serüven sayılabilirdi. Afrika'nın vahşi ormanlarında bir beyaz için ne denil güven varsa onun için de istanbul'da ancak o denli güven vardı. Ne var ki burasını böyle «sellemehusselâm» bırakıp gitmek de olamazdı. Kime bırakılıp gidilebilirdi bu güzel şehir? Hâlâ bütün Türkiye'nin beyni bu güzel ve mutsuz şehirde işliyordu. Bu beyni yabancı ve namert ellere bırakarak mı gidecekti? Gözlerinin önünde hep Anadolu vardı. Bugün, Anadolu öyle umutsuz ve perişan bir yerdi ki en şanlı şerefli bir paşa bile orda bir sinek gibi yitip gidebilir, bayağı bir eşkiya «muamelesi» görerek hakaretlere uğrayabilir, öldürülebllirdi. Anadolu'ya geçerken bile bir sıfat taşıyarak, ordu kalıntılarının, sivil idare bürokrasilerinin önem vereceği bir memuriyet adı alarak geçmek gerekti. Bu İş nasıl olacaktı? işin en önemli yanı buydu. Ancak böyle bir yüksek sıfat ve memuriyetle Anadolu'ya geçerek ordaki hazır teşkilât kalıntılarına el koyabilir ve (A) dan İşe başlamak «külfetisnden kurtulabilirdi.

Mavi sigara dumanları masadan halka halka yükseliyor, yüksek tavana dek çıktıktan sonra yine aşağı iniyor ve bir sis gibi odanın havasını ağırlaştırıyordu. Birazdan evden çıkacak, doğruca Fethi'nin apartmanına gidecekti. Parti sekreterliği, elçilik, dahiliye nazırlığı, parti liderliği yapmış olan bu eski arkadaşından şimdilik en İyi anlayışı bulduğunu anlıyordu. Onunla ortaklaşa ve başarısız bir gazetecilikleri de vardı. O da o Minber gazetesinde bir sürü makale yazmış, bir şeyler söylemek istemişti. Bu işte paralarını batırmaktan başka bir şey yapamamışlardı. Fethi'de anlayışlı, tecrübeli bir politikacı, içten bir arkadaş, sağlam bir teşkilâtçı ve Makedonyalılıktan gelme sinsi ve yararlı bir komitecilik ruhu vardı. Bütün bunlar şu sıralarda en çok işine gelen şeylerdi. Gerçi, Fethi de kendisi gibi eski bir askerdi, diplomatlık ve politikacılık yaşayışı uzunca sürdüğünden bugün kendisinden daha iyi siyasetten anlıyordu.

Bu kocaman ordular idare etmiş, varlığının her zerresi hareket isteyen genç paşa, bir Moren gibi kenara atılmıştı. Şimdi, bu yalnızlığın ve hareketsizliğin öldürücü toksinlerinden ruhunu ve vücudunu kurtarabilmek için boşuna çabalayıp durmuyordu. Bu felâketli ve karanlık günler lâbirentinin sonunda ışığı, aydınlığı göreceğine yüzde yüz inanıyordu. İşte, içinde hiç bir vakit gitmeyen bu güçtü ki, onu bu öldürücü sıkıntı dumanlarıyla örtülü günlerin çürütücü şerrinden koruyordu.

Hareketsiz durması imkânsızdı, kalktı odada aşağı yukarı biraz gezindi. Sonra ağır ağır giyinmeye başladı. Belki bu asker giyneğini son olarak giyiyordu. Çünkü, bu şerefli paşa üniforması, artık giyen, taşıyan kimse için bir tehlikeden başka bir şey değildi. İstanbul'un caddeleri, kıyısı bucağı hep bu giyneğe düşman gözüyle bakıyor, bunu yırtıp parçalamak ve içindekini de bin parça etmek istiyordu. İstanbul'da kollarını sallayarak gezen düşmanlar, hâlâ, bu giynekte kendileri için bir tehlike sezdiklerinden mi nedir buna düşmanca bakışlarla bakıyorlardı.

işte, bunun içindir ki, artık sivil bir kat giynek giyip sokağa böyle çıkmanın gerektiğine inanmıştı. Kamuflaj devri gelip çatmıştı. Herkesin giydiği giyneği giyerek gezmek en akıllıca işti.

Hem yavaş yavaş giyiniyor, hem de böyle düşünüyordu. Bu sırada aşağıdan, kapının önünden birçok gürültüler işitti. Kız kardeşi Makbule'nin ve emirerinin bağırıp çağırdıkları ve İtalyanca konuşmalar, emre benzer sesler işitiliyordu. Küçük Abdürrahim. Afife, Vasfiye koşarak soluk soluğa yukarı çıkmış, paşanın kapısını doğuyorlardı.

Soğukkanlıca kapıyı açtı :

— Ne var, oğlum?

— Gâvurlar içeri girmek istiyor.

— Ne gâvuru oğlum?

Vasfiye atıldı:

— Yabancı askerler paşa ağabey! İçeri girip evi ara- *j*
mak istiyorlar.

O zaman, Mustafa Kemal, işi anladı:

— Siz inin aşağı, ben şimdi geliyorum, dedi.

Giyinerek aşağı indiğinde cümle kapısından koridora girmiş bir manga İtalyan askeri gördü. Başlarında küçük rütbeli bir subay vardı. Emireri kollarını açmış, bu süngü takmış askerleri yukarı bırakmamağa çalışıyordu. Öfkeden gözleri dönmüştü. Mustafa Kemal, İtalyan subayına Fransızca :

— Ben ordu kumandanı General Mustafa Kemal! dedi. Ne istiyorsunuz burdan? Haydi, hemen çıkın gidin evimden.

İtalyan subayının söylediklerini bir Ermeni tercüman şöylece Türkçeleştirdi :

— Biz böyle emir aldık, yerine getirmek zorundayız.

— Kimdir size bu emri veren?

— Kumandanımız!

— Evimden çıkmanız için ne yapmalıyım?

— Kumandanımızdan bir emir getirmelisiniz!

— Öyleyse ben bu emri almağa çalışacağım. Siz de bu süre içinde olduğunuz yerde kalınız!

Subay:

— Başüstüne. ekselans! dedi ve emir gelinceye dek başka bir şey yapmayacağını anlattı. Bu nazikçe bir duvranıştı.

Mustafa Kemal, evden çıkarken, İtalyan askerleri subaylarıyla saygı ile kenara çekilip yol verdiler. Mustafa Kemal bir köşe yukardaki Diyarbakırlı Kâzım Paşa'nın apartmanına koştu. Kendi telefonu olmadığından gerekince hep onun telefonunu kullanırdı. Hemen İtalyan mümessilliğini aradı. Telefona çıkan kalyana başına gelen işi anlattı. Telefonda biraz bekledikten sonra, ona şu cevap verildi;

— Affedersiniz, mutlaka bir yanlışlık olmalı, askerlerin başındaki subayı telefona çağırırsanız emir verilecektir.

Mustafa Kemal, hemen subayı çağırttı. Subay kendisiyle konuşan kişi karşısında saygılı bir durum almış ikide bir yalnız :

— Si, sinyor! Si, sinyor! deyip duruyordu.

Subay, konuşmayı bitirdikten sonra askerlerinin başına döndü ve İtalyanca birkaç söz söyledikten sonra Mustafa Kemal'i askerce ve saygı ile selâmladı ve askerlerine sert bir kumanda vererek onları yokuş yukarı yürütmeye başladı. Mustafa Kemal, merdivenlerin üzerinde durmuş, gümüş tabakasından çıkardığı bir sigarayı tabakanın arkasına bir iki kez vurduktan sonra yakmak için çakmağını ararken emireri elindeki mumlu kibriti atik bir davranışla yakarak onun sigarasına tuttu. Karşı karşıya bakan bütün Akaret evlerinin kapılarının önü ve pencereler meraklı Türk halkıyla dolmuştu. Herkes, Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal'in tutuklanarak götürüleceğini sanmıştı.

Herkesin yüzü asıktı. Bu tanınmış paşanın başına gelen şey, yarın onların da başına gelebilirdi. Evet, kara günler gelip çatmıştı. Seyircilerin yüzlerini kaplayan üzüntü bulutu bunları anlatıyordu.

Mustafa Kemal, sigarasından bir iki soluk çekerek çalımlı asker adımıyla yokuştan yukarı çıkmakta olan Ital-

yan askerlerinin arkasından dalgın dalgın baktı. Meraklı insan bakışları, bu yakışıklı, mavi gözlü genç paşanın üzüntüsünü daha iyi görmek için her yandan uzanmaktaydı. Mustafa Kemal, İtalyan askerleri köşeyi döndükten sonra kendisini gözetleyen insan başlarına daha çok şehlâlaşan gözleriyle dulgın bir bakış fırlattı. Elindeki yanmış sigarayı kaldırıma fırlatarak içeri girdi. İçeri girdikten sonra da :

— Bu şehir artık yaşanmaz hale geldi, dedi. Olaylar hızlanıyor.

Bunu daha çok kendi kendisiyle konuşmak ihtiyacıyla söylemişti.

Annesinin odasına girdiğinde onu gözleri büyümüş olarak camlara abanmış buldu :

— Ne oldu, yine böyle, paşa?

— Ne olacak anne, olacağı buydu. Talât'la Enver'-in bize yadigâr ettiği durum bu, işte! Ben bu durumu yıl-, larca önce görmüştüm. Zavallı Yakup Cemil de bu yüzden hayatını feda etti. Zavallıcık, paşaları temizleyerek beni başa geçirmek istiyordu. Sanki ben onun yardımına muhtaçmışım gibi!

Ertesi gün. Şişli bölgesi İtalyan kumandanının arkası yazılı bir kartı geldi. Bu yazılar şunu diyordu: «Bu eve hiç kimse zorla giremez.»

Evdekiler bu yazıyı, belki bir gün gerekir diye bir kenarda sakladılar. Ne var ki daha sonra, Şişli'deki evde yapılan ikinci bir baskın ve araştırmada, İngiliz subayının bu zavallı kâğıt parçasını bir paçavra gibi yırtıp attığı görülecektir.

BAŞARILI BİR MİZANSEN

Bir millet, bir memleket için necat ve muvaffakiyet istiyorsak bunu bir şahıstan hiçbir vakit talep etmemeliyiz.
Atatürk

Mustafa Kemal, Prenses Şivekâr'ın salonundan geliyordu. Perapalas'ın kapısında Rauf beyden ayrılmıştı, prenses Şivekâr, salonlarında subaydan geçilmeyen yüksek sosyetenin en tanınmış kadınıydı. Güzel sosyete kadınlarının; yakışıklı, yüksek rütbeli subayların her zaman ziyaret ettiği bu salonlar, bütün savaş süresince açık olduğu gibi bırakışma yıllarında da açıktı. Mustafa Kemal. Mersedes oiomobiline binip yanına da Rauf beyi alarak oraya giderken paşa giyneğini giyiyordu. Rauf bey de onun gibi resmî giyneğini giyerek gidiyordu. Felâket yıllarının zor belâ yarattığı bu iki kahraman, orda, bol ışık ve güzel yüzler karşısında avunma arıyorlardı.

Perapalas'ın kapısından içeri girdiğinde sağ yandaki direkli geniş salona kimi İngiliz subaylarının geçtiğini gördü. Sırtındaki kurşun renkli kurmay pelerinini çıkarıp garsonlardan birine vererek o da salona geçti. Doğru, yukarı odasına çıkmak istediyse de içini bir şeytan kurcaladığından bu yüksek rütbeli subayların kim olduğunu merak etmişti. Gitti, taş direklerin arasında onları görebileceği bir yere oturdu, limonlu bir çay istedi. Yalnız, o salona girdiğinde İngiliz subayları grubu ilgi ve dikkatle ona bakmıştı.

Mustafa Kemal, ince uzun boylu, küçük dik bıyıklı ve uzun boyunlu General Harrington'u hemen tanımıştı. Onu bir iki kez uzaktan görmüşlüğü vardı. Mustafa Kemal, İngiliz generallerinin fena halde merakını çektiğini anlıyordu. Gözünün kuyruğuyla onları dikizliyor, hepsinin de açıkça kendisine baktıklarını görüyordu.

O ise büyük fincandaki limonlu çayını yudumluyor, onları görmezlikten geliyordu. Bu sırada General Harrington garsonu çağırdı ve Mustafa Kemal'in kim olduğunu sordu. Bunu öğrenince ilgileri büsbütün artmıştı.

Mustafa Kemal, bunu da gözden kaçırmamıştı. Biraz sonra Perapalas'ın adamlarından biriyle bir İngi.iz subayı, Mustafa Kemal'in başucuna dikiliverdi.

— Ne istiyorsunuz?

— Paşa hazretleri. General Harrington sizi masasında görmekle çok mutlu olacağını söylüyor.

Mustafa Kemal, çok düşünmedi ve o yana bile bakmadan :

— Biz yerliyiz, Harrington cenapları misafir sayılır, o bizim masamıza buyursun) diye kestirip attı.

Bu haber İngiliz subaylarına iletildi ve hepsinin de suratı asıldı. Mustafa Kemal, onların kendi masasına gelmeyeceğini biliyordu. Çayını içtikten sonra biıaz daha oturdu. Sonra, sigarasını kütüğe bastırarak kalktı ve İn giiiz subaylarına bir göz bile atmadan yavaş yavaş merdivenlerden çıkmağa başladı. Odasına çıkarken de şöylo söyleniyordu :

— Durup dururken al sana bir belâ daha. Kim dedi sana işgal orduları kumandanına gözük, sonra da meydan oku diye!

Mustafa Kemal, annesinin Akaretler'deki küçük evine sığamamış, Perapalas'ın Halic'e bakan bir dairesine taşınmıştı.

Karanlık günler sürüp gidiyordu. Mustafa Kemal'in padişahla son konuştuğu gündenberi süren şaşkınlığı ve sersemliği henüz geçmemişken bir sabah buna bir başkası daha eklendi. Sabah gazeteleri büyük puntolarla «Meclisi Mebusan»ın dağıtıldığını yazıyordu. Uşak, güze telerle içeri girince bir türlü korku ile bunlara el attı. Zaten her sabah gazeteler gelince büyük bir bomba etkisi yapan haberlerle karşılaşacakmış gibi hazırlıklı bulunuyordu. Evet, bu memlekette artık her şey olabilirdi. Bunun için gazetelerin verdiği en korkunç haberlere şaşmamalıydı.

Büyük manşetlerle «Meclisi Mebusamnn dağıtıldığını yazan gazeteler Vahidettin'in dağıtış nedenini de «iradei seniye» olarak koymuşlardı :

«Esbabı zaruriyeti siyasiyeden naşi meclisi mebusanın feshi iktiza etmiş ve kanuni esasimizin muaddel yedinci maddesinin fıkrai mahsusası mucibince ledeliktiza meclisi mebusanın feshi hukuku şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen meclisi mezkûrun bugünden itibaren bermucibi kanun feshini irade eylerim.»

Mustafa Kemal, bu satırları büyük bir dikkatle oku-

du ve hiç de şaşmadı. Çünkü. Vahidettin'in selâmlığında kendisi ile bilmece gibi konuşması onda bu şüpheyi uyandırmıştı bile.

Yeni kabineyi teşkil edenlerin adlarını merakla gözden geçirdi. Kabineyi yeniden Tevfik Paşa kurmuştu. Harbiye Nazırlığına Yaver Paşa, Bahriyeye Ali Rıza Paşa, Hariciyeye Mustafa Reşit Paşalar getirilmişti ki, bu iki paşa, zaten bundan önceki kabinede de aynı makamda bulunuyorlardı. Evkaf nazırı İzzet Bey, vekâleten Dahiliye Nazırlığına bakacaktı.

Bu kabine, hükümetin gittikçe daha çok pasifleştiğini, işe yaramaz bir duruma geldiğini gösteriyordu.

Mustafa Kemal, bu beklediği haberi gazetede en sonra gördü ve Vahidettin'in kendisini bu kötü maksadında başarılı ve gerekli bir figüran olarak kullanmış olduğunu anladı.

Selâmlıktaki bunca önemli insan içinde kendisine neden randevu vermiş olduğunun nedenini şimdi daha iyi anlıyordu. Demek ki, o gün, kendisi, orda bilmeyerek önemli bir rol oynamıştı. Padişah yarın başarmayı tasarladığı tehlikeli bir işi sözde kendisine danışarak yapmış gibi bir durum almıştı.

«Vay köftehor, diye düşündü, ben de buldu buldu da benimle selâmlıkta mı konuşmayı buldu? Bunun altında bir bit yeniği var ama, baklım ne zaman patlak verecek, diyordum. Demek ki, Vahidettin'in fendi Mustafa Kemal'i yendi. Fakat, dur hele, sonunda gülen iyi güler der frenkler. Bizim de sana güleceğimiz günler gelecek, Vahidettin efendi!»

Mustafa Kemal, acele giyinip Fethi beyi ararnak ve yeni sorunlar üzerinde dertleşmek için sokağa çıktığında şaşırıp kaldı. Çünkü, caddede tanıdıkların, görmezlikten gelerek geçtiklerini ya da gördüklerini belli ederek kafalarını çevirip geçtiklerini görüyordu.

Eh, işte, bu şaşılacak bir şeydi! Buna şaşmamuzlık edemezdi. Böbrekleri de ağrıdığı için dik bir asker yürüyüşü ile yürüyemiyordu. Duvarda asılı bir gazetede kendi adının geçtiğini de görünce bir şeyler sezinler gibi

oldu. Gazeteyi alıp okudu, demek ki, kendisine selâm vermeden geçen ahbapların hakkı vardı. Meclisi mebusanın dağılmasında kendi parmağı olduğu ve Vahidettin'e akıl hocalığı ettiği, ordunun mümessili olarak padişahı bu kararında desteklediği anlatılıyordu.

«Eh, Vahidettin, doğrusu, başarılı bir mizansen yaptı,» diye düşündü. «Zaten Anafartalar kahramanından boğazların ve payitahtın kurtarıcısından başka kimi kullanabilirdi? Biz onu binek taşı yapalım derken herif daha atik davranıp bizi binek taşı yaptı. Şimdi bu skandali eşe dosta nasıl anlatmalı ve milleti nasıl inandırmalı?»

Fethi beyin apartmanında Fethi beyi de aynı şaşkınlık içinde buldu :

— Bu nasıl iş Kemal? Karalamak için bula bula en son seni mi buldular? Demek ki ortada bir tek temiz kahraman bırakmayacaklar!

— Öyle görünüyor.

Fethi bey, sokağı korkuya benzer duygularla şöyle bir gözden geçirdikten sonra :

— Yavaş yavaş sıra bizlere geliyor galiba, monşerl Havada tuhaf yanık kokuları var. Sokaklarda benimle ilgili olduğunu sandığım garip gölgeler görüyorum. Fakat, mutlaka yanlış kapı çalıyorlar.

— Dur hele, monşer, Vahidettin'in bana oynadığı oyuna bir karşılık vereceğim ki şaşkınlığından ağzı bir karış açık kalacak.. Selâmlıkta benimle uzun ve avutucu konuşması zaten pek garibime gitmişti, oysa o karanlıkta akıl hocaları ve yardımcıları ve enişte paşalarıylu başbaşa verip sahneleri güzelce hazırlamış! Perapalas da hoşuma gitmiyor. Pek kozmopolit bir muhit. İşga| ordularının subay ve generalleri insanın huzuruna kama gibi batıyor. İngiliz subaylarıyla önüne geçilmez bir dalaşmada da bulunduk. Ordan da çıkıp bizim Salih Fansa'nın apartmanına taşınacağım; çoktan beri oraya yerleşmek için beni zorlayıp duruyor. Hemen Perapalas'ın yanında bir apartman!

— Evet, Perapalas, şimdi düşman ve casus yatağıdır; belki sana bilmediğin bir yerden bir çelme takarlar.

Ne kadar gözden ırak bulunursan şu anda daha çok akıllılık etmiş olursun. Madem ki, kafamızda bomba gibi tehlikeli fikirler taşıyoruz; biraz köstebek, ya da yarasalar gibi olmalıyız. Salih Fansa'nın evi bu hususta, Perapalas'tan daha elverişlidir, ama, orda da dostlarını serbestçe kabul edip konuşabilmekten çekinirsin. Bir dene bakalım. En iyisi ayrı bir ev ya da apartman kiralayarak daha çok serbestlik elde etmektir. Duvarlara hiçbir kulak yapışık olmadığını, anahtar deliğinden gözetlenmediğini bilerek ruh huzuru ile konuşup görüşebilirsin.

Mustafa Kemal, Fethi beyin apartmanından ayrıldıktan sonra kalabalığa karışarak yine tek başına yürümeğe başladı. Hava soğuktu. Sırtında sivil bir elbise vardı. Yaya kaldırımlarından ağır ağır ilerliyordu.

Artık, İstanbul'un her köşe başından bir ihanetin kendisini gözetlediğini sanıyor ve pardesüsüne daha sıkı sarınmış olarak elleri cebinde, çivi gibi sivrilmiş göz bebekleri, incelmiş ve küçülmüş yüzü ile bu kalabalığın içinde bir yabancı gibi ilerliyordu. Kendisini Avrupa'nın yabancı bir şehrinde sanıyordu. Geniş caddelerden geçen Senegalli asker bölükleri entarili ve uzun boylu Iskoçyalılar, başı sarıklı ve sakallı Hintli Sih askerleri ve Türkçeden başka her türlü dilden konuşup görüşmeler, bu yabancılık duygusunu arttıran başlıca nedenlerdi. Bütün bu yabancı şeyler, dört yıl süren savaş boyunca onun kumanda ettiği savaş meydanlarının hep uzağında kalmışlar ve onun «yasak» dediği çizgiye sokulmamışlardı.

Evet, İstanbul, artık, kaldırımları mayınlarla döşenmiş tehlikeli bir şehir olup çıkmıştı. Bu mayınlara basmamak için daha tedbirli davranmak gerekiyordu.

Doğruca Salih Fansa'lara gitti. Onlar Perapalas'ın üst yanındaki Hava Sokağı'nda oturuyorlardı. Suriye'den tanıdığı bu eski ve zengin Hristiyan aile, onu heyecan ve sevgiyle karşıladı. Hoşbeşten sonra bugün buraya taşınmak istediğini söyledi. Ona bir daire hazırladılar. Mustafa Kemal, Perapalas'ın kozmopolit ve tehlikeli muhitini hemen o gün bırakarak buraya taşındı ve ŞişH'de cadde üzerindeki büyük eve taşınıncaya dek burda âdeta gizlenerek zaman kazanmağa çal:r;ıı.

SABİHA SULTAN
ve
MUSTAFA KEMAL

Geç kalan teselli idamdan sonraki affa benzer.
Shakespeare

Yıldız Sarayı'nın mermer merdivenleri önünde bir çift besili at koşulu, süslü ve altın yaldızlı bir saray arabası bekliyordu. Sırmalı elbiseler giyinmiş olan arabacı, yerine oturuyor, ara sıra başını çevirip sarayın büyük kapısına bakıyordu. Havada ince ve serin bir esinti vardı. Yıldız Sarayı'nın ve zengin ağaçlarla örtülü koruluğun üzermden kül rengi bulut yığınları sürükleniyordu.

Yalnız, solmaz ağaç ve bitkilerin yeşilliği, çevrenin sıkıntılı ve ölü havasını biraz canlandırıyor ve kırmızı fesleri, süslü yaldızlı elbiseleriyle kapılarda surda burda kımıldayan sessiz insanlar, buranın bayağı bir ev olmadığını gösteriyordu.

En son mermer merdivenlere büyük kapının tek kanadının açılması arabacının ve atların sabırsızlığını gidermişti.

Açılan kapıdan üç kişi çıktı, merdivenlerden inmeğe başludı. Uzun boyu, tepesi kırmızı şeritli astragan kalpağı ve paşa giyneğiyle, çiseleyen yağmur yüzünden daha çok kamburlaşaruk yürüyen Vahidettin'in bir yanında kızı Sabiha Sultan, öbür yanında da Vahidettin'in kız kardeşinin kızı Münibe Sultan bulunuyordu.

Arabacı, daha onlar kapıdan çıkarken, yerinden fırlamıştı. Münibe Sultan tek başına arabaya binip yerleştikten sonra Vahidettin ona yaklaştı :

— Göreyim seni, Münibe, kızım, diye fısıldadı, sarayın, hepimizin şerefiyle uygun bir konuşma yap.

— Korkmayınız efendimiz, ben nasıl konuşacağımı bilirim.

— Evet bildiğin gibi bütün padişahın ve sarayın şerefi!

Vahidettin sağ eliyle onun sırtına vuruyor ve sol elindeki kocaman kehribar teşbihinin tanelerini hızla parmakları arasından geçiriyordu.

Bu ara Sabiha Sultan, uzun boyu, güzel yüzü ve güzel vücudu ile babasına yaslanmış, düşünceli duruyor, gülümsemeğe çalışıyordu.

Vahidettin, eski âdeti üzerine gözlerini yummuştu, böyle bir süre bekledi, kafasından geçen düşüncelerin sonucunu kovalamağa çalışıyor gibiydi. Sonra gözlerini açarak :

— Yolun açık olsun Münibe, dedi. Haydi çek arabacı.

Fesinden süzülen yağmur suları bıyıklarının ucundan damlayan arabacı kamçısını fiyakalı bir biçimde havada şaklattı ve atlar tırısa kalktı.

Vahidettin'le içeri girerlerken Sabiha Sultan :

— Baba, dedi, ya Mustafa Kemal...

— Bizi ters yüzü geri çevirirse mi, diyeceksin?

— Evet, baba!

— Mustafa Kemal beni kırmaz, Sabiha! Benim aslan yeleli paşam, damadım olmakta acele edecektir. Sarayın teklifini geri çevirecek olursa kendisi bilir, o zaman Bekirağa bölüğü ya da Malta zindanlarından birini beğensin. Artık, ben, onu daha uzun zaman İngilizlerin elinden kurtaramam. Şimdiye dek başına bir belâ gelmediyse benim fahrî yaverim olduğu içindir. Sık sık saraya gelip benimle senli benli konuşabildiği içindir. Bence onun menfaati sarayın kendisine uzattığı kurtarıcı eli sıkmaktan ibarettir. İngilizlerin hışmından ancak böylece kendini kurtarabilir. Eğer uzatılan eli sıkmazsa onun aptallığına verir ve artık kendisine karşı dostluk kapılarımızı kaparız, olur biter.

Sabiha Sultan'ın vücudunu bir titremedir almıştı. Eğer uzattığı el geri çevirilecek olursa üzüntüsünden, kahrından ölebilirdi. Babası sarayın prestijine indirilecek darbeden ötesini düşünmezken genç kız bu evlenme teklifini bütün sultanlık gururu, bütün genç kızlık ve kadınlık gu-

ruru olarak ele alıyor ve gelebilecek red cevabından sonra yaşayıp yaşamayacağını düşünüyordu.

Münibe Sultan'ın bindiği araba Yıldız yokuşundan Beşiktaş'a indi ve Dolmabahçe Sarayı'nın arkasındaki yüksek duvarlarla çevrili yoldan geçerek Gazhane'nin solundaki yoldan Beyoğlu'na doğru tırmanmağa başladı. Araba az zaman sonra Beyoğlu'nda, Perapalas'ın karşısındaki Hava Sokağı'nda bir evin önünde durdu. Burası eski Cebelibereket Mutasarrıfı Franko Paşa'nın eviydi.

Salih Fansa ve eşi Selma Fansa, Mustafa Kemal'i Perapalas'ın tehlikeli ortamından kurtarabilmek için bu apartmanda yanlarına almışlar ve ona dördüncü katta çok güzel dayanıp döşenmiş bir daire vermişlerdi. Ortada bir salon, antrenin karşısında da Lui Kenz bir salon daha vardı. Duvarlar huzur verici bir maviye boyanmıştı ve mavinin üzerinde bir sürü yıldız parlıyordu.

Salonun birçok yerlerinde mum biçiminde birçok ampuller göze çarpıyordu.

Salih Fansa ailesiyle Mustafa Kemal daha Halep'ten tanışıyorlardı ve içli dışlı idiler. Mustafa Kemal, Halep'te hastalandığında onların evinde kalmış ve ona çok iyi bakmışlardı. Bu ailenin Mustafa Kemal'e büyük saygısı olduğu gibi Mustafa Kemal'in de onlara büyük güveni vardı. İşte onların da şimdi İstanbul'da bulunuşları salt Mustafa Kemal'e o zaman gösterdikleri yakınlık yüzündendi. Çünkü, Halep İngilizler ve Araplarca işgal edilince onlar da Türk ordusu ile birlikte çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu dostluk onlara çok pahalıya patlamış, yerlerini, yurtlarını, evlerini barklarını yüzüstü bırakarak gelip İstanbul'a yerleşmişlerdi.

Bu aile, ayrıca 7. ordunun bütün evrakını da bir sandık İçinde saklayarak kurtarmıştı.

Salih Fansa'nın evine çağırışı, Mustafa Kemal'i çok duygulandırmış ve sevindirmişti.

Bu ev Mustafa Kemal'in güvenip konuştuğu adamların sık sık kendisini görmeğe gelişleri yüzünden tam bir parti merkezi haline gelmişti, ittihatçıların ikinci ve üçüncü sınıf adamlarından, eski okul arkadaşlarından Ali

Rıza bey onun espiyonu gibiydi, ona her gün birçok önemli haberler uçuruyor, o ad buna göre kararlar alıyordu.

Mustafa Kemal, bu eve yerleştikten sonra çok önemli bir olay geçti: En yakın arkadaşı Ali Fethi bey, tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne götürüldü. İşte, bu tutuklama haberini onlara tutuklamadan daha önce Ali Rıza bey getirmiş ve Fethi beyin kaçmasını söylemişti. Yani Salih Fansa'nın Mustafa Kemal'e verdiği bu güzel döşeli dairede onun için önemli günler başlamıştı. Fethi beyin durup dururken tevkif edilişi Mustafa Kemal'i adamakıllı kuşkulandırdı ve kendisi de her an bir belâ beklemeğe başladı. En yakın sırdaşının yakalanışı Mustafa Kemal'i sarsmış ve şaşırtmıştı. Kim bilir Vahidettin'in ufacık, hasis düşünce ve menfaatleri olmasaydı Mustafa Kemal de birçokları gibi çoktan Bekirağa Bölüğü'nü boylamış olmaz mıydı? Mustafa Kemal bunu nerden bilecekti? Ali Rıza bey, işin bu denli ince yanlarını nerden işitebilirdi? Meclisi mebuj;anda ilerici bir partinin liderliğini yapmış olan ve Mustafa Kemal'n çarkına takılmış gibi görünen Fethi bey, tehlikeli bir durum yaratmadan bertaraf edilmek mi istenmiş ve böylece «müstakbel damadı Şehriyari» Mustafa Kemal bu tehlikeden korunmak mı istenmişti? Bunu elbette hiç kimse bilemezdi. Vahidettin'in gizli hesaplar defterinde bunun cevabı olması gerekirdi.

Prenses Münibe, bu kocaman apartmanın kapısında duran arabadan inip kapının ziline bastı. Kapıya gelen hizmetçi, konuğun önemini anlayarak hemen Selma'yı çağırdı. Selma Fansa, konuğunun kendisini :

— Prenses Münibe! diye tanıtmasıyla heyecana kapıldı. Bir sultanın burada ne işi olabileceğini birdenbire kestirememişti. Önemli konuğunu hemen sıcak ve mükemmel döşeli salona alarak ağırlamağa çalıştı. Karşılıklı birkaç nezaket konuşmasından sonra bir koltuğa yerleşmiş olan genç ve güzel prenses :

— Efendim, dedi, beni buraya gizli olarak zatı şahane gönderdi. Kızları Sabiha Sultan'ı, fahrî yaverleri olan Mustafa Kemal Paşa'ya vermeyi arzu buyuruyorlar.

Kendisine bu meseleyi söyleyiniz. Ben bir iki gün sonra sizden haber alırım.

Eğer Mustafa Kemal evde olsaydı, Münibe Sultan, Selma Fansa'ya söylediklerini doğrudan doğruya ona söyleyecekti. O, evde yoktu.

Prenses Münibe bir likör ve bir de kahve içtikten sonra :

— Mustafa Kemal Paşa'ya, lütfen selâmla birlikte bu anlattıklarımı da söylersiniz, diyerek apartmandan çıktı ve merdivenlere kadar inip kendisini saygı ile selâmlayan Selma Fansa'ya gülümseyip eliyle veda İşareti yaparak arabaya bindi. Arabacı yine fiyakalı bir biçimde havada kamçısını şaklattı. Tekerleklerine lâstik geçirilmiş olan araba sessizce uzaklaştı.

Akşamleyin Mustafa Kemal, eve gelmiş kendi dairesine çıkıyordu. Salih Fansa, onun geldiğini görerek hemen alıp kendi dairelerine götürdü. Mustafa Kemal, gerek Selma hanımın, gerekse kocasının yüzünde bilmeceye benzer bir gülümseme görmüş, pek meraklanmıştı. İkisinin de gözlerinin içi gülüyordu, dudaklarının hemen arkasında bir sırrın dışarı fırlamak üzere fırsat beklediğini anlamıştı :

— Sizin ağzınızda bir bakla var ya! İnşaallah hayırdır.

Salih Fansa :

— Öyleyse müsaade ediniz de o baklayı Selma ağzından çıkarsın, dedi.

Selma Fatsa, onun koltuğunun yanında ayakta dikilerek :

— Bugün saraydan size bir haber geldi, paşa hazretleri, dedi.

Mustafa Kemal, bir kez yerinden silkinerek toparlandı.

Vahidettin'in en sonra aklı başına mı gelmişti yoksa? Uzun zamandır Vahidettin'e kabul ettirmeğe çalıştığı fikirler üzerinde yoksa bir anlaşmaya mı varmak istiyordu? En sonra gerçek kafasına dank mı etmişti? Avizelerden, surdan burdan, mum taklidi elektrik ampulle-

rinden fışkıran ışıklar bjr yüzün en gizil çizgilerini gösterircesine salonu aydınlatmıştı.

Selma Fansa, iki meraklı burgu gibi gözlerini delen bu gözlerdeki gücün şiddetinden sendeledi ve sanki ke kelercesine sözünün arkasını getirmeğe çalıştı:

— Zatı şahanenin kız kardeşlerinin kızı Prenses Münibe hanımefendi geldi. Dediğine göre zatı şahane, kızları Sabiha Şultan'ı size vermek istiyormuş. Sizi aradı, bulamayınca bize söyledi ve size anlatmamızı tembih etti. Şimdi sizin fikrinizi öğrenmek istiyor. Birkaç gün sonra yine gelip cevabınızı padişaha iletecek!

Mustafa Kemal, hayal kırıklığına uğramış gibiydi. Haberin önemsizliğini anlatmak istercesine arkaya yaslandı :

— Öyleyse, bir daha gelirse söyleyiniz Prenses Münibe hanımefendiye, Sabiha Sultan buraya kendisi gelsin, diyerek kestirip attı.

Mustafa Kemal bu sözü ile Vahidettin'e ve bütün saraya rest çekmiş oluyordu. Onun artık Hürriyet ve itilâf Partisi yobazları ve işgalcilerle el ele vermek yolundaki padişahtan hiçbir beklediği yoktu. Artık, bu durumda kendisini Harbiye Nazırı da, sadrazam da yapsalar bir şeye yaramazdı. Çünkü artık, İstanbul soluk alınamayacak, içinde kımıldanılamayacak bir arslan kafesine dönmüştü. İşgalciler, ellerinde ateşten kırbaçları bulunan aslan terbiyecileri gibi bu kafesin kızgın demir çubukları çevresinde dönüp duruyorlardı.

Mustafa Kemal'in mavi bakışları mübarek Anadolu'nun mavi dumanlı dağlarında bir sıla özlemiyle eriyoıdu. «Evet orda, artık bütün kurtuluş umutları orda» diye düşünüyordu.

Salih Fansa, Mustafa Kemal'in saraya verdiği cevabı pek yadırgamamıştı. Yalnız, bu Selma hanımın pek garibine gitmişti. Bir prensesle evlenmek istemeyen, bir prensesin uzattığı eli iten bir adama ömründe ilk kez rastlıyordu. İşte bunun için de şaşırmıştı. Bu şaşkın bakışları kocasının yüzünde bir dayanak arıyordu. En sonra :

— Paşa hazretleri, dedi. Ben kendim bu haberi gü-

zel bir müjde sanarak bunun yanı sıra size pek sevdiğiniz bir etli kuru fasulye yemeği de yapmıştım!., demek yürekliliğini gösterdi. Mustafa Kemal güldü :

— Hanımefendi, dedi, Talât ile Enver kaçıp gitmeden ve İngilizlerle öbür işgalciler İstanbul'a girmeden önce olsaydı bu işe peki demem pek mümkündü ve Su-Jih beyefendiyi de sağdıcım olarak prezante edebilirdim. Fakat, bugün padişahın kızı ile evlenmek bir şeref değil, bir lekedir. Şu anda saray bütün memleket meselelerine gözlerini kapamış ve kulaklarını tıkamış, sadece kendi öz varlığını kurtarmağa çalışmakta ve her şeyi buna göre ayarlamaktadır. Ben böyle tongaya basmam.

O zaman Selma Fansa :

— Evet, doğru söylüyorsunuz, paşa hazretleri! dedi. Fakat, içinden de bu evlenmenin olmasını can ve gönülden istiyordu.

Haremde başkadınefendi, Vahidettin, Sabiha Sultan, annesi Mediha Sultan, Sabiha Sultan'ın ablası Ulviye Sultan, Münibe Sultan'ı büyük bir merak ve sabırsızlıkla bekliyorlardı. Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu Albay İsmail Hakkı beyle evli bulunan Ulviye Sultan, kız kardeşinin yanından ayrılmıyor ve onun bütün heyecanlarına ortak oluyordu. Bir divan üzerinde yan yana oturmuş, hem büyük saray kapısından girip çıkan arabaları gözetliyor, hem de dertleşiyorlardı.

Sabiha Sultan durmaksızın :

— Ablacığım, diyordu. Sarı Gül evlenmek teklifimi geri çevirirse ölürüm ben. O beni isteseydi de ben onu istemeseydim, yine neyse ne! Çünkü o en sonra bir erkektir ve saraydan değildir. Bense bir padişah kızıyım ve teklifi ben yapmış oluyorum. Allah vere de bu evlenmeyi kabul etse. Biliyorsun ki Faruk beni çıldırasıya seviyor. Fakat babamın ilerideki durumu için benim Mustafa Kemal'le evlenmem gerek. Ne kadar üzülüyorum ne kadar, bilemezsin ablacığım! Ne dersin, Mustafa Kemal bizim evlenme teklifimizi geri çevirmez, değil mi?

— Deli misin sen, Sabiha? Hiç bir padişah kızının

evlenme isteğinin geri çevrilmesini göze alacak bir ba bayiğit var mıdır yeryüzünde?

— Benim için Mustafa Kemal'i kaybetme korkusundan çok gururuma inecek darbenin korkusu büyük! Fakat, bir kero ok yaydan çıktı. Babam bu iş olur diyor. Mustafa Kemal benim yapacağım bir teklifi geri çevirmez diyor. Mustafa Kemal benim hükümdarlığımın temel direklerinden birisi olacak diyor.

Bilmem, babam işte böyle diyor. Ben de ona güveniyorum. Sonra Sarı Gül bana göre biraz yaşlıca ama, çok güzel adam. Bugün sarayın dışında kimi isterse alır.

Sabıha Sultan, birdenbire doğruldu. Sıcaktan buğulanan camı perdenin ucu ile silerek :

— Müriibe Sultan geldi abla, dedi. Kalk gideliml.

Haremin kapısında onu heyecanla, gözleri meraktan büyümüş olarak karşıladılar. Münibe Sultan'ın yüzü soğuktan morarmıştı:

— Mustafa Kemal'i göremedim çocuklar, dedi. Fakat ev sahibi Salih beyle ve hanımı Selma hanımla görüştüm. Zatı şahanenin arzusunu söyledim. Onlar da Mustafa Kemal'e söyleyecekler!

Büyük salona girdikleri zaman başkadınefendi ile beraber bu işi bilenler merakla Münibe Sultan'ın başına üşüştüler.

Vahidettin'i selâmlıktan çağırdılar. Uzun, zayıf ve iki büklüm vücudu ile içeri girdi. Onun da yüzündeki merak büyüktü :

— **Ne** oldu Münibe?

— Mustafa Kemal'i göremedim, efendimiz!

Münibe Sultan olayı olduğu gibi anlattı ve cevabı getirmek üzere yeniden gideceğini söyledi.

Vahidettin :

— Cevabı elbette müsbet olacak, diye kestirip attı. Başka türlü olmasına da zaten imkân yoktur.

Sabiha Sultan'ın altın saçlarını okşadı, alnından öptü :

— Korkma Sabiha, dedi. Mustafa Kemal Paşa sal-

tanenimizin bütün şehzadelerinden daha parlak ve daha değerli bir «Damadı Şehriyari» olacaktır.

Oradakiler Vahidettin'in bu sözü ile Şehzade Faruk'u kastettiğini anlamışlardı.

Sabiha Sultan'ın yüzüne tatlı bir iç ferahlığının aydınlığı yayılmıştı. Gururu hiç olmazsa iki üç gün için kurtulmuştu. Bunun hayali, bile onu kaç gündür hasta etmişti.

Bundan birkaç gün sonra Beyoğlu'nun Hava Sokağı'ndaki Franko Paşa'nın apartmanının kapısında bir saray arabası daha durdu. İçinden yine Münibe Sultan indi.

Selma Fansa da bu ziyareti bekliyordu. Hemen merdivenlerden koşarak indi ve onu karşıladı. Zamanın en güzel mobilyası iie süslenmiş misafir salonunda rahatça yerleşen Münibe Sultan :

— Paşa Hazretleri ne cevap verdi, hanımefendi? di-" ye sordu.

Selma Fansa, Mustafa Kemal'in cevabını kendisi bildirmek zorundaydı; çünkü paşa yine evde yoktu. Bu cevabı verebilecek cesareti, Selma Fansa kendinde göremiyordu. Ne var ki, bu güç elçiliği ister istemez yapacaktı. Zaten elçiye de zeval yoktu.

— Efendim, diye yutkundu, paşa hazretleri, Sabiha Sultan'ı burda görmek istiyorlar.

Münibe Sultan, birdenbire bu garip fikir karşısında irkildi, sonra kendini toparladı, belli etmedi, yalnız; gülerek :

— Nasıl olur, hanımefendi, dedi. Sultan saraydan çıkar da bir eve nasıl gelebilir?

O zaman Selma Fansa daha büyük bir cesaretle :

— «Gelsin, bir kere göreyim, beğenirsem alırım, belkide beğenmem» diyor, dedi.

Münibe Sultan, bu söz üzerine vücudunun buz kesildiğini duydu. Saraya karşı» bu meydan okumada saltanatın korkunç kaderini görür gibi olmuştu. Eskiden böyle bir şey olamazdı. Padişahın kızı dünyanın en çirkin yaratığı bile olsa en güzel delikanlılarla ve devlet adam-

larıyla kolayca evlendirilebilirdi. Demek ki, artık bugün, padişahın kredisi de bu denli düşmüştü. Yüzü ateş gibi yanıyor, ne diyeceğini bilemiyordu. Haremde padişah başta olmak üzere herkes «peki» haberini dört gözle bekliyordu. Hele güzeller güzeli Sabiha Sultancık bu haberi alınca «Füc'eten» düşüp ölebilirdi. Bir sultanın gururu ne# demekti? Kalkıp gitmek istiyor, bir türlü kalkamıyordu. Bu apaçık bir red cevabıydı sadece bir bahane ile örtülmeğe, gizlenmeğe çalışılmıştı. Paşa da bu cesureti nerden buluyordu? Henüz padişah efendimizin hazinesinden ordu kumandanı maaşı alıp onunla geçinen paˆ şanın sarayı küçümsemesi ne demekti?

Münibe Sultan, susmuş olarak böylece düşünüp dururken kapı açıldı ve Mustafa Kemal, koyu bir sivil giynek ile içeri girdi. Bu sivil elbisesi gerçi onu paşa giyneğl kadar açmıyordu. Yine de başındaki astragan kalpağının çerçevelediği sarışın yüzü, mavi gözleri ve biçimli sert çizgileriyle yine de yakışıklı bir kumandan hali taşıyordu. Bu halde de her kadının ilk bakışta yakışıklı bulacağı bir erkek tipiydi. Münibe Sultan, daha kendisine tanıştırılmadan, bu yeni gelenin paşa olduğunu hemen anlamıştı. Çünkü sarayda aylardır onun tasviri yapılıyor, her türlü resimlerinden mânâlar çıkarılmağa çalışılıyordu.

Selma Fansa, hemen Mustafa Kemal'i bir koltukto oturan Münibe Sultan'a doğru götürdü :

— Paşa hazretleri, dedi. Zatı âlinizi görmeğe gelen Prenses Münibe hanımefendil

Münibe Sultan, gülerek oturduğu yerden elini uzattı.

Mustafa Kemal:

— Hoş geldiniz hanımefendi. Size bir likör takdim edebilir miyim? diyerek burası kırk yıllık eviymlş gibi büfeye gitti. Billur bir likör kadehini hoş renkli bir likörle doldurdu ve ona kendi eliyle sundu..

— Yalnız, ben İçmeyeceğim, affınızı dilerim, dedi, böbreklerimden biraz rahatsızım da.

Gerçekten de Karlsbad'da bile iyileşmeyen böbrekleri hâlâ sık sık bıçak gibi kesen sancılarıyla onu rahat-

sız ediyordu. Bunun için de içkinin zerresini ağzına koymamak için bütün iradesini çoktan beri seferber etmişti.

Mustafa Kemal de prensesin koltuğuna yakın bir koltuğa yerleşmişti. Münibe Sultan onun yüzünün çizgilerini, davranışlarını inceliyor, onu anlamağa çalışıyordu. Ne var ki, karşısındaki genç paşanın kendi kocası Yusuf beye ve onun çevresindeki adamlara hiç benzemediğini gördü. Genç paşada kadına karşı üstün ve ince muaşeret kaidelerine uygun bir terbiye ve nezaket havası her an hazır gibiydi; bunun ardında da kendini vermeyen demir gibi inatçı ve gururlu bir öz vardı. Bakışları, kadın kaprisine boyun eğmesini bilmeyen erkeğin bakışlarıydı. Münibe Sultan :

— Paşa hazretleri, dedi, geçen gün geldiğimde Selma hanımefendiye zatı şahanenin bir arzularını söylemiştim. Herhalde zatı âlilerine söylenmiştir.

— Evet, bana getirdiğiniz haberi öğrenmiş bulunuyorum. Zatı şahane kızları Sabiha Sultan'ı benimle evlendirmek isteğinde imişler. Mesele bu değil mi?

— Evet, paşa hazretleri! İşte, bugün de cevabınızı zatı şahaneye götürmek üzere gelmiş bulunuyorum.

— Cevabımı Selma hanımefendiye söylemiştim. Fakat madem ki, karşılaşmış bulunuyoruz, bir kere de size söyleyeyim.

— Lütfen!

— Sabiha Sultan lütfen buraya teşrif etsinler!

Münibe Sultan, kendini tutamayarak güldü ve alaylı bir edâ ile:

— Paşa hazretleri, dedi. Bir padişah kızı hiçbir vakit, ayağınıza gelmez ve gelemez.

Bunun üzerine Mustafa Kemal'in yüzü kızardı, sesi eski tatlılığını yitirerek kalınlaştı ve kozunu şöylece savundu :

— Ben, bu memlekete büyük hizmetler ettim, yarın da daha büyük hizmetler edeceğim. Saraydan başka bir yerde görsem ne çıkar sanki?

— Bana verilen emir bu, paşa hazretleri! Ben bir

elçiyim. Sözlerinizi olduğu gibi zatı şahaneye götüreceğim.

Bu son sözleri söyleyen Prenses Münibe, yerinden doğruldu. Mustafa Kemal de kalkmıştı. Birbirlerinin gözlerine baktılar. Mustafa Kemal'in gözlerinde yenilmez bir inat ve irade vardı. Genç kadın, eldiveni eliyle paşanın elini ikinci kez sıkarken bu elde hoş bir yumuşaklık buldu. Gözlerinde ve yüzünün çizgilerindeki sertlik bu ellerde yoktu.

— Allahaısmarladık, paşa hazretleri!

— Güle güle, hanımefendi.

— Prenses Münibe, salondan çıkarken şaşkın gibiydi; sendeliyordu. Bu akşam haremde kopacak kıyametin korkunç yankılarını daha şimdiden kulaklarında duyuyor gibiydi. Bu meseleden sonra zatı şahanenin genç paşaya düşman kesileceği de belliydi. Saray bir «Yıldız paşası»ndan oluyor, Sabiha Sultan'ın gururu da insafsızca çiğneniyordu.

Saray insanlarıyla halk insanları arasındaki uçurum öyle derindi ki, Mustafa Kemal'in Prenses Sabiha ile neden evlenmek istemediğini anlayamazlardı.

İHTİLÂL KOMİTESİ

Çok ihtiyatlı olan çok iş başaramaz.

Schiller

I

Mustafa Kemal'in güvendiği en yakın arkadaşı Ali Fethi bey tutuklanıp Harbiye Nezaretinin arkasındaki sarı taş binaya, yani meşhur Bekirağa Bölüğü denen siyasilere ayrılmış hapishaneye tıkılınca işlerin adamakıllı sarpa sardığını anlamıştı. Ali Fethi beyin tutuklanış haberini karısı Galibe hanım Salih Fansa'ların evinde oturan Mustafa Kemal'e korku ve heyecan içinde getirmişti. Gözleri yaşlarla perdelenmişti zavallı kadıncağızın. Mustafa Kemal, bu haberi alınca gerçekten ürkmüştü. Şu

yüzden ki, son günlerde durmaksızın onunla birbirlerine taşınmışlar, en tehlikeli konular üzerinde uzun uzun konuşup dertleşmişlerdi. Arkalarında hafiyelerin dolaştığına ve sık sık rapor edildiklerine hiç kuşku yoktu. Bu en yakın arkadaşının gitmesi, sıranın kendisine gelmiş olduğunu göstermiyor muydu? Artık, kendisinin de tehlikeli adamlar arasında sayıldığına inanıyordu. Artık ya hep. ya hiç demenin zamanı gelmişti. Yalnız, Salih Fansa'ların konukseverliklerini kötüye kullanmamak için başka serbest bir ev bulmak gerekiyordu. Cemâl Paşa'nın satmış olduğu atlarının bedeli olan beş bin altın, henüz kara gün dostu olarak ona yardımını kesmemişti. Ordu kumandanlığı maaşıyla tahsisatını da her ne halse henüz kesmemişlerci. Bir çok paşalar da yakalanıp apar topar Malta adasına sürülmüşlerdi.

Artık, kendini duvara dayanmış, savunmanın en korkunç kerteslndeki bir insan gibi görüyordu. Yine de Alman savaş teorlcileri gibi en iyi savunmanın taarruz olduğuna inanıyor ve sinirlerinin gücünü bu hedefe göre veriyordu.

Artık çalışmalarını daha çok genişletmek ve sistemli bir hale getirmek istiyordu. Talât ve Enver Paşalar döneminde olduğu gibi yıkıcı kimi propagandalarla yetinmek zamanı çoktan geçmişti. Bunun için de daha serbest ve korkusuz çalışabilecek bir ev tutmanın zorunluğu kendini göstermişti. Akaretler'deki annesinin 76 no.lu evi bu işe hiç elverişli olmadığı gibi Salih Fansa'nın evi de uygun değildi. Bu konuksever ailenin de başını nâra yakmağa hakkı yoktu. Evet, yine en iyisi cadde üzerinde herkesin gözü önünde büyücek bir ev kiralamalıydı. Şişli'de büyük caddenin sağ yanında cumbalı kocaman üç katlı bir ev Mustafa Kemal'in pek hoşuna gitti. Hemen sahibi Madam Kasapyan'dan burayı olduğu gibi kiraladı. Artık rahattı. Kapıdan girilince sağ yandaki küçük odayı çalışma odası yapmış, ikinci kattaki yine caddeye bakan büyük salonu eş dostla oturup konuşmak için kabul salonu haline getirmişti. Bu salonun karşısında küçük bir oda vardı ki, bunu yatak odası olarak tertiple-

meyi uygun bulmuştu. Yukarı kata gelince burcs: şimdilik boştu. Gerekince buraya da annesi ile kız kardeşini yerleştirmeyi düşünüyordu.

Mustafa Kemal. Şişli'deki evi tuttuktan sonra bir uğurlu haber de almıştı: Yakalanıp Bekirağa Bölüğü'ne tıkılan Fethi bey. ansızın yine koyverilmişti. Mustafa Kemal, buna gerçekten çok sevinmişti. Şu yüzden ki bir zamandır hep ikinci ve üçüncü derecedeki ufak tefek kişilerle düşüp kalkıyor, bunlarsa onun iradesinde gedikler açmaya çalışmaktan başka bir işe yaramıyorlardı. Fethi bey, hapisten kurtulur kurtulmaz yeni evinde gelip onu buldu, uzun uzun sarılıp öpüştüler. Fethi bey, hem güvenilir, hem sevilir eski bir dost, bir fikirdaş, hem de birinci sınıf siyasilerden ve insanlardan biriydi, insan böyle arkadaşlarla nereye gittiğini bilebilirdi. Yalnız, Mustafa Kemal, çok güvendiği sayılı dostları bir yana, devrin her tip insanıyla konuşup görüşüyor, böylece orduda, uzakta kaldığı zaman gözünden kaçmış olan her şeyi öğrenip anlamağa çalışıyordu. Böylece konuşup görüştükleri arasında eski ittihatçılar, hürriyet ve itilâfçılar, işgal ordularıyla el ele ve iç iço çalışanlar vardı. Bunlar hiçbir şey vermiyor, sadece alıyor, topluyor, biriktiriyordu. Bütün bunlar arasındaki gerçek sırdaşlarından biri de ismet beydi.

Mustafa Kemal, bu gibi pek nadir sırdaşlarıyla konuşarak şu sonuca varmıştı: Vahidettin'i öldürmek, hükümeti düşürmek. Bu iki iş yapılmadıkça hiç bir ciddî işe el anlamazdı. Ne var ki iş burda da çatallaşmaktan kurtukımıyordu. Düşman topları ve süngüleri karşısında hangi hükümet kurulabilir, kurulsa bile ne gibi bir iş görülebilirdi?

Mustafa Kemal, bu temaslarında birçok saf ve temiz yurtseverlik gösterileriyle karşılaşıyor, birçok adamcağızın gerçekten yaslı anavatan için içten gözyaşları döktüğünü görüyordu. Ne var ki bu bütün aksayan İradesinden yoksun duygulanmalar, romantik bir kadın ve şefkatinden İleri geçmiyordu. Bunlardan başka bir tip daha vardı kl sadece eski politikacılık damarları atarak

konuşuyorlar ve sözlerinde demagojiden başka bir şey sezilmiyordu.

İşte. bütün bu kalabalık tanıdık arasından ancak güvenilir üç kişi bulabilen Mustafa Kemal, bir gün Şişli'dekl evde orta kattaki caddeye bakan büyük salanda bunlarla başbaşa verip bir ihtilâl komitesi kurmak istedi: Kendisi, Ali Fethi bey, Rauf bey ve İsmail Canbolat bey, bu komitenin temeliydiler. Salonun ortasındaki büyük masanın başına otururlarken hepsi birer anarşist ve nihilist gibi coşkundu. Bu komite, Makedonya komitacılığının korkunç fikir ve silâhlarını düşman çizmeleri altında çiğnenen vatan ve milletin uğruna kullanacaklardı. Yapılacak işler harıl harıl konuşuluyor. Komitenin programı hazırlanıyordu. Masanın üzeri kahve fincanları ve salonun havası mavi sigara dumanlarıyla doluydu. Mustafa Kemal sigaralarını birbiri ardınca yakıyor ve izmaritleri kül tablasına büyük bir şiddetle bastırıyordu. Artık, bu işe olup bitmiş gözü ile bakıyor, dünyayu parmak ısıı-tacak işlerin arifesinde olduğunu duyuyordu. Yalnız, bu toplantının başında Mustafa Kemal'in gözünden kaçmış ufak bir olay geçmişti, ittihat ve Terakki'nin en namus 1u adamlarından İsmail Canbolat bey, Rauf beyle salona girdiğinde birdenbire duraksamış ve yüzü sapsarı kesilmişti. Mustafa Kemal'in karşısında İttihat ve Terakki'nin en tehlikeli komitacılarından biri sayılan Kara Kemal bey oturuyor ve gizli bir konuşmanın bütün mimikleri yüzünde görüldüğü halde pos bıyıklarıyla oynuyordu.

İsmail Canbolat bey, bu başbaşa konuşmanın içinde büyük bir tehlike sezmişçesine Rauf beyin mavi gözlerine anlamlı bir bakış fırlatmış ve hiçbir şey olmamış gibi gidip her ikisinin de elini sıktıktan sonra bir sandalyeye ilişivermişti. Toplantının sonuna dek gerek İsmail Canbolat bey, gerekse Rauf bey diken üzerinde oturmuşlardı. Çünkü Kara Kemal her ikisi için de son derece tehlikeli bir adamdı. Mustafa Kemal'in onunla gizlice konuşması onları adamakıllı şaşırtmıştı. Onlar, yerlerine oturunca Kara Kemal bey, yerinden doğrulmuş hepsinin ellerini sıkarak çıkıp gitmişti.

Artık kalkmışlardı. Akşam karanlığıyla beraber dağılacaklardı. Mustafa Kemal, komite arkadaşlarının gözlerinde okuduğu azim ve cesaretten çok heyecana gelmiş, salonu arşınlayıp duruyordu. Kaç zamandır üzerinde durdukları bir ihtilâl komitesi işini en sonra bu gün gerçekleştirebilmişlerdi. Şu var ki tam herkes ayrılıp gideceği sırada dört komiteciden biri olan İsmail Canbolat bey, süklüm püklüm ötekilere ve daha çok Mustafa Kemal'e döndü :

— Arkadaşlar, dedi. Ben çok düşündüm. Namusumla söz veririm ki, sırrınız gizli kalacaktır. Fakat komitede çalışmayacağım artık. Beni mazur görün. Benim yapamayacağım iş bu.

Öbür üç komiteci şaşkın şaşkın birbirlerinin yüzüne baktılar.

Mustafa Kemal :

— Yani ne demek istiyorsun? Başarıdan emin değil misin? diye sordu.

— Hayır, böyle bir şey düşünmedim. Fakat, ihtilâlciler muvaffak olsalar bile bir çok tehlike karşısındadırlar. Bunu da kabul etmelidirler. İşte, o zaman ben ve benim gibiler, sizin kararlarınızı tatbik etmek üzere iktidara gelecek ihtiyat namzetler oluruz.

Bu işin Kara Kemal yüzünden olduğunu belki de ölünceye dek anlayamayacak olan Mustafa Kemal, şimşek gibi bir karar vermenin gerektiğini anlamıştı. Fethi beyle çabucak bakışarak gözleriyle konuşup anlaştılar. Ve hemen :

— Beyefendinin iştirak etmeyeceği bir teşebbüs makul de olabilir. Onun için cemiyeti hemen feshetmeliyiz. dedi.

Hemen oracıkta ihtilâl komitesini dağıttılar. Canbolat bey tekrar tekrar özür dileyerek çekilip gitti. Arkasından üç kişilik ihtilâl komitesi yeniden kuruluverdi.

İşte, bu olaydır ki, Mustafa Kemal'e İstanbul'un içinde temelli bir iş yapılamayacağı üzerinde tam bir fikir vermişti. Dört ihtilâlciden birinin çekilip gitmesi, ona çok

daha tetikte olmanın gerektiğini bir kez daha hatırlatmıştı.

Kritik günler yaklaştıkça Mustafa Kemal çok dişine vurduğu eski güvenilir silâh arkadaşlarına daha çok bel bağlıyordu. Bu sayılı arkadaş grubu içinde son derece gizli konuştuğu bir akadaşı da Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın eski mısteşarı ve şimdi istihzaratı sulhlye komisyonunda askei mütehassıs olan kurmay albay İsmet beydi. İsmet bey, onun ta okuldan tanıdığı ve karakterine çok bel bağladığı arkadaşlarındandı. O Erkânı Harbiye'nin üçüncü sınıfındayken İsmet bey ikinci sınıf nidaydı.

Savaş meydanlarında da iki arkadaşın kaderi onları birbirine yakın bulundurmuştu. Yirmi iki yaşında erkânı harp yüzbaşısı çıkan bu esmer büyük başlı, zayıf ve kemikli genç adam da, Mustafa Kemal gibi her yerde ve her zaman zekâsını göstermiş ve ihtilâlci davranışların en ucunda yer almıştı.

O, okuldan çıktıktan tam beş yıl sonra Selanik'te ihtilâlci Mustafa Kemal'le yine buluşmuş ve ihtilâl fikirleri üzerinde sımsıkı bir birlik kurmuşlardı. Orda toplanmış olan İttihat ve Terakki kongresinde İsmet bey, Edirne delegesi olarak bulunuyordu. Bu kongrede iki kafadar ömürlerinin sonuna dek bir fikri beraberce savunmuşlardı: Ordunun siyasete karışmaması. Kongrede bu fikri savunan da ne yazık ki sadece ikisi olmuştu. İsmet bey, salt bu fikri kendi üzerinde uygulamak amacı ile İttihat ve Terakki cemiyetinden çekilmişti.

Goltz Paşa manevralarda gösterdiği parlak zekâ eserleri üzerine Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Müşir Ahmet İzzet Paşa onu anlatmak için şöyle demişti:

— Mareşal, Edirne'de bir yıldız doğuyor!

Doğu cephesinde ikinci ordu kumandanı Ahmet izzet Paşa hastalanmıştı. İkinci ordu kumandanlığına vekâleten Mustafa Kemal Paşa getirilmişti.

Palu civarında Sekerat köyündeki kumandanlık karargâhında bu iki arkadaş yine buluşmuştu, izzet Paşa'nın Erkânı Harbiye Reisi oian Miralay ismet bey, bu kez

de eski arkadaşı ve dostu Mustafa Kemal'in Erkânı Harbiye Reisi oluvermişti.[1]

Bu. doğunun insana soluk aldırmayan karar kışı iki arkadaşı birbirine daha çok yaklaştırmış ve .sindirmişti. Bir gün. Mustafa Kemal, askerî doktor İbrahim Tali beye İsmet beyin arkasından bakarak şöyle demek ihtiyacını duymuştu :

— İşte, Erkânı Harbiye! Umumiye Reisi olacak büyük bir asker!

Kader, bu iki arkadaşı korkunç trajediler geçmekte olan Arabistan cephesinde de birleştirmişti. Mustafa Kemal, yedinci ordu kumandanı olmuş; yirminci kolordu kumandanı İsmet bey de bu ordunun üçüncü kolordu kumandanlığına getirilmişti. Halep'te yan yana gelen bu iki işlek kafa, Osmanlı İmparatorluğumun artık hem içerden, hem de dışardan çökmekte olduğunu görmüş ve anlamıştı.

Türk ordusu, Arabistan çölünü, Lavvrence'in, gözleri yalnız altın hırsıyla parlayan Araplarıyla artık savaştan bıkmış usanmış olan İngiliz askerlerine bırakarak disiplinli bir halde çekilmişti. Mustafa Kemal, ordu kumandanı olduğundan İsmet beyden daha önce gelip Havran kasabasının bir köy kulübesinde karargâh kurmuştu. Nablus mutasarrıfı ile karşı karşıya oturuyor ve her an korkunç haberler bekliyorlardı. Mustafa Kemal çok efkârlıydı. Mutasarrıf Faik bey ona :

— Paşam hiç mi ümit yok? diye sormuştu.

— Bütün şartlar öyle!

. Efkârını üst üste İçtiği sigara dumanlarıyla boğmağa çalışan Mustafa Kemal» boşluğa doğru şöyle konuşmuştu :

— Yalnız kendisi kurtulsun yeter. Tek başına orduya bedeldir!.

Mustafa Kemal'in kurtulmasını beklediği ve yolunu gözlediği adam, Albay İsmet Paşadan başkası değildi. Elşak tepelerindeki düşman çemberini yararak Şeria ırmağını kolordusu ile geçip gelen İsmet bey :

Yani aynı Nablus mutasarrıfı Faik bey, bir iki gün sonra yemek arasında İsmet beye :

— Demek harbin son günleri geldi öyle mi, beyefendi? diye sormuştu.

— Evet, harbin de, Osmanlı İmparatorluğunun da.

— Peki sonra ne olacak?

— Sonrası... Anadolu içlerine çekilip yeniden savaşa başlayacağız.

— Anadolu içlerinde yeniden bir harbe başlamak mı?

— Evet, bir millet harbine!

— Peki, bu büyük hareket için aklınıza gelen ilk ad hangisidir?

— Mustafa Kemal!

Faik bey, üç gün önce Mustafa Kemal'den İsmet bey için işittiği sözlerle bunları karşılaştırınca: «Bu birbirine inanmış iki insan mutlaka bir şeyler yapacaklar!» diye düşünmüştü.

Mustafa Kemal, İsmet'in kendi hakkındaki bütün bu güzel inanışı ve düşüncelerini yakından biliyordu.

İşte, bu iki kafadarın düşündüğü gibi savaş koskoca bir trajedi olarak sona ermiş ve bırakışma olmuştu.

Bırakışma, Mustafa Kemal'le İsmet beyi Halep şehrinin göbeğindeki büyük Baron Oteli'nde bulmuştu. Yedinci ordu karargâhını Mustafa Kemal burada kurmuştu

İstanbul'da Talât Paşa kabinesi devrilmiş, onun yerine, harbe girmememiz için en baştan boşuna direnmiş olan Müşir Ahmet İzzet Paşa sadrazam olmuştur.

Bu habere Mustafa Kemal de, İsmet bey de çok sevinmişti. Hiç olmazsa onunla yakından tanışıyorlardı. Eski silâh arkadaşlıkları vardı. Belki onunla birşeyler yapabilmenin çareleri araştırılabilirdi.

Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın sadaret koltuğuna oturur oturmaz tellediği bir telgraf İsmet beyi Baron Oteli'nde gelip bulmuş ve onu heyecana getirmişti. Mustafa Kemal de onun kadar heyecanlanmıştı.

İzzet Paşa'nın, İsmet beyi çok önemli bir mevkie getireceği belli idi. Ne var ki cephelerde çok şey görmüş

olan bu genç ve tecrübeli asker İstanbul'daki sandalyeleri artık bir trotil lâğımının üzerine oturmak gibi tehlikeli ve faydasız görüyordu.

Bütün bir gün Mustafa Kemal'le başbaşa verip konuştular. Candan dertleştiler. En sonra bu teklifi kabul etmenin gerekli olduğunda karar kıldılar.

Gelecek üzerine kafalarında hazırladıkları projeler ikisini de yeniden iki dinamik insan haline getirmişti. Mustafa Kemal, Harbiye Nazırlığının kendisine verilmesini İzzet Paşa ile Vahidettin'e telgrafla bildirirken İsmet bey de eski bir otomobille İstanbul'a doğru yola çıkmıştı. 24 Ekim 1918 de Harbiye Nazırlığı müsteşarlık sandalyesine oturmuş olan İsmet bey, durumu telgrafla Mustafa Kemal'e bildirmişti.

Mustafa Kemal, Harbiye Nazırlığı sandalyesi boş -olduğu ve İsmet Paşa'nın üzerindeki ek bir yük olarak görüldüğü için bunun mutlaka kendisine verileceği kanısındaydı. Şundan ki, gerek Vahidettin, gerekse Müşir İzzet Paşa onun değerini ve gücünü yakından bilen en yüksek mevkide iki insandı.

Ne yazık ki Mustafa Kemal'in bütün umudu boşa çıkmıştı. Yalnız hiç olmazsa Albay İsmet beyin müsteşarlık sandalyesi, ilerisi için önemli bir kilit noktasıydı. Bu stratejik noktadan yararlanabilmenin çarelerini düşünmeliydi.

İşte, Mustafa Kemal'in Şişli'deki Madam Kasapyan'ın evinde ihtilâlcilik çalışmalarından başka bir şey düşünmediği sıralarda İsmet bey, hâlâ Harbiye Nazırlığı istihzaratı sulhiye komisyonunda çalışmakta ve Osmanlı ordusunun tasfiyesi ile uğraşmaktaydı.

Bu yüzden de Mustafa Kemal, İsmet beyle çok ihtiyatlı konuşuyor, ileride çok gerekecek bu olanağT bu stratejik noktayı körletmemeyi düşünüyordu. Mustafa Kemal, artık kendi kendine gizli bir karar vermişti. Bunu kutsal bir sır gibi içinde saklıyordu. İşte, bu sırrı açtığı nadir arkadaşlarından biri de hâlâ Harbiye Nezaretinde çalışan İsmet beydi. Son ihtilâl komitesi de fos çıkınca bu kararı vermek zorunda kalmıştı.

En yakın arkadaşlarının desteğinden yoksun olarak bir serüvene atılmak, onun kıratında bir adamın yapamayacağı bir işti. Sonra, bu arkadaşlarıyla ta gençlik günlerinden beri ihtilâl ve mutlu bir Türkiye düşleri görmüşlerdi. Bir kez, kendisi bayrak gibi atılırsa arkasından nice yığınların sökün edeceğini biliyordu.

Günün birinde, ama tam gerekli ve uygun bir günde İstanbul'dan birdenbire uzaklaşıp kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu içine girmek, bir süre adsız sansız çalıştıktan sonra ortaya çıkıp, yâni «huruç edip» bütün Türk milletine felâketi haber vermek istiyordu.

Mustafa Kemal, bu kararı verdikten sonra' da irili ufaklı, önemli önemsiz bağlantılarını sürdürmüş ve bir çıkar yo! bulmak umudu ile didinip durmuştu.

Mustafa Kemal, bir gün, yine görüşmek üzere İsmet beyi Şişli'deki evine çağırdı, ismet beyin Süleymaniye'deki evi mutaassıp bir Türk mahallesinde bulunuyordu. Oraya girip çıkanlar, çok çabuk göze batıyordu. Mustafa Kemal'in evi, bu görüşmeler için daha elverişliydi. Bu kalabalık kozmopolit semtte insan, ne denli önemli bir kişi olursa olsun bu hayhuy içinde yitip gidiyor, kolayca silinebiliyordu. Bundan dolayı Mustafa Kemal, İsmet beyi kendi evine çağırmıştı. Yoksa sevdiklerinin evlerine rütbe, kıdem ve yaş ayırt etmeksizin gitmeyi bir sorun saymıyordu. İsmet bey. Harbiye Nazırlığındaki odasından evine uğrayıp haber bıraktıktan sonra Şişli'deki eve uğradı. İsmet bey, biliyordu ki Mustafa Kemal entipüften şeyler için yanına arkadaş çağırmazdı. Herhalde önemli bir şey vardı, ama, acaba neydi?

İsmet bey içeri girdiğinde sivil giyinmiş olan Mustafa Kemal, onu candan karşıladı ve elini sırtına koyarak sağdaki merdivenlerden yukardaki salona çıkardı. Onu ortadaki büyük masanın başındaki iskemlelerden birine çökertti, kendisi de karşısında oturdu.

İsmet beyin zekâ kıvılcımları saçan kapkara gözleri, Mustafa Kemal'in dostluk ve içtenlik dolu gözlerinin keskin mavisine eski alışkanlıkla kolayca dalmıştı :

— Yine ne var? diye soran İsmet beye Mustafa Kemal de bir soru ile karşılık verdi;

— Sende ne haber?

— Tahmin edeceğin gibi.

— Şuradan bana bir Türkiye haritası alıp masaya açar mısın, üzerinde konuşacağım!

ismet bey, köşeden bir harita alıp masanın üzerine yaydı.

Haritayı açıp masanın üzerine yayan İsmet bey, tıpkı bir cephedeymiş gibi ciddi bir davranışla cebinden her zaman yanından eksik etmediği pergeli çıkararak ölçmeğe hazırlandı.

Mustafa Kemal, bunun üzerine güldü ve şaka olarak:

— Henüz pergellik bir şey yok. dedi. İlk önce biraz pergelsiz konuşalım.

İsmet bey. çok meraklanmıştı:

— Ne yapacaksınız, Allahaşkına? diye sordu.

Mustafa Kemal arkadaşının gözlerinin içine bakarak:

— Meselâ, dedi. Hiçbir sıfat ve salâhiyet sahibi olmaksızın Anadolu'ya geçmek ve orada milleti uyandırarak kurtulma çarelerini aramak için en müsait zamanda beni bu mıntıkaya götürecek en kolay yol hangisi olabilir?

İkisinin de gözleri haritanın üzerinde geziniyordu. Karış karış gezdikleri ve iç yüzünü çok yakından bildikleri mübarek Anadolu toprakları küçülmüş küçülmüş, gelip masanın üzerine ve gözlerinin önüne serilmişti. Evet, bütün kurtuluş umudu ordaydı. Bunun Türk ordusunun bu iki genç başı Arabistan cephesinde, içinde çırpındıkları korkunç günlerdenberi biliyor ve birbirlerine sık sık söylüyorlardı. Artık düşüncenin aksiyon haline geleceği günler gelip çatmıştı. Bütün ihanetler, düşmanlıklar, alçaklıklar, bu mübarek topraklara gömülecek ve orda ancak gübre ödevi görecekti. İkisinin kafasından da şu anda düşünceler yıldırım hızı ile geçiyordu.

İsmet bey, haritadan başını kaldırarak ;

— Karar verdin mi? diye sordu.

Mustafa Kemal elindeki izmariti şiddetle kül tablasına bastırarak ezdi.

— Şimdilik bundan bahsetmeyelim, dedi. Bana memleketi, milleti ve orduyu anlayıp bilen, vaziyeti yakından gören, tehlikeden şüphesi olmayan bir arkadaş gibi cevap veri

İsmet bey, derin derin düşünmeğe başladı. O, düşünedursun Mustafa Kemal salonda başı öne eğik aşağı yukarı dolaşıp duruyordu.

ismet bey, en sonra haritadan başını kaldırdı :

— Dediğin şey üzerinde düşündüm! dedi. Ve bunu söylerken de ayağa kalktı.

/ — Eyyy?

— Yollar çok, mıntakalar çok!.

Bu sırada emireri içeri girerek ziyaretçilerin geldiğini haber verdi.

ikisi de masadaki haritayı kaldırmayı aklından geçir-" di. Ne var ki, hiçbiri bunu yapmağa vakit bulamadı. Emireri çıkarken sevkiyatçı Ali Rıza bey, İskeçeli Arif beyle gülerek içeri girmişti.

iskeçeli Arif bey Bulgarların batı Trakya'da Türklere yaptığı korkunç zulümlerin önüne geçmek İçin İttihat ve Terakkice oraya gönderilmişti. O da Batı Trakya'da Bulgarlarla çarpışan Teşkilâtı Mahsusa çete reislerinden biriydi. Manastırlı Hüsrev Sami. Çerkeş Ethem, ağabeyleri Reşit ve Tevfik, Kuşçubaşızade Eşref ve kardeşi Hacı Sami, Sapancalı Hakkı, Topçu İhsan ve bunlara benzer daha bir çok gözü pek yiğit subay. Batı Trakya'nın Tüık halkını korumak üzere kanlı savaşlar vermişlerdi.

işte, İskeçeli Arif bey, bu Batı Trakya çalışmalarının başında bulunmuştu.

Sevkiyatçı Ali Rıza bey adıyla tanınan Rıza bey ise eski İttihatçılardandı. Talât ve Enver Paşalar İttihat ve Terakki'yi «görünüşte dağıttıktan sonra illegale geçirmişler ve bu partiyi bir yeraltı teşkilâtı ve ilerikl çalışmalara bir destek olarak hazırlamak istemişlerdi. Rıza bey, bu teşkilâtın içindeydi. Çok da kulağı delik bir adamdı. Mustafa Kemal, önem vermez gibi bu sorunlar üzerinde onu

deşiyor ve ileride Enver Paşa'nın neler yapmak niyetinde olduğunu öğrenmek istiyordu. Bütün öğrenmek istediklerini de hemen hemen öğrenmiş gibiydi.

Öyle ince hesapları vardı ki, ileriki çalışmalarında karşısına diiklecek bütün engellerj şimdiden bilmeğe çalışıyor ve onlar için yine şimdiden karşı tedbirler düşünüyordu.

Ne var ki, Mustafa Kemal, bu her günkü yaşayışına karışmış arkadaşlarına içindeki sır kutusundan hiçbir şey sızdırmış değildi. Onların gelişini anlayınca masanın üstündeki har tayı kaldırmak isteyişi de bundandı.

Yeni gelenler de birer sandalyeye ve koltuğa yerleştiler. Biroz sonra Zübeyde hanımın eski evlâtlığı Vasfiye kahvelerini getirdi.

Her gelen ziyaretçiye kapıyı Makbule hanım açıyor, gelenlerin tehlikeli insanlar olup olmadığını gözden geçiriyordu. Bu bir ihtiyat tedbiriydi.

Mustafa Kemal, Madam Kasapyan'ın evini tuttuktan bir süre sonra Akaretler'deki annesiyle kız kardeşini de getirmiş, en üst kata yerleştirmişti. Şundan ki, veremin yavaş yavaş erittiği annesi, hadden aşırı duygulu bir kadındı. Biricik oğlundan uzak duramıyordu. Yalnız bu ev, ötekinden çok büyük olduğundan Mustafa Kemal öbür yandan olduğu kadar burda ev dırıltılarından tedirgin olmuyordu. Ev halkı üst katta oturuyor, o da arkadaşlarıyla ve gelip gidenleriyle orta kattaki salonda görüşüp konuşuyordu.

Konuklar, geç vakitlere kadar oturdular. İsmet bey meraktan çatlıyordu. En sonra yine ikisi başbaşa kalmıştı.

İsmet bey ^

— Ne yapacağını bana ne zaman söyleyeceksin? diye sordu.

— Zamanında!

Mustafa Kemal, kararını çoktan vermişti. Ne var ki bu kararı uygulamak zamanı henüz gelmemişti. Bu ağır kararı verdikten sonra yapılacak işi her yanından inceliyor ve bunda sonradan başarısızlığa sebep olacak hiç-

bir kuşku payı bırakmak istemiyordu. Bu karar, onca büyük, kesin bir taarruz kararı gibiydi; bunda en küçük belkileri bile düşünmeden ortaya atılmak, korkunç felâketlere sebep olmaktan başka işe yaramazdı.

Evet. Mustafa Kemal, büyük bir taarruza hazırlanıyordu; bundan yalnız birkaç kişinin haberi vardı, taarruzun ne zaman başlayacağını da yalnız o bilebilirdi.

Mustafa Kemal, vaktini fikir hazırlıklarıyla doldurmağa çalışıyordu. Ona göre fikir hazırlıkları, seferberlikte asker toplamak için olduğu gibi davul zurna ile olamazdı. Fikir hazırlıklarında alçak gönüllüce çalışmak, kendini silmek, karşısındakine içten bir kanı vermek gerekirdi.

İsmet bey, müsaade alıp gittiğinde Mustafa Kemal pencereyi açıp caddeye baktı. İstanbul, susmuştu. Kaldırımlara ince bir güz yağmuru çiseliyor ve ara sıra yaya kaldırımlarında elleri coplu, ya da silâhlı düşman devriyeleri görünüyordu.

KOLONEL ROLETTO'NUN BALOSU

Mustafa Kemal, zemin katında, kapıdan girilince sağ yana düşen küçük odayı kendine çalışma odası olarak ayırmıştı. Duvarda storlu bir dolap vardı ki, içinde bütün eski savaş plânları ve askerlik kitapları bulunuyordu. Burada düşünceleriyle başbaşa kaldığı saatlerde büyük Şişli caddesine bakan dar ve yüksek pencerelerden kuşkulu kuşkulu gelip geçen yolcuları, caddenin karşısında sıralanmış evlerin pencerelerini, bu evlere girip çıkanları seyrederek incelemeye çalışıyordu. Artık kendisini yeraltı çalışmalarının içinde bulduğundan tehlikenin de günden güne büyüdüğünü ve kendine yaklaştığını apaçık görüyordu.

Madam Kasapyan'dan kiraladığı bu kocaman eve girip çıkanların çokluğu ve özelliği de bu tehlikenin çoğalmasına yardım ediyordu. Sözüm ona, bu tehlikeyi azaltmak için gelip gidenler, elden geldiğince gizlenerek ha-

reket ediyorlardı; ne var ki bu netameli zamanlarda yurtseverlerin düşmanları öyle çok ve öyle çeşitliydi ki, insan birinin gözünden kaçsa ister istemez bir başkasının gözüne çarpıyordu.

İşte, bu tehlike duygusunun etkisiyledir ki, Mustafa Kemal, komşu evlerde kendisi için kurulması mümkün gözetleme yuvalarını ve pusuları meydana çıkarmak umudu ile bütün dikkatini harcıyordu.

İkinci Abdülhamid'in nazırlarından Ethem Paşa'nın konağı, tam karşıya düşüyordu. Bu koskoca yapının karşıda bulunması bir şey değildi. Ne var ki bu konakta İtalyan işgal kumandanı Kolonel Roletto'nun karargâh kurmuş olması önemliydi. Akaretler'deki annesinin evine baskın yapılmasını emreden kumandan, bu idi ve bu baskının anlamını da henüz anlamış değildi. İtalyan işgal birlikleri mütecaviz olmayan yumuşak birliklerdi. Bulup bulup da onun evine saldırmaları gerçekten bir bilmeceydi.

Akaretler gibi uzakça bir yerde kendisiyle ilgilenmiş olan bu kumandanlık, şimdi de kendisiyle pekâlâ ilgilenebilirdi ve bir düşmanın ilgisi de her zaman tehlikeli olmak gerekirdi.

İşte günler bu kaygularla yuvarlanıp gidedursun, Mustafa Kemal'in «düşmanı cephede tarassut» eder gibi dikkatten yılmayan gözleri, günün birinde bu karargâhta bir hareket, bir canlılık görmüştü. Hemen el altından bunun ne demek olduğunu anlamak için adamlarını harekete geçirmiş ve kımıldanışın, bir balo hazırlığıyla ilgili olduğunu anlamıştı.

Cephe cephe kendisiyle birlikte gezmiş olan eski ve falı yaveri Cevat Abbas, çabucak, Kolonel Roletto'nun bir iki gün içinde bir balo vermek üzere olduğu haberini kulağına iletince, Mustafa Kemal bu sefer de başka bil meraka kapılmıştı. «Acaba bu baloya kendisiyle konuşan kimselerden de gidenler olacak mıydı? Ya da bu baloya tanınmışlardan kimler çağrılmıştı ve baloda ne gibi rezaletler olacaktı?»

Bu kafasını kurcalayan soruları cevaplandırmak, il-

kin bir memleket sorunuydu. İkinci olarak da kendi kişisel güvenliği ile ilgiliydi.

Acaba bu baloya herhangi bir tanıdık gönderilebilir ve orda neler geçtiği bu yoldan öğrenilebilir miydi?

— Ne dersin Cevat, bu baloya bir davetsiz misafir göndersek nasıl olur?

— Hiç de fena olmaz, ama, kimi gönderebilirsiniz?

Karşı konağın kapısından girip çıkan İtalyan asker ve subaylarını dikkatle izleyen Mustafa Kemal, gümüş tabakasından bir sigara alarak dibini birkaç kez tabakasına vurdu ve Cevat Abbas'ın çaktığı kibritle yakarken parlayan gözleriyle :

— Buldum, Cevat, buldum, dedi. Bu baloya bir prenses gönderirsek hiç kimse kuşkulanmaz ve sonra kadın orada saygı ile de karşılanır.

— Kimdir bulduğunuz, paşam?

— Tanırsın: Prenses Mevhibe Celâlettin. İkinci Abdülhamit'in kız kardeşinin kızı. Şu kaderin işine bak ki, vaktiyle yıktığımız bir kanlı saltanatın genç kuşakları ile aynı dâva çevresinde işbirliği yapmağa çalışıyoruz. Her neyse, sen şimdi, hemen git. Prensese, çabuk kendisini çağırdığımı söyle, buraya gelsin. Tanıdığım kadınlar içinde o, bu iş için biçilmiş kaftandır.

Geniş omuzlu, buğday benizli tığ gibi genç bir subay olan yaver Cevat Abbas, emri yerine getirmek üzere çıkıp gitti.

Mustgfa Kemal, boşta oturduğu, kendi gizli ve tehlikeli düşüncelerinin çıkarına çalışıp durduğu halde hâlâ ordu kumandanlığı maaşını ve tahsisatını alıyordu. Cevat Abbas da yaverliğinde bulunuyordu.

Gerici kabinelerin başları ile padişah, hâlâ bu garip kuşu neyleyeceklerini bilmiyorlardı. Bunun yırtıcı bir kuş. bir şahin, belki de bir kartal olduğunu sezmiyor değillerdi. No var ki onu hangi avda, nerde kullanacaklarını düşünüyorlar, bir türlü işin içinden çıkamıyorlardı. Bunun için de bu sarışın kartala verdikleri tayını kesmiyor, onu şimdilik ürkütmemeğe çalışıyorlardı.

Bu yüzden de ordularının başından alınmış olan Mus-

tafo. Kemal, ileride iç ve dış düşmanlar üzerine saldırtacağı hürriyet ordularının yaratılması projeleriyle uğraşarak aldığı naaşı adamakıllı hakediyordu.

İstanbul sosyetesinin pek iyi tanıdığı Mevhibe Celâlettin, kürkünün tüyleri üzerinden çise damlaları damlıyarak, orta kattaki büyükçe salonun kapısında görününce Mustafa Kemal, bir centilmen gibi yerinden fırladı ve orda sohbet ettiği Doktor Tevfik Rüştü, Doktor Rasim Rerıt ve Fethi beylerden müsaade isteyerek prensesi aşağı kattaki çalışma odasına götürdü. Karşılıklı oturdular. İkisi de ayak ayak üstüne atarak birbirlerini dinlemeğe hazırlandılar. Prenses heyecanlı görünüyordu. Pek önemli bir şey olmasa Cevat Abbas onu böyle apar topar buraya getirir miydi?

Mustafa Kemal'in verdiği sigarayı prenses dudaklarına sıkıştırmış, yine onun çaktığı kibrite uzatarak yakmağa çalışıyordu. Heyecandan eli titriyordu. Bunu gören Mustafa Kemal, onu daha çok heyecanda bırakmamak için :

— Hanımefendi, dedi, sizi buraya kadar yorduğumdan ve böyle heyecana düşürdüğümden dolayı ilk önce atfınızı dilerim.

— Bir şey değil, paşam, ben emrinize seve seve geldim.

— Teşekkür ederim. Şimdi beni dinleyiniz.

Sol eliyle caddeye bakan perdeyi araladı:

— Şu karşıki konağı görüyor musunuz, Mevhibe hanıfmefendi?

— O konağı iyi bilirim. Ethem Paşa'nın konağıydı orası.

— Ama, şimdi değil. Şimdi, İtalyan işgal kumandanlığı karargâhı. Kolonel Roletto oturuyor orda şimdi.

— Evet!

— İşte, orada gelecek hafta Kolonel Roletto bir balo verecek, şimdiden içkiler, masalar, sandalyeler taşınıp duruyor. Hazırlık gırla gidiyor; sizin de bu baloya gitmenizi istiyorum. Hem de muhakkak gitmenizi istiyorum.

Prenses Mevhibe. sosyete kadınıydı, baloların erkânı âdabı olduğunu bilenlerdendi. Bunun için şaşkın şaşkın Mustafa Kemal'in yüzüne baktı, onun şaka yapmadığı meydandaydı.

— Aman paşam, hiç davetsiz baloya gidilir mi? Hem ben kimseyi tanımıyorum ki.

Mustafa Kemal, sigarasından bir nefes çekerek gülümsedi :

— Bu sizin için basit bir şeydir prenses, halledebilirsiniz bunu. İsterseniz. Bunu sizden bekliyorum..

Mustafa Kemal'in sesinin tonu çok yumuşaktı. Dostça, ahbapçcıydı, yine de bu yumuşak ton İçinde emre benzer bir koku yüzüyordu.

Prenses kendini tutamıyarak güldü :

— Mademki emrediyorsunuz, ne yapıp yapıp giderim!

Mustafa Kemal de bunun üzerine gülümsemek zorunda kaldı :

— Emir değil; rica ediyorum.

— Peki diyelim, bir yolunu bulup baloya gittim, orada ne yapacağım? Ne yapmamı istiyorsunuz orda?

— Siz bir kere bu işi hallediniz, ondan sonra sizinle uzun boylu konuşuruz.

Prenses, Mustafa Kemal'in yüzüne dikkatle baktı. Mavi kadife yumuşaklığı ile bakan bu iri ve şehlâ gözlerin erkekçe güzelliğine güç dayanılırdı; prensese onun paşalığından gelen emir vız gelirdi. Ne var ki bu güzel gözlerin emrine boyun eğecekti.

Kalktığı zaman Mustafa Kemal'in uzanan elinin içine eldivenli elini teslim eder gibi bıraktı. Mustafa Kemal, bunu iki eliyle pek kibarca sıktı ve başarılar dileyerek onu sokak kapısından uğurladı.

Şişli caddesini soğuk bir poyraz yalıyor ve hafiften bir yağmur serpiyordu. Prenses, bir kez daha dönüp gülümseyerek köşede kayboldu. Bu sırada caddeden abanoz yüzleri ile bir Fransız-Senagalli bölüğü geçiyordu. Zenciler, İstanbul'un soğuğunda büzülmüş asık yüzleriyle yürüyorlardı. Atları üzerinde dimdik durmağa çalı-

şan Fransız subayları., «küçük dağları ben yarattım» diyen birer küçük Napolyon minyatürü gibi ilerliyorlardı. Mustafa Kemal, kapıyı kapayıp içeri girorken: «Napolyon'un bir Moskova dönüşü olduğu gibi General Franchet D'espere'nin de bir İstanbul dönüşü olacaktır; bunu yarının tarihleri yazacaktır» diye söyleniyordu.

Prenses Mevhibe Celâlettin, eve dönünce çabucak soyundu, hizmetçisinin horlandırdığı çini sobasının yanına sokuldu. Hava. hatırı sayılır bir soğukla yüklüydü. Vücudunda hafif bir titreme duyuyordu. Bu bütünüyle soğuktan üşümekten ileri gelmiyordu. Mustafa Kemal'le bu enteresan karşılaşmanın, sonra onun kendisine önerdiği serüvene benzer işin de bu titremede payı vardı; bunu da seziyordu. Mustafa Kemal'e bir asker gibi boyun eğmek hoşuna gidiyordu. Sosyeteye girmiş olsa, kadınlar üzerinde pek çok sükse yapacağını pek iyi bildiği bu genç ve yakışıklı paşa ne yazık ki, sanki kedi gibi münzevi yaşamasını seviyor ve hep alnı düşünce ile kırışmış insanlarla konuşup görüşmekten hoşlanıyordu.

Kadınlara karşı ne kadar da yakın, sokulgan bir davranışı vardı. İşte, o kadar ilişkileri daha derine götürmek olanakları başgösterdi mi, hemen cephede hiç yapmadığı, yapmadığı değil aklına bile getirmediği «ricata ı yapıyor ve ortadan siliniyordu. Demek ki o, kadını ayağına takılmak tehlikesi olan bir bukağıya benzetiyor, benzetiyor değil öyle biliyordu.

«Yazık, diye düşündü, böyle şahane bir erkek, kadına lâyık olduğu değeri vermeden kocayıp gitsin!»

Biraz ısınmıştı. Kalktı, İpek geceliği içinde endam aynasının karşısına geçti. Son modaya göre kesilmiş saçlarını düzeltti. Bir süre böylece kendini seyretti. Kafasının içinde hem Mustafa Kemal'in kendisini soktuğu çıkmaz sokaktan bir gedik arayan bir enerji akımı gelip geçiyordu. Bu baloyg gidecek olanlar tatlı su frenkleri ile işgal kumandanlıklarına birer yol bularak sokulmuş kimi kuşkulu Türk aileleri olabilirdi. Yine işin en kolayı İstanbul'un en kalburüstü azınlık ailelerinden birisine yanaşmaktı.

Prenses, o gece geç vakitlere dek uyuyamadı. Bu yeni serüven, onun ruhunu bir entrika âlemine sokmuş ve bütün güçlerini ayaklandırmıştı. Evet, mutlaka bu baloya gitmenin yolunu bulmalıydı.

Kafasına takılan birkaç ad arasından en sonra Perapalas Oteli müdürünün karısı Madam Martin üzerinde durdu. Evet, ancak ona çağrı sağlayacak kadın bu olabilirdi. Geç vakit uykuya dalarken Mustafa Kemal'e karşı yüzünü kara çıkarmayan tarihe şükranla gülümsüyordu.

Mustafa Kemal, levent gibi bir erkek güzeliydi. Ne yazık ki türlü iklimlere bürünmüş uzun cephe yaşayışı onu epeyce hırpalamıştı. O, sinirleriyle yaşayan bir insan olduğundan bırakışmanın binbir karşıt olay ve düşünceleri içinde korkunç bir iç yaşayış yoğunluğu, onu ara sıra çarpıp yatağa seriyordu. Dümdüz bir ideal caddesinin binlerce, onbinlerce yan sokaklarından önüne çıkıveren, çıkması mümkün hatırı sayılır süprizler ve yine de ileri doğru yönelmiş korkunç bir enerji akımı, onun sinirlerini her an bir yay gibi gergin bulunduruyordu.

Bu kez de eski böbrek sancıları bir kenara çekilerek yerini «mide humması»na bırakmıştı. Mustafa Kemal, bu en civcivli günlerde, insandan en çok sağlık ve uyanıklık isteyen zamanlarda yine yatağa mıhlandığı için. pek üzülüyordu.

Kendisini tedirgin duyunca hemen ta Selanik'ten gençlik arkadaşı olan Dr. Tevfik Rüştü İle Dr. Rasim Fe¿t'i çağırtmış ve onlar da onun hastalığına «hafif bir mide humması» teşhisini koymuşlardı.

Mustafa Kemal, şimdi, birinci katta büyük salonun tam karşısındaki küçük yatak odasındaki demir karyolasında gecelik keten entarisi ile bağdaş kurup oturmuş, battaniyesini göğsüne dek çekmiş ve yastıklara dayanmış olarak pencerenin yanında birer sandalyeye çökmüş olan iki ahbap doktorla dertleşiyordu.

Bu ara kapı vuruldu, emirerinin başı göründü :

— Çağırttığınız hanım geldi, paşam!

Prenses, yüzü soğuktan kızarmış olarak içeri gir-

di. iki doktor kalkarak yerlerini ona bıraktılar. Mustafa Kemal de yatağından doğrulur gibi yaptı. Yüzünden bıı tatsızlık akan paşanın hasta olduğu ilk bakışta göze çarpıyordu.

— Ne o, paşam, geçmiş olsun. Neniz var?

Prenses baktı: Paşanın mavi-yeşil karışığı gözlerinin içinde hararetin soldurduğu tonlar yüzüyordu. Yanakları her zamanki gibi çöküktü. Konuşurken de hafifçe soluyordu.

Tevfik Rüştü bey :

— Harımefendi, dedi, paşamız hafif bir mide humması geçiriyor. İki üç gündür rahatsızlık sürüyor. Fakat birkaç gün daha da sürebilir.

— Tekrar geçmiş olsun, efendim!

Prenses, Tevfik Rüştü'nün koltuğuna çöktü; Mustafa Kemal :

— Hanımefendi, özür dilerim, dedi. Bizim emirberle sabah akşam sizi çağırtmak zorunda kaldım. Mutlaka hizmetçiniz uykudan kaldırmıştır sizi.

— Evet, öyle oldu ama, ne beis var, paşam, zaten emireriniz çağırmasaydı ben gelecektim.

Mustafa Kemal'le prensesin gizli bir konuşması olduğunu anlayan Tevfik Rüştü beyle Rasim Ferit bey, kalkıp salona geçtiler.

Kolonel Roletto'nun balosu gelip çatmıştı. Aksi gibi Mustafa Kemal de üç gündür hastaydı; ateşi vardı. Prensesi de emireriyle sabah sabah salt bu iş için çağırtmıştı.

O, henüz ağzını açıp bir şey söylemeğe fırsat Bulmamıştı ki prenses :

— Paşam, dedi, bu akşam karşıda balo var; gidecek miyim ben de?

Mustafa Kemal, doğruldu. Gözlerinin fersiz maviliği bir enerji yağmuru ile kıvılcımlanmış, parlamıştı:

— Ne demek, elbette gideceksiniz.

— Peki, ama ne yapmak için gideceğim oraya?

— Sahi. Orada kimlerin bulunduğunu ve neler konuşulduğunu bana haber vermenizi istiyorum. Bir de adı-

n yalnız ikimizin bileceği bir zatın kimlerle konuştuğunu öğrenmek istiyorum.

Prensese, bu adamın adını da söyledi. Bu adam, onun i ağına takılmış olan kuşkulu kişilerden biriydi. Belki djj prensesi bu baloya yalnız bu adamın maskesini düşürmek için gönderiyordu. Kimbilir?

— Balodan çıkar çıkmaz, ne kadar geç olursa olsun buraya uğrayıp haber verin.

— Aman paşam, nasıl olur Karşıdan çıkıp buraya girdiğimi görmezler mi?

— Hakkınız var! Yarına kadar beklemeliyim.

Prenses, paşanın elini sıktı. Her zamanki gibi paşanın iki güzel eli arasına düşen eli hastalığın ateşiyle yanar gibi oldu. Paşaya sağlık dileyerek ayrıldı.

Prenses Mevhibe Celâlettin, arabadan indiğinde hemen Ethem Paşa'nın konağının kapısına yönelmedi. Üstünü başını düzeltir gibi yaparak Madam Kasapyan'ın apartmanının pencerelerine baktı, ne alttaki çalışma odasında, ne de yukarıki büyük salonda ışık vardı; yalnız, rn üst katın ışıkları yanıyordu. Mustafa Kemal'in annesiyle kız kardeşi ve evlâtlıkları bu katta oturuyordu.

Buna göre Mustafa Kemal'in mide humması sürüp gidiyordu. Birkaç saniye ancak süren bu duraklamadan sonra büyük parmaklıklı bahçe kapısına doğru yöneldi. Konağın bütün pencerelerinden ışık taşıyordu. Bahçe ve caddede bu ışık bolluğundan nasibini alıyordu. Kapıda İtalyan askerleri ve subayları bekliyor, gelen kadınlı erkekli konukları içeri götürüyorlardı.

Prenses de çok güzel giyinmiş ve bütün süslerini takmıştı. Kapıda onu karşılayan bir subay, İtalyanca ve Fransızca bir sürü kompliman sözcükleriyle balo salonunun kapısına dek götürdü. Çifte kapısı ardına dok açık balo salonuna götürülen prensesin burdan taşan ışıklarla gözleri kamaştı. Üniformalı üniformasız, yerli yabancı bir yığın insanın gözü bu anda kapıya çevrilmişti. Prenses, alışık olduğu halde, bunca gözün üzerine dikilmesinden dolayı hayli sıkıldı; hattâ utanır gibi oldu. Şun-

dan ki erkeksiz ve yalnızdı. Hem de kendisine dikilen bu gözler arasında pek çok yabancı göz vardı.

Prenses Mevhibe Celâlettin'in Perapalas Oteli müdürünün karısı bayan Martin'den aldığı çağrı Kolonel Roletto'ca biliniyordu. Çağrıyı okuyan subay, Kolonel'e bunun gelecek prenses olduğunu fısıldayınca altmış yaşlarında, kır saçlı bir adam olan Kolonel Roletto hemen onu saygı ile selâmladı ve sonra yanına alarak salondaki bütün İtalyan subayları ile tanıştırdı. Bir Türk prensesinin baloya gelişi elbette ki bir önemli iş ve sürprizdi. Prenses, hem tanıştırıldığı kimselerle gerektiği gibi konuşuyor, hem de dikkatle konukları gözden geçiriyordu.

Baloya iki Türk ailesi, birkaç Şişlili Türk kadını ve birkaç da Türk erkeği gelmişti.

Masalarda içkiler ve mezeler çok boldu. Neşe ve kahkaha tufanı, buraya gelenlere tam anlamıyla felekten bir gece çalmak için geldiklerini anlatıyordu. Yandaki kapısı açık odalarda daha içten ve daha çıplak bir gece yaşandığı görülüyordu. Burdaki subaylar ve kadınlar hemen hemen gerdek odasındaki kadar serbest ve laubali saatler yaşamaktaydılar. Geç vakit masaların altında sızmış kadın ve erkek leşlerini kendi başlarına bırakarak balodan tiksinti ile ayrıldı. Caddeye çıkıp da soğuk hava ile karşılaşınca leş gibi ispirto kokusundan kurtulduğuna sevindi. Ne var ki bu kokular bütün giyneğine sinmişti.

Arabaya binmeden önce yine Madam Kasapyan'ın karşıdaki evine baktı; bu kez ev baştan başa karanlıktı. Saat ikiydi. Serüvenden uzak herkes gecenin bu saatinde derin bir uykudaydı.

Mustafa Kemal'in hasta halini düşündü. O da şu ara mutlaka uyanıktı. Kimbilir, belki de kendisini düşünüyordu.

Prenses, sonra bir arabaya bindi ve evine yollandı.

Ertesi gün, erkenden Mustafa Kemal'e koştu; onun çok merakta kaldığını biliyordu. Mustafa Kemal'in yatak odasının kapısını açan emireri onu içeri buyur ettiğinde Mustafa Kemal nerde ise dalgın yatıyordu. Ne var ki, sürekli tehlikeler içinde yaşamış insanların atikliği ile göz-

lerini açtı, yatağında doğrulmaya çalıştı; prenses, arkasını yastıklarla besleyerek onu yarı oturur bir duruma getirdi ve geceki hikâyeyi olduğu gibi anlattı.

Sonra, karşıdaki koltuğa oturdu.

Mustafa Kemal'in ateşin soldurduğu gözlerinin mavisi ara sıra kıvılcımlanıyor ve bir yandan da :

— Bunların sonu gelecek, bunların sonu gelecekl diye mırıldanıyordu.

Prenses, bundan bir şey anlamıyor, bunu bayağı bir sayıklama sanıyordu:

— Nasıl gelecek, paşam, bu iş nasıl olacak? diye soruyordu.

— Onu şimdi söyleyemem, fakat yakındır.

MIKNATISLI DAĞ

Türklerin biricik sevdikleri şey, hak ve doğruluktur.

W. Pltt

Mustafa Kemal'in Şişli'de Madam Kasapyan'dan kiraladığı üç katlı ev Goethe'nin VVerther'inde anlattığı mıknatıslı dağa benziyordu. Gemiler, bu dağa yaklaşınca hemen bütün demirden olan parçaları koparak ona doğru uçar gidermiş. Dikkat ediyor musunuz, mıknatıslı dağ, tahtadan, çerden çöpten şeylere dokunmaz, salt demirleri çekermiş. Mustafa Kemal mütarekenin korkunç bataklığında bir pırlanta gibi ışıldıyor, gerek dostları, gerekse düşmanları üzerinde büyüleyici bir etki yapuyordu. Bu yüzden de düşmanları onu kaygı ile gözetliyerek ayağını kaydırmağa çalışırken, dostları da bu mıknatıslı dağın altın saçlı ve deniz gözlü sahibine demir parçaları gibi koparak seğirtiyor, onunla yapacakları dayanışmanın çok hayırlı sonuçlar vereceğini seziyorlardı. Bunların hemen hepsi de korkudan sinmiş, ya da umutsuz düşmüş aydın yığınlarının çelik dirençli temsilcileri durumundaydı.

Olaylar, sıklaşmaya başlamıştı. Bu yüzden mıknatıs-

lı dağa her gün daha çok yolcu kopup geliyordu. Ne *vat* ki, bütün bunların içinde en çok denenmiş birkaç arkadaşı Mustafa Kemal'in kafasının içindekileri gerçekleştirmekte işine en çok yarayacak olanlardı.

Bir milletin kaderi üzerinde oynanacak kumarın ne korkunç sonuçlar verdiğini Enver, Talât, Cemâl triyumvirasının yaptıklarını pek güzel gösteriyordu. Bunun için. de kumar oynamak istemiyor, sonucun tam düşündüğü gibi meydana gelmesi için en ufak belkileri de hesaplıyor, bütün stratejik ve taktik noktaları kılı kırk yararcasına düşünüyoKİu.

Kafası, gece gündüz cehennem gibi çalışıyordu. Ne yazık ki hastalıklar da birbiri peşinden onu yutağa mıhlamakta inat ediyordu.

Aralık ayının bu soğuk gününde yatak odasının ılık ve kuytu havasına sığınmış, komodinin üzerindeki bir yığın İstanbul gazetesinin birini alıp birini bırakıyor, gözünden ve kulağından kaçmış küçük gibi görünen büyük olayların anası olabilecek haberleri araştırıyor, hürriyet ve itilâfçı havanın ağır gölgesiyle gazete sütunlarına abanisini üzüntü ile görüyordu. Düşmanlarla el ele vererek sözde vatanı kurtarmağa çalışanların saygısızca ve alçakça yaygaraları ve propagandaları kulakları sağır edercesine çın çın ötüp duruyordu.

Üzerine bir dev gibi abanmış olan can sıkıntısını gazetelerin kâğıt ve mürekkep kokuları içinde boşuna boğmağa çalışıyorsa da bunu başaramıyordu.

Artık, İstanbul'dan umudunu kestiğinden bütün aklı Anadolu'daydı. Orada bıraktığı kimi değerli arkadaşlarını kendisine destek olabilecek bütün askerî birlikleri ve kumandanları, duygularının, aklının, tecrübesinin mantığına vuruyor ve sanki kendisini bu mübarek insan denizinin ortasına tutup bırakacak bir mucize bekliyordu. Mucizeyi insan direncinin yarattığına inananlardandı. Yine de işi kolay yanından kıvırabilmenin yolları üzerinde gece gündüz kafa patlatıyordu.

Kilikya'nın civcivli havasında bırakıp geldiği çok değerli arkadaşı Ali Fuat Paşa, birdenbire aklına gelmişti.

Onunla tam bir anlaşma yaptığını çok iyi hatırlıyordu. Onun Mondros anaforuna kaptırmadan kurtarıp İç Anadolu'ya getireceği 20. Kolordu, şimdiden kendisini desteklemesi gereken biricik birlikti. Ali Fuat, özü sözü bir, en eski okul ihtilâl ve hapisane arkadaşlarından biriydi. Harbiye'yi beraberce bitirdikleri gibi Erkânı Harbiye'yi de aynı sınıfta okuyarak bitirmişler; talih onları birçok cephelerde de yine yan yana düşürmüştü.

Neden hep Ali Fuat'ı düşünüyordu şu ara?

Komodinin üzerindeki gümüş tabakasından bir sigara alarak yaktı. Tam bu ara kapı vuruldu ve Zübeyde hanımın evlâtlığı Vasfiye, kapıdan göründü. Mustafa Kemal, gözleriyle ondan ne istediğini sordu.

— Ali Fuat Paşa sizi görmek istiyor, efendim.

Mustafa Kemal, hemen battaniyeyi bir kenara fırlatarak yataktan yere atladı, yarım ropdöşambrını gecelik entarisinin üzerine geçirerek karşıdaki konuk salonuna doğru yürüdü. Salonun kapısını açınca kendisi gibi sarışın, gök gözlü, kırmızı yüzlü, uzun boylu eski arkadaşıyla burun buruna geldi. Onun ayak seslerini tanıyan Ali Fuat Paşa, daha önce kalkarak onu ayakta karşılamak istemişti. Adana'dan ayrıldıkları gündenberi ancak aradan bir ay gibi bir zaman geçtiği halde ikisi de uzun yıllar birbirlerini görmemişçesine sarılıp öpüştüler. Olaylar o denli çok ve değişikti ki zamanı tıkabasa doldum yor ve bu olayların hep uğursuz ve kötü oluşu yüzünden de yirmi dört saate sığan ruh yaşayışı üzerinde demir kalemle çizilmiş izler bırakıyor ve böylece zaman uzuyor, dakikalar ve saniyeler birkaç kat eskiyor, ihtiyarlıyordu :

— Hoş geldin, Fuat!

— Rahatsız etmedim ya, paşam? Geçmiş olsun!

Mustafa Kemal, gökte ararken yerde bulduğu sevgili arkadaşının yüzüne azarlar gibi baktı :

— Rahatsız etmek de ne demek monşer! Ben de demindenberi hep seni düşünüyordum.

Bunu söyleyerek onu bir okul öğrencisi gibi elinden tuttu, karşıdaki küçük yatak odasına götürdü. Orası sıcaktı.

— Ne iyi ettin de geldin. Fuat! Oyle yalnızdım ki bugün.

Ali Fuat Paşa, küçük odun sobasının ısıttığı odaya girince ilk gözüne ilişen, komodinin üzerindeki bir yığın İstanbul gazetesi oldu.

Mustafa Kemal, karyolasına çökerken arkadaşına da köşedeki koltuğu gösterdi.

— Zayıf gördüm seni Fuat, hasta filân mısın? diye sordu. Genç generalin avurtları çökmüştü.

— Evet, bir aydır şu zehirli sıtma denen tropikanın pençesinde inim inim inliyorum. Bir tedavi imkânı da bulamadım. Ancak, bulabildiğim birkaç kininde korunmak yolunu tuttum, fakat, baktım olacağı yok, bir yandan da sizi ve İstanbul hadiselerini çok merak ettiğimden bir aylık izin alıp Katma'dan atladım trene, on gündür yollardayım. Sağ salim İstanbul'a eriştiğime şükrediyorum. Fakat, siz de epeyce rahatsızsınız.

Daha çoğunu söyleyemedi, çünkü Mustafa Kemal birbirini kovalayan hastalıklar yüzünden son günlerde formundan çok düşmüştü. Avurtları adamakıllı çökmüş, gözleri çukura kaçmıştı. Bıyıkları ile bol püskürme kaşları yüzünü daha da ufaltıyordu.

— Ben de, dedi, kulağımdan rahatsızım. Çok fena ağrılar çektim, fakat, şimdi biraz hafifler gibi oldu. Hu, ne zamandanberi İstanbul'dasın?

Bunu sorarken gümüş tabakasını ona uzattı; kendisi de bir tane aldı; İlkin çaktığı kibritle onun sigarasını yaktı, sonra da kendisininkini.

Ail Fuat Paşa, sigarasından bir nefes çekti:

— Daha bu sabah geldim istanbul'a.

Bu söz üzerine Mustafa Kemal belini doğrultarak dikkatle onun yüzüne baktı.

Ali Fuat Paşa, bu gözlerin birdenbire büyük bir sevinç ve dostlukla parladığını gördü.

Gelir gelmez onun ziyaretine gelmesi, onda büyük bir sevinç ve ilgi uyandırmıştı.

Mustafa Kemal'in gözleri, çözülmesi gereken sonsuz bir sır kaynağı gibi arkadaşının yüzüne dikilmişti :

— Anadolu'dan ne haber?

Evet, Anadolu'dan ne haber vardı? Bunu sabahleyin Kuzguncuk'taki evlerine vardığında babası İsmail Fazıl Paşa da sormuştu; hem de aynı sözcüklerle. Tıpkı babasına anlattığı gibi Anadolu'da son günlerde gördüklerini ona da anlattı. Kilikya'da geçen olaylar ve Adana'da birer idealdaş olarak verdikleri ortaklaşa kararlara göre almış olduğu gerekli tedbirleri anlattı.

Anarşi, umutsuzluk içinde kaynaşan Anadolu şehirlerinin durumu üzerinde bilgi verdi.

Mustafa Kemal, bunları dinlerken kaşlarını çatıyoı ve :

— Bu hiç iyi değill diyordu.

Günlük olaylardan böyle rastgele konuşulurken Ali Fuat Paşa, birdenbire önemli bir şey hatırlamıştı:

• — Durum, size bugün akrabamız olmak üzere bulunan Hürriyet ve itilâf Fırkası'nın en nüfuzlu adamlarından Mehmet Ali beyle konuşmalarımızı da kısaca anlatayım, dedi; çünkü, konuşmanın bir kısmı da sizin hakkınızda geçti.

Mustafa Kemal merakla :

— Kimdir bu Mehmet Ali bey? diye sordu.

— Müsaade ederseniz anlatayım: ilk önce bu adam. pek yakın bir gelecekte benim henüz esaretten dönen küçük kardeşim Yüzbaşı Ali'nin kayınpederi olacaktır. Onun için de Mehmet Ali bey sık sık, ailece bize gelip gidermiş.

Şunu da söyliyeylm ki Mehmet Ali beyi ben önceleri de tanırdım, ticaretle uğraşır, Galatasaray mezunu, iyi dil bilir, zeki, sözü sohbeti yerinde bir adamdır, aynı zamanda eski Yeniköy Belediye Reisi idi.

işte, bu Mehmet Ali bey, bugün benim gelişim şerefine yine bize gelmiş. Babam yanlışlık yapmamam için onun şimdiki durumu hakkında açıklamada bulundu: «O. şimdi Hürriyet ve itilâf Fırkası'nın nüfuzlu şahsiyetlerin den biri oldu. Dilini ona göre tut!» dedi. «Tevfik Paşa kabinesi duruma hâkim değil. Yabancıların nüfuzu gün geçtikçe artıyor; olur olmaz şeylere karışıyorlar, bundan

cesaret alan akalliyetler de şımarıyorlar; Çolmabahçe önünde yatan itilâf devletleri donanması, içi kan ağlayan vatansever İstanbul halkının maneviyatını sarsmıştır. Hele Makedonya İtilâf Orduları başkumandanı Fransız Generali Franchet D'espere'nin 23 Kasım 1818 de Paris zırhlısı ile İstanbul'a gelmesi ve kendisine bir kahraman süsü vererek alayla caddelerden at üzerinde geçip, Beyoğlu'ndaki Fransız sefarethanesine gitmesi, sonra da bir askere yakışmayacak bazı hareketlerde bulunarak padişahı zorla Dolmabahçe sarayından çıkarıp oraya yerleşmek istemesi, akaliiyetleri büsbütün azdırmıştır.

«Hürriyet ve İtilâf FırkaSi'na mensup bazı müfrit şahsiyetler ki başlarında bizzat Sultan Vanidettin'in enişteSi Damat Ferit Paşa da var.»

Sevmedikleri veya korkup çekindikleri kimselere «İttihatçıdır» damgasını vurup iş başından uzaklaştırmak istiyorlar. Bu faaliyetleri memleketin nef'ine değil; bilâkis zararına, eğer bu sakim faaliyetlerini Anadolu'da elyevm kıtaları başında bulunan veya vazife almak için İstanbul'a gelmiş olan genç ve güzide zabitlere de teşmil ederlerse durum daha da fenalaşacaktır» dedikten sonra babam şöyle devam etti :

«— Mehmet Ali beye çok söyledim, benim fikirlerimi tasvip etmekle beraber arkadaşlarına söz geçiremiyor.»

İşte, babamla ikimiz memleket dertleri üzerinde böyle uzun uzadıya dertleşmiştik, ki, Mehmet Ali bey de çı kageldi.

Anadolu'da gördüklerim hakkında babama anlattıklarımı ona da anlattım. Çok uzun bir konuşma yaptık. Mehmet Ali bey, İttihatçıları şiddetli bir dille tenkit ediyor, fakat, yine de itidali elden bırakmıyordu. Tevfik Paşa kabinesinden şikâyetçiydi. Ama bitaraf bir kabineden ziyade Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na dayanan bir hükümet istiyordu. O zaman işlerin daha iyi idare edileceğine koniydi. Ben, dilimin döndüğü kadar birlik ve beraberlikten bahsettim. Ancak bu sayede bir millî mukavemetin yara-

tılabileceğini, aksi takdirde galip devletlerin biz birbirimizi yerken esasen riayet etmedikleri mütareke hükümlerini büsbütün dinlemeyeceklerini, bizi yere vurmak için akla hayale gelmeyen taleplerin ileri sürüleceğini söyledim; ordunun terhisi aleyhinde bulundum, sözlerimi makul karşıladı.

— Beraberlik elzemdir, dedi.

Bir ara söz size intikal etti. Mehmet Ali bey, sizi tanımamakla beraber hakkınızda çok şey işitmişti. İyi bir intibaı vardı.

«— Genç, zeki, enerjik bir kumandan olduğunu Söylüyorlar. Veliahtlığı sırasında zatı şahane ile beraber Almanya'ya seyahat ettiği için ona da yabancı değil. Siz . ne düşünüyorsunuz?» diye sordu.

Tereddütsüz cevap verdim :

«— Mustafa Kemal Paşa, benim gerek mektebi Harbiye'de, gerekse Erkânı Harbiye mektebinde sınıf arkadaşım idi. Harbin en karanlık ve buhranlı günlerini beraber geçirdik. Buyurduğunuz gibi zeki, enerjik, aynı zamanda memleketini seven vatansever bir zattır. Kendisine faal bir vazife verilmesi memleketin nef'inedir.»

Mehmet Ali bey ufak bir tereddütten sonra şöyle sordu :

«— Fakat, İttihatçıdır, diyorlar. Doğru mu?»

«— Biraz evvel birlik ve beraberlikten bahsetmiştik; bunu makul karşılamalısınız beyefendi.»

«— Evet, ama...»

Adama kati teminat vermek lâzımdı:

«— Mustafa Kemal Paşa, İttihatçı değildir, dedim. Harp esnasında ve hatta daha evvel Enver Paşa ile olan mücadeleleri bunu ispata kâfidir, zannederim.»

«— Evet, ben de işitmiştim.» dedi.

İşte, konuşmamız hep bu mevzu üzerinde dönüp dolaşmıştı. Babam da benim tarafımdan çıktı, oğlunun müstakbel kayınpederini beraberce iknaa çalıştık. «Mümkün olursa Kemal Paşa'yı size .takdim etmek isterim» dedim. Pek nazik bir dille :

«— Bu benim İçin bir şeref olacaktır,» dedi.

Akşama birkaç saat daha vardı. Uykusuzdum, babam yatıp uyumamı, dinlenmemi söyledi. Fakat, bugün sizi görmeden edemiyeceğimi anladım, hemen çektim sivil elbiseleri sırtıma. Kuzguncuk'tan Beşiktaş'a geçtim. Fakat itilâf devletlerinin harp gemilerini görünce içim kan ağladı, paşam. «Biz, demek dört yıl bunun için dövüşmüşüz» dedim. Beşiktaş iskelesinden bir faytona bindim. Eski Akaretler-Maçka yolu ile doğru size geldim. Emin olunuz, paşam, siz de İstanbul'da olmasaymışsınız buranın hiç de enteresan bir yanı kalmayacakmış.

Mustafa Kemal, arkadaşını büyük bir dikkatle dinlemiş, Mehmet Ali bey işiyle pek ilgilenmişti.

AH Fuat Paşa'nın, Mehmet Ali beyle yaptığı konuşmayı çok önemli bulmuştu. İyileşir iyileşmez Kuzguncuk'a İsmail Fazıl Paşa'lara gidip onunla tanışmak istiyordu.

Sıra Mustafa Kemal'e gelmişti; o da istanbul'a geldiğinden beri kimlerle görüşüp konuştuğu ve payitahtın durumu üzerinde bilgi verdi. Ahmet izzet Paşa'yı ikinci kez sadarete getirmek için sarfettiği çabaların nasıl boşa gittiğini anlattı. Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki kabineye güven oyu vermeyeceklerini söyleyen kimi mebusların, hükümet programı okunduğunda bunu eleştirmek şöyle dursun, ağızlarını açıp bir sözcük bile söylemediklerinden acı acı dert yandı. Hükümet zayıf, zatı şahane müstereddit, Hürriyet ve itilâf Fırkası tamamlyle duruma hâkimdi. Yeni kurulan «ingiliz Muharipleri Cemiyeti» çok kötü bir rol oynamaktaydı. Bununla beraber kimi «hamiyetli» kişiler memleketin felâkete sürüklenmesini önleyecek çareler aramaktaydılar. Durum ne kadar karanlık olursa olsun gelecekten hiçbir vakit umut kesilemezdi.

AH Fuat Paşa'nın, Mustafa Kemal'den dinledikleri ve en sonra ruhlarını bir zırh gibi saran ve ancak idealist insanlarda yaşayan yaratıcı ve yapıcı iyimserlik havası, tıpkı babası ismail Fazıl Paşa'nın söylediklerine benziyordu. İsmail Fazıl Paşa vatansever bir askerdi. Girit adasının Kandiye şehrinde doğmuştu. Adaya göçmen olarak gidip yerleşen Sökeli Cebecioğulları'ndan İbrahim Ağa'nın oğluydu. Küçük yaşında babadan öksüz kalmış.

annesiyle birlikte İstanbul'da oturan yakın akrabasından Demir efendinin yanına gelip yerleşmişti. Askerlik eğitimi görerek Erkânı Harbiye yüzbaşısı olup orduya katılmış: bütün okuduğu okullarda zekâsıyla parlamış; Ahmet Mithat efendi zekâsının parlaklığından dolayı ona Fazıl adını takmıştı. Erkânı Harbiye'yi bitirdikten sonra aynı okul öğretmenliğine atanmış, 93 savaşında kendi isteğiyle Karadağ'daki müstakil fırkanın erkânı harpliğine gönderilmişti. Tuna başkumandanı Müşir Ahmet Ali Paşa'nın kızı ile evlenmiş, 1880 de bir erkek çocuğu olmuş, buna kayınpederinin adını koymuş, 1882 de doğan ikinci oğluna da Ali Fuat adını vermişti.

İsmail Fazıl Paşa, Abdülhamit'in yaverliğine kadar yükseldiği halde hürriyetçi fikirlerinden dolayı Anadolu'ya sürülmüş, uzun yıllar menkûp yaşamış bir askerdi. Dalgalı, fakat dürüst bir yaşayışı vardı, hâlâ 69 yaşlarında olduğu halde vatan ve millet sorunlarında ön plânlarda bulunuyordu.

Ali Fuat Paşa, sabahleyin babasıyla aralarında geçen konuşmanın sonunu Mustafa Kemal'e şöylece anlatmaktan kendini alamadı:

— Babama bütün zincirleme gelen felâketleri anlattıkça gözleri yaşarır gibi oluyor, fakat yüzünün etleri hınçtan titriyordu. Hepsini dinledikten sonra bana :

«— Peki, bütün bunlardan sonra bedbin misin, Fuat?» diye sordu, ben de ona hemen şu cevabı verdim :

«— Hayır, baba! Katiyyen bedbin değilim, bilâkis ümitliyim, anarşiyi defedip kurtuluş çarelerini arayıp bulacak bir ruh ve azim milletimizde vardır.»

Böyle kesin konuşmamda sizinle Adana'da verdiğimiz kararın da büyük payı olduğunu söylemeliyim.

Mustafa Kemal'in bu söz üzerine yüzü yumuşadı; yüzünün sarışın çizgileri üzerinden sevimli, sıcak bir dostluk ve minnet aydınlığı geçti.

Ali Fuat Paşa :

— Babamın da son sözü şu olmuştu: «— Evet, Fuat, bu ruh ve azim milletimizde vardır ve çok yüksektir.»

Mustafa Kemal:

___Fuat. dedi, baban gibi vatansever bir zatla beni hemen bugünlerde tanıştırmanı isterim, böylece mahut Mehmet Ali be/le de tanışmış ve konuşmuş oluruz. Böyle tanışma ve konuşmalarda kimi zaman umulmadık faydalar vardır.

Mustafa Kemal, ileriki çalışmalarında işe yarar düşüncesiyle önem verdiği birçok kimselerle tanışmıştı ve tanışıp durmaktaydı. Kendisi son günlerde, kendisinden kuşkulanılan ve netameli bir kimse olarak tanındığından ancak en yürekli ve gözü pek arkadaşları kendisini görmeğe ve görüşmeğe geliyordu. Korkup gelmeyenleri, sevmediği ve tiksindiği birçok yüksek mevki sahiplerini gidip evlerinde ve makamlarında ziyaret ederek yarın için irili ufaklı kilit noktaları ve binek taşları hazırlamağa çalışıyordu.

Talihsizliğe bakınız ki kendisini görmeğe gelenlerden hiçbirinin güzel, sevindirici bir haber getirdiği yoktu. Herkes, umutsuz, turşu gibi geliyor ve mıknatıslı dağdan başı dimdik ve umutla dopdolu olarak çıkıp gidiyordu. Pek yakın ahbabı askerî doktor İbrahim Tali beyin de kendisine söylediği gibi, herkesin döktüğü zehir onu ikide bir böyle hasta ediyordu.

Mustafa Kemal, kendisini şimdiden kurtuluş yoluna çıkmış bildiğinden bu yorucu yolun üzüntülerine de seve seve katlanmanın gerektiğini anlıyordu.

Ali Fuat Paşa, o geceyi Mustafa Kemal'in evinde geçirdi, akşam yemeğini beraber yiyerek, geç vakitlere kadar konuşup görüştüler. Birçok önemli kararlara vardılar. En başta anlaştıkları nokta da, Adana'da yıldırım orduları grup kumandanlığındaki görüşmelerinde belirttikleri gibi, bir millî mukavemet hareketi yaratmaktı. Ordu ile milletin el ele vermesi gerekti; terhis, hemen durdurulmalı, yurdun savunmasına en yararlı silâh, cephane ve araçları düşmana kaptırmamak, genç ve güçlü kumandanları kıtaları başında bulundurmak, İstanbul'dakileri de Anadolu'ya yollamak, millî direnmeye taraftar idare âmirlerinin yerlerinde bırakılmasını sağlamak, vilâyetlerde par-

ticilik namı altında yapılan kardeş kavgasını önlemek ve halkın moralini yükseltmek, alınan kararların başlıcalarıydı.

20-21 Aralık 1918 gecesi, Mustafa Kemal ile Ali Fuat Paşa yatacaklarına yakın şöyle bir konuşma da yaptılar: Ali Fuat Paşa :

— Paşam, dedi, hazır yalnızız, biraz da siyasî hedeflerimizin neler olacağını konuşalım.

— Eğer hatırlıyorsanız, şimdi konuşmamızı arzuladığınız siyasî hedeflerimiz çok daha evvel, ta 1907 yıllarında - meşrutiyetten de önce - İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki gizli umumî merkezinde - maalesef o zamanki arkadaşlarca hayal telâkki edilip kale alınmak istenilmeyen fikirlerimizdir ki, bugün üzerinde durulması gereken vo artık ahvalin tatbikini zaruri ve mecburi kıldığı hedeflsrimiz olmuştur.

O zamanlar, biz o hedeflere kendi irademizle varabilecektik. Bugün ise, bunları düşmanlarımıza zorla kabul ettirmek mecburiyetindeyiz.

— Evet, paşam, aradan on bir, on İki yıl gibi uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen, onların birer birer nelerden ibaret olduğunu hatırladım.

— Belli bazı tadiller ile onlar bugünün misakı millisi olamaz mı? Yalnız, bir farkla; mücadelemizde muvaffak olacağımız güne kadar (hilâfet ve saltanat makamı) bize yardımcı olsa bile, biz millî hâkimiyet esaslarından (1293-1876) da olduğu gibi saltanat makamı namına hiçbir fedakârlık yapamayız. Bilâkis, ingiltere'de olduğu gibi saltanat makamı tamamiyle temsilî bir hüviyet iktisap eder. Fakat, o makamı işgal eden zatı yakinen tanıyorum. Nefsine çok düşkün olduğu için düşmanlarımız tarafına geçeceğinden eminim. Böyle bir vaziyette de milletin art.ık, hain bir hükümdarı başında tutmayacağına kaniim.

— O zaman Türk devleti demokratik bir Cumhuriyet olacaktır, demektir.

— Evet, ama, muvaffakiyet gününe kadar bu fikir, birlik namına gizli kalmalıdır. Nasıl olsa, o, bir gün ihanetini açığa vuracaktır.

— Millî mücadelenin devamı müddetince bu fikir nasıl gizli kalabilir, paşam?

— Çaresi şudur: «Millî misakımızın başına (hilâfet ve saltanat makamı) esaretten kurtarılacağı ve milletin istediği istiklâl kazanılacağı güne kadar, millet bütün iradeyi elino alacaktır» gibi bir kayıt konursa her hangi bir şüpheye yer kalmaz.

— Gelecekte Türkiye'nin hudutlarını nasıl tasavvur ediyorsunuz?

— Batıda Edirne şehri yeter bir hinterlanda sahip olmak şartiyle Meriç nehri hudut olmalıdır. Batı Trakya, müstakil veya muhtar bir Türk devleti teşkil ve ilet ide Türkiye ile ittifak etmelidir. Boğazlar serbest kalmalı ve fakat, bütün devletler onları emniyet altında bulunduracak bir mukaveleye bağlanmalıdır. Ege'de bizim kıyılarımızdaki adalar bize bırakılmalıdır.

Güneyde Antakya ve İskenderun civarında müstakil bir Türk devleti - tıpkı Batı Trakya'da olduğu gibi - kurulmalı ve Halep. Suriye'de kalmalı, fakat, Musul vilâyeti bize geçmelidir. İşte, bu hudutlar içerisinde tam manâsıyla müstakil bir Türk devleti kuracağız. Tabiatıyla kapitülasyonlar tamamıyla kalkmalıdır. İktisadî ve malî kayıtların hiçbiri kabul edilmemeli ve yabancı şirketlerle anlaşmalarımızda da bu esasa riayetle yabancı devletlerin müdahalesi asla kabul edilmemelidir. Osmanlı imparatorluğumun dışarıya olan borçlarının imparatorluktan ayrılan yerlere taksim olunduktan sonra, bize bir nispet dahilinde kalacak kısmını, taksitle ödemeliyiz.

— Müstakil veya muhtar küçük Türk devletlerinin kurulmasından maksadınız nedir, paşam?

— Balkan devletleriyle Araplar, Türkler aleyhine o kadar çok tahrik edilmişlerdir ki, bunlarla olan münasebetlerimiz tabiî hale gelinceye kadar orada birer tampon küçük devletin bulunması faydalı ve aynı zamanda Türk iktisadiyatına serbest birer bölge ayrılması bakımından zaruridir.

— ingiltere'nin. Türkiye'nin varlığına iki maksatla kastettiği malûmunuzdur. Biri, Hindistan yolu üzerinde

'kuvvetli bir Türkiye bırakmamak, diğeri de çoğunluğu Türk olan Musul vilâyeti ki buraları petrol kuyularının en çok toplandığı yerlerdir. Bunu behemehal ya eline geçirmek veya mandası altına girecek olan Irak'a bırakmak İster. Bunları temin edemeyen en kuvvetli düşmanımız İngiltere bizimle kolay kolay sulh yapar mı

— Benim anladığım İngiltere, Hindistan yollarının en kuvvetli bekçisi olduğumuza ve Musul vilâyeti elimize geçtiği takdirde, petrollerinin işletilmesinde kendisiyle anlaşacağımıza inanırsak - yani buna onu inandırabilirsek - gelecekte pek âlâ onunla anlaşabilir ve icabında şimal komşularımıza karşı da iyi bir destek olur. İngiliz siya seti, daima meseleler çıkarıp didinerek ve onunla çetin münakaşalar yapıp uğraşarak bir neticeye varmakla kuvvet bulur. Yoksa onun bir âleti olursunuz ve karşısındakini hiçe sayar.

— İngiltere'nin bizimle yeniden harbe girmek ihtimali var mıdır?

— Hayır. O, ne yapıp edip hakem durumunda kalmak ister.

— O halde, paşam, İngilizlerin sözle durduramadığımız mütecaviz hareketleri karşısında harekete geçmemiz bir harbi intaç etmeyecektir. Milletimiz bu büyük devletin yeniden harbe girmesinden çekiniyor. Yoksa doğuda Ermenistan ve batıda Yunanistan emperyalist emellere hizmet maksadıyla bizimle harbe tutuşurlarsa milletimizin, yorulmuş olmasına rağmen, bu iki düşmanı kendi mahreminden çıkarıp atacağına inanır bir durumu vardır.

— Ben de aynı fikirdeyim. Şimdi, mesele şudur: Bir harita üzerinde vatandaşlara ve ilgililere bu misakı millî esaslarını üşenmeden, birer birer anlatıp onların şüphelerini gidermek lâzım gelir. Bu vazifeyi hususî toplantılarımızda, kongrelerde ve millet meclisinde durmadan anlatmak suretiyle yerine getirip bu misakı bir iman haline getirmeğe çalışmalıyız. Benimle hemfikir misiniz?

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'e son cevap olarak :şöyle dedi:

— Paşam, 1907 yılındanberi bu misak üzerinde ne

kadar çok musahabelerimiz olmuştur ve sonunda mutabık kalmamış mıydık?

Artık, kalkmışlardı. Gecenin geç saatlerinde hâlâ konuşmak hırsıyla dopdoluydular. Mustafa Kemal, pencereden dışarı baktı, dışarıda karlı bir gece vardı. Buram buram kar yağıyordu. Yataklarına girdikten uzun zaman sonra bile kafalarının içi hâlâ heyecanlı fikirlerin tatlı uğultusuyla uğulduyordu.

*

»*

Ali Fuat Paşa, tropika hastalığının tedavisini bir yana bırakarak Kuzguncuk'la Şişli arasında mekik dokumağa başlamıştı. Haftanın birçok günlerini beraber geçiriyorlar, tam cnlamıyla yapılacak işler üzerinde fikir hazırlıkları yapıyoiardı. Ali Fuat Paşa, birçok gecelerini Mustafa Kemal'in evinde geçirmek zorunda kalıyordu.

Mustafa Kemal'in öteki arkadaşları arasında Ali Fuat Paşa'ya daha çok önem verişi şundandı: Onun emrinde 20. Kolordu bulunmaktaydı ve bu birlik Anadolu'da kendisini destekleyebilir, milli mukavemet için bir örnek olabilirdi. Eğer bir süre daha önemli bir memuriyet alıp da Anadolu'ya hazır bir otorite ile geçmek olanağını bulamazsa bu yiğit arkadaşının iyi niyet dolu kişiliğine ve kolordusunun süngü gücüne sığınabilmeyi kuruyordu.

*

Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'i Kuzguncuk'taki evlerine götürüp babası İsmail Fazıl Paşa ile tanıştırdı ve böylece Mehmet Ali beyle bir sofrada buluşmaları da sağlandı. Yemekte itilâfçıların bu önemli adamıyla Mustafa Kemal, karşılıklı konuşup görüştüler.

ismail Fazıl Paşa, Mustafa Kemal'den pek hoşlanmıştı.

— Paşadaki zekâya hayranım, konuşurken ihsanın içi açılıyor! diyordu.

Mehmet Ali beyle tanışmaları da Ali Fuat Paşa'nın kardeşi Yüzbaşı Ali'nin düğününden iki üç gün sonra olmuştu.

O gün, verilen akşam yemeğinde İsmail Paşa, Ali

Fuat Paşa ve Mustafa Kemal Paşa el ele vererek Mehmet Ali beyi adamakıllı etkilediler:

— Korkrnayınız, şimdi, meseleleri daha derinden öğrenmiş bulunuyorum, bütün talâkatımı ve nüfuzumu kullanarak elimden gelen her türlü yardımı yapacağım, dedi. Gerçekten pek yararlı bir şölendi bu! En sonra :

— Hükümette benim de yer almam mümkündür, diye bir güzel haber de çıtlatınca hepsi sevindi.

— Fakat, dedi, dahiliye, harbiye gibi nezaretlere ancak Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın en çok güvendiği kimselerin getirileceği de kesinleşmiş gibidir.

.Mustafa Kemal'in kafasında, yaptığı bunca tecrübelere karşın hâlâ Vahidettin'i bir daha yoklamak, bir daha deşmek fikri bir kompleks haline gelmişti. Onun susuz bir kuyu olduğunu iyice bildiği halde hâlâ bundan su çıkarmak, mutlaka su çıkarmak ister gibi inatçı bir düşünceye saplanmış gibiydi. Kim bilir, belki de Vahidettin'in bu kısırlığını ideal arkadaşlarına da yakından göstermek için umum Jandarma Kumandanı Refet, eski Bahriye Nazırı Rauf, eski Dahiliye Nazırı Ali Fethi beylerin de katıldığı bir toplantıda Ali Fuat Paşa, Vahidettin'le bir de kendisinin görüşmesi düşüncesini ileri sürdü. Ali Fuat Paşa, memleketin içinde bulunduğu korkunç durumu uygun bir dille ona anlatacak ve düşmanlarımızın doymaz isteklerine göğüs gerebilecek kıratta yurtsever kişilerin hükümete alınmasını söyleyecekti. Mustafa Kemal, öbür arkadaşlarının da fikrini alarak Ali Fuat Paşa'ya :

— Sen, dedi, her zaman politika hayatının dışında kaldın, sözlerin daha tesirli olur. Anadolu'nun vaziyetini izah edersin.

Bu karar üzerine hemen İşe koyuldular. Seryaver Yarbay Naci bey (Paşa) aracılığıyla bir Cuma selâmlığından sonra «huzuru şahanesye kabulü sağlanan Ali Fuat Paşa, Yıldız'a gitti.

Aksiliğe bakınız ki, selâmlık resminden sonra daha birçok paşalar huzura çıktıklarından, gene paşa, hünkârla başbaşa kalıp dertleşemedi. Yabancı paşaların yanın-

da bu tehlikeli konuşmayı elbette yapamazdı; kötü yankılar yapabilirdi. Sonra, paşa. Sultan Vahidettin'in huyunu suyunu da bilmiyordu. Bunun için o gün zatı şahanenin huzurundan elleri boş döndü; sonra da bu karardan büsbütün vazgeçildi.

Mustafa Kemal başta olmak üzere bu arkadaşlar, uzun tartışmalardan sonra anlamışlardı kI, hükümete milli direnme taraftarı genç ve enerjik kişilerin getirilmesi işi sanıldığından çok daha güç. belki de imkânsızdı. Sonra, dahiliye ve Harbiye nazırlıklarına hep gerek padişahın, gerekse sadrazamın en çpk güvendiği kişiler getiriliyordu. Bunun da sonuna dek böyle olacağı meydandaydı. Bu iki makama getirilen adamlar hep «piri fani» denebilecek yaşlı kişilerden seçiliyordu. Bu durum karşısında elbette İstanbul'da önemli işler başarılamazdı. Olaylar bunu gösteriyordu, itilâf Partisi İleri gelenleri günden güne duruma daha çok hâkim oluyorlardı. Her gün yepyeni kararlar almak ve bunları hemen uygulamak gerekiyordu. Yoksa çok hızlı giden olayların arkasında nal toplamak işten bile değildi: Millî direnmeyi istanbul'dan değil, Anadolu'dan yönetmenin zorunluluğu meydandaydı. Bu değerli başlar, bundan sonra çalışmalarını hep bu düşünco çevresinde yığmağa başladılar.

Bu düşünce, aksiyon haline gelmek üzere iken yeni ve önemli güçlükler başgösterdi. istanbul'un en yüksek mevkilerini işgal eden birçok hamiyetli kişiyle konuşulup görüşülmüştü. Bunlardan yalnız Rauf, Albay Refet beyler ile kimi tümen kumandanları ve kurmay başkanları Anadolu'ya geçip millî direnmeye başlamayı kabullenmişlerdi. Ne var ki çoğu, bu yürekliliği göstermekten uzaktı. Türlü düşünceler ileri sürerek dâvadan yan çizmeğe çalışıyorlardı. Millî sınırlar içinde Türk bağımsızlığının büsbütün kurtarılabilmesi üzerinde hiç de açık ve aydınlık bir düşünceye sahip değildiler. Kimi yüksek mevki sahibi kişilerse Arabistan'ı da kapsayan bir Osmanlı federasyonu kurulmasını ve bu federasyonun da Amerikan, ya da İngiliz mandası altına konmasını istiyorlardı. Bunların ilk önce kurtarmak istedikleri Türk milleti ve vatanı değil.

saltanat ve halifelikti, millî kurtuluş hareketi ikinci plânda kalıyordu. İlkin, Türk vatan ve milletinin kurtarılması sorununa hiç yanaşmıyorlardı bile.

Bütün arkadaşlar şu düşüncede karar sahibi idiler: Mustafa Kemal, mutlaka millî direnmeyi kolayca sürüklemesini sağlayacak yüksek ve önemli bir memuriyet alarak Anadolu'ya geçmeliydi. Ne var ki hükümetin başındakilerde bu güçlü paşaya yararlı bir görev vermek yürekliliği olmadığı gibi niyetleri de yoktu.

Hamiyetin, yurtseverliğin kapılarına çifte mühür vurulmuştu. Mustafa Kemal, kararını çoktan vermişti. Anadolu'nun gerek doğusunda, gerekse batısında en güvendiği arkadaşlarının hazırlayacağı millî mukavemet hareketlerinin başına geçecekti. Evet, kendisini herhangi elverişli bir memuriyetle Anadolu'ya göndermezlerse o kendisi meçhul asker giyneğini sırtına geçirip, koçyiğitler ülkesi Anadolu'yu boylayacaktı. Bir gün Ail Fuat Paşa'ya :

— Kolorduna ne zaman döneceksin? diye sordu.

— Ne zaman emrederseniz; artık İstanbul'da daha çok kalmak istemiyorum.

1919 yılı Şubatının sonlarıydı. Gerçekten de Ali Fuat Paşa'nın artık İstanbul'da yapacak bir işi kalmamıştı. Bütün hazırlıklarını yapmışı. Şu sırada merkezi Konya Ereğlisi'nde bulunan kolordusunun başına dönecekti. Mustafa Kemal'in evindeki toplantıda yapılan görüşmeler ve alınan kararlar ona hastalığını unutturmuş, geleceğe olan güvenini sarsılmaz bir hale getirmişti.

Alınan kararlardan birisi de 20. Kolordu karargâhının Ankara'ya nakli ve bu şehrin direnme merkezi haline getirilmesiydi.

Bu arada yapılacak en önemli işlerden biri de el birliğiyle Mustafa Kemal'in büyük bir görevle Anadolu'ya geçebilmesini sağlamak olacaktı.

Mustafa Kemal de salt bunun için daha bir süre istanbul'da kalacaktı.

Anadolu'ya geçmesi bir zorunluluk haline gelince hiçbir memuriyet almasa bile Anadolu'ya geçecekti.

Ali Fuat Paşa, vedalaşmak üzere Mustafa Kemal'in evine son olarak gitti. Verilen karara göre akşam yemeğini beraber yiyecek ve son defa dertleşeceklerdi. Fakat onu kapıda karşılayan Mustafa Kemal :

— Rauf beyi de çağırdım, dedi. Zaten Hüseyin Rauf bey, onların en gizli plânlarına dek her şeylerini biliyordu; içlerindeydi.

Mustafa Kemal, yemekte en kesin sözünü şöylece özetledi :

— Eğer mühim bir memuriyetle Anadolu'ya geçmek imkânını bulamazsam Anadolu'da en güvendiğim bir kumandanın yanına giderek ilk işe oradan başlayacağım!

Ali Fuat Paşa, onun ne demek istediğini çok İyi anlamıştı :

— Paşam, dedi. Ben ve kolordum, daima erminde-yiz!

Mustafa Kemal'in mavi gözleri sevinç ışıklarıyla parladı, yerinden kalkıp hararetle onun elini sıktı ve sevinç ışıklarıyla yıkanan gür sesiyle:

— Beraber çalışacağız, Fuat! dedi.

Rauf bey de İstanbul'da kalmak istemiyordu. Bahriye albayı idi, b*u yüzden Anadolu'da herhangi bir vazife alabilmesi zcrdu. O da hemen yarın istida ile emekliliğini isteyecekti. Emekliye çıkınca ya Mustafa Kemal ile ya da ondan sonra İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya geçecekti. İstanbul'dan ayrılacakları günleri de olayların gelişmesine göre ayarlıyacaklardı.

İKİNCİ BASKIN

Bir gün Şişli'deki evin önünde bir manga İngiliz askeri durdu. Başlarındaki subay, evi araştırmak için emir aldığını bir tercüman aracılığıyla anlattı ve sonra evdekilerin şiddetle karşı koymalarına karşın askerlerine süngü taktırıp kapıdan içeri sokmak istedi. Makbule hanım, İtalyan kumandanlığından getirdikleri kâğıdı İngiliz subayına gösterdi ve bununla her işin çözümleneceğini sandı.

İngiliz subayı, kartı aldı ve üzerindeki italyanca yazıları şöyle bir gözden geçirdi ve sonra cart curt yırtarak kaldırımlara savurdu.

Zübeyde hanım, yine kalbi heyecanla çarparak büyümüş gözlerle onlara bakıyordu :

— Ne yazık, paşa da evde yok! O bunun da hakkından gelirdi, dedi.

Makbule:

— Dur, anne, ben gidip ağabeyimi telefonla arayayım. Belki Perapalas'tadır. Çabucak gelsin, diye dışarı çıkmağa davrandı. Makbule bunları söylerken kapı açılmış ve İngiliz subayı, askerleriyle koridora dalmıştı bile.

Subay:

— Upstaiıs, Hurry up! diye bağırdı.

Askerler, üst kata giden merdivenlere atıldılar. Bütün köşeyi bucağı araştırarak elleri boş aşağı indiler.

Subay, kapıda öfkesinden tirtir titreyerek bekleyen Makbule'ye

— I am sorry Mis. Good bye! dedi ve askerlerini uygun adımla yürüterek uzaklaştı.

Evet, Mustafa Kemal, bu sefer evde de yoktu. Yapılan baskından da bir şey çıkmamıştı. Çünkü, evde Suriye'den getirilip saklandığı ihbar edilen Ermeni çocukları bulunamamıştı. Ermeni tercümanın Makbule hanıma söylediği araştırma nedeni buydu.

UYSALLAŞTIRMA TEKNİĞİ

Ali Fuat Paşa, kumandanlık dairesindeki yepyeni, gıcır gıcır yazı masasının başında rahat koltuğuna gömülmüş sabah kahvesini içiyordu. Konya'dan geleli henüz beş gün olduğundan yorgunluğunu çıkaramamıştı. Oturmak, uzun uzun oturup dinlenmek istiyordu. Şundan ki melun tropika sıtması da bir türlü yakasını bırakmıyor, tam dolu dizgin çalışacak, iş görülecek ve savaşılacak bir zamanda dizlerinde büyük bir kesiklik duyuyordu. İstinası da kesikti. Gözlerinin saf ve temiz mavisi ve kır-

mızı yanaklarının rengi solmuştu. Ancak bir şeyler, yararlı, iyi ve yurtseverce bir şeyler yapmak direnciyle ayakta duruyordu.

Bu güzel kumandanlık odası, Ankara'nın çöl gibi tozlu, yakıcı havası ortasında serin bir vahayı, bir su başını andırıyordu. Birinci Dünya Savaşı'rıdan önce beşinci kolordu kumandanı Fahrettin Paşa bu daireyi büyük bir emek ve büyük bir zevkle döşemişti. Sonra, giderken do en küçük eşyaya bile el sürmemişti. Odayı, güzel, geniş ve rahat bir yazı masasından başka birkaç kırmızı maroken koltuk da süslüyordu. Masanın tam karşısında duvarda Sultan Reşat'ın, sol yanda da Enver Paşa'nın resimleri asılıydı. Sağ duvarda Barbaros Hayrettin'in yağlı boya bir resmi gözü dolduruyordu.

Ali Fuat Paşa, bu yorgun ve hasta halinde böyle rahat döşeli bir odaya sahip olmayı büyük bir şans sayıyordu. Sevindiği bir şey vardı: Bütün karşısına çıkan, ya da çıkarılmak istenen engelleri birer birer yenmiş ve yirminci kolorduyu millî kuvvetlerin bir demir çekirdeği olarak getirip Ankara'nın göbeğine yerleştirmişti. Yirminci kolordunun Ankara'ya nakli emri oldukça güç çıkmıştı. Eğer Mustafa Kemal Paşa, bu işi İstanbul'da kurcalayıp durmasaydı, olacağı da yoktu. Şundan ki İngilizler, bu kez nakil işinden kuşkulanmalardı.

Eğer Şişli'deki evde Mustafa Kemal Paşa ile birlikte verdikleri karardan en ufak bir kuşkusu olsaydı, İstanbul hükümeti bu emri hiçbir zaman vermezdi. İngilizlerin kuşkusu daha çok şundan geliyordu: Bu birlikler Mustafa Kemal'in birlikleriydi. İskenderun ve Halep'te İngilizlere ilk güçlüğü çıkaranlar, kumandanlarıyla beraber bunlardı. İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'dan sonra Ali Fuat Paşa'yı da mimlemişlerdi. Ne var ki gerek Harbiye Nezaretinde, gerekse Anadolu'da henüz yurtsever kıtlığına kıran girmemişti. İngiliz subay ve birliklerinin bütün direnmeleri bu yüzden boşa gidiyor ve yapılması istenen işler, güçlükler içinde de olsa yapılabiliyordu.

Ali Fuat Paşa, İstanbul'da Mustafa Kemal'le kurtuluş için konuşmalar yaparken, onun Konya Ereğlisi'n-

de ve Niğde'de bulunan silâh arkadaşları ilk önce verilen «talimat» üzerine bütün işe yarayabilecek eşya. silâh ve cephaneyi toplamışlardı. Ali Fuat Paşa, bu yüzden kolordusunu teşkil eden birinci, on birinci ve yirmi dördüncü tümenlerin kumandan ve eratına çok minnettar kalmış ve onlara can ve gönülden teşekkür etmişti.

Yedinci ordu, gerek İngilizlere, gerekse İzzet Paşa hükümetinin emirlerine boş vererek işini bitirmeden bulunduğu yerlerden ayrılmamak yiğitliğini göstermiş, böylece de Kiiikya'nın işgalini bir ay geciktirmişti.

İşin en önemli yanı şuydu: Kilikya, yedinci ordu birliklerince boşaltılmadan önce, Mustafa Kemal'le Ali Fuat Paşa'nın Adanıp/da yıldırım orduları grup karargâhında verilmiş kararlara göre «mukavemot»e hazırlanmış ve o bölgede milli teşkilât tohumları serpilmişti. Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa'ya «ilk millî mukavemet teşkilâtı Kilikya'da kurulacaktır, Fuat!» demişti. Bu da az zamanda yerine getirilmişti. Yirminci kolordu Konya Ereğlisi'ne, oradan da Ankara'ya çekilirken birçok seçkin subaylarını direnme yuvalarının çekirdeğine yerleştirmiş ve orda bırakmıştı.

Ankara, Anadolu'nun göbeğinde stratejik bir şehirdi. Bu yüzden İngilizler, burasını, kuşku ile karşıladıkları bir Türk paşasına ve birliğine kaptırmak istemiyorlardı.

Ali Fuat Paşa'nın bütün isteği, buranın gerek istanbul hükümetinden, gerekse ingilizlerden önce tutulup bir köprübaşı haline getirilmesiydi. Yirminci kolordunun Ankara'ya gitmesine engel olmağa çalışan ingilizler bu İşi ancak bir ay geciktirebllmlşlerdi. Tren ulaştırmasını ellerine geçiren ingilizler, asker yüklenecek her vagon başına altmış altın lira İstiyorlardı. Yirminci kolordunun tam takır kasasıyla da elbette bu İşin İçinden çıkılamazdı. Sonra işin tuhafı, İngilizlerin böyle bir para istemeğe de hakları yoktu. Kolordu bu parayı bulup veremeyince, kıtalarını karadan yürütecek, bu yüzden de Ankara'ya varıncaya dek çok zaman geçecek, bu arada ingilizler, kolordudan önce bu strate|ik şehre yerleşmek olanağını sağlayacaktı.

Gerçekten de Paşa'nın birlikleri yaya otarqk yola çıkmış, çok zaman kaybetmiş, bu arada İngilizlerle el ele veren Ankara valisi, «şüpheli» namı altında birçok işe yarar yurtseveri şehirden sürgün etmişti; bunların bir bölüğü de tutulup hapse atılmıştı. İngilizler, ivedi olarak, hemen bir «İngiliz muhipleri cemiyeti» şubesi açmışlar, itilâf ve hürriyetçi Ankaralıları bu cemiyetin kanatları altında birleştirmeğe çalışmışlardı.

İngilizler, daha önce Cebeci'de bulundurdukları bir askerî birliklerini de yeni bir birlikle kuvvetlendirmişlerdi.

Ne var ki Ali Fuat Paşa'nın kolordusu Ereğli'de birkaç gün daha çokça kalmakla önemli bir işi daha başarmak için fırsat bulmuştu. Bu arada Kilikya ve civarındaki bölgede tohumu atılmış direnme yuvalarına silâh ve cephane verilmiş ve bunlar daha çok kuvvetlendirilmişlerdi.

Yarbay Mahmut bey kumandasındaki yirmi dördüncü tümen karadan yürüyüşe geçmiş, Ereğli-Aksaray-Kırşehir üzerinden Ankara'ya varmıştı.

Ali Fuat Paşa. Ankara'ya geç yetişmenin ufak tefek kötülüklerini görmüyor değildi. Damat Ferit'in valisi. «İtilâf ve hürriyetçiler ve vatansızlığın» habis çekirdeği «ingiliz muhipler cemiyeti» bu zıpçıktı- (!) paşaya ve onun askerlerine karşı güvensiz ve kuşkulu gözlerle bakıyorlardı. Yirminci kolordu gelmeden önce yapılan tutuklamalarda hep itilâfçı Ankaralıların parmağı olduğu anlaşılıyordu. Sürgünden dönen Ermeni ve Rumlar, memleketin gerçek sahibi haline gelmişlerdi. İngiliz birliğinin ve İngiliz kontrol subaylarının yardımıyla bir de «tehcir mahkemesi» kurulmuştu. Vali bu kontrol subaylarının emrinde çalışıyor gibiydi. Şundan ki ona her dediklerini yaptırıyorlardı. Şehirde, İngiliz altını sayesinde, korkunç bir ispiyon şebekesi kurmuşlardı. Ankara hükümeti konağı sanki onların kırk yıllık evleri haline gelmişti. Ankara halkı bunların şerrinden yılmış ve sinmişti. Onları aörünce «yüzlerini şeytan görsün» deyip uzaktan dolaşıyorlardı. İngiliz askerleri, Ankara'nın sarı tozlu yollarında kendi memleketlerindekinden daha serbest dolaşıyorlardı.

Bütün bunları daha ilk günden gören Ali Fuat Paşa, kimi tedbirler almanın gerektiğini anlamıştı. Ne var ki ya,-şayış, ona her şeyi tam sırasında yapmanın gerekliliğini öğretmişti.

Genç paşanın gözüne çarpan en kötü şey, halkın moralinin paçava haline gelmiş olmasıydı. Hemen hepsi, artık, hiçbir dayanağı kalmamış zavallı, çekingen, umutsuz birer insandı. Herkes, yalnız kendi canını ve en yakınlarının durumunu kurtarmağa çalışıyordu. Artık, hükümet denen nesneden kendilerine bir hayır gelmeyeceğine, onun kendilerini korumaktan âciz olduğuna inanıyor gibiydiler. Bu yüzden genç paşa, yapılacak ilk iş olarak bu paçavra haline gelen morali düzeltmeyi, güçlendirmeyi ve arttırmayı ele almayı düşündü. Halkın «kuvvei maneviyesi» yükselmedikçe bu memlekette herhangi bir iş yapmayı düşünmek hayaldi.

Genç poşa, yirmi dördüncü tümeni Sarıkışla'ya yerleştirdi; Etlik sırtlarına da çadırlar kurdurdu ve askerin çoğunu bu çadırlara aktardı.

Ankara'nın ilkbaharı bütün güzelliğiyle gelmişti. Şehrin kararmış köhne evlerinden ötesi yemyeşildi ve yeşillikler, yer yer sapsarı çiçek adalarıyla süslenmişti. Ankara'yı çevreleyen dağlar, erguvani bir yağlı boya tonuyla güneş altında titriyor ve bunların eteklerinden aşağı doğru zengin bir bozkır yeşilliği başlıyor ve bu şehrin hemen burnunun ucuna dek hafif bataklıklar, otlaklar ve çayırlıklar halinde sokuluyordu. Çadırlar, şehirden bakılınca, ak külahlar gibi bu tatlı yeşillik içinde pek iyi seçiliyordu.

Genç paşa, propagandanın ve reklâmın en etkili silâhlardan biri olduğunu çok iyi biliyordu. İngilizleri sindirici ve halkın «kuvvei maneviyesini» yükseltici bir mizansen hazırlamıştı. Kolordunun bandosunu askerlerinin önüne katarak Sarıkışla'dan çıkmış ve yolun her ikisi yanına sıralanan halkın şaşkın ve sevimli bakışları arasından şehre ayak basmış, hükümet konağının yanındaki kumandanlık dairesine zaferle dönen bir kumandan gibi girmişti. Şehirde taze bir heyecan uyandıran bu asker gös-

tzrisi. Türklerin moralini yükseltirken ingilizler ve onların yanıbaşında yer almış olanları küplere bindirmişti.

Ali Fuat Paşa, bu taze olayların izlenimlerini bir daha yaşıyor ve tam karşısındaki duvarda Sultan Reşat'ın pirî faniye benzeyen bembeyaz saçına, sakalına bakıyor, şimdi toprak altında dinlenen bu zavallı adamcağızın hâlâ duvarda ve onun yepyeni düşünceleri yanında ne aradığını düşünüyordu. Vücudundan sabahtan beri hafif gerinmeler gelip geçiyordu, Hemen masanın gözünden küçük bir şişe çıkardı, içinden aldığı kinini dilinin üzerine koydu ve bir yudum suyla onu aşağı indirdi.

istanbul'da Dahiliye Nazırı Mehmet AH beyin kızıyla yeni evlenmiş olan kardeşi Yüzbaşı Ali beyi Mustafa Kemal'le kendi arasında kurye olarak kullanmak istiyordu. Hemen kardeşine bir mektup yazıp onu yanına çağıracaktı. Burda geçecek önemli olayları mektupla bildirmek hiç doğru değildi. Kardeşi bu iş için biçilmiş kaftandı. Zaten işler biraz daha ilerlesin, babası İsmail Fazıl Paşa da Ankara'ya gelmek istiyordu. Fakat, şimdi ortada fol yok yumurta yokken onun kalkıp Ankara'ya gelmesi hiç de doğru değildi. Anadolu'da başlayacak olan millî hareketin ilk militanı olmak duygusu kalbini tanımlanmaz bir haz ve sevinçle dolduruyordu. Mustafa Kemal'in bir havarisinden, bir «apotre»undan başka bir şey değildi. Buraya gelmişse ve dünyaya kafa tutmaya hazırlanıyorsa bunu emreden Mustafa Kemal'den başkası değildi.

Ali Fuat Paşa, işte böyle biraz sıtmasıyla, biraz da olmuş ve olacak işlerin hesabıyla uğraşırken yaveri Üsteğmen İdris, kapıya vurarak içeri girdi:

— Bir İngiliz zabiti sizi görmek istiyor, efendim.

— Buyur et, gelsin.

İdris bey dışarı çıkar çıkmaz ince uzun boylu, sarışın ve çoğu İngiliz gibi mavi gözlü bir İngiliz yüzbaşısı sert bir yürüyüşle odaya girdi ve masaya doğru ilerledi. Ali Fuat Paşa, büyük bir nezaket ve konukseverlik duygusuyla ayağa kalktı, elini sıktı ve onu karşısındaki bir koltuğa buyur etti.

Kontrol subayının yüzünden düşen bin parça oluyor-

du. Paşa'nın yüzüne bakmamağa çalışarak gitti, onun gösterdiği koltuğa oturmayarak masaya daha yakın bir koltuğa oturdu ve hemen büyük bir sertlikle ayak ayak üstüne attı.

İhtilâlci paşa, yüzüne korkunç bir şamar yemişçesine irkildi ve sarsıldı.

İngiliz subayı, ayak ayak üstüne atar atmaz da Fransızca konuşmağa başladı. Genç paşa, Fransız lisesinden mezun olduğundan iyi Fransızca bilir ve bu dili iyi de konuşabilirdi. Böyle olduğu halde İngiliz subayına daha çok kızmıştı. Subay Türkçe bildiği halde mahsus Fransızca konuşuyordu :

— Kolordunuzun eratında Alman palaska tokaları kullanıldığını gördüm. Bu Alman askerlerine ait tokaları nereden buldunuz? Sonra, bu hususta şimdiye dek neden bana bilgi vermediniz?

Genç paşa, hemen La Fontaine'in kurt-kuzu masalını - andı. Kafasının tası büsbütün atmıştı. Hemen bütün palaskaların kendisine teslim edilmesini isteyen bu acemi çaylağa güzel bir ders. vermenin sırası gelmişti.

Yüzbaşının küstahça sorularına hiçbir karşılık vermedi. Yalnız iri mavi gözlerini ağartarak onu küçümsemeyle süzdü. Dudağının kenarında meydana gelen ince bir çizgi, yüzbaşıya bir oyun oynamayı düşündüğünü gösteriyordu.

Paşa öfkesini belli etmemek için bütün gücünü kullanıyordu.

Yüzbaşı, karşısında dut yemiş bülbül gibi susan bu genç Türk paşasına üst üste sorular sorup duruyordu. Karşısında korkudan dili tutulduğunu sandığı paşaya artık tecavüz edercesine soru sormağa başlamıştı.

En sonra, öfkelenerek ayağa fırladı, sağ elini yumruk yaparak masanın üzerine indirdi ve Türkçe olarak :

— Neden cevap vermiyorsunuz? diye sordu.

Paşa, selâmsız sabahsız söze başlayan ve kendisini gerçekten bir sömürgede sanan yüzbaşıya:

— Rütbeniz nedir? diye sordu.

— ingiliz yüzbaşısı.

— öyleyse sizden yüksek rütbede bulunan bir Türk paşasının karşısında olduğunuzu asla unutmayınız ve ona göre konuşunuz.

Yüzbaşı şaşırmıştı; bir İngiliz subayının karşısında ne biçim konuşuyordu bu Türk paşası? Yumruğunu şid-'detle masaya indirdi. Paşanın kinin şişesi, su bardağı, sürahisi masanın üzerinde bir kez ses çıkararak dansettiler. Yüzü öfkeden İstakoz gibi kızaran yüzbaşının mav[1] gözleri ateş saçıyordu. Bu paşa delirmiş mi neydi? Kanlı zafer sofrasının dumanları henüz üzerinden buram buram tüten bir İngiliz yüzbaşısına böyle davranmak için paşg yürekliliği nereden buluyordu?

— Ne diyorsunuz? Ne diyorsunuz? diye kükredi.

İngiliz arslanının bü öfkesi sahte değildi.

Paşa durgun sesiyle:

— Ne dediğimi ve ne demek istediğimi şimdi anlarsınız! diyerek zile bastı. Kapı açıldı ve içeri iki Türk arslanı girdi. Paşa. bu iri yarı iki askere:

— Oğlum, alın bunu merkez kumandanlığına götürün. Bir hafta müddetle kendisine talim ve terbiye öğretsinler! dedi. İki asker, yüzbaşıyı kapar gibi alıp götürdüler.

Paşanın sıtması geçmişti. Şimdi, kendini sapasağlam buluyordu. Kalktı, pencereden baktı. Uzun boylu İngiliz yüzbaşısı, iki Türk askerinin ortasında kuzu kuzu talime gidiyordu. .

ingiliz kontrol subayının yakalanıp merkez kumandanlığında eğitim için alıkonulması, vilâyetteki Türk kodamanları bayağı kaygılandırmıştı. Şimdi, ne yapacaklardı? Mutlaka İngilizler hepsine: «Ya kırk satırı, ya da kırk katırı beğenin» diyeceklerdi. Başka türlüsü olamazdı. Evet. Cebeci'de üslenen İngiliz kıtaları her an hükümet konağını işgal edebilirlerdi. Ne belâlı, ne akılsız, kısa düşünceli, öfkesinin esiri bir adamdı bu Ali Fuat Paşa. Böyle adamları hâlâ Türk askerinin başında bulunduran Osmanlı hükümetinin aklına şaşmamak elde değildi.

Vali Muhittin Paşa, bu genç ve akılsız paşaya Lif

ders vermek gerektiğine inanarak kalktı, göbeğini iki yana savurarak ve burnundan körük gibi soluyarak kumandanlık dairesine koştu. Daha kırmızı maroken koltuklardan birine yerleşmeğe vakit kalmadan gözlerinin akını belli ederek :

— Nedir şu İngiliz yüzbaşısı işi, paşa hazretleri? Ya şimdi İngilizler hükümeti işgale kalkışırlarsa ne yaparız? diye sordu.

Paşa, ona, yüzünde zorla gizlemeğe çalıştığı alayın en ince tonlarını saklamağa hacet görmeyerek şu karşılığı verdi :

— Merak buyurmayınız, paşa hazretleri. Cebeci'deki İngiliz kıtaları ne vilâyeti, ne de şehri işgal cesaretini göstermeyecektir.

Sonra, sözüne şunları kattı:

— Siz, şimdilik bu işlere karışmayın; ben bütün mesuliyeti üzerime alıyorum.

Vali, kolu kanadı düşmüş, umutsuz, süklüm püklüm daireden çıkıp gitti.

Validen sonra Cebeci'deki ingiliz kıtalarının kumandanı geldi, saygıyla selâm vererek paşanın gösterdiği koltuğa oturdu ve olayı bir kez de genç paşanın ağzından dinledi. Genç paşaya hak vermemek elinde değildi; paşanın haklı olduğunu kabul etmesi bile, Türkleri iyi tanıdığından daha tatlı konuşmanın ve davranmanın gerekli olduğunu anlamasındandı:

— Paşa hazretleri, dedi, kontrol subayının benimle resmî bir ilişiği yoktur. O, doğrudan doğruya İstanbul'daki işgal kumandanlığından emir almaktadır. Fakat, bununla beraber onun serbest bırakılması için emir buyurursanız şahsen memnun olurum.

Genç paşa, nazik İngiliz kumandanının aracılığını kabul ederek yüzbaşıyı serbest bırakmağa karar verdi.

Cezaevindeki yüzbaşıya şöyle bir haber yolladı :

— Şimdi, isterlerse teşrif etsinler. Daha iyi konuşabiliriz.

Kontrol subayı biraz sonra geldi. Paşa, gülümseyerek nezaketle ona kırmızı maroken koltuklardan birini

gösterdi. İngiliz subayı, gitti, paşanın gösterdiği koltuğa oturdu ve :

— Mersi! dedi.

Ali Fuat Paşa, bundan sonra onunla daha birçok kez konuşup görüştü; yalnız dostça, istanbul'daki işgal kumandanlığına göndereceği rqporu paşa ile birlikte yazıyorlardı. Elbette, bundan sonra, kontrol subayının Ankara'da yaptığı ticaret işlerine göz yummak da genç paşanın görevleri arasına girmişti.

GÜN IŞIĞI YOLCULARI

İyi bitirmek, iyi başlamaktan 'daha üstündür.

Ovldus

1919 yılının 11 Nisan Cuma günüydü. Aşağıdaki sokak kapısının zili şiddetle çaldı. Koridorda gezinen emireri koşarak ihtiyatla kapıyı açtı ve kendisine sık sık emrodildiği gibi gelen kimseye kim olduğunu sordu. Gerçi merdivenlerin üzerinde duran orta boylu, tombulca, paşa elbisesi giymiş bir adamdı, yanında da genç bir subay bulunuyordu, bu da yavere benziyordu. Ne var ki kim olduğunu adamakıllı öğrenmedikçe, emireri onu içeri almazdı. Bu paşa, şimdiye dek bu eve hiç gelmemişti.

— Kim geldi diyeyim, paşam?

— Burası Mustafa Kemal Paşa'nın evi değil mi?

— Evet, onun evi.

— Öyleyse Kâzım Karabekir Paşa gelmiş, sizi görmek istiyor, dersin, o tanır beni.

— Buyrun yukarı salona, paşam. Ben, haber vereyim.

Zilin sesini yukarıdan işitmiş olan ve emirerinin de birisiyle sanki çekişir gibi olduğunu anlayan Yaver Cevat Abbas bey, tabancasını yoklayarak ve merdivenleri koşarak inmeğe başlamıştı.

Emirerl. hemen Cevat Abbas beye geleni tanıştırarak geride kaldı:

— Kâzım Karabekir Paşa, efendim!

Cevat Abbas bey. paşayı tanıyordu. Hemen önüne düşerek onu yukarı çıkardı ve konuk salonuna götürdü :

. — Efendim, paşa hazretleri hasta da. bir kendisini göreyim.

Kâzım Karabekir Paşa, elleri arkasında pencereden caddeyi seyrederken yaver, içeri girdi.

— Buyrurıuz, paşa hazretleri, dedi. Kendisi sizi yatak odasında kabul etmek zorunda olduğundan özür diliyor.

Mustafa Kemal, açılan kapının çerçevelerini dolduran orta boylu, geniş omuzlu, geniş göğüslü, büyük yüzlü, kanlı canlı, sağlam yapılı Karabekir Paşa'va merakla ve gülümseyerek baktı. Kendisi gibi otuzla kırk ara-' sında bulunan bu paşa, paşa giyneği içinde tıknaz ve tombulca görünüyordu. Onun gelişini çokça merak etmemişti, şundan İd ona böyle paşalar, nazırlar, kurmaylar, öğretmenler ve gazeteciler, ya da kaşarlanmış politikacılar her gün geliyor, ondan fikir danışıyor, akıl ve umut alıyorlar, sonra bütün karanlıklarını, umutsuzluk tortularını, katran gibi sıkıntılarını onun ruhuna boşaltıp gidiyorlardı. Kâzım Karabekir Paşa da elbette bunlardan biriydi. O da karanlıklarını bu berrak suya döküp biraz sonra gidecekti. Böyle olduğu halde Mustafa Kemal, bütün bu gelenlerden hoşlanıyordu, kendisinde bir destek aramağa gelen bütün bu insanlar onu her gün biraz daha yeni idealist görevin merkezine doğru sürüklüyordu. Mustafa Kemal böylece kendisinden büyük işler beklenen, büyük davayı: Çözümleyecek bir adam olmanın yolu üzerinde olduğunu anlıyordu.

Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal gibi kırpık-bıyıklı yüzünde içten bir gülümseme olarak odanın sağ köşesindeki karyolada oturan zayıf, sarışın, genç adama baktı. Sırtına deve tüyü rengi bir maşlah almış, sağ elinde sigarası, sol elinde otuz üçlü Erzurum kehribarından tes-

biniyle bağdaş kurmuş oturuyordu. Bir kulağı ve başının bir yanı beyaz sargılar içindeydi.

O kapıda görününce Mustafa Kemal doğrulur gibi davrandıysa da ziyaretçi eliyle onu durdurmak ister gibi yaparak:

— Aman, paşam, kalkmayınız, geçmiş olsun, dedi ve Mustafa Kemal'in gösterdiği başucundaki komodinin solunda bulunan koltuğa yerleşti. Mustafa Kemal, dikkatle baktı: Kâzım Karabekir'in gerçekten gürbüz bir gövdesi, kanlı canlı ve enerji dolu bir yüzü, umutlu ve iradeli bakışları vardı.

Ufak tefek, hal hatır sorma başlangıcından sonra Kâzım Karabekir şöylece esas ziyaretinin nedenine geldi.

— Paşa hazretleri, ben, şarktaki ismi kolorduya tahvil olunan dokuzuncu ordunun başına geçiyorum. Bu ordunun bir kolordusu benim mütarekeden evvel kumanda ettiğimdir. Diğer kolordu fırkaları da vakit vakit emrimde bulunmuştur.

Şarkın Ermenilerden istirdadında bulunmaklığım dolayısiyle ordu kadar halkın da pek büyük emniyetine ve muhabbetine mazharım. Vaziyetimizin vahametini İstanbul'dan durdurmak imkânsızdır. Burada ancak itilâfın arzularını tatbikten başka bir şey yapılamaz.

Halbuki şarkta millî bir hükümetin esasını hazırlamak ve ordunun kuvvetini de muhafaza ederek vahim sulh şartları karşısında millî istiklâlimizi kurtarmak için mücadeleye girişmek mümkündür. İtilâf devletlerinin Anadolu istilâsına kalkışacaklarını ümit etmiyorum. Çünkü, İstilâ maksatları olsa ellerindeki büyük kuvvetlerin gerek Dicle ve gerekse Fırat boylarından ve her tarafı kuvvetsiz sahillerimizden muzafferâne yürüyüşlerine ne mâni vardı?

Bence, devlet muharebenin fazla devamına muktedir değillerdir. Gerek milletler ve gerek ordular artık yorgun bir halde istirahate geçmişlerdir. Şarka kuvvet şevkine kendi hakları mânidir.

Terhisler dolayısiyle şarktaki orduları zayıflamıştır. Avrupa gazetelerindeki münakaşalar da bunu gösteriyor.

ingiltere'den şarka gönderilmek İstenilen bir ktt'anın İtaat etmeyerek dağıldığını Paris gazetelerinde okudum. Bence mesele, (Ermeni ve Ruslarla) boğuşmaktan ibaret kalacaktır. Şarka Ermeni ordusunu teslimi silâha mecbur ettikten sonra garptaki Yunan ordusu teşebbüslerine göğüs gerebiliriz. Ümidimin hilâfına itilâf devletlerinin de işe karışmaları cihetine gelince: Bu fikir bizi İstiklâl Harbi'ne girmekten menetmemelidir.

Bu vazife, milletten daha ziyade biz kumandanlara düşüyor. Çünkü: Henüz Anadolu'da müdafaa kudretini havi olduklarımız vardır.

Silâhımız, cephanemiz bitmiş değildir. Son fişsğini atmadan teslim olan bir kale kumandanı nasıl vatan haini addolunursa biz de ona benziyoruz. Çünkü: Anadolu bir kale, biz de onun kumandanlarıyız. Henüz ikmali namus etmiş sayılamayız. işte, bu düşüncelerle ben şarka gitmek için aylarca uğraştım, ingilizlerin şarktan ordu kumandanı Şevki Paşa'nın kaldırılmasını istemeleri bu fırsatı verdi.

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'i dikkatle dinliyor. Kendi yakın arkadaşlarıyla verdiği kararlarla bunlar arasında tam bir ideal yakınlığı buluyor ve itiraz edilecek, tenkit edilecek yanlarını aklının, sezgisinin ve her şeyden önce zengin tecrübelerinin mihenktaşına vuruyordu.

Kâzım Karabekir'in soylu bir yurtsever olduğunu görüyordu. Onda söylediklerine bütünüyle inanan bir insan hali vardı. İman dolu sesinin yankıları hiç de fena çınlamıyordu. Bu sözler, zaten İstim üzerinde olan Mustafa Kemal'i büsbütün kamçılıyordu.

Arada bir ayrıntı vardı: O, hiç de Kâzım Karabekir gibi mevzii çalışmalarla yetinecek kafada bir adam değildi. İnsan muazzam bir bomba gibi patladı mıydı, bütün Türkiye sınırlarını aşan uyarıcı ve tehdit edici bir yankı yapmalıydı. Karabekir'in bu başlangıç konuşmasın dan hemen onun çapı üzerinde bir kanıya varmıştı. Bu na kurşun karşısındaki paşanın tam bugünün istediği saˆ vaş adamı olduğunu da anlamakta gecikmedi. Hemen kafasında plânını yaptı: Anadolu'nun tam göbeğinde yirmin-

ci kolordunun başında-Ali Fuat Paşa. Anadolu'nun bütün doğusunu kapsayan bölgede Kâzım Karabekir Paşa'nın kolordusu vardı. Sacayağının iki ayağı kurulmuştu. Sacayağının bir ayağını da kendisi kurar ve sonra bunun üzerinde istiklâl ve hürriyet kazanını kaynatmağa başlarlardı.

Evlâtlık Vasfiye'nin getirdiği kahveleri içiyortirdı. Mustafa Kemal, sırdaşı gelince karşı durulmaz bir mantıkla konuşmasını bildiği gibi dinlenmesini de çok iyi bi lirdi; o, çok iyi bir dinleyiciydi. Kumanda vermeden önce dinlemenin gerekliliğini biliyordu. Aylardır dinliyordu. Padişahtan tutun da evindeki emirerine varıncaya dek herkesi dinliyor ve bu korkunç dönemin iliklerine işlemeğe çalışıyordu.

Kâzım Karabekir, ona nutuk çeker gibi bütün düşüncelerini söylerken de merakla, halta saygı ile dinliyordu. Kâzım Karabekir, onu görmeğe gelirken padişahın da yüzüne karşı överek söylediği gibi onun İstanbul'un adetâ ikinci fatihi olduğunu, İngiliz ordusunu Çanakkale'den onun kaçırdığını bilerek geliyordu. Bilmediği bir şey var dı, o da Mustafa Kemal'in ilerisi için harıl harıl hazırla nişiydi. Onun kulağına giden salt Mustafa Kemal'in İzzet Paşa'dan ve Vahidettin'den Harbiye Nazırlığını isteyişiydi. Ne var ki üzerine alacağı Harbiye Nazırlığı otoritesine dayanarak da onun ne yapmayı düşündüğü adam-akıllı bilinemezdi.

Kâzım Karabekir bu yandaki bilgisizliği yüzünden bu alandaki biricik şampiyon gibi konuşuyor. Mustafa Kemal de karışmaksızın sabırla dinliyordu.

Kâzım Karabekir, sözünün bundan sonrasına şöyle başladı:

— Kararım şudur: Şarkta muhtelif namlar altında bir takım teşekküller başlamıştır. Medenî âlemin nazarı dikkatini celbe çalışan erbabı hamiyetten de fiilen istifade edebiliriz. İstanbul'daki millî blok vesair yerlerdeki bu kaabil teşekküllerden de sonraları istifade kaabil olur. Evvelâ şark teşekküllerini Erzurum'da birleştirerek herhangi bir tehlikeye karşı bir millî taarruz hazırlamayı dü-

sunuyorum. Yani bir millî Türk hükümeti esası. Eğer, istiklâlimize dokunulmaz, yalnız şark vilâyetleri tehlikeye düşerse derhal Erzurum'da bu millî hükümet faaliyete başlar ve ben de millî hükümetin emrinde bir ordu kumandanı olarak şarkın müdafaasını deruhte ederim. Eğer tahminim veçhile tehlike bütün vatan için görülürse çıkacak hükümet yeni bir Türk millî devleti olur ve bizler de bütün vatanın müdafaa vazifesini deruhte ederiz. Böyle bir şekilde meselenin halli tabiî daha güçtür ve bütün arkadaşlarımızın Anadolu'da kıtaları başında bulunmaları lâzımdır. Derhal ilk fırsatta şarktaki tehlikeyi bertaraf ederiz. Bütün kuvvetler garba tevcih olunabilir. Ben, bu vaziyette şarktaki rolümü muvaffakiyetle yapabilirim. Garp cephesi açık kalmıyor; zqtı sâmilerinden ricam da bir an evvel sizin de Anadolu'ya geçmekliğinizdir. Her makamın namuslu siması genç kumandanların Anadolu'ya atılmasına taraftardır. Bunun için derhal sizin de bir vazife-ile gelmeniz mümkündür. Eğer mümkün olmazsa hususî bir tarzda da gelebilirsiniz.

Evvelâ Erzurum'da toplanalım ve millî hükümet esasını kuralım.

Ben, Trabzon ve Erzurum'da siz gelinceye kadar bu esası hazırlarım.

Bütün bunları ellerini göğsünde kenetleyerek anlatan Kâzım Karabekir dikkatle dınlenildiğini biliyordu. Sözlerini bitirip de onun düşüncelerini beklerken Mustafa Kemal :

— Evet, bu da bir fikirdir, dedi, gerçekten de bu da bir fikirdi. Şundan ki Mustafa Kemal'in de plânları ve düşünceleri vardı. Bunların şimdilik tartışılması çok uzun sürerdi. Hem sonra bunları da ancak birkaç çok yakın arkadaşı biliyordu. Konspirasyona uygun davranmak zorundaydı. Şundan ki o, şu sırada gerçekten âsi bir generaldi ve içi ağzına dek patlayıcı madde ile dolu bir depodan ayırt edilemezdi. Daha bir süre bu depoyu dostlarının ve düşmanlarının gözünden ve kulağından gizlemek gerektiğini biliyordu.

Kâzım Karabekir, bunca açık konuşmadan sonra bile kendini anlatamadığını sunarak:

— Paşam. dedi. fikir değil karardır. Ben. işe başlayacağım. Ve ikmali namus için uğraşacağım. Eğer iş tasavvur ettiğim gibi basit çıkmaz da itilâf kuvvetleri işgallere başlasa bile şarktaki millî Türk hükümeti kolay kolay mahvolmaz ve bu suretle Türklüğün ölümü mukadderse pek pahalıya mal edilir. Erzurum dağlarında duramazsak Ermenistan dağlarında bu yeni Türk hükümeti yine yaşar, paşam, İstanbul'da çok kalmayınız ve buradaki diğer kumandanlar üzerinde de müessir olarak bir an evvel Anadolu'yu kuvvetlendirelim. Birçok batmış milletler istiklâllerine kavuşurken asırlar doldurucu muazzam tarihi olan Türk milletini kurtaralım.

Mustafa Kemal;

— Vaziyet, size hak verdiriyor; İyi olayım, gelmeğe çalışırım, diye cevap verdi. Kâzım Karabekir, bunun üzerine yeni bir «mümin» daha kazanmış bir din ulusu coşkunluğu ve sevinciyle:

— Paşam, dedi; o halde tek dağ başı mezar oluncaya kadar mücadele, şahsî ve millî namusumuzu ikmal için ya istiklâl ya ölüm ahdında birleştik, değil mi?

Bu bir and İçmekti. Mustafa Kemal de böyle içten bir anda katılmamazlık edemezdi. Sonra Kâzım Karabekir'in değerli bir kurmay, kumandan ve yurtsever olduğunu biliyordu. Ne var ki onda ancak mevzii İşler görebilecek bir lider vasfı görüyordu. Yığınları, fikirleri, zümreleri sürükleyip toparlayacak büyük bir askerî lider gücüne sahip değildi. Yine de namusuna, gücüne, zekâsına ve enerjisine güvendiği kumandanlardandı. O da kendisi gibi tuğgeneral rütbesindeydi. Bunun için de denk bir insan gibi konuşuyor ve telkinlerde bulunabiliyordu. Onun Mustafa Kemal'in son çalışmaları üzerinde biricik bildiği 23 Mart 1919 da Mustafa Kemal'in Ahmet Rıza beyle görüşerek onun başkanlığında bir kabine teşkilini İstediği haberiydi. Bu kabine kurulacak olursa Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nazırı olacak ve yine Mustafa Kemal'in tezklyeslyle Kâzım Karabekir de bu kabinede bir sandal-

ye alacaktı; bu öneriyi kendisine yapan da eski canciğer arkadaşı Kurmay Albay İsmet beydi.

Bunun üzerine İsmet beye bunun millî felâketi çabuklaştırmaktan başka bir işe yaramayacağını, asıl yapılması gereken işin genç kumandanların bir an önce Anadolu'ya geçirilmesi olduğunu ve bundan başka çare de olmadığını söylemişti. İşte, Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'i hep bu biçimde düşünür sanarak uyarmaya, «irşad»a gelmişti. Bunun için de Anafartalar'ın bu değerli kahramanını mutlaka saplandığı yersiz düşüncelerden koparark Anadolu'ya sürüklemeğe çalışıyordu.

Konuşmanın bu en heyecanlı yerinde kapı açıldı ve Yaver Cevat Abbas, pek uzun boylu, dolgun yüzlü, bıyıklı bir genç adamı yatak odasının kapısından içeri buyur etti.

Mustafa Kemal, gelen uzun boylu adamı paşaya şöyle tanıştırdı:

— Genç ve değerli ediplerimizden Ruşen Eşref bey!

Kâzım Karabekir, yerinden hafifçe doğrularak yeni gelenin elini sıktı ve yeni gelen, bahçeye bakan pencerenin önündeki kanepeye oturdu.

Mustafa Kemal'le Kâzım Karabekir, konuşmalarına yeniden başladılar. Yalnız Kâzım Karabekir'in eski içtenliği ve coşkunluğu kalmamıştı; üçüncü kişinin bulunuşu yüzünden sözlerini tartarak konuşmağa çalışıyor, bunu da beceremiyordu. En sonra kaşla göz arasında Mustafa Kemal'le yalnız başlarına kalmak istediğini anlattı; Mustafa Kemal de evinin hem sevgili, hem de gedikli konuğu olan Ruşen Eşref beyi nazikçe yaverler odasına gönderdi.

Kâzım Karabekir:

— Paşa hazretleri, sizi fazla yormayacağımı umarak şimdiki avantajlı vazifeyi nasıl elde ettiğimi hikâye edeyim, dedi ve anlattı ;

— Mütarekenin ilanıyla beraber beni şarktaki kolordudan ayırarak İstanbul'a getirmişlerdi. 28 Teşrinisani (Kasım) 1334 (1918) de İstanbul'a geldim. Tehlikede kalan millî istiklâlimizi kurtarmak için istanbul'da yaptığım

teşebbüsler sırasıyla şunlardır. İstanbul'a varışımın ertesi günü 29 Teşrinisani (Kasım) 1334 (1918) de en yakın arkadaşım olan Harbiye nezareti müsteşarı miralay (Albay) İsmet beye (inönü), milletin istiklâlini kurtarmak için düşüncelerimi şöylece açıkladım :

Genç kumandanların İstanbul'a toplatılması ve hususiyle beni şarktan ayırmak büyük bir gaflet olmuştur. Beni derhal şarka iadeye çalış, dedim. Ben. orada milleti tenvir ve onlara yardım ederek memleketin inhilâline karşı şarkta yeni bir Türk hükümeti vücuda getirerek şarkı tehlikeden kurtardıktan sonra garp tehlikesi bertaraf edilebilir ve bu suretle mütareke hududu dahilinde kalan topraklarımız kurtarılabilir. İtilâf devletlerinin harekâtı idame etmeyip bizimle mütarekeyi kabul edişlerinden, bunların bu hudut dahilinde yeni bir cidale kalkışmayacaklarını temin ediyorum, dedim.

1 Kânunuevvel (Aralık) 1918 de Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşa hazretlerini ziyaretle İstanbul'da toplanmadığımızın bir gaflet olduğunu izah ettim ve beni şarka iade etmelerini ve ordunun zayıflatmamasını rica ettim.

Yine aynı günde İzzet Paşa hazretlerini ziyaret ettim: «Milletin istiklâlinin mahvına gidildiğini ve bunu ancak şarkta önlemek imkânımız bulunduğu takdir edilerek benim buraya getirilmem icap ettiğini, sulhun akdinden evvel ordunun kuvvetten düşürülmemesini ve benim şarktan ayrılmamın ve kendisinin de iş başından uzaklaştırılmasının doğru olmadığını söyledim.

6 Aralık 1918 de selâmlık merasiminde usulen huzura kabul olundum. Orada padişaha da sulhun tahakkuku görülmeden evvel ordunun zayıflatılmamasını ve bilhassa genç kumandanları iş başından ayırmamasını, aksi halde ikinci bir Bizans inhidamının pek uzak olmadığını anlatarak benim tekrar şarka ve istanbul'da toplanan genç kumandanların da Anadolu'da orduları başına iadeleri halinde Türklüğün öldürülemeyeceğini söyledim.

23 Aralık 1919 da Harbiye Nazırı olan Cevat Paşa'yı tebrike gidişimde, beni Tekirdağı'ndaki on dördüncü kol-

orduya tayin ettiklerini ve bunun ilk kademe olduğunu ve ilk fırsatta şarka iade edileceğimi söyledi. Müsteşar İsmet bey de (İnönü) bunu teyit etti.

2 Ocak 1919 da Tekirdağı'na gidişimde orda kalmamın hiçbir faydası olmadığını görerek kolordunun bir an evvel Anadolu'ya nakli için teşebbüslerde bulundum ve müsaade almağa muvaffak oldum. Trakya'dan bir mukavemet hareketi kurabilmek için merkezin Edirne olması şarttı.

Buraya, vatanperverlik ve askerî liyakati mutlak bir arkadaşın gönderilmesi meşrut olmakla beraber, benim şarka gitmemin zarureti katiye olduğunu bir daha anladım ve Tekirdağı'na geldiğimin haftasında, bir Perşembe günü seri bir vasıta ile İstanbul'a gelerek Cevat Paşa'yn Cuma sabahı evinde ziyaret ettim ve vaziyeti tafsilâtiyle bir daha arzettim. Paşa da benimle tamamen hemfikir olarak ertesi sabah derhal teşebbüsata geçeceğini vaadetti ve ben Tekirdağı'na aynı gün öğle üzeri, aynı vasıta ile döndüm. Bu müddet içinde, o tarihe kadar merkezi İstanbul'da olan birinci kolorduyu, kumandanı olan Cafer Tayyar ile yine Cevat Paşa'nın teşebbüsleriyle Edirne'ye nakletti ve beni 28 Kânunusani 1335 (Ocak 1919) da gizlice gelerek ziyaret etti. Bu toplantıda millî bir mücadelenin ilk plânlarını tespit ettik.

Cevat Paşa'nın, bu tarihten sonra devamlı teşebbüsleri ancak Mart başında neticesini verebildi. Bu müddet içinde ben, bir defa daha İstanbul'a gelerek Harbiye Nezaretini deruhte etmiş olan Şevket Turgut Paşa'yı ziyaret ettim ve fikirlerimi arzettim. Uzun bir müzakereden sonra nihayet Cevat ve Şevket Turgut Paşaların müşterek gayretleriyle şarkta iki kolordunun birleşmesinden müteşekkil dokuzuncu, yine haricî ve dahilî düşmanları endişelendirmemek için on beşinci kolordu adı verilerek, merkezi Erzurum'da bulunacak olan bu kolordunun kumandanlığına tayinim hususunda irade çıktı. Bu benim için cidden büyük bir muvaffakiyetti. Cevat ve Şevket Turgut Paşaların tavsiyesiyle padişahı ziyaret ve veda etmem İcap ediyordu. Paşaların bu tavsiyesinin, padişah

tarafından izhar edilen bir arzu ile vukua geldiğine kaniim.

Gerçi ben 13 Mart 1919 da on beşinci kolorduya kumandan olarak tayin edilmiştim, fakat, tam bu sırada, bir rütbeleri tasfiye meselesi çıkarıldı: Muharebe meydanlarında kazandığımız rütbeler bizden alınacaktı. Bunun için şarka gitmekliğim bir müddet tehir edildi. Büsbütün vazgeçilmesinden endişe ederek benim de esasen şarka gitmeğe pek hevesli olmadığımın propaganda edilmesini İsmet beyden rica ettim.

10 Nisan Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Feyzi Paşa hazretlerini ziyaretle daha ziyade bekletilmeyerek hemen şarka gönderilmem lüzumunu kendilerine söyledim ve müsaade istihsal eyledim.

Zatı şahaneyi, veda için, 11 Nisan günü Cuma namazından sonraki saatlarda ziyaret ettim. Oturmama müsaade etti. Benden, hangi cephelerde hizmet ettiğimizi sordu. Ben daha tafsilât vermeğe başlamadan :

«— Bana anlatmışlardı, kıymetinizi takdir ediyorum. Çok genç paşa olmuşsunuz. Sizin sınıfınızdan kimler mirliva oldular?» dedi. Daha sonra mevzuu Mondros mütarekesine getirdi. Bir hissikablelvuku, bu mütarekeden sonra fiilî hiç bir askerî hareket mümkün olamayacağını söyledim. Benim bu cevabım karşısında, ne hissettiğini anlayamadım.

Oturduğu koltukta bir hareket yaptı. Sonra gözlerimin içine dikkatte bakarak :

«— Vah, vah... Demek bu hususta kanaatiniz kat'i?» dedi.

Bu vah, vah'ın hâlâ ne mânâya geldiğini bilemiyorum.

Sonra birden mevzuu değiştirdi ve mağlûbiyetin sebeplerini öğrenmek istedi.

Kendisine bu neticenin mücerret mütalâa edilemiyeceğini elimden geldiği kadar izaha gayret ettim. Hiçbir mütalâada bulunmadı, yine mevzuu değiştirdi:

«— Melmeketin (memleketin demek istiyor) gidece-

ğiniz kısmında asayişini muhtel olmasını muhtemel görüyor musunuz?»

Yine hissikablelvuku ile bu suale sarih cevap vermedim ve bunun daha çok galip devletlerin tahmil edecekleri şartlarla sulh muahedesine ve hükümetin basiretine bağlı olduğu cevabını verdim. Padişah, artık kısmen zamirini ifşa etti:

«— Bu takdirde melmeket (memleket) büsbütün hurabiye maruz kalır...» dedi. Sükût sırası bana gelmişti.

«— Öyle değil mi?» diye sualini tekrar etti. Çaresiz tasdik ettim :

«— Efendimiz, bu takdirde memleket büsbütün lıarabiye maruz kalır.»

Fakat hangi takdirde?

Mustafa Kemal, bütün ağırbaşlılığıyla dinlerken bu söze ister istemez güldü. Bir eliyle de ameliyatlı ve sargılı kulağını tuttu.

— Padişah artık mülakatın bittiğini gösterir bir harekette bulundu. Ayağa kalkarak arzı vedâ ettim. Bana İltifat ve dua etti. Bu anda samimi olduğuna kâni olmak ihtiyacındayım. Korku ve endişe içinde bir insan ifadesi vardı. Fikirlerini ifade ederken derin bir tereddüt içinde olduğu, kime ve neye inanmak icap ettiğini bilmeyen bir insanın tereddüdü her hareketinde görülüyordu.

Padişahın yanından ayrıldıktan sonra, bir an evvol Erzurum'a hareket için hazırlıklarımı tamamlamaya gayret ettim. Şevket Turgut Paşa'yı tekrar ziyaret ettim. Benden alâka ile mülakatın mahiyetini sordu. Hepsini tafsilatıyla anlattım. Hiçbir şey söylemedi, yalnız ihtiyarkâr konuşmamı tasvip etti. Anladım ki, kendisi de bu görüşmeden malûmattardır. Fakat, ayrılacağıma yakın üzüntülü bir haber verdi:

Alınmış olan bütün rütbelerin kaldırılması meselesi. Ben bunun hiç kıymeti olmadığına kâni idim. Fakat, Şevket Turgut Paşa, kabinede bu tetkikler neticeleninceye kadar rütbeleri tahkik mevzuu olanların yeni vazifelere tayin edilmemesi cereyanı olduğunu haber verdiği zaman derin bir teessür duydum, Kendisine, benim, bu mev-

zuda tahkikatı beklemeden yola çıkmak suretiyle bir emrivaki yapıp yapamayacağımı sordum. Şevket Turgut Pu şa :

«— Daha fena olur. dedi. O zaman kendini müdafaa için avdete mecbur olursun ki bu belki de bir daha gitmemen mânâsına gelir,» dedi.

Çaresizlik içinde bekledim. Fakat, Allah'a şükür kl bu intizar uzun sürmedi.

Hareketimi bugüne kadar gizli tuttum. Yarın vapur la Trabzon'a hareket edeceğim. Fakat, hâlâ son dakikada bir mani çıkacağından endişeleniyorum.

Mustafa Kemal, onun karşısında pek ihtiyatlı davranarak dinledi; fakat, kendisi ona plânlarını açmadı, yalnız ara sıra kimi noktalara şöylece dokunmak için konuştu

Mustafa Kemal, onun karşısında pek ihtiyatlı davru nır gibi bir durum almıştı. Bu da yaratılışındaki özelliklerden ileri geliyordu. Mustafa Kemal, kendi kendisinden başka hiç kimseden emir almaktan hoşlanmazdı. Kâzım Karabeklr, onun yanına gerçi dâvasına inanmış bir adam olarak gelmişti, ne var kl Mustafa Kemal'in yıllardır şampiyonu olmak istediği en büyük bir dâvada en önde olmak iddiasıyla konuşuyordu. En sonra :

— Ben de geleceğim, tabiil dediyse de, onun Anadolu'ya nasıl geçeceği belli değildi. O, bir kolordu kumandanı olarak ya da buna benzer bir vazife ile Anadolu'ya geçemezdi. Ona daha geniş, daha büyük bir görev gerekti. O, bütün bu iyi niyet sahibi küçük ve orta halli liderleri bir araya toplayabilecek bir görev istiyordu. Ya hep, ya hiçi

Artık, konuşma bitmişti. Kâzım Karabeklr, kalktı; Mustafa Kemal de yatağından İndi, kucaklaşıp öpüştüler. Sonra Kâzım Karabeklr, yatağın yanında askerce dimdik durdu ve topuklarını birleştirip selâm vererek :

— Emirlerinizi daima şerefle telâkki ederim, paşa hazretleri, dedi.

Mustafa Kemal:

— Çok teşekkür ederim, dedi, yeni vazifenizde ve düşündüklerinizin tatbikatında muvaffakiyetler dilerim.

Kâzım Karabeklr, yaveriyle merdivenlerden aşağı inerken Ruşen Eşref yaverlerin odasından Mustafa Kemal'in yatak odasına geçti. O daha bir şey sormadan paşa ona :

— Paşa Erzurum'a gidiyor da, dedi. Benimle konuşmağa gelmiş. Tekırdağı'nda kolordu kumandanı bulunuyormuş Kendisini Erzurum'a tayin etmişler.

— Paşa hazretleri, kimdir efendim?

— Kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa!

Kâzım Karabekir gittikten sonra uzun saatler Mus tafa Kemal, onun savunduğu fikirler üzerinde düşündü. Onu noktasına, virgülüne dek dinlemiş ve kendi arkadaşlarıyla verdikleri kararlara ne denli yakın ve benzer yanları olduğunu öğrenmek istemiş ve öğrenmişti de. Kâzım Karabekir de kendisi ve arkadaşları gibi bir günışığı yolcusuydu. Bir günışığı yolcusu yola çıkarken her zaman «dörtbaşı mamur» projeler, plânlar ve düşünceler^ le gider diye bir kanun yoktu. Her günışığı yolcusu kendi dağarcığındaki olanaklarla yola çıkardı. Kâzım Karabekir de kendi olanaklarına göre günışığı yolculuğuna atılıyordu Elbette eksikleri, sisli düşünceleri olacaktı. Mustafa Kemal, onun bütün düşüncelerini şöyle bir kez daha eleyerek yapıcı tenkitten geçirdi:

«Bizim fikirlerimizle çok esaslı müşahebeti var. Bilhassa vaziyetin vahametini istanbul'dan durdurmanın imkânsız olduğunu ve galiplerin arzularının tatbikinden oaşka bir şey yapılamayacağı hakkındaki noktaî nazarı tamamiyle bizim de fıkrimizdir. Kendisini Erzurum'daki on beşinci kolorduya tayin ettirebilmesi de büyük bir muvaffakiyettir. Çünkü, şarktaki kolordumuz ve oradaki teşekküller, gerek İstanbul hükümetinin ve gerekse itilâf devletlerinin bazı sebepler dolayısiyle müsaadesinden istifade ederek mevcudiyetlerini muhafaza eyleyebilmiştir. Başına Kâzım Karabekir gibi muktedir ve tamamiyle bizimle beraber olan bir arkadaşın geçmesi şarkta dâvamızın en mühim mesnetlerinden biri olabilir. Yalnız Karabekir Paşa'nın anayurdun üçte ikisini teşkil eden ve orta ye garbi Anadolu'nun sulh şartlarının bize tebliğ edil-

diğî güne kadar hazırlığından ve sairesinden hiç bahsetmemiş olması ve buraların o günlere kadar mukavemet edemeyeceğini farz ve tahmin etmesinden veyahut buralarda mukavemet hazırlıklarına ve teşkilâta başlanacak olursa İstanbul'la irtibatının kesileceğinden çekinerek belki bu halin vaktinden evvel şarka da sirayet düşüncesinden ileri gelmiş olabilir. Buralardaki vaziyeti yakından bilememiş olması da varidi hatırdır. Kâzım Karabekir Paşa, sarih olarak millî Türk hükümetinin ve mukabil hareketin ancak şarkta başlayabileceğini söylüyor. Ben de o zaman bu düşüncesine «bu da bir fikirdir» dedim. Paşa buna epeyce üzüldü. Fakat, gerçekten de bu bir fikir olmaktan ileri geçemez. Çünkü, vatanın tamamiyeti mevzuu bahistir. Mevzîî mukavemet hareketleriyle, büyük bir kurtuluş hareketi yaratmanın imkânı yoktur.»

GÜNEŞİN DOĞDUĞU YERE DOĞRU

Kâzım Karabekir, çocukluğundan beri bütün memleketi karış karış gezmek mutluluğuna ermiş bir askerdi. 1882 de İstanbul'da, Küçükmustafapaşa'da doğan Kâzım Karabekir, İlk eğitimini Zeyrek'te yaptıktan sonra babasının memuriyeti dolayısiyle bütün memleketi gezmeğe başlamıştı.

Karabekir'in babası ve dedeleri Karaman'ın Kasaba köyündendi. Selçuk Türklerinden eski bir ailenin çocuğu olan Kâzım Karabekir'in babası Mehmet Emin Paşa'ydı. Bu yiğit adam, on altı yaşında Kırım savaşına gönüllü olarak katılmıştı. Sivastopol ve Silistre savaşlarında bulunmuş, yaralanmıştı. Sonradan jandarmaya geçerek paşalığa dek yükselmişti.

Eğitimine İstanbul'da başlayan Kâzım Karabekir, bundan sonra babasının atandığı şehirlerde onunla birlikte dolaşmağa başlamıştı. Van'da, Harput'ta ve sonra Mekke'de eğitimini sürdürdü. Yine İstanbul'a döndü, orta eğitimini «Askerî Rüştiyende, lise eğitimini de Kuleli Askerî Lisesi'nde yaptı. 23 Kasım 1902 de Harbiye'den.

2? Ekim 1905 te de Erkânı Harbiye'den birincilikle çıktı.

12 Nisan 1919 günü Galata rıhtımından Gülcemal vapuruna bindi. Erzurum yolculuğu başlamıştı. İçi İçine sığmıyordu; öyle seviniyordu. Yalnız, gemi boğaza doğru gideceğine gidip Kızkulesi ile Selimiye kışlası arasında demirledi.

İtilâf subayları gemiyi kontrol edecekti. Kontrol subayları geldi ve kontrol başladı, ingiliz, Fransız üniforması giymiş Rum ve Ermeni yurttaşlarımız, türlü hakaretler ederek ve rüşvet alarak Anadolu'ya yolculuk vesikası veriyordu. İşlerine gelmeyenleri dayak ve tekme ile vapurdan dışarı atıyorlardı. Vapuru baştanbaşa arayan kontrol heyeti, aşağı inerek ocak başında vesika yaptırmamış iki kişi yakaladı. Bunlar, kömürcü kılığına girmiş iki Türk subayıydı, alıp götürdüler.

Gemi, ancak 13 Nisan sabahı boğazın sularını yararak Karadeniz'e doğru ilerlemeğe başladı. Gökyüzü bulutluydu, güçlü bir poyraz, boğazın sularını köpürterek güneye doğru sürüyordu.

Gülcemal, Büyükdere önünden geçiyordu. Kâzım Karabekir baktı. İngiliz bayrağı orda dalgalanıyordu. Ne var ki İngiliz bayrağının bu çalımlı dalgalanışı bile onu duyduğu sonsuz sevinçten uzaklaştıramadı. Şundan dolayı ki o zaten bütün bunları kaldırmak için Anadolu'ya gidiyordu. Boşuboşuna kızmanın anlamı var mıydı?

Gülcemal, Karadeniz'in beyaz dişli sıra dalgalarını bir geyik gibi göğüsleyerek ilerliyordu. Paşa, Sinop'ta karaya çıktı. Harbiye Nazırlığından aldığı emre göre şehirde hükümet emrinde bulduğu bütün erzağı aldı ve gemiye taşıttı; nezaretin bu iş için yaptığı bildiri buraya gelmemişti bile. Sinop'la Samsun arasında burdan on saat çeken Çakıroğlu iskelesinde de karaya çıktı, ne bulduysa aldı ve gemiye taşıttı. Bu iskeleye kendisiyle birlikte Gülcemal'den bir divanı harp heyeti de çıkmıştı. Bunlar, Birinci Dünya Savaşı İçinde İttihatçıların emekliye ayırdığı yüksek rütbeli subaylardı. Herhalde öç alma hevesi peşindeydiler.

Paşa, gider ayak Samsun'a da uğradı. Burda ingl-

lizlerin tertiplendiklerini gördü. Şehirde bir Hintli bölük, limanda da bir İngiliz destroyeri vardı. Paşa 18 Nisanda Ordu'da ve Giresun'da da karaya çıktı.

Şimdi, gemi Yoroz burnunu geçmiş, Trabzon limanına doğru ilerliyordu. Kâzım Karabekir, heyecanla doğruldu. Şimdiye dek tatlı, şairce bir güzellik avcısı gibi seyrettiği yemyeşil Anadolu kıyılarının güzelliklerine ar^ tık bir savaş ve kavga duygusunun doğuşu ile veda etmesi gerekiyordu. Trabzon'a gelmişti. Erzurum'un kapısı olan bu eski ve güzel şehrin başına ne çoraplar örüleceğim biliyor, doğuda kurmayı düşündüğü hükümetin ayrılmaz bir parçası olarak bu şehri de bir kavga meydanı olarak hesaplıyordu. Şundan ki, Pontos krallığının merkezi olarak propagandası yapılan şehir, burasıydı.

Liman balıkçı kayıklarıyla doluydu. Denizin çırpıntılı suları, Nisan güneşinin parlak ışıkları altında kocaman bir balık sergisi gibi parlıyordu.

Oldukça büyük bir yarım daire gibi uzayan liman, kayıkçılar, balıkçılar ve meraklı halk yığınlarıyla doluydu. Limana her yanaşan gemi, halkta türlü meraklar uyandırıyordu.

Kâzım Karab*klr, geminin güvertesinde, demir korkuluğa dayanmış, kıyıda kaynaşan, günlük ekmeği peşindeki halka ve şehrin, tepelerdeki yeşilliklere doğru tırmanan güzel görünüşüne bakıyor, bir yandan da hızlı hızlı düşünüyordu. O, öbür yolcular gibi buraya bayağı bir yurttaş gibi değil, memleketin kötüye giden korkunç kaderiyle boğuşmağa geliyordu. Trabzon'un mert hemşerileri acaba kendisine iyi niyet gösterecekler miydi? «Kâzım Karabekir» adı, Trabzonlularca yabancı da sayılmazdı. Kafkas cephesindeki yiğitçe kumandanlığın anılarıyla dolu bir Trabzonlu subay, şimdi Trabzon'da çoluk çocuğunun arasında kaygılı günler yaşamaktaydı her halde. Bu başımıza gelen ve daha da gelecek olan felâketi bu aydın memleket çocuklarından daha iyi sezecek ve anlayacak kimse bulunamazdı.

Şehre çıkar çıkmaz askerî teşkilât ve kurumlara el

koyacak, sonra ilk iş olarak şehrin bu önce aydınlarıyla konuşup görüşecekti.

Arkada bıraktığı İstanbul'u düşündü: Yakın arkadaşlarından İsmet beye Anadolu'ya geçmeyi salıklamış, o ise artık bu şartlar içinde hiçbir şey yapılamayacağını, en doğru işin bir çiftliğe çekilerek ziraatla uğraşmak olduğunu söylemişti. Cafer Tayyar Paşa, direnme işinde onun düşüncelerini desteklemişti. O, bu işi ancak Edirne ve Trakya bölgesinde yapacaktı. Mustafa Kemal'le Şişli'deki evinde yapmış olduğu konuşma, sanki ondu bir hayal kırıklığı uyandırmıştı. Anafartalar destanının bu altın saçlı yiğit kahramanı, İstanbul'daki siyasî kombinozonlarla durumu kurtarmağa çalışıyordu. Padişahla yaptığı görüşme ise onu büsbütün umutsuz düşürmüştü. Adamcağız, şaşkına dönmüştü. Görünüşe göre İngilizlerin boyunduruğu altında saltanatını uzatmanın çarelerini arayacağa benziyordu. Türkçesi, İstanbul'dan hayır yoktu artık.

19 Nisan sabahı Gülcemal, Trabzon limanına demir attı. Kâzım Karabekir, İstanbul'dan beri yalnız değildi. Trabzon'a yeni vali olarak atanan Galip beyle beraberdi. Bu adam, korkunç bir ittihatçı düşmanıysa da çok yaşlıydı. Bundan dolayı da paşa, onun büyük fenalık yapabileceğini sanmıyordu.

Paşa, onunla birlikte şehre çıktı. Doğruca belediyeye gittiler; öğle yemeğini orda birlikte yediler. Kâzım Karabekir, Galip beyden ayrılır ayrılmaz dairesine yerleşti. Trabzon'un «muhafazaî hukuk heyeti»ni çağırarak konuştu. Heyetin başkanı Barutçuzâde Ahmet beydi. Bu cemiyeti neden kurduklarını sordu. Ona şu karşılığı verdiler:

— Bu havalinin Samsun'la birlikte Pontos hükümeti teşkil veya Ermenistan'a verilmesi tehlikesine karşı medenî âleme ihsai, tarihî, siyasî vesaik göstererek morhcımet ve adalet istemek ve bundan sonra anasırı tırıstan:-ye ile hakikî vatandaş olarak her haklarını müsavat ile temin eyliyeceğimizi anlatmak istiyoruz.

Heyetin hepsi Trabzon'un eşrafındandı ve yirmi bir

kişiydiler. Şubat'm on ikisinde «muhafazaî hukuk cemiyeti»ni kurmak için hükümetten müsaade almışlardı ve heyetin toplantılarını sürekli olarak yapması için de bir kulüp açmışlardı. Şubat'ın yirmi üçünde Trabzon'da bir kongre toplamışlardı. Payitahtın Avrupa'ya göndereceği heyete katılmak üzere üç kişilik bir delege de seçmişler ve İstanbul'a göndermişlerdi.

Kâzım Karabekir. onları dinledikten ve durumu iyice anladıktan sonra şöyle dedi :

— Arkadaşlar, bu teşebbüsler can çekişen vatana mersiye hazırlamaktır. Vatanımızı ancak silâh kuvvetiyle kurtarabilejeğiz. Bunun için de evvelâ silâhlarımızı vermeyeceğiz

Barutçuzâde Ahmet bey :

— Böyle bir teşebbüse karşı İngiliz donanması şehri bir saatte yakıp yıkamaz mı? diye sordu.

— Evvelâ, emin olun ki bu işe İngiliz filân karışacak değildir. Silâh toplamak da bunu göstermiyor mu? Eğer işe İngiliz donanması ve itilâf askerleri karışacak ise bu külfete lüzum ne? Mesele, silâhları aldıktan sonra ya Rumlar ayaklanacak yahut Ermeniler gelerek hepimizi kesecektir. İzin kâğıdımızı Harbiye okulundaki İngiliz karargâhında yaptırmağa - mütarekede usul böyleydi - giden yaverin Yüzbaşı Ferit bey (Erzurum-Erzincan)ın hemen şimal dağlarından geçen kalın çizgiyi duvardaki haritada gördüğünü anlatmıştı. Bunun (Pontos-Ermeni) hududu olduğunu anladım.

Harbi umumîde Rus donanması hangi şehri yaktı? İngilizler gibi medenî bir millet böyle vahşice bir iş yapar mı? Anadolu sahilinde hangi şehrimizi yaktılar?

Fakat, her gün vapur dolusu gelen Rum muhacirlerini görüyorsunuz. Bunlar arasında kimbilir ne kadar Yunan zabiti ve neferi vardır? Ve kim bilir ne kadar silâh ve bomba getiriyorlar? Sahillerden kaçak olarak kim bilir neler giriyor?

Eğer silâhlarımızı verirsek itilâf askerlerine lüzum kalmadan sizi mahvedebilirler. Her halde namusumuzla müdafaaya karar verelim, gafletle mahvolmayalım. Bütün

şanY bfr. ftam altında toplanarak millî bir kuvvet yapın; ben de Sizin emrinizde, icap ederse hayatımı feda ederim. Korkmayınız. Daha geçen hafta Londra'dan memleketimize getirilmek istenilen alaylar işi anlayınca: tBiz gitmeyiz!» diye silâh çatılarını bırakıp savuştular. İtilâf milletleri harbi umumiden o kadar yorgun çıktılar ki memleketimizde tek bir nefer bile öldürmeğe razı değillerdir. Karşımızda Rum ve Ermeniden başka kimseyi görmeyeceğiz. İstanbul'da itilâf kuvvetleri, bostan korkuluğundan başka bir şey değildir. Bana inanınız. Ben, buraları, şuna buna vermeyi değil, buraları almak isteyen hülyalı kafaları ezmeye geldim. El birliğiyle ve süngümüze istinaden işe başlayalım. Allah, yardımcımızdır.

Paşanın bu yiğitçe sözleri, karşısındakileri tam anlamıyla etkilemişti.

Heyet, bu sözleri heyecanla karşıladı. Hepsi de Kâzım Karabekir'den ayrılmayacaklarına namusları üzerine söz verdiler.

Trabzoh temsilcilerinin yüreklerinde ilk günışığı parlamıştı. Hakkın ve adaletin ancak silâhla alınabileceğini öğrenmişlerdi.

A

Bir gün Kâzım Karabekir, dairesinde oturmuş, karşılaşılacak yakın güçlükler üzerinde düşünür ve tedbirler araştırırken bir İngiliz İstihbarat subayının geldiğini haber verdjler.

İngiliz subayı, büyük bir serbestlik ve umursamazlıkla odaya girdi ve kumandanın karşısındaki koltuğa çöktü.

— Bir şey mi arzu ediyorsunuz?

Subay, ilk önce kendini takdim etti. Trabzon'da irtibat subayıydı. Erzurum'daki Albay Ravvlinson'a bağlıydı. Rawlinson da tanınmış Türk düşmanı Lord Curzon'un kayınbiraderiydi. Kumandanı görmeye gelişinin nedeni de Mondros bırakışmasının koşullarını yerine getirmekti.

— Bir tümende ancak 1500 silâh bulunması mütarekenin şartlarındandır, bunun için fazlasını teslim almak

zorundayız. Bu hususta bize yardım edeceğinize güveniyoruz, dedi.

Kâzım Karabekir. ingiliz subayının olmayacak bir iş üzerinde çene yorduğunu biliyordu. Yüzünün çizgilerindu kendine güvenen bir adamın iç huzuru parlayarak ona şu karşılığı verdi:

— Ben âmirinizle görüşeceğim. Sonra bu İşi hallederiz.

Albay Ravvlinson, Erzurumdaki cephanelikleri boşaltıp Trabzon limanına gönderiyordu. Kâzım Karabekir. irtibat subayının bu gelişiyle uyanmıştı.

Hemen davrandı ve Erzurumdan gönderilmiş olan bütün silâh ve cephaneleri gizlice bulundukları depolardan kaldırtıp güvenli yerlere taşıttı.

Bu iş de olup bittikten sonra Erzurum'daki Ravvlinson'a bir mektup yazdı; bunda, yakında Erzurum'a varacağını ve gelinceye dek kendisini beklemesini bildirdi.

Ertesi gün. Fransız konsolosu çıkageldi ve kumandanla şöyle bir konuşma kapısı açtı ı

— Siz, buralarda ne arıyorsunuz Allahaşkına? Boğazların çevresinde birkaç vilâyet size yetmez mi? Zaten nüfusunuz da az.

Kâzım Karabekir öfkelenmişti. Toplu ve güçlü yüzü, birdenbire kızarmıştı. Yine de serinkanlılığını elden bırakmamağa çalışarak bir diplomat sadeliğiyle karşılık verdi:

— Bu siyaseti hükümetler halleder. Siz şurada burada böyle şeyler söylemeyiniz. Halk, biraz sarptır; mesele çıkarmayalım. Her ev, harbi umumiden kalma dehşetli silâh, bomba ve makinalı tüfek doludur. Her evde en aşağı beş altı tane vardır.

Kumandanın yaptığı, propagandanın ta kendisiydi. Konsolosun gözünü korkutmak istemişti. Konsolos ya korkmuş, ya da korkar gibi olmuştu :

— Oooo! Terrible, dedi. Beni uyarmış oldunuz. Mersi!. Fakat, başka bir şeye dikkatinizi çekerim. Burda bir yedek subaylar kulübü var. Bunların ittihatçı olduklarını haber aldım. Bu kulübü kapatmak gerek.

— Şimdi, ittihatçı filân kalmadı. Onlar siyasetle uğraşmazlar ve ben de onlara karışamam.

— Fakat, Erzurum'da subaylar siyasetle uğraşıyormuş.

— Onlara bunu .yasak ederim.

Konsolos, gitmiş yine bir Fransız çıkagelmişti. Bu bir Fransız jandarma subayı idi. Birinci Dünya Savaşı'n dan önce Türk jandarma okulunda jandarma öğretmenliği yapmış olan bu adam, bırakışma ile beraber Trabzon'a gelmişti.

Kâzım Karabekir, ziyaretinin nedenini sorunca :

— Trabzon kışlasını hükümetim namına teslim almağa geldim)

Karşılığını verdi. Genç paşa, onun isteğini de nazikçe geri çevirmekte gecikmedi. Pek umutlu gelmiş olun Fransız subayı da kös kös çekilip gitti.

Kilikya'da Ermenilerle el ele çalışan Fransızlar burada da buna benzer bir çalışma temposu tutturmuşlardı. Büyük Ermenistan hülyasını gerçekleştirmeğe uğraşan Ermeni ütopistlerine her halde burdan bir giriş çıkış kapısı yaratmağa çalışıyorlardı.

Genç paşayı çok üzen ve acı acı düşündüren Fransız subayının gelip ondan kışlayı istemesi değildi. Elinde Harbiye Nezaretinden alınmış bir de emir getirmiş olmasıydı ve bu türlü emirlerin nasıl çıktığını da pek yakından biliyordu :

Zamanın Harbiye Nazırı, İstanbul'da genç paşanın yanında jandarmanın tensikine memur edilen Albay Folon'a şöyle demişti: «Ben, Türk değilim, aslen Mısırlı yım. Orduya artık lüzum yok. Hepsini jandarma yapa rız>

Eğer bu sözleri kulağıyla işitmemiş olsaydı, genç paşa'nın içi bu denli derinden sızlamazdı.

»*

Kâzım Karabekir, Trabzon'a ayak basar basmaz gördüklerinden bayağı ürkmüştü. Sanki burası o eski canlı, şakacı Türk şehri değildi. Yabancı ülkelerde kalmış bir garibi andırmaktaydı. Bu sarı tütün saçlı, yeşil-rnavi

ya da çakır gözlü kızlar şehri korkunç bir baskının altında çökmüş susuyordu. Türk aileleri, zorla buldukları bii avuç mısır ununu hamsi ile yoğurarak yaptıkları ekmeği ısırıp yuta. ken acı acı düşünüyorlardı, öbür yanda da Rumlar ve Eı meniler, nerden buldukları beli» olmayan kar gibi beyaz ve bir bulut parçası gibi güzel Amerikan ununundan yapılmış ekmeği bira ve şarapla ıslatarak gövdeye indiriyor ve şehrin sokaklarında çalımlı çalımlı gezip dolaşıyorlardı. Ayağı çapulalı ve zıpkalı Karadeniz uşakları, bu geleneksel giyneklerl içinde boynu bükük ve ürkek, hiç kimseye görünmemeğe çalışarak gidip geliyorlardı. Kâzım Karabekir'in tecrübeli gözleri, bunları çabucak görüvermiş ve durumu kavramıştı. Bu Türk halkı, zaten Rus işgaline Samsun'a ve Sinop'a doğru göçmen olmuş böylece şehri bırakıp gidenlerin üçte ikisi gurbette mezarsız birer ölü halinde silinip gitmişti. Erkeklerse hemen hemen doğu cephesi taarruzlarında karlar altında, göller içinde donarak ya da tifüsün gırtlağında can vermişti.

İşte bu yüzden şehirde Türk nüfusu azalırken gayri müslim nüfus alabildiğine artmış ve kabarmıştı. Hâlâ da yabancı gemiler şehre Batum'dan ve İstanbul yönünde sayısız insan getirip boşaltıyordu.

Türklerin umutsuzluğunu her gün biraz daha arttıran şey, işte buydu. Şehir bütünüyle sahipsiz gibiydi. Yabancı sahip namzetleri, her an yerli Türk ahaliyi kesip-doğrayarak bu şehre sahip çıkabilme şansını deneyebilirlerdi. Onun için Türk hemşehrilerin hepsinin kaşları çatık, yüzleri asık ve bakışları karanlık ve bulutluydu. Ne yapacaklarını, başlarını hangi taşa çalacaklarını bilmiyorlardı.

Şehrin zengin ve varlıklı Türk eşrafı, bir araya gelip bir şeyler konuşuyor, kimi yararsız şeyler düşünüyorlarsa da yoksul halk tabakası bütünüyle yapayalnız ve korku içinde yaşıyordu.

Amerikalı, Rum asıllı milyoner ve milyarderler, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'u kandırmışlar ve Trabzon'da vaktiyle pek az yaşayabilmiş Pontos krallığının yeniden kurulması için onun desteğini aramış ve isteklerinin

yerine getirileceği üzerine de söz almışlardı. Bütün Rumlar, bu işe olup bitti gözü ile bakıyor ve Türkleri artık şehirde bir fazlalık, yakında şehirden kovulması gereken birer parazit sayıyorlardı. Hele Türk asker ve subaylarına karşı gösterilen düşmanlık sınırsızdı.

Hakareti göze alan subaylar şehirde üniformaları ile gezebiliyorlarsa da pek çoğu sivil giyinmeyi daha uygun buluyorlardı. Hele bu hal Kâzım Karabekir'e çok dokunuyordu.

Gerek mülkî, gerek adlî otoriteler sıfıra inmişti. Akşam olup da yeşil Trabzon dağlarının koyu gölgesi şehrin üzerine abanınca Rum ve gayri müslim mahalleleri canlanıyor ve Türk mahallelerine doğru, sopalı, bıçaklı, taşlı ve silâhlı yürüyüşler başlıyordu.

Kâzım Karabekir, üç-dört gün kendisini de tehlikede sezdiği halde Trabzon'da kaldı ve bütün bu taşkınlıkları yakından gördü. Bu belâlı şehirden bir an önce uzaklaşıp, doğudaki kuvvetlerinin başına geçmeye can atıyorsa da burada yapılacak önemli bir görevi daha vardı: Batum'da olduğunu bildiği ağır topları Erzurum'a götürmeğe uğraşıyordu.

Azerbeycan, Kuzey İran ve bütün Kafkasya İngilizlerin eline geçmişti. Kızıl ordu. Vrangel'in beyaz ordularıyla çarpışıyordu. Büyük Ermenistan ütopisini canlandırmağa yarar uygun bir durum vardı.

Lord Curzon'un kayınbiraderi Albay Lavvrinson, geniş kadrolu bir heyetle Trabzon'a gelmek üzereydi.

Damat Ferit, onun Mondros mütarekesinin uygulanmasında biricik hâkim durumunda olduğunu, isterse ve gerekirse bu bırakışmanın maddelerini fiilen durduracağını bildiren bir gizli bildiri göndermişti. Haber doğruca Vilâyete gelmişti, yalnız; vali, henüz Damat Ferit'in bildirisini öğrenmeden önce azınlıklar öğrenmişti. Pontosçular Lavvrinson'un geleceğini anlar anlamaz hazırlığa başlamışlardı. Hükümet kuvvetlerini dağıtarak İdareyi doğrudan doğruya ellerine almak istiyorlardı.

Kâzım Karabekir, bunu işitince hemen askerce tedbir almak gerektiğini anladı, mülkî ve askerî yöneticile-

ri hemen bir araya topladı, görevlerinde sıkı durmaları için talimat verdi.

Bu arada da herkesin yüzünde ve ruhundaki umutsuzluğun ne denli tehlikeli bir dereceye yükseldiğini yakından görüp anladı. Bu umutsuzluk, kara ve zehirli bir duman gibi daha başında her olumlu hareketi boğacak güçte ve yoğunluktaydı. Herkesin başının derdine düştüğünü görüyordu.

Kâzım Karabekir'in tehlikede olduğunu gören üç kişi ona çabucak Trabzon'dan ayrılıp Erzurum'a doğru yola çıkmasını salıkladı. Zaten ne yapılacaksa katıksız Türk ırkının en yoğun bulunduğu bölgelerde yapılmayacak mıydı? En baştan verdiği karar da bu değil miydi?

Kâzım Karabekir, Trabzon'dan ayrılmadan önce burda gördüğü korkunç gerçeği İstanbul'daki değerli arkadaşlarına bildirmeyi de bir vatan borcu saymıştı.

Paşa 30 Nisan'a dek Trabzon'da kaldı. İngilizlerin burda her şeyi kontrolleri altına aldıklarını gördü. Şehirdeki Fransız temsilcisi, katıksız Türk düşmanıydı. «Ademi Merkeziyet Cemiyeti» adlı işe yaramaz kurum, bu Fransız temsilcisinin etkisindeydi. Muhafazayı Hukukçular büsbütün bağımsızdılar ve hiçbir etkiye bağlı değildiler, hepsi de iyi ve namuslu insanlardı.

Kâzım Karabekir, okulları, askerî kıtaları, askerî anbarları ve kurumları bir bir gözden geçirdi. Bu arada üçüncü kolordunun bir müfrezesini Samsun'a göndermeye karar verdi. Şundan ki Samsun'a çıktığında oranın durumunu çok zayıf ve karışık bulmuştu.

Trabzon'da epeyce ingiliz ve Fransız subayı vardı; hepsi de Pontos ve Ermenistan dâvası uğrunda harıl harıl çalışıyordu.

27 Nisan'da Trabzon'a bir Yunan torpidosu geldi. Bu savaş gemisinden karaya çıkan bir heyet, Trabzon'a gelecek Rum göçmenlerini yerleştirmek için hazırlık yapmaya gelmişti. Savaş gemisinden şehre bir yığın da Yunan askeri inmişti. Bu gece birkaç Yunan askeri, nöbet yerindeki bir Türk askerinin silâhını almak istedi, nöbetçi silâhını vermeyerek onlara çevirdi ve ateş etti.

Bir Yunan askeri öldü.

İngiliz ve Fransız subayları, hemen çok önemli bir olay yakalamış gibi vali Galip beyin, sonra da paşanın karşısına dikildiler, öldürülen Yunan eri için bir cenaze töreni yapılmasını ve kaatil (I) in de cezalandırılmasını İstiyorlardı.

Paşa, bunun bir nefis savunması olduğunu, Türk askerinin yalnızca görevini yaptığını, bu işte bir ceza gerekmediğini söyleyerek onları başından savdı. Yunan torpidosu gitti, ertesi gün, Trabzon limanına demir atan bir vapurdan dört yüz kişilik bir göçmen grubu çıktı. Bunlar, sözüm ona, vaktiyle Trabzon'dan Sohum'a gitmiş, olan ve şimdi de Bolşeviklerden kaçan Rum yurttaşlarımızdı. Eski yurtlarına dönüyorlardı. Bunların anlattıklarına göre Odesa bölgesine gönderilen kimi Efzun birliklerini Bolşevikler tuttukça demiryollarına bağlayıp üzerlerinden trenleri geçiriyorlardı. Yine bunların anlattıklarına göre,- hepsi korkudan çoluk çocuklarını orda bırakıp böyle sipsivri buraya gelmişlerdi.

Paşa, bu sırada ajanstan Clemaneau kabinesinin düştüğünü ve Fifa'da Bolşeviklerin sekiz yüz kişi öldürdüklerini dinleyerek çok sevindi. Bolşeviklerin Kafkasya'-ya doğru ilerlemesi hayra alâmeti.

Türkiye için yeni bir kurtuluş yolu görünüyordu. Türkiye'ye iyi bir barış sağlanmazsa, Türkiye, düşmanlarının düşmanı olan Bolşeviklerle pekala anlaşabilir, onlarla ittifak da yapabilirdi.

Paşa bunları düşünerek şehirde bir propaganda balonu uçurdu: Sohum bölgesinde Bolşevikler itilâf kuvvetlerini denize dökmüştü.

Paşa, yukardakl düşüncelerini de katarak bunu bütün Türk kıtalarına ve düşman kulaklarına yayması beklenen etkiyi yapmakta gecikmedi: Yabancılar ve Rumlar, ürktüler ve sindiler.

Paşa, bir gün Zeytinlik okulunu gezerken okul müdürü kendisine çok ilginç bir mektup gösterdi. Bu, Şehzade Cemalettln efendiden müdüre yazılmıştı. Hikâye şuydu: istanbul hükümeti, 16 Nisan'da batı Anadolu'ya

bir nasihat heyeti göndermişti, bunun başında Şehzade Abdürrahim efendi vardı. Bir nasihat heyeti de Erzurum ve Trabzon bölgesine gönderilmişti. Bunun başında Şehzade Cemalettin efendi bulunuyordu. Bu heyetler, halka, uslu durmaları, isyan etmemeleri, padişaha bağlı bulunmaları için öğüt vermekle görevliydi. Verdikleri öğüt de şu beyannamenin özetlenmesinden başka bir şey değildi: «On senedir ahkâm ve Ikavanini esasiyeye mugayii fenalıklar yapılmıştır. Harbi umumiye körü körüne girilmiştir. Padişaha sadakat ve itaat etmeli. Ancak, böylece felâket günlerinden kurtulabiliriz. Padişahın selâmı var.»

Rumlar ve Ermeniler, hemen bu şehzadelerle ilişki kurmaktaydılar. İşte, böyle öğütler dağıtmckta olan Şehzade Cemalettin efendi Erzurum bölgesinde vaazlarını bitirerek Trabzon'a gelmiş, orda da bir yığın vaaz verdikten sonra 22 Nisan'da vapurla İstanbul'a gitmişti. Türk ordusunda uzun süre albaylık etmiş olan bu adamın davranışları ve yazdığı mektup paşayı çokça güldürdü, onu dünyadan habersiz buldu.

Şehzade, Trabzon'da bulunduğu sürece Zeytinlik okulunun yanındaki bir konakta konuk ediliyordu. Cıvıl cıvıl kaynaşan ve gürültü yapan çocuklar, onu çok tedirgin ediyordu. Gürültü edilmemesi için bir iki kez polisle haber göndermişti. Gürültünün kesilmediğini görünce kızmış ve okul müdürüne şu tezkereyi yazmıştı: «Mektebinizin Yahudi havrasından farkı yok. Bu gürültü, istikbalde sinei vatanda kopacak isyanın mukaddime! ihzaratı mıdır? Yoksa, müdür bey, sen mi. müteyakkız değilsin? Anlatsan da biz de anlasak?»

Fahrî yaveri Hazreti Şehriyarî Şehzade miralay Cemalettin; Paşa, bunu okuduktan sonra uzun zaman unutamadı. Şundan ki adam ileride yurdun bağrında kopacak isyanın kehanetini yapıyordu.

Kâzım Karabekir Paşa, 1919 Mayıs'ı başında iki askerî otomobille Trabzon'dan ayrılarak İran-Karadeniz yolu üzerinden Erzurum'a yollandı. Zlgana dağları, süslenmiş püslenmiş en güzel günlerini yaşıyordu. Çocuk gözleri gibi temiz, lekesiz ve duru pınarlar çamların ve me-

şelerin altından kaynıyor, papatyalarla apak kesilmiş eğilimli çimenliklerden aşağıya doğru akıp gidiyordu. Karatavuklar, çavuş kuşları, guguklar, her an bir yandan sesleniyor, üstü açık otomobilin şair ruhlu genç paşayı kendinden geçiriyordu. Ne var ki bu cennet gibi güzelliklere hiç aldanmağa gelmezdi. Zigana dağlarının her kovuğunda bir Ermeni, bir Pontos fedaisi pusu kurmuş yatıyordu. Her taşın ardı bir tehlike yuvası sayılabilirdi. Köşe başından çıkabilecek her tavşan bir düşman hiylesi olabilirdi.

Genç paşa, gözlerini Ziganolnın sivri doruklarında, yayman bellerinde, yalçın kayalıklarında gezdiriyor, yemyeşil ve pek yumuşak bir kadife ile örtülü bu yerlerde tek başına gezip dolaşmak, şiir ydzmak ve müzik bestelemek istiyordu. Mayıs, güzel renkleri, çiçekleri ve kokularıyla her yandan bu şair ruha alabildiğine saldırıyordu..,

Bahar, bu ruhu tatlı şeytancıklarıyla dolduruyor ve ara sıra gerçekler dünyasından büsbütün uzaklaştırarak inzivanın yeşil ve sorumsuz güzellikleri içine atıyordu. Oh! Böyle yemyeşil bir dünyada sonuna dek sadece şiir ve müzikle uğraşmak ve dinlenmek ne güzel şeydi. Cephelerde çoğu zaman şiir perilerini yitirmiş, top ve tüfek gürültülerinin gerçek müziğe meydan okuyan korkunç gerçeğiyle başbaşa kalmış ve bir otomat gibi yemiş, içmiş, davranmış ve emir vermişti. Sonra, bu korkunç kaosun arkasından da bir cennetin sökün edeceğini hiçbir vakit beklememişti. Şundan ki gelmeyeceğini biliyordu. Daha genç yaşından beri, ta 31 Mart karşı devriminden beri işlerin tersine gittiğini anlamış ve kötü sonucun kaygusundan şair ruhu titremeye başlamıştı.

Atak Enver'in ve İttihatçıların göremediği uzak tehlikeyi sezmiş, gerek onları, gerekse askerî şûrayı uyarmaya çalışmıştı. (Türklerde Hürriyet Cereyanları ve İttihat ve Terakki) adlı eserinde bütün bu tehlikeleri bildirmişse de, bütün bu çığlıklar sağır kulakların ve sağır ruhların yalçın duvarlarından öteye geçememişti. Şöyle öneriler yapmışsa da dinletememişti. «Trakya ve Anadolu, temel Türk topraklan olarak kabul edilmeli, Osmanlı

ümran ve servetini bir hudut içerisine toplamak dahili siyasetimizin gizil temeli olmalıdır. Rumeli ve Arabistan'ın uzun zaman bizde kalmasına artık imkân göremiyorum. İslâm ırkları bile bizden ayrılmak fikrindedirler. Ordumuzun içindeki Arnavut ve Arap zabitlerinde bile dehşetli ayrılık fikirleri başlamıştır. Haricî devletlerle de Türkten gayrı ırkların daha sıkı bağlılıkları vardır. Osmanlı imparatorluğunun inhilâli karşısında öz Türk unsuru ile meskûn olan yerlerin de felâkete düşmesine karşı şimdiden tedbirler alınmalıdır. Şimendiferler, yollar ve her türlü müessesat bu sahada vücuda getirilmeli ve bunun haricinde inşası zarurî olan kışlalar v.s. resmî mebanl kerpiç olmalıdır. Ordunun harp kıymetinin yükseltilmesine büyük ehemmiyet verilmelidir.»

Askerî şûra, bu düşünceleri o zaman hoş görmüş, beğenmişse de İttihat ve Terakki kodamanları Enver. Talât ve Cemal Paşalar hoş karşılamamışlardı.

Kâzım Karabekir, Balkan Savaşı'ndan sonra, olayları da tanık tutarak yinelediği halde yine bu düşüncelere kulak tıkamışlar, hattâ Ahmet Cemal Paşa onu iyice haşlamış ve hırpalamıştı. Cemal Paşa, Suriye bozgunundan sonra Kâzım Karabekir'le birlikte İstanbul'a dönerken «keşke senin dediklerini dinleseydik!» diye vicdan azabı ve pişmanlık duymuştu. Her zaman, iş işten geçtikten sonra böyle sözler söylemek kolay bir gelenek görevi olagelmişti.

Paşa, hafifçe çiseleyen ilkbahar yağmurunun ışıklı perdesi arkasından doğanın güzelliklerine yer gibi hırsla bakıyordu. Ara sıra, sağdaki, soldaki gür ağaçlıklar arasından ve uzaktan uzağa silâh sesleri geliyordu. Demek ki, bu yerlerin kaderi için savaş çoktan başlamış bulunuyordu. Genç paşa. bu savaşın kaderine el koymaya İçinden yemin ediyor, birkaç asker ve iki otomobiliyle kocaman bir ordunun başında gider gibi kendini güven içinde ve zafere yakın duyuyordu.

Bu ufak tefek şeylerden sonra yine anılarına gömülüyordu. Evet, o bu kodamanlara 31 Mart karşı devriminin, Arnavutluk ayaklanmasının, Balkan Savaşı'nın ve Bi-

rinci Dünya Savaşı'nın her an gelmek üzere olduğunu tam vaktinde haber vermişti. Bu haberler, hiçbir vakit bir kehanet değildi. Rastgele alınmış bilgilerden meydana gelmiş balonlar da değildi.

Genç paşa, her zaman olayların can alacak noktalarında, suyun gözünde görevlerde bulunmuştu. Buralardan olayları en keskin bir gözlemci olarak gözetlemiş ve meydana gelecek olayların kaynaklarına dek gidebilmişti. Manastırda iki yıl Balkan komiteleri işi ile uğraşmıştı. İttihat ve Terakki'nin ilk kuruluşunda türlü merkezleri teşkilâtlandırmakta görev almıştı. 31 Mart gericilik ayaklanışına karşı yürüyen Edirne tümeninin kurmay başkanı o idi. Arnavutluk ayaklanmasında kurmay başkanıydı.

Balkan Savaşı'ndan sonra Alman (heyeti ıslâhiyesi) arasında genel kurmay genel istihbarat şubesini o yönetmişti.

' «Heyeti islâhiye», genel kurmaylığında Kâzım Karabekir'e bir aralık çok ilginç bir görev vermişlerdi. O zaman, genç paşa dikkat kesilmişti: Almanlar arasında bir hareket başlamıştı; Enver Paşa üzerinde etki ve baskı yapmaya çalışıyorlardı. Yapılan kimi önemli istihbarat, Almanların korku ve kaygı içinde olduklarını gösteriyordu.

26 Mart 1914 de genel kurmay ikinci başkanı Hafız Hakkı bey, bu yöndeki düşüncelerini olduğu gibi açmıştı. Enver Paşa, hastalanmış, Teşvikiye'deki evinde yatıyordu. 27 Mart'ta ona da bu konakta durumun karanlığı üzerine bütün sezdiklerini ve bildiklerini yana yakıla anlatmıştı :

«— Balkan Harbi neticesi Almanya - Avusturya ve Macaristan'ın cenuptan sarıldığından ve Yunan ordusunun Fransızlar tarafından tensik! ve Yunan-Sırp ittifukı dolayısiyle İtilâf devletlerinin cermenliğe karşı vurmak istedikleri darbe kolaylaşmıştır. Almanlar, bundan endişededir. Erkânı Harbiyemizl bugünlerdeki faaliyetlerinin hedefinden daha sarih görüyorum. Yakın bir harbi umumide bizi de sürükleyeceklerdir. Şimdi de Edirne kale-.

sinin lağvı ve bazı vaadlerle Bulgarları da kazanmaya çalışıyorlar. Milletin mukadderatı ellerinizdedir. Bu vaziyeti görüyor musunuz? Dün Hafız Hakkı beye de anlattım, vaziyetten haberi yoktu.»

Enver Paşa'nın şaşkınlıktan küçük dilini yuttuğunu hatırlıyordu.

«— Bu malûmatı nerden aldın?» diye sormuştu.

O da genel durumu açıklayarak bu bilgiye nerden sahip olduğunu bir solukta anlatıvermişti. Enver Paşa, bu anlatılanların rapor halinde yazılmasını istemiş, o da yazıvermişti. Genç paşanın bu raporu, o zaman fırtınalar koparmıştı.

Kâzım Karabekir, Enver Paşa'nın yakınlarından olmuştu. Onun güvenini kazanmış pek az kumandanlardan biriydi. Ne var ki, Enver Paşa, Almanların oyuncağı haline geldikten ve bir de Harbiye Nazırı olduktan sonra büsbütün değişmişti.

Şûray-ı askeriyi lâğvetmiş, onun yazılarını değiştirerek başka biçime sokmuş, bunlardan ona bir kırıntı bile anlatmamıştı. Hele Almanlarla olan özel çalışmalarını en yakını olan Kâzım Karabekir'e hiç anlatmıyordu. Demek ki. artık gurur, Enver Paşa'nın gözlerini bürümüştü. Artık, o, bir büyüklük budalası İdi.

Kâzım Karabekir, 28 Mayıs 1914 de daha çok Almanya ve Fransa'yı amaç tutan bir Avrupa gezisine çıkmıştı. Gezdiği şehirler arasında Viyana, Münih, Berlin, Hamburg, Paris ve İsviçre vardı. Bu özel gezisinde Türk ataşemi-(iterlerinin de nasıl çalıştıklarını incelemişti. 28 Haziran 1914 de Avusturya-Macaristan veliahtına (Şireyevo) da suikast yapıldığında o Paris'te bulunuyordu.

Paris'ten İsviçre'ye geçmiş ve orda genel durumun bir genel dünya savaşına doğru sürüklendiğini pek yakından görmüştü. Paris'te 14 Temmuz için hazırlanan çok büyük geçit resmi ne kadar manâlıydı)

Avrupa, kazan gibi kaynıyordu. Kâzım Karabekir. 11 Temmuz'da trene bindiği gibi İstanbul'a yollanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın kendisini yollarda yakalayacağ'.n-

dan bile korkmaya başlamıştı. Durum, artık körlerin bile görebileceği bir açıklık almıştı.

İstanbul'a varır varmaz hemen Enver Paşa ile Hafız Hakkı beye ağızdan birer rapor vermiş ve savaşın dolu dizgin geldiğini bildirmişti. Yalnız, bildirmekle de kalmamış, biraz akıl da vermeye yeltenmişti: Pek tedbirli olmalarını ve yeni durumdan kendisini de her an haberdar etmelerini söylemişti. Görevini sağlamca yapabilmesi için bunun gerekli olduğu açıktı. Boğazlar, kuvvetli tutulmalı ve zorlanmadıkça savaşa girilmemeliydi. Genel seferberlik ve onun arkasından savaş ilân edildi. Ne var ki görevi gereğince bütün bunları hemen öğrenmesi gerekirken öğrenemedi, bildirmediler. 1 Ağustos 1914 de Almanlar, Ruslara savaş açmış, ertesi gün de Türkiye'nin genel seferberliği ilân edilmişti.

2 Ağustos 1914 de Kırklareli bölgesinde ordumuzun toplanması üzerine kararları arzular kovalayınca Kâzım Karabekir, hemen Enver Paşa'nın yanına koşmuş ve Almanların bir olup-bitti ile bizi genel savaşa sürükleyeceğini yana yakıla anlatmıştı. Kırklareli'nde yapılacak bii toplanmanın amacı açıktı. Bulgarlarla Romenler henüz hiçbir yanı tutmuyordu. Türk ordusu Bulgarlar ve Romenlerle birlikte Besarabya üzerine yürüyecek olurlarsa Avusturya-Macaristan ordusunun sağ kanadını takviye edecekler ve Rus ordusunun bu iki memleket orduları üzerine bütün gücüyle yüklenmesini önleyeceklerdi. Ne Bulgaristan, ne de Romanya savaşa katılmaya hevesli olmadıklarına göre Almanlar, Türk ordusu ile tehdit ederek bunları zorla Alman ordusunun yanıbaşında savaşa sokacak demekti.

Seferberliğimiz bizi bir savaşa sürüklememeli, bu arada Anadolu'nun «imarına himmet ve gayret edilmeli.» boğazlar çok dikkptle göz hapsine alınmalıydı. Yoksa itilâf devletlerini kuşkulandıracak toplanmalar çok tehlikeliydi. Bunlardan şiddetle sakınmalıydı. Almanlarla ittifak andlaşması yapılmış, bunun üzerine Türk seferberliği de ilân olunmuşsa da, bu haberleri alması görevi gereği olan Kâzım Karabekir'e hiç haber verilmemişti. Kâ-

zım Karabekir'in katılmamızı hiç bir vakit istemediği Birinci Dünya Savaşı'na olup-bittllerle sürüklenmiştik. Artık, Kâzım Karabekir, kocaman dünya savaşı mekanizmasında bir mekanik unsurdan başka bir şey değildi. Bürosunda oturmuş, savaşın gidişatını haritaya çiziyor, başka istihbarat ile birlikte Liman Von Sanders ve Enver Paşa'ya Vortrag, (şifahî raporlar) halinde bildiriyordu.

Almanlar, artık onun Enver Paşa üzerinde yapabileceği etkileri sıfıra indirecek kadar hızlı, yoğun ve etkili bir yaylım ateşine başlamışlardı.

Almanlar. Enver Paşa'yı açıktan açığa savaşa katılmaya zorluyorlardı. Kâzım Karabekir. bunu pek yakından ve dört gözle izliyordu. Dahası vardı: Almanlar Kâzım Karabekir'e savaşa katılması için Enver üzerinde etki yapmasını söylüyorlardı. Yani Enver Paşa her yandan sıkıştırılmış ve kıstırılmış durumdaydı. O İse, her günkü yakın konuşmalarında dünya savaşının getireceği sonsuz ve korkunç felâketleri anlatıp duruyordu. Türkiye için en hayırlı durumun silâhlı tarafsızlık olduğunu telkin etmeye çalışıyordu.

Enver Paşa'ya, yine tehlikenin Çanakkale ve İzmir'den yapılacak adalarda hazırlanacağını. Yunan ordusunun da bunlara katılacağını anlatıyor ve bir bir açıklıyordu. Vakitsiz savaşa girildiğinde İzmir'den gelecek bir istilâ ordusunun Anadolu'yu tehlikeye düşürüp' hattâ harabeye çevirebileceğini anlata anlata dilinde tüy bitiyordu.-Hele bu sonuncu «belki» Türk'ün bağrına saplanan zehirli pir kama olacak ve onun varlığını büsbütün tehlikeye atacaktı. Sonra, Enver Paşa'ya Hindistan kuvvetlerinin resmedilmiş bir haritasını da göstermiş, ilk önce Irak'ın, sonra da bütün Arabistan'ın başına gelecekleri 6u götürmez biçimde açıklamıştı.

Ne gariptir ki, Kâzım Karabekir bunları anlattıkça Enver Paşa, taşıdığı düşüncelere büsbütün karşıt düşüncelerle dolu bu konuşmaları büyük bir antipati ve tiksinti ile dinliyordu. Kâzım Karabekir, onun renkten renge giren yüzünden bunu anlıyorsa da bu telkinleri yapmanın

bir vatan görevi olduğunu bildiğinden söylediklerinden şaşmıyordu.

Artık. Almanlar da onun düşüncelerini öğrenmişler, tıpkı Mustafa Kemal gibi onu da kara listeye koymuşlardı. Ona için için kızıyorlar, yalnız, değerli bir asker olduğundan seslerini çıkaramıyorlardı. Yine de bir şeyler yapmaktan geri durmamışlardı: Hindistan haritasını satın alındığı yere geri verdirmişler, debarkman hesaplarını da şubenin kasasından hapse mahkûm ettirmişlerdi.

10 Ekim 1914 de Liman Von Sanders Paşa, Kâzım Karabekir'i çağırmış (ellerini birbirine vurarak) ve bir çocuk gibi sevinçler içinde:

«— Haberin var mı Kâzım bey? demişti, Rus donanması bizim donanmaya taarruc etti, savaş başladı. Tebrik ederim.»

Fnver Paşa da bayram selâmlığında onu çağırmıştı. O da Kâzım Karabekir'i aynı zafer sevinci içinde bir solukta kutlayıvermişti. Ne garip şey, sanki şimdiye dek Türkiye'nin savaşa katılmasını isteyen o imiş gibi ağız dolusu kutlanıyordu.

İlk anda esirler bile alınmış ve bunların soruşturması için hazır olması bildirilmişti; esirler yoldaydı.

Gerek Enver Paşa. gerekse Liman Paşa «sevinçten kaplarına sığamıyorlardı.» Kâzım Karabekir ilân edilen cihadın yararsız bir iş olduğunu onların yüzüne söylemekten çekinmediyse de, artık boşunaydı. Ejderha bir kez zincirinden boşanmıştı. Milyonlarca insan kellesi koparıp yemeden bir daha zincirlenip inine tıkılamıyacaktı.

Kâzım Karabekir, akıntıya kürek çekip duruyordu. Korkunç, millî bir felâkete doğru artık dolu dizgin gidileceğini sezen genç asker, cihat için dayattı:

«Madem ki cihat ilân ettiniz, bari bundan sonra Erkânı Harbiye'nizl Türk yapın» dedi.

Hakaret hazırdı. Enver Paşa, hemen ona şöyle demişti :

«— Seni Erkânı Harbiye reisi yapayım mı? Ya sen. ya ismet, başka kim var?»

«Bu kış büyük hareketler yapmayın. Anadolu yollarının ikmâline çalışın bari.»

«— İyi olur.»

Bir gün Liman Von Sanders Paşa ona:

«Besarabya sahillerine, meselâ Akkerman civarlarına kuvvetli bir Türk ordusu çıkarsak Rusların Avusturya-Macaristan ordusu.üzerine yüklendikleri şu günlerde mühim muvaffakiyetler elde ederiz, ne dersin?» diye sormuştu. Ö da ona şu karşılığı vermişti:

«Bu imkânsız bir iştir. Bu, daha savaşın başlangıcında bütün Türkiye'nin mahvına sebep olur.»

O zaman Liman Paşa kızıp köpürerek bağırmıştı:

«— Kafkasya'da Rus ordusu kalmadı, hepsi Avusturya-Macaristan üzerine yürüyor, biz âtıl duruyoruz.»

Buna da bir karşılık yetiştirmek güç olmamıştı:

«— Kafkasya'da takatimiz kadar kuvvet tutuyoruz. Boğazları da kapadık. Bizden daha ne istersiniz? Türkiye'yi perişan edecek hissi hareketlerin acısını sonra siz de çekersiniz.»

Kâzım Karabekir, Liman Von Sanders Paşa ile yaptığı bu tartışmayı Enver Paşa'ya anlatmış ve dâvasını şöylece açıklamaya çalışmıştı :

«— Besarabya sahillerine yapılacak bir taarruz muvaffak olamaz; hususiyle Romanya ve Bulgaristan'ın durumları belli olmadan yapılacak bir teşebbüs, boğazları da tehlikeye koyar.»

Hafız Hakkı beyin de Kars hareketi üzerine bir incelemesini görmüş ve ona da kışın yapılacak böyle bir hareketin felâket olacağını Hafız Hakkı beye de, Enver Paşa'ya da. Liman Von Sanders'e de söylemekten çekinmemişti. Bu son direnme, bardağı taşırmıştı. Onu genel karargâhtan çok uzaklara sürerek, bu zehirli dilden kurtulmuşlardı.

Hattâ, onun karargâhtan gidişi, apar topar olmuştu. Erzurum'a gitmekte olan Enver Paşa'ya şöyle bir telgraf çekmişti: «Heyeti islâhiye şubeden bir an evvel ayrılmaklığıma çalışıyor. Malûmu devletleri olan mahrem vazifeyi henüz kimseye devredemedim. Avdet buyuruluncaya ka-

dar ayrılmamaklığımı Erkânı Harbiye'nin selâmeti namına arza cesaret ediyorum.»

Aynı gün içinde gelen emirle Kâzım Karabekir'i yola çıkarmışlardı. Nereye gideceğini bile bilmiyordu. Hedef, sınır dışı idi. Bu, Tahran, Afganistan ve belki de Hindistan olabilirdi.

Enver Paşa. kış ortasında meşhur Sarıkamış taarruzunu yapmış ve Allahüekber dağının uçurumlarında uluyan kar tipileri arasında yüzbin kişilik Türk ordusunu ölüme sürüklemişti. Bunca insandan ancak üç-beş bin kişi kadar bir şey kurtulabilmişti.

Kâzım Karabekir Bağdat'a gönderilmişti. Ordan Çanakkale'ye alınmış ve bir tümen kumandanlığına verilmişti. Enver Paşa, onu burda da bırakmamıştı. Bir gün kendisini çağırmış, ona şöyle demişti:

«— Seni Galiçya'daki Ordu Erkânı Harbiye Reisliğine imtihabıma muvoffık buldum. Alman orduları arasında bizi en iyi sen temsil edersin.»

Kâzım Karabekir, eskiden beri Enver Paşa ile çok içli dışlıydı, yani onun adamı sayılırdı. Bunun için de onun ileri sürdüğü her türlü düşünceyi paylaşmadan önce tartışırdı, hem de kıyasıya. Enver Paşa'nın düşünceleri arasında çok tehlikeli olanları vardı. Bunlara da onun ortak olmasını, hattâ bunları kendi düşünceleriymiş gibi savunmasını istiyordu.

örneğin: Bu düşüncelerinden biri de «Anadolu'ya bir hayli Alman göçmeni getirmeliydi. Yoksa, Türkiye başka türlü uygaVlığa giremezdi. İkinci yaygın düşüncesi de İslâm birliği meydana getirmekti.»

Kâzım Karabekir, Enver Paşa ne zaman bunları ona açmışsa hemen bunları onun ağzına tıkamıştı. Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra Enver Paşa'nın sorduğu bütün sorulara olumsuz karşılık vermiş, hiç olmazsa onu gittiği yanlış yolda tedirgin etmekle iç huzuru duymuştu. Yoksa onu başka türlü yolundan çeviremeyeceğini biliyordu.

Onun sınır dışına ordu göndermek düşüncesine de aynı acı dille karşı koymuştu:

— Orduları kıyasıya harcıyorsunuz, demişti. Harbi umumi bitmeden milleti mahvediyorsunuz. Halbuki harbi umumiden sonra bize yükleneceklerini ve Anadolu'yu kurtarmak için olsun takatsiz kalmamaklığımızı düşünmediğimiz lâzımdır.»

Enver Paşa: «— Mesele harbi kazanmaktır.» demişti. Bu konuşmanın ertesi günü, yeni bir emir almıştı: Yine Bağdat'a yol görünmüştü.

Goltz Paşa'nın kurmay başkanlığına gidiyordu. Ordu Kütülamare'nin düşüşünde ve korkunç savaşlarda bulunmuş, sonra Kafkas cephesine gönderilmişti.

Kâzım Karabekir'in doğudaki birliklerde büyük yararlıkları görülmüştü. Yani işgal edilen ana vatan topraklarıyla eskiden verilen bölgeleri de kurtarmakta rol oynadı. İran üzerine yürüyeceklerdi. O zamana dek vatan sınırları dışına yedi buçuk tümenlik ve yüzbin kişi tutarında yurt çocuğu gönderilmiş ve bunlardan ancak beşte biri geri dönmüş, ötekiler genç kanlarıyla yabancı toprakların yaban lâlelerini sulamışlardı. Geri dönenler de işe yarayacak durumda değildi. Hele Sarıkamış taarruzu, doğu ordularını bütün batırmıştı.

Ahmet İzzet Paşa'nın kumanda ettiği ikinci ordu da hemen hemen bu akıbete uğramıştı. Soğuktan, açlıktan sinek gibi kırılıp gitmişlerdi. Irak ve Filistin'deki dağınık kuvvetler, İngilizlerden önce kaderin demir yumrukları altında ezilmeğe bırakılmıştı. Filistin'de Uman Von Sanders'in kumandasında üç ordu, üç tümen kuvvetinde bile değildi ve yüzlerce kilometre uzunluğundaki hatlara yerleştirilmişlerdi. İngilizlerin başarısını sağlayan şey, bu dağınıklıktı. Bu ordular grubu, kısa bir zaman içinde perişan edilmişti. Bu ordulardan yedinci orduyu Mustafa Kemal yarı yarıya zayiat vererek güç belâ kurtarabilmişti. Cevat ve Cemal Paşaların orduları bütünüyle İngilizlere esir düşmüştü. Filistin'deki bu zayıf ve takatsiz ordular grubu güçlendirileceğine Romanya'daki on beşinci tümeni tutup doğuda. Gümrü'dekl Kâzım Karabekir'in emrine vermişlerdi. (Elbette, Kafkasya'da yenilgiden sonra yeniden Kurtuluş Savaşı'na başlamak niyetinde olan

Enver Paşa'nın bu düşüncesinden Kâzım Karabekir'in haberi yoktu. O. salt bunun için kuvvetli birlikleri orada toplamıştı.)

Bir yandan Kafkas, öbür yandan da İran Azerbeycan'ına yürümesini emrediliyordu. Böylece Kâzım Karabekir'in kolordusu sınır dışına sürülmüş olacaktı. Kâzım Karabekir, bunun gereksiz bir serüven olduğuna inanıyor, yapılmaması için bütün gücüyle direniyordu. O zaman, Gümrü'ye gelen dahiliye müsteşarı Abdülhalik (Renda) beye 29 Haziran 1918 de durumun tehlikesini açıklamış ve Talât Paşa'ya da anlatılması İçin onun defterini şöyle dört maddelik bir muhtıra yazdırmıştı: (Ordular kadro haline dönmüştü; bozgun yaklaşmıştı; zayıf cepheler takviye olunacağına hâlâ zayıf seraplar peşinde koşulmaktaydı; islâm ittihadı, Türk ittihadı ütopisl böyle kritik zamanda ne demek oluyordu? Eğer böylece davranılmakta inat edilecek olursa daha savaş bitmeden cephelerin bozulup çökeceği meydandaydı, istanbul hükümeti artık ipin ucunu kaçırmıştı: Artık o, gerçek durumu anlamayacak hale gelmişti.

Başkumandanlık doğuda ordular icat ederek başına da doğu orduları grubu kumandanı olarak Halil Paşa'yı tayin ediyordu. (Yine bu da Enver Paşa'nın gelecek için hazırladığı kurtuluş projelerine dayanıyordu. Kâzım Karabekir Paşa, onun gözdeleri arasından ayrıldığından bu işlere bir türlü aklı yatmıyordu. Enver Paşa, işe yarar ordu birliklerini bozgun veren bölgelerden kurtarıp Kafkasya'nın sarp dağlarında pusuya yatırmaya çalışmaktaydı.)

Kâzım Karabekir'i bütün bu saçmalıklar ortasında en çok üzen şey şuydu: Alman ve Avusturya gazetecileri karargâhta, cephelerde cirit atıyor, gazetelerine yığın yığın haber gönderiyorlardı. O zamana dek İlâçlık olsun bir tek Türk gazetecisi doğuya gelerek hal hatır sormamış, cepheleri gezmemiş ve burdan istanbul'a bir habeı uçurmamıştı. istanbul gazetelerini gözden geçiren genç kumandan, tiksiniyordu, istanbul gazeteleri, bir «Turan»

ve «Kızıleima» tuturmuşlardı. gözleri başka bir şey görmüyordu.

Hepsi de ham hayaller peşindeydi. Bütün imparatorluk bir yana öz vatan, Anadolu, elden gitmek üzereydi. Onlar, İstanbul'da Ziya Gökalp'ın ve Enver Paşa'nın ham hayallerini, gerçeğin, korkunç çelik kasırgaları püsküren dünyası önüne bir tatlı hayal perdesi gibi geriyor ve bunu göstermemeye çalışıyorlardı. Tehlike, Anadolu'nun sınırlarına dayandığı böyle bir zamanda Kızılelma'ya nerden ve nasıl gidilirdi? Düşmanlar, son kalan bir avuç Türk askerini vatanının koynunda boğmak üzereydi. Kâzım Karabekir'in içi kan ağlıyordu. Çığlıklarını işitecek bir tek kulak da yoktu. Başkumandanın yalan üstüne yalan beyanatlarıyla İstanbul çın çın ötüyor ve Kızıleima şarkıları, bu beyanatla birleşerek gerçeğe susamış kulaklara meydan' okuyordu.

Gümbürtülerle yaklaşan felâketleri hiçbir kimse görmüyor demek yalanın daniskası olurdu. Şundan ki gerçeği görenlerin sayısı oldukça kabarıktı. Yalnız hepsinin de elleri ve dilleri bağlıydı. Söyleyemiyor, yazamıyorlardı. İktidarın ateşten kılıcı, bir rakkas gibi başlarının üzerinde sallanıp duruyordu.

Kâzım Karabekir, kendisi, birçok savaşta epeyce zafer yemişi toplamış ve kendi isteklerini hemen hemen doyurmuş gibiydi. O, gerçekten zaferden zafere koşan bir ordu mensubuydu. Ta işin başından beri görüp sorumlulara anlatmaya çalıştığı tehlikeler, zincirleme felâketler halinde Türk vatanının kapısını çalmış; çalmış değil yumruklamıştı.

1 Ağustos 1918 de Kâzım Karabekir'in kolordusuna Tebriz şehrinin işgali için emir verilmişti. O, buna karşı da direnmişti: Onun kanısına göre Aras'ın güneyine geçmek yanlış bir davranış olacaktı; en doğrusu, Nahcivan bölgesiyle Türk Azerbeycan'ı arasındaki Zangezur bölgesine girmek ve burdaki kuvvetli taşnak çetelerini yok etmeye çalışmaktı. Bunu da birkaç kez orduya yazmaktan geri durmamıştı.

«Kolordumu maksatsız bir istikamete tahrik etmeyi-

niz> demişse de kendisine verilen şiddetli emirlerle sonunda Tebriz üzerine yürümek zorunda kalmıştı. Burayı tehdit eden İngilizleri Meyane doğusuna dek sürüp atıvermişti.

Almanların İran hareketi isteğinin bir tek anlamı vardı: Böylece Hindistan'ı tehdit etmek ve İngiliz kuvvetlerini bu yana çekmek. Bu düşünce ve istek, bütün savaş süresince sürmüştü. Kâzım Karabekir'e göre felâketimizin bir nedeni de buydu. 15 Eylül'de Kâzım Karabekir'in kıtaları Baku'yu da ele geçirmişti. 19 Eylül'de İngilizler, üç kat üstün kuvvetlerle Filistin cephesini boydan boya yarmışlar, darmadağın etmişlerdi. İngilizler on beş dakikalık bir topçu ateşi hazırlığından sonra saldırıya geçmişler ve iki saat içinde Cevat Paşa'nın başında bulunduğu sekizinci ordu cephesini yarıvermişlerdi. İngiliz atlıları, cephenin gerilerine dek sarkmışlar; uçaklar, karargâhı bombalayarak yerle bir etmişlerdi.

İkinci gün sabahı Uman Von Sanders'in Nasıra'da ki karargâhı bir süvari tugayınca sarılarak basılmış ve yine o gün Cevat Paşa'nın ordusu tüm esir ve darmadağın edilmişti. Mustafa Kemal'in yedinci ordusu da bu felâketten bütünüyle kurtulamamış, geri çekiliş süresinde İngiliz uçak ye atlılarınca adamakıllı hırpalanmıştı. En sol kanattaki Cemal Paşa'nın dördüncü ordusu ile birlikte yedinci ordunun kalıntıları da Şam'da silinip süpürülmüştü.

En değerli Türk kumandanları on dört günde 600 kilometre yol alarak Anadolu sınırlarına zor belâ yetişmişlerdi. Artık 21 Eylül'de İngiliz ordusu, karşısında saldıracak hiç bir kuvvet bulamamış, toplanarak işi atlılarla uçaklara bırakmıştı. İngilizler, bu savaşta Türklerden 75 bin esir ve 300 top almışlardı.

On dört günde İngilizlere bırakılan toprak, Kızılırmak ile Meriç arasına düşen toprak kadardı. Demek ki. İngilizler, bu kısa süre içinde Ankara'dan Edirne'ye dek uzanmış oluyorlardı.

İngilizler, güneyde süvari birlikleri ile güle oynaya Halep'e yürürlerken Doğu orduları grup kumandanı Ha-

lil Paşa. Kâzım Karabekir Paşa'nın bulunduğu Tebriz'e gelmişti.

Kâzım Karabekir'e :

«— Tahran'ı, hiç olmazsa Reşt'I işgal eti» diye emıı vermişti.

Kâzım Karabekir ona hemen şu karşılığı yapıştırmıştı :

«— Vatanımızın felâkete düştüğünü hâlâ kabul etmiyor musunuz? Artık bir adım ileri gitmem. Ordunun sağ cenahından sol cenahına kadar mesafesi 600 kilometreden fazla, yalnız benim kolordum 200 kilometrelik sahaya dağılmıştır. Son günlerde olsun Anadolu'yu ezdirmeyelim.»

Halil Paşa, her nasılsa onun bu düşüncelerine boyun eğmiş:

— Bir daha senin sözünün aksini yapmam, çünkü dediklerin hep çıkıyor, demişti.

8 Ekim'de Halil Paşa Tebriz'den ayrılırken Kâzım Karabekir'e :

«— Belki de bu kabinenin mütareke teklifini İngilizler kabul etmezler,» demişti.

Kâzım Karabekir. Enver Paşa'nın 13 Ekim'de yazılmış son emrini 17 Ekim'de almıştı. Bunda şöyle diyordu: «Dinimizin ve vatanımızın tealisi ve muhafazayı hukuk ve namusu için yegâne istinatgahı olan ordu ve donanma harbi umumide emellerine muvaffak olamadıysa bundun hiçbir veçhile mütessir olmayarak Cenab-ı Hakk'ın yakın bir zamanda ihsan edeceği ilk fırsatta naili emel olacağına emin olarak ifayı vazifeye devam eylemelidir.»

Kâzım Karabekir, bunu içi yanarak ve gözlerinde hınç, öfke yaşları birikerek okumuştu. Enver Paşa ile on tehlikeli işleri yan yana başarmıştı. Birçok çarpışmalarda ölüm tehlikesini hiçe sayarak kardeşlik duygularıyla birbirlerine bağlanarak yaşadıkları günler, geceler ve aylaı olmuştu.

İşte, bu atak ve zeki adam, şimdi, sonsuz hırslarının esiri olduğundan en ağır bir biçimde okkanın altına gidi yordu. Ona acıyorsa da, her yanında açılan hançer yaru-

larından oluk gibi kanlar fışkıran Türk vatanına da, Türk ordusuna da, Türk milletine de, en sonra kendisine de acıyordu, iki yüzlü insanların durmadan dehasını alkışladıkları Enver Paşa, şaşkına dönmüş, bu palavralara inanmış, hem kendini, hem de Türk milletini bu acımaz, yalçın, bu derin ve korkunç uçurumun kenarına dek getirmişti.

Mütareke olduğunda Kâzım Karabekir'in kolordu karargâhı Tebriz'de bulunuyordu. Yeni Sadrazam Ahmet İzzet Paşaca verilen emirle bu karargâh dağıtılmış ve Kâzım Karabekir, Genel Kurmay Başkanlığına getirilmek üzere İstanbul'a çağrılmıştı. Kâzım Karabekir, istanbul'a giderken Batum depolarında toplanmış bulunan pek çok Japon sahra topunu ve mermilerini iki büyük şalopeyo yükleterek Reşit Paşa vapuruna bağlatmış ve Trabzon'a çıkartmıştı. Reşit Paşa vapuru, boğaz içine girdiğinde Kâzım Karabekir'in gözleri faltaşı gibi açılmış ve yüreği cızT etmişti.

28 Kasım 1918'in bu puslu gününde Boğaziçi'nin masmavi sularında irili ufaklı düşman savaş gemileri bayram yapıyordu. İlk gözüne çarpan korkunç olay Büyükdere önünde törenle İngiliz bayrağının çekilişi olmuştu. O zaman vapurun korkuluklarını hınçla sıkarak: «— Ya istiklâl, ya ölüm!» diye haykırmış ve «Tek dağ başı mezar oluncaya kadar» kurtuluş uğrunda savaşmaya and içmişti. (Tek dağ başı) onun yazıp bestelediği bir millî marştı ve her kendisini yaralayan olay karşısında dudaklarından bu marş dökülüyordu.

Kâzım Karabekir, artık bir kez daha İstanbul'daydı yalnız, gördüğü ve işittiği korkunç şeyler, onu bir an önce bu şehirden Anadolu'ya kaçmaya zorluyordu. Bağrı bir volkan gibi kaynıyordu. Ne yapacağını bilemiyordu.

Genel kurmay başkanı olmak üzere İstanbul'a çağ rılmışsa da açıkta bekleyip duruyordu. Aklına koymuştu. Ne yapıp yapacak yine Erzurum'a giderek ya kendi kolordusunun ya da henüz dağıtılmamış bir kuvvetin başına geçecekti. O da istanbul'da birçok değerli kumandanlar gibi karaya vurmuş bir balığa benzemişti. Ali ihsan

poşa'yı daha Haydarpaşa'ya varır varmaz İngilizler yakalayıvermişti. Bütün tanınmış kumandanların geleceği karanlıktı. Bu şehirden bir an önce kaçıp kurtulmaktan başka çare yoktu. Bir kombinezon bulmanın yoluna bakmalıydı.

29 Kasım 1918'in yağmursuz, güneşli bir gününde Zeyrek'teki ağabeyisinin evinin bahçesinde oturmuş dinleniyordu.

İsmet beyin geldiğini söylemişlerdi. İsmet bey, o zaman Harbiye Nazırlığı müsteşarlığına getirilmişti ve hâlâ o görevde bulunuyordu. Kâzım Karabekir zaten gidip kendisini görmek istediği bu eski ve aziz arkadaşını birdenbire karşısında görünce çok sevinmişti. Müsteşar olduğundan elinde epeyce bir kuvvet vardı. Kendisini doğuya tayin ettirebilirdi.

«— Genç kumandanların İstanbul'a toplatılması ve hususiyle beni şarktan ayırmak büyük bir gaflet olmuştur. Beni derhal şarka iadeye çalış. Ben orada milleti tenvir ve onlara yardım ederek memleketin inhilâline karşı şarkta yeni bir millî Türk hükümeti vücuda getirerek şarkı tehlikeden kurtardıktan sonra garp tehlikesi bertaraf edilebilir ve bu suretle mütareke hududu dahilinde kalan ana vatanımız kurtarılabilir. İtilâf devletlerinin harekâtı idame etmeyip bizimle mütarekeyi kabul etmelerinden itilâfın bu sırada yeni bir cidale kalkışacağını tahmin etmiyorum.» demişti.

İsmet bey ise ona şöyle karşılık vermişti :

«— Tehlike büyüktür. Senin fikrin imkânsızdır. En iyisi askerlikten istifa ederek birer köyde çiftlik kurmaklığımızdır.»

O zaman Kâzım Karabekir ona da o meşhur karşılığını vermekte gecikmemişti :

«— Ben tek dağ başı mezar oluncaya kadar bu gayeden ayrılmayacağım.»

Bunun üzerine Müsteşar İsmet bey onu doğuda bir kumandanlığa atamaya söz vermiş ve bu sözünde de durmuştu.

Paşanın otomobilleri ıssız ve yalçın Anadolu içlerin-: de hırıltılar, gürültüler çıkararak ilerliyordu. Paşa, memleketin bu güzel ve korkunç görünüşünü acıklı bir destan gibi yeniden yaşıyordu. Ardasa'da, Gümüşhane'de durarak onbeşinci kolordunun bu dağınık kıtalarını gözden geçirdi. Halk, açlık, bit ve türlü yoksulluk içinde yüzüyordu. Hele Gümüşhane'den geçerken «Daltaban»da kadınlar, paşanın otomobilini kuşatmış:

— Ekmek, ekmek! diye bağrışıyorlardı.

Bayburt'ta bir eve doldurulmuş yüze yakın öksüz çocuk gördü. Hepsi, bir deri bir kemik kalmıştı. Haftalarca bir lokma bir şey yiyememişlerdi. Paşa ağlamaklı oldu. Hemen onları doyurdu; yiyeceklerini sağladı. Erzurum'a yollandı. Sonra, bunların hepsini Erzurum'a aldırarak ordaki yarı askerî öksüz yurtlarının temelini bu çocuklarla attı.

Paşa. şehirlerde gördüğü bu açlıkla alay eden bir olayı ömrü oldukça unutmayacaktı: Ziganalardan inerken iki Amerikalıya rastlamıştı: Otomobilleri bozulmuş, benzinleri tükenmiş, elleri böğürlerinde orda bekliyorlardı. Nerden gelip nereye gittiklerini yanlarındaki Ermeni tercümandan öğrenmişti: Sözde bunlar, halka Amerikan unu dağıtmak için Ankara'ya gitmişlerdi. Paşa, hoşlanarak bunlara benzin verdi, otomobillerin çalıştırılmasına yardım etti. Paşa, birlikte yolculuk yaptığı bu adamlara belediyelerden yerli halılar hediye ettirdi, birçok başka hediyeler de verdirdi. Paşa, sonra bunların düzenbazdan başka bir şey olmadıklarını öğrendi. Mutlaka buralarda Pontos ya da Ermeni dâvası için dolaşıyorlardı. Yaptırdığı araştırmaya göre halka bir lokma ekmek vermemişlerdi; o güzelim halılara yandı durdu.

Bayburt'ta bütün yemiş ağaçları çiçek açmıştı. Havanın sıcaklığı 18 dereceydi. Yalnız Kop dağının üzerinde her zaman olduğu gibi üç metre kar vardı. Yol namına bir şey olmadığından Şevki Paşa yol açtırarak geçmiş, Karabekir'in gelişi dolayısıyla da bu yol temiz ve açık tutulmuştu. Kop dağı hiç de korkunç değildi.

Arazi bin metre rakımlıydı; Zlgana dağlarının korkunç ve sarp uçurumları burda yoktu.

30 Nlsan'da Trabzon'dan ayrılan Kâzım Karabekir, 3 Mayıs'ta Erzurum'a vardı. On beşinci kolordu kıtalarıyla Erzurum halkı onun gelişine pek çok sevindi.

Halkın sevinçli yüzlerini seyrederek kolordu karargâhına doğru giderken halk birbirine şöyle diyordu :

— Paşa geldi, artık, sırtımız yere gelmez. O, bismillah dedi mi mutlaka muvaffak olur.

Paşa'nın yanında götürdüğü emir subayları Yüzbaşı Ferit ve Sabahattin beyler İstanbul'dan beri onun bu ihtilâlci düşüncelerini yakından biliyorlar ve paylaşıyorlardı.

Erzurum'a varır varmaz yeni müritler yetiştirmeye başladı: İlkin maiyetindeki kumandanlara açıldı. Tümen kumandanı Rüştü ve Halit beyler, sonra da Cavit beyler, onun heyecan verici düşüncelerini öğrendiler. Kurmay subaylarına ve başka bütün güvendiği subaylara yavaş yavaş açıldı ve hepsi onun düşünceleri arkasından gitmeye kararlı göründüler. Hepsi de hiçbir vakit onun emrinden dışarı çıkmayacaklarını söylediler.

Hoca Raif efendi başkanlığındaki Erzurum «Müdafaayı hukuk»u ile de candan ve içten bir konuşma yaptı. Kendisiyle aralarında kurulacak bağın bir ya da iki kişice yapılmasını söyledi. Başkaca gereken yardım İçin de tümen kumandanı Albay Rüştü beyle görüşmelerini salık verdi. Her türlü askerî makamın kurulmuş olan kurtuluş teşkilâtına yardımcı olacağını ve bunun için kesin emir verdiğini de sözlerine kattı. Müdafaayı hukuk başkanları Hoca Raif efendi ile Necati beyi, kumandanla kendi arasında bağlantı olarak kararlaştırdı.

Hoca Raif efendi, memleketin yeni durumu ve psikolojik alanı üzerinde Kâzım Karabekir'e açıklamalarda bulundu. Trabzon'da İngiliz donanmasının çıkarma yapacağından halk nasıl korkuyorsa Erzurum halkı da ordunun Erzurum'dan çıkarılmasından ya da terhis yolu ile dağıtılmasından korkuyordu.

Kâzım Karabekir. Hoca Raif efendiye böyle bir şe-

ye hiç bir vakit meydan vermeyeceğini kesin olarak söyledi. Doğu ölmedikçe de Erzurum tahliye edilmeyecekti

Raif efendiden bir de şöyle bir dilekte bulundu: Doğu illerindeki teşkilâtların birleşmesi ve uğranılan tecavczlere karşı kafa tutmak, cephe almak düşüncesinin hiç bir vakit kendisinden çıktığı hiç bir kimseye duyurulmayacaktı. Bunun duyulması, kutsal işin değerini azaltır ve sınırlarını daraltabilirdi. Güçlükler, karşı durulmaz hale gelir ve direnme bin türlü ihanete, sabotaja kurban gidebilirdi. Her türlü teşebbüs halkın ruhundan ve bağrından kopacak ve millî amaç, ancak milletçe ona emredilecekti.

Bu kutsal savaş, sadece bir generalin herhangi bii kimsenin isyanı olmayacaktı. Savaşı millet isteyecek vo liderlerini kendileri seçerek bu savaşa canla başla atılacaklardı.

Kâzım Karabekir, bundan sonra bölge teşkilâtlarına doğrudan doğruya hiç karışmadı. Teşkilâtlar birbirleriyle yazışarak haberleştiler, anlaştılar ve Erzurum kongresi gibi kutsal bir birlik ve tartışma ocağına doğru hızla ilerlediler.

Kâzım Karabekir bütün gücünü, tam açık bir biçim almış düşüncelerinden ve dört tümenlik kolordusundan alıyordu. Bu tümenler doğuyu karış karış fethetmiş olan birliklerdi. Şimdiye dek bozgun nedir bilmemiş. zaferden başka savaş çiçeği koklamamıştı. İran Azerbaycanıyla, Kafkas Azerbaycan'ının sarp ve yalçın toprakları üzerinden zefer rüzgârı gibi geçmişlerdi. İnsan kuvveti olarak 17 bin kişiydiler. Silâh kuvveti 33 bin 323 tü.

Halk Erzurum Kongresi'ne doğru dev adımları ile ilerlerken Kâzım Karabekir de orduyu vurucu bir kuvvet haline getirmeye, bir taarruz ordusu biçimine sokmaya çalışıyordu.

Bu arada Birinci Dünya Savaşı'nın bütün o bölgedeki öksüzlerini toplayarak «Darüleytam»lar açtı. Sonradan «Öksüz Yİırdu» adını alan bu kutsal ocaklarda savaş şehitlerinin kimsesiz çocukları okuyor, bir sanat sahibi oluyor, sonra hayata atılıyordu. Kâzım Karabekir'in topladığı

ve yetiştirmeye çalıştığı öksüzlerin sayısı 4 bini bulmuştu. Genç ve şefkatli paşanın yetiştirdiği bu kimsesiz çocuklar sonradan Türk ordusunun saflarına katılmış ve subay olmuşlardı.

Başında Albay Lavvrinson'un bulunduğu İngiliz kontrol heyeti Erzurum'a yerleşmiş, orduya soluk aldırmamaya çalışıyordu. Damat Ferit hükümeti de onlarla el ele vermişti. Bütün amaçları askerî teşkilâtları elden geldiğince küçültmek, vurucu bir kuvvet olmaktan çıkarmaktı. Ayrıca kimi kumandanların ingilizlere teslim edilerek İstanbul'a gönder lmesi de Kâzım Karabekir'den istenen şeyler arasındaydı.

Silâhların sürgü kolları ve kamaları ve depolardaki cephane de tehlikedeydi. İngiliz heyeti eşek arısı gibi bunların çevresinde vızıldayıp duruyordu.

Kâzım Karabekir, bu işleri her gün yapılacakmış gibi «sureti haktan» görünerek sallıyor ve zaman kazanmaya çalışıyordu. Zaman çok değerli idi, bütün bu askerî araçları Trabzon'a göndermek gerekiyordu. Ordan da İngilizler teslim alıp istedikleri yere götüreceklerdi.

Hin oğlu hin paşa, taşıt araçları olmadığını ileri sürerek İstanbul'dan emir bekler gibi muhabere kapıları açıyor ve bol bol da zaman kazanıyordu. Böylece üç ay gibi değerli bir zamcfh kazanmıştı.

Silâh ve cephanelerin Trabzon'a gönderilmesi için taşıt bulunamayınca demiryolu ile Ermenistan ve Gürcistan'dan geçilerek Batum'a gönderilmesi için teşebbüse geçilmişti.

Cephane ve silâhlar vagonlara yükletilerek yola çıkarılmadan önce demiryolunun en can alacak noktaları hesaplanıyor ve bahar yağmurlarından da yararlanılarak buralar yıktırılıyor ve yarların kayması ve yolları tıkaması biçiminde kolayca yutturuluyordu. Bunları yapanlar Kâzım Karabekir'in sivil giyinmiş asker ve subaylarından başkası değildi. Puflayarak yar başına dek gelen trenler duraklıyor, sonra geri dönmekten başka çare bulamıyordu. Bol bol yağan bahar yağmurları mehmetçiklerin masum sabotajlarını güzelce gizliyordu. Kumandanlığa dur-

madan yağmurdan, sellerden ve fırtınalardan yıkılmış yar ve toprak kaymaları üzerine rapor üstüne rapor geliyordu. Kâzım Karabekir, bu işte de hayli zaman kazanmıştı. Tıkanan yollar açıldıktan sonra da yeni yeni sabotaj olanakları yaratmaktan geri kalmayan paşa, bu sefer birçok subayı köylü kılığına sokmuş ve bir İngiliz müfrezesi gözcülüğünde giden bir trene saldırtmıştı. İngiliz müfrezesinin yanı sıra Türk muhafızları da gitmekteydi. Köylü kılığındaki subaylar, iş çakılmasın diye Türk muhafızlarını dövdüler, İngiliz muhafızlarını da tehdit ederek treni Erzurum'a döndürdüler. Paşa bu kadarla da kalmayarak kale dışındaki hendekleri su ile doldurttu. Silâh ve cephaneyi buraya yığarak üzerlerini toprakla doldurtarak orda çürümeğe bırakmak yolunu tuttu.

Lavvrınson her türlü çareye başvurarak bir türlü Erzurum'dan dışarı çıkaramadığı silâh ve cephanenin ateşlenerek ortadan kaldırılmasını istedi. Paşa, böyle bir şeyin çok kötü olacağını, halkı heyecana düşüreceğini ileri sürdü ve bunun da önüne geçti.

Paşa. Lavyrinson'la oynayıp duruyordu. Yeni bir düşünce daha gelmişti aklına. Bir gün müdafaayı hukuk cemiyetinden Müftü Sadık efendiyi. Belediye Başkanı Zakir beyi ve daha birkaç kişiyi yanına çağırtarak onlara şu talimatı verdi :

«— Siz, güya, beni silâh ve cephaneyi neye teslim ediyorsunuz diye tehdide gelmiş olacaksınız.» Ben de size İngiliz heyetinin ve hükümetinin ısrarları karşısında kaldığımı söylemiş olacağım. Burdan doğru İngiliz kontrol heyeti reisinin karargâhına gideceksiniz ve: «— Silâh ve cephanelerin gönderilmemesi için kumandanı tehdit ettik; bunu siz yaptırıyormuşsunuz. Bu hayatınıza mal olur diyeceksiniz.» İşte şimdi ben bunu Lavvrinson'a haber veriyorum. Albay Lavvrinson'a şu haberi gönderdi: «Şimdi bir heyet nezdime geldi. «— Silâh ve cephane teslim, ederseniz seni de, Lavvrinson'u da taşa tutarız.» dediler. Şimdi, size geliyorlar. Halkın şiddetinden ben korkuyorum.» dedi.

Aradan kısa bir süre geçmişti ki. Belediye Başkan» Zakir efendi. Kâzım Karabekir Paşa'ya üzüntü ve heyecan içinde gelip şu bilgiyi verdi:

— Paşam, bir çuval inciri berbat ettik. Haberin olsun. Biz Lavvrinson'un yanına girdiğimiz zaman çok kızgın bir halde ayağa kalkarak yumruklarını sıktı ve daha biz lâfa başlamadan: «— Siz mi silâhları bırakmıyorsunuz? Şimdi, İstanbul karargâhına ve Londra'ya yazayım da Trabzon'a yüz dritnot. Erzurum'a da yüzbin kişilik bir ordu göndersinler, silâhlar nasıl alınır göstereyim. Haydi, defolun buradanl» diye gürledi.

İçimizden biri o anda nasılsa şöyle söyleyiverdi ı

«— Biz buraya silâh işi için gelmedik. Onu siz kumandanla halledin.» Bunun üzerine Lavvrinson: «— Yaal Demek bu oyunları şimdiye kadar Karabekir yapıyormuş. Şu halde buyrun, oturun) Şimdi size bir teklifim var: Erzurum'un Ermenistan'a verilmesi mukarrerdir. Fakat, namusum üzerine söz veriyorum. Eğer Kâzım Karabekir Paşa'yı öldürürseniz veyahut buradan atarsanız hududun Erzurum'la Hasankale arasından geçmesini ben temin ederim.» dedi ve heyete izaz ve ikram etti.»

15 Mayıs 1919 da İzmir'in kanlı bir biçimde Yunanlılarca işgali Erzurum'da kıyametler kopardı. Bütün duygu coşkunluğunun ve büyük heyecanın biricik kaynağı ve organizatörü Kâzım Karabekir'in ta kendisiydi.

Her yanda halk subay ve askerler inleyerek, haykırarak yumruklarıyla havaları dövdüler. Coşkun mitingler günlerce sürüp gitti. Hatipler: «— İzmir, güzel izmir» diye sempatik ve lirik ve son derece içten çığlıklar attılar. Her gün binlerce halk Kâzım Karabekir'in karargâhı çevresinde toplanarak feleğin zulmüne karşı yumruk kaldırdılar ve (Tek dağ başı mezar oluncaya kadar) şarkısını hep bir ağızdan söyleyerek kurtuluş için sonuna dek vuruşmaya, çarpışmaya and içtiler. En yanık yağmur duasında bile halkın bağrından böyle coşkun duygular kopmamıştı.

DİKEN ÜSTÜNDE GÜNLER

Korkudan başka korkulacak şey yoktur.

Roosewelt

Mustafa Kemal, İstanbul'da hâlâ ordu kumandanı olarak bulunuyordu. Emekliye ayrılmamış, açığa çıkarılmamış ve «azledilmemişti».

Şu var ki son günlerde artık kuşkulu insanlar arasına girdiğini iyice anlamıştı. Evinin çevresinde, konuştukları arasında tekinsiz kimseleri artık kolayca seçebiliyordu. Ömründe epeyce «menkûbiyet», sürgün görmüş ve çevresinde «şüpheli» gölgelerin dolaştığını sezmişti. Yalnız, bugünkü gibi düşmanca bir kordon altına alındığı olmamıştı. Bugün, Çanakkale'de yendiği düşmanlar onun Şişli'deki evini kuşatırcasına yakına gelmişlerdi. Bu karanlık günlerde her şey beklenebilirdi. Kendisi. Fansa'ların evinde konukken birinci kez tutuklanan en yakın arkadaşı Ali Fethi bey sonradan salıverilmişse de bugünlerde bütün İttihat ve Terakki kodamanlarıyla yeniden tutuklanıp polis müdürlüğünün dam bölümündeki siyasi tutuklulara özgü daracık hücrelere konmuştu. Cevat Abbas'ı polis müdürlüğüne göndermiş ve nerde bulunduğunu öğrenmişti. Şimdi, onu ziyaret edebilmek için uygun bir gün bekliyordu: «Fethi'nin ikinci tevkifi tehlikeli bir tevkife benziyor; kimbilir belki bugün yarın sokakta ya da evimde beni de yakalayıp onların yanına götürebilirler, her şeye rağmen bu arkadaşı gidip görmek bir arkadaşlık ve namus borcudur,» diye düşünüyordu.

Artık, ok yaydan çıkmıştı. Ne olacaksa olmalıydı. Resmî kılıkla polis müdürlüğüne gitmeyi daha uygun bulmuştu, bunun için resmî üniformasını giydi, cephede aldığı bütün nişanları taktı, biraz zayıflamış olmasına karşın tığ gibi yakışıklı bir paşa olup çıktı. Üstü açık Morsedes otomobiline bindi. Yanına da yaveri Cevat Abbas'ı alarak Sirkeci'deki büyük ve korkunç polis müdürlüğüne yollandı.

Mersedes, polis müdürlüğünün kocaman kapısı önünde hırlayarak durdu. Mustafa Kemal, yaveri ile indi, üstündeki paşa giyneği bile sıkı bir sorgudan geçirilmesini önleyemedi. Baktı, kapıdaki polislerin, hızlı hızlı gidip gelen genç jandarma subaylarının bakışları bile değişmişti.

Bütün bu eski yurtsever memurların şu anda bir düşman ruhu ve maskesiyle kaplanmış olduğunu sanıyordu. Hepsi isteğini öğrendikten sonra ona delip geçici, sorucu ve kuşkulu bakışlarla bakıyordu.

Mustafa Kemal, geniş taşlığı geçip de iki yanlı merdivenlerin soldakinden yukarı doğru çıkarken örümcek gibi yüzünde yapışıp kalan bakışların etkisiyle küçüldüğünü duyuyor ve böyle düşman bir ortama kendi ayağıyla geldiğine pişman olmaya başlıyordu. Öyle ki, hazır kendi ayağıyla gelmişken onu da yukarıdaki "hücrelerden birine tıkıverebilirlerdi ve bir daha burdan ne zaman kurtulacağı da belli olmazdı.

Aksi gibi polis müdürü de, umumi harpte liyakatsizliği yüzünden adamakıllı hırpaladığı eski bir subaydı.

Bunun için yaveriyle merdivenlerden yukarı çıkarken yanından inip çıkan, ya da sahanlıklarda bulunan polisin takviyecisi genç jandarma subaylarına gülümsüyordu. Bunların arasında onu tanıyanlar da çıkıyordu. Böylece döne dolaşa dam kdtına çıktığında, Mustafa Kemal, dizlerinin bağının çözüldüğünü duydu; soluyor, göğsü inip kalkıyordu.

Dam katında birinci şube polisleri, karşısına dikildi. Bu barajı yarıp geçmesi zor olmadı: Dar bir koridorun her iki yanında daracık hücreler sıralanmıştı. Bunlarda sadrazamlar, nazırlar, bir çok önemli devlet adamları ve kimi tanınmış gazeteciler bulunuyordu.

Yalnız, işin bir tek iyi yanı vardı. Bu hücrelerin kapıları kapalı değildi.

Herkes karyolasının üzerinde pijamasıyla ya da herhangi bir ev ve sokak kılığıyla oturuyor ve birbirlerini ziyaret ederek konuşup dertleşebiliyordu. Mustafa Ke-

moTin, yaveriyle koridordan ilerlediğini gören tanıdık sadrazamlar, nazırlar ve politikacılar birbirlerine :

— Yahu Mustafa Kemal'i de getirmişler, diye haber veriyorlar, sonra hepsi de onu kendi yanına çağırıyor:

— Buyrun! Buyrun! diye sesleniyorlardı.

Mustafa Kemal, yaveriyle Sadrazam Sait Halim Paşa'nın hücresine gitti. Başka nazırlar da oraya geldiler.

Hiç birinin ne olduğundan haberi yoktu. Mustafa Kemal'den haber almaya çalışıyorlardı.

— Yahu ne var, ne oluyor? diye soruyorlardı.

Mustafa Kemal, bu hal karşısında derin düşüncelere daldı; «Bu zatlar arasında hesaba, imtihana çekilmek lâzım gelenler vardı. Fakat, hesap soran millet değildi. Bilâkis milleti daha ağır bir felâkete sürükleyen insanlardı.»

Mustafa Kemal, Sait Halim Paşa'nın karyolasına otururak öteden beriden biraz konuştu, sonra nazırlar arasındaki arkadaşı Ali Fethi beyin koluna girerek onu koridora çıkardı, orda dolaşarak bir süre dertleştiler.

En yakın arkadaşının, tam gerektiği zamanda hapse düşmüş olmasına çok üzülüyordu. Kendi kararlarının sağlamlığı üzerinde yeniden ona güven verdi ve kurtuluş günlerinin başlangıç noktasına gittikçe daha çok yaklaşmakta olduklarını söyledi. Kendisini de bir kaza eseri olarak yakalayıp deliğe tıkmazlarsa bir şeyler yapmanın artık farz olduğu üzerinde uzun uzun konuştu; sevgili arkadaşının moralini düzeltmeye, ona umut vermeye çalıştı.

Yaveriyle yine aynı dolambaçlı ve uzun taş merdivenleri inerek caddeye çıktığında geniş bir soluk aldı. Küçücük hücrelerinde kasaplık hayvanlar gibi hiç de iyi olmayacak kaderlerini bekleyen bu bir yığın Osmanlı büyüğünün hali içini adamakıllı daraltmıştı. Cümle kapısından caddenin güneşli aydınlığına ayağını atar atmaz içeri girdiği zaman ruhunu saran alarm havası hemen silinivermişti. Burda da gözleriyle görmüştü kl, tehlike, bir yangın gibi bacayı sarmıştı ve yangın çember halinde kendisini kuşatmak üzereydi.

Fethi beyi ziyaretinden birkaç gün sonraydı, Harbl-

ye Nezaretinden resmî bir tezkere aldı. Bu tezkerede otomobiliyle yaverinin bundan böyle alındığı ve tahsisatının da kesildiği bildiriliyordu.

Buna biraz da şaşırmadı değildi,.şundan ki o gün İktidarda bulunanlardan böyle bir şey beklemiyordu. Bu. açıkça kendisine indirilmiş bir tokattı, yalnız, bunun nereden geldiğini henüz anlayacak durumda değildi.

Sonra kafasını biraz daha işler üzerinde yorunca bunun nedenini bulur gibi oldu. O tarihlerde General Allenby İstanbul'a gelmişti. Bir gün Harbiye Nazırını ve Erkânı Harbiye ikinci Reisini karşısına alarak cebinden çıkardığı bir not defterinden bir şeyler dikte etmek ister. Nazır ve, Reis konuşmak isterlerse de General Allenby :

«— Görüşmek İçin değil, bazı arzularımı söylemek için sizleri kabul ettim,» cevabını verir.

«İşte. btı konuşmalar arasında, Allenby, altıncı ordu kumandanlığına (Mustafa Kemal'in) tayin oluurnaklığını da tavsiye eder.»

İşte bu dikte edilmiş görev, Mustafa Kemal'e önerilince kabul etmemişti. Şundan ki Mustafa Kemal, gideceği yerin neresi olacağını, görevinin ne olduğunu, ne vaziyette kalacağını pek iyi anlıyordu: «Yaver, otomobil ve tahsisat meselesi bu hâdiseye bağlı olsa gerektir,» diye düşündü.

Mustafa Kemal, Harbiye Nezaretinin kendisine yaptığı bu «muamele»yi savaş hizmetlerine ve şerefine bir tecavüz saydı ve bir istida yazarak bunu protesto etti. Bu istidayı yazan da Albay ismet beyin ta kendisiydi.

Bu kötü zamanlarda gerçek yurtseverlerin şerefloriyle oynamak ve onları milletin gözünde küçük düşürmek moda olmuştu. İç düşmanlar, karanlık düşüncelerini hâkim kılmak için bu şanların ve şereflerin hâlâ dimdik tuttuğu başları eğmeye çalışıyorlardı. Bu türlü saldırılardan birisi de Mustafa Kemal'e karşı yapıldı. Muhalif gazetelerden birinde çıkan bir yazı üzerine Mustafa Kemal, ordunun haysiyet ve şerefinin daha iyi korunması gerektiğini hatırlatan bir yazı hazarak Harbiye Nezarotine gönderdi, işin garipliğine bakınız ki Mustafa Kcmal'-

in Harbiye Nezaretine gönderdiğ yazı, yine aleyhinde yazı yazan aynı gazeteye gönderildi ve onun sütunlarında çıktı.

İşte, böylece Mustafa Kemal, resmî ve yüksek bir makamca durup dururken polemiğe sürüklendi ve şirret gazete sahibi kendisini hakarete uğramış farzederek harekete geçti ve Mustafa Kemal'i mahkûm ettirmek isteğiyle mahkemede dâva açtı. Birkaç gün sonra Mustafa Kemal'in eline bir mahkeme celpnamesi geldi. Mustafa Kemal, zehir gibi bir gülümseme ve korkunç bir tiksinti ile bu kâğıda baktı. Demek ki, zehirli gazlar püsküren öldürücü bataklığa artık pek yaklaşmış bulunuyordu. Ya da bataklık genişleyerek onun durduğu yere doğru büyük bir hızla yaklaşıyordu. Asıl hakarete uğrayan kendisi olduğu halde hakaret sanığı olarak mahkemeye çağrılıyordu.

İşte, Mustafa Kemal, bu olay üzerine büsbütün uyanmıştı. Metotlu ve sistemli bir düşmanlık havasıyla sıkışmaya başlayan bir ortam içinde bulunduğunu düşününce aklı başına geldi. «Mustafa Kemal Paşa»ya taarruz başlamış demekti. Basit ve küçük gibi görünen, sonucu önemli olacak bir tertibin çelik ağlarına düşürülmek istendiği açıktı.

Artık, kumandanlık sıfatını da üzerinden almışlardı. Bütün bunlar şeytanca bir sisteme göre yürütülmek isteniyordu. Siyasî yönden de hiçbir şey yapacak durumda değildi. Bütün sorun, bu şeytanca tertipten bir zaman için kurtulabilmekti. Talih bir yandan da onun hesabına çalışıyordu. Bütün kozlarını kullanmıştı. Bir an gelebilirdi ki, felek onu mancınığa konmuş bir taş gibi istediği mübarek topraklara, hem de dişe dokunur bir otorite olarak fırlatabilirdi. O, sessiz sedasız bunun peşindeydi. Bunun için hapse girmemenin çaresine bakacaktı. Ancak, hukuk kaidelerine ve maddelerine sığınmak üzere bu değerli zamanı kazanabilirdi.

Mahkemeye gidip kendini «şahsen» savunmayı düşünmüyor değildi. «Fakat, o zamanki İstanbul gazeteci-

lerinln en aşağılığıyla karşı karşıya gelmek» çok gücüne gidiyordu.

Sonra, bu olayın kimi yüksek politikacılarca hazırlanmış bir tertip olduğuna da inandığından, hukuka sığınmakla da kendisini kurtaramıyacağını, mutlaka hapse mahkûm edileceğini çok iyi biliyordu. Mahkemede bağırıp çağırarak bu kara vicdanlara birçok tokatlar indirse bile, bunun da çokça değeri olmayacaktı. Bu güzel hatiplik örneğini, bu yanık şikâyetleri ancak mahkeme duvarları dinleyecekti.

Böyle olmakla beraber boğuşmayı göze almaktan başka çare yoktu. Bundan dolayı yakından tanıdığı Avukat Sadettin Ferit beyi çağırdı. Kendisine işin bütün önemli noktalarını anlattı ve bu dâvanın gerçekten önemli olup olmadığını sordu.

Sadettin Ferit bey ;

— Dâva ehemmiyetlidir, mahkûm olmanız ihtimali vardır, dedi.

— Amma yaptın, canimi Ben hiç de mahkûm olmak niyetinde değilim.

Mustafa Kemal'in amacını anlamayan avukat:

Elbette, dedi, fakat müsaade ederseniz, müddeinin vekili ile konuşayım.

—' Hayır, müsaade edemem. Ben, haklı olduğumu biliyorurp: Müddeinin avukatı ile görüşmeye ne lüzum var? Bu iş yolumun üstüne çıkan bir dikendir. Biraz daha zamana ihtiyacım var. Dâvayı lehimde de kazanmanızı İstemiyorum. Yalnız, bana zaman kazandırabilir misiniz?

— Buna söz verebilirim.

— Bu vesile ile oyalanmak, belki de hürriyetimden mahrum olmak istemem, siz buna mani olabilirseniz, en büyük iyiliği yapmış olursunuz.

Mustafa Kemal'in vekili bir iki kere mahkemeye gitti, dâvayı dağıttı, ona o kadar zaman kazandırdı ki. Bandırma vapuruna binip de Karadeniz'e açıldığı ve Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs gününe değin dâva hâlâ sona ermemişti.

ŞEYTANIN BACAĞINI KIRAN ADAM

Dünyayı idare eden. zekâdır.
G. Emerson

Abdülhamit'in kız kardeşi Mediha Sultan'ta evli bulunan ve bu yüzden de, «Damat» lakabıyla anılan, aynı zamanda Pddişah Vahidettin'in eniştesi olan Arnavut Ferit Paşa, 4 Mart 1919 da sadrazam olmuş. Hürriyet ve İtilâf Partisi'ni fiilen iktidara getirmişti.

İsmail Fazıl Paşa'nın küçük oğlu Yüzbaşı Ali bey ile kızını evlendirmiş olan eski Yeniköy Belediye Reisi ve şimdiki Hürriyet ve İtilâf Partisi'nln en değerli adamlarından sayılan Mehmet Ali bey de kabinede suya sabuna dokunmaz bir nazırlığa, Posta ve Telgraf Nazırlığına getirilmişti.

Mehmet Ali bey, ismail Fazıl Paşa'nın evinde verdiğh sözü tutarak nazır olur olmaz, Mustafa Kemal Paşa'nın dişe dokunur bir memuriyete atanarak Anadolu'ya gönderilmesi işi için ilk çalışmalarına başladı. Yeni sadrazama, Mustafa Kemal'e şerefine uygun bir vazife vermesi için ricada bulundu; Mehmet Ali bey, daha önce İsmail Fazıl Paşa'nın evinde onunla görüştüğü gibi evine de gitmiş, orda da derin derin görüşüp konuşmuşlardı. Bu konuşmalarda kendisini iktidara gelmek üzere bulunan bir partinin en ileri gelenlerinden biri olarak bilen Mehmet Ali bey, elbette onunla ne denli açık konuşmuşsa Mustafa Kemal'de bir o denli gizlenmek, kamuflâj yaparak konuşmak gerektiğini anlamış, böylece Hürriyet ve İtilâf Parlisi'ne, kendilerine düşman ve zararlı insan olmadığı fikrini vermeye çalışmıştı.

Zaten Hürriyet ve İtilâf kodamanlarınca onun üzerinde verilmiş bir hüküm ve bilinen şeyler de vardı: Mustafa Kemal gerek Enver Paşa'nın, gerekse bütün ittihat ve Terakki kodamanlarının düşmanıydı; salt bu yüzden Hürriyet ve İtilâf Partisi hesabına kazanılıp çalıştırılabilir kanısındaydılar.

Mehmet Ali bey, birkaç kez, onun Şişli'deki evine de

gitti. Konuşmalarından çıkardığı sonuç, ilk düşüncelerini bütünüyle destekleyecek gibi İdi. Bunu ileri gelen parti ve kabine arkadaşlarına da anlattı. Ne var ki Hürriyet ve itilâf Partisi'nin içinde Mustafa Kemal'in düşmanları kum gibi kaynıyordu. Yalnız. Mehmet Ali beyin burda olumlu ve yararlı bir rol oynadığı meydandaydı. Onun Mustafa Kemal üstüne yaptığı savunmalar sayesinde hiç olmazsa bir ilgi uyanmıştı. Bu kez de Bahriye Nazırı Avni Paşa, Mustafa Kemal ile görüşmek İstediğinden Mehmet Ali bey onu da beraberine alarak Şişli'deki eve götürdü. Tüılü konuşmalar yapıldı, türlü konulara dokunuldu. Mustafa Kemal bütün bu konuşmaları büyük bir takt ile idare etti ve bu son kozu iyi kullanmanın «hayati» önemini anlamış olarak imtihan vermeye çalıştı. Şundan ki Avni Paşa ona boşuna gitmemişti. Onu yoklayarak kendi kozları için kullanmak hevesine kapılanlardandı. Avni Paşa'nın kendi üstüne yapacağı tezkiye mutlaka birçoklarının ağzını kapayacak ve yolları tıkayan düşmanlıkları hiç olmazsa bir süre felce uğratacaktı.

Mustafa Kemal, bu görüşmelerinde Mehmet Ali beyle Avni Paşa'ya öyle içten bir yakınlık gösterdi, onlara öyle sokulmasını bildi ki, artık bayağı arkadaş ve ahbap olmuş gibiydiler.

Bir gün Avni Paşa otomobilini göndererek Mustafa Kemal'i Bahriye Nezaretine çağırdı. Avni Paşa İle yine uzun uzun konuşup aertleştller; Nazır. Mustafa Kemal'i öğle yemeğine de alıkoydu ve evinden sefertası ile gelen yemeğinin yarısını ona ikram etti.

Mustafa Kemal, bu iyi kalpli ve safça nazırdan birşeyler öğrenebilmek için neler düşündüğü, durumu nasıl gördüğü üstüne birçok sorular sordu.

Nazır, öyle şeyler söyledi ki Mustafa Kemal, hemencecik onun hiçbir şeyden haberi olmadığını anlayıverdi. Paşacık. İyi şeyler düşündüğünden, sayei şahanede işlerin iyi gideceğinden, çok kuvvetli olduklarından, ingilizlerle de anlaşmak üzere bulunduklarından konuştu durdu.

Mustafa Kemal, siyasî İki yüzlülüğün, son kurtuluş

çaresi olduğunu artık iyice anladığından saf nazırın sempatisini kazanmak İçin elinden gelen her türlü hoşa gidecek davranışlarda bulundu ve en iyimser biçimde konuştu ve onu destekledi.

Avni Paşa. o zaman Harbiye Nazırı bulunan Şakir Paşa'nın damadıydı. Mustafa Kemal, bunu biliyordu. Avni Paşa'ya sempatik görünmek, Şakir Paşa'yı da uzaktan uzağa yarı avlamak demekti. Onun yaptığı enjeksiyon, etkisini kayınpeder üzerinde de göstermekte gecikmeyecekti.

Mustafa Kemal'in, siyasetin gerektirdiği bu iki yüzlüce davranışı, bir kurtuluş çaresi olarak azdı bile. «İttihatçı» olmak bir suçtu ve öküzün altında buzağı arar gibi her zekâ sahibi ve aksiyona geçmeye güçlü kişide ittihatçılık arıyorlar ve her türlü araçla bunların başını ezmeye çalışıyorlardı. Gerek padişah, gerekse Hürriyet ve itilâf Partisi'nin başları ve üyeleri için ittihatçılık kompleksi, genel bir ruh hastalığı halindeydi. İttihat ve Terakki'nin yeniden teşkilâtlandığı «hortlamak» üzere olduğu üzerindeki kuruntu, yaygındı, ittihat ve Terakki Partisi başlarının pek yakında hükümeti devirmek ve yeniden iş başına geçmek İçin harıl harıl çalıştıklarını bildiren haberler çok mübalâğalıydı. Aslında, yok olup silinmemek İçin kimi çabalamalar vardı.

Bütün genç kumandanların İçimize girmiş olan düşmana direnmek İçin gösterdikleri çareler, hep ittihatçılık yardakçılığı İle damgalanıyordu.

«işte, bu zihniyet karşısında Mehmet Ali bey, ne kabine arkadaşlarına ve ne de fırka liderlerine derdini anlatabiliyor, fikrini kabul ettiriyordu.»

«İngilizlerin tazyik ve protestolarını arttırdıkları, ardı arkası bir türlü kesilmeyen lüzumlu lüzumsuz şikâyetlere başladıkları günlerde sadrazam bulunan Damat Ferit Paşa. esasen geçinemedikleri Cemal beyin yerine kendine yardım edebilecek müteşebbis ve dirayetli bir Dahiliye Nazırı aramıştı. Hürriyet ve itilâf Fırkası erkânı içinde herkesin itimat ve emniyetini kazanmış olan Mehmet Ali beyi 7 Nisan 1919 da bu makama getirmişti. Şimdi Meh-

met Ali bey. fırsat kolluyor, münasip bir zamanın zuhurunu bekliyordu. Eski ricalarını tekrarlayacaktı.»

Bir gür. İngiliz işgal kumandanlığından Ferit Paşa'nın eline gelen bir rapor, bütün kabine üyeleriyle padişahın da huzurunu ve uykusunu kaçırmıştı. Bu rapora göre Samsun ve köylerindeki Rumlar, zulüm altında inliyordu. Türk çeteci gruplarının sistemli olarak yapmış olduğu bu tecavüz hareketlerine hükümetçe son verilmeyecek olursa ve Osmanlı devleti bunu yapamayacak durumdaysa kendileri işe el koyacaklarını söylüyorlardı. Bu raporda şiddetli ve tehdit edici bir dil kullanılıyordu.

Damat Ferit Paşa, bu çjamdan düşer gibi gelen belânın içinden nasıl çıkılacağı üzerinde konuşup, görüşmek üzere acele Dahiliye Nazırı Mehmet Ali beyi çağırdı.

Mehmet Ali beyin çağrılışı, olayın önemini Ferit Paşa'nın gözünde daha da arttırmıştı. Onun verdiği habere göre bu bölgede asayişsizlik vardı.

Damat Ferit Paşa :

— Sükûnun bir an evvel iadesi şarttır. Aksi takdirde itilâf devletleri işe müdahale edeceklerdir. Bunun fena neticeler doğurması ihtimali vardır. Siz, Dahiliye Nazırı olarak ne düşünüyorsunuz? diye sordu.

— Hâdise mahalline geniş selâhiyetli, muktedir bir zat göndermek pek münasiptir. İstanbul'dan halli müşkllldir.

— Meselâ, kimi tavsiye ediyorsunuz?

— Hatırıma Mustafa Kemal Paşa geliyor.

Bu adı işiten Damat Ferit Paşa'nın altın gözlüklerinin arkasındaki iri gözlerinde garip, kuşkulu kıvılcımlar parladı, Dahiliye Nazırının yüzüne hiçbir şey anlamayarak baktı. Hayır, Mehmet Ali bey olayların bu denli cahili olamazdı. Damat Ferit Paşa'nın bu duraklamasının ve şaşkınlığının nedenini Mehmet Ali bey, şimşek gibi kavramıştı. Bunun için bu şaşkınlıktan yararlanarak bir mantık baskını daha yaptı:

— Paşa hazretleri, dedi, yalnızca mülkiye âmirleri vasıtasıyla bu işin halli çok müşkil olur; onlar yalnız başlarına orda asayişi temin edemezler. Çünkü, ellerinde

hiçbir müeyyideleri yoktur. Mülkî ye askerî idareleri birleştirerek başına genç ve enerjik, aynı zamanda salâhiyettar bir Kumandan getirmek gerektir. Ancak böyle geniş salahiyetli bir kumandan, asayişi yerine iade edebilir. İş böyle olunca İngilizler de artık herhangi bir şikâyette bulunamazlar.

Mehmet Ali beyin bu kandırıcı konuşması. Damat Ferit Paşa üzerinde oldukça yatıştırıcı bir etki yapmıştı. Ne var ki yüzde yüz kanmadığı meydandaydı :

— Mustafa Kemal Paşa'yı gıyaben ben de tanıyorum, fakat son kararı vermeden önce onu bir kere ben de yakından görmek isterim. Çok mesuliyetli bir iş üzerindeyiz, Mehmet Ali bey!

— Peki. bir zemin hazırlayalım, siz de kendisiyle karşılıklı konuşunuz. Çünkü, burda benden çok karar sahibi zatı âlinizsiniz.

Damat Ferit Paşa'nın bu kadarla da kalmayıp Mustafa Kemal üzerinde inceden inceye bir «tahkikat» yaptıracağı meydandaydı.

**

Mehmet Ali bey, Ferit Paşa'dan ayrılır ayrılmaz doğruca Kuzguncuk'taki yalıya koştu, sadrazam ile aralarında geçen konuşmayı İsmail Fazıl Paşa'ya olduğu gibi anlattı. Mehmet Ali bey, bu konuşmadan iki gün sonra Cercle D'Orient'da bir öğle yemeği tertipledi ve bunda Damat Ferit Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'yı buluşturdu. Burası Beyoğlu'nun göbeğinde kimj devlet adamlarının, yabancıların, yüksek politikacıların sık sık gittikleri bir lokaldi. Damat Ferit Paşa, sadrazamlığından önce de buraya her zaman gelir. Bilardo vb. oynayarak ,vakit geçirirdi. Eski Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşa ile Mehmet Ali bey de bu randevunun gerekli figüranları idi. Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa ile daha önceden anlaşmış bulunuyordu.

Bunun için Damat Ferit Paşa, bilmeyerek kendi ayağıyla sacayağı biçiminde bir tuzağın içine düşmüştü. Üç kuvvetli zekâ ve mantık, elbetteki bu iri gövdeli saray paşasını yenecekti.

Gerek ye/mekte, gerekse yemekten sonra hem memleketin asayişi, hem de İngilizlerin şikâyetleri üzerinde konuşuldu ise de. «Samsun ve havalisi» üzerinde hiçbir şey konuşulmadı. Damat Ferit Paşa'nın. Mustafa Kemal'-in gizli niyetlerini yüz yüze konuşarak anlamak istemesi fiyasko ile sona erdi. Mustafa Kemal de artık bir politi-Kacının her zaman kullandığı silâhları kullanıyordu. Saf ve içten bir ordu paşası maskesi altında kurnaz ve ince bir politikacı zekâsı İşliyordu.

Mustafa Kemal'in kaçamaklı konuşmalarını Mehmet Ali beyle Cevat Paşa durmadan desteklemişlerdi. Sadrazamın sorularına Mustafa Kemal'in verdiği cevaplar, pek güzel tertiplenmiş, sahte gerçekler üzerine kurulmuştu. Mehmet Ali bey. bunları bilmeyerek, Cevat Paşa İse bilerek destekliyordu.

Zengin bir öğle yemeğinden sonra varılan kararda Damat Ferit Paşa, aldanmış. Türk milleti kazanmıştı. Damat Ferit Paşa, kalkıp ayrılırken, kırmızı fesinin altındaki vaktiyle pek güzel olduğu söylenen yüzünde gerçek bir hoşnutluk ve huzur havası olduğu halde kocaman etli ve beyaz eliyle Mustafa Kemal'in uzun parmaklı, zayıf ve zarif elini kibarca ve gevşekçe sıktı:

— Tanıştığımıza memnun oldum, dedi. Sizin gibi mütemayiz, genç ve kıymetli kumandanlara çok ihtiyacımız olacak.

Artık, bu sözler, onun Mustafa Kemal üstüne tam anlamıyla olumlu bir düşünce sahibi olduğunu gösteriyordu.

Hemen ertesi gün, Harbiye Nazırı müşir Şakir Paşa'-ya Samsun'daki olaylar İçin Mustafa Kemal Paşa'nın atanması emrini verdi. Harbiye Nazırı Şakir Paşa. Mustafa Kemal'i makamına çağırdı. Mustafa Kemal onun bürosunun karşısına oturdu.

Şakir Paşa, Ferit Paşa'dan aldığı emir üzerine hiçbir şey söylemeden mahut dosyayı Mustafa Kemal'e uzattı.

— Bunu okur musunuz? dedi.

Mustafa Kemal dosyayı baştan başa gözden geçirdi.

özeti şu idi:

«Samsun ve havalisinde birçok Rum köyleri Türkler tarafından her gün tecavüze uğramaktadır. Osmanlı hükümeti bu vahşî tecavüzlerin önüne geçememektedir. Bu havalinin emniyet ve huzurunu temin etmek insaniyet namına borcumuzdur.»

Raporlar İstanbul hükümetine verilirken bir de protesto eklenmişti: «Bu tecavüzleri menetmek lâzımdır. Eğer siz âciz iseniz, vazifeyi biz üstümüze alacağız.»

Mustafa Kemal, dosyayı okuduktan sonra Harbiye Nazırının yüzüne baktı;

— Emriniz Paşa? dedi.

— Bu böyle midir, zannedersiniz?

— Zannetmiyorum, fakat, bir şeyler olmak ihtimali vardır.

Bunun üzerine Şakir Paşa, asıl meseleye geçti:

— İşte, dedi. Böyle midir, değil midir, evvelâ bunu meydana çıkarmak için oralara bir zatın gidip tetkiklerde bulunması lâzımdır. Ben Sadrazam Paşa ile görüştüm. Sizi münasip gördük. Oraya gidesiniz ve meselenin mahiyetini anlayasınız.

— Memnuniyetle giderim; ancak, ben, oraya Türkler Rumlara zulmediyor mu, etmiyor mu, yalnız bunu anlamak için mi gideceğim? Memuriyetim bu mu olmak lâzımdır?

— Evet, konuştuğumuz budur.

— Pekâlâ, yalnız müsaade buyurursanız, memuriyetime bir şekil vermek lâzım) Sizi üzmeyeyim, arzu ederseniz Erkânı Harbiye Reisinizle görüşerek bunu tespit edelim. Şakir Paşa :

— Hay hayl dedi.

Mustafa Kemal Paşa, nazırlık makamından çıkarak Erkânı Harbiyel Umumiye Reisi Fevzi Paşa'yı aradı. Yerinde yoktu. Yirmi gündenberi hasta olduğu için gelmediğini söylediler. Mustafa Kemal merak etti: Acaba yeni bir rahatsızlığı mı vardı? Çok sonraları anladığına göre meselâ şu idi: Suriye fatihi General Allenby Istanbuld

gelecekti. Harbiye Nazırı da Fevzi Paşa'yı çağırarak, ingiliz Generalini karşılamaya gitmesini söylemişti.

Fevzi Paşa ise: «— Ben bunu yapamam!» diye direnmişti.

Harbiye Nazırı: «— Yapman lâzımdır!» dedi.

Harbiye Nazırının bu emrini işiten Fevzi Paşa :

«— Hastayım, evime gidiyoruml» diyerek çıkıp gitmiş ve o gündenberi de evinden dışarı çıkmamıştı.

Mustafa Kemal için gerek Cevat Paşa. gerekse Fevzi Paşa insanlık ve yurtseverlik değerlerine inandığı eski arkadaşlardı. Mütareke kabinelerinden birinde Harbiye Nazırlığına getirilen Cevat Paşa, Fevzi Paşa'ya Erkânı Harbiyei Umumiye Reisliğini önermişti. İşte, paşa hâlâ o makamdan uzaklaştırılmamıştı. Mustafa Kemal ile Fevzi Paşa eskidenberi kaderleri birbirini kovalayan iki arkadaş olmuştu. Anafartalar grubu kumandanlığından ayrıldığında yerine Fevzi Paşa'yı atamışlardı. Yine bir zaman ikinci ordu kumandanlığından yedinci ordudan yıldırım ordular grubu kumandanlığına geçtiğinde de yerine yine o erdemli arkadaş gelmişti. İstifa etmiş olduğu yedinci ordu kumandanlığını da yine ona devretmişti. Fevzi Paşa, Mustafa Kemal'i «istifaya» zorlayan nedenlere göğüs germek için sağlığını bile tehlikeye atmıştı.

Bu yüzden İstanbul'a giderek aylarca tedavi görmüştü.

Fevzi Paşa, Erkânı Harbiye! Umumiye Reisliğinde ne yapabilirdi? O, bu milletin önünde sonunda silâha sarılacağından- zerrece kuşkusu olmayan bir adamdı. «Oysa mütareke koşullarına göre bütün silâhlar ve her yerdeki cephane, İtilâf devletlerine teslim olunacaktı. Fevzi Paşa, mütareke koşullarını uygular görünerek, eğer silâh ve cephaneler itilâf devletlerince kolaylıkla taşınabilecek yerlerde ise onları Anadolu'nun içinde kalabilecek gibi yollardan götürür gibi davranmıştır, örneğin Diyarbakır'daki cephane, trenle hemen istanbul'a gelebilirdi. Fevzi Paşa, öyle nedenler buldu ki bunların kağnılarla Sivas üzerinden Samsun limanına gitmesi zorunlu sayıldı. Yine, örneğin Kütahya'da pek çok cephane vardı. Fevzi

Paşa şimendiferle taşınmamaları için bunların Ankara-Sivas yönünde götürülmesi için emir verdi. Ne yazık ki bunlar, emrin iç yüzü anlaşılmadığı için kazaya uğramıştı ve trenle İzmit körfezine getirilerek denize dökülmüştü. Çanakkale'deki toplarımız da tahrip olunacaktı. Gerek Fevzi Paşa, gerek onun yerine geçen Cevat Paşa'nın tertipleri ile bu toplar da gizlice, sonradan (Mustafa Kemal'-in) işine yarayacak yerlere gönderilmişti.

İstanbul'da depolarda bulunan silâh ve cephane, hiç kimse anlamadan daha sonra (Mustafa Kemal'in) istediği yerlere gönderilecek tertiplere konmuştu.

Bir gün Cevat Paşa, Harbiye Nazırlığından çekilmek zorunda kalınca Fevzi Paşa'ya :

— Paşam, demişti, göreceksiniz ki sık sık Harbiye Nazırları değişecektir, fakat siz yerinizde kalınız kl başlanılan işleri yürütebilesiniz.

İşte, bugün hâlâ hükümet mekanizması içinde böyle dost ve yurtsever insanlar bulunduğu gibi Mustafa Kemal'e hiç dost olmayan yığınla insan da vardı. Sultan Vahldettin'in kurdurmuş olduğu kabinelerde Mustafa Kemal İçin her zaman iki karşıt düşür\pe hâkim olmuştu. Bunların kimisi onu lehlerinde kazanmak istiyor, ötekiler de ona hiçbir biçimde güvenilmemesi gerektiğini İleri sürüyordu. Zeynelabidin efendi ise Mustafa Kemal'in eline fırsat geçsin, hepimizi asar diyor ve ona yüzverilmemesini istiyordu. Mustafa Kemal'in su katılmamış düşmanları çoğunluktaydı. Ne var ki Mehmet AH beyle Damat Ferit Paşa onun üzerinde anlaştıklarından ve iş de kargaşaya geldiğinden ne olduğu iyice anlaşılmamış, bu arada Mustafa Kemal'in atanması ve işlemi de kaşla göz arasında oluvermişti.

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nden yarım akıllı birçokları da bir zamandanberi gerek Mustafa Kemal'i, gerekse onun gibi düşünenleri «Anadolu dağlarına atmalı, orada çürütmeli» diye söylenip duruyorlardı. Mustafa Kemal'-in İstanbul'da boş durmadığı, saman altından su yürütlüğü haberini hemen hepsi almıştı. Herhangi bir nedenle onu İstanbul'dan uzaklaştırıp bir karadüşten kurtulmak

istiyorlardı. Bunun için de «makûl bir sebep» arıyorlardı, en sonra bu neden de, işgal kuvvetleri subaylarının «raporları ile dolu bir dosya halinde ellerine geldi.»

Yalnız Mustafa Kemal'i Anadolu dağlarına sürüp orada çürütmek isteyenler, onun hiçbir vakit pek önemli bir görevi ile oralara gönderilmesini istemezlerdi. İşte, onların bir çoğunun yüreklerine soğuk su serpen bu atanmanın önemli yanları onlarca büsbütün karanlıkta kalmıştı. Türkiye'nin üçte ikisinin mülkî ve askerî kuvvetlerini kontrol edecek bir memuriyetin Mustafa Kemal'e verilerek Anadolu'ya gönderileceğini düşlerinde görseler inanmazlardı. İşte, bir iki gerçek dostun ve Mustafa Kemal'in dehasının büyük bir sabırla hazırladığı mucizelerden birisi de bu idi.

Mustafa Kemal, evrakın gelişmesi için, daireye girdiğinde ikinci reis Diyarbakırlı Kâzım Paşa ile yüz yüze geldi. Kâzım Paşa, Mustafa Kemal'in sevdiği ve güvendiği eski arkadaşlarındandı.

Ona. Harbiye Nazırının kendisine vermiş olduğu görevi anlattı :

— Malûmatınız var mı? diye sordu.

Kâzım Paşa bunu henüz işltmemişti :

—• Hayır, dedi.

— işte, ben sana haber veriyorum. Kapıları kapattırır mısın?

Kâzım Paşa, gülerek onun yüzüne baktı:

— Ne oluyoruz?

Mustafa Kemal bunun üzerine Kâzım Paşa ile açıkça konuşarak ona her şeyi olduğu gibi anlattı:

— Her ne sebep veya maksatla, beni istanbul'dan uzaklaştırmak için bir vesile aramışlar ve bu memuriyeti bulmuşlar. Hemen kabul ettim.

Ben de zaten şu veya bu suretle Anadolu'ya geçmek fırsatını arıyordum. Madem ki onlar teklif ettiler, fırsattan mümkün olduğu kadar istifade etmeliyiz.

Kâzım Paşa: — Nasıl? diye sordu ve Mustafa Kemal'in cevabını beklemeden :

— Ha... Zaten ordu müfettişlikleri meselesi var. Sen.

o taraflara ordu müfettişi unvanı ile gidebilirsin.

— Unvanın ehemmiyeti yok, yalnız, şimdi Harbiye Nazırı ile konuş, benden ne istiyorlar, tespit et, üst tarafını kendimiz yaparız.

Kâzım Paşa, hemen Harbiye Nazırına koştu; Harbiye Nazırından şöyle bir direktif aldı:

— Maksat Samsun havalisinde Rumlara tecavüz eden Türkleri tedip etmek, sonra Anadolu'da bir takım millî teşekküller beliriyormuş, onları da ortadan kaldırmak! Mustafa Kemal'i bunun için yolluyoruz. Kendisine Sadrazam Paşa ile beraber bir salâhiyetname vereceğiz.

Bürosuna dönen Kâzım Paşa orda oturup bekleyen Mustafa Kemal'e bunları anlattı.

Mustafa Kemal sevinçle :

— Çok güzeli dedi ve kapıların iyice kapalı olup olmadığına baktı ve sonra :

— Yalnız, dedi, onlar ne istiyorlarsa azamisini ilâve ederek bir talimatname kaleme alınız, yalnız bir iki noktayı ben not ettireyim.

Kâzım Paşa :

— Peki, dedi.

Mustafa Kemal'in önem verdiği iş şuydu:

Elden geldiğince Anadolu'nun her yanına emir verebilmek yetkisi: Bu talimatnameye konmasını istediği bir madde, ona Samsun'dan başlayarak bütün doğu vilâyetlerinde bulunan kuvvetlerin kumandanı olmasını ve bu kuvvetlerin bulunduğu vilâyetler valilerine doğrudan doğruya emir verebilmesini sağlayacaktı. Bir başka madde ile de bu bölge ile herhangi bir temasta bulunan askerî ve idarî makamlara bildirilerde bulunabilecekti.

Kâzım Paşa'ya :

— Onların arzularını bir araya topla, fakat, sonuna bu iki maddeyi ilâve eti dedi. Kâzım Paşa onun yüzüne baktı:

— Bir şey mi yapacaksın? diye sordu.

Mustafa Kemal fısıltı gibi:

— Kulağını bana doğru uzat, dedi. Evet, bir şey yapacağım. Bu maddeler olsa da, olmasa da yapacağım!

Kâzım Paşa, güldü :

— Vazifemizdir, çalışacağız!

Kâzım Paşa, hemen kaleme sarıldı ve harıl harıl talimatnameyi yazmaya başladı. Yazıp bitirince Mustafa Kemal'e okudu. Sonra Mustafa Kemal'i büroda yalnız bırakarak yazdığı talimatnameyi Harbiye Nazırına göstermeye gitti. Birkaç dakika sonra Kâzım Paşa asık suratıyla içeri girdi. Mustafa Kemal, işlerin ters gittiğini hemen onun yüzünden anladı.

Kâzım Paşa :

— Sadrazam Paşa talimatnameyi imzalamayacakmış, Şakir Paşa da İmzalamaktan çekindi, dedi.

Yalnız Şakır Paşa :

«— İma edemem, ama mührümü basarım,» demişti.

Mustafa Kemal:

— Peki, şimdi mührünü basıyor mu? diye sordu.

— Evet, hattâ bana mührünü verdi ve «bas!» dedi.

Mustafa Kemal:

— O halde, talimatnameye: «Mustafa Kemal Paşa lüzum gördükçe doğrudan Sadrazam Paşa ile muhabere eder,» kaydını da İlâve edelim.

— Çok iyi ama, Şakir Paşa'ya okuduğum müsveddede bu kayıt yoktu.

Bununla beraber Kâzım Paşa, Mustafa Kemal'in istediği yeni maddeyi de talimatnameye katarak beyaza çekti.

Talimatnameye Şakir Paşa'nın makam mührü basıldı. İki nüsha yazılmıştı. Birisini Mustafa Kemal, güzelce katlayıp cebine indirerek ötekini Kâzım Paşa'ya uzattı:

— Sen de bunu dosyanda saklarsın! dedi. Bunun üzerine Kâzım Paşa, şaka yollu gülerek:

— Paşam, dedi. beni torbaya mı sokuyorsun?

Mustafa Kemal'in sevinçten ağzı kulaklarına varıyordu :

— Hayır, hayır sana şimdi, yalnız teşekkür ediyorum. Bir gün bunu hatırlarız! dedi.

Mustafa Kemal'in en büyük sevinçlerle cebine indirmiş olduğu meşhur talimatname şuydu :

«Dokuzuncu ordu kıtaatı müfettişliğine alt vazife yalnız askeri olmayıp müfettişliğin ihtiva eylediği mıntaka dahilinde aynı zamanda mülkîdir.

1 — İşbu müşterek vezaif şunlardır:

a) Mıntakada asayişi dahilinin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbabı hudusunun tespiti.

b) Mıntakada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara iddihar ve muhafaza altına alınması.

c) Muhtelif mahallerde bir takım şûralar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayri resmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği İddia olunuyor. Böyle şûralar mevcut olup da asker topluyor, silâh tevzi ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa katiyen men'i ile bu kabil müteşekkil şûraların da lağvı.

2 — Bunun için:

a) İki fırkalı olan üçüncü ve dört fırkalı olan on beşinci kolordular harekât ve asayiş hususatında doğrudan doğruya (müfettişlikle) ve muamelâtı cariye yani muamelâtı zâiye kuvve! umumiye ve saire gibi hususatta kema-fis-sabık Harbiye Nezaretiyle muhabere edeceklerdir. Fırka ve yahut mıntaka kumandanlığı veya bir vazife! hususiyeye tayin edilecek veya tebdilleri (müfettişliğin muvaffakat ve talebiyle) olacaktır. Maahazâ sair hususatça lüzum ve menfaat görerek (müfettişliğin verdiği) talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahvail sıhhiye çok mühimdir. Bu zemindeki tetkikat ve icraatın ahaliye de teşmili lâzımdır.

b) Müfettişlik mıntakası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden müfettişliğin yukarıda tadat edilen vezaifi tedbir için vereceği bilcümle talimatı İşbu valilerle mutasarrıflar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3 — Müfettişlik hududuna mücavir vilâyet ve elviyel müstakile (Diyarbakır, Bitlis, mamurettül aziz, Ankara, Kastamonu vilâyetleri) ile kolordu kumandanlıkları da mü-

fettlşliğin ifayı vazife sırasında re'sen vâki olacak müracaatlarını nazarı dikkate alacaklardır.

4 _ Müfettişliğin hususatı askeriyeye ait mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber hususatı saire için makumatı âliyei aidesiyie muhabere edecek ve işbu muhabereden Harbiye Nezaretine de haber verecektir.

Harbiye Nazırı
Mehmet Şakir Bin
Numan Tahir»

Mustafa Kemal, ihtilâl ülkesine yol açan bu pasaportu eline aldıktan sonra kulağına birkaç önemli haber de çalınmıştı:

«Fevzi Paşa'nın ittihatçı olduğundan şüphe eden hükümet,, kendisini makamından uzaklaştırmak İçin, galiba birinci ordu müfettişliğini teklif etmişlerdi.» Oysa Mustafa Kemal'in bildiği kimi nedenler yüzünden Erkânı Harbiye Reisliğinde kalmalıydı. Bunun için de Fevzi Paşa kendisine yapılan çekilme önerisini kabul etmemek için ayak diremişti. Yine bu sıralarda Mersinli Cemal Paşa Konya'da «ihdas» olunan birinci ordu müfettişliğine atanmıştı. İşte, Erkânı Harbiye ikinci Reisi Kâzım Paşa'nın dediği müfettişlik meselesi buydu ve bu da Mustafa Kemal'in dokuzuncu ordu müfettişliğini almasını büsbütün kolaylaştırmış ve bu memuriyetin önemini de gözden gizlemekte rol oynamıştı. Böylece Mustafa Kemal gibi önemli bir ordu kumandanının ordu müfettişliği alması pek doğal görülmüştü.

Başlangıçta salt Samsun'da Rumlara zulüm yaptığı söylenen Türkleri «tedip» etmek üzere gönderilmek istenen Mustafa Kemal, bütün doğu vilâyetleri için ordu müfettişliği yetkisini almıştı.

Mustafa Kemal, dokuzuncu ordu müfettişliğini aldıktan sonra Harbiye" Nezaretinin büyük kapısından çıkarken kendisini hürriyet ufuklarına doğru uçan bir kuş gibi hafif ve mutlu duyuyordu.

«Ne alâ şey... Ben o gün bütün bunları bilmiyordum. Talih bana öyle müsait şartlar hazırlamış ki kendimi onların kucağında hissettiğim zaman ne kadar bahtiyarlık

duydum, tarif edemem. Nezaretten çıkarken, heyecanımdan dudaklarımı ısırdığımı hatırlıyorum. Kafes açılmış, önünde geniş bir âlem, kanatlarını çırparak uçmaya hazırlanan bir kuş gibi idim.»

Mustafa Kemal, en sonra şeytanın bacağını kırmıştı... Biraz da talih yardım etmeseydi bu karanlık kuyudan çıkacak ipi Mustafa Kemal'e hiç kimse veremezdi.

MAMON'UN AZİZLİĞİ

Para, akıllı adamlara hizmet eder, fakat akılsızlara hükmeder.

Th. Fuller

Mustafa Kemal Şişli'deki evin orta kattaki salonunda, masanın üzerine yaydığı Kipert'in haritasını dikkatle inceliyor, ara sıra elindeki pergeli kimi noktalar üzerinde gezdirerek kafasındaki birkaç soruya karşılık arıyordu. Kayseri ile Maraş vilâyetlerinin de müfettişlik dairesine katılmasıyla görevi Türkiye'nin üçte İkisini kontrol edecek bir genişlik almıştı. Türkçesl: İş, yüzüle yüzüle kuyruğuna gelmişti. Şimdi, iş, Harbiye Nazırlığından kendisi ve karargâhı personeli için istediği maaş ve tahsisatın bir an önce alınmasına kalmıştı. Bunun için her Allah'ın günü Harbiye Nazırlığı dairelerinin eşiklerini aşındırıyorsa da bir türlü İşin sonu gelmiyordu.

Evet, şimdi, sıra, paraya kalmıştı, onu da ele geçirince hiç durmadan Anadolu'ya atlayacaktı. Bahriye Nazırından aldığı habere göre de onları Samsun'a dek götürmek için eski bir gemi de hazırlanmıştı. «Seyri Sefaln» idaresinin bu «köhne» gemlclğı, Karadeniz'e hiç açılmış değildi. Sadece Marmara üzerinde ^/e durgun deniz bölgelerinde işliyordu.

Mustafa Kemal, kendi seçtiği karargâhı ile bu vapura binmeden önce müfettişliğini İlgilendiren en küçük te-

ferruatı da hesaplıyor ve «dörtbaşı mamur» bir yolculuk için hazırlanıyordu.

Harbiye Nezaretine ikisi 6 Mayıs, bir de 13 Mayıs 1919 tarihli üç tezkere sunmuştu.

İkinci tezkerede ise dokuzuncu ordu müfettişliği bölgesindeki vilâyetlerle, bağımsız livalar ve jandarma genel kuvvetleriyle bunların bölge üzerindeki dağıtılışını gösteren bir krokinin Dahiliye Nezaretinden alınarak kendisine verilmesi üzerineydi.

Üçüncü tezkeresinde de 1'den 4'e dek numaraladığı isteklerini yeniliyor: 1/7/1919 tarihinde müfettişlik karargâhı personeli için üç aylık âdi tahsisatlarının şimdiden ve İstanbul'ca ödenmesini rica ettiğini, nedense, henüz bir ses çıkmadığını, yine olağanüstü masrafların müfettişlikçe tasdikten sonra kabul edilmesini istediği halde henüz kabul edilmediğini, bu kararın verilmesiyle de «alelhesap» bir miktar paranın verilmesinin doğal olduğunu, en azdan iki binek otomobilinin gerektiğini, kendine özgü tahsisatla seferi karargâh sorunu için de henüz bir karar alınmadığını söyleyerek acı acı yakınıyordu.

Bunlardan başka, bu bildirilen maddeler olumlu olarak sonuçlandırıldıktan ve maiyetindeki subay ve personel kadrosunun hazırlığını görmek ve bunların ailelerine de ihtiyaçlarını karşılamak üzere gereken paranın verilmesinden üç gün sonra karargâhıyla birlikte yola çıkacağını söylüyordu.

Mustafa Kemal, paranın yardımından uzak hiçbir idealin ve hiçbir temelli düşüncenin aksiyon haline gelemiyeceğini pek iyi biliyordu. Şimdi, bütün iş, gerek yollarda, gerekse gittiği yerlerde gerekecek parayı bulmaktaydı. Bunun için Harbiye Nezaretini sıkıştırıp duruyordu.

Mustafa Kemal, basını haritadan kaldırarak açık pencerenin önünde oturup karşıdaki Ethem Paşa konağındaki italyan karargâhına girip çıkan subay ve askerleri dalgın dalgın seyreden Cevat Abbas beye :

— Yahu, şu bizim fındık ticareti işi ne oldu? Şunu ilk önce telefonla kurcala, sonra, olmazsa kendin git, aslını astarını iyice araştır. Şu sevkiyatçı Rıza, bizi kafese koy-

muşa benzer. Ama yine de gönlüm, böyle bir şey söylemek istemiyor. Zavallı Fethi'yi de Bekirağo Bölüğü'ne nakletmişler. Onu da gidip göreceğim. Bana hatırlat! Çocuğun beşbin lirası, senin sekiz yüz liran, annemin beşbin lirası hep benim yüzümden çarçur olup gitti. Biz askerlerin yapacağımız ticaret işte hep böyle olur. Anamdan aldığım beşbin lirayı böyle dolandırıcılara kaptırdığımı kadıncağıza bir türlü söyleyemedim. O da, hiç yüzlemedi. Ama paranın bize en çok gerektiği bir zamanda bu paracıklar elimize geçmiş olsaydı ne iyi olurdu. Baksana, Harbiye Nezâretinden hâlâ bir kuruş koparanındım. Üst üste tekit edip duruyorum.

Hiç olmazsa şu heriften Fethi'nin beşbin lirasını kurtarabilseydik çok iyi olurdu. Galibe hanım dışarda ihtiyaç içinde, o içerde ihtiyaç içinde. Kimbilir, belki de çocuğu birçokları gibi Malta'ya süreceklerdir: Birinci tutuluşunda bir mucize olarak kurtuldu, ama, şimdiki tutuluş ciddiye benziyor. Sen, şimdi git o parayı şöyle uzaktan olsun bir yokla, araştır. Kimbilir, belki de bu paraların üzerine birer bardak su içmek zamanı gelmiştir.

Yüzbaşı Cevat Abbas, sevkiyatçı Rıza bey ile altın gözlüklü, göbekli ve dolandırıcı tüccar arkadaşını düşündükçe şimdiden yüzünün etleri titriyordu.

Paşanın haberi yoktu; o, aylardır bu işin peşindeydi. Ne var ki on bin sekiz yüz liradan bir kuruşunu bile eline geçirememişti. Adam, bu acar yüzbaşıdan şeytan görmüş gibi kaçıyor, saklanıyordu. O da inatla kovalıyordu. Şimdi de bu iş için salondan çıkarken dişlerini kıracakmış gibi sıkıyordu. Şundan ki herifçioğlunun üzerine yattığı parayı ötekinden berikinden borç alarak ona emanet etmiş ve o kâr bir yana hâlâ bu parayı ödeyememişti.

Mustafa Kemal, Sadrazam izzet Paşa'ca makina başında İstanbul'a çağrıldıktan, yani, o önemli bir şey görüşülecek, önemli bir görev verilecekmiş gibi istanbul'a çağrılıp da bir kenara atıldıktan sonra belki bilmediği gerekli haberleri elde etmek umuduyla bin türlü ve her tipte insanla sıkı bir ilişki kurmaya çalışmıştı. Bu arada sık sık görüştüğü kişiler arasında Sevkiyatçı Rıza diye tanı-

nan. Birinci Dünya Savaşı'nda askerî sevkıyat işlerinde. İsmail Hakkı Paşa'nın önemli İşlerinde kullandığı Binbaşı Ali Rıza,bey de vardı. Bu adam, çok kulağı delik bir kimseydi, eski ittihatçı kodamanların memleket dışında ve içinde kanat kımıldatışlarını, soluk alışlarını bile zamanı zamanına haber alarak Mustafa Kemal'e yetiştiriyordu. Gerek Enver Paşa'nın, gerekse Talât ve Cemal Paşa'ların dışarıdaki çalışmaları, Mustafa Kemal'i son derece ilgilendiriyordu. Bütün korktuğu onların kendisinden önce davranarak siyasî ve askerî duruma yeniden hâkim olmalarıydı. Rıza bey, Mustafa Kemal'in sırlarını bilenler arasındaydı. Sonra «Mustafa Kemal» üstüne hiç kimsenin kulağına değmemiş haberlerle her gün «arzı endam» edişi, genç paşayı ona karşı zayıf bulunduruyordu.

Yaveri çıkıp gittikten sonra Mustafa Kemal kırmızımtrak derili parmaklarının arasındaki küllenmiş sigarasının dumanlarının meydana getirdiği helezonların içinden para durumunu bir daha düşündü. Uzun bir muhasebeden sonra iyice anladı ki, zenginlik tanrısı Mamon, bütün yüksek zekâsına olağanüstü güçlerine karşın ona hiç gülümsememlş, yâr olmamıştı. Babasının ölümünden sonra çok kıt kanaat yaşadıklarını biliyordu. Okuduğu askeri okullarda, hep para sıkıntısı çekmişti. Harbiye eğitimi süresince mubassırların öğrencilere sattığı kitapları alacak parası olmadığından kendisine kitap satmaya gelen bu adamları acı bir mizah ve hiciv dolu azarlamalarla geri çeviriyor ve onlara: «Ben derslerimi yaptıktan sonra kitabı ne yapacağım!» diyordu. Yine Harbiye öğrencisiyken meyhanelere ya cebindeki son harçlık kırıntısını bırakıp çıkıyor ya da «barba»ya bir içimlik borç bırakıp ayrılmak zorunda kalıyordu. Şimdi, düşünüyordu da hâlâ paraya. Tanrı Mamon'un, Napolyon'un bunca öğüp durduğu paraya gereken önemi vermediğini anlıyordu! Mareşal Falkenhain ile Enver Paşa'ya kafa tutmak için istifayı» basıp Suriye cephesinden İstanbul'a gitmek istediğinde do cebinde bilet parasını karşılayacak harçlık yoktu. Hiç evlenmediğinden, kız kardeşi Makbule ile annesi Zübeyde'den başka da yakın kimsesi olmadığından her ay al-

dığı maaşı, kendisine ufak bir miktar ayırarak annesine veriyor ya da gönderiyordu.

Paranın ne korkunç bir silâh olduğunu iki yerde en çok anlamıştı: Birisi korkunç ve tehlikeli rakibi Enver Paşa'ya meydan okuyarak «istifayı» basıp İstanbul'a kaçtığı, Perapalas'a yan geldiği, bir de mütareke başladığından beri memleketi kurtarma ideali için teşkilât kurarak, adam kazanarak çalışmanın gerekliliğine inandığı zaman.

Alman kumandanların ve Enver Paşa'nın mantıksızlıklarına kızarak bir kenara çekildiği zamanlar onun sefalete düşmesini yalnız bir talihli olay önlemişti. Diyarbakır'da bulunduğu zamanlar, birçok cins kısrak ve aygırlar yetiştirmiş ve Arabistan cephesine nakledilince bu hayvanları da oraya götürmüştü. Ata büyük bir merak sardırmıştı. Gerçekten at soyunun en güzel örnekleri olan bu hayvanlar erbabınca bir hazineydi. Bu hayvanları daha önce isteyenler olduğu halde bir türlü satmaya kıyamamıştı. Ne var ki hem para sıkıntısı, hem de artık muttetiklerin partiyi yitireceğini anladığından bunların bir an önce paraya çevrilmesinin gerektiğine inanmıştı. Bir gün, bütün Arabistan'ın gerçek padişahlığını yapan dördüncü ordu kumandanı Sakallı Cemal Paşa'ya bu atları anlatmış ve bunları satmak istediğini söylemişti.

Mustafa Kemal, o zaman yedinci ordu kumandanı idi ise de bilfiil, yine bir ordu kumandanı olan Cemal Paşa'nın otoritesi altında bulunuyordu.

Cemal Paşa, atları görmüş, pek beğenmiş, bir de veterinerlerine göstererek gerçek hatlarını ve değerlerim öğrenmek istemişti. «Şimdilik bunların karşılığı olarak sana iki bin altın lira vereyim,» demiş ve atları kendi tavlasına çektirmişti. İşte, bu iki bin altın bir zaman Mustafa Kemal'i yüzünü kara çıkarmayacak biçimde geçindirmiş ve hayli zaman sonra bununla ilgili bir sürprizle de karşılaştırmıştı.

Cemal Paşa atları beş bin altına sattığım bildirerek Mustafa Kemal'e üç bin altın daha göndermişti. Cemal Paşa, bu üç bin altını hiç de göndermeyebilirdi. Şundan ki daha önce satış iki bin altınla kapanıp bitmişti.

Eğer bu atları Cemal Paşa satırı almasa ya da sattır masaydı, hiç de satılacakları yoktu. Atlar, pazarda, Mustafa Kemal de Halep'te daha önce tanıdığı ve şimdi de İstanbul'a taşınmış olan Fansa'ların Halep'teki evinde Konuk olarak bekliyordu. Atların kolayca satılmayışlarının temelli nedenleri vardı: Bir kez Türk subayların da bu «halisüddem» değerli atları satın alacak pd"a yoktu. Halep zenginlerinin ata meraklı oluşları da bir işe yaramıyordu. Seferberlik olduğundan bütün devletin işine yarayacak hayvanlar sahiplerinin elinden alınıyordu.

Üç bin altını getiren sürpriz de şöyle olmuştu: İstanbul'da menkûp olarak karanlık ve karamsar günler geçiren Mustafa Kemal, bir gün Bahriye Müsteşarı Vasıf Paşa'dan bir tezkere almıştı. Bu tezkereye bir de telgraf iliştirilmişti. Bu telgrafın altındaysa «Cemal Paşa» imzası okunuyordu: «Hayvanlarınızı beş bin liraya sattım, sizden çok ucuz almışım; üç bin lirasını nereye göndereyim?» Bu telgrafı alan Mustafa Kemal, Müsteşar Vasıf Paşa'nın yanına gitmiş ve ona: «Bu telgrafın mânâsını anlayamadım, demişti. Ben paşaya atlarımı iki bin liraya sattım, o beş bin liraya satmışsa üst tarafını bana vermeye mecbur değildir!».

Mustafa Kemal, her ne kadar bu parayı almak için nazlanmışsa da, Cemal Paşa, yine de bunu ona göndermekten geri durmamıştı.

Bu para Mustafa Kemal'e birçok teşebbüslerde yararlı olmuştu. Ancak bu paraya güvenerek herkesin şaşkına döndüğü «mütareke» günlerinde bir ideal, bir amaç uğrunda korkusuzca çalışabilmenin zevkini tatmıştı. Onun ne gibi büyük dâvalar peşinde koştuğunu sezen birçoklarınca ona para yardımları önerilmişse de o, bunlara hiç yanaşmamış ve bu önerileri çok küstahça bulmuştu.

İşte, İstanbul'a döndüğünden kozmopolit bir yer olan Perapalas Oteli'nin güzel bir dairesine bu para sayesinde bir prens gibi yerleşerek dostun ve düşmanın nabzını daha yakından yoklamaya çalışmış ve düşmanları için de en zehirli propagandaları yapmaktan çekinmemişti.

Bundan başka zenginlik tanrısı Mamon, bir kez de onun karakterinde bir gedik açmayı denemiş ve onun evine küçük sandıklar dolusu altın göndermişti. Mustafa Kemal, Türk Ordusunu sağnal bir İnek gibi kullanan Alman Generali Falkenhain'den gelen bu altınları, bir Türk paşasını satın almak amacıyla geldikleri için, zenginlik tanrısı Mamon'un suratına çarparcasına yine Falkenhain'e sert ve şakaya gelmez bir davranışla geri yollamıştı.

Şimdi, çok iyi hatırlıyordu; olay şöyle geçmişti: Bu, Mustafa Kemal'de çok acıklı bir anı olarak yaşıyordu ve her zaman da yaşayacak, sırası gelince de bunu bütün millete duyuracaktı. Olaylar, birbirini zincirleme şöyle kovalıyordu :

Mustafa Kemal, yedinci orduya iki kez kumandanlık etmişti. Yedinci orduyu da içine alan ordular grubu kumandanı General Falkenhain'di. İşte, bu orduya birinci kez kumanda ettiğinde grup kumandanıyla arasında önemli bir çekişme olmuştu: General Faikenhain'in yürütmek istediği kimi usul ve davranışlar, Mustafa Kemal'in adamakıllı canını sıkıyordu. Çünkü bunları Türkiye'nin gerek iç siyaseti, gerekse askerlik bakımından hiç de uygun bulmuyordu. İşte, bu görüş ayrılığı ve aykırılığı aralarında önemli bir tartışmaya ve sonra çekişmeye sebep olmuş ve bu, daha yüksek makamlara da duyurulmuştu.

Mustafa Kemal, inandığı memleket ve askerlik sorunlarına çok önem verdiğinden susmayı kendine yedirememişti. Bütün usul, kural ve düzen denen tahta çerçeveleri çizmeleri altında çiğnemiş ve artık gözleri karardığından gelecek bütün belâlara göğüs germeyi göze alarak kendi kendini ordu kumandanlığından affetmiş, daha da ileri giderek kolordu kumandanlarından Ali Rıza Paşa'yı yerine vekil atamış ve görevine son vermişti. Bunu da hemen büyük makamlara bildirmişti. Bu yenilir, yutulur bir olup-bitti değildi.

Bunun üzerine General Faikenhain'in etekled tutuşmuş ve özel bir mektupla bundan vazgeçmesi için yalvarmış, başkumandan vekili Enver Paşa ile dördüncü or-

du kumandanı Cemal Paşa onları da dostça barıştırmak ve uzlaştırmak İçin uğraşmışlardı.

Mustafa Kemal, bunun üzerine daha da büyük bir acı duymuştu; şundan ki bu liderler, hâlâ tehlikeli ve korkunç durumu görmemiş, anlamamış görünüyorlardı. Kimbllır, belki de biliyorlardı da bunu tilkice saklamaya çalışıyorlardı: Herhalde ellerinden başka bir şey gelmiyordu.

Mustafa Kemal, bundan sonra, içinde yaşadığı ortamda «tahripkâr» etkiler yapan bir çalışma tarzı tutturmuştu. Bunun üzerine Enver Paşa ile Falkenhain, bu korkunç etkisini biraz olsun azaltabilmek için onu tutup merkezi Diyarbakır'da bulunan ikinci ordu kumandanlığına gönderdiler. Mustafa Kemal'in kafası adamakıllı kızmıştı. Sudan bazı nedenler ileri sürerek bunu da reddetti.

Onlar da bu kez onu «bir ay kadar mezun» saydılar; böylece de bir psikoloji oyunu yapmak istiyorlar, onun ileri sürdüğü fikirlerin pek önemi olmayan basit şeyler olduğunu göstermeye çalışıyorlardı.

İşte Mustafa Kemal, ordunun alikıran baş kesenlerine karşı baş kaldırdığı bu anlarda cebinde istanbul'a dek gidebilecek bir bilet parasının bulunmadığını bile bilmiyordu. Soy atlarını kıyarak bu yol parası için satmak zorunda kaldı.

Onun bu para sıkıntısını yakından bilen General Falkenhain, yıldırım ordusu kumandanlığını kabul edip İstanbul'dan Halep'e gideceği zaman Mustafa Kemal'e, zen ginlik tanrısı Mamon'un İşaretiyle birkaç küçük sandık dolusu altın göndermiş, yukarıda da söylediğimiz gibi onu kendi dâvası uğruna satın almaya kalkmıştı.

Mustafa Kemal'in Halep'e yollanacağı günün gecesiydi. Falkenhain karargâhında çalışan bir Türk kurmay subayının yanı sıra bir genç Alman subayı Akaretler'dekl 76 numaralı eve gitmişti: Bu genç Alman subayı, Falkenhaln'den Mustafa Kemal'e ufak tefek kimi hediyeler getirmişti. Bu hediyeler, ufak ve zarif sandıklar içinde bulunuyordu. Mustafa Kemal, getirilen sandıkları kendilerini kabul ettiği odaya getirmelerini emretti. Salon kapısının

yanına ufacık sandıkları yerleştirdiler.

Alman subayı:

— Paşam, İstanbul'dan ayrılıyorsunuz, size yolculuk için Mareşal Falkenhaln'ce biraz altın gönderilmiştir.

Mustafa Kemal, hiç kimseye ihtiyaç içinde olduğunu söylemiş, dert yanmış değildi. Bunun için bu altınların ordunun ihtiyacına sarfedilmesi için gönderildiğini sanmıştı. Bunun için de tercümanlık yapan Türk subayına :

— Bu sandıklar bana yanlış geldi, ordunun levazım dairesine gönderilmek lâzımdı; benim için fazla külfettir) dedi.

Tercüman, bu sözleri Alman subayına tercüme edince, o hemen :

— Efendim, o da başka! diye karşılık verdi.

Mustafa Kemal, Türk subayına :

— Paranın miktarını bu zabitten iyi tahkik et, huzurunda alındığına dair bir senet yaz, ver imza edeyim! dedi.

Türk subayı hemencecik, onun emrini yerine getirmişti, yalnız, Almcn subayı, imzalı senedi kabul etmek istemiyordu. Mustafa Kemal, yine:

— Bu subay bilmiyor, dedi, senedi alsın ve Mareşale versin ve siz de bu paraları gelip alması için levazım reisine haber gönderiniz.

Bu sandıklar levazım dairesine gitmiş, Mustafa Kemal'in bunlara karşılık verdiği senet de Falkenhain'in gizil dosyasında birkaç ay kalmış ve birbirini bekleyip durmuşlardı.

İşte. Mustafa Kemal, yedinci ordu kumandanlığından kendini affettikten sonra kumandan vekili olarak bıraktığı Ali Rıza Paşa'ya bu sandıkları teslim etmiş, kendisinden aldığı senedi de o zamanki yaverlerinden Cevat Abbas ve Salih beylere vermiş, kendilerine de şunları emretmişti j

— Hemen Falkenhain'in karargâhına gideceksiniz, bizzat kendisini görüp bu senedi vereceksiniz ve benim kendi nezdinde bulunan senedimi alacaksınız.

Yaverler Falkenhain'i görebilmek için çok güçlük çekmişler, onun emirlerini harfi harfine yapmışlardı. Sonra gelerek :

— Müşir Falkenhain size böyle bir para vermiş olduğunu hatırlamıyor ve bu para İçin sizin imzanızı havi hiç bir vesikanın kendisinde mevcut olduğunu bilmiyor. Binaenaleyh Ali Rıza Paşa imzalı senedi de kabul etmiyor, demişler, o da onlara tekrar şunları emretmişti:

— Şimdi size çok ciddî emrediyorum. İkiniz tekrar Falkenhain'in odasına gireceksiniz ve diyeceksiniz ki, verdiğiniz altınlar olduğu gibi mahfuzdur; buna mukabil size senet verilmiştir. Senet olmadığını iddia etmek altınların varlığını değiştirmez.

Vesikayı kaybetmiş olabilirsiniz. O halde verdiğiniz altınları size iade edeceğiz. Aldığınıza dair bize senet veriniz. Ve diyeceksiniz ki, bizi buraya gönderen kumandanın altın mukabili memleket menfaatleri hakkında müsamaha gösterecek insanlardan olmadığını çoktan öğrenmeliydiniz. Hâlâ bunda tereddüdünüz varsa kumandanımız bunu size ve efkârı umumiyeye daha başka türlü dahi ispat edebilir. Paralarınız duruyor, fakat, bu paralardan daha çok kıymetli olan Mustafa Kemal imzası sizde kalamaz ve müspet netice almadıkça karşıma gelmiyeceksiniz.

Onun emir verdiği arkadaşlar grup kumandanı Falkenhain'! tanıyan kimseler değildi, yalnız, Mustafa Kemal'i çok iyi tanıyorlardı. Onun için bir saat sonra Falkenhain'in elinden onun imzasını taşıyan kâğıt parasını alıp geri dönmüşlerdi.

İşte. zenginlik ve para tanrısı Mamon, istifa eden Mustafa Kemal'in tren parası olmadığı en tehlikeli anı seçmiş olduğu halde onu tuzağa düşürememişti. Küçük zarif sandıkçıkların içindeki ışıl ışıl altınlar yeniden Mareşal Falkenhain'in kasasına dönerken Mamon, Mustafa Kemal'den öç almaya and İçmiş ve ileride ona başka bir oyun oynamaya karar vermişti. İşte, sevkiyatçı Binbaşı Ali Rıza beyi salt bu yüzden Mustafa Kemal'in karşısına çıkarmış ve ona kötü bir oyun oynamıştı. Cevat Abbas beyin dört aydır arkasından koşup durduğu o ana sütü gibi helâl Daracıklar, işte bu yüzden gitmişti ve hikâyesi de şöyleydi:

Ali Rıza bey. büyük savaşın en civcivli zamanlarında bjle Cevat Abbas'ı gördükçe Mustafa Kemal için birkaç övücü söz söylemeden edemezdi. Elbette bu sözler de Mustafa Kemal'in kulağına iletildiğinden onda pek az tanıdığı bu eski sınıf arkadaşına karşı güven ve sempati uyandırdı. Mütareke yılları gelip çatınca sevkiyatçı Rıza bey de tabiî çok değer verdiği eski sınıf arkadaşının yanına ve arkadaşları arasına sokulmakta gecikmemişti. Ali Rıza Bey, Mustafa Kemal için tükenmez bir fedakârlık ve sempati kaynağı haline gelmişti. Mustafa Kemal, onu her gün yanında görmek ihtiyacını dahi duymaya başlamıştı. O, alan ve isteyen değil, her zaman kendinden bir şeyler bağışlayan bir insan, bunun için de her zaman aranan bir insan olarak görülüyor ve seviliyordu. Mustafa Kemal, onunla İstanbul'un bir çok yerlerinde başbaşa görülmekten hiç tedirgin olmuyordu.

Yalnız, Ali Rıza bey, ilk güzel etkiyi Cevat Abbas üzerinde yapmış, bu yumuşak basamaktan kolayca Mustafa Kemal'in yanına dek tırmanmıştı. Mustafa Kemal ile birkaç kez görüşen bu eski arkadaş, onu da Cevat Abbas gibi fethetmekte gecikmemişti.

Ayan Reisi Ahmet Rıza beyle Mustafa Kemal'in görüşmesini o sağlamıştı. Ali Rıza bey, Mustafa Kemal'in dinamizminin hangi alanda işlediğini bildiğinden ona her gün İstanbul'da çalışan bir çok minimini idealist yurtsever gruplarından haber getiriyordu. Yalnız söyiemekle kalmıyor, bu\grupların şimdiden onun emrine girmelerinin çok gerekli olduğu üzerinde de duruyordu. Bu grupların başında da, yine Rıza beyin söylediğine göre çok değerli sivil bir adam vardı. Bu liderle Mustafa Kemal'in tanışmaları mutlaka gerekiyordu.

Mustafa Kemal, her zerresinden güven taşan bu eski Harbiyell arkadaşının önerisini sevinçle kabul etti. O zaman, henüz Halepli Fansa ailesinin evinde konuk bulunuyordu. Bunun için, sivil liderle Mustafa Kemal'in görüşmesi bu evde olmuştu.

«Bay Ali Rıza'nın salık verdiği bu zat, kır atlar koşulmuş bir saltanat arabasına benzeyen lândosu İle ge-

ce karanlığında» görüşmeye gelmişti. Kılık kıyafeti düzgün ve temizdi. Nazik ve alçak gönüllü görünüyordu. Yalnız, her sözünün başında «meremet» (merhamet) buyurunuz» diye bir başlangıç yapıyordu. Böylece de nice duygulu ve derin zekâlı bir adam hali yaratmakta gecikmemişti.

Bu adam, artık Mustafa Kemal'in hemen hemen her günkü konukları arasına* girmiş gibiydi. Hep memleket dertlerinden, yapılması gereken işlerden konuşuyor, bağrı yanık bir yurtsever olduğunu her haliyle gösteriyordu. Bu yurtsever adam, bir gün yanında ak sakallı bir kişi ile çıkageldi. Yalnız, Mustafa Kemal'den bu kişinin gelmesi için daha önce müsaade alınmıştı.

Yeni konuk, ilk konuğun beraber çalışmakta olduğu siyasî grubun reisiydi. Aynı zamanda Sultan Vahidettin'in de yakın ahbabı olan bu molla, demek ki birçok yurtsever gibi İki yüzlü bir rol oynamak zorunda kalıyordu. Bu, Mustafa Kemal'in başından da geçtiği için inanılmayacak bir yanı yoktu. Oysa molla kayınbabasından başkası değildi.

Mustafa Kemal, ihtilâlci çalışmalarına daha çok hız ve genişlik vermek için Şişli'deki eve taşınmıştı. Yeni dostlar, başlarında Rıza bey olduğu halde, Mustafa Kemal'in çevresinde sıkı bir halka meydana getirmişlerdi.

Adam, kır atlar koşulmuş muhteşem lândosu ile haftada birkaç kez Şişli'deki yeni evin önünde duruyor, ve büyük bir azametle arabasından inerek merdivenleri tırmanıyordu. Bu kez, Ali Fethi bey de bu zengin ve önemli yurtseverle tanıştırılmıştı. Zaten o günlerde, Mustafa Kemal'in en çok gizli gizil konuşup görüştüğü ve dertleştiği arkadaşı AH Fethi beydi ve her zaman yanındaydı.

Fethi bey de bu adamı tanıdıktan sonra ona kanı kaynamıştı; o da Rıza bey gibi sempatik, fedakâr ve yurtseverdi. Konuşurken ağzından bal akıyordu.

Az zaman içinde çok güvendikleri bu iki adamdan, yani Ali Rıza beyle yeni lândolu konuktan, gerek Mustafa Kemal, gerekse Fethi bey kuşkulanmaya başlamışlardı. Yalnız, bu kuşku az zamanda silinmişti. Yeni konuğq

ikarşı duyulmaya başlanan Kuşkuyu ve güvensizliği Ali Rıza beyin birkaç büyülü sözü silmeye, yitirmeye yetmişti.

Bir gün, Ali Rıza bey, Mustafa Kemal'in evine yalnız tbaşına gelmişti. Evde Mustafa Kemal'den başka Fethi beyle yaver Cevat Abbas bey de vardı. Yukarıdaki salonda oturmuş konuşuyorlardı. Birdenbire Ali Rıza bey. onlara üçünü de derinden ilgilendiren bir soru sormuştu :

— Peki, bütün bu işlerin başarılması İçin her şeyden >önce sizlerin geçim derdinden uzak olmanız gerekmez mi? Paranız var mı? Geçiminizi sağlayacak paranız yoksa rahat bir kafa ile çalışamazsınız!

Mustafa Kemal ile Fethi bey ona :

— Paramız yok, ama, bugüne kadar böyle bir şey düşünemedik, diye karşılık verdi.

Ali Rıza bey:

— Bu doğru değildir, dedi, her şeyden evvel bulunduğunuz pozisyonun gerektirdiklerini yapmak zorundasınız. Ben, sizin geçiminizi sağlayacak parayı bulmaya çalışacağım; ancak bu para ile gönlünüz rahat olarak çalışabilirsiniz. Yalnız, size tanıştırdığım arkadaşımı bu işte sizlere yardım için kandırabilmeliyim. Bununla beraber bu gibi işler onun için önemsizdir.

Zengin bir zattır. Aydan aya koyacağınız bir sermayeyi işletir ve gelirini size vermesini sağlamak için var kuvvetimle çalışırım.

Benim de sizlere böylece hiç olmazsa nâçiz bir hizmetim olsun.

Mustafa Kemal ile Ali Fethi bey bu ara bakışmışlar ve gözleriyle anlaşmışlardı. Onların bu gözleriyle anlaşmasını kaçırmayan Cevat Abbas, bu işin akıllarına yatmış • olduğunu anlamıştı.

Sonra yine ikisi birden :

— Nasıl? diye sordular.

— Evet. meselâ, bir liranız ayda bir Ura getirebilir: <Cünkü. dediğim zat izmir'le zeytinyağı, incir, üzüm üzerinde geniş bir mikyasta İş yapmaktadır. Bu devir İçine '.girecek sermayenizde sizlere her ay yüzde yüz kâr geti-

rlr. Bunun için geçim korkunuz tamamiyle ortadan kalkar.

Olgun iki insan örneği olan Mustafa Kemal ile Fethi bey de Ali Rıza beyin zengin arkadaşına olan güvenine ortak oldular.

Yaver Cevat Abbas da onlar ne yaparsa yapmaya karar verdi; onun için bu zorunluluk gibi bir şeydi.

Bu kez, Ali Rıza beyin dışındaki üç kişi gözleriyle konuşarak anlaşmışlar ve birbirlerine «evet!» demişlerdi.

Şimdi, yalnız bir şey kalıyordu. Parayı nereden bulacaklardı?. Bu para, ne kadar olacaktı?..

Bu güç sorunu da - Allah razı olsun - yine Ali Rıza bey çözümlemişti:

— Paşam, sen beş-on bin lira, Fethi bey de arzu ederse yine bir o kadar, Cevat da bin lira koyarsanız ben arkadaşımın gönlünü yaparım.

Bu sayı üçünü de ferahlatmıştı. Hepsi de bu sayıyı uygun bulmuştu.

Yalnız, şimdi bir tek üzüntüleri kalmıştı:

Ya bu parayı bulamazlarsa*

Mustafa Kemal: v

— Annemde biraz para olacak, yoklayayım, dedi, çünkü. Cemâl Paşa'nın gönderdiği beş bin altın henüz erimemişti. Onun ihtilâlcilik cesaretini besleyen sihirli kaynak buydu.

Fethi bey de bu parayı ödünç olarak bulabileceğine güveniyordu.

Yalnız, bu arada kimse Cevat Abbas'ın üzüntüsünü görebilecek durumda değildi. Para bulamamak belkisi karşısında terliyordu.

Ne var ki bu anlatılan ticaret usulünde öyle çok kâr adanıyordu ki, bu onun para bulamamak üzerindeki umutsuzluğunu yeniyordu.

Şimdilik elinde dört yüz lira kadar bir parası vardı ki bunu karagün dostu olarak kıskançlıkla bir kenarda saklıyordu. Bu parayı kendi malı olan iki binek atını satarak elde etmişti. Bu parayı ortaya koymayı göze alsa bile geriye altı yüz lira kalıyordu ki, onu bulabileceğini aklı kesmiyordu. Ali Rıza bey. bu üç kafadarın ağızlanna

birer parmak bal çalarak yarın yine görüşmek üzere yanlarından ayrılıp gitmişti. İyi kalpli dost, çekilip gittikten sonra, geri kalanlar saatlerce bulunacak sermaye ve gelecek kâr üzerinde uzun uzadıya konuşmuşlar, çare araırtışlardı. Cevat Abbas, her ay kendisine bin lira getirecek olan bin lira sermayeyi bulmak kaygusu ile hemen izin alarak evine yollanmıştı. Dört yüz liranın üstünü borç harç bütünleyecekti. Olsa olsa birinci ay sıkıntı çekecek, ikinci ay sermayeyi sahiplerine ödeyip feraha çıkacaktı. Gelen kâr da bundan sonra sermayesi olacaktı.

O gece ne kadar yakın tanıdık, bildik varsa hepsini dolaşmış, sermayeyi bütünlemişti.

Ne var ki, bula bula ancak dört yüz lira bulabilmiş ve sihirli ticaret işine bununla katılmayı kararlaştırmıştı.

Ertesi gün, Mustafa Kemal, annesinden beş bin lirayı denkleştirmiş. Fethi bey ise aynı parayı borç olarak bulmuştu. Cevat Abbas da sekiz yüz lirasını bir zarfa koyarak iç cebine sokmuş ve düğmesini de sımsıkı iliklemişti. Üçü birden Mustafa Kemal'in üstü açık eski hırıltılı, homurtulu Mersedes arabasına binmişler, «alicenap» ve zengin adamın yazıhanesinin kapısında durmuşlardı. Şirketin direktörü, onları ciddî bir yüzle karşılamış, birer maroken koltuğa buyur ederek onlara dondurma ikram etmişti.

Sonra sözü Ali Rıza bey arkadaşının «delâletine getirerek tatlı tatlı konuşmuş ve üç zarf dolusu parayı alıp zaten açık duran çelik kasaya atıvermiştl. Bu, öyle bir atış ki «bu kadar küçük bir para, bu zahmete değer mi?» demek istiyordu.

Artık, on bin sekiz yüz lira, bu temiz ve helâl paracıklar, onların değildi.

İşin tuhafına bakınız ki ne bu zengin şirket direktör rü onlara bu paralar karşılığında bir senet vermeyi düşünmüş, ne de onlar bu «muhterem» ve «iyiliksever» adamdan bunu isteyebilmeyl akıllarına getirmişlerdi.

Adamın tatlı dilleri ve gelecek sarı altınların şıngırtısı ve müziğiyle yine eski Mersedes otomobile binmişler ve oradan ayrılmışlardı. Artık, üç kafadar da geçim der-

dinin ortadan kalktığına inanarak günlerin altın teşbihini çekmeye başlamışlardı. Birinci ay dolduğunda üçü de her an kapılarını çalacak, pencerelerini tıkırdatacak altınların güler yüzüyle karşılaşmayı bekliyorlardı. Ay geçip de ikinci ay dolunca yüreklerine ilk kuşku kurdu düşmüşse do yine umutları sersemlememişti. İkinci ayın sonuna doğru Cevat Abbas beyin ticaret durumunu telefonla sorması uygun görülmüştü. Zengin tacirin telefonda anlattığına göre incir, üzüm vb. ürünler, birinci ayda İstanbul'a gelmiş, piyasa çok düşük olduğundan satılamamış, Odesa'ya gönderilmişti.

Aksilik bu ya, o günlerde de Odesa'yı Kızılordu işgal etmiş bulunduğundan mallar karaya çıkarılamamış, Köstence'ye gönderilmişti.

Şirket müdürünün büyük güvenle bildirdiğine göre «hamdolsun yeni tacirler, hiçbir zarara uğramış değillerdi.»

Üç yeni tacirin sermaye ve kârı, yine Karadeniz'in kurşunî dalgaları üzerinde dolaşıp durmuştu. Üç yeni tacir, artık sermayelerinin de tehlikeye düştüğünü anlaı gibi olmuşlardı. Bal gibi dolandırılmışlarsa da, bunu uzun zaman ne kendi kendilerine, ne de başkalarına söyleyebilmişlerdi.

Şimdiyse tacirlerden Ali Fethi Bey. Bekirağa Bölüğü'nde yatıyor ve her an bir Malta yolculuğu bekliyordu. Mustafa Kemal de müfettiş olarak Anadolu'ya geçeceğinden şirketin direktörü derin bir soluk almaya hazırlanırken bir gün Galata köprüsü üzerinde Cevat Abbas tarafından kıstırılmıştı. Genç asker hırsından az kalsın herifi kaldırıp denize fırlatıyordu. Zor belâ sermayesinin dört yüz lirasını kurtarabildi. Mustafa Kemal ve Fethi bey için de bu meşhur incir ve üzüm şirketi direktöründen bir gazete kâğıdı parçasından daha çok değeri olmayan iki senet, iki kâğıt parçası alındı.

v Mustafa Kemal, yapmış olduğu bu ilginç ticareti ömrü oldukça unutmayacak ve zaman zaman anıp gülerek anlatacaktı.

Zenginlik tanrısı Mamon, idealistlere sık sık böyle

oyunlar oynamaktan hoşlandığını bir kez daha göstermişti.

ALTIN KURŞUNLAR

Türkler öldür ütebilir, fakat yenilemezler.

Napoleon

Sokaklarda üçer beşer kişilik topluluklar olarak dolaşan gençler, tellâlların bağırışlarını andırırcasına, evlerin pencerelerine bakarak şöyle bağırıyorlardı:

— Vatanını seven Yahudi mezarlığına, maşatlığa gelsin)

Şimdiki Bahribaba parkı, o zaman Yahudi mezarlığıydı. Üzerindeki Tabelâda «Hukuku Beşer — (İnsan Hakları) gazetesi» yazılı bir kapıdan soluk soluğa uzun boylu, kara yağız, yakışıklı, otuz yaşlarında bir adam fırladı:

Hemen önünden bağırarak geçen dağınık saçlı ve heyecanlı bir gencin kolundan yakaladı ve ona bir kucak Hukuku Beşer gazetesi verdi:

— Al şunları, önüne gelene ver, dedi.

Sultanî öğrencisi olduğu anlaşılan genç, gazeteleri yüklenip uzaklaştı.

Genç adam, giden delikanlının arkasından bir dakika dalgın ve düşünceli baktı.

Denizden ıslanarak gelen tatlı bir meltem, yüzünü okşayarak ve ciğerlerini doldurarak sokak boyunca geçip gidiyordu. Güzel bir Mayıs akşamı izmir'in bütün göklerini ve havasını pembe bir buğu ile doldurmuştu.

Kırlangıçlar, son sineklerin peşinde çığlıklar atarak havayı bir baştan bir başa biçiyorlardı.

Genç adam, kafasını kaldırarak Kümülüs bulutlarıyla örtülü gökyüzüne baktı: Doğa yine eski kaygusuz doğaydı. Yalnız, insanlar tedirgindi; yalnız o, tedirgindi, ömrünün en önemli olaylarından birini belki en önemlisini yaşamak üzereydi. Gerçi bu olay. doğada, kuşların çığ-

lıklartndan bulutların köpürerek pembe mermer hamuru* gibi kaynayışından hiçbir şey değiştirmeyecekti. Ne var ki bu. ömrünün en büyük sesi olarak vatanın esir ufukları üzerinde kimbilir belki de bütün yeryüzünde çın çın ötecek bir yankı bırakacaktı.

Bir zamandanberi çıkardığı «Hukuku Beşer» gazetesini bütün Türkiye'de bilen kaç kişi vardı?

«Hukuku Beşer» gazetesi, Osmanlı sulh ve selâmet kurumunun sözcülüğünü yapıyordu. Batı milletleri, örneğin, Fransızlar, bütün dünya milletlerine insan haklarını öğrettikten sonra şimdi de onları çiğneyerek esir milletlerin topraklarında ilerliyorlardı.

O, gazetesinde bu insan haklarının korunmasını ne şaşkınlık içerisinde yüzen kendi yurttaşlarına, kendi millettaşlarına, ne de demir çizmell hürriyet ve hak çiğneyicilerine duyurabilmişti. Yalnız, bir nihilist gibi, bir anarşist gibi, bir bomba demeti gibi hürriyet çiğneylcllerinln üzerine atılınca kopacak bütün gürültüyü sağır kulaklar bile işitebilecekti. Dünya savaşından önce Balkanlar'da İngiltere uğruna propaganda gezileri yapan gazeteci Bakton kardeşleri Romanya'nın merkezinde bombayla selâmladığında çıkan dumanı herkes görmüş ve kopan gürültüyü bütün dünya işitmişti.

Osman Nevres, 1304 de Selanik'te doğmuştu. Babası Hasan Tahsin Recepti. Annesi Ayşe ile bir ağabeysi ve iki kız kardeşi hâlâ yaşıyordu. Nevres, lise eğitimini Selanik'teki Feyziye Lisesi'nde bitirerek İstanbul'a gelmiş ve Şamlı Mehmet efendi mağazasında çalışan babasının yanında kalmıştı. Meşrutiyetin İlânı üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giren Osman Nevres, Talât Paşa'nın sivil muhafızı «Şefko» aracılığıyla sivil muhafız olmuştu. Bütün isteği, Avrupa Üniversitelerinden birine kapağı atmak ve eğitimini bütünlemektl. Ne "yazık ki babasının aldığı üç beş kuruş, onun bu hevesini gerçekleştirmeye yetecek takatte değildi.

En sonra Devlet sınavını kazandı ve bir arkadaşıyla ağabeysinin verdikleri on Napolyon altınını cebine indirerek Paris'e yollandı ve orada Siyasal Bilgiler Akademisi'-

'ine yerleşti. Üniversiteyi bitirerek istanbul'a döndüğünde Balkanlar kaynamaya başlamıştı. Amansız iki Türk düşmanı, iki İngiliz, Baxton kardeşler Bclkanlar'da büyük bir propaganda gezisine çıkmıştı.

Osman Nevres, bunları yola getirmek için Talât Paşa ile İsmail Canbolat beye baş vurdu. Sofya'da yapılacak olan suikastı Sofya Ataşemiliteri Mustafa Kemal, doğru bulmayarak Romanya'da yapılmasını salıkladı. Osman Nevres, Bulgaristan'dan Türkiye'ye dönerek burdan bir taka ile Romanya'ya geçti. Bükreş'te Baxton'lar ona hakaret dolu bir karşılık verdiler. «Bizim barbar Türklerle konuşacak hiçbir şeyimiz yok,» dediler. Bunun üzerine Nevres işin barışçı bir yolda çözülemeyeceğini anlamıştı. İkisini de ağırca yaralayarak Romen Adliyesinden 10 yıl hapis cezası yedi. Birinci Dünya Savaşı içinde Türk ordusu Bükreş'e girince kurtularak yurda döndü. Ne var ki bu kez de veremin kara pençesinde inlemeye başlamıştı. Zindan hayatında bu korkunç hastalık onu pençesine geçirmişti. Talât Paşa'nın yardımıyla tedavi edilmek üzere isviçre'ye gönderildi. Osman Nevres, İsviçre'ye tedaviye-giderken babasının nüfus kağıdıyla pasaport almak zorunda kaldığından Hasan Tahsin Recep adı sonradan üzerinde kaldı.

Göğsünün sıkıştığını duymuştu. Geniş bir soluk aldı. Kollarını açıp kapayarak bir iki jimnastik davranışı yaptı, sonra yine idarehaneye girdi.

Tahta sandalyeye oturdu. Masanın gözünü çekti. Kar .makarışık atılmış müsveddelerin ve başka yazılı kâğıtların üzerinde yatan kocaman bir tabancanın namlusu parladı. Sinirli, bir davranışla tabancayı aldı, emniyetini yoklayarak kurşunlarını birer birer çıkardı. Muayene etti. Tetiğe dokundu, bir kaç kez «çıt» diye sesler işitildi. Tabanca iyi işliyordu. Kurşunları yeniden tabancaya sürdü. Emniyeti kapadı ve onu beline taktığı kılıfa güzelce yerleştirdi.

Sonra elini çekmecenin daha gerisine sokarak kaplumbuğa yavrusuna benzeyen bir ingiliz bombası çıkar-

dı ve bunu da mendiline sararak ceketinin dış cebine koydu.

— Ne yazıkl diye söylendi. Voltaire'in. Rousseau'nun. Didererot'nun bize öğrettiği insan haklarını korumak için belindeki şu tabanca ile cebindeki bombadan başka koruyacak bir silâhı yoktu.

Kordonboyu'na doğru yürüdü; serin bir inbat rüzgârı dalgaları kıyıya çarpıyor, yer yer masmavi ışıktan yakamozlar yapan çırpıntılı sular sürekli bir şıpırtı çıkarıyordu. Rumların daha sık «oturduğu yana baktı ve kulak verdi. Orda gitarlar bu akşam pek şen saatler yaratıyordu. Sevinçli gülüşleri, isterik bir hırçınlıkla titreyen genç Rum kızları ve kadınları Bakûs ayinlerinin içkili tazelen gibi coşkundular.

Buna karşılık Türk mahalleleri al karıları basmış lohusalar gibi korkunç bir karadüş içindeydiler. Müzik ve şarkılar susmuştu.

Genç adam, tedirgindi. Her an tabancasına el atmaya ve içindeki kurşunları boşaltmaya hazır bir ruh hali içindeydi. Ömrünün hem en umutsuz, en karanlık, hem de en kararlı gecesini yaşıyordu. Bunu biliyordu. Yarın düşman askerleri rıhtıma çıkınca şimdi kılıfında uyuyan ve susan uzun menzilli tabancası konuşacak ve belki de birkaç düşman askerinin canını yakacaktı. Ne var ki onun için öldürmek, sorun değildi. Bu, yalnız, şehrin, vatanın İşgalini protesto için yapılacaktı. Şimdiye dek yapılmış olan bütün teşebbüsler boşa gitmişti.

izmir'in Yunanlılara işgal ettirileceği haberini birçok izmirli oydın yurttaşı gibi o da çoktan almıştı. «Hukuku Beşer» gazetesinin sayfalarında bomba gibi yazılar patlatmıştı.

izmirli aydınlar, gerçekten de boş durmamışlardı, işgal haberleri doğruya benzemeye başlayınca 22 Mart 1919 da Beyler Sokağı'nda Millî Sinema salonunda büyük ve coşkun bir toplantı yapılmıştı: Aydınlar ve Balıkesir şehir ve kasabalarından tam 37 müftü, 37 belediye reisi ve pek çok yurttaş bu kongrede hazır bulunmuştu. Osman Nevres de bunlar arasındaydı. Bu kongreyi yapan «İz-

mir Müdafaayı Hukuk Cemiyeti» idi. Cemiyetin genel sekreteri Cami bey (Baykut), toplantıda coşturucu bir nutuk söylemiş ve «fiilen» işgale karşı gelinmesi üzerinde durmuştu. İşgalin bir «hâdlse»ye sebep olacağını anlatan bir muhtıra kaleme alınarak bütün itilâf devletleri temsilcilerine birer suret gönderilmişti.

Hepsi boşunaydı. İşte, beklenen felâket, amansız bir çığ gibi yuvarlanarak geliyordu.

Osman Nevres, ellerini pantolonunun ceplerine sokarak Türk mahallelerinden birinin sokağına daldı. Karanlıkla beraber, el ayak çekileceğine tersine sokaklar insanlarla kaynamaya başlamıştı. Hepsi de gençti. Genç esnaf ve işçi çocukları, Sultanî öğrencileri, kalabalık sıralar halinde acıklı ve gürbüz sesleriyle «tekbir» getirerek sokaklardan geçiyorlardı.

Liderleri sadece yurtseverlik coşkunluğu idL Günlük ekmeği peşinde felâketten şimdiye dek haber a'lamamış hemşehriler, sokağa fırlıyor ve şaşkınlıktan büyümüş gözlerini, açılmış ağızları ve yüzlerinin sarkmış çizgileriyle donup kalıyorlardı.

Genç adam, bu başsız ve yurtsever hemşehri yığınlarına baş bulmak için aylardır uğraşanlpr arasındaydı. Ne var ki, bu iş başarılamamıştı; bir baş bulunamamıştı.

Sokaklarda İnsanın tüylerini ürperten tekbir sesleri arasında hâlâ «vatanını seven Yahudi mezarlığına gel- «İnl» haykırışları İşitiliyordu.

Osman Nevres, çaresizlikten çılgına dönen binlerce genç insanın seline kapılmış yürüyordu. Bu kaynaşma hoşuna gitmiyor değildi. Bundan kuvvet alıyordu. Ne yazık ki «tecrübe ve silâh» bunlardan çok uzaklardaydı; asıl yurdu kurtaracak da onlardı.

«Zavallı çocuklar, diye söylendi, bilmiyorlar ki, tekbir getirerek dolaştıkları şu anda bile düşman şehri işgal edebilir.»

Onun böyle düşünmekte hakkı vardı, iyi haber alan kaynaklardan sızan habere göre İşgal ya 14 Mayıs gecesi 6aat 20 de ya da 15 Mayıs sabahı yapılacaktı.

Millet, akın akın maşatlığa doğru giderken o, yolu-

nu Kordonboyu'na çevirdi. Şundan ki, düşman, dendiği gibi şu sırada karaya asker dökebilirdi. En uygun zaman da bu andı; bütün İzmir büyük bir şaşkınlık ve kararsızlık içinde yüzüyordu.

Aylardır dillerde dolaşan işgal haberi, işte en sonra gerçekleşmek üzereydi ve bunu önleyecek hiç bir kuvvet de görünürlerde yoktu.

Genç adam, ayaklarının yorgunluktan artık daha ileri gitmediğini anlayarak önünden atlı tramvaylar geçen bir kahvenin dışarıdaki iskemlelerinden birine çöktü. Kulakları hep kirişteydi. O biliyordu: Yurt sevgisi ile ruhları kaynayıp duran/vuruşmak için ufacık bir işaret bekleyen bu halkı durduran nedenleri çok iyi biliyordu: İzmir Valisi Kambur İzzet ile On Yedinci Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa, İstanbul hükümetinin ihanetini destekliyorlardı. Vali, «Hiç bir hadise çıkmayacaktır!» diye efendilerine ve efendilerinin Avrupalı efendilerine söz vermişti.

Ali Nadir Paşa'dan önce kolordu kumandanı ve vali vekili olan Nurettin Paşa, ayrılmadan önce gazetelere şöyle bildiride bulunmuştu: «Yunanlıların yapacakları bir çikafma hareketi kan dökülmesini intaç edecektir.»

Bu yiğitçe söz, İzmirlilerin yüreklerine biraz soğuk su serpmişti. Ne yazık ki, İstanbul, hemen bu yiğit paşayı ordan almış ve onun yerine tam kendileri gibi düşünen «Nigehbancı» Ali Nadir Paşa'yı göndermişti. Nurettin Paşa'nın İzmir'i kolay kolay işgal ettirmeyeceği önemli bir «hâdise» çıkaracağı meydandaydı. İzmir'in tepelerinde Türk topları ve Kordonboyu'nda Türk silâhları patlayınca iş temelli sarpa saracaktı. Böylece de işler bozulacaktı. Mondros bırakışmasında İzmir'in işgali de düşünülmüş ve bu işin tereyağından kıl çeker gibi gürültüsüz patırtısızca yani «hâdisesiz» olması kararlaştırılmıştı. Keçi sakallı Venizelos efendilerine böyle söz vermişti.

İzmirliler, şehrin Yunanlılara verileceğini İlk işittikleri gündenberl tedirgindiler, her an bu felâketle karşılaşacaklarını düşünerek kaygutu günler yaşıyorlardı. Artık, güzel izmir'in savunması, kadere bırakılmıştı. Bu şehri ancak bir mucize kurtarabilirdi.

Bırakışma koşulları gereğince, İzmir'deki kolordu karargâhına gelen bir İngiliz subayı, alaylarda yalnızca dörder makinalı tüfek bırakılmasını ve geri kalanının sandıklanarak gereken yerlere yollanmak üzere istasyonlara gönderilmesini söylemişti. Beşinci tümenden İngilizlere hiç bir top teslim edilmemişse de bütün topçuluk cephaneleri liman içinde bulunan Yenikale tabyasına depolanmaktaydı. Harbiye Nazırlığından gelen emirde, tümende sadece iki bin tüfek bırakılması ve geri kalanının sandıklanarak istasyonlara gönderilmesi bildiriliyordu.

Zaten Mondros bırakışmasından sonra yapılan terhis sonucunda taburlar 100-150 silâha düşmüştü. İzmir'deki kolordu emrinde ayrıca iki bölüklü bir süvari alayı da bulunuyordu. Ne var ki bu alayın bic bölüğü tam yirmi gündür İzmir'den uzaktaydı; Şehzade Abdürrahim efendinin başkanlığındaki Ali Rıza Paşa nasihat heyetine muhafız olarak katılmış ve Aydın'a gönderilmişti.

Ayvalık'taki kıyı bataryaları içeri alınmış, İzmir'deki kale toplarının kamaları sökülmüştü.

14 Mayıs'tan birkaç gün önce İzmir limanına bir sürü savaş gemisi gelmişti. Bunların arasında bir Amerikan dritnotu. bir İngiliz, bir italyan zırhlısı ve bir harp gemisiyle birkaç İngiliz torpidosundan meydana gelen bir filo da vardı. İngiliz Amirali Galtrop da bu savaş gemileriyle İzmir'e gelmiş ve yapılan provada hazır bulunmuştu.

İzmirliler, işgalin o gün başlayacağını sanmışsa da bu. sadece bir alıştırma çabasıydı. İtalyanlar, şehre birkaç Berjagalieri müfrezesi çıkarmış ve bunları silâhsız olarak caddelerde dolaştırmışlardı.

Bu, belki de «düşmanca gelmiyoruz ve gelmeyeceğiz» demekti.

Bir iki gün önce de donanma arasında bulunan Yunanlıların Kılkış ve Averof savaş gemilerinden karaya bir miktar Yunan askeri çıkarılmıştı. Bunlar, Kadifekale istihkâmlarını ve Çandarlı'yı işgal provası yapmışlardı.

Sözde her şey usulüyle ve gizlilikle yapılıyordu. Türk halkı, artık her şeyi itilâf devletleri ve onların serüvene atmaya hazırlandıkları Yunanlılar kadar yakından biliyordu.

İzmir, daha önce itilâf devletlerinin yanında savaşa katıldığından İtalyanlara vaadedilmişti. Savaş bitince İtalya'da sosyalist ve komünist hareketleri hükümeti fulce uğratıp itibarını kırdığından itilâf devletleri sözlerinde durmamışlardı. Bu yüzden İtalyanlar, bu işgale karşı idiler. Bu işgale karşı olduklarından da bunu günüyle, saatiyle Türklere bildirmişlerdi.

Ege kıyılarının bu mavi gözlü incisi, daha Mondros bırakışmasından önce savaşta göstermiş olduğu yararlıklara karşılık Yunanistan'a bağışlanmıştı. Yunanlılar, sadece bu olgun yemişi dalından devşirecekleri günü büyük bir sabırsızlıkla bekliyordu.

Bunun için de alabildiğine gizil hazırlıklar yapılmaktaydı. Kıyıya yakın adalarda meydana getirilen Yunan çeteleri gizlice İzmir'e sokuluyor ve İzmir metropolitinin emrinde toplanıp teşkilâtlanıyordu. Bunlar. İzmir'e basit birer yolcu olarak geliyorlardı.

İtilâf devletleri. İzmir'in Yunanlılarca işgalinin haklı olduğunu gösteren kimi nedenler ileri sürmek zorundaydılar; bunun için de bir iki tutamak noktası bulmuşa benziyorlardi: Aydın hristiyanlarının varlığı tehlikedeydi. Türkler, nizamî ordularını kuvvetlendirerek, çete teşkilâtları da yaparak Rumlara «katliâm» yapmak üzereydiler; bir memleketi İşgal edebilmek için güçlülerin ileri sürebileceği en güçlü iddialar elbette bunlar olacaktı.

İzmir'in işgali, Mondros mütarekenamesinin 7 ncl maddesine göre yapılacaktı: Bu maddeye dayanarak. Amerika'nın da (muvafakatiyle) İzmir müstahkem mevkiinin ve İzmir şehrinin Yunanlılarca işgali istenmişti.

7 Mayıs 1919'da dek izmir limanına gelip domirleyen Amerikan. İngiliz, Fransız, Yunan donanmasından seçilmiş, zırhlı, kruvazör, dritnot ve torpidolar İzmirli Rum hemşehrileri sevinçten çılgına döndürmüştü. Gerek izmir'in içinde, gerekse kasaba ve köylerindeki Rumlar, taş-

kınlığı son kerteye vardırmışlardı. Söke ve dolaylarnu Rum çeteleri haraca kesmeye başlamışlardı.

İzmirli Rum yurttaşlar, artık, yeni bir çağın altın eşiğine ayağını basmış insanların mutluluğu içindeydiler.

Limanda demirleyen Yunan zırhlısı Averof'tan rıhtım boyunda devriye gezmek üzere karaya çıkarılan sekiz kişilik Yunan deniz erinin çevresine toplanan büyük bir Rum kalabalığı, bu yeni Elen altın çağını selâmlayan sevinç şarkıları içinde kendini kaybetmişti.

Bu davranış, şehrin Türk çoğunluğunu pek çok üzmüş, sözle, yalvarışla bu kalabalığın dağılmasına çalışılmıştı. Coşmuş Rum halkını dağıtmak ancak, zorla olabilmişti. Mızraklı Türk süvari devriyesi dört nala olay yerine gelmiş ve bu haksız coşkunluğa kimsenin burnunu kanatmadan son vermişti.

Bu arada, kolordu kumandan vekilliğinde bulunan Süleyman Fethi bey, Yunan devriyesinin bir «hâdise»yo sebep olabileceğini, bunu önlemek için de bir daha bu gibi devriyelerin karaya çıkarılmaması için hem İzmir'deki İngiliz temsilcisine başvurmuş, hem de durumu İstanbul'a, Harbiye Nazırlığına bildirmişti.

Süleyman Fethi beyin telgrafına cevap veren Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın, Süleyman Fethi beye gönderdiği cevap (14 Nisan 1919) şu idi:

«Yapılan teşebbüsata devam edilmekle beraber bu teşebbüsün diğer vasıtalarla netice vermesine intizar olunursa çıkan devriyedeki nefer adedini gittikçe tezyit ederek Yunanlıların İzmir'i işgal ettiklerini Inşaa ve bu şayiatı bir emri vaki haline ifrağ etmeleri muhtemeldir. Bunun için teşebbüsatı müttehizenin tekidiyle beraber Averof süvarisine de tebligatı katiye icrası ve fi-mabaad devriye çıkarılırsa menedileceğinin tefhimi.»

Bu kesin ve yurtsever emri alan Kolordu Kumandan Vekili Süleyman Fethi bey, Averof süvarisine bir daha karaya devriye çıkarılmamasını, çıkarılırsa üzerlerine ateş ettireceğini bildirmişti.

Böylece 14 Mayıs 1919 a değin Kordonboyu'na bir daha devriye çıkarılmamıştı.

Bu ufacık ve yarım tedbirler, düşünen ve gören İzmirlilerin yüreklerine soğuk su serpecek gibi değildi. Rum-Jarın taşkınlıkları yer yer sürüp gidiyordu. Rumlar, İzmir işgalinin Joir saat sorunu olduğunu pek iyi biliyorlardı.

Vaktiyle İzmir'le Ege denizi, kıyılarında, Türk vatandaşı olarak oturan Rumlar, itilâf devletleriyle el ele çalıştıkları kanısına varılarak savaş kabinesince memleketin içlerine «tehcir» edilmişlerdi. Elbette onlar da, cephelerde kanını akıtan Türk hemşehrileri kadar zahmet ve yoksulluk çekmişlerdi. Bu, inkâr edilemezdi. İçleri, salt bu yüzden Türklere karşı patlamaya hazır bir barut fıçısı, bir dinamit deposu halindeydi. Yunanlıların büyük adamı Venizelos, sürgün edildikleri bu güzel yurdu onlara bağışlayınca artık kaplarına sığamaz hale gelmişlerdi. Muzaffer itilâf devletlerinin sarhoşluğu onların gitarlarından uçan şarkıların coşkunluğunda da duyuluyordu. Mondros bırakışmasının imzalanmasıyla eski evlerine barklarına dönen bu Rum azınlığı, kendilerini eski din martirieri (şehit) gibi cennete girmeye hak kazanmış sanıyor ve öç saatini sabırsızlıkla bekliyorlardı.

Yunan gemileri, bunlara sandıklar içinde yığın yığın yiyecek gönderiyor, onların çektikleri bunca yoksulluğu böylece hafifletmeye çalışıyorlardı.

Ne var ki metropolit Hristos Tomos'un nezareti altında gizlice açılan yiyecek sandıklarından asker giyeklerl, türlü silâh ve cephane çıkıyordu.

Pireden kajkan bu yardım gemileri Yunan donanmasının kılavuzluğunda İzmir'e dek gelip yiyecek ve giyecek (!) sandıklarını rıhtıma boşaltıyordu.

İttihat ve Terakkicllerln namlı İzmir Valisi Rahmi bey. savaş kabinesinin düşmesinden sonra bu görevden ayrılmış ve yerine Nurettin Paşa getirilmişti. Vali Rahmf bey zamanında başlayan İzmirli Rum hemşehrilerin silahlandırılması İşi, Nurettin Paşa zamanında da bütün hızıyla sürüp gidiyordu. Nurettin Paşa, gözü pek ve yurtsever bir adamdı. Bu gizlice silâhlanmanın nereye varacağını bildiğinden hemen tedbir almaya başlamıştı; eline kesin raporlar geçince bunları İstanbul'a bildirmişti, fş-

gole silâhla karşı koymanın çarelerini araştırmayı da unutmamıştı. Yine de, İzmir'in kaderi üzerindeki gizli savaş, bütün şiddetiyle sürüp gidiyordu. İngilizler, Nurettin Paşa'nın yurtseverce tedbirler almak yolunda çabalayıp durduğunu çabucak öğrenmişlerdi. Bu kez de İngilizler, bu yiğit paşayı İzmir'den uzaklaştırabilmek için Babıâli'ye baş vurmaya başlamışlardı. Bir ara Osmanlı hükümeti İngilizlere boyun eğer gibi olmuşsa da ansızın bir uyanma meydana gelmiş ve Nurettin Paşa yine İzmir kalesinin üzerinde, son vardiya gibi tehlikeli ufukları gözetlemek görevinde bırakılmıştı.

Yalnız Damat Ferit Paşa, bir süre sonra İzmir'i Nurettin Paşa'sız bırakmak kararını alarak İngilizlerin gönlünü hoş etmişti. Nurettin Paşa uzaklaştırılarak yerine Hürriyet ve İtilâfçı Kambur İzzet getirilmiş, bu da İzmir Rumları ve Megaloideasçılar için büyük bir bayram yerine geçmişti.

Kambur İzzet bey, Ferit Paşa kabinesinden önceki Tevfik Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırlığı yapmıştı. Kambur İzzet bey, ilk gündenberi İngiliz Konsolosluğu ile ilişkisini sürdürmüş ve İngilizlerin bütün ince hesaplarına göre davranışlarını ayarlayarak çağının en aşağılık rollerinden birini oynamış ve işgalcilerin yolunu «tesviye» ederek onları kapıya dek getirmişti. Kambur İzzet, Nurettin Paşa'nın direnme örgütlerini ve fikirlerini birer birer dağıtıp yere sermişti.

Kambur İzzet, İzmir hükümet konağı önünde 5 Mayıs 1919 da, yani işgal felâketinden tam on gün önce ilk valilik nutkunu söylemişti.

Büyük bir Türk ve Rum kalabalığının önünde söylediği nutuk, bütün Türkleri şaşırtıp ürkütmüş, umutsuzluğa düşürmüş, Rum hemşehrileri ise umutlandırmış, sevindirmiş ve coşturmuştu.

Kambur İzzet, kısaca şunları söylemişti:

«— Sulh takarrür edip de ahval tamamen tavazzuh etmedikçe esaslı hiçbir şey yapılmayacaktır. Mesaimizin hedefi anâsırı muhtelife arasında mevcut suitefehhümü ortadan kaldırmaktır. Bunun yerine hüsnüamizeşl temi-

na ve harp senelerine yapılan fenalıkları, zarar ve ziyanı tamire hasrı vücut etmeye çalışacağız. Vazifemizi kolaylaştıracaklar hakkında müşfik hareket edeceğimizi, buna en ufak müşkülât çıkaranları ve gayemizi engellemeye çalışanları en şiddetli usullerle cezalandıracağımızı da hiç kimsenin şüphesi kalmaması zımmında tekrar ederim.»

İngiliz Amirali Wep, 14 Mayıs 1919 Pazartesi günü itilâf devletleri namına Babıâli'ye bir nota vermişti; bunda Yunanlıların 15 Mayıs sabahı izmir'i işgal edecekleri bildiriliyordu. Bu kararın da Paris'te toplanan Dörtler Yüksek Mecllsi'nce verildiği açıklanıyor ve Osmanlı askerlerinin İzmir kalesini boşaltarak Yunanlılara teslimi, şehir içindeki asker ve subayların kışlalarında kalarak işgali beklemesi isteniyordu.

İngilizlerin Akdeniz filosu kumandanı Amiral Galtrop da beri yanda İzmir Kolordu Kumandanı Mirliva Ali Nadir Paşa'ya yine 14 Mayıs 1919 Pazartesi günü saat dokuzda verdiği notada :

«İzmir istihkâmları ile dolaylarının ve savunma tertibatı bulunan arazinin mütarekenin yedinci maddesi gereğince bugün saat on ikide müttefik devletlerce işgal edileceğini» bildirmişti.

Nadir Paşa Babıâli'ye kendisine Amiral Galtrop'ça böyle bir nota verildiğini bildirmiş ve buna karşı ne türlü davranacağını sormuştu. Harbiye Nazırı Şakir Paşa ise buna verdiği cevapta Amiralin bu teklifin bırakışma hükümlerine uygun olduğunu ve Amiralin isteğine uyulmasını makina başında bildirmişti.

Nazırın makina başında verdiği bu emir üzerine on yedinci kolordu kumandanı Ali Nadir Paşa, Foçatin ve Urla istihkâmlarının Fransızlar, Kösten adası istihkâmlarının ingilizler ve İzmir'e en yakın kale istihkâmlarının da Yunanlılarca işgaline müsaade etmiş ve bu işgal alayı 14 Mayıs akşamına değin olup bitmişti*. 13 Mayıs 1919 da ise İtalyanların Rejine zırhlısı Kuşadası'nda demirlemiş ve bir miktar asker çıkarılarak Selçuk yönünde yürütülmüştü.

Amiral Galtrop, öğleden önce saat 11 ile 12 arasında kolordu kumandanlığına verdiği İkinci notada: «Mütareke şartlarının yedinci maddesine uygun olarak müttefik devletlerin muvafakat ve kararıyla izmir'in Yunan birliklerince işgal edileceği, işgal kuvvetlerinin 15 Mayıs 1919 sabahı sekizinden itibaren karaya çıkarılacağı ve bunu sağlamak için de sabah saat yediden itibaren iskelelerin Yunan deniz müfrezelerlnce işgal edileceği ve her türlü üzücü olayları önlemek için çıkarma iskeleleri yakınındaki pasaport ve Punta'dakl karakollarda müfrezelerden başka bütün birlikler ve müesseselerin bulundukları garnizonlarda toplu bir halde kalarak Yunan işgal kuvvetleri kumandanının vereceği emri beklemeleri ve dışarı ile haberleşmeyi önlemek üzere telgrafhanenin İngilizlerce işgal edilmek üzere» olduğunu bildirmişti.

Galtrop, işgal süresinde limandaki İngiliz donanmasının güvenliği sağlamak üzere hazır bulundurulacağını da buna katmıştı.

14 Mayıs günü akşamı. Amiral Galtrop'un notasından sonra kolordu kumandanı Ali Nadir Paşa, bütün subayların evlerine adam göndererek hepsinin geceleyin kışlada toplanmasını emretmişti. Subaylar kara kara düşünerek kışlaya gitmeye başlamışsa da ayakları hep geri geri gidiyordu. Koca koca savaşlar görmüş bu yüzlerce tecrübeli adam, bu uğursuz gidişin arkasında karanlık niyetlerin pusu kurduğunu seziyordu. Ne yazık ki hepsi de şaşkındı, ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Böylece izmir'de bulunan subayların çoğunluğu, ayaklarını sürükleyerek gidip kışlaya kapanmıştı.

Hükümet konağının karşısındaki kahvenin önünde iskemlelerden biri üzerine çöker gibi oturan Osman Nevres, hâlâ bu konular üzerinde hararetli hararetli konuşup tartışan aydınların dertli düşüncelerine kulak misafiri oluyordu. Evet, artık yabancı işgalini durduracak hiçbir kuvvet yoktu. Bütün kozlar oynanmıştı. En yeni haberler, hükümet konağının karşısındaki kahvede duyulduğundan sabahtanberi zaman zaman buraya gelerek saatlerce oturmuş ve aydın hemşehrileriyle görüşüp dertleşmlştl.

Gündüzün kahveye esmer, İnce vücutlu, yeşil gözlü bir kurmay albay girmiş ve kahvedeki subaylar hemen onun başına toplanmıştı. Bu subayı, subaylar arasında ancak iki-üçü tanıyordu. Bu, şimdiki kolordu kumandanı Ali Nadir Paşa'nın eski kurmay başkanı Kurmay Albay Kâzım beydi. Subaylardan işgal haberini işitmeyen yoksa da, kesin olarak hiç kimse bir şey bilmiyordu. Ali Nadir Paşa'nın eski kurmay başkanı olan Albay Kâzım bey :

— Ben şimdi gider Nadir Paşa'dan işin aslını astarını öğrenirim, diyerek kolordu karargâhına gitmişti. Kahvede oturan subayların yanında sabırsızlıkla bekleyen genç adam, yeni bir şey öğrenemiyeceğini bildiği halde yine de büyük bir sabırsızlık içindeydi.

Kurmay Albay Kâzım bey, Nadir Paşa'nın kendisine söylediği sözleri tanıdık subay arkadaşlarına iletince hepsi buna itiraz etmişti:

Ali Nadir Paşa yalan söylüyor, onların gözlerini kutluyordu.

Kahvenin önünde toplananlar çoğalıyordu. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Bir curcunadır gidiyordu. En sonra, aydın İzmirli hemşehrilerden birisi:

— Arkadaşlar! diye bağırmıştı, bu öyle olmaz, haydi, şu mektebe gidelim, konuşalım, sonra hükümete kati bir müracaatta bulunalım.

Genç gazeteci de içlerinde olarak hepsi öğle üzeri kalkıp hükümetin yanındaki İdadî okuluna gitmişler, bir çok konuşmalar yapmışlar, bir karar almaya çalışmışlardı. Necati, Haydar, Anadolu gazetesinden Reşat, Hüseyin Ragıp, Moralızade Halit bey. Cami bey, İzmir Hilâl Lisesi Müdürü, Ahenk gazetesi başyazarı Şevki, Recep, sivil giyinip gelmiş olan Albay Süleyman Fethi, Sultanî okulunun ikinci müdürü Kemal İsmail Habip, İdadî Müdürü Ahmet Naili, Riyaziyeci Nazmi, Gaffar, Remzi, Bahri, Salâhattin, Muğlalı Saffet ve Nedim, Ragıp Nurettin, Fesçi Zâde Halim, Kahveci Zâde Hamdi. Doktor Menteşeli Hüsnü, Eczacı Ferit, Jandarma Subayı Mümin, Poligon Müdürü Yüzbaşı Faik, Köylü gazetesi sahibi Refet, Ahenk gazetesi sahibi Ali Nazmi ve Yıldırım Kemal beylerle iz-

mir Müftüsü Mevlevi Şeyhi Nuri efendi de toplantıya bir önem verdirenler arasında bulunuyordu. Miting yapma kararı ilk önce bu toplantıda alındı. Miting Yahudi maşatlığında yapılacaktı. Gazetelerde «İzmir, efelerini bekliyor!» manşetli yazılar yazıldı.

Osman Nevres kurşunî bir giynek giymişti; kalpaklıydı.

«Gelsinler, gelecekleri varsa görecekleri de var.»

Süleyman Fethi beyin toplantıda söylediği ateşli nutukta şöyle sözler vardı: «Yemin ediniz, düşmanlar Türkiye'nin istikbâl ve hayat hakkını tanıyıncaya kadar hiç bir zulüm, hiç bir çile, hiç bir döğüş, hiç bir meşakkat önünden kaçmayacağız.»

Toplanma önerisini yapan İzmirli aydın, heyecanlı ve güzel bir nutuk söylemiş, uyuyan birçok duyguları sarsmış, uyandırmıştı.

Hemen oracıkta bir heyet seçilmiş ve bu, Vali Kambur İzzet beye gönderilmişti. Osman Nevres de bu heyef arasındaydı. Valinin odasına girdiklerinde ufak tefek kara sakallı, kambur, hastalıklı, zavallı ve yüzünün sönük anlamı ve kendine hâkim olmaya çalışan sönük ifadeli sesiyle onları karşılamış ve şöyle demişti :

— Efendim, endişeyi mucip bir şey yoktur. Sizin gösterdiğiniz heyecan lüzumsuzdur. İttihat ve Terakki'nin manevra maksadıyla vücuda getirdiği bir heyecandır. Hükümet her bir tedbiri ittihaz edecektir.

Heyet, Valinin bu sözlerini okulda sabırsızlıkla bekleyen halka bildirirken İzmir Belediye Reisi de çıkagelmişti. Belediye Reisinin gelmesiyle yeniden hararetli konuşmalar olmuş ve Valiye yeniden bir heyet gönderilmesine karar verilmişti. Vali, karşısında dikilen heyete bu kez İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi için itilâf devletleri temsilcilerinden bildiri geldiğini söylemişti. Bu arada İstanbul'dan bu hususta bir bildiri olmadığını da açıklamış ve İzmir halkının işgali soğukkanlıca karşılamasını salık vermişti.

Kambur İzzet beyin de açıklamasıyla durum aydınlanmıştı.,

Şaşkın kalabalık arasında bulunan «erkânı harp miralayı» Kâzım beyin yanına tanıdığı bir iki subay sokulmuş ve:

— Biz ne yapalım, elimiz kolumuz bağlı durursak ayıp olur. Bize ne tavsiye edersiniz? dediler.

Bu soru sorulurken halktan birkaç kişi bunu işitti ve bu subayın kim olduğunu sordu.

Kâzım bey, böylece halktan birkaç kişiyle tanışmış oidu.- O da kendisinden medet umanlara şöyle dedi:

— Mukavemet edilmelidir. Silâhı olan silâhını alsın; asker, jandarma, ne varsa tepelere çıkıp muharebe edelim, ben, beraber bulunurum.

İşte, genç adam, şu ana dek İzmir halkının işgale karşı gösterdiği tepkinin sonuncusu olarak bu olayı biliyordu. Bu da herhalde bir yurtsever kalbi umutsuzluğa düşürmekten başka bir şey yapamazdı.

Hâlâ sokaklarda «Allah! Allah!» sesleri işitiliyor ve pencerelere karşı hâlâ :

— Vatanını seven Yahudi mezarlığına gelsin! diye bağıran gençler görülüyordu.

Vakit ilerlediği halde kahvenin önü hâlâ kalabalıktı, her kafadan bir ses çıkıyordu. Herkesin siniri bozuktu, herkes alabildiğine konuşuyor, ya da alabildiğine düşünüyordu. İkisinin ortasında akıllıca ve kısaca bir aksiyon yolu bulmak kimsenin elinden gelmiyordu. .

Genç gazeteci de kalabalık bir grup arasına karışarak Yahudi mezarlığına yollandığında bütün evlerin uyanık olduğunu gördü. Çocuklardan ve hastalardan başka bütün millet uyanıktı. Bulutlu ve nemli bir geceydi. Ağır ağır yürüyen bulutların arasından ara sıra kocaman gümüş tekerlek gibi bir ay çıkıp batıyordu. Maşatlığa vardığında milletin grup grup toplanarak yaktıkları ateşlerin başında çömelmlş, oturmuş ve ayakta yüksek sesle konuştuklarını, sadece konuştuklarını gördü. Buraya niçin gelmişti? Onu buraya sürükleyen iki şey vardı: Birisi gazetecilikten gelen yeni bir şey görebilme merakı, ikincisi de «harekete geçilip geçilmeyeceği» düşüncesiydi. Ne yazık ki mezartaşları arasında hayaletler gibi dolaşıp ya

da dikilip duran bu zavallı insan yığınları çobansız koyun sürülerini andırıyordu. Bir Balkan milleti ordusunun izmir'i işgal edeceği haberi hepsinin yüreğinde hem büyük bir korku, hem de pek büyük bir tiksinti uyandırmıştı. Aklı başında olanlar ve tarihi şöyle böyle bilenler, Balkan milletlerinin Balkan Savaşı'nda Türk ve Müslüman halka yapmış oldukları tüyler ürpertici işkenceleri yeniden anıyor ve bunun yinelenmesi korkusu, tüylerini diken diken ediyordu. İzmirliler bir İngiliz, bir Fransız, bir İtalyan ve bir Amerikalıdan bu denli korkmuyordu. Küçük ve komşu milletlerin mayalanmış kinlerinin ne demek olduğunu seziyorlardı.

Genç gazeteci, böyle düşünerek, ateşlerin kızılımtrak ve sarımtrak aydınlığında yüzlerinin trajik anlamını üzüntüyle seyrettiği bu şaşkın hemşehrilerine bir kurtuluş reçetesi sunamadığına yanıyordu. Yine de kalabalığın ortasına alılarak yanık bir konuşma yaptı.

Yorulmuştu. Devrik ve yassı bir mezartaşının üzerine oturdu. Ezilen otlardan, sürtülünüp geçilen çiçeklerden pek güzel, yaşamaya çağıran bir koku yükseliyordu. Yorulmak bilmeyen Ishak kuşları durmadan üzgün flütlerini öttürmekteydiler. Doğa, bütün hızıyla yaşıyordu'. Kuytu ve gölgelere boğulmuş ağaçlık ve çalılıklardan İnsan üzüntüsüne meydan okuyan bülbül sesleri geliyordu.

Bu güzel, ılık ve çiğle ıslanmış Mayıs gecesinin güzelliğini şu trajik saatta yaşayabilmek, kaygusuzluk, duygusuzluk, vurdumduymazlık olarak görülebilirdi. Şundan ki millet, can kaygusundaydı.

Genç gazeteci, eli çenesinde, biraz ötede yanan bir çoban ateşinden ara sıra yüzüne vuran kızıl bir aydınlıkta beş yıl önceki korkulu ve yiğitçe anılarını hayalliyordu: Teşkilâtı Mahsusa'nın başı Süleyman Askerî'yi, Enver Paşa'yı, Talât Paşa'yı düşünüyordu. Bu üçünün kendisine vermiş olduğu o tehlikeli ödevi en sonra Romanya'da yoluna koymuştu. Dünyanın büyük bir hızla Birinci Dünya Savaşı'na doğru gittiği günlerdeydi. Birbirine cephe almış olan birkaç büyük devlet, küçük devletler arasından kendilerine müttefikler aramakta ve büyük bir pro-

paganda çalışmasına girişmiş bulunmaktaydılar. Türkiye'-ye karşı diş bileyen İngilizler Almanya'nın bu «muhtemeli müttefikiyle arasını kesmek için Balkanlarda pek çok casuslar, propagandacılar gezdirmekteydiler, işte, Baxton kardeşler de böyle önemli bir ödevle Balkanlar» İngiltere'ye yaklaştırmak için dolaşıp duruyorlardı.

İttihat ve Terakki Partisi içinde Cemal Paşa gibi İngiliz taraflısı olanlar da vardı, çoğunluk, Enver Paşa başta olarak, Almanya'nın yanında yer almak taraflısı idi. Bunun için de Balkanlarda dolaşıp korkunç zehirler saçmakta olan Baxton kardeşleri bir tabanca kurşunu, ya do bir bombayla temizlemeliydi ki İngiltere'nin Balkan lokmaları üzerindeki iştahı kapansın.

İşte, uzun boylu, yakışıklı, kara ateş bakışlı ve cesur Nevres, Bulgaristan yolunda olan Baxton kardeşleri Sofya caddelerinde büyük bir gürültü ile temizlemek üzere silâh deposu halinde Bulgaristan'a gönderilmişti.

Nevres, güvenilir Türkleri bulup bu konu üzerinde konuşmuş, onlar da meseleyi Sofya'da ataşemiliter bulunan Mustafa Kemal'e çıtlatmıştı. Mustafa Kemal, bu suikast İçin Bulgaristan'ın merkezini uygun burmadığını Nevres'e anlatmış ve ona yol da göstermişti. Gerek elçi Fethi bey, gerekse Mustafa Kemal, dolu dizgin gelen Birinci Dünya Savaşı'na girmek düşüncesinde olmadıkları gibi Almanya ile birleşmek taraflısı da hiç değildiler. Bunun için Enver ile Talât, bu iki bozguncu kafadarı istanbul'dan uzaklaştırmanın yolunu - bulmuş, birini elçi, öbürünü de askerî ataşe olarak görevlendirip göndermiş ve böylece başlarından savmışlardı.

Nevres, bu mavi gözlü genç subayın dediklerini doğru bulmuştu: Bulgaristan ile Türkiye'nin ilişkileri zaten nazikti. Bu suikast, işi büsbütün berbat edebilirdi. Her halde bunun yararından çok zararı dokunabilirdi.

Mustafa Kemal'den başarı dilekleriyle ayrılan Osman Nevres, Baxton kardeşlerden önce Romanya'ya geçmiş ve Bükreş'te bombasını hazırlamış bekliyordu.

Birkaç gün sonra Sofya'dan trenle yollanan Baxton kardeşler, Bükreş'e varmışlar ve istasyonda Rumen Ha-

sriciye Nazırınca karşılanmışlardı. Cift atlı güzel bir faytona binen Baxton kardeşler, Bükreş'in kalabalık caddelerinden geçerek Hariciye Nezaretine doğru gitmekteydiler. Yolun her iki yanını dolduran halk yığınları, bu siyusî konukları ilgiyle seyrediyordu.

Bu sırada, Romen halkı arasında basit bir seyirci gibi dikilip duran genç suikastçı, birkaç adım ileri fırlamış ve cebinden çıkardığı bombayı büyük bir doğruluk ve kuvvetle faytona doğru fırlatmıştı. Birdenbire orası bir ana-baba gününe dönmüştü. Araba parçalanmış, atlar yarımşar gövde halinde debelenip duruyorlardı. Cadde kan içinde kalmıştı. Halk çığlıklar atarak dört bir yana kaçışıyordu. O da bu kalabalığa karışarak kaçmışsa da Romen polisinin elinden kurtulamamıştı.

Baxton kardeşler, yalnız yaralanmış ve hastahaneye kaldırılmışlardı. Kendisi de bu arada tartaklanarak, kamçılanarak, dövülerek Bükreş mapushaneslnin karanlık bir hücresine atılmıştı. Zamanlar ne çabuk geçmişti: Mahkeme, kendisini 10 yıl ağır hapse mahkûm etmişse de bundan bir yıl sonra patlayan Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başında Mustafa Hilmi Paşa'nın komutasında Bükreş'e giren bir Türk kolordusu, bu çetin ve gözü pek genç yurtseveri hapishaneden kurtarmış ve Türkiye'ye göndermişti. Ne yazık ki, Nevres bu cezaevinin kötü durumu yüzünden vereme yakalanmıştı.

Maşatlıktaki halk, sabaha dek yaktıkları ateşlerin başında vakit geçirmişlerse de hiç bir karara varamamışlardı. Ancak, bir beyanname yazılmış ve bisikletli gençler eliyle mahallelere dağıtılmıştı. El yazıları ile yazılıp çoğaltılan bu beyannamede şunlar vardı:

. «Ey bedbaht Türk!

Wilson prensipleri unvanı insanlyetkâranesi altında senin hakkın gasp ve namusun hedkediliyor. Buralarda Rum'un çok olduğu ve Türkler'in Yunan ilhakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi.

Bunun neticesi olarak güzel memleketin Yu'nan'a ve-
.rildl.

Şimdi sana soruyoruz. Rum senden daha mı çok? Yunan hâkimiyetini kabule taraftar mısın?

Artık, kendini göster. Tekmil kardeşlerin maşatlıktadır. Oraya yüzbinlerce toplan ve kahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. Burada zengin fakir, âlim cahil yok, fakat, Yunan hâkimiyetini istemeyen bir kütleyi kahire olduğunu ilân ve ispat et. Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma, hüsran ve nekbet fayda vermez Binlerce, yüzbinlerce maşatlığa koş ve heyeti milliyenin emrine itaat et.

15 Mayıs 1919
İlhakı red heyeti milliyesi»

Kalabalık arasında pek çok vuruşmak isteyen genç. yaşlı kimseler vardı. Baş çeken olsa savaşacaklarını, güzel İzmir'i kurtarmak için canlarını vereceklerini söyleyenler çoktu. Bunun için bu gençler, Ali Nadir Paşa'dan silâh ve cephane de istediler. Kolordu kumandanı, bunlara ancak baştan savma cevaplar verdi.

Millet hâlâ yukarıdan, hükümetten emir bekliyordu. Hükümetin kararı da belliydi: Yunanlılara «hâdisesizce» İzmir'i işgal ettirmek.

Genç gazeteci ve Bükreş suikastçısı Osman Nevres. mezarlıkta toplanan halktan da iş çıkmayacağını anlayınca şehre döndü. Cezaevinin önünden geçerken kapıların ardına dek açık bulunduğunu gördü. İzmir'in bulutlu, yumuşak, tatlı sabahlarından biriydi. Verdiği karar öyle kuvvetliydi ki, bütürt gece uyumadığı halde onu dimdik ayakta tutuyordu. Sivil cezaevinden boşalan yüzlerce mahkûmun şehre dağıldığını ve kimisinin de halkın yağma etmekte olduğu kolordunun silâh deposuna doğru koştuğunu gördü. Yağma edilen bu silâhların ancak eşkıyalıkta kullanılacağına yemin etse başı ağrımazdı.

15 Mayıs sabahı, halkı sokaklarda uyanık buldu. Belediye Reisinin bir heyetle kara sakallı Kambur İzzet beye gittiğini gördü. O ara Miralay Kâzım bey de Belediye Reisinin yolunu kesmiş, ne karara varmış olduklarını soruyordu. Belediye Reisinin bu subaya şöyle cevap verdiğini işitti:

— Yaptığımız iş, her tarafa telgraf çekmekten ibarettir. «İzmir elden gidiyor» diye telgraflar çektim. Altına Reddi İlhak diye imza attık.

Mebuslar da birer yana savuşmuştu. İzmir, gerçekten bağıra bağıra elden gidiyordu. Kâzım beyle birkaç subay memleketin içine doğru kaçıp oralarda olsun yuvalanmak üzere ilk vasıtaya binmek için davrandılar.

Genç adanı da o niyette ise de onun görülecek ufak bir hesabı vardı. Tabancasındaki birkaç kurşunla cebindeki bombayı hiç olmazsa İzmir'in işgalini daha gürültülü bir biçimde protesto etmek için savurduktan sonra Aydın dağlarına doğru savuşacaktı. O, hiç bir zaman İzmir'de barınamazdı. İngilizlerin, Bükreş olayının kahramanını hacama;; etmeyeceklerini hiç kimse iddia edemezdi.

Beş yıl önce Balkanlarda yapmış olduğu ödevin tıpkısını şimdi de izmir'de yerine getirecekti: Düşmanları hşr zaman Türk topraklarından uzak tutma ödevini karınca kararınca yapacaktı. Tabancasını patlattıktan sonra gerek yerli Rumların, gerekse Yunan askerlerinin elinden kurtulmak biraz güç olacaktı ama, bu silâhlı protestoyu denemek zorunda olduğunu duyuyordu.

Belediye kahvesinde bulduğu boş bir sandalyeye ÇOKti. Ağzı acılık içindeydi. Şakakları zonkluyordu. Sağ eli ile kavramış olduğu tabancanın da kalbi atıyordu sanki. Onun içindeki mermiler bayağı demir parçaları değildi. Onlar altın kurşunlardı. Bayağı kurşunlarda böyle sihirli sesler çıkarmak gücü yoktu. Çıraktan istediği çayı kuruyan dilini damağını ıslatmak İçin bir iki yudumda içti, bitirdi.

Genç gazeteci, birdenbire Kordonboyu'na doğru bir koşuşma olduğunu gördü. Halk, akın akın deniz kenarına gidiyordu.

— Geliyorlar, geliyorlar!

O da hemen yerinden fırladı. Elini tabancasına attı. Evet, oradaydı. Ortada hiç bir davranış olmadığına göre demek ki güzel İzmir'i o mavi gözlü kocaman şehri tek başına kendisi savunacaktı. Kordon boyunda sıralanmış heyecanlı halk yığınları arasına karışarak gözlerini

denizin ötelerine dikti. Evet, geliyorlardı. Bir sürü nakliye gemisi iki savaş gemisinin ortasında (Averof ve Lemnos harp gemileri) körfezin ılık mavi sularını yararak ilerliyordu. Limanda demirli bulunan ingiliz, Fransız, Amerikan ve italyan savaş gemilerinin güverteleri de bir anda deniz erleriyle dolmuştu. Dürbünlü deniz subayları yeni gelen gemileri büyük bir ilgiyle seyrediyordu.

Gemiler, geldiler İzmir'in önünde demirlediler. Rıhtım boyunca dizilmiş yerli Rum kalabalığı, coşkun gösterilere başladı. Yunan marşları çalıp duran bir bandonun müzik yağmuru altında Yunan savaş gemilerinden saat tam 7.30 da gümrük yakınına bir silâhendaz birliği çıkarıldı. Saat 8.25 de de meşhur Efzun taburu beyaz ve şişkin entarileri, süslü fesleri ve püsküllü çapulalarıyla karaya ayak bastı.

Saat 10.55 de ise piyade alayı şehrin kuzeyindeki punta'ya çıkarıldı Bu alaylardan biri şehrin içine doğru yürüdü, öbürü de şehre hâkim bir tepede bulunan Kadifekale'de mevzilenmek üzere tertibat aldı.

Genç gazeteci, coşkun coşkun çalan Ortodoks kilisesinin çanlarını, bandonun çaldığı marşları ve Rumların coşkun sevinç bağırış çağırışlarını, gemilerin hep birden çaldığı zafer düdüklerini vücudu zangır zangır titreyerek dinliyor ve tabancasının kabzasını sinirli parmaklarıyla kırarcasına sıkıyordu.

ilk protesto kurşununu da nerde atacağını kararlaştırmıştı.

Pasaport yakınında ve meşhur Kramer otelinin önünde Kordonboyu'na ayak basan Efzun alayı, Rum halkının sevinç gözyaşları arasında izmir Ortodoks metropoliti Hırlsos Tomos'ça takdis edildi. Metropolit Hırisos Tomos'la papazlar Yunan bayrakları önünde diz çöktüler, sevinçten ağlayarak ve dualar ederek onları öptüler ve yüzlerine, gözlerine sürdüler. Hırlsos Tomos, yüksek paPaz şapkası, kara ve geniş cübbesi, kara sakalı ve ateş saçan gözleri ve kalabalığa hâkim olan yüksek sesiyle takdis ayinini yapıp bitirdikten sonra düzene girmiş olan Yunan alayını coşkuyla selâmladı.

Efzun alayı kumandanı yarbay istavriyanopolis. atının üzerinde dimdik duruyor ve birinci taburun önünde gidiyordu.

Efzun taburunun önünde ve alay kumandanının arkasında iri yarı bir Efzun olan bayraktar yürüyor ve kocaman bir Yunan bandırası taşıyordu. Rum kızları ve kadınları, Efzunların üzerine çiçekler atıyor ve «Zito» diye bağırarak palikarya yığınlarıyla sıraların her iki yanında yürüyorlardı.

Kokaryalı'ya doğru yönelmiş olan Efzun taburu, bu zafer sarhoşluğu içinde yüzleri gülerek ilerliyor ve Türk mahallelerinin başladığı yere yaklaşıyorlardı.

Kışla ve hükümet konağı önündeki saat kulesinin bulunduğu meydanı geçmişler, Kokaryalı tramvay durağına gelmişlerdi.

Rum halkının sevinç nağraları, caddeleri dolduran korku içindeki Türk halkı yığınlarının kulaklarında top gibi patlıyordu.

Efzun taburu öncüsü, üstü otel ve altı kahve olan, adına da «Askerî Otel» denilen yapının önünden geçiyorlardı.

Tam bu ara, yaya kaldırımına sıralanmış halkın ara-' sından hızla ilerleyen genç gazeteci Osman Nevres, ruhundaki dehşetten titreyen eline hâkim olabilmek için diz çöktü ve tam köşebaşından Alay Kumandanı istavriyanopolis'in arkasından yürüyen dağ gibi bayraktarının alnına nişan aldı ve tetiği çekti. Bu davranış, öyle çabuk olmuştu ki, alay kumandanı da, bayraktar da, halktan pek çoğu da bunu görmüş, ânın kısalığından hiç kimse karşı koyamamıştı. Gürbüz bir tabanca sesi, bütün bu zafer ve bayram havasını paniğe uğratmıştı.

Kurşunu tam alnından yiyen dağ gibi bayraktar, elindeki kocaman Yunan bayrağı ile boylu boyunca kaldırıma serildi. Yunanlıların bu ilk talihsiz askeri, elleri ve ayaklarıyla bjr süre yerleri kazıdıktan sonra gölleşen kanı İçinde kımıldamadan kaldı.

Alay kumandanı, bu kurşunu nasıl olup da kondlsl-

nin yemediğine şaşarak atına bir çark yaptırdı ve gerisin geri dolu dizgin kaçmaya başladı. Bayrak mangası biricik şaşırmayan varlık oldu: Hemen yere yattılar ve birkaç saniyede boşalan caddeye tüfeklerindeki bütün mermileri boşalttılar. Efzun taburu birbirini çiğneyerek ilk karaya çıktıkları yere doğru kaçışıyordu. Efzun taburunu alkışlayarak deniz kıyısına yürüyen Rum halkı, bu düzensiz kaçış sırasında büyük bir paniğe tutuldu ve birçoğu denize döküldü. Kayıkçılar bunları hemen toplamaya başladılar.

Genç gazeteci, bu panikten yararlanarak hemen yan sokağa sapmış, iki üç yüz metre kadar gerilemişti. İstediği tek protesto kurşununu atmıştı. Şimdi, öbür kurşunlarla kendini savunarak elinden gelirse bağlara, bahçelere dalarak dağlara, memleketin içlerine sığınacaktı. Ne var ki bayraktar mangası peşini bırakmadı, sıçrayarak, yatarak arkasına düşmüşlerdi. Kurşunlar, boş sokaklardan vızıldayarak geçiyordu. Genç adam, tabancasının kurşunlarını boşalttıktan sonra, yaklaşan Efzunlara cebindeki bombayı da savurdu. Uzun ve kuvvetli kolu ile savurduğu bomba, arkadan gelenlerin hemen yanıbaşlarında patlayarak onları bir süre durdurdu. Genç adam, bu ara bir evin penceresinden kendisini gözyaşları ile seyreden yaşlı bir kadın gördü.

— Nine, gördün ya, dedi. yarın ahirette şahidim sen ol, kurşunum tükendi, onun için geri gidiyorum.

Bunu söyleyerek, artık, büyük kaçışına başlamaya karar verdiği anda sokağın başından bir anda vızıldayarak birçok kurşun geldi, bunlardan biri kafatasında korkunç bir delik açtı; arka üstü düştü, birkaç kez çırpındı, yarı yüzükoyun döndü. Kocaman tabancası hâlâ sağ elinde olarak kımıldamaksızın olduğu yerde kaldı.

Yaklaşan Efzunlar, belki oyun yapıyor diye onun ölüsüne birçok kurşun daha attılar. Her yanından kan sızıyordu. Süngü takmış olarak ölünün çevresini saran bir manga Efzun, süngülerinin sivri ve parlak uçlarını birçok kez bu genç ölünün gövdesine sapladılar. Birkaçı hızı-

nı alamayarak onun kafasını çiğnedi, tekmeledi. Bir ikisi onun üzerinde tepindi.

Bu sırada, gümrüğe dek kaçmış olan Efzun taburları, birkaçar bağ mermi daha alarak yine kışlaya doğru ilerlediler.

Kolbaşı'ndaki Efzun taburu, hükümet konağı ile kışla arasındaki bahçede mevzllenerek kışlanın kapı ve pencerelerini şiddetli bir ateş altına aldı. Yunan donanmasından indirilen Nordanflit tüfekleri de bu atışa katıldılar. Tam iki saat süren ve hiç bir karşılık görmeyen bu ateş. kışlanın bütün cam ve çerçevelerini yere indirmiş, sarı badanalı dış ve iç duvarları da çiçek bozuğu bir yüz haline getirmişti. Kışlanın ateş altına alınan yüzünde subay odaları vb. daireler bulunuyordu. Kolordu ve tümen komutanlarıyla, askerlik dairesi başkanı ve İzmir'de bulunan subayların dörtte üçü daha geceden buraya toplanmıştı

Sonucunu hiç düşünmeden girdikleri bu kapanda bir subaylar, ateşin kesilmesini boşuna beklediler. Şehrin inzibatını korumakla görevli bir süvari müfrezesi, bu ara olay yerine çıkagelmiş ve hükümet konağına sığınmaktan başka çare bulamamış, ordan da birer birer kaçıp kurtulmuşlardı.

Öndeki odalarda bulunan subayların durumu gittikçe kötüleşiyordu. Bunu gören arka odalardaki subaylardan kimisi pencerelerden atlayarak bu belâlı kapandan kurtulmaya çalıştılar. Kaçamayanlar da. Ali Nadir Paşa başlarında olduğu halde, kışlanın koridorlarına sığındılar. Kurşunlar, cıvlayarak, vızlayarak aralıksız, dairelerin, odaların içinde uçup duruyordu. Durum gittikçe kötüleşiyordu. Bunun üzerine vurulmak, ölmek tehlikesini göze alan kimi subaylar, pencerelerde Efzunlara Türkçe ve Yunanca :

— Ateş kes! diye bağırdılar. Yine de ateş bütün şiddetiyle sürüp gidiyordu. Kolordu ve tümen komutanları. Yunanlılara ateş kestirmek için telefoncu subay Celâl beyin eline beyaz bir mendil lvererek pencereden sallamasını söylediler. Pencereden mendili sallamaya başlayan

genç subay, bir anda inleyerek yere yuvarlandı, yaralanmıştı.

Makinalı tüfeklerin «ta-ta-ta-ta» sesleri, sürekli patlayıp duran piyade tüfeklerinin seslerini bastırıyordu. Kışlaya denizden yanaşan Leon torpidosu top atacağını işaretle bildirmişti. Yunan birinci tümen kumandanı Albay Zafiryos, bu torpidoda bulunuyordu. Torpido, karantina önünde demirlemişti. Topla kışlayı bombamdıman edeceğini bildiren Leon torpidosu kışladan ateş edilmediğini çabucak anladı ve top atışından vazgeçti.

Bu sırada piyade ve makinalı tüfek ateşi de hafifledi, en sonra kesildi.

Bundan yüreklenen kolordu kumandanı Tuğgeneral Ali Nadir Paşa, beyaz teslim bayrağı çekilerek cümle kapısından dışarı çıkılması emrini verdi. Hemen bir sırığın ucuna bir muhabere bayrağı çeken subaylar, bu teslim bayrağı Ali Nadir Paşa'nın elinde olduğu halde, arkasından yürüyerek dışarı çıktılar. Kolordu kumandanı, elinde teslim bayrağı ve arkasında yüzlerce subay ve er, kapıda görününce saatlerdir kışlanın duvarlarını kurşun yağmuruna tutan Efzun taburunun ilk mangaları «süngü tak» koşar adım ilerlediler. Süngülü Yunan askerleri, hemen esirlerin çevresini sarıverdi. Ali Nadir Paşa, yanına gelen bir küçük rütbeli Yunan subayına kolordu kumandanı olduğunu anlatmaya çabalıyordu ki, subay, bir celallendi, bir ateşlendi, bir öfkelendi, ya da yapmacık bir öfke gösterisiyle AH Nadir Paşa'nın yüzüne «şırak, şırak» diye saklayan üç tokat indirdi. Paşanın elindeki teslim bayrağı, sendeleyen paşa ile beraber şöyle bir dalgalandı. Nadir Paşa'nın arkasında yan yana süklüm püklüm duran tümen kumandanı Hürrem beye, bir başka Yunan subayı sersemletici birkaç tokat yapıştırdı. Kolordunun kurmay başkanı Bağdatlı Abdülhamlt'in yüzüne de öyle bir yumruk indi ki, adamcağızın avurdu hemen şişiverdl. Bu yüksek rütbeli subayları dövüp duran küçük rütbeli Yunan subayları, onların kalpaklarını da başlarından alıp yerlere fırlattılar ve çiğneyerek üzerlerinde tepindiler.

Bu ara metropolit Hırisos Tomos'un uzun zamandan-

beri teşkilâtlandırdığı Rum çeteleri de korkunç kılıkları, kin ve tiksinti dolu bakışlarıyla Efzunların imdadına yetiştiler. Subayların üstleri başları aranıyor, kalpakları yerlere atılıyor, süngülere takılıp yırtılıyordu.

Cebini karıştıran Yunanlılara şöyle bir ters bakan subayın kafasına, sırtına ya da göğsüne şiddetli bir dipçik iniyordu. Türkçe ve Yunanca en ağıza alınmaz soğup saymalarla sürüp giden bu araştırma sonunda Türk subaylarının ceplerinde, üstlerinde başlarında bulunan bütün değerli eşya toplanmış, mendillere doldurulmuştu. Saatler, süs yüzükleri, nişan yüzükleri, tütün tabakaları, çakılar, mendiller, ağızlıklar ve buna benzer yükte hafif, pahada ağır ne varsa alınmıştı. Hele para olarak ceplerde hiçbir şey bırakılmadı. Yerlerde bir kalpak sergisi meydana gelmiş gibiydi. Ara sıra dipçik darbeleri yanında, süngülerin ucu ile de dürtüştürülüp duran kimi subaylar ve erlerden acı bir bağırtı ve inilti geliyordu.

Bu ara askerlik dairesi başkanı asil yüzlü küçük, kesik bıyıklı Albay Süleyman Fethi bey, çete kılığındakl birkaç Rum'un bir Yunan askerine kendisini göstererek bir şeyler fısıldadığını gördü. Ali Nadir Paşa gelmeden önce kolordu kumandan vekilliği yaparken karaya çıkan Yunan devriyesini denize püskürttüğünü ve bu işgal provalarına direndiği günü hatırladı.

Birkaç saniyede çevresinde, İzmir'in yerli Ramlarından, Yunan giyneği giymiş bir grup belirmişti. Kulağına bir şeyler fısıldanan Efzun; Fethi beye Yunanca :

— Çıkar ulan kaputun, ulan! diye bağırdı ve süngüsüyle hamle durumu aldı. Süleyman Fethi bey, Yunan askerinin ne dediğini anlamamıştı. Asker, aynı sözü bir kez daha yineledi. Onun yanıbaşında bu sözü ve isteği Türkçeye çevirebilecek kimselerin olduğu görülüyorsa da bunu yapan bir kimse çıkmadı. Yunan askeri sonra süngüsünün ucu ile Albay Fethi beyin göğsünü dürttü ve «Zito Venizelos!» diye bağırmasını emretti. Bir Yunan askeri de süngüsünün ucu ile göstererek kaputunu çıkarıp kendisine vermesini anlatmak istiyordu.

Fethi bey, kinle dopdolu bir yığın gözün kendi üze-

rinde iştahla parladığını gördü ve denize kovalattığı Yunanlıların kendisinden öç almak istediklerini anladı. Yunan askeri, saplamak üzere süngüsünü kaldırmış ve yiğit subayın göğsünü nişanlamıştı; bir kez daha Yunanca kaputunu istedi ve «Zito Venizelosl» diye bağırmasını söyledi. Albay ne yapacağını, nasıl davranacağını bilmeden bu kinle ve öç ateşiyle yanan gözler grubuna dik dik bakıp duruyordu.

— Bir Türk subayı kendi büyüklerinden başkasına yaşasın diye bağıramaz! diye bağırdı.

Efzun eri, kalkan süngüsünü bütün gücüyle Süleyman Fethi beyin göğsüne sapladı. Albay yanındaki subaylara çarparak geriledi; göğsüne saplanan süngüyü iki eliyle kavradığından parmakları doğrandı. Çevresinde meydana gelen boşlukta tutunmak ister gibi kollarını uzattı, sonra, sırt üstü yere yuvarlandı. Süngünün dalıp çıktığı yerden sıcak ve kıpkırmızı bir kan fıskiyesi fışkırdı. Asker, gözleri yuvalarında dönüp duran bahtsız subayın böğürlerine bir iki süngü daha sapladı. Hâlâ çırpınıp duran Albay, hırıltılar çıkarıyor ve yattığı yeri kanıyla kızıla boyuyordu.

Albay Süleyman Fethi'den önce, tüfek ateşinin kışlayı yalayıp durduğu iki saat süresinde dört Türk askeri vurulup ölmüş, on beşi de yaralanmıştı. Bahtsız Fethi beyin ölüsü de bunlara eklenmişti.

Bu ara, kapalı gökyüzü daha çok kararıyor ve İzmir'in ufuklarında gittikçe alçalan karanlık bulutlar arasında şimşekler çakıyor ve uzaktan uzağa gök gürültüleri geliyordu.

Albay Süleyman Fethi beyin ortada yatan ölüsüne gözlerini dikmiş yüzlerce Türk subayı ve askeri tiksintiden, heyecandan titriyor ve kendileri İçin de korkunç bir akıbet hazırlandığını seziyorlardı. Uğultusu ile Kordonboyu'nu ve caddeleri dolduran Rum ve Efzun yığınlarının gözleri hep kışladaydı. Kışlanın cümle kapısından başlayarak her yanı dolduran bu kalabalık, cinayet işlemeye, Öldürüp yok etmeye hazırlanmıştı. Genç subaylar, Ali Nadir Paşa ile Hürrem beyin ve Abdülhamit'in yüzlerinde

saklayan şamarların ve tokatların ne denli yerinde olduğunu şimdi daha iyi anlıyor, vakit varken nasıl olup da Aydın'a, memleketin içine doğru kaçıp gitmediklerine bir kez daha pişman oluyorlardı. Nasıl olmuştu da bu duygusuz, bu satılmış heriflerin sözlerine kanarak bu ölüm kapanına girmişlerdi? İzmir'in ve Aydın'ın kaplan barındıran zeybek yatağı dağları onlara yeşil kucağını açamaz mıydı?

Süleyman Fethi beyin yerde yatan kanlar içindeki ölüsü kışla içindeki düşman askerlerini duraklatmışsa da kışlanın dışındaki seyirci Rumların ayranını kabartmış, iştahlarını artırmıştı.

Bu ilk üst baş araştırma ve yoklamasını yeter bulan Efzun subayları, süngülü bir bölük Efzun'un muhafazasında (!) Türk subay ve erat kafilesini caddeye çıkardılar. Yalnız, bu esir kafilesinin başları açık ve elleri yukardaydı. En önde kolordu kumandanı Ali Nadir Paşa. elinde beyaz teslim bayrağı olduğu halde yediği tokatlar dan sersemlemiş, ağır ağır yürüyordu. Cümle kapısından kafilenin ucu görününce caddeyi ve meydanları dolduran kalabalık Rum yığınları, şöyle bir dalgalandı. Ali Nadir Paşa'nın koluna dayanan bir süngü ucu arkasında Türkçe bir ses :

— Zito Venizelos diye bağır kerata! diye gürledi. Kolordu kumandanı :

— Zito Venizelos! diye bağırırken bir Rum kadının elindeki uzun bir sırık iki omuzunun arasına indi ve sesi boğazında kısıldı kaldı. Kafile, açık başları eğik olarak ilerliyor ve kışla boşalıyordu. Esnaf kılıklı bir İzmirli Rum, muhafızların arasından hızla ileri atıldı ve tam önüne gelmiş olan genç bir subayın açık başına elindeki uzun bir kepek demirini bütün gücü ile indirdi. Subayın ağzından iniltiye ve hırıltıya benzer bir ses çıktı.

Yamyassı olan kafatasının yarığından kanlı beyin parçaları fışkırdı. Şehit, yere yuvarlanırken sevinçli kahkahalar işitildi.

Tam bu anda Tuzla üzerinde çıkan şimşekler somurtkan havayı aydınlatıyor ve gök gürültüleri hızla cinayot

yerine doğru yaklaşıyordu. Orda bir yerden bir kaldırım taşı söken bir Rum delikanlısı, bunu yaşlıca bir subayın yüzünün ortasına yapıştırdı. Subay, sendeİ3yerek arkadan gelen arkadaşlarının üzerine düştü, yine toparlandı, yamyassı burnundan sel gibi kan akarken sırayı bozmamaya çalışarak yürüdü. Yere düşen kaldırım taşını kapan genç bir Rum kızı, olanca hızı ile kafilenin ortasına fırlattı. Taş genç bir subayın kulak tozuna çarptı, adamcağız inleyerek yere yuvarlandı. Arkadan gelen subaylardan bir ikisi yerde debeleyen yaralıya çarparak sendelediler. Efzun muhafızlarından bir ikröi kafilenin yürüyüşünü engelleyen yaralının göğsüne, böğrüne ve boğazına üst üste süngülerini batırıp çıkardılar. Birçok subayların, muhafızların ve seyircinin üstü başı ve yüzü gözü kan içinde kaldı.

Bu arada Rum şivesiyle seyircilerin arasında Türkçe :

— Bağırın ulanî Zito Venizelos diye bağırın! gibi sesler işitiliyor; subayların kimisi bağırıyor, kimisi ağzını bile açmıyordu. Bu zavallıların sırtına kalın odun darbeleri iniyor, başlarına keser, balta ve balyozla vurulup çökertiliyorlardı.

Şimdi, bütün kafile Kordonboyu'nda yürüyordu. Facia görülmemiş bir hız almıştı. Kordonboyu'na sıralanmış evlerin pencere, balkon ve kapılarından Türk asker ve subaylarının başına yağan taş, toprak, kiremit yağmuru, bir sağanak halini almıştı. Eline uzun bir kepenk demiri geçiren esnaf kılıklı bir Rum bunu bütün gücüyle kafilenin ortasına indirdi ki; iki üç subay, isabet almıştı; bu bahtsızlar kaldırıma serildiler, yeniden doğrulmaya çalışırlarken seyircilerden birkaç kadın ve erkek başlarına üşüştüler ve ellerindeki odun, taş ve demir parçalarını rastgeie başlarına indirmeye başladılar. Muhafız askerler, kafilenin yürüyüşünü geciktiren yaralı subayları bir iki dakika içinde süngüleriyle delik deşik ederek hareketsiz bıraktılar. Yunan subaylarının verdiği emir üzerine birkaç Rum delikanlısı, ölüleri bacaklarından sürükleyerek denize attılar. Subaylardan biri suya düştükten biraz sonra çırpınmaya başladı, henüz ölmemişti, ordaki Rum

sandalcılardan biri başına birkaç kez kürekle vurarak onu kımıldamaz hale getirdi. Daha önce öldürülen subay ve erler de bacaklarından sürüklenerek denize atılmışlardı. Rüzgârın oynatmaya başladığı sular, onları deniz anaları gibi, Kordonboyu/nun yosunlu taşlarına çarpıp duruyordu.

Kıyıya yanaşmış Yunan gemilerinden de ara sıra kafileye ateş ediliyordu. Seyirci Rumlardan kimisi de subayları nişanlayarak herhangi bir cansız hedefe ateş eder gibi keyifli keyifli gülerek tabancasındaki kurşunları üst üste boşaltıyordu.

Gerçi bir Rum kadını, bir ara kalabalığı yararak kafilenin yanına dek sokuldu ve sağ kolundaki süngü yarasından ve demirle yarılan başından kan akan bir subaya ateş etmeye başladı. Adamcağız yere yuvarlandı. Kafilenin geçmesini engellemesin diye muhafız Efzunlar süngüleyerek onu da hareketsiz bıraktılar. Muhafızlar, durmadan kafilede sendeleyenleri dipçikliyor, ayağa kalkıp da yere düşenleri hemen oracıkta seyirci Rumların yardımıyla haklıyorlardı. Balkonlara birikmiş kadınların kimisi yuha çekiyor, kimisi de ellerindeki tabancalarla ateş ediyorlardı.

Öbür yanda, nasılsa işgali görmeye gelmiş kimi Türkler de bu ara kama, bıçak, tabanca kurşunlarıyla delik deşik edilip yerlere serilmekteydi. Fakat sevinçli nağraların, «Zito»ların meydana getirdiği vahşi gürültüden, bunların yalvaran acıklı çığlıkları ve ağlayışları işitilmiyordu.

Bu arada iri yarı bir gazino sahibi, can korkusuyla önünden koşarak geçen Türkleri, yardımcılarıyla, kollarından çekerek içeri alırken :

— Gel, seni kurtaracağım, diyor ve içeri aldıklarını hemen oracıkta öldürüp üst üste yığıyordu. Bu zavallıların ölüleri de birkaç gün sonra denizden çıkarılacaktı.

Gök gürültüleri artmış, rüzgâr çıkmış ve şimşekler, İzmir'in üzerinde cirit oynamaya başlamıştı. Karanlık bulutlar, şehrin üzerini baştan başa kaplamıştı. Yağmuru getiren rüzgâr, körfezin çırpıntılı sularını şimdi şiddetle kıyılara çarpıyordu. Denizin uzaklarında yağmurun kül

rengi perdesi gözükmüş, hızlı hızlı ilerliyor, masmavi sular kül rengi, pis ve kirli bir renk alıyordu, ilk iri yağmur damlaları kafilenin açık başlarına ve seyircilerin coşkun ve öldürme psikozuna kapılmış Rum kalabalığı üzerine düşüyordu.

Üç yüz elli kişilik Türk subay ve erat kafilesi, her an bir şehit ve yaralı vererek ve gittikçe azalarak Kordonboyu'ndaki ölüm yürüyüşünü bitirmeye çalışıyordu. Bu, gerçekten bir ölüm yürüyüşüydü. Büyük kışlanın cümle kapısından pasaport dairesi önüne varıncaya dek bu üç yüz kişinin sıfıra indirilmesi için kesin bir karar alındığı belliydi. Rum kalabalığı içinden ileri fırlayan bir erkek ya da bir kadın artık sık sık ve açıkça kafilenin, subayların ve erlerin üzerlerine türlü tabancalarla ateş ediyordu. Pasaport dairesine varmaya daha çok vurdı. İri iri düşen yağmur damlaları büyük bir yağmurun hızla geldiğini gösteriyordu. Kapkara bulutlar, öyle alçalmıştı ki, sanki kafileye ve İzmir'in tepelerine sürtünerek geçiyor gibiydiler. Güçlü bir rüzgâr, ıslak ve kül renkli bir kocaman çarşaf gibi Kordonboyu'nu dolduran vahşileşmiş kalabalığın yüzünde şiddetle sakladı. Öyle sık damlalı ve kuvvetli bir sağnak yağmaya başladı ki, her biri bir insan kurban peylemiş olan Rum kalabalığı geriledi. Birkaç dakika içinde yağmur korkunç bir sağnak halini almıştı. Kafiledeki subay ve erlerin çıplak başlarına saklayan sağnak yere iniyor ve apartman saçaklarından inen sularla birleşerek bir sel halinde ayaklarının altından akıp gidiyordu.. Efzunların süslü fistanları ıslanmış, vücutlarına yapışmıştı. Muhafızların subayları, bu yağmur afetinden kurtulabilmek için kafilenin koşar adım gitmesini emrettiler.

Kafile, koşar adım ilerlemeye başladı. Başlarından, kollarından ve bacaklarından kurşun, demir, sopa, zincir ve süngü yarası almış birçok subay ve er, koşar adıma uyamıyor; sendeliyor, düşüyor ve göğsüne şimşek gibi saplanan süngüler altında sıcak kanlarıyla yağmur sularını kızartıyorlardı.

Buraya dek Stjleyman Fethi beyle beraber, kolordu

başhekimi Yarbay Şükrü bey. bir kurmay subayla birlikte on beş subay, altı da er öldürülmüştü. Bunların bir bölümü denize atılmışlardı.

İzmir'e çıkarılan bu birinci Yunan tümeninin kumandanı Albay Zafiryos, çıkarma süresince Leon torpidosunda bulunmuştu. Bu kanlı olayın en yakın tertipçisi ise Yarbay İstavriyanopolis'ti, onun hazırladığı bu kurban ayinini Albay Zafiryos Yunan torpidosu Leon'dan sevinç ve merakla seyrediyordu.

Sağnak şiddetlendikçe şiddetlenmiş, bu sefer dolu halini almıştı. Koşar adıma kalkan yaralı Türk kafilesinin başlarına korkunç bir şiddetle inen bu öldürücü tanelerden onlar hoşnuttular. Bunlar hiç olmazsa İzmirli Rum hemşehrileri ve Efzun alayı kadar zalim değildi, ölüm yürüyüşü şimdilik daha çok ıslanmak istemeyen muhafız Efzunların sayesinde bir kurtuluş koşusuna benzemeye başlamıştı.

Ne yazık ki bu umut da boşa çıkmıştı. Tam pasaport dairesi önüne varılmıştı ki. rıhtıma yanaşmış bulunan Leon torpidosunun erleri bu dolu kasırgası altında koşan yaralı kafilenin üzerine nordanflit ateşi yağdırmaya başladılar; erler gülerek, kahkaha atarak ateş ediyorlar ve kanlar içinde bağırarak yerlere yuvarlanan subay ve erleri canlı kalmasınlar diye yeniden delik deşik ediyorlardı.

Bu kanlı ve eski oyunu Leon torpidosundan sadece Albay Zafiryos seyretmiyor, bütün Avrupa milletlerinin denizcileri bu seyirde ona ortak oluyorlardı. Kıçtan kordona yanaşmış Fransız, Amerikan, ingiliz ve italyan savaş gemilerinin bütün subay ve erleri seyirciydi, ingiliz denizcileri sevinçten gülüyor, bacakları kurşunla delinen subay ve erlerin tek bacak üstünde sekerek gitmesine gülmekten kırılıyorlardı. Buna karşılık Fransız, italyan ve Amerikan denizcileri ne üzüntü, ne de sevinç duyuyorlardı. Cansız hedeflere ateş edilirken duyulan tasasızlık hepsinin yüzünde ortak bir anlam halindeydi.

İngiliz subayları, eratın bu hayasızca sevinçli gülüşlerini her nedense doğru bulmayarak onları güverteden

sürüp kamaralarına doldurdular, öbür Avrupalı halk çocukları, aynı tasasızlıkla Leon torpidosundan idare edilen ateş oyununu seyredip durdular.

Kafile, pasaportun önünü boşalttığında kaldırımların üzerinde on beş kadar subay ve erin boylu boyunca uzanmış olduğu görüldü. Kimisi hâlâ kollarını ve bacaklarını oynatıyor, sürünerek bu ateş cehenneminden kurtulmaya çalışıyordu. Hâlâ üzerlerine yağan kurşunlar, yanlarından akıp geçen yağmur sularını beyaz fıskiyeler halinde sıçratıp duruyordu.

Bahtsız kafile, en sonra kordona yanaşmış Patris adlı Yunan yük gemisinin yanına varınca durduruldu. Kafile, Avcılar Kulübü karşısında demirlemiş olan Patris'e vardığında kurtarıcı sağnak ve dolu şiddetinden hiçbir şey eksiltmeyerek yağıyordu. Saçakların altına, evlere,, dükkânlara, kahve ve gazinolara sığınan Rum halkı, sağnağın vahşiliğine söğüp sayıyor ve kurban yortusunu bütünleyemediğinden alabildiğine üzülüyordu.

Patris vapurunun önüne varıldığında ağır yaralı bir Türk subayı yere düştü ve kalkamadı. Akşamdan kışlaya babasıyla birlikte gitmiş olan ve bu ölüm koşusunda babasıyla yan yana koşan sekiz-on yaşlarındaki oğlu inleyen babasının üzerine kapandı. Çocuk, babasının üzerine kapanmış, yürek parçalayan bir sesle ağlıyordu. Bu, muhafızlardan birinin sinirine dokunmuştu. Bütün gücüyle süngüsünü çocuğun sırtına sapladı. Çocuk bir çığlık atarak arkaya doğru kıvrıldı. Sonra yine can çekişen babasının üzerine^ düştü.

Sağ ve yaralı olarak vapura dek varmış olanların muhafızlarca üstleri başları yeniden arandı. Ceplerinde rastgele kalmış olan ufak tefek eşya ve beş on kuruş da alındı.

Sağ kalan subaylar, şöyle bir hesap yaptılar, görünüşe göre 30-40 şehit vardı. 50-60 kadar da hafif ya da ağır yaralı subay ve er inlemeden, ağlamadan, yakınmadan sağlam arkadaşlarının yardımıyla Patris vapurunun hayvan ambarına iniyorlardı. Merdivenlerden aşağı inerken sırtlarına inen dipçikler ve bunlara yardımcı olarak

haykırıları küfürler altında insanlığını unutan ve dehşete kapılan bu esirler, atların ve katırların sidik ve fışkıları içine birer saman çuvalı gibi atılmaktaydı.

Vapurda bulunan otuzdan çok araştırma ekibi ve muhafız Yunan eratı, Kordonboyu'ndaki trajedi yetmemiş gibi kafileden sağ kalanlara yeniden yüklendi. Sırtlara, açık başlara inen dipçik darbeleri, yüzlerde saklayan yumruk ve tokatlar, Türkçe ve Rumca söğüp saymalar sürüp gidiyordu.

Artık, bütün subay ve erler, Yunanlıların elinden sağ kurtulamayacaklarına inanmaya başlamışlardı. Olsa olsa ölümleri biraz gecikmiş olacaktı. Kimbilir ne işkenceler içinde öldürüleceklerdi. Artık, kendileri için «kırk katır mı, kırk satır mı?» masalının gerçekleşmekte olduğu üzerinde hiç kuşkuları kalmamıştı. Keşke öbür ölüler gibi kendileri de kafalarına birer kurşun yiyerek daha önce rahata kavuşsalardı da bu denli ayaklar altına düşmeseler, insanlığın bu denli küçüleceğini öğrenmeselerdi! Hepsi kendilerini ağlanacak halde buluyor, dört yıl süren savaş fırtınaları içinde böyle dar bir duruma, böyle korkunç ve umutsuz bir kapana düştüklerini bilmiyorlardı. Düpedüz ihanete uğramışlardı. Bunu biliyorlardı. Hele evli, çoluk çocuk sahibi olanlar, bunların şehirde kimbilir ne korkunç bir durumda bulunduklarını düşünerek ağlamaklı oluyorlardı. Burda kendilerine yapılan işkenceler, tam Balkan Savaşı'nda alışılmış metodlarla yapılıyordu.

Türk subay ve eratı altı yedi saat bu ambarın boğucu sidik ve fışkı kokan havasında bunalarak ölümü beklediler. Ali Nadir Paşa, elindeki beyaz teslim bayrağını en sonra yararlı bir işte kullandı: Onu fışkıların üzerine sererek üzerine oturdu.

Sonra, bir Yunan subayı geldi. Ali Nadir Paşa'yı, kolordu Erkânı Harbiye Reisi Abdülhamit ve tümen kumandanı Hürrem beyleri alıp götürdü. Öbür subaylar: «Herhalde hepimizi sırasıyla işkence ederek öldürecekler!» diye düşündüler ve büyük bir tevekkül içinde ölüme hazırlandılar. Bu düşünce uzun sürmedi. Yüzbaşı rütbesine ."kadar olan subaylar ayrılarak vapurun ikinci sınıf kama-

ralarına hapsedildiler. Otuz İki yataklı kamarcya yüzelliden çok subay doldurdular. Sonradan bu da yetmiyormuş gibi, bu kamaraya birçok Türk polisi, birçok Mülkiye memuru ve halktan da birçok kişi doldurdular. Böylece, burası da hayvan ambarı kadar boğucu ve tedirgin edici hale geldi.

İşgal trajedisini büyük bir hevesle oynayan eski Eşilos'un, Öripides'in ve Sofokles'in torunları, tam anlamıyla başarılı bir oyun meydana getirebilmek için Türk mahallelerine de dalmışlardı.

Gazinolarda bira içerek zaferi kutlayan Rumlar, sokaktan korku içinde kaçışarak geçen Türk çoluk çocuğu üzerine tabancalarını boşaltarak eğlenmeye başlamışlardı. İlk Efzun ateşi başladığında Ziraat Bankası'nın kuytu merdivenlerine sığanan bir yığın çoluk çocuk birkaç dakikada kurşunlarla kalbura döndürülmüş ve acı çığlıklar, oluk gibi merdivenlerden aşağı akan kanlar içinde boğulup gitmişlerdi.

Yunan bankasının pencerelerinden de durmadan ateş ediliyordu.

Kemeraltı-Başdurak dolaylarında başlayan öldürme, ilk kez karşılık görmüş; kimi Türkler üzerlerine vahşice saldıran Efzunlara ve Rumlara ellerindeki silâhlarla karşı koymuş, bu ise saldırıcıları büsbütün çileden çıkarmıştı.

Sokaklarda yakalanan Türklerin fesleri yırtılıp yerlere atılıyor, birçok güzel kızların ve kadınların bulunduğu evlerin kapıları kırılıp içeri giriliyor ve bunlara vahşice tecavüz ediliyordu.

Bütün subayların evlerine baskınlar yapılmış, işe yarar her türlü eşya yağmalanmış ve genç, güzel kadınların ırzlarına geçilmişti. Hattâ bir eve giren Rumlar ve Efzunlar kocasının gözleri önünde karısının ırzına geçmişlerdi.

Türk çarşısı bütünüyle yağma edildi. Köylü Gazetesi matbaasına da saldırılmış ve gazetenin sahibi Refet bey (sonradan yüzelliliklere katılmıştı) saldırıcıları el bombasıyla karşılamıştı. Bomba patlamadığından tabancası-

nı çekmiş ve kurşunları bitinceye dek kendini savunmuştu.

Sonra, süngü, bıçak, kurşun ve balta gibi zengin ve öldürücü bir sağnak altında çökertilmişse de ölmemişti.

Gerek İzmir'in içinde, gerekse dolaylarında ele geçirilen polis ve jandarmalar öldürülmüş ve ölüleri de hep sürüklenerek denize atılmıştı. Bundan on beş gün sonra bile hâlâ denizden ölüler çıkıyordu; bunlar arasında zincirle boyunlarından birbirine bağlanmış üç polis ölüsü herkesi heyecana düşürmüştü.

Bozkaya'da, Seydiköy dolaylarında pek çok Türk ölüleri görülmüşse de bunları gömmeye cesaret edecek kimse çıkmadığından birkaç gün oldukları yerde kalarak Mayıs güneşinde şişmiş ve kokmuşlardı. Bütün bu cinayetler ve yağmalar olup biterken Amerikan subayları ve siyasî mümessilleri de şehirde at üzerinde gezip dolaşıyor ve bir gül bahçesinde gezer gibi hiç de tedirgin görün-" müyor ve hiçbir şeye seslerini çıkarmıyor, kıllarını kıpırdatmıyorlardı.

«Hukuku Beşer» gazetesi başyazarı Osman Nevres'in Yunan bayraktarını bir tabanca kurşunu ile öldürüşünden sonra kışlanın dış duvarlarına karşı başlayan yaylım ateşi; bir yandan da hükümet konağını dışarıdan yalıyordu.

Yunan işgal kuvvetleri kumandanı Albay Zafiryos, 15 Mayıs sabahı yayımladığı bir beyanname ile Türk memurlarının her günkü görevleri başında bulunmalarını bildirmiş, bütün hükümet memurları da buna güvenerek korkusuzca işlerinin başına gitmişlerdi.

Dairenin hemen karşısında bulunan askerî otel ya da mahfelin yukarı kat pencerelerinden birdenbire bir cayırtı kopmuş, sayısız kurşunun parçaladığı pencere camları büyük bir şangırtı ile memurların üzerlerine yağmaya başlamıştı. Mahfelden hükümetin pencerelerine doğrultulmuş mavzer namlularını gören bütün memurlar, masaların altından sinip sürünerek kendilerini daha az tehlikeli olan koridorlara atmışlardı. Burda Vali İzzet beyin çevresinde toplanan bütün memur, jandarma ve jan-

darma subayları. Yunan askerlerince kendilerine yanlışlıkla ateş edildiğini, burdan onlara hiç kimsenin ateş etmediğini anlatmak için büyük bir çarşafı teslim bayrağı olarak her iki yandan Yunan askerlerinin gözleri önüne açmışlarsa da bununla da ateşi önleyememişlerdi. Beyaz testim bayrağı da onların karşısında dilsiz kalmıştı.

İşgal kuvvetleri kumandanlığının sözüne güvenerek daireye gelen bütün memurlar, geldiklerine pişman olmaya başlamışlardı.

En sonra pencerelerden İçeri yağan kurşun yağmuru cayırtısı azalarak kesilmiş, biraz sonra da, hükümet konağının içinde ve altında başlamıştı. Birçok memur yukarıda haklı olarak korkudan titriyordu.

Hükümet konağına girenlerin başında sözden anlar bir subayın bulunabileceği hesaplanarak valinin odasının kapısı ardına kadar açılmış ve merdivenlerdeki hoyrat ayak seslerinin yaklaşması beklenmişti.

Merdivenin başında görünen iki Efzun eri tüfeklerinin süngülerini öne doğru tutarak valinin odasının kapısına gelip dayanıvermişti.

Bu erlere hemen bu odanın Vali İzzet beyin odası ve kendisinin de surdaki kara sakallı, ufak tefek adam olduğu, Türkçe ve Rumca söylendiği halde hiç aldırış etmemiş, Türkçe ve Rumca en bayağı söğüntülerle ellerin yukarı kaldırılmasını emretmişlerdi. Efzunlardan biri valinin yüzünde bir tokat şaklatmıştı.

Valinin çevresindeki bütün memur ve jandarmalar ellerini yukarı kaldırarak merdiven başından aşağıya dek dizilmiş süngülü Efzun erleri arasından inmeye başlamışlardı.

Süngüye davranan bu Efzun erleri, aşağı inmekte olan memurların kafalarına, sırtlarına, göğüslerine şiddetli dipçik darbeleri indiriyor, onları paldır küldür yuvarlıyor, yuvarlananları da süngülerinin uçlarını daldırarak kalkıp yürümeye zorluyorlardı.

Memurlar, böylece alt kata inmişler, burda da başka oyun başlamıştı: Hepsinin fes ve kalpakları başlarından çekilip alınarak yırtılmış ve yerlere atılmıştı. Bundan

başka silâh araştırmak bahanesiyle üstlerinde değer taşıyan ne varsa alınmıştı.

Bu araştırmaya sivil Rum halkı da katılmış, memurlardan birçoğu bu arada odunlarla, sopalarla dövülmüş ve yüzleri, gözleri kana bulanmıştı. Yine kalpaklarını ve feslerini vermek istemeyenlerin başlarından bunlar süngülerin uçlarıyla alınmış, böylece zavallıların başları ve yüzleri derince yaralanmıştı.

Jandarma subaylarının rütbe ve düğmeleri sökülüp koparılmış ve yerlere atılmıştı.

Ve bu memurlar kafilesi de aynı insanlığa sığmaz biçimde Kordonboyu'ndaki zafer sarhoşluğunun vahşileştirdiği Rum halkı arasından itilâf devletleri donanma personelinin gözleri önünden geçirilmiş. Pasaport'a götürülmüştü.

Bundan başka bunlara her adım başında: «Zlto Venizelos!» diye bağırtılmaktan da geri durulmamıştı.

Bu zavallılar, başları açık ve elleri yukarıda «ZitoU diye bağırarak Pasaport'a doğru yürürken Yunan mümessili bir otomobille gelmiş, Vali İzzet beyle yanında bulunan oğlunu alıp götürmüştü.

İşgali dümdüz, yumuşak ve rahat bir halı gibi Efzun taburlarının ayakları altına seren Damat Ferit'in bu hastalıklı, kara sakallı uşağı, böylece Rumların ve Efzunların yapacağı işkenceden ancak bir şamarla kurtulmuş ve aç karga sürülerini andıran azgın kalabalık, aynı iştahla bu suçsuz insanlara saldırmış ve pek çoğunu Patrls vapuruna varıncaya dek çürüğe çıkarmışlardı.

Patris vapurundaki mahpuslara kırk sekiz saat hiç bir yiyecek verilmedi. Ondan sonra da ancak peksimet, zeytin, kaşar peyniri ve biraz da kuru üzüm verildi. Yaralı subayların yaralarına üstünkörü sargılar sarıldı ve sözde tedavi edildiler. En ağır yaralı bir subay, kırk sekiz saat hep bu balık istifi kalabalık içinde bırakıldı. Mahpuslar, ancak üç-dört saatte bir beş-on dakika süre ile güverteye hava almaya çıkarıldı. 19 Mayıs 1919 günü saat dokuzda subaylarla erat vapurdan çıkarılarak kışlaya götürüldüler. Burda, evli subayların eline Yunanlılarca ve-

sikalar verilerek evlerine gitmek üzere serbest bırakıldılar. Yaralı subaylar, kışlada alıkonuldular.

Kışlada ve başka askerlik dairelerinde bütün işe yarar eşya Yunanlılarca yağmalandı, geri kalan da kırılıp dökülerek İşe yaramaz duruma getirildi.

Kolordu, askerlik şubesi, elli yedinci tümen ile istihkâm ve inşaat kasaları bütünüyle soyuldu. Buralardan yüz elli bin liradan çok para kaldırıldı.

Bu arada, kışladan dışarda kalmış olan subaylar da birer birer yakalandı ve dövülüp sövülerek, işkenco edilerek getirilip kışlaya hapsedildi.

Hapsedilen yalnız Türk subayları, askerleri ve memurlar değildi. Yunan askerleri, dışarda yakaladıkları bütün Türkleri, içlerinde çocuklar da olarak, toplayıp bin türlü kötülük ve hakaretle türlü yerlero hapsettiler. Hele, bu arada, hükümetin yanında bulunan «Mektebi Sultaninin henüz pek küçük öğrencilerini de önlerme katan Yunan askerleri hepsini sopadan geçirdiler, türlü kötülük ve işkenceler ederek hapsettiler. Mapusane olarak kullanılan yerler arasında Patris vapurunun hayvan ambarı, zahire borsası, un deposu ve boş dükkânlar vardı.

Subayların, memurların ve halk İleri geleninin yakalanıp hapsedildiği gün ve onun gecesi, yerli Rumlarla Yunan askerleri bir ırza geçme ve yağma şenliği yaptılar, buna bir vahşet ayini de diyebilirsiniz. Hırisos Tomos'un yetiştirdiği izci Rum çocukları, Yunan askerlerine kılavuzluk ettiler, onları hapsedilen subayların, memurların ve namuslu halk adamlarının evlerine götürdüler. Orda İnsanoğlunun yüzünü kızartacak her türlü alçaklığı yapan Rumlar ve Yunanlılar, evlerdeki işe yarayan bütün eşyayı da diş kirası olarak alıp götürdüler. Evlerine dönen memurlar ve subaylar, ırzına geçilmiş karılarının ve kızlarının acıklı gözyaşlarıyla karşılaştılar. Bunun öcünü almak için de and içmekten geri durmadılar.

Hele, şehrin ileri gelenlerinden birinin gözleri önünde karısının ırzına geçildiğini işittiklerinde hınçlarından kudurdular .

Bu süre içinde bütün İzmir'de kol gezen vahşet.

Türk mahallelerindeki dükkânları bütünüyle kırıp yağmaladıktan sonra hükümet dairesini de alt üst etmişti. Yazıhanelerin çekmeceleri süngü ile kırılmış, bütün evrak yok edilmiş, kasalar kırılarak bütün paralar aşırılmıştı. Soygun o kerteye yükselmişti ki hokkaya, kaleme vurıncaya dek alıp götürmüşlerdi. Valinin odasındaki maroken koltuklar, kasaturalarla parça parça edilmiş, marokenleri kesilip alınmış, telefonlar bir daha kullanılmayacak şekilde kırılıp dökülmüştü. Hele, kışladaki bütün eşya ve malzeme, pencerelerden dışarı fırlatılarak işe yaramaz duruma getirilmişti.

Osman Nevres, ilk altın kurşununu Yunan bayraktarının alnına sapladığında, bunun koparacağı fırtınayı ve meydana getireceği korkunç yankıyı biliyordu. Yine biliyordu ki, zulümle başlayan işgallerin sonu «müstevli» için kötüdür. O, bir tek kurşun önünde gümrüğe dek çil yavrusu gibi kaçışan Efzunları büyük bir hazla seyretmiş ve ilgili, makamlarca hazırlanacak ve desteklenecek bir aktif direnmenin ne mucizeler yaratacağını sezmişti. Ne var ki bütün bu yüksek düşünceleri, kendi kanı içinde boğulmuştu. Üç gündür Mayısın bu sıcağında Kordonboyu'nda kıvrılmış yatıyordu. Onun kim olduğunu ne İzmirli Türk hemşehrileri, ne de her yanından, kafasına bir tekme atıp geçen Rum hemşehriler biliyordu. O, sadece çelik tabanca mermilerini altın kurşunlar haline getirip düşmanın kalbine boşaltmıştı. Şimdi, kendi ana vatanının toprağı üzerinde hiçbir Türkün gömmeye cesaret edemediği yasak bir ölü gibi yatıyor ve yattıkça şişiyor, süratle çürüyordu. Binlerce yeşil ve kara sinek bu zavallı ölü üzerinde bayram yapıyordu.

En sonra yüksek kadanaları üzerinde devriye gezen Amerikan askerleri, bu ölüyü ortadan kaldırmaya karar verdiler. Kim olduğunu anlamak için evrakını aradılar; nüfus kâğıdında «Hasan Tahsin Recep» yazıyordu. Bu. babasının nüfus kâğıdıydı. Kutsal ölünün «Hukuku Beşer» gazetesi sahibi olduğu ondan sonra anlaşıldı. Baxton kardeşlere Romanya'nın başkentinde bombayla suikast yapan meşhur «Nevres» de bu aziz ölünün kanlı kalıntı-

sıyla beraberdi ve Amerikalıların yardımıyla izmir toprağına gömüldü.

BEKİRAĞA BÖLÜĞÜ HAPİSHANESİNDE BİR KARA GÜN DOSTU

"En güzel hürriyet düşleri zindanda görülür.-

Schiller

Mustafa Kemal 15 Mayıs 1919 da yaveri Cevat Abbas'ı ve Rauf beyi yanına alarak Beyazıt meydanının bir yanını kaplayan kocaman kapıdan Harbiye Nezaretinin bahçesine girdi. Bu taştan, süslü ve heybetli kapının üzerinde altın yaldızlı kabartma harflerle «Dairei Umuru Askeriye» yazılıydı.

Bu kapı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamına yakışır güzellik ve büyüklükteydi. Şimdi, Mısır piramitlerinden biri gibi, ancak, bir antika durumundaydı. Başları, bu kapının altından girip çıkan Türk orduları darmadağın olmuştu. Adı bile tarihten silinmek üzereydi. Mustafa Kemal, bu muhteşem kapının altından her geçişinde anılarının saldırısına uğrar ve bu anılar bir oğul arı uğultusuyla benliğini doldurur, sarsardı.

En büyük rakibi Enver Paşa'nın çalımlı çalımlı bu yoldan gelip gittiğini görür gibi oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanya'nın yanında savaşa sokarak Türklüğün başına umulmaz belâlar açan bu atak, bu zeki, bu yürekli genç paşanın kurduğu saltanatın yerinde yeller esiyordu.

Evet, sel gider, kum kalırdı. O da gitmiş, arkada anı diye bir avuç bulanık tortu bırakmıştı.

Mustafa Kemal'in her türlü yükselme çabasını köstekleyen Enver Paşa, tarihini yaparak gitmişti; şimdi, tarihini yapmak sırası Mustafa Kemal'deydi. Enver Paşa onu gölgelemek için Çanakkale'nin en kötü savaş bölgesine vermişse de, o, burda Çanakkale destanının altın sayfalarını yaratmış, hiç olmazsa İstanbul'u kurtarmıştı. Şim-

diyse yalnız bir şehri değil, koca bir Türkiye'yi kurtaracaktı.

Gerek büyük zekâsı, gerekse talih, ona bu fırsat» vermişe benziyordu.

Yalancı şöhretlerin çok uzun yıllar mahmuz şakırdattığı bu meydan, şimdi bomboştu ve o burdan anılarının mahşeri içine gömülmüş ilerliyordu. En son diktirdiği paşalık giyneği, Mayıs güneşi altında daha çok sararan genç paşayı pırıl pırıl bir erkek güzeli haline getirmişti. Göğsünün sağ yanında kordonlar, bunların altında güneşte kıvılcımlanan bir beş köşeli yıldız-nişan, sol göğsünde, kalbinin üzerinde bir madalya vardı.

Harbiye Nezaretine gidip gelen Türk ve ecnebi subayları bu umut dolu sarışın yüzdeki iyimserliğe ve enerjiye şaşkınca bakıyorlardı. Türk subayları onu selâmlıyor, işgalci subaylarsa selâmlamadan geçiyordu. Onun bunlara hiç de aldırış ettiği yoktu. O, daha çok kafasının içinde yürüyordu. Elinden gelse bu pis yere bir daha hiç uğramayacaktı, ne yazık ki en sevgili arkadaşlarından biri, Ali Fethi, yine Bekirağa bölüğü hapishanesine tıkılmıştı. Bu ikinci tutuluşuydu. Zavallıcığı herhalde uzun bir mapusane ya da sürgün ve gurbet bekliyordu.

Harbiye Nezaretinin sarı boyalı hantal yapısını dönerek arkaya doğru ilerlemeye başlamıştı. Kafasındaki anı şimşekleri bütün hızıyla çakıp geçiyordu. Vatan Partisini, o illegal ye tehlikeli partiyi 1904 de kabullendiği gündenberi, iç dünyasında değişmiş ne vardı? Bugün de aynı hürriyeti isteyen partinin tek adamı halinde değil miydi?

Harbiye Nezaretinin arkasındaki sarı taştan yapı ile burun buruna gelince bir an duraladı. Gerçi bundan önce Fethi'yi görmek için buraya bir iki kez daha uğramıştı; yalnız şu anda siyasî Türk düşünürlerinin ve hürriyetçilerinin Bastll'i olan bu yapının manevî dehşetine de meydan okumak zamanı gelmişti. O, «Vatan Partisinin yöneticisi olarak yakalanınca, Bekirağa bölüğü denen hapishanenin bodrum katındaki zindanlarından birine tıkılmıştı.

Beyazıt kulesi karşısındaki bu san yapı tam yüz yıl Bekirağa bölüğü adı ile tatsız bir görev gördükten sonra yıktırılıp sahneden çekilmiştir: Bekirağa bölüğü, adını tanınmış eski bir savaşçıdan, bir askerden almıştı.

Bayındırlı zeybek Bekirağa, birçok savaşlarda bulunmuş ve bu savaşlarda büyük yararlıklar göstermiş, rütbece yükselerek binbaşılığa dek çıkmıştı. Totrakan ve Karadağ savaşlarında gösterdiği yararlıklar şöhretini saraya dek ulaştırmıştı. Son kerte sert, otorite sahibiydi. Saray, onun bu kahramanlıklarına ilgisiz kalamamış vo onu Serasker Daire Müdürlüğüne (Harbiye Nezareti) ve askerî cşzaevi müdürlüğüne getirmişti. İşte, ünlü Bekirağa bölüğü, adını burdan alıyordu.

Binbaşı Beklrağa'nın zamanında Türk ordusunda henüz Yeniçerilik geleneği kalıntıları yaşamaktaydı. Zorbalık, kabadayılık, hâlâ yiğitlik sayılıyor ve böyle askurlerin varlığı da ordunun disiplinini kökünden sarsıyordu.

Bekirağa, Serasker kapısına atanıncaya dek bu gibi zorbalarla başa çıkabilecek kıratta bir kimse bulunamamıştı. Bekirağa'nın bölüğüne düşen bu kabadayı askerler, analarından doğduklarına pişman olmaya başladıktan sonradır ki Bekirağa'nın ünü büsbütün yayılmıştı.

Bekirağa'nın cezaevi tam yarım yüz yıl Osmanlı imparatorluğu'nun en korkunç mapusanesi olarak kalmıştı. Arabistan'ın, Afrika'nın en korkunç sürgün yerlerindo «Islâh olmayan» erler, subaylar, paşalar ve mareşallerle sayısız siyaset adamları burda terbiye edilmiştil... Bunlarla ancak Bekirağa başa çıkablliyordu. Saray, Bekirağa'nın şahsında eşsiz bir destek bulmaya başlamıştı.

Bekirağa, karşısında sadrazamların ayağa kalktığı efsanevî bir insan haline gelmişti. Onun buyruğunun geçmediği bir yer yok gibiydi; «Bu esnada İktisap ettiği mevkii takdir edememek gafletinde bulunan bir seraskerin, huzuruna çağırtarak, rütbesini hatırlatıp ayağa kalkmamak suretiyle madun muamelesi» edişine: «Ben buna tahammül edemem. Gayrı bu ocakta durulmaz!» diye isyan ederek, emekliye ayılmasını istediğinde Sultan Hamit «ancak bölükle alâkasını kesmemek, gene yönetimi elinde

tutmak şartıyla bu arzusunu yerine getirmiş»tl.

Meşrutiyetten önce hürriyetçileri bu hapisaneye tıkan devlet adamları, Meşrutiyetten sonra onların eliyle kendileri buraya tıkılmıştı.

Yine bu hürriyetçiler, yeniden tutulup buraya sokulmuştu. İşte. şimdi bu cezaevi bu hürriyetçilerle doluydu. Bunlar arasında Mustafa Kemal'i ilgilendiren yalnız bir kişi vardı. İzzet Paşa kabinesinin dahiliye nazırı, en eski ve en yakın arkadaşı Ali Fethi ile buraya tıkılan yeni sanıklar, en ağır şekilde suçlandırılmaktaydı. Ali Fethi beyinki hiç de onlarınkine benzemiyordu. O, Dahiliye Nazırlığı süresi içinde Sadrazam Talât Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa ve Doktor Nazım beyin kaçışlarında «teşkilâta yakın müsamahakârane hareketinden dolayı» tutuklu idi.

Hikâye bir sinema şeridi gibi anılarını sürüklüyordu: Bu yapıdan tam anlamıyla tiksiniyordu. İçinde kaynaşan yaratma, vatan kurtarma, yükselme hırsları ve heyecanları tam bir başarıya ulaşıncaya dek onu hep bu iğrenç tuzağın kenarında köşesinde dolaştırıp duracaktı. Kendisi gibi düşünenler için burası sürekli bir «mekân» sayılırdı.

Onun ruhu ilk önce batı Makedonya'nın merkezi ve ihtilâlcilerin yatağı olan Manastır'da ateş almıştı. Zulme ve istibdada karşı coşup taşan duygularla kaynayan kalbi onu ateşli hürriyet şiirleri okumaya ve aynı zamanda yazmaya zorlamıştı.

Bu ihtilâlci ruhu onda yaratmasa bile besleyen çok sevgili arkadaşı Ali Fethi idi.

Ali Fethi, Erkânı Harbiye'de Mustafa Kemal'den iki sınıf ilerdeydi. Şahsen tanışmıyorlardı. Asıl yakın tanışmaları, Selanik'te müşlriyet dairesinin bir odasında ve bir masa başında çalışmaya başladıktan sonra idi ve burda birbirlerine tam anlamıyla bağlanmışlardı.

Ali Fethi, iyi Fransızca bildiğinden batı kültürünün getirdiği hürriyet kaynaklarına birçoklarından daha yakındı. Onun elinin altında Fransız ihtilâlini yaratan bütün büyük Fransız düşünürlerinin kitapları bulunmaktay-

dı. Montesquieu, Rousseau, Voltaire bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda birer zındık olarak kabul ediliyordu. Kitapları da şiddetle yasak edilmişti. Yalnız Fethi'nin kuvvetli Fransızcası sayesinde Mustafa Kemal'in ateşli ruhu bu kutsal hürriyet kaynaklarından gizlice doya doya içiyordu. Bu yazarların kitaplarını okuyanlar, hafiyelerce yakalanıp yakalanrpaz doğrucu bu uğursuz Bekirağa bölüğü zindanını boyluyorlardı.

Mustafa Kemal, Rousseau'nun ve Voltaire'nin fikirlerindeki laiklik eğilimlerini bütünüyle benimsiyor, Stuart Mill'in ekonomi politik kitabından iktisadî kayguları bilim gözüyle görmeye alışıyor, Robespierre'in yaşayışında idealist bir ihtilâlci ve inkılâpçı buluyor, Mirabeau'nun nutuklarını kendi hatiplik eğiliminin gelişmesi için örnek olarak alıyordu. Henüz okulda iken kendi kendine bu işi beceremiyeceğini anladığından «inşat» dersleri almaya başlamıştı.

Hatiplik egzersizleri yapmak için kışlanın yemekhanesindeki masaların üzerine sıçrıyor, en tehlikeli konular üzerinde, oyun oynar gibi yiğitçe nutuklar veriyordu :

— Haydi, uyanın artık; harekete geçmek için daha ne bekliyorsunuz? Görmüyor musunuz Türkiye'nin zincire vurulduğunu? Türkiye, yabancı kan içicilerden, onu yağma edilsin diye bırakan vicdansız, mesuliyetsiz devlet adamlarından kurtarılmaya muhtaçtır!

Gizli gazeteye yazdığı makaleler ve şiirler de hep bu hava ile doluydu. Bol bol harcadığı bu ihtilâlci enerji, onun sınıfının en başında gidenler arasında bulunan en parlak öğrencilerden biri olmasına da engel olmuyordu. Okul kumandanı onun üstüne şöyle bir not karalamıştı: «Son derece kaabillyetli, haşin tabiatlı bir genç. Kendisiyle samimî dostluk ve yakınlık kurmaya imkân yok.»

Manastır'daki okulunu bitirince onu İstanbul'daki Harp Akademisi'ne gönderdiler.

Burasını da büyük bir başarı ile bitiren Mustafa Kemal, Yüksek Harp Akademisi'ne gönderildi.

Mustafa Kemal, Yüksek Harp Akademisl'nde eski ihtilâlci yaşayışını aratmayan olgun bir ortam bulmuştu. Ar-

tık burda, öyle derme çatma kafalar arasında bulunmadığını anlıyordu. Burda, siyasetle askerlik iki uzlaşmaz arkadaş gibi; yine de iç içe ve kol kola yaşıyordu. Artık, o, çoluk çocuk arasında değildi. Çevresinde en aşağı kendisininkme eşit başlar ışıldıyordu, hepsi de bütün varlıklarıyla memleket ve hürriyet sorunları üzerine eğilmiş, alınlarında düşünce çizgisi belirmiş genç ve dinç kişilerdi. Mustafa Kemal, burda ihtilâlin gerçek çekirdeğine daha çok yaklaştığını anlıyordu. En aşağı kendisine eşit zekâların memleket meselelerini bu denli olgun anlayışı ve kavrayışı, İkin onu şaşırtmıştı bile. Şundan ki o, kendisini bu alanda eşsiz şampiyonlardan sayıyordu. Yalnız bu şaşkınlık, umut kırıcı bir şey değil, tersine daha çok umut vericiydi.

Bütün bu asteğmen kalabalığı ayrı ayrı birer değerdi, rastgele bir sıra eri değildi. İçerden ve dışardan memlekete gelen, gelmekte, olan ve gelecek olan bütün kötülüklerin türlerini ölçüp biçebiliyor; bunları gerçeğe uygun olarak değerlendirebiliyorlardı. Hepsi ayrı ayrı birer barut fıçısına benziyordu. Her subay, ister istemez siyasete de bulaşmak zorunda olduğundan, her asteğmen kendini yarının en büyük askeri, belki de başı olarak görüyordu. Sallantıdaki kokmuş bir rejimin yıkılmasıyla, ister istemez, dizgini ellerine onlar alacaklardı Bugünün dehşetini ve bunun giderilmesi çarelerini bilinçli olarak duyabilen ve düşünebilen valnız onlardı.

Erkânı Harbiye-i Şahane'nin birçok öğretmenleri de memleketin dertleri üzerine aynı üzüntü ve bilinçle eğilmiş bulunmaktaydılar.

Böylece Mus'afa Kemal'in içine yeni karıştığı bu pek değerli, seçme kafalarla do'u ocak, bir hürriyet meşalesi, gibi istibdat gecesinin karanlıkları içinde ışıldayıp duruyordu.

Erknn-ı Harp Okulu'nda gene Mustafa Kemal'i en cok büvüleven şey «çalışma kulübü»ydü. Bu. gerçekten bir ihtilâl örgütünden başka bir şey değildi. İlk kurucuları ona. Namık Kemal'in bir fetiş haline getirdiği «Vatan» adını koymuşlardı. Dış görünüşüyle bir dersane olan bu

kulüpte «Vatan» adlı bir de gazetemsl bülten yayımlanıyordu.

Gizlice toplantılar yapan üyeler, bültenlerini onbeş günde bir çıkarmaktaydılar. Bu bültenleri dolduran yazılar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki her türlü zulüm biçimlerine, sakatlıklara, geriliklere saldırmakta ve bunları gençliğin affetmez ateşli ruhuyla yermekteydi.

Hele softalığa, gericiliğe karşı ateş püskürüyorlardı; gericilerin, her türlü İlerlemenin ve gelişmenin önünü kestiğini ve eski düzeni, istibdadın her biçimini desteklediklerini yakından biliyorlardı. Yarın da ilk safta karşılarına çıkacak en azılı düşmanların bu gericilik ve gericiler olacağını da seziyorlardı. Genç ve ateşli kafalardan çıkan bu yazılar tekkeleri, her türlü tarikatı da ilerlemenin düşmanı olarak görmekte ve İnsafsızca neşterlemekîeycliler; onların düşüncelerine göre bütün bu teşekküller, birer parazittiler ve zavallı milletin kanını emmekteydiler. «Kur'an'a dayanan şeriatı», fıkhı safsata halinde hükümler kapsadığından dolayı hor görüyorlardı. Bu kurula üye olanlar, Sultan'ın istibdadını yıkmaya, yerine meşrutî bir hükümet kurmaya, yeryüzündeki başka örneklere göro meclis toplamaya, halkı dinin baskısından kurtarmaya ve en sonra, halk İçine çarşafsız çıkmalarını yasak eden düzenleri yok ederek kadını azat etmeye and İçiyorlardı. En sonra korkusuzca: «Padişahla aylıklı kaatilleri memleketin iliklerini kurutuyorlar. Şayet damarları yeni fikirlerle alevlendirilmezse, Türkiye er veya geç ölmeye mahkûmdur diye bar bar bağırıyorlardı.

Genç Mustafa Kemal, «Vatan» Cemiyeti üyelerinin bu and içişlerinde on sekiz yaşından beri edinmiş olduğu bütün ihtilâlci düşüncelerin altın çekirdeğini buluyordu.

Bu yüzden de bütün «Vatan Kulübü» üyeleriyle sarmaş dolaş oluvermişti. Artık bu «Çalışma Kulübü»nün en sağlam, en ateşli üyesiydi.

Manastır'dan getirdiği eski ihtilâlci şiirlerini bültende birer birer yayımlamaya başlamıştı. Bü arada durmaksızın bir sürü do makale yazıyordu. «Vatan Kulübü» arkadaşlarıyla yaptığı şiddetli ve çetin tartışmalarda mantığının

gücü, inancının ateşi ve derinliğiyie çabucak göze çarptı ve kalburüstü üyelerin en iyilerinden biri olarak görünmeye başladı. Kızıl Sultan ve onun hükümeti aleyhinde kullandığı şiddetli ve tehlikeli sözler, arkadaşlarını bile ürkütecek hale geliyordu.

Bütün bu ihtilâlci çalışmaların yine de çocukça, safça bir yanı vardı; hiç konspirasyon gözetilmeden, gizlilikten büsbütün uzak bir biçimde çalışıyorlardı. Hafiye örgütünün o korkunç salgını içinde nasıl olup da böyle yakalanmadan çalışabildiklerine şaşan genç ihtilâlciler, bir gün elin elden üstün olduğunu acı bir şekilde anladılar.

Sultan Hamit'in meşhur hafiyeleri bu saf ihtilâlcilerin arasına sokulmuşlardı bile. Abdülhamit, Erkân-ı Harbiye-i Şahane'deki ihtilâlciler üstüne aldığı jurnalle heyecana kapılmış, kızmış, köpürmüş, sorumluları iyice başlamıştı.

Bütün bu ihtilâlci davranışlardan haberi olup da görmezlikten gelen okul kumandanı, elbette hoşlananların başında geliyordu.

Sultan Abdülhamit. hemen «Tedrisatı Askeriye Umum Müdürü» İsmail Hakkı Paşa'yı huzuruna çağırtmıştı. Olup biteni padişahın ağzından işiten Hakkı Paşa, çok güç durumda kalmış; o da okul müdürünü çağırtarak güzelce hırpalamıştı.

Bu olaydan sonra, kışla içinde en küçük toplantılar bile yasak edilmiş ve aktif siyaset oyunları Erkânı Harp Okulu'nun sahnesinden silinip gitmişti.

Böylece de bir çalışma kulübü gibi maskelenen ihtilâlci topluluk, İstanbul'un gizli köşelerine kaydı ve orda daha ihtilâlcilere yakışır bir gizlilik havası içinde çalışmaya başladı.

Ne yazık ki bir kez mimlenen üyelerin arkasında hafiyeler, vızır vızır dolaşıyor ve onları «dörtbaşı mamur» bir iş üstünde kıstırmak için fırsat kolluyorlardı.

Mustafa Kemal, sınavlarını vermişti. Bu başarılı bir sınav olmuştu. 11 Ocak 1905 de kurmay okulunu otuz yedi kişilik sınıf İçinde beşincilikle bitirmişti. Yirmi dört ya-

şında tığ gibi bir kurmay subaydı. Okulu bitirince ilk işi Beyoğlu'ndaki fotoğrafçılardan birine koşup bir resim çektirmek olmuştu. Bu resim, çabucak Selanik'teki annesinin eline ulaşmış ve onu dünyalarca sevindirmişti. No yazık ki zavallı ananın sevinci pek uzun sürmeyecek, korkunç bir felâket, körpe oğlunun yalnız geleceğini değil dirimini de tehlikeye düşürecekti.

Mustafa Kemal artık, bütün öbür arkadaşları gibi bir piyade birliğine atanmasını bekliyordu.

İstanbul'dan ayrılmadan önce güzel birkaç gün geçirmek istedi. Son olarak güzelim İstanbul'un altından girip üstünden çıkacaktı. Nitekim Martastır'dan buraya ilk kez geldiğinde epeyce güzel gençlik günleri geçirmişti. Sahipsiz genç kız ve kadınlar onun güçlü kolları arasında kıvrandıklarını uzun zaman unutmamışlardı. Balık Pazan'ndaki Ermenlnin meyhanesi, onun en sık uğradığı yerlerden biri olmuştu. Hatta buraya sonradan ödemek zorunda kaldığı birçok borç taktığı da olmuştu. Bir kez görmüş olmak için en bayağı yerlerden de gençlik merakıyla geçmekte kendini küçültücü bir neden görmemişti.

İşte, şimdi de felekten böyle birkaç günceğiz olsun çalmak, ondan sonra da yurt görevine koşmak istiyordu.

Tersliğe bakınız ki o artık birkaç yıl önceki delikanlı değildi, en büyük yurt görevi saydığı ihtilâlcilik mesleği terazide ağır basmıştı. Artık, gizli ve tehlikeli bir kuruluş haline gelen «Vatansın yönetimini üzerine alarak bu fırsattan yararlanmaya çalıştı. Kuytu bir odayı partinin merkezi haline getirdi. Bülteni bodrumda teksir makinesiyle basıyordu. Ateşli İhtilâlci arkadaşları onun çevresinde sık sık toplantılar yapıyordu. «Vatansın şefi durumuna gelmişti. Arkadaşlarını toplayan, kontrol eden ve yöneten oydu. Ali Fuat (Cebesoy) ile Manastırlı Kâzım (Özalp) da onun en yakın ihtilâl arkadaşlarıydı.

Ne yazık ki, okulda mimlendikleri günden beri Abdülhamit'in hafiyeleri, gölgeleri gibi arkalarında dolaşmaktaydı. Onlar, gözleri bağlı çalışıp duruyorlardı. Hafiyeler, işin tam kıvama gelmesini bekliyorlardı. İşin en kötüsü.

okuldan ahlâksızlığı yüzünden kovulmuş eski bir arkadaşları hafiye ve provokatör olarak içlerine karışmıştı.

Gerek Mustafa Kemal gerekse arkadaşları, henüz bir ihtilâlciye gereken gizli ve çok tedbirli çalışmak unsurundan yoksundular. Kaşarlanmış imparatorluk hafiyelerinin karşısında birer acemi çaylak olduklarını bilmeden ve yakalanmayı hiç akıllarına getirmeden çalışıyorlardı. Aralarına ateşli bir ihtilâlci gibi giren bu provokatör hafiyeyi sezinlediklerinde artık, iş işten geçmişti. Provokatör, bir akşam bütün üyelerin toplu bulunduğu bir anda «kanun» neferleriyle hafiyeleri getirtti ve bodrumda teksir edilen suç delilleriyle birlikte basılıp yakalanan Mustafa Kemal'le arkadaşları, Abdülhamit'in hafiye örgütünün gücünü ilk kez anladılar.

Şaşkınlıkları büyük olmuştu. Artık, bu kez bittiklerini anlamışlardı. Suç delilleriyle birlikte kanlı İstibdadın pençesine düşmüşlerdi.

Mustafa Kemal, bir an, geleceğin parlak düşlerine veda etmek gerektiğine inanır gibi olmuştu. Artık her şeyi yitirir gibi olduğuna inanıyordu; kimbilir, belki onu da birçok tıbbiyeli gibi bacağına ağır bir taş bağlayarak Marmara'nın dibine indiriverirlerdi. «Kızıl Sultan», tahtını korumak için her türlü kanlı çareye başvurmaktan çekinmiyordu. Cezaların en yeğniği imparatorluğun uzak ve yaşanmaz ülkelerine sürgündü. Dirimini yitirmektense boyle bir sürgün bile bir nimetti.

Mustafa Kemal, yakalanınca Osmanlı İmparatorluğu'nun Bastil'i demek olan Bekiruğa bölüğü hapishanesine götürülmüş ve arkadaşlapyla bir koğuşa kapatılmıştı. Hafiyeler, onun üstüne koca bir dosya hazırlamışlardı. Manastır'dan ilk İstanbul'a gelişiyle başlayan bu dosya, kara bir dosya sayılabilirdi. Onun ilk gençlik ateşiyle toplumun aşağı katlarına dek inerek en masumca eğlence âlemlorinde geçirdiği birkaç sayılı gün bile rezilce bir yaşayış örneği olarak gösteriliyor, nerdeyse adı bir boheme, bir berduşa çıkarılıyordu; şehrin aşağı mahallelerinde kafa tütsülediği, en bayağı orospularla düşüp kalktığı, gemicilerle kâğıt oynayarak vakit öldürdüğü, dik ka-

falı. itaatsiz bir genç olduğu uzun uzadıya sayılıp dökülüyordu. Bu dosyayı görenler, artık onun bu çamurdan çıkıp iyi bir asker olamayacağına hükmediyor, bir yandan da müthiş zekâsına acıyorlardı. Mustafa Kemal ise hiç de bu dosyadaki genç adam değildi. Sağlığını bile tehlikeye düşüren o hoyrat delikanlıyı çok arkada bırakmış ve baştanbaşa karakter kesilmiş bir ihtilâlci örneğiydi. Biricik amacı da çalışmak ve yükselmek, en yüce doruklara dek yükselmekti. Çok hırslı ve güslü bir tabiata sahip olduğundan bir kez bulaştığı işin içine adamakıllı dulıyor, gırtlağına dek bu işe gömülüyordu... Gençlik taşkınlıkları da; ihtilâlciliği de hep bu türlü açıklanabilirdi.

Bu ihtilâlci genç subay grubunun yakalanıp sorguya çekilmesi, bütün gençlik ortamlarınca işitilmişti ve herkes oniara acıyordu. Bu işin sonunda Marmara denizinin dibi de görünüyordu. Boynuna bir taş bağlanıp denize bir kova çöp gibi atılmış hürriyetçilerin korkunç serüvenleri kulaktan kulağa dolaşıp durmaktaydı.

Sultan Abdülhamit, Mustafa Kemal'in ihtilâlci grubuyla herkesten çok ilgilenmişti. Kafaları, patlayıcı ihtilâl maddeleriyle dopdolu bu genç adamlar, onun tahtının altına konmuş birer kocaman bombadan başka bir şey değildi. Yıldız'da Mithat Paşa'nın sorguya çekildiği Çadır Köşkü'nün salonunda sorguları başlayınca Abdülhamit, Mithat Paşa'nın yargılanmasını gözetlediği küçük bir delikten mahkeme salonunda bocalayıp duran bu zıpır delikanlıları kaygu ile gözetlemeye ve dinlemeye gelmişti.

Bu grubun elebaşısı olan sarışın, mavi gözlü ve gür Çatık kaşlı genç subayı Abdülhamit öfkeden çok, merakla gözetliyordu.

Mustafa Kemal'in yakalanıp hapsedildiğini, belki de idam edileceğini işiten annesi Zübeyde hanımla kız kardeşi Makbule, koşarak Selanik'ten İstanbul'a gelmişlerdi. ,sm ai | Hakkı Paşa'ya birkaç kez çıkmışlar, Bekirağa bö- •üğünün merdivenlerini boş yere aşındırmışlar, bu sarışın ihtilâlciyi bir türlü görememişlerdi. Mahkemede de

dik başlı davranan bu gene asker, büsbütün «tecrit» edilmek gerektiğinden bir küçük ve karanlık hücreye atılmıştı, kimseyle görüştürülmüyordu.

Hücresinin biricik penceresi, küçümencik bir hava deliğiydi. Orda zor hava alıyor, daralan ciğerlerini oksijenle doldurabilmek için ağzını çoğu zaman küçük hava deliğine yapıştırıyorlardı.

Duyduğu «manevî» boğuntu oksijensizlikten çok daha korkunçtu. Koca Osmanlı ülkesini dar bulup patlama derecesine gelen ruhu, bu küçücük hücrede çattadak çatlayabilirdi. Doğadaki alışma kanunu onu bu öldürücü durumdan kurtarmıştı. Şimdi, ağır ağır, genç bir arslan gibi hücresinin serin taşları üzerinde volta vuruyor ve düşünüyordu. Askerlik gitti gider, bari dirimini kurtarabilseydi. Şimal, bir tek düşündüğü buydu. Yaşamak, azizdi, güzeldi ve o da daha çok gençti. Sultanın şerrine uğramadan burdan kurtulabilse yine her şey düzelebilirdi. İhtilâlin eli kulağındaydı. Nasıl olsa bir gün patlayacaktı.

Ne var ki gelecek için kurduğu bütün parlak hayallerden bir boy vazgeçmek gerekiyordu.

Günler, haftalar birbirini kovalıyor, bu küf kokan pis hücreden kurtuluş müjdesini verecek hiçbir ışık gözükmüyordu. Yalnız, her saat başında asker, gardiyanlar ve kanunlar küçük hava deliğine gözlerini uydurup onu kontrol ediyorlardı.

Onun bulunduğu bu tek kişilik hücre, yapının bodrum katındaydı. Bu hücrelere ancak çok tehlikeli, çok önemli sanıkları atıyorlardı. Buralara tıkılanlara her türlü hakaret ve işkence yapılıyor, söyletmek için yapılan bu işkenceler, mubah sayılıyordu. Gazete ve kitap okumak da yasaktı.

Gündüz neyse de akşam olup da hücre zifiri karanlığa gömülünce şimdiye dek hiç duymadığı bir korkuya tutuluyordu: ölüm korkusu. Gece yarısı apansızın alınıp denizin soğuk ve korkunç derinliklerine gönderilmek, istibdat, her şeyi gizli yapıyordu. Mithat Paşa'nın Taif zindanında boğdurularak öldürülmesinden epeyce ders almışa benzeyen istibdat, şimdi tanınmamışları tereyağından

kıl çeker gibi kolayca ve rahatça canlılar arasından uzaklaştırıyordu. Gürültüsüz patırtısızca bir gidiş ki hiç bir kahramanın istemediği bir şeydi. Her kahraman, ölümünü pahalıya satmak, hiç olmazsa böylece ölümüyle hürriyet propagandası yapmak isterdi.

İşte, Mustcfa Kemal'in buna benzer binbir türlü şeyler düşünerek bir tavşan uykusu kestirdiği günlerden birinde kapının önünde apansızın iki kanun neferi belirmişti. Çok şükür, gündüzdü. Gece uyuyamadığı uykuyu kestirmeye çalışmaktaydı.

— Mustafa Kemal sensin, değil mi?

— Benim! Bir yere mi gideceğiz?

— İsmail Hakkı Paşa istiyor, oraya gideceksin.

Mustafa Kemal, iki kanun erinin arasında bodrumdan aydınlığa götüren merdivenleri heyecanla tırmanmış, güneşe çıkınca şaşırmıştı. Sakalları uzamış, elbisesi buruşmuş, kir pasak içinde kalmıştı.

İsmail Hakkı Paşa'nın dairesi, önceki hantal ve sarı boyalı Harbiye Nezareti yapısındaydı.

Kanunların arasında bir sürü merdiven tırmanıp koridorlar geçtikten sonra İsmail Hakkı Paşa'nın dairesine varmıştı.

ismail Hakkı Paşa, sakallıydı. Altın çerçeveli gözlüklerinin arkasında pusu kurmuş olan gözlerinin bakışında genç Mustafa Kemal, pek öyle tehlikeli bir anlam bulmamıştı. Bürosunun arkasında tıpkı otoriter bir okul müdürünün azarlayıcı bakışlarıyla kendisine bakıyordu. Bu bakışlarla, atlattığı büyük tehlikeyi anlatan ve karşısındaki genç adama: «Haydi, geçmiş olsun, delikanlı!» demek isteyen bir anlam açıkça göze çarpıyordu. Genç ihtilâlci, birdenbire bir umuda kapılmıştı. Demek ki dirimi olsun kurtulmuştu. Hazırol durumunda duruyor, kendisini süzüp duran paşanın gözlerine pişmanlık dolu ve iyi maskelenmiş bakışlarla bakıyordu.

İsmail Hakkı Paşa'nın otoriter sesi işitilmişti:

— Büyük bir tedbirsizlik yapmışsınız; önünüzde güzel bir istikbal vardı. Hizmet-I şahanede şeref-I askeriyenizi kaybettiniz. Ne idüğü belirsiz kimselerle düşüp kalk-

tınız, ihtiyatsızca oyunlara kalkıştınız. Kendinizi kumara, içkiye, ismi ağıza alınmayacak yerlerde sefahete verdiniz. Daha da beteri, asla tasvibine imkân olmayan siyasî faaliyetlere cüret ettiniz. Efendimiz aleyhine, bazı kendini bilmezlerin iğfalâtına kapıldınız. Arkadaşlarınızı inzibatsızlığa sevk ve isyana teşvik ettiniz. Tabii, bütün bunların vahametini idrak edersiniz.

Haşmetmeabımız, merhamet-i şahanelerini hakkınızda ibzal buyurarak, her şeye rağmen merhameti şahanelerine mazhar olmanızı tensip buyurdular. Genç ve ateşli bir mizacınız var. Muhtemeldir ki bizzat kölü olmaktan ziyade iğfal edilmişsinizdir. Şam'da bir süvari livasına tayin olundunuz. İstikbaliniz, oraca kumandanınızın bize irsal edeceği ihbaratın hattı hareketiniz hakkındaki iş'aratına bağlıdır. Şu andan itibaren böyle abesle iştigalden kati surette vaz geçerek kendinizi hizmeti askeriyeye vakfetmelisiniz. Dikkat ediniz: Size ıslâhı hal etmeniz için bir fırsat veriliyor. Bu fırsat bir daha ele geçmez.

Mustafa Kemal, birkaç türlü felâketten kurtulmanın verdiği birkaç türlü sevinçle yüreği dopdolu olarak paşaya minnetle baktı, teşekkür etti ve tığ gibi bir subay olduğunu göstermek üzere sert ve güzel bir dönüşle güzel bir selâm çakarak kanunların arasında hücresine döndü. Hücresinden ayrılabilmesi için kendisine yarım saatlik bir zaman verilmişti. Yarım saat dolmadan kanun erleri onu aldıkları gibi limanda istim üzerinde duran bir gemiye bindirdiler ve karanlık basarken gemi İstanbul'dan ayrıldı. Ne annesini, ne kız kardeşini, ne de herhangi bir arkadaşını görebilmişti.

Mustafa Kemal, bu gemiyle ancak seksen günde Beyrut'a varabilmişti. Denizlerin coşkun zamanlarıydı. Kopan fırtınalar, kabaran denizler, uzun zaman onu yolundan alıkoymuş ve yaşamaktan bezdirmişti.

Mustafa Kemal, her iyi ve cevherli ihtilâlci gibi bundan çok sarsılmış, işin bütün romantik yanı ve şiiri silinip gitmişti. Şimdi, karşısında gerçek, çarpan başları yaran kırmızı bir granit kütlesi gibi yükseliyordu. Yap-

tığı işten pişmanlık filân duyduğu yoktu. Yalnız, bu işi bir daha yaparken daha usturuplu, daha kurnazca yapmanın gerektiğini anlamıştı. Bu korkunç hapislik günlerinden aldığı ders sadece buydu.

Şam'a varınca biraz dinlenmiş ve bu arada ordunun nabzını yoklamaya başlamıştı. Hemen hemen bütün genç subaylar, tıpkı Rumeli'deki arkadaşları gibi ihtilâlci bir ruh taşıyorlardı. Biricik eksikleri bir araya gelip hürriyet için iş görebilecek bir örgüt kurmak gücünden yoksun oluşlarıydı. Rumeli'deki kaynaşma, buradakilerde yoktu.

Çöl havasının ona aşıladığı korkunç can sıkıntısı, onu yeniden militanlığa sürükledi. Düşüncelerine yakın bulduğu birkaç subay arkadaşıyla «Vatan Cemiyetinin Suriye dalını kurdu.

Mustafa Kemal, henüz garnizona varır varmaz başından geçen bir olay da Vatan Cemiyeti'nin «Vatan ve Hürriyet Cemiyeti» olarak Şam'da kurulmasını kolaylaştırmıştı.

Genç bir kurmay subay olarak sözde staj yapmak üzere Şam'daki beşinci ordu merkezine sürüldüğünde Havran'da da bir Dürzi isyanı patlak vermişti. Süvari alayı süratle hazırlanmış, yürüyüşe geçmek üzereydi. Mustafa Kemal kimsenin kendisine hazırlanması için bir şey demediğini görünce çok üzülmüş ve öfkelenmişti.

Kıtasıyla birlikte götürülmesini istemek için alay kumandanına başvurdu. Alay kumandanı:

— Siz, bu alayda stajyersiniz, dedi. Kumanda ettiğiniz asıl bölüğün kumandanı vazife başına geçmiştir. Harekâta o gidecektir. Zaten siz Erkânı Harp zabitisiniz. Böyle çetin işlere gelemezsiniz. Biz, sizi istirahat edesiniz diye Şam'da bıraktık. Merak etmeyin, maaşınız verilecektir.

Bu söz, Mustafa Kemal'i çileden çıkardı. Bunun üzerine fırka kumandanına çıkmayı düşündü. Ondan da bir şey çıkmayacağını anlayarak ordu kumandanı Müşir Hakkı Paşa'ya koştu.

Ne yazık ki, onca da kabul edilmedi. Bunun üzerine kendi kendine emir vererek arkadaşı Müfit'le beraber at-

larına atladılar, âmirlerinden habersizce Havran'a vardılar ve orda yararlıklar göstermekten geri kalmadılar.

Mustafa Kemal, birliğiyle birlikte Şam'a dönmüştü. Âmirlerinin kendisine yaptıkları bu kabalığı bir türlü affedemiyordu. Bu memleketi ancak bir ihtilâlin temizleyeceğine bir kez daha inanmıştı.

Bir gün çarşıda dolaşıyordu. Rastgele girdiği bir dükkânda sahibiyle birdenbire ahbap oldular: Bu Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Çorum mebusu olan Doktor Mustafa Cantekin'den başkası değildi. Doktor da siyasî sürgünlerdendi. Mustafa Kemal, onun şu sözlerine çok sevinmişti :

— İhtilâl yapmak lâzım. Bu İdareden başka türlü kurtulamayız. Ben. Tıbbiyenin son sınıfındayken bu emeli takip ettiğim için hapse atıldım, sonra, işte böyle sürüldüm. Benim kafamda birçok arkadaşlar var. Behemehal ihtilâl yapmak lâzım. Bu yolda ölmekten bile çekinmem.

Mustafa Kemal, ona şu karşılığı vermişti:

— Hayır, mesele ölmekle bitmez. Asıl ölmeden evvel, idealimizi yaratmak, tahakkuk ettirmek ve yerleştirmek şarttır.

1905 yılının bu güzel gecesinde Mustafa Kemal, üç ateşli arkadaşıyla «Vatan Cemiyetini biraz daha genişleterek «Vatan ve Hürriyet Cemiyeti» olarak böylece kurmuştu.

Yine o sıralardaydı. Havran bölgesindeki Dürzi kuvvetleri Osmanlı askerleri üzerine sık sık akınlar yapmaktaydılar.

«Talim ve tatbikat»la uğraşan Türk askerleri, güç durumda kalmıştı. Sıkışan birlik kumandanı genç kurmay subayı, Mustafa Kemal'e :

— Bunlara karşı ne yapalım? diye sormuştu.

— Talim ve tatbikatınıza devam ediniz.

— Fakat, görmüyor musunuz, durmadan hücum ediyorlar.

— Evet görüyorum. Ben onları bilirim. Onlar namuslu adamlardır. Kendilerine silâh kullanmayanlara karşı silâh atmazlar.

Kumandan, Dürzilere silâh atılmamasını askerler» emretti. Kendilerine silâh atılmadığını gören Dürziler şaşırıp kalmıştı.

Mustafa Kemal'in bu psikolojik silâhı hedefe tam isabet etmişti. Dürziler bunun üzerine kendileriyle konuşacak birini İstediler. Mustafa Kemal, onlarla konuşmak için ileri çıktı, Dürzilere doğru ilerledi. Onlarla konuştu. Reisleriyle arkadaş olmakta gecikmedi. Bu hadisenin ertesi günü Şam'a ve mürettsp kuvvetlerin bulunduğu yere bir jandarma albayı gelmişti. Kumandan Lûtfi bey, jandarma albayı ile konuşurken Mustafa Kemal'i de yanlarına çağırdı.

Şam jandarma kumandanını Mustafa Kemal'in yanında, Dürzileri püskürttüğünden dolayı, kutladı. Ne var ki, doğru bir asker olan Lûtfi bey:

— Hayır, biz püskürtmedik, Dürziler kendileri gittiler, diye karşılık verdi.

— Fakat, meseleyi zatı şahaneye arzederken «püskürtüldü» diye yazmak lâzımdır.

Bundan sonra Mustafa Kemal'e dönen jandarma kumandanı :

— Yazılacak telgrafın müsveddesini lütfen kaleme alınız, dedi.

Mustafa Kemal'in gür ve sarı kaşları birdenbire çatılıvermişti:

— Ben böyle sahtekârlığa âlet olamam! diye hırçın bir sesle bağırdı, esasen ortada galip ve mağlûp da yoktur. Fakat, hakikati söylemek lâzım gelirse onlar kazandılar.

Albay dudaklarını büktü.

— Sen henüz cahilsin. Sen zatı şahaneyi anlamamışsın, dedi.

Mustafa Kemal, tok ve cesur sesiyle ona şöyle karşılık verdi:

— Ben cahil olabilirim. Fakat, zatı şahane olan zatın cahil olmaması ve sizin gibilerin mahiyetini anlayabilmesi lâzımdır.

Mustafa Kemal, örgütünü kurup da gizli oturumljr-

da ateşli nutuklarıyla birçok hayranlar toplamaya başlayınca bu çöl ikliminden de bayağı hoşlanır olmuştu.

Kendisi gibi ateşli subay arkadaşları «Vatan ve Hürriyetsi vahadan vahaya yayıyor, örgütü her gün biraz daha genişletiyorlardı. Yüksek rütbeli subaylar da bu hürriyetçi ve memleketçi düşüncelere karşı ilgisiz değillerdi. Mustafa Kemal, bu sinsi ihtilâlci, az zamanda, düşündüğünden daha çok başarı kazanmış, bu da onda büyük hamleler yapmak düşüncesini uyandırmıştı: Bütün Surlye'deki askerî birlikleri kendi elinde toparlayarak İstanbul üzerine yürümek, «Kızıl Sultanın tahtından indirip beklenen hürriyet ihtilâlini yapmak. Yalnız, ilk heyecanların sarhoşluğu çabuk geçmişti. Burada da gerçek, o kırmızı granit yığını, hayalcilerin kafalarını yarmak üzere ideal yolunun üzerine dikilmiş duruyordu. Suriye garnizonlarından İstanbul'a karadan da, denizden de gitmek için binlerce kilometrelik bir yol gerekiyordu. Bu, aylarca sürecek bir yolculuk demekti ki, bir ihtilâl ordusunu yarı yola varmadan eritir, yıpratır ve dağıtırdı.

Kendisi, yakın olması gereken deniz yolundan Beyrut'a tam seksen günde gelmemiş miydi? İhtilâllerin yolu kısa ve kendileri şimşek gibi hızlı ve kesin olur. Sürekli isyanlara ise Arabistan halkının kaygusuz psikolojisi ve uyuyan Anadolu halkının çoğunluğunun durumu uygun değildi. Bunun için bir süre kendisini pek ateşlendirmiş ve heyecanlandırmış olan Suriye'den başlayan hürriyet için isyan projesini Mustafa Kemal az zaman sonra bırakmak zorunda kalmıştı. Osmanlı imparatorluğu'na dış bileyen halklara dayanarak bir ihtilâl yapmanın sakatlığını çabuk anlamıştı.

Mustafa Kemal, Suriye'ye gönderildiğinde artık, yılan hikâyesine benzeyen Dürzi İsyanlarından biri daha patlak vermişti. Dürzi isyanının bastırılmasından sonra piyade hizmetini görmek üzere Yafa'ya gönderilen Mustafa Kemal, bir kez daha denize kavuşmuş ve hayalini yoklayıp duran ihtilâl kıvılcımları yeniden bu genç kafayı ateşler İçinde bırakmıştı, ihtilâl düşünceleri ve heyecan-

lan, artık Mustafa Kemal'in ruhunda kasırgalar koparıyordu. Çok sevdiği askerlik mesleği de ancak ihtilâl uğrunda bir basamaktan, değersiz bir araçtan başka bii şey değildi. Onda bu değişikliği meydana getiren nedenlerden en önemlisi arkadaşı Ali Fethi'den aldığı şöyle bir mektuptu: «Şam'da kalmakla hata ettin. Orda boşuna vakit kaybediyorsun. İhtilâlin beşiği olsa olsa Balkanlardır. Kendini Selânik'e naklettirmeye çalış. Suriye hiç bir ciddi hareketin kendini gösteremiyeceğl bir bölge, imparatorluğa mülhak bir yerdir. Asıl iş, hükümetin bulunduğu yerde, yani İstanbul'da kopabilir.»

Mustafa Kemal Yafa garnizonunda kendini Avrupa kıtasına düşen Türk şehirlerinden birine naklettirmek için uğraşmaya başlamıştı. Bütün lütuf kapılarının yüzüne kapalı olduğunu görüyordu. O, denizin dibini boylamaktan ancak bir mucize olarak kurtulmuş bayağı bir sürgündon başka bir şey değildi. Onun için kim şefaat etmeye cesaret edebilirdi? Harbiye Nezaretmdeki bütün bildikleri onun yalvaran mektup ve haberlerini görmezlikten ve işitmezlikten geliyorlardı.

Bir ara, artık Ali Fethi'nin salıkladığı. Avrupa garnizonlarından birine nakletmenin olanaksız bir şey olduğunu sanarak umutsuzluğa düştü.

Şimdi Selânik'e kanunsuz yollardan varmanın düşüncesi üzerindeydi. Sonradan Balkan Savaşı'nda Edirne kalesine kapanıp düşmana karşı aylarca dayanacak olan topçu kumandanı Şükrü Paşa'ya bir mektup yazmayı düşündü. Şükrü Paşa, Selanik'te bulunuyordu. Hürriyetçiler, onu da kendilerinden sayıyorlardı. Bu sanıya kapılan Mustafa Kemal, ondan medet umdu ve ona bütün gizli düşüncelerini açıklayan bir mektup yazdı. Kendisini Selânik'e aldırması için yalvarıyordu. Şükrü Paşa, ona umut verici bir cevap gönderdi, bunda, eğer Selânik'e gelirse bir çare düşünülebileceğini yazıyordu.

Selânik'e varmak içinse kaçmaktan başka çare yoktu. İşte, buna karar veren Mustafa Kemal, beşinci ordunun Yafa bölgesinde görevlendirildiği sırada haberli olan

bir iki arkadaşıyla helâllaştı ve kılık değiştirerek bir vapura atlayıverdi.

Bindiği gemi, Mısır'a uğradıktan sonra Yunanistan'a doğru yol almış, Pire'den de Selânik'e varmıştı. Karaya bin türlü heyecan ve korku ile çıkan Mustafa Kemal, annesinin evine varınca düş kırıklığına uğrar gibi olmuştu. Annesi Zübeyde hanım, onun kanunsuz yolda olduğunu anladığından kayguya ve tasaya kapılmıştı. Üvey babası Ragıp bey ise daha soğukkanlı ve uzlaştırıcı bir rol oynuyordu. Henüz İstanbul'da Bekirağa bölüğü serüvenini unutmayan Zübeyde hanımın ne denli korkuya ve kayguya kapıldığı kolayca anlaşılabilirdi. Oğlu, yeniden kendisini affeden padişaha karşı baş kaldırmıştı; bunun sonu elbette hayır olamazdı. Mustafa Kemal'in bu kaygular pazarından azat olabilmesi için Şükrü Paşa'nın bir panzehir sunması gerekiyordu. Bütün umudu da ondaydı. Gizli bir ihtilâlci olan paşa, elbette ona bir çıkar yol gös-" terecekti. Şükrü Paşa'yı gidip evinde gördü ve korkunç bir düş kırıklığı içinde kös kös geri döndü. Paşa, onun için hiçbirşey yapacak durumda değildi, mektuplaştıklarını kimsenin bilmemesi İçin ona yalvarmıştı da üstelik. Bu adamın yumuşak ve vaad dolu mektubuna kapılarak nasıl kalkmış da buraya gelmişti?

Evde kuşku içinde ve diken üstünde geçen birbirinin benzeri tatsız günler başlamıştı. Annesi korku ve kaygudan kalp hastalığına yakalanmak üzereydi. Her saat evi basıp oğlunu yakalayabilirlerdi. Bu da büyük bir rezalet olurdu; onun da yüreğine inerdi. Mustafa Kemal eski öğretmenlerinden birini bularak birkaç aylık bir tebdili hava koparabildiyse de bu kez derde deva olamazdı. Yine her şey onun sorumlu kıtasında çözümlenecekti. İşte, evde kayguların, tasaların bini bir paraya olduğu günlerde Mustafa Kemal, «Vatan ve Hürriyetsi canlandırmak üzere yeniden davranmıştı:

İllegal çalışmaya karar vermişti. Artık, bu yolda çalışmaktan başka bir umar kalmadığını anlamıştı. Bıçak kemiğe dayanmıştı. Yakından tanıdığı ve güvendiği ve hepsi de gırtlağına dek siyasete batmış gençlik arka-

duşlarını ve eski hocalarını başına toplayarak «Vatan ve Hürriyetsin bir şubesini de orada açmaya ve bu hareketi elden geldiğince hızlandırmaya çalıştı. Bütün Balkanlar kaynıyordu. Sokakta rastlanan hemen herkese ihtilâlci damgası vurulabilirdi. Selanik, bu tehlikeli durumu yüzünden de İstanbul'dan gönderilen bir yığın hafiye ile dolmuştu. Her dertleşen iki kişinin yanıbaşında peydahlanan üçüncü gölge, bir hafiye idi.

O, bu haliyle klâsik bir Balkan komitecisinden başka bir şey değildi. Bekirağa bölüğünün zindanlarında geçirdiği korkunç günlerinin' öcünü bir an önce alabilmek için sabırsızlanıyor, kabına sığamıyordu.

Kaçak olarak Selanik'te bulunuşu, onu bir an önce sonuç almaya zorluyordu. Güvendiği arkadaşlardan en iyilerini, en sonra, bir araya getirebilmişti: Askeri Rüştiye Müdürü Bursalı Tahir Bey, Şair Ömer Naci, Hüsrev Sami, Mustafa Necip, Askerî Rüştiye öğretmenlerinden Yüzbaşı Hakkı Baha (Pars), Öğretmen Okulu Müdürü Mahir bey bunların belli başlıcalarıydı.

Yüzbaşı Hakkı Baha ile anlaşarak bu arkadaşları bir gün onun evinde topladı. Eski «Vatan Cemiyetini şimdi «Vatan ve Hürriyet» adıyla yeniden kurmak için tartıştılar. Vakit geceydi. Bir petrol lâmbası, bu genç ihtilâlcilerin yüzünü türlü yanlardan aydınlatıyor ve duvarlardaki gölgeleriyle onları daha kalabalıklaştırıyordu. Bu tehlikeli konuşmaların geçtiği odanın havasını sürükleyen Mustafa Kemal'den başkası değildi. Hepsinin gözleri, onun gür ve yiğit kaşlarının altında tuhaf bir sıtma ile parlayan mavi gözlerindeydi. İhtilâl toplantısını şu sözleriyle yine Mustafa Kemal açmıştı:

— Arkadaşlar!

Bu gece burada sizleri toplamaktan maksadım şudur :

Memleketin yaşadığı vahim anları size söylemeye lüzum görmüyorum. Bunu cümleniz müdriksiniz. Bu bedbaht memlekete karşı mühim vazifelerimiz vardır. Onu kurtarmak yegâne hedefimizdir. Bugün Makedonya'yı ve tekmil Rumeli kıtasını vatan birliklerinden ayırmak istiyorlar.

Memlekete yabancı nüfuz ve hâkimiyeti kısmen ve fiilen girmiştir. Padişah zevk ve saltanatına düşkün, her türlü zilleti iktisap edecek menfur bir şahsiyettir. Millet zulüm ve baskı altında mahvoluyor. Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve çöküntü vardır. Her ilerlemenin ve kurtuluşun anası hürriyettir. Tarih bugün biz evlâtlarına bazı büyük vazifeler yüklüyor. Ben. Suriye'de bir cemiyet kurdum. Baskı rejimi ile mücadeleye başladık. Buraya da bu cemiyetin esasını kurmaya geldim. Şimdilik, gizli çalışmak ve teşkilâtı kurmak zaruridir. Sizden fedakârlıklar bekliyorum. Kahredici bir baskı rejimine karşı ancak ihtilâl ile cevap vermek ve kökleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, hülâsa, vatanı kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum.

Odada derin bir sessizlik meydana gelmişti. Lâmbanın solgun ışıkları içinde Mustafa Kemal'in erkek ve heybetli sesinin yankıları hâlâ dalgalanıyordu. Sevimli ve ateşli şair Ömer Naci ki, Mustafa Kemal'in şiirde hocasıydı; ayağa kalkarak, onun konuşmasına karşı tatlı şivesiylo:

— Mustafa Kemal, arkandayız. seni takip edeceğiz. Ölümler, cellâtlar, işkenceler bile bizi bu azmimizden çeviremiyecektir. Hürriyet verilmez, o ancak alınır. Zulüm ve istibdat altında inleyen bu masum ve biçare milleti kurtaracağız. Yaşasın hürriyet ve ihtilâl! diye coşkun bir konuşma yapmış; sanki bir meydanda söyleniyormuşçusına gırtlak dolusu söylenen bu küçük nutuk, bayağı hepsini ürkütmüş, yalnız, Mustafa Kemal'i sonsuz sevindirmişti.

Mustafa Kemal, her zaman beraber gezip dolaştığı ve beraber içip eğlendiği Ömer Naci'nin kendisine bu denli inanışından ve bir umut gibi arkasına takılışından çok hoşlanmıştı. Gerçek ve katıksız bir ihtilâlci subay olan Mustafa Necip, Hüsrev Sami'nin güçlü ve frenlenmiş heyecanı yanında gizli hıçkırıklarla sarsılıyor ve gözyaşlarını tutmak için kendini sıkıyor, dudaklarını ısırıyordu. Ağlamayı erkekliğine yediremiyordu.

Mustafa Kemal, işin kıvama geldiğini anlayınca yeniden söze başlamıştı:

— Arkadaşlar!

Gerçi bizden önce birçok teşebbüsler yapılmıştır. Fakat onlar muvaffak olamadılar. Çünkü teşkilâtsız işe başladılar. Biz kuracağımız teşkilât ile bir gün mutlaka ve behemehal muvaffak olacağız. Vatanı ve milleti kurtaracağız.

Bu nutuktan sonra örgütün ne biçim yapılacağı üzerinde bir süre konuşup tartışmış ve bir sonuca varmışlardı. Örgüt üzerine konuşma sona erince, Mustafa Kemal yanıbaşında oturan Hüsrev Sami'ye dönmüş ve bir çete reisi edasıyla :

— Hüsrev, demişti, tabancanı çıkar, şu masanın üzerine koy; kararımızı yemin ile de teyit edelim.

Hüsrev Sami, hemen küçük Browning tabancasını çıkarıp masanın üzerine koymuştu. Sonra, hepsi ellerini bu tabancanın üzerine koyarak ölünceye dek bu kutsal dâva uğrunda çalışacaklarına and içmişlerdi.

Mustafa Kemal, bu illegal çalışmanın büyük tehlikesini az zamanda sezmişti. Bu kez ele geçerse artık bir «affı şahane» de beklenemezdi. Çevresinde çemberlerin daraldığını anlar anlamaz yine Suriye'ye doğru yola çıktı. Selanik'te kaçak olarak dört ay kalmıştı.

Kendi garnizonuna döndükten sonra, Selânik'e nakil işini temelli olarak ele aldı, en inatçı bir insan bile tutturduğu bir isteği ancak bu denli izlerdi. Tam bir yıl geceli gündüzlü İstanbul'dakilerin başını ağrıttı. İstanbul'dakiler de başka çıkar yol bulamayarak onu Selanik'teki üçüncü ordu Erkân-ı Harbiye'sine verdiler.

Artık Mustafa Kemal, sevinçten kabına sığamıyordu. Hem doğduğu o güzel şehre, hem de çok sevdiği ve çok cefalar çektirdiği sevgili annesi Zübeyde ile kız kardeşi Makbule'ye kavuşmuştu. Bu da bir şey değildi. Asıl ihtilâlin beşiğine ve en çok canlı ihtilâl malzeme ve kadrosunun bulunduğu yere düşmüştü. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türk milletinin en büyük adamı olabilmek için bu karmakarışık malzemeyi güçlü elleriyle yo-.ğurabilecekti (1907).

Mustafa Kemal, Selânik'e varır varmaz annesinin en

işlek bir cadde üzerindeki cumbalı evine yerleşmişti. Annesinin şimdiki yaşayışı rahat ve mutluydu. 1903 te yeniden evlendiyse de kadıncağızın kocadan yana talihi yoktu. Mustafa Kemal'in bu üvey babası da ölmüştü. Selânik'in en işlek ve hareketli bir mahallesinde Zübeyde'ye yeni ve güzel bir evle biraz da para bırakmıştı. Mustafa Kemal, Selânik'i çok değişik bulmuştu. Bu değişiklikte biraz da aldanma payı vardı: Kendisinde de büyük bir değişiklik ve olgunluk meydana gelmişti. Selanik Askerî Rüştiyesi'nden Manastır Askerî İdadîsi'ne gittiği günlerle bugün arasında dağlarca ayrılık bulunuyordu.

Mustafa Kemal, anasının evinde ilk yorgunluğunu çıkarır çıkarmaz, yine paçaları sıvamış, pek hızlı akmaya başlayan ihtilâlci davranışlar seline dalıvermişti. Yine ilk el alttığı malzeme, askerî okullardan tanıştığı karakter sahibi genç subaylar oldu. «Vatan ve Hürriyetsin Selanik şubesini açmak için dolu dizgin çalışmaya koyuldu.

Artık iyimser günler başlamıştı. Yarının en büyük adamı olmak isteğinin ve hırsının yanında büyük bir talihlilik ve iyimserlik havası da ruhunu büsbütün kaplamıştı. Talihsizlikleri ve tehlikeleri kolayca yenebilmesi ondaki bu «en büyük olmak» hırsını daha çok besleyip büyütüyordu. Hapisten kolayca kurtulup Şam'a sürgün edilmiş, işte ordan da yine kendi çabalamalarıyla kurtulup ihtilâlci düşüncelerin beşiği Selânik'e gelmişti.

Artık, büyüklük hülyalarını meydana dökmüş, açığa vurmuştu. Yakın arkadaşlarına olduğu gibi, annesine de inanç halindeki bu düşüncelerini açmaktan çekinmiyordu. Artık, bir okul çocuğu değildi. Bayağı bir iş peşinde koşmuyordu. Varlığında kaynayıp köpüren yüksek güçleri, içinde yaşadığı ortamın en yüksek sanılan güçleriyle ölçerek bu kanıya geliyordu. Kolağasıydı. Artık, İş yapabilecek yaş ve rütbedeydi. İhtilâlci arkadaşlarıyla durmadan gizli toplantılar yapıyordu. Çoğu zaman Beyaz Kule'de meydana getirdiği lokalde Yonyo, Olimpos gazino ve birahanelerinin kuytu köşelerinde ateşli fısıltılarla konuşup görüşüyor, daha gizli toplantıları da annesinin en işlek cadde üzerindeki evinde yapıyordu. Bir akşam an-

nesi Zübeyde hanım, oğlunun odasında oturup sigara İçen ve coşkun coşkun konuşan; hepsi de pırıl pırıl genç subaylara; kapıdan kahve tepsisini uzatınca tümü de susmuşlardı. Kapıyı kapayıp çekilir gibi yapınca yine yüksek sesle ateşli konuşmalar başlamıştı. Kulağını anahtar deliğine yapıştırıp konuşulanları dinleyen Zübeyde hanım, her zamanki gibi yine ürkmüştü. Oğlan hükümeti devirmeye hazırlanıyordu. Hapisaneden, ölüm tehlikesinden kurtulalı şunun şurasında ne kadar zaman geçmişti kil.. Bu oğlanın ıslâh olacağı yoktu.

Zübeyde hanım, anahtar deliğinden İçeri bakınca büsbütün ürkmüştü. Ortadaki masanın üzerinde bir tabanca duruyor, bütün subaylar ellerini bu tabancanın üstüne koyarak sözlerinde duracaklarına and içiyorlardı.

Zübeyde hanım, kapıdan çekilip yatağına girmişse de gözünü uyku tutmuyordu.

Bu sevgili oğulcuğun başı üzerinde eskisinden daha büyük bir tehlikenin dönüp dolaştığını anlıyordu. Padişahın hiç şakası yoktu. Koca Mithat Paşa'yı Taif zindanında boğdurmamış mıydı Onun yanında Mustafacığının serçeden ayırdedillr yanı var mıydı?

Konuklar çekilip gittikten sonra Zübeyde hanım, kalkıp oğlunun odasına gitti:

— Oğlum, dedi, haydi, gizli konuştuğunuzu anladım, fakat, o silâh üzerine yemin ne demek?

— Hükümeti devireceğiz, anne! Ve ben büyük bir adam olacağım.

— İnşaallah oğlum, elbet bir gün paşa olacaksın.

— Daha büyük, anne!

— İnşaallah, yavrum, bir gün sadrazam da olursun.

— Daha büyük, anne!

İhtiyar kadın artık taşmıştı:

— Hâşâ! Artık, padişah da olacak değilsin ya! diye bağırarak eliyle oğlunun ağzını kapamıştı.

Bu son toplantılarda bir olay Mustafa Kemal'in gözünden kaçmamıştı: Kendisi «Vatan ve Hürriyetsin yeniden canlandırılması için bunca ateşli diller döktüğü halde bir türlü arkadaşlarını ateşlendfremiyordu. Bu serin-

kanlılık hatta tasasızlık, ilgisizlik kalbini acıyla buruyordu.

Yoksa arkadaşları onu güvenilmez bir palavracı mı sanıyorlardı Onu anormal, hatta deli bulmadıkları meydandaydı. Söylediği acı gerçekleri anlayışlı anlayışlı dinlediklerini görüyorsa da bu kadarla yetiniyor, «evet ve hayır» demeye gelince sadece susuyorlardı. Bu susıışlaıı da dostçaydı.

Mustafa Kemal, pasif bir direnmeye benzeyen bu bı linçli ilgisizliğe bir süre bir anlam veremedi. Ne diyeceğini bilemiyordu. Bu bilmece, ruhunda tam bir umutsuzluk fırtınası koparmak üzereydi ki, içten bir aıkudası, .aslında pek açık olan durumu ortaya attı ve onu aydınlattı, iş, anlaşılmıştı: Selânik'de rakip bir parti daha ku rulmuş ve çok dal budak salmıştı. Bu, bütün hürriyetçileri ve ihtilâlci ruhları bir mıknatıs külçesi gibi kendine çekiyordu. Bu yüzden bu gizli partiden çok daha güçlüsünü yaratmalıydı ki, üyeler ondan koparak bu yana gelebilsin. Sonra Manastır'da bulunan Albay Sadık bey, or dunun içindeki İttihat ve Terakki örgütünün kurucusu ve en büyük şampiyonuydu. Bu tanınmış örgütçünün yanında Mustafa Kemal'in künyesi mi okunurdu.

Mustafa Kemal, Selanik'ten kaçak olarak geldiği Suriye'ye yeniden döndükten sonra, «Vatan ve Hürriyet Cemiyeti» kurucularından Hatip ve Şair Ömer Naci. Hüsrev Sami, Hakkı Baka, kurulur kurulmaz şimşek gibi yayılma eğilimi gösteren gizil «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetine girmişlerdi. Bu yakın arkadaşları Mustafa Kemal'i de 1907 de bu yeni ve gizli kuruluşa almakta gecikmediler.

O sıralarda Manastır'da Rum ve Bulgar çetelerini kovalamakla görevli Enver bey de Selânik'e çağrılarak partiye alınmış ve ona Manastır'da çalışması görevi verilmişti.

Ne var ki 1906 yılında ordunun en atak. en yürekli ve aydın elemanlarıyla birçok sivil ihtilâlcinin el ele vererek bu kuruluşa yeniden kurulmuşçasına bir güç aşılamalarıyla gerçek ittihat ve Terakki Partisi meydana gel-

miş ve çok hızlı bir gelişme göstermişti. Manastır'da Albay Sadık bey. bütün genç ihtilâlci subayları yönetmoye başlamıştı.

İttihat ve terakki gizli kuruluşunun ilk temeli 1889 Mayıs'ının 21 inci günü İstanbul'da Tıbbiye'nin bahçesinde atılmıştı. İlk adı da «İttihadı Osmanî Cemiyeti» idi. Doktor Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bukûlu Hüseyin Zade Ali, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Doktor Nazım ve daha birkaç genç Tıbbiyeli, kurucular ara sında bulunuyordu. Ne var ki bu kuruluş, henüz romantik günlerini yaşarken yine 1889 da Bursa Ziraat Mektebi Müdürü Ahmet Rıza bey, Paris'e bir görevle gitmiş, orda kalmış ve yurt dışında gerçek İttihat ve Terakki kurumunu kurarak eyleme geçmişti. «Meşveret» gazetesini çıkararak istibdada ve Abdülhamit'e karşı cephe almış, padişaha kızdırıcı yazılar göndermeye başlamıştı. Gizil kurumlarını bir türlü eyleme geçiremeyen İstanbul'daki Tıbbiyeli gençler, Ahmet Rıza beyin Paris'teki çalışmalarından büyük heyecana kapılmışlar ve hemen aduiıılarından Ahmet Verdanî, Dr. Nazım ve Ali Zühtü boyleri gizlice Paris'e, Ahmet Rıza beyin yanına kaçırmışlardı.

Bunların da katılmasıyla meydana gelen -Ahmet Rıza bey grubu, genç Türkler grupları içinde büyük bir ün sugladılar ve memlekete döktükleri ihtilâlci yayın organlarıyla Abdülhamit'i çok terlettiler. Bir güçlü grup da Prens Sabahattin'in çevresine toplanmıştı. Bunlar da Abdülhamit'in dış bilediği güçlü bir gruptu.

Ne var ki Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kıtasındaki büyük şehirlerinde ve aydın subay kadrolarının kurduğu ihtilâlci örgütler, çok daha işe ve eyleme bağlıydılar. Ellerindeki askerî ve resmî örgütlerle silâhları her an Abdülhamit'e karşı kullanabilmek durumundaydılar, bu yüzden de Avrupa'daki grupların çalışmalarından daha çok etkili bir yolda çalışıyorlardı. Attıkları her kurşun kolayca yerini bulabilirdi, ihtilâlci bir ordu kadar amaca yakın hiçbir ihtilâl örgütü olamazdı.

ittihat ve Terakki'nin başlangıçları; Avrupa'da, Fransa ve İngiltere'de ilk ihtilâlci geleneği kuran Ziya Paşa.

Namık Kemal ve Ali Suavi'ye dek dayanıyordu. Demek oluyordu ki istibdada karşı gelen devrimci gelenek, sivil aydınlarca kurulmuş ve daha çok Avrupa'da beslenip büyümüş, dal budak salmış ve sonra temelli olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içindeki silâhlı kuvvetler arasına yayılmaya başlamıştı. Silâhla ihtilâlci düşüncenin el ele vermesi, çoğu zaman, başarının kalbine çok yaklaşıldığının işaretidir.

Bu yüzden de Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük birkaç Avrupa şehri, büyük ordu merkezleri de olduğundan hızla birer tehlikeli ihtilâlci yatağı olmuştu. Manastır, Selanik ve Edirne, silâhla ihtilâlci düşüncelerin sarmaş dolaş olduğu üç büyük şehirdi.

Silâh ve ihtilâlci düşüncenin kardeş olduğu bu şehirler, Avrupa'daki İhtilâlci çalışmaları ikinci dereceye düşürmüş ve unutturmuştu. Eline silâh almış ihtilâl düşüncesi, artık, herkesten çok amaca yakındı.

Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nu saran ihtilâl dü'şüncesi, orduya girerek büyük bir zafer şansı kazanmış oluyordu. Şu var ki ihtilâl kıvılcımı, ordunun cephaneliğine düşmeden önce sivil ihtilâlcilerin elinde parlamıştı. İkinci ordu merkezi Edirne'de sivil ihtilâlcilerle usker ihtilâlciler el ele vererek bir gizli ihtilâl komitesi kurmuşlardı. Bunda birkaç askerî doktor, subayla birlikte türlü mesleklerden sivil devlet memurları yer almıştı. Hızlı bir tempo ile çalışıyorlardı; en çok ordu safları arasında işliyorlardı. Abdullah Cevdet'lerin İstanbul Tıbbiye Mektebl'nde kurduğu ilk örgütün adamlarından İpekli Hafız İb rahim Hoca. elindeki propaganda alanının çok geniş olmasından yararlanıyor, Selimiye Camii'ne namaza giden asker ve subaylara istibdada karşı direnme tohumları saçıyordu.

Ne yazık ki bu çiçeği burnunda dernek provokatör Teğmen Sait'in jurnali sonucunda baskına uğradı ve içlerinde posta memuru Talât beyin (Paşa) da bulunduğu ihtilâlciler, yaka paça cezaevine tıkıldılar. Ağır bir hüküm ve sürgün beklerlerken affa uğradılar ve kendilerine İstanbul ve Edirne'den başka herhangi bir şehirde otur-

malarına göz yumulacağı bildirildi.

İttihat ve Terakki'nin büyük başı posta memuru Talât, bir buçuk yıllık mahpusluğu arkada bırakarak Selânik'e varmıştı. Selanik, onun gibi göz hapsinde bulunan binlerce kişiyle kaynıyordu. Hafiyesi, polisi gibi ihtilâlcisi de çok olan Selanik'te çok çetin, işsi2, aç günler geçirdikten sonra güçlükle bulduğu bir gezici postacılıkla ekmeğe biraz olsun yaklaştı ve ihtilâl düşüncelerine yoldaşlık etmek için vakit bulabildi.

Burda da çok ilginç bir şey olmuştu: Edirne'de subaylarla çalışan Talât, Selanik'te de onların arasına düştü; şundan ki subaylar, sivil devlet memurlarından ve silâhsız aydınlardan çok daha yürekli ve disiplinliydi. Tanıştığı subaylardan biri Mustafa Kemal'in Fransızca öğretmeni Naki beydi ki gizli kımıldanışlarda adının geçmediği yer yoktu. Öbürü de Redif tümeni mülhakı Kemal'di. Talât'ın bahtı öğretmenlerle açılmıştı. Başta Bursalı Tahir bey olarak birçok öğretmenlerle dost olmakta gecikmedi. Genç Talât'ın büyük zekâsı, kendini göstermiş, hemen ihtilâlci atmosferin yanyana getirdiği dostluklardan bir ihtilâl derneği doğuvermişti. İşte, çekirdeğinde Talât beyin boy verdiği bu ihtilâlci kuruluş, Abdiilhamit'in çanına ot tıkayacak gerçek ihtilâl gücünün ta kendisi olmuştu. Talât beyin katılmasıyla sivil-asker karması genel ihtilâl merkezi Selanik'te 1906 yaz aylarında kurulmuş ve hızlı bir tempo ile çalışmaya başlamıştı.

İttihat ve Terakki'nin Selanik genel merkezini meydana getirenler Askerî Rüştiye Müdürü Bursalı Mehmet Tahir, bu okulun Fransızca öğretmeni Naki, PTT Müdürlüğü Başkâtibi Talât, sonradan İzmir Valisi olan Rahmi, sonradan İttihat ve Terakki Partisi Genel Sekreteri olan Mithat Şükrü, Yüzbaşı Kâzım Nâmi (Duru), Yüzbaşı Hakkı Baha, Hatip ve Şair Ömer Naci, İsmail Canbolat, Edip Servet beylerdi.

**

Selanik kozmopolit bir şehirdi. Burda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını dört gözle bekleyen imparatorluk milletlerinin millî ihtilâlcileri de bu yıkımı çabuklaştır-

maya çalışıyorlardı. Bundan başka Selanik'te Avrupa'nın fikir merkezlerince beslenen Avrupalılaşmış ve iyi örgütlenmiş bir yahudi azınlığı da vardı ki, bunların bir çoğu da Avupa Üniversiteleri görmüş gerçek aydınlar ve ihtilâlcilerdi; aralarında birçok da İtalyan tebaası vardı. Hepsi de Franc-Maçon (Farmason) localarına kayıtlıydı. Mason localarının İttihat ve Terakkicilere yaptığı önemlice para yardımı da bu partinin gücünü arttırıyordu. Bu aydın yahudilerin İtalyan tebaası olanları Türk ihtilâlcilerine yataklık ediyor ve onları «Kızıl Sultansın şerrinden koruyordu. Hafıyelerce kıstırılmaya çalışılanlar soluğu doğruca bu ahbaplarının evinde alıyor ve ele geçmekten kurtuluyorlardı.

Ali Fethi Manastır'da bulunuyordu. İstanbul'ca Manastır'daki Ordu Erkânı Harbiye'sine atandığı gündenberi oıdaydı. Mustafa Kemal'le huberleşiyorlardı. Fethi de birçok İttihat ve Terakkici subaylar ve siviller gibi Mason' localarından birine girmek zorunda kalmıştı. Localardan birine kapılanmış bir Türk ihtilâlcisi, Yahudi evlerinde yapılan gizli toplantılara daha kolayca girip çıkabiliyordu.

Mustafa Kemal, bu yeraltı çalışmalarını biraz inceledikten sonra gerçeği anlar gibi olmuştu. Paralı yahudilerin beslediği Franc-Mason localarının desteğine yaslanan İttihat ve Terakki Partisi'yle tek başına başa çıkamayacağı meydandaydı. Kendine güveni olduktan sonra hazır kurulmuş bir partinin içine girip onu ele alamaz ve kendi düşüncelerine göre yoğurup bir biçime sokamaz mıydı? Bu düşünülmeye değerdi. İttihat ve Terakkiye de bunun için girmemiş miydi? Yakın arkadaşları onu mason localarından birine girmeye zorluyorlardı. Şunlardan birine girmedikçe de kibar sınıfın sık sık gittiği eğlence ve toplantı yerlerinde bir itibarı olmayacaktı. Hatta İttihat ve Terakki Örgütü içinde değer sahibi olmak için yine mason localarından birine kapılanmak gerekiyordu.

Bu ihtilâlci Yahudiler arasında sosyalistler, anarşistler, nihilistler gibi hep başka memleketlerde İhtilâl çı-

karmayı düşünenlere rastladıkça Mustafa Kemal'in nevri dönmeye başlamıştı.

Bu yüzden de hiçbir locaya girmedi ve Farmason olmadı.

Onun istediği tam milliyetçi bir hürriyetti. Rusya, Çin, Bulgaristan ve Yunanistan gibi memleketlerde yapılacak ihtilâller günün üzerinde en çok durulan konularıydı. Maliyesi sıfıra indikçe Pogrom denilen Yahudi «Katliamları» yapıp duran Rusya, onların baş düşmanları arasındaydı. Çar II nci Nikola'nın tahtının başına geçeceği mutlu günü sabırsızlıkla bekliyorlardı.

Hemen hemen hepsi de uzun saçlı, sakallı, sinirli ve çok okuyan ve okuduğundan çok da konuşan genç insanlardı. Avrupa kültürünün bütün sol eğilimleri üzerinde derin bilgi sahibiydiler. Onların akademik konuşmalarını Mustafa Kemal hayretle dinliyordu. Mustafa Kemal, kendilerine bir yurt edinemeyen Yahudilerin, insanlığın böyle çok soluna geçmiş olmasını doğal görüyordu. Ne olursa olsun, kendisini bu kozmopolit ortamda tedirgin buluyordu. O. bu tipte aydınları kendi millî dâvası için sürükleyemiyeceğini iyice anlıyordu.

Türkiye'deki azınlıklardan İttihat ve Terakki'ye girenlerin her birinin hürriyet düşünüşü kendi çıkarına göre ayarlanmıştı. Yalnız, hepsinin yıkmak istediği şey istibdattı. Sadece, bunda birleşiyorlardı. Yoksa, bir Ermeni yurttaş, bu yıkımın sonunda kocaman bir Ermenistan koparmayı hayal ediyor, bir Rum, ya eski Bizans hülyası peşinde koşuyor, ya da Pontos'u hortlatmak istiyordu. Yahudinin tek düşüncesi ise «adanmış toprak»tı.

O toprak da Osmanlı Imparatorluğu'nun küçük bir parçasıydı. Kürtler, bir Kürdistan, Araplar da bir Arabistan peşindeydiler. Mustafa Kemal'in biricik düşüncesi, her türlü rejim altında payına ezilmekten başka bir şey düşmeyen Türk çoğunluğunu kurtarmaktı. Aslında Ziya Gökalp'ın Türkçülüğü de İmparatorluğun bu korkunç kaosu içinde sahipsiz kalmış Türk yığınlarını saf bir Türk ülkesine kavuşturmaktı. Her gerçek aydın, bu karışık ortamda kendini sahipsiz ve tedirgin buluyordu. Almanların

ve Enver Paşa'nın etkisi. Turan'ı Türkiye sınırlarından dışarı taşırıyordu. Mustafa Kemal, Kürtlerin, Arnavutların ve Çerkeslerin Panturanizm akımını körüklemelerine şaşıyor ve onlarla her yerde uluorta alay ediyordu.

Bu bulanık ihtilâlciler seli içinde artık büsbütün te dirgin olmaya başlamıştı. Aksiyon yok, yalnız çenebazlık vardı. Bütün ağızlar, yeldeğirmenieri gibi, curmadan İhtilâlci nutuklar öğütüyordu. Bundan başka ihtilâlci kadroları sürükler görünen kalburüstü kişilerden de hoşlanmıyordu.

Kurmay okulundan tanıdığı ve kendinden bir yıl önce çıkan Enver'e oldum olası ısınamamıştı.

Bunları, nasılsa ortamlarında göze çarpmaya başlamış gerçek değerden yoksun kof kişiler olarak görüyordu. Cemal, Talât ve Niyazi beyler de onun aradığı adamlar değildi. İhtilâl dâvasını yürütmeye bir tek kendini lâyık görüyor, bu yüzden de bu dâvada parlamaya başlayan herkese küçümseyerek bakıyordu.

Bu liderimsi kişileri birkaç kez dinlemiş, dişine vurmuş ve tın tın öttüklerini görmüştâ. Yalnız, bu kanısını kendisine saklayacağına uluorta şuna buna anlatmaya başlamıştı. Yeni girmiş olduğu bu ortamda İttihat ve Terakki liderlerini yerip durması kendi ihtilâlci mesleği için tehlikeli bir serüvendi. Talât, Enver, Cemal, Niyazi beyler için yapıp durduğu küçültücü konuşmalar, yeni edindiği bütün dostlarını ürkütmeye başlamıştı. Bütün kalburüstü aydınlar, ihtilâlciler ve şehrin ileri gelenlerinin sık sık gittiği «Yonyo» kıraathanesinde bir gün bir olay geçmiş ve bu, Mustafa Kemal'in ne denli sert prensiplere sahip olduğunu göstermişti: «Erkânı Harp Kolağası ve genç ihtilâlcilerin en iyi başlarından sayılan Cemal bey için hayranları bir yığın övücü lâf etmişlerdi. Yonyo'nun arkasındaki gözden uzak salonda geçen bu konuşmaları Mustafa Kemal de dinlemekteydi. Onun Cemal bey üstüne verilmiş bir yargısı vardı. Cemal'i büyük adam sayan bu toy kafalara bir ders vermek gerekiyordu: Söz alan Mdştafa Kemal, gerçek yurtseverliğin ve büyüklüğün ne demek olduğunu onlara anlatabilmek İçin

tam iki saat konuşmuşsa da onları düşüncelerinden ayıramamıştı. Birçokları, onun bu yenilmez yutulmaz lâfları Cemal beyin yüzüne söyleyemiyeceğini sanıyorlardı. Ertesi gün onların bu sanılarını da boşa çıkarmıştı: Üçüncü ordunun bir alayını teftiş için Yenice'ye giderken trende Cemal beyle karşılaşmış ve dün onun arkasından söylediği bütün sözleri olduğu gibi yüzüne karşı da bir solukta söyleyivermişti. Mustafa Kemal, onlara birer züppe gözüyle bakıyor, onlar du Mustafa Kemal'i bir büyüklük budalası sanıyorlardı. Mustafa Kemal'in yüzlerine çekinmeden safsatacı, büyüklük budalası olduklarını söylediği bu genç elemanlarsa gerçekte o günkü toplumun süzme insanları sayılabilirdi. Onların birbirlerine taviz vermeyişlerinin bir tek nedeni vardı: Herbiri kendini geleceğin en büyük adamı olarak görüyordu. Mustafa Kemal, öbür ihtilâicilerin de en aşağı kendisi gibi büyük işler peşinde ve en büyük adam rolünü oynamaya can atan kişiler olduğunu düşünmeye bir türlü yanaşmıyordu.

Bunun için de hepsiyle ayrı ayrı çelişmeye düşmüş, yalnızlığa doğru kaymaya başlamıştı.

Siyonist Yahudilerle tıklım tıklım dolu mason localarının her türlü desteklediği ve tuttuğu İttihat ve Terakki örgütünün elebaşılarıyla düştüğü çelişme, Mustafa Kemal'i Yahudilerle de çelişmeye sürüklüyordu. İttihat ve Terakki'nin büyüyüp gelişmesinde siyonizmin büyük «menfaate vardı. Bütün Yahudiler «Kızıl Sultansın başında kopacak kıyameti babalarının hayrına beklemiyorlardı. «Adanmış toprak» Filistin, ancak böylece ellerine geçecekti. Bu «Ana Yurtsun kurtuluşu için oluk oluk altın akıtıyorlardı. Yahudiler, ilk önce Filistin'i Sultan Abdülhamit'ten para ile satın alabileceklerini sanmışlar, bir kez ona başvurmaya karar vermişlerdi. Siyonizmin uluslararası kurucusu Teodor Hertzel kalkıp İstanbul'a gelmiş, hahambaşıyı da beraberine alarak Abdülhamit'in huzuruna çıkmıştı. Onları Yıldız Sarayı'nda kabul eden Abdülhamit, ne istediklerini sormuştu. Teodor Hertzel, dileğini açıkça söylemişti: Dünya Yahudileri için bir yurt istiyorlardı. Babll köleliğindenberi, ellerinden alınmış olan ana yurtlarına

bir türlü dönememişlerdi. Inşaallah «saye-i şahane»de budileklerine erişeceklerdi.

Uzun, acıklı ve haklıya benzer bir konuşmada bulunan Teodor Hertzel, en sonra bu isteklerinin beduva yerine getirilmesini de düşünmediklerini, onun pahasını bütünüyle ödeyeceklerini söyledikten sonra konuşmasını şu sözlerle bitirmişti:

— Zat-ı haşmetpenahilerine arzedeyim ki Kudüs için kaç milyon altın tensip buyurursanız derhal takdime amadeyiz.

Abdülhamit, bu rüşvet önerisi karşısında öfkesinden küplere binmiş ve :

— Yıkılın gidin karşımdan, vatan para ile satılmaz! diye bağırmıştı. O da Filistin'i kendi vatanının bir parça-6i olarak düşünüyordu.

Gürültüye koşan saray adamları onları yaka paça saraydan dışarı atmışlardı.

İşte, «arzı kenan»ı rüşvet ve altınla ve barış yoluyla koparamayacağını anlayan dünya siyonizmi, Sultan'ın baş düşmanı kesilmiş ve onun yıkılması için her çareye başvurmaya başlamıştı. Siyonizm, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp parçalanması için en önemli araç olarak hürriyet parolasını kullanmayı daha yararlı görüyordu. Bundan dolayı Türkiye'yi istibdattan kurtarmak için çalışan her türlü örgütle el ele vermişlerdi. Türkiye'de ancak bir azınlık olan Ermenileri de «ittifaklarına» almışlardı. Ermeniler, hem iyi birer döğüşçü idiler, hem de Rusyaca desteklenmekteydiler. Rusya, onlara Osmanlı İmparatorluğu topraklarından büyük bir yurt koparmaya söz vermişti: Çarlık politikacıları bu işte, Ermenilerden daha sabırsızdılar. Bunun için de İstanbul'u terörcü Kafkasya Ermenileriyle dolduruyor ve Ermeni kiliselerini silâh deposu haline getiriyorlardı. Kumkapı'daki büyük Ermeni kilisesinde toplanan Ermeni İhtilâlcileri de tıpkı Yahudiler gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu bir an önce parçalamak kararını vermişlerdi. Bundan sonra da Rusya'nın işareti ile İlk «vukuat»ı çıkarmakta gecikmemişlerdi. Aşırı milliyetçi, Taşnak Partisi'yle sosyalist eğilimli Hınçak Partisi üyo-

leh bu olayda aynı rolü oynamışlardı. Bir gün bir grup silâhlı ve terörcü Ermenlnin Babıâli'yi bastığı görüldü. Bu anda başka silâhlı bir Ermeni grubu da Galata'daki Osmanlı Bankası'nı basmıştı. Merakla caddeyi dolduran halkın üzerine de bir bomba savurmuş ve onları çil yavrusu gibi dağıtmışlardı. Her zaman çetin bir adam olan Sadrazam Sait Paşa, Babıâli'yi basan Ermeni ihtilâlcilerini en yakın jandarma kıtaları ile çevirtmiş, bu ara olayı İşiten gümrük hamalları da ellerine geçirdikleri kalır, sopalarla olay yerine yetişmişlerdi. Osmanlı Bankası hemen jandarma kıtaları ile çevrilmişti. Babıâli'yi basan Ermenileri, sırık hamalları ellerindeki sopalarla kovalamışlar ve onların ellerindeki silâhları toplamışlardı. Abdülhamit, Ermenilerin üzerlerinde yakalanan silâhlarla bunları teslim alan hamalların sopalarını Yıldız Sarayı'na istetmiş ve birer susturucu belge olarak zamanında kullanmak üzere onları ayrı İki odaya istif ettirmişti.

Kumkapı'daki kilisede saklanan ihtilâlcilerse kendilerini çeviren jandarmalara karşı tabanca ve bomba kullanarak korunmaya çalışmışlardı. Bu çatışma saatlerce sürmüştü. İhtilâlciler teslim olunca araya giren Rus elçisi, Rus tebaası olan Ermenilerin Rus bandıralı bir vapurla Türkiye'den çıkarılmasını istemiş, buna da müsaade almıştı.

Bu olaydan birkaç gün sonraydı. Merakla Abdülhamit'I ziyarete giden büyük devletlerin elçileri yemeğe oturmuş olan padişahı ivedi olarak yemekten kaldırmışlar ve bu olay üzerine ondan açıklama istemişlerdi. Abdülhamit, hiç istifini bozmadan sefirlerin önüne düşmüş, onları bir odaya götürmüştü. Burda pek çok silâh ve tabanca rastgele yığılmış duruyordu. Elçilerin tercümanlarına padişah şunları demişti:

— Bu efendilere şunu söyleyiniz ki, Rusya teb'ası Ermeniler, teb'al şahane'm olan müslümanlara bu silâhlarla tecavüz etmişlerdir. Bunların fabrikası memâliki şahanemizde yoktur.

Padişah, konukları bir sürprizle daha karşılaştırmak için başka bir odaya götürmüştü. Bu oda da, tıklım tık-

hm uzun sırıklar ve kalın sopalarla doluydu. Bir saray odasında garip bir «manzara teşkil eden» bu sopa yığınına elçiler şaşkın şaşkın bakarlarken, Abdülhamit, şu sözleri söylemişti:

— Kendilerine şunu da anlatınız ki teb'am da bu sopalarla müdafaayı nefiste bulunmuştur. Bu sopalar bizim ormanlarımızdan tedarik edilmiştir.

Bu alaylı açıklama karşısında yabancı elçilere kös kös çekilip gitmek düşmüştü.

İşte, bu olaydır ki, Ermenilerle Yahudilerin aynı dâva uğrunda, yani Abdülhamit'i ortadan kaldıamak için el ele vermelerini kolaylaştırmıştı.

Gerek Yahudiler gerekse Ermeniler, İön Türkler'den de, İttihatçılardan da hayır çıkmayacağını anlayarak Abdülhamit'i kendileri el birliği ile ortadan kaldırmak kararını verince İsviçre'de son bir toplantı yapıp suikast işini görüşmüşlerdi. İşte, Hertzel'in Abdülhamit'ten para ile yurt istemesi de tam bu sıraya rastlıyordu.

Her hafta. Cuma namazını kılmak üzere Abdülhamit, Hamidiye Camii'ne gidiyordu. Cami, Yıldız Köşkü'nün pek yakınında, köşkü çeviren yüksek duvarların dışındaydı. Her Cuma sabahından başlayarak camiin çevresinde çok sıkı tertibat alınıyor.du. Atlı ve yaya askerler, fedailer ve hafiyeler, sultanlarına kem gözle bakacak olanlar için öldürücü darbeler vurmaya her an hazır duruma geçiyorlardı.

Rusya Ermenilerinden Hristofer Mikaelyan, yine Rusya Ermenilerinden Konstantin, kızıyla birlikte Jores'in yardımcısıydı. İstanbul'da Singer Makinaları Şirketi'nde çalışan Belçikalı anarşist Jores suikastı en ince ayrıntılarına dek hazırladı.

Patlayıcı madde olarak seksen kilo melinit kullanılacaktı. O zamanın en güçlü patlayıcı maddesi olan bu melinitin içine yirmi kilo tutarında çelik parçalarını kapsayan bir de bomba yerleştirdiler. Bu saniyesi saniyesine •hesaplanarak ayarlanmış bir saatli bombaydı.

Suikastçılar, padişahın nasıl dakika şaşmaz bir ma-

kina gibi camiye gelip gittiğini birkaç kez Cuma selâmlığına giderek öğrenmişlerdi.

Abdülhamid'in gelip gidişini ecnebiler de seyretmek için arabalarıyla selâmlığa giderlerdi. Suikastçılar bundan yararlanarak saatli bombayı ayarladılar ve birer seyirci gibi arabalarıyla caminin önüne vardılar. Arabalarını caminin kapısında bırakıp gittiler.

21 Temmuz 1905 Cuma günü padişah namazdan kalkıp da Şeyhülislâm Cemalettin efendi ile ayakta hiç de olağan olmayan konuşmasını yaparken dışarda yeri göğü inleten bir gürültü ile saatli bomba ve seksen kiloluk melinit patladı.

Padişah, Başkâtip Tahsin Paşa'ya ;

— Ne oluyor? diye sordu.

Sonra hızla dış kapıya doğru ilerledi. Şöyle bir baktı: Yerde yirmi altı kişinin parçalanmış gövdeleri yatıyordu. Başka bir ölü elindeki ekmek çıkını ile uzanıp kalmıştı. Birkaç çocuk, ciğerleri dışarı fırlamış olarak oracıkta kıvrılıp kalmıştı. Parmaklıkların dışında saf tutan bir yığın asker, üst üste devrilmiş kanlar içinde yatmaktaydı. Bombanın etki alanından uzakta kalan süvariler ve piyadeler, ağızları şaşkınlıktan bir karış açık donmuş duruyorlardı.

Korkunç bir sessizlik, çevredeki şaşkınlığın derecesini gösteriyordu.

Sonradan Machine infernale = Cehennem makinası adını alan ünlü suikast bombası, zamanın en büyük toplarından daha korkunç bir gürültü çıkarmıştı; gürültüsü şehrin en uzak yerlerinden işitilmişti.

Padişah camiden dönerken dış kapıya dek uzanan yolu 42 saniyede alıyordu. Cehennem makinasının saati de buna göre kurulmuştu. Abdülhamit, pek korkunç bir suikast tertibinin karşısında bulunduğunu anlamışsa da hiç istifini bozmamış ve korku İzi göstermemişti. Hızla arabasına ilerleyerek dizginleri alıp Yıldız'a doğru sürdüğünde caminin kapısında saf tutmuş Arap Zuhaf alayından bir asker havaya bir el ateş etmiş, bu padişahı çok sinirlendirmiş ve öfkelendirmişti.

Araba saraya doğru bütün hızıyla uçar gibi giderken set üzerindeki tören köşkünde bulunanlar hep bir ağızdan :

— Çok yaşa! diye haykırarak ona geçmiş olsun demek istediler. Onu alkışlayan ve «çok yaşa» diye bağıran bu kalabalık, yabancı memleket elçilikleri kolonisinden başkası değildi. Padişah, onlara gülümseyerek ve selâmlarına temennalarla karşılık yererek bu at ve insan mezbahasından uzaklaşıp gitmişti.

Abdülhamit, yarım saat sonra Avrupa devletlerinin elçilerini çağırtarak görüştü. Bir koğuşturma komisyonu kurulmasını buyurdu. Suikastçılar çoktan ellerindeki pasaportlarla kaçıp gitmişlerdi. Anarşist Jores yakalanmıştı. Jores'in açıkladıkları, Abdülhamlt'i ve dinleyenleri olanlardan daha çok korkuttu: Suikast, bir sıra sabotajla bir anda yapılacaktı. Yabancı elçilikler, Tünel, Galata köprüsü, Babıâli ve Osmanlı Bankası hep birden havaya uçurulacak ve bu kargaşalık yüzünden büyük Avrupa devletleri, karışıklığı bastırmak için işe karışacaklardı.

ölüme mahkûm edilen Belçikalı Jores ile bütün bu işle ilgili olanlar da sonradan affa uğradılar.

Bu suikastın da ancak bir yararı görülmüştü. Şair Tevfık Fikret, etkisi bu bombanın dehşetinden daha uzun süren bir şiir yazmış ve hürriyetçi Türk gençliğine armağan etmişti. Bu şiirin adı «Bir Lâhzai Teahhursdu. Bütün ihtilâlci subaylar gibi Mustafa Kemal de bu şiiri bağıra bağıra okuyordu.

Bomba olayı, Abdülhamit'le daha önce de yapılan savaşımları su yüzüne çıkarmıştı. Herkes, fısıltı halinde bombaları konuşuyordu :

Abdülaziz tahttan İndirilerek yerine çevresi açık düşünceli dostlarla kuşatılmış V. Sultan Murat getirilmişti. Ne yazık ki genç padişahta akıl bozuklukları görülmeye başladığından işe yaramayacağı pek çabuk anlaşılmıştı. Çağın yeni düşünceli devlet adamı Mithat Paşa, çaresiz V. Murat'ın kardeşi Abdülhamit efendiyi tahta çağırmak zorunda kaldı.

Veliaht Abdülhamit, Mithat Paşa'yı Kâğıthane'deki

Musluoğlu Çiftliği'nde kabul etti. Veliaht, meşrutiyeti benimsediğini ve daha geniş hürriyetler vermeye hazır olduğunu da söyledi ve:

— Meşrutiyet temellerine dayanmayan bir hükümeti kabul edemem! diyecek kadar meşrutiyetçi göründü.

Mithat Paşa, yeni devlet düzeninin dayanacağı temelleri anlattıktan sonra yeni padişaha birkaç ad salıklamıştı: Buna göre mabeyn başkâtipliğine Sadullah bey, kâtipliklerine de Ziya bey ile (Pasa) Şair Namık Kemal getirilecekti. Abdülhamit, Mithat Paşa'yı büyük bir anlayışla dinler göründükten sonra 1876'da tahta çıkınca hemen dişlerini göstermiş, mabeyn başkâtipliğine Sadullah bey yerine Sait Paşa'yı atamıştı.

«Cülus hattı hümayunu»nu yazmakla görevlendirilen Mithat Paşa, bunda yapılması gerekli bütün yenilikleri bir bir sayıp dökmüştü: Sarayın giderleri azaltılıp bir düzene bağlanacak, teb'aya eşit davranılacak, adalette ve maliyede devrim yapılacak, türlü okullar açılacaktı. «Cülus hattı hümayunu» böylece yenileştirilmek İstenen bir ülke için bir dilekler listesine benzemişti.

Padişah, bunu aldıktan sonra hemen Kanunu Esasi'nin hazırlanması için bir komisyon kurulmasını buyurmuştu. Yalnız, genç padişah. Anayasanın temelini meydana getiren bu dilekler listesini açıkça yok farzetmişti. Anayasa tasarısıyla bir kedi fareyle oynar gibi oynadı. Tasarıyı kendi dileklerine göre değiştirerek kuşa benzetti. Tasarıya, bütün karşı koymaları önleyerek, çok tehlikeli bir madde koydurdu: Padişahın, istediği kişiyi sınırdışı edebilme yetkisiydi bu. İşte, Mithat Paşa bu maddeyi kabul etmek zorunda kalarak korkunç sonucunu elinde olmayarak böyle hazırladı. Bu ileri görüşlü büyük devlet adamının bir tek isteği vardı. O da, Anayasa'nın kör topa! da olsa bir an önce kabul edilmesi ve Meclisi Mebusan'ın bir ayak önce toplanmasıydı. Bunun için Abdülhamit'in bütün kaprislerine boyun eğiyordu. Bu yüzden 113 üncü sürgün maddesi, ister istemez Anayasa'ya girivermişti. Yalnız, gerek Mithat Paşa, gerekse öbür Anayasacılar padişahın bu maddede düşündüğü domuzluğu pek iyi se-

ziyorlardı. Kimbilir belki de kendileri daha atik davranır, ileride padişahın yapacağı bir hınzırlığı demokratik cambazlıklar sayesinde önleyebilirlerdi. Bu, sadece bir umuttu.

Ordu, Sırbistan'da Sırp ayaklanışıyla uğraşıyordu. Savaş talihi Türklerden yana ağır basmaya başlamıştı ki büyük Avrupa devletleri bu boğuşmaya bir son vermek için davrandılar; İstanbul'da yapılan toplantıda Avrupalı devletlerin azgın kararlarını göğüsleyebilecek bir devlet adamı gerekiyordu. Bundan dolayı, padişah, Sadrazam Rüştü Paşa'yı sadaretten uzaklaştırarak yerine Mithat Paşa'yı getirmek zorunda kaldı. Padişah, büyük ve güçlü devletlerle İstanbul'da konferansın açılacağı günü birinci meşrutiyetin ilân edileceği gün olarak kararlaştırdı. Böylece de Avrupalı devletlere kaVşı bir jest yapmış olacaktı.

23 Aralık 1876 günü Babıâli'nin denize bakan geniş bahçesinde toplanıldı. Mithat Paşa'nın görevlendirdiği Ametçi Mahmut bey «meşrutiyet hattı hümayunu»nu okudu. Çiseleyen yağmur altında bunu dinleyen Mithat Paşa ve arkadaşları, Türkiye'yi yeni bir hürriyet döneminin eşiğine getirdiklerine seviniyorlardı. Selimiye kışlasından ve gemilerden atılan top sesleri, bu sırada ıslak havayı dövüyor ve yeni bir dönemin müjdesini veriyordu.

Tersane Kasrı'nda toplanan konferansta da Türk delegesi Saffet Paşa pek uzun nutkunu okumaktaydı ki birdenbire her yandan top sesleri gelmeye başlamış, Avrupalı devlet delegeleri ilgiyle kulak kabartmışlardı. Hariciye Nazırı Saffet Paşa'nın sözleri, konferans üzerinde büyük bir ilgi uyandırdı. Saffet Paşa, bu ilgi üzerine şu açıklamayı yaptı :

«— Efendiler, işittiğimiz top sesleri bu topraklarda Anayasanın ilânını haber veriyor. Bu dakikadan itibaren Türkiye, hükümeti meşruta sırasına giriyor.»

Ne var ki bu bir gösteriş olarak kaldı. Abdülhamit Meclisi Mebusan'ı toplantıya çağırmadı. Bu büyük ve şerefli işin, Mithat Paşa'nın eseri olmadığını göstermek ka-

rarındo. olan Abdülhamit. bu şerefli ortaktan kurtulmak istiyordu.

Mithat Paşa'dan, onun çok tanınmışlığından korkuyordu. Memlekette tek başına hüküm sürmek için de bu adama rahat yüzü göstermedi; onu memleket dışına sürüp yıllarca diyar diyar dolaştırdı. Sonra yine Avrupa'daki ününden korkarak memlekete çağırdı. Girit adasında oturmaya zorladı ve daha sonra şöyle böyle bir sürgün yeri olan Suriye'ye vali yaptı.

Orda da bağımsız devlet kurar da başına geçer diye onu daha sıkı göz altında bulundurabileceği bir yere, İzmir'e aldırdı ve zavallı Mithat Paşa için burası son serbest gezinti yeri oldu. Bir gece vali konağı bir iki tabur askerle sarıldı ve Mithat Paşa tutuklandı.

Mithat Paşa, tutuklandıktan sonra hemen İstanbul'a götürülmek üzere İstanbul vapuruna bindirildi. Vapurdo sorgu heyeti v.s. hep hazırdı. Hemen adının sanının sorulmasına başlandı. Vapur İstanbul yolunda ilerlerken Mithat Paşa'nın sorgusu da yapılıyordu. İzmir limanından 8 Mayıs günü demir alan vapur, Mayıs'ın 11 inci günü sabaha karşı İstanbul limanına demir attı. Abdülhamit'in silâhlı adamları tutukluyu aldıkları gibi Feriye Sarayı iskelesine çıkardılar, ordan da bir arabaya kapayarak Yıldız'a götürdüler ve Yıldız Korusu içindeki Çadır Köşkü'nde bir odaya hapsettiler.

Mithat Paşa'nın sorgusu burda da sürdü ve padişah mahkeme salonuna açılan gizli bir delikten yargılamayı sonuna dek kontrol etti.

Mithat Paşa'nın daha İstanbul vapuru İzmir limanındayken 8 Mayıs'ta başlayan sorgusunu Adliye Nazırı Cevdet Paşa'nın «nezareti» altında yapanlar sorgu savcısı Lâtif beyle başkâtip Emrullah, sorgu yargıcı Hasan Sıtkı, Fındıklılı Mehmet efendilerdi.

Mithat Paşa bu soruşturmalarda Abdülaziz'in ne gibi nedenlerden tahttan indirildiğini açıkça anlattığı halde Abdülhamit, onu amcası Abdülaziz'in kaatili olarak suçlamak ve mahkûm ettirmek istiyordu. Belki de bu. buna inandığından değil salt onu mahkûm ettirmek ve on-

dan sonsuz olarak kurtulmak içindi. Mithat Paşa'nın kocaman varlığı, padişah için bir kara düş gibiydi.

Arabistan'ın korkunç Taif zindanı Mithat Paşa'nın son uğrağı oldu. Bu büyük rakibinin ordan da kurtulup kendisine zarar vereceğini hesaplayan Abdülhamit adamcağızı cellâtlarına boğdurtup gömdürdü.

Yalnız, padişah, Mithat Paşa'nın öldürülmeyip kaçırıldığı kuruntusuna kapılmıştı. Bir gün yine başında okşiyeceğini düşünüyor, uykuları kaçıyordu. Mithat Paşa'nın, Şerif Avnürrefik Paşa'ca kaçırıldığını işitince küplere binmiş; hemen oraya durumu incelemek üzere iki güvenilir adam göndermişti. Verdiği emir üzerine Mithat Paşa'nın mezarı açtırılmış ve başı kesilerek bir kutuya konmuş, kutuda ne olduğu anlaşılmasın ve Süveyş kanalından kolayca geçsin diye üzerine «Zatı Hazreti Şehriyarî'ye takdim edilmek üzere fildişi mamûlâtıdır» diye yazılmıştı.

Kesik başın yerleştirildiği kutuyu İstanbul'a getiren Çerkeş Hasan'ın adamlarından biriydi. Yolda tifoya tutulup ölen bu adamın cenazesi başla birlikte istanbul'a getirilip padişaha teslim edildi.

Abdülhamit, Mithat Paşa'nın başını hemen tanıdı va bu mutsuz başa dik dik bakarak :

— Gördün mü, paşa, dedi, netice nasıl oldu?..

Sonra çevresindekilere :

— Götürün, emrini verdi.

— Ne yapalım, nereye götürelim? diyen ilgililer arasından biri padişahın gözüne girmek için :

— İrade buyurulursa lâğıma atalım, dedi.

— Padişah :

— Yok, yok, günün birinde lâğım açılır da meydana çıkarsa bana iftira ederler, dedi, en iyisi Rıfat'ın tabutuna koymaktır.

Rıfat, başı getirirken yolda ölen adamdı.

Abdülhamit için yıllarca kara düş olan bu büyük baş, şimdiki durumuyla bile onu kaygulandırıyordu.

Abdülhamit, Mithat Paşa'dan böylece kurtulduktan sonra 19 Mart 1877 de meclisi toplantıya çağırdı. Zaval-

lı Mithat Paşa, unutulmuş, Abdülhamit hürriyet kahramanı kesilmişti! Millet hep onu alkışlıyor, şanını göklere çıkarıyordu.

Dolmabahçe Sarayı'nda, padişahın huzuru ile yapılan İlk toplantı bütün aldatıcı yanlarıyla pek parlak olmuştu. Meclisin açılışı bayramlaşma salonunda yapılmıştı. Protokola giren bütün büyük devlet adamları ve kişiler bu salonda yer almıştı.

Altınla süslü tahtın arkasında ulu din adamları sıralanmış, karşısında da ayan ve mebuslar yer almıştı. Şeyhülislâm Hayrullah efendi ile temyiz mahkemesi üyeleri tahtın sol yanında dikiliyordu. Yabancı devlet elçilerlyle Türk kara ve deniz kuvvetleri kumandanları yine tahtın arkasında ve din adamlarının gerisinde dizilmişlerdi.

Sadrazam Ethem Paşa, nazırlarla birlikte tahtın yanında durmaktaydı.

Yüzonbeş mebusu ve yirmialtı senatörden meydana gelen bu mutsuz meclisin seçilişi de bir tuhaf olmuştu: Üyeler genel oylama ile değil, vilâyet yönetim meclislerince seçilmişlerdi: Meclis Ahmet Vefik Paşa'nın başkanlığında toplanmıştı.

Abdülhamit, reisin çağırışı üzerine yanında mareşal üniforması giymiş olan kardeşleri Reşat ve Kemalettin efendilerle birlikte salona girdi. Padişah kara, sade bir giynek giymiş, bunun üstüne de kara bir pelerin atmıştı. Çıktı, tahtına kuruldu. Elindeki açılış nutkunu Sadrazam Ethem Paşa'ya, o da mabeyn başkâtibi Sait beye verdi. Sonradan Küçük Sait Paşa diye nam alan Sait bey, nutku öpüp başına koydu ve sonra okumaya başladı, nutkun okunuşu yarım saat sürmüştü. Nutuk bitince dualar edildi ve şehirden bunu kutlayan top sesleri geldi. Abdülhamit, nutku ayakta dinlemiş ve kendisi bir tek söz söylememişti.

Meclis, ilk toplantısını, Ayasofya'nın karşısında sonradan Adliye olarak kullanılan, daha sonra da yanıp kül olan yapıda yaptı. Açılış nutkunu Abdülhqmit bu kez kendisi okudu ve bu işin bütün şerefini dikkatle sahiplendikten sonra memleketin içinde bulunduğu iç ve dış koşul

lan açıklayarak İmparatorluğun ve bunu meydana getiren milletlerin kardeşçe birbirine kenetlenmesini öğütledi. Meclisin ilk ve son toplantısı işte böyle oldu. sonra da şöylece kapandı:

1878 yılında Türk-Rus savaşı Osmanlı ordularının yenilgisiyle sona ermişti. Zihinler çok ağır Ayastefanos bırakışmasıyla ve bunların meydana getirdiği genel bir bozgun, felâket havasıyla yüklüydü. Henüz altın tahtından hevesini alamayan Abdülhamit ise bunu yitirmek korkusu içindeydi.

Gerçi, Anayasayı ilân ederek Avrupa devletlerinin ağzını kapamışsa da şimdi başına ekşimiş bulunan bir meclisle karşı karşıyaydı. Eğer, bu meclis toplanacak olursa büyük bir sorumlu arayacaktı. Bu da elbette kendisinden başkası olmayacaktı. Oridan sonra ilk elde güzelim altın tahtı çektikleri gibi altından alacaklar ve buna sarışın kardeşi Reşat'ı oturtacaklardı. İşte, bu olamazdı. Buna meydan vermemeliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda bir tek kişinin sözü geçecekti, o da kendisi olacaktı.

Abdülhamit, bu kanıya vardıktan sonra ilk iş olarak meclisi sonrasız olarak dağıtmaya karar vermişti. Bunun üzerine sarayda kendi güvendiği adamlardan bir «tasfiye» meclisi topladı.

Bu arada dört de meclis üyesi çağırmıştı. Başkan Ahmet Vefik Paşa, uzun uzun konuştuktan sonra meclisin temsilcilerine Ruslarla yapılan barışı onaylayıp onaylamayacaklarını sordu. Mebuslardan Astarcılar Kethüdası Ahmet efendi, heyecanla ayağa fırlayıp padişahın kar şısına dikildi ve Abdülhamit'i Irkiltircesine şöyle bağırdı :

— Siz, bizim düşüncelerimizi çok geç soruyorsunuz. Felâketin önünü almak henüz kaabll iken bize ciddi şekilde baş vurmalıydınız.

Abdülhamit, gazaba gelerek Ahmet efendiye çok sert karşılık verdi ve hiçbir sorumluluk yüklenemeyeceğini söyledi.

Padişahtan sonra söz alan Salt Paşa da Abdülhamit'i destekleyerek konuştu. Ne var ki bu sözler Ahmet

efendiyi kandıramadı. Padişah da. çevresindeki «evet efendimciler» de bu esnaftan kişinin bir padişaha kafa tutmasına şaşıyor ve bu gücü nerden aldığını anlayamıyordu. Yalnız, Abdülhamit, bunu pek iyi biliyordu: Karşısındaki esnaf makulesl herif güya halka, avama dayanıyordu. Dur hele, onu da Mithat Paşa gibi çabucak dut yemiş bülbüle döndürmesini bilirdi o!

Ayağa kalkarak meclisin dağıtılmasın sağlayacak parolaları birer ateş parçası gibi zavallı Ahmet efendinin yüzüne karşı fırlatmaya başladı: Devlet işleri boş yere güçleştiriliyordu. Babası Abdülmecit yanlış bir siyasete saplanarak avam tabakasını işlerine karıştırmıştı. En iyisi yine Sultan Mahmut'un politikasına dönmekti. Bilmem «Tanzimat» devriymiş, kanun devriymiş, derken padişahlık elden gidiyordu. Henüz bu millet meşrutiyetle yönetilecek duruma gelmemişti. Bir padişahın yüzüne karşı böyle havlar gibi konuşan bir millet, ancak mutlak bir yönetim ile, «istibdaula «idare» edilebilirdi.

İşte, böylece Sultan Abdülhamit, Astarcılar Kethüdası mebus Ahmet efendiyle yaptığı söz düellosundan sonra meclisi kapamış ve meşrutiyeti Mithat Paşa'nın yanıbaşına gömmüştü.

&

Mustafa Kemal'in doğumundan üç-dört yıl önce Abdülhamid'e başkaldıran yiğit Ali Suavi'nin hikâyesi de cehennem bombasının patlaması dolayısıyla yeniden söylenmeye başlamıştı. Hürriyet İçin baş ve ömür vermiş kahramanlar, gizliden gizliye dillerde geziyordu.

Ali Suavi 1838 de İstanbul'da doğmuşsa da soyca Çerkeş'in bir köyündendi. Babası, kâğıt mühürcülüğü ile geçinen yoksul bir adamdı. Bu yüzden Ali'yi istediği gibi okutamamıştı. İlk önce medresede okumaya çalışan AH Suavi, sonra okullara da gitmişse de ancak yarımyamalak bir eğitim yapabilmişti. Türkçesi, eğitim olanaklarına sahip olmayan genç adam kollarını sıvayarak kendi kendini yetiştirmeye çalışmıştı. Maarif nazırlığı yeni kurulmuştu, öğretmen sıkıntısı çekiliyordu. Rüştiye Okulları öğretmenliği için açılan sınavlara girerek kazandı.

Onu Bursa Rüştiyesi öğretmenliğine verdiler. Ne var ki her kendi kendini yetiştiren insan gibi kendi düşüncelerine çok değer veriyor, gerek öğretmen arkadaşlarıyla ve gerekse yöneticilerle sert tartışmalar yapıyor, onlarla ve yeni ortamıyla günden güne daha çok büyüyen çelişmelere düşmekten kendini alamıyordu.

Ali Suavi, bu yüzden Bursa'da çok duramayarak İstanbul'a sığınmak zorunda kalmıştı. Burda talih ona güler yüz göstermişti: Büyük zekâ gücü gösteren herkesi korumayı iş edinmiş olan ünlü Sami Paşa, Ali Suavi'yi «himaye»sine almış ve ona konağında bir oda vermişti.

Burada epeyce toplanan Ali Suavi, kalkıp Filibe'ye gitmişti. Oradaki Rüştiye'de öğretmen olan genç adam, medresedeki bilgisine dayanarak vaazlar da veriyordu. Bunlara yarı vaaz, yarı konferans denebilirdi. Böylece az zamanda halkın sevgisini kazanıp tanınan Ali Suavi, ora mutasarrıfı olan Enderun Tarihi yazarı Atâ beyle takışmış ve az zamanda işinden atılarak yeniden İstanbul'un yolunu tutmuştu. 1866 da «muhbir» diye bir gazete çıkarmaya başladı. Bu gazetede zamanrnın sıkı idaresince yadırganan bir yığın ateşli yazılar yazıyordu. Hele, büyük camilerde verdiği yurtseverce, yeni anlamlı vaazlaı Padişah Abdülaziz'in sarayınca kuşkuyla izleniyordu.

Abdülaziz, onu Kastamonu'ya sürdürdü. Ordan 1869 da kaçan Suavi, kapağı Avrupa'ya attı. Avrupa'da kendisi gibi yeni düşünceli birçok insan buldu ve böylece «Genç Osmanlılar Cemiyetine girdi. Bu kurumu paraca besleyen Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'ydı. Suavi de hemen bu yardımdan payını almayg başlamıştı. Londra'ya giderek «Muhbir»i yeniden orda çıkardı. Sonra, yine Paris'e döndü ve orda Türkçülük akımının ilk organı olan «Ulûm» gazetesini yayımladı. Bu sırada Fransa-Almanya savaşı, en kızgın dönemindeydi. Alman orduları Paris'i kuşatmıştı. Paris'ten uzaklaşan Suavi, Liyon'a yerleşti ve orda «Muvakkaten» adlı bir dergi çıkardı. Sonra, ilk Türkçe ansiklopedi olan «Kamus-ül Ulûm»u yayımlamaya başladı.

Burda Namık Kemal ve Ziya Paşa ile bir arada bu-

lunuyordu. Yalnız, kişilik sahibi herkesle çatıştığı gibi bunlarla da sık sık çelişkilere düşüyordu, aralarında kırıcı geçimsizlikler sürüp gidiyordu. Bunlar eski arkadaşlarıydı; ne var ki çelişme çok temelli bir prensip sorununa dayanıyordu. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa. Avrupa'dan dönerken İstanbal'a uğrayarak geçmişti. Paşanın bu davranışı. Ali Suavi'nin hoşuna gitmemişti. Memleketine dönen paşa, Ziya Paşa ile Namık Kemal'e yine eskisi gibi yardım ediyordu. İşte, Ali Suavi, onların bu yardımı almalarını ihtilâlcilik karakter ve prensiplerine uygun bulmuyordu. Bu yüzden de hem Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi ilk sıradaki ihtilâlcilerle, hem de öbür arkadaşlarıyla ilgisini kesmişti. Bununla da yetinmeyerek onların bu davranışlarını utanç verici bulduğunu her yana yaydı. Bu sert tutum, bütün bu yardımı alanları gücendirdi, kızdırdı ve hepsini ondan uzaklaştırdı.

Artık, hepsi İstanbul'a dönmüştü. Onlardan bir süre sonra Avrupa'dan dönen Suavi ortada sipsivri, yalnız başına kaldı. Eski arkadaşları, artık, ona dostluklarının kapılarını kapamışlardı. Abdülhamit döneminin hürriyetçi gibi görünen ilk yıllarıydı. Abdülhamit. serbest düşüncelere karşı sempatiyle davranır görünüyor, Abdülaziz döneminin Avrupa'dan yeni dönen hürriyetçi edip, şair ve düşünürlerine karşı büyük bir ilgi gösteriyordu. Bunun da tek nedeni şuydu: Sultan Murat'ın hürriyetçi düşünceler üzerinde kendisini tutanlarla bağlantı kurmaya çalıştığını görerek onun önünü kesmeye çalışıyordu. Namık Kemal'le Ziya Paşa'yı Yıldız Sarayı'na çağırarak onlarla bir «Cemiyeti Üdebâ = Edebiyatçılar Derneği» kurmak istedi. Dernek üyeleri belli olduktan sonra bunların arasında pek tanınmış bir ad olan Ali Suavi'yi göremeyen Abdülhamit aralarına Ali Suavi'yi de almalarını salıkladıysa da Ziya Paşa ile Namık Kemal onu aralarına almamakta direndiler.

Buna kızan Abdülhamit, Edebiyatçılar Derneği'ni kapattı, Ali Suavi'yi de o zaman «Mektebi Sultanî» denen Galatasaray LIsesl'ne müdür olarak atadı. Ne var ki az zamanda Ali Suavi'nin çevresinde olur olmaz bir yığın

dedikodu dönmeye başlamıştı. Bundan midesi bulanan padişah da onu müdürlükten uzaklaştırdı.

Ali Suavi, Sultan Hamit'in kendisini maskara eden bu davranışını hiçbir vakit affetmedi. Temel sorun ise şuydu; doğuştan hür düşünceye ve ileriye doğru bir eğilim taşıyan Ali Suavi. Abdülhamlt'in «Anayasa = Kanunu Esasiyi boğup istibdada doğru yöneldiğini görünce çileden çıkmış ve ona diş bilemeye başlamıştı.

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve yerine Abdülhamit'in geçirilmesiyle hürriyete kavuştuklarını sanan ve İstanbul'a koşup harıl harıl yeni düşüncelerini yaymaya başlayan bütün Genç Osmanlılar gibi Ali Suavi de düş kırıklığına uğramıştı. Birkaç yıl hürriyetçilik oyunu oynayan Abdülhamit «Meclisi Mebusan»ı dağıtmış ve bütün yeni düşünceler, büyük Fransız devriminden izler taşıyan kafaları tutup birer yana sürgün etmiş, bütün bu politik düşüncelerin en büyük temsilcisi olan Mithat Paşa'yı Taif zindanında boğdurtmuş ve demir gibi bir müstebit olduğunu göstermişti. Paris'te, İngiltere'de bulunduğu sürece Türkiye'deki siyasi durumun karanlığını daha iyi anlayan Ali Suavi. bu rejimin yıkılarak yerine en aşağı meşrutî bir rejimin getirilmesi kanısına varmıştı. Gerek Fransa'da ve gerekse İngiltere'de hürlük uğruna ne kocaman kelleler gitmiş ve ne kelleler gitmek üzere bulunuyordu. Ruhundaki isyancı rüzgâra böylece bir düşünsel yön veren Ali Suavi, Türkiye'ye döndüğünde artık iktidar peşinde gizli eğilimler taşıyan bir aydındı. Ruhunda İktidara her an gelmek üzere bulunan bir ihtilâlcinin heyecanını taşıdığından herkese ve her zayıf şeye karşı sert, diktatörce ve hoşgörüsüz davranıyor, böylece de içinde boy atacağı ortamını dağıtıyor ve yalnızlığa doğru gidiyordu. Ne var ki o, yalnızlığa doğru gittikçe iktidara daha çok yaklaştığını duyuyor ve bu sırada gerek padişahın ve gerekse aydınların kokusunu alamadıkları bir ihtilâlin tohumlarını ekmeye çalışıyordu. Üsküdar'daki Rumeli göçmenleri kahvelerindeki kırmızı kuşaklı yiğit Rumeli çocukları onun İhtilâl komitesinde avangart üyeler olarak bulunuyordu.

Sonra, Ali Suavi, en önemli ihtilâl sorununu çözümlemişti: Taşkışla'daki askerler, onun yapacağı ihtilâlde rol almayı kabul etmişti. Kurmuş olduğu ihtilâl komitesinde zamanın birçok tanınmış adamlarının bulunduğunu gösteren çok belirsiz işaretler de vardı.

İttihat ve Terakki döneminde sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa'nın babası Bağdatlı Süleyman bey de onun ihtilâlci müritleri arasındaydı. Süleyman bey, Bağdat'a yerleşmiş bir Gürcü ailesinin çocuğuydu.

İşte, Ali Suavi, ihtilâlci çalışmalarının en yüksek noktasına geldiğini anladığı bir gün, 20 Mayıs 1878 Pazartesi günü saat onbir sularında Rumeli göçmeni kılıklı yüz elli kişilik' bir toplulukla Çırağan Sarayı'm denizden ve karadan kuşattı. Şundan dolayı ki ihtilâlin püf noktası ordaydi: Orda yıllardır deli diye kapatılmış olan V. Murat kurtarılıp padişah ilân edilecek, böylece Abdülhamit, paldır küldür tahtından yuvarlanacak, belki de kardeşi Deli Murat'la yer der sürecekti. Bu arada, Ali Suavi de birdenbire Osmanlı ülkesinin en büyük adamı olarak boy gösterecekti.

Ali Suavi, ihtilâlcilerle Çırağan Sarayı'nın caddeye bakan büyük kapısına çullanmıştı.

— Yasak! diyen süngülü bir nöbetçiyi bir kurşunda yere sererek açılan kapıdan sarayın bahçesine dalmışlardı. Bu gelenlerin, Sultan Murqd'ın canına kıymak istediklerini sanan bekçiler, uşaklar ve bahçıvanlar, ellerine geçirdikleri türlü vurucu ve öldürücü araçlarla, gelenlere karşı koymaya çalışmışlarsa da çokluk karşısında bunu başaramamışlardı. Bütün bu gözü dönmüş kalabalığın önünde ilerleyen üç kişi, Sultan Murad'ın oturduğu dairenin kapısına dek dayanmışlar:

— Sultan Murat'ı isterizl diye bağırmaya başlamışlardı. Kapının her iki yanında dikilen iki menmetçik bunları içeri koymamış, bunlar da nöbetçileri tabanca kurşunuyla yere sererek içeri girmişler ve Sultan Murat'la burun buruna gelmişlerdi.

Şimdi, V. Sultan Murat'ın karşısına dikilen üç kişiden Ali Suavi'yi şöyle böyle bildiğimizden öbür iki ihtilâl-

clyi tanıyalım: Bunlardan biri 1876 da Sırp savaşına gönüllü milisiyle katılmış ve gösterdiği yararlıklar sonucunda muavene = Milis Binbaşısı rütbesini almış olan Niş'll Salih, öteki de onun kader arkadaşı Nazi idi. 1877 de Rus orduları önünde durulmaz büyük sayıda askerle Balkanlara sarkmış ve çok önemli Şıpka geçidini kanlı savaşlardan sonra geçmişler, memleketin kalbine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Tam fedakârlık, kahramanlık isteyen bir dönem gelip çatmıştı.

1876 nın tanınmış milis kumandanı Salih'le arkadaşı Nazi bu kez de savaşta boy göstermeyi kurmuş ve Edirne'ye giderek Vali Ali Paşa'nın karşısına dikilmiş ve yine gönüllü toplayarak savaşa katılmak istediğini söylemişti. Ali Paşa, seve seve onlara savaşa katılma buyruğunu vermişti. Rus ordularının ansızın Şıpka geçidini aşması büyük bir tehlike yaratmıştı. Onları karşılayabilecek birlikler de Süleyman Paşa'nın kumandasında ve Işkodra'da bulunuyordu. İşte, bu birlikler, çabucak deniz yoluyla Dedeağaç'a getirilmiş, Rus ordularının önüne çok zayıf bir savunma, daha çok oyalama perdesi olarak konmuştu. Milis Binbaşısı Salih'le Nazi başlarına üç yüz gönüllü toplayarak Süleyman Paşa'nın kumandasına gjrdiler. Şıpka Balkanlarının kaderini belli edecek çok çetin savaşlar veriliyor, üstün Rus ordusu karşısında umutsuzca savaşan Süleyman Paşa kuvvetleri, tereyağı gibi eriyordu.

Savunmanın sol kanadı çökmüş, Kazak atlıları hurdan bir sel gibi akmaya başlamıştı. Altı gündür sürüp giden kanlı savaşların en korkunç boğuşması bu 24 Ağustos günü yapılmaktaydı. Binbaşı Salih'le Nazi'nin başında bulunduğu üç yüz süvari, Çerkez eğerleri kuşanmış atlar üzerinde ve Çerkez kılığmdaydılar. Bundan dolayı bu milis taburuna Çerkezler deniyordu. Oysa Salih, Sırptan dönme bir müslümandı.

Yalınkılıç Kazak süvarileri milis taburunun üzerine çullanınca tabur sökülüp kaçmaya başlamış, önüne geleni de kaçmaları için kışkırtarak ta gerilerdeki ihtiyatların bulunduğu yere dek gitmişler, orda da boş durma-

yarak askerleri, cepheyi bırakıp kaçmaya kışkırtmışlardı.

Geride, tarihin dediğine göre, yalnız bir tabur kalmıştı, o da Kilis' taburuydu. Cephe kumandanı Hulusi Paşa'nın bütün bu askerleri umutsuzca kırdırmak kararı belki de Salih ve arkadaşlarını umutsuzluğa düşürmüş, isyana sürüklemişti. Sonradan da görüldüğü üzere düşman, sanki kollarını sallayarak Edirne'ye dek dayanmıştı.

Hulusi Paşa'nın askerlerini kaçmaya kışkırtan Salih'le arkadaşı Nazi, bir subayca kırbaçlanarak kumandanlığa da şikâyet edilmişti. Ne var ki Salih kendisinin kırbaçlandığını söyleyerek Süleyman Paşa'ya yakındığında çok suçlu görülmüş, elleri ve kolları bağlanarak Nazi ile birlikte yargılanmak üzere Edirne hapisanesine gönderilmişti. Rus ordusunun dolu dizgin Edirne'ye gelişi, mahpus kafadarların hapisten kaçıp kurtulmalarına yaramış, kapağı doğruca İstanbul'a atmışlardı. İşte, bugün Ali Suavl'nin arkasında Çırağan Sarayı'nı basanlar bu Salih, Nazi ve cepheden kaçmış ve ölümden kurtulmuş olan *Çer*kezler ve Rumeli göçmenleriydi.

Ali Suavi, V. Murat'ın karşısına bu İki milis kumandanıyla dikilmişti. Silâh seslerinden, bağırtı çağırtılardan, dairenin kapısı önünde iki askeri yere seren kurşunlardan hiçbir şey anlamayan Sultan Murat, bu uzun boylu, aydın ve sert yüzlü efendiden adamla askeri kumandanlara benzeyen öbür iriyarı, sağlam yapılı adamlara şaşkınca bakarak :

— Ne oluyor, kuzum? diye sormuştu, ne istiyorsunuz, sizin ne işiniz var burda?

Ali Suavi :

— Padişahım! diye bağırmıştı, millet sizi hükümdar görmek istiyor, sarayın kapılarında pek çok insan toplandı. Buyurun, sizi götürelim, buradan kurtaralım. Kardeşiniz Abdülhamit, siz şifa bulunca yerini yeniden size vermek üzere imza vererek tahta çıkmıştı. Bu hakkınız gaspedilmiştir. Zalimler saltanatınıza hükmediyor.

Sultan Murat, kendisini kurtarmaya gelenleri şaşırtan ve düş kırıklığına uğratan şu sözleri söylemişti:

— Rica deerim. devlet İşlerine karışmayınız. Her şeyin fevkinde Cenabı Hak var. O, âdili mutlaktır. Mukadderatımıza razıyız.

İhtilâlciler, dut yemiş bülbüle dönmüşlerdi. Ne yapacaklarını bilemiyorlardı. İşin bu yanını hiç mi hiç düşünmemişlerdi. Padişah namzedine başka bir öneride bulunamıyor, çekilip gidemiyorlardı. Geriye dönülemeyecek adımlar atmışlardı. Çırağan Sarayı'nın ta dış kapısından V. Murad'ın dairesinin kapısına dek uzanan bir kan şeridi ve bunun üzerinde bir yığın ölü yatıyordu. Bu duraksama çok tehlikeliydi; geçen dakikalar pek çok değerliydi. Taşkışla'dan da hiçbir haber yoktu. İhtilâl için hazırlanan taburlar nerdeydi? İhtilâlin üç başı, bir Deli Murat'a, bir de şaşkın şaşkın birbirlerinin yüzüne bakıyorlardı.

Sultan Murat'ı sürükleyerek götürmekten başka çare yoktu.

Ali Suavi ile adamları V. Murat'ı zorla sürükleyerek dışarı çıkarmaya çalışırken uzun boylu, güçlü kuvvetli bir kadın onu sürükleyenlerden birine şiddetli bir tokat aşkederek yere serdi. Bu, V. Murat'ın kadınlarından Ruftan Dil'di.

Sultan Murat ölünceye dek bu olayı unutmamıştı ve ikide bir:

— Bizim kadın pehlivandırl diye onunla şakalaşırdı.

Bu haber, çabucak Yıldız Sarayı'na ve Beşiktaş muhafızı Yedi-Sekiz Hasan Paşa'ya uçurulmuş, Hasan Paşa, muhafız askerlerin başında atını dolu dizgin sürerek olay yerine yetişmişti. Daha cümle kapısına gelmişti ki muhafızlara süngü tak emri vermiş ve önüne geleni süngüden geçirmeye başlamıştı. Böylece Sultan Murat'ın oturduğu dairenin kapısına dek varan Yedi-Sekiz Hasan Paşa iriyarı gövdesi ve sert yüzüyle üç ihtilâlcinin karşısına dikilivermişti. Şaşkınlıkları henüz geçmeyen Ali Suavi ile arkadaşları bu korkunç adamı karşılarında görünce hapı yuttuklarını anlamışlardı. Saraya bağlılığı ve son dereceye varan yürekliliği sayesinde paşalığa dek yükselen Merzifonlu Hasan Çavuş, zafer vuranındır deyip Sultan Murad'ın önünde, elindeki demir topuzlu sopasını kal-

dırmış ve bütün gücüyle Ali Suavi'nln başına indirivermiştl.

Kafatası parçalanan Ali Suavl yerde debelenirken onu ayaklarıyla çiğnemiş ve tekmeleyerek öldürmüştü. Sultan Abdülhamit'e tahtının kurtulduğu müjdesi hemen uçurulmuştu. Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın muhafızları yüze yakın ihtilâlciyi süngüden geçirmişti. İhtilâlciler, boşuna zaman öldürdüklerinden kaçmaya vakit bulamadan Yıldız'dan yardımcı taburlar yetişmiş, Çırağan'ın önünde yatan donanmadan da deniz erleri çıkarılarak saray büsbütün kuşatılmıştı. Kurtulmak için denize atlayanlar da boğulup gitmişti.

Öldürülmeyen göçmenlerle daha birçok kişi yakalanıp apartopar Yıldız'a götürülmüş, orda işkence edilerek sorguları yapılmıştı. Bu konuya yeniden dönmek üzere Sultan Murat'ın daha önce de birkaç kez nasıl kaçırılmak istendiğini anlatalım: İlk önce Sultan Murat'ın hapsedildiği Cırağan'a Rus elçiliğinde tercüman olarak çalışan çok yakışıklı bir Rum genel kadın kılığına girerek, hem de birkaç kez eski padişahın kaçırılmasına yardım etmek istemişse de sonunda yakalanmış, ancak Rus elçisinin yardımıyla kurtulmuştu. Ruslar, Sultan Murat'ı kurtarıp tahta oturtarak belki de Rusya'ya eğilen bir Türk dış siyaseti yaratmak istiyorlardı.

Sultan Murat'ı Çırağan'dan kaçırmak için bir başka teşebbüs daha yapılmıştı ki şuydu: Sultan Murat'ın şehzadeliği günlerinde Beyoğlu'nda sık sık görüşüp konuştuğu Avukat Kleanti Skalyeri ile Ali Şefkati bey, bir İtalyan işçisinin yardımıyla tam üç saat kanalizasyon içinden yürüyerek Oırağan Sarayı'na ulaşmış ve V. Murat'ın dairesine varıp kendisiyle görüşebilmişlerdi. Sultan Murat, bu zamanlar daha serbestçe bir mahpusluk çilesi doldurmaktaydı; bütün yakın adamları da Çırağan'da, yanında oturmaktaydılar. Sultan, bu iki ahbabını hiç umulmadık bir zamanda karşısında görünce şaşırmışsa da yine de kendine hâkim, akıllı ve serinkanlı bir adam gibi şöyle konuşmuştu :

— Benim sadık ve vefakâr dostlarım, hoşgeldiniz.

Allah sizleri korusun.

Avukat Skalyeri:

— Ah. efendimiz, son altesimiz, demişti, size ne olmuş, gençliğiniz kaybolmuş, saçlarınız ağarmış, yüzünüze çizgiler inmiş!

Sultan Murat:

— Aziz dostlarım, demişti, beni birbuçuk sene evvel görmüştünüz. Aradan onbeş ay geçti. Evet, saçlarım biraz ağardı, fakat hiçbir zaman Marie Antoinette gibi birkaç gece içinde çökmedım. Esasen merhum amcam Abdülaziz'in ölümünden sonra da başımda birkaç beyaz saç vardı. O zaman annem telâş ederek Beyoğlu'ndan bana bir saç ilâcı almıştı. Bunu başıma sürer, saçlarımı kararttırdı. Fakat, o zaman da başağrılarından kurtulamazdım. Doktorlarım, bu suyun içinde nitrat darjan olduğunu söylemişlerdi. Şimdi, elhamdülillah bu suyu saçlarıma dökmüyorum. Saçlarım ağardı, ama, başağrılarım da geçti. •Varsın şekli haricimiz ihtiyar görünsün, bizim içimizde neşe ve zindelik mevcuttur.

Avukat Kleanti Skalyeri ve arkadaşı bu sözleri söyr leyenin aklı başında bir kişi olduğunu hemen anlamışlardı.

Ne var ki yerine oturan Abdülhamit, onu deli olarak tanıtmakta ve bunu akıl doktoru raporlarıyla her zaman çevresine ispatlamaya çalışmaktaydı.

Çırağan Sarayı olayı İstanbul'da büyük bir çalkantı yapmıştı. Abdülhamit, aydınları sindirmek, hür düşünceyi büsbütün baskı altına almak için bundan çok yararlandı. Çırağan'ın içinde ve dışında öldürülen göçmenlerden sağ kalanlarla iki yüz kişi zaptiyelerce tutuklanıp Yıldız'a götürüldükten sonra İstanbul'da bir insan avı başladı ve yeni bir terör dalgası şehri titretti. V. Murat'ın yakınlarından sayılan bir yığın insan yakalanarak Yıldız'a götürüldü. Olayın incelenmesi için padişah bir komisyon kurulmasını buyurdu. Mabeyn başkâtibi Sait bey (Paşa) başkanlığında kurulan komisyonda Sadrazam Sadık Paşa, vükelâ heyeti ve kimi müşirler de bulunuyordu.

Basiret gazetesinde Ali Suavi'nin küçük bir yazısını yayınlayan Basiretçi Ali. olaydan yirmi dört saat sonra iki «hafiye»nin ortasında Yıldız'a götürülmüştü. Ali bey beraet ettiği halde Kudüs'e sürgün edildi. Bu olayda ölen bağrı yanık Rumeli göçmenlerinden başka yüzlerce ki sinin ocakları söndürülmüş, yığınlarla insan sürgün edilmiş, Abdülhamlt, daha uzun yıllar sürecek olan padişahlığını pekiştirmek ve perçinlemek için bu olaydan sonuna dek yararlanmış, daha korkunç bir müstebit olup çıkmıştı.

Rus orduları, zayıf kadrolu ve sayıca az Türk ordularını önüne katmış, İstanbul'a dek sürmüştü. Ordunun önünde yerinden yurdundan kopmuş yüzelli bin de göçmen istanbul'a doğru kaçıyordu. Cok soğuk bir kış to İstanbul'un ufuklarına çökmüş, bu talihsiz şehri, yaşanamaz bir duruma sokmuştu. Yiyecek, yakacak namına hiçbir şey kalmamıştı. Mezarlıklar, açlık, yoksulluk ve karo kış kurbanlarını harıl harıl yutmaktaydı. Halk. devlete, hükümete ve padişaha karşı dönüktü.

İstanbul'un kenar mahallelerinde ordugâh kurmuş olan Rus ordusu, artık her an İstanbul'a girmek ve Ayasofya'ya Rus bayrağını asmak için fırsat bekliyordu. Rusların, İstanbul'u ele geçirmesinden korkan İngilizler, Akdeniz donanmasını getirip İstanbul limanında demirletmişlerdi.

İngilizlerin, bu kocaman ve yağlı lokmayı Ruslara kaptırmamak İçi direnişi meyvelerini vermiş, Abdülhamit'le görüşen Grandük Nikola isteklerinde çok ılımlı davranmak zorunda kalmıştı.

Yalnız az zaman sonra Rusya'ya dönen Grandük Nikola, yerine Plevne kuşatmasını yapan General Totleben'i bırakmıştı. Yalnız, çok sert tabiatlı bir adam olun bu Gc neral, buraya dek gelmişken istanbul'u mutlaka ele geçirmeyi kurmuşa benziyordu. Karadeniz Boğazı'nın Rumeli yakasına yerleşmek için kuşatma ordusunun bir tümenini Bahçeköy'e doğru İlerletti. Burdan Büyükdere'ye inecekti. Bunu gören İngiliz donanması demir alıp Büyükdere önlerine vardı ve orda demir atarak Rus ordusunun

gelişini bekledi. Bu meydan okuyuşun nerelere dek varacağını gören Rus başkumandanlığı, Totleben'i durdurdu, İstanbul da kurtulmuş oldu.

1878 yılı Mayıs ayının 18 inci Cumartesi günü akşam üstüne doğru. Basiret gazetesi sahibi Ali bey, Ali Suavi'nin uşağı eliyle bir yazı almıştı. Ali Suavi, ahbabı ve dostu olan Basiretçi Ali beyden bu ^üçük yazının gazetesinde çıkmasını rica ediyordu. Basiretçi Ali, yazıyı gazetesine koymakta bir sakınca görmemişti. Yazı şöyleydi: «Osmanlı devletinin haricî politikası şu sırada bir takım müşkülâta tesadüf etmiş ise de bunun iyi bir suretto tesviyesi çaresi imkânsız değildir. Pazartesi günü gazoteniz ile neşredeceğim makalenin okunmasını evliyayı umura ve umum ahaliye tavsiye ederim.»

Ali Suavi, bu küçük yazı ile Pazartesi günü ihtilâl yapacağını teşkilâtına haber veriyordu. Temel sorun da dış siyasetin iyi yönetilemeyişiydi. Abdülhamit'in sonradan düşündüğü gibi bunun arkasında daha çok İngiltere elçiliği ve dolayısiyle İngilizlerle anlaşmak isteği vardı. İngiliz rekabeti, Rusların iŞtihası önünde alınmaz blı kale gibi durmasaydı İstanbul çoktan Grandük Nikola'nın ya da General Totleben'in çizmeleri altında çiğnenmemiş miydi? Bir tek Kıbrıs lokmasıyla İngiliz arslanını doyurarak onu bir bekçi gibi boğazlarda bekletemez miydik? Kimbilir, belki de bir İhtilâle dek gidecek olan olayın çekirdeğinde bu basit bahane yatıyordu. Ne var ki, belki de Ali Suavi İngilizlerle genel bir andlaşma yaparak yanıbaşımızda ekşiyen hırslı Rus Çarını, uzaklardaki dostun sopasıyla durdurmayı düşünüyordu.

. •*

Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin «yeminli» bir üyesi olduktan sonra çok olumlu tenkitler yapmaktan, aksaklıkları çekinmeden kendisini başkan, elebaşı sanan herkesin yüzüne karşı uluorta söylemekten çekinmiyordu. Bundan en çok gocunanlar da Talât beyle Enver bey oluyordu. Onun yapıcı ve uzağı gören kritiklerini bütünüyle yıkıcı olarak karşılayan Enver ve Talât beyler, onu Makedonya komitecileri metoduyla ortadan kaldırmak için

gizlice anlaştılar. Enver beyin amcası ve Mustafa Kemal'in yaşında genç bir subay olan Halil bey, onu bir gece sokakta yalnız kıstırıp öldürmek görevini üzerine aldı.

Bir gece geç vakit gazinolarda yaptığı şiddetli konuşmalardan annesinin evine dönmekte olan Mustafa Kemal, birdenbire ıssız sokakta ve hemen arkasında bir ayak sesi işitti ve tabancasına el attı. Baktı, sokağın alaca karanlığında Halil beyi tanıdı. Onun kuşkulu durumundan hemen işi anlamıştı. Eli tabancasında olarak sırtını duvara verdi ve bekledi. Halil bey (Paşa) onun önünden geçmek zorundaydı:

— Merhaba Kemal! diyerek uzaklaştı. Mustafa Kemal, tabancasını yerine koydu ve tiksintiyle dopdolu olarak eve yollandı. İttihat ve Terakkicilere, bütün ömrünce süren düşmanlığı, bu gece, gerçek ve yalın varlığıyla başlamıştı.

Mustafa Kemal Selanik'te çok sevdiği içten arkadaşlar arasında bulunuyordu. Şimdi Müşirlik Erkânı Harbiye'sindendi. Kurmay kolağasıydı. Arkadaşlarından biri de Yüzbaşı Kâzım Nâmi'ydi. Kâzım Nâmi, müşiriyet yaveri olduğundan serbestçe Fransız postahanesine gidiyor, Abdülhamit'in memlekete sokulmasını şiddetle yasak ettiği birkaç Fransız ve İngiliz gazetesini alıyor, genç, sivil ve asker aydınlara getiriyordu. Bu gazeteler Fransızca Temps, Matin ve İngilizce Times'ti.

Bunlar arasında bir de «Meşveret» vardı ki bunu Avrupa'ya kaçmış Jön Türkler'in lideri Ahmet Rıza bey çıkarıyordu.

O zamanlar subaylar İçin özel toplantı yerleri olmadığından sivil aydınlarla subayların fikirle uğraşanları genel yerlerde toplanıyorlardı. Bunların en başlıcalarından biri Yonyo idi ki, onun gözden uzak arka salonunu bir fikir mahfeli haline getirmişlerdi. Yalnız, bu genel kahveler ve gazinolar ne subaylar, ne de genç yazar ve aydınlar için hiç de uygun toplantı yerleri değildi.

Mustafa Kemal, bu derbederliğe çok üzülüyordu. Bunun için de Hamidlye Bulvan'ndaki Beyaz Kule'yi subay-

-lor için bir askerî mahfel haline getirmekte ön ayak oldu. Buna sonraları askerî kulüp adını verdiler. Mustafa Kemal, burda cevval zekâsının özelliklerini göstermekte gecikmedi. Harita üzerinde savaş oyunları oynanmasına ön ayak oldu.

Bu strateji ve taktik oyunlarında yalnız subaylar değil birçok sivil aydın da bulunuyordu. Selanik'te çıkan «Rumeli Gazetesinin başyazarı Yunus Nadi ile Şair Ali Canip de çoğu zaman Mustafa Kemal'in yanıbaşında bu oyunları büyük bir ilgi ile seyrediyorlardı.

Mustafa Kemal, bu biraz ciddi eğlencelerin dışında, sık sık Olimpiya birahanesine de uğruyordu. Buraya hep belli bir arkadaş grubu ile gidiyordu.

Bir akşam yine yaranından sağlık müfettişi Doktor Tevfik Rüştü, Salih (Bozok), Nuri (Conker)'le bu meşhur birahaneye uğramışlardı. Hem içiyor, hem de her zaman, olduğu gibi dolu dizgin siyasetten, memleket sorunlarından konuşuyorlardı. Memleketin yürekler acısı olan dış siyaseti, bu konuşmada ağırlık merkezi idi.

Bu konuda en acı tenkitleri yapan da Mustafa Kemal'di. Sözlerinden ve gözlerinden ateş saçarak yaptığı acı tenkitten sonra birdenbire gülmüş ve Tevfik Rüştü'yü göstererek:

— Bu sakim siyaseti bir gün doktor vasıtasıyla düzelttireceğim, deylvermişti.

Arkadaşları buna hem şaşmış, hem de gülmüşlerdi. Fakat, teklifsiz arkadaşı Nuri (Conker) ona küçümsercesine şöyle >bir soru sormuştu :

— Ne... Ne, sen mi düzelteceksin?

— Evet, ben. Doktoru Hariciye Nazırı yapacağım. Bütün falsoları ona tamir ettireceğim. Nuri (Conker) alay ederek yine sorusunu sürdürmüştü :

— Demek, sen, doktoru Hariciye Nazırı yapacaksın ha? Ya beni ne yapacaksın?

— Seni de vali ve kumandan yaparım.

Salih (Bozok), bu şakadan nasibini almak için :

— Herhalde bu arada beni de bir şey yaparsın! demişti.

— Salih, seni yaver yapacağım ve yanımdan ayırmayacağım.

Nuri (Conker) durmadan kurcalıyordu :

— Allahını seversen sen ne olacaksın ki hepimize şimdiden böyle bir takım mansıplar veriyorsun?

Mustafa Kemal'in ciddileşerek verdiği karşılık şuydu :

— Bu memuriyetleri, bu mansıpları veren no olursa işte ben de o olacağım.

•

1908 devriminden önceydi. Mustafa Kemal, yine her zamanki yakın ve candan arkadaşlarıyla bir gazinoda oturmuş, hem içiyor, hem konuşuyordu. Onun çok uzun süren gece konuşmalarına ancak bir iki kişi dayanabilirdi ki, bunlar da Ali Fuat (Cebesoy) ile, Fethi (Okyar)'dı.

Girit'te Venlzelos'un ve iran'da Settar Han'ın hürriyet uğrunda atıldıkları savaş, genç Türk subaylarının da başlıca konuşma konusuydu.

. Fethi bey bir ara :

— Niçin bizim milletten böyle adamlar çıkmaz! diye göğüs geçirmişti.

Bu söz bütün sofradakilere dokunmuştu. Sarhoşluğun da verdiği şiddetle artık hepsi en derin düşüncelere dalmış ve susmuştu. Bir süre sonra sofradakilerden birisi, Mustafa Kemal'i dikkatle süzerek:

— Kemal, dedi, ben senin no düşündüğünü biliyorum.

— Ne düşünüyorum?

— Neden ben çıkmayayım, diyorsun?

Mustafa Kemal bu söz üzerine birdenbire dalgınlığından uyandı ve şöyle bir silkinerek :

— Evet, niçin bir Mustafa Kemal çıkmamalı? diye bağırdı.

Bundan sonra, konuşma konusu hep bu minval üzere uzayıp gittiğinden oraya eğlenmek için gelmiş olan arkadaşların canları sıkılmaya, burdan kalkıp daha eğlenceli bir yere gitmeye can atıyorlardı. Fethi beyin önder-

ligiyle masadan kalktılar ve eğlenceli bir içkili yer aramak için dışarı çıktılar.

Bu çalgılı ve içkili gazinoda da Mustafa Kemal eski nakaratı yenilemeye başlamıştı:

— Evet, niçin bizden de çıkmamalı?

Söz döndü dolaştı, birçok kadehler parlatıldıktan sonra yine bu konuya geldi:

— Niçin bizden de çıkmamalı?

Bu sefer, yine Fethi bey baş çekerek kalkıp danslı bir yere gitmelerini önerdi. Gittiler. Yeniden içtiler; birer kadın bulup dansettiler. Kimi kendinden geçip bir yanda yarı sızmış olduğu halde dünyaya boş verdi.

Yalnız Mustafa Kemal, Ali Fuat beyin yakasını bir türlü bırakmamıştı:

— Niçin çıkmamalı? deyip duruyordu, bu millet Yunanlılardan da mı cansızdır? iranlılardan da mı aşağıdır?

Konu, böylece yılan hikâyesi halini aladursun dışarıda şafak atmıştı. Sabahleyin de görevlerine gitmek zorundaydılar. Fethi bey hemen müsaade alıp kalktı ve uzaklaştı. Ali Fuat beyin koluna sımsıkı girmiş olan Mustafa Kemal :

— Sen bize gel, anam bir şeyler hazırlamıştır, kahvaltı eder, yıkanıp traş olur daireye gideriz, dedi.

Ali Fuat beyin evi de uzakça olduğundan bunu kabul etti ve Mustafa Kemal'le kol kola meyhaneden çıktılar.

Mustafa Kemal'i tetikte bekleyen annesi, hemen kapıyı açtı ve onları içeri aldı:

T— Bu kadar geç kaldığınıza göre iyi eğlenmişsinizdir, ooh! Oooh! dedi.

Ali Fuat:

— Aman teyze, sormayınız, Fethi beyle beraberdik.

— Fethi ile mi, akıllı çocuktur o.

— Oğlun birahanede bir bahistir tutturdu, bir türlü arkası gelmez. Fethi, haydi başka yere gidelim de eğlenelim, dedi.

— Ya... Fethi öyledir. Akıllıdır o.

— Gittik, ama oğlunun bahsinden kurtulursan kurtul; yine konuştuk durduk.

— Fethi ne yaptı?

— O eğlenecek bir şey buldu.

— Dedim ya. akıllıdır Fethi!..

»*

Nasıl büyük ve şiddetli kışların hüküm sürdüğü yerlerde hiç bahar gelmeyecekmiş gibi sanılır da karın kalkmasıyla cennet gibi renkli ve aydınlık bir baha/ birdenbire gelirse Türkiye'de de böyle hiç beklenmedik bir zamanda hürriyet geliverdi.

Bütün Balkanların, hristiyan komitacılarca kan ve ateş içinde bırakıldığı en kritik zamanlarda Avlonyalı Ferit Paşa sadrazam bulunuyordu. Konya Valiliğinden, Rıfat Paşa'nın yerine getirilmişti.

Abdülhamit'e bütün kalbiyle bağlı idi. İdaresi dürüsttü. Konya'da valilik yaptığı zaman da aynı olgun idare adamı niteliğini göstermişti. Ne kimseye zulmetmiş, ne de kesesini doldurmak hevesine kapılmıştı.

Rumeli'deki hürriyetçi olaylar gelişip de meclis-i mebusan toplantıya çağrılınca Ferit Paşa çağrıdan iki gün önce, 9 Temmuz 1908 de sadaretten çekilmişti.

Sarayın idaresine körü körüne boyun eğmekten kaçınmıştı. İşin sonunu iyi görmüyordu. Onun yerine Küçük Sait Paşa getirilmişti.

Küçük Sait Paşa 93 Kanunu Esasi'nin kaldırılmasından sonra istibdatın yerleşmesinde büyük bir rol oynamıştı.

Avlonyalı Ferit Paşa, padişaha Kanunu Esasi'nin ilânını salık vermişse de dinletememişti. Sonucu önceden görmüştü- Küçük Sait Paşa, padişahın zihnini bulandırıp durmaktaydı; karanlık bir istibdat yanlısıydı.

Abdülhamit, Ferit Paşa'yı dinlemeyerek yanılmıştı. Olaylar, bir ırmak gibi büyük bir çağıltıyla, kulakları sağır edercesine akıyordu.

1903 ten beri Rumeli'de padişahın tahtını başına geçirmeye ahdetmiş bir ihtilâlci kalabalığı harıl harıl çalışıyordu.

Bu ihtilâlci hareketin altın çekirdeğini ordunun küçük rütbeli subayları besliyordu. Eşkiya kovalamaya gönderilen bu küçük subaylar, halkın çektiği acıları, katlandığı zulmü, İçinde yüzdüğü yoksulluğu daha yakından görüyor, nazarî hürriyetçilikten pratik hürrriyetçiliğe, aksiyona geçebilmek gücünü kazanarak pişiyordu.

Hemen bütün genç subaylat, İttihat ve Terakki'nin gizli kadrosunda birer militan olarak çalışıyordu. Hepsi de sadece Abdülhamit'e diş bilemekle kalmıyor, bir şeyler de yapmak istiyorlardı. 1906 da temelli olarak kurulan İttihat ve Terakki'ye sadece subaylar değil Osmanlı memur kadrosunun önemli bir bölümü de girmişti.

İkinci Meşrutiyet hürriyetinin böyle birdenbire gelişinin biricik nedeni, büyük ve çabuk bir örgütlenme gücü göstermesinden değildi. İç zulmün öyle birdenbire artışı da hürriyet devrimini yaratmış değildi. Bunun en büyük nedeni Osmanlı İmparatorluğu üzerine yapılan dış baskı, dış zulümdü.

Türlü milletlerle dolu Balkan memleketleri üzerine büyük ve mütecaviz Avrupa devletlerinin yapmaya başladığı şiddetli etkiler, bu milletleri hürriyet ve bağımsızlık aşkıyla dolduruyor; silâhlı milliyetçi gruplar dağlarda karınca gibi kaynıyordu. Türk ordusunun en iyi örgütlenmiş taburları ve alayları, bu milliyetçi grupları eşkiya namıy la kovalayıp duruyordu. Sel gibi kap akıyordu. 1908 yılında İngiltere Kralı VII. Edward ile Rusya Carı II. Nikola Sen Petersburg'ta birleşip konuştular ve anlaştılar. Hedefleri Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için el ele vererek birlikte çalışmaktı. Abdülhamit hükümetinin Reval konuşması diye adlandırılan bu komploya karşı gösterdiği tepki hiç de ordunun genç subaylarını doyuracak güçte değildi.

Bu yüzden İttihat ve Terakki, milletin ve devletin bütün sorumluluğunu kendinde duyarak harekete geçmişti. İngiltere hükümetiyle Rusya Çarının bu komplosunu protesto etmek üzere Manastır'daki ittihat ve Terakki «Heyeti Merkeziyeti bir beyanname hazırladı ve büyük devletlerin konsolosluklarına dağıtmaya başladı.

Kolağası Resneli Niyazi'nin Resne dağlarına çıkışı da tam bu sırada olmuştu. Resne taburunda Bulgar ve Sırp eşkiyasını kovalamakta gösterdiği yüreklilik ve fedakârlıkla tanınmıştı. Bilhassa, Bulgar komitecileri ondan çok korkuyordu. Niyazi beyin halk arasında da nüfuzu çoktu. Reval konuşmasının duyulması, daha çok Niyazi beyi çılgına döndürmüştü. Bu konuşmanın. İngiliz Hariciye Nazırı meşfüur Edward Grey'ce hazırlandığını herkes öğrenmişti. İngilizler, Rumeli'nin paylaşılmasını bilhassa istiyorlardı.

3 Temmuz 1908 de Niyazi bey, dağa çıktığında arkasında ancak 200 gönüllü vardı ve bütün ordu onu destekliyordu. Niyazi bey, kollarını sallayarak dağa çıkmış, çıkmadan önce bir takım tedbirler de almıştı. İlkin seksen sekizinci alayın kumandanıyla teşkilâttan olmayan ve bu işi de kösteklemek eğiliminde gördüğü öbür subayları Resne'den uzaklaştırmış, alayın kasasındaki beş yüz elli altını da bir senet karşılığında yanına almıştı. «İlk günlerde saray bu harekete fazla ehemmiyet vermemiş, yalnız bu işin süratle bastırılması için kati emirler göndermişti. Fakat, Manastır Valisi Hıfzı Paşa beceriksizdi, azledildi. Yerine Metroviçe kumandanı ve padişaha sadakatiyle tanınan ikinci ferik Şemsi Paşa tayin edildi. Halk arasında Şemo diye anılan ve Arnavut olan Şemsi Paşa. mabeyinden Tahsin Paşa'dan aldığı telgraf ve selâm-ı şahane üzerine emrindeki alayı şimendifere bindirerek Metroviçe'den yola çıkmıştı. 21 Haziran 1324 tarihinde saraya çektiği telgrafta Niyazi melununun mutlaka hakkından geleceğini söylüyordu. Fakat, Şemsi Paşa'nın evdeki hesabı çarşıya uymadı. 7 Temmuz 1908 de Manastır'a vardığında saraya bir telgraf daha çekti ve Erkânı Harp binbaşısı Enver beyin de «tebdili kıyafet» ederek «Cemiyeti Fesadiye»ye katıldığını, fakat yakında ikisini de ölü ya da diri olarak ele geçireceğini bildirdi.»

Ne var ki çektiği telgrafın henüz dumanları üzerindeyken postanenin kapısı önünde acar bir teğmen olan Atıf bey, göğsüne boşalttığı kurşunlarla onu yere serdi. Bu olay, sarayı zangır zangır titretti.

Şemsi Paşa, devrin korkunç ejderhalarından sayılıyordu. Ufak tefek, utangaç ve gösterişsiz bir delikanlı olan Çanakkaleli Atıf bey, bu ejderhayı yere serdikten sonra kaçmış, arkasından atılan kurşunlarla ayağından yaralanmış, hemen Siirtli Mahmut 'beyin evine sığınmış ve bütün aramalara karşın ele geçirilememişti. İşte, Abdülhamit'in umudu da bu Şemsi Paşa ejderhasıyla birlikte yere serilmişti.

10 Temmuz 1908 günü Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyeti ilân eden beyannamesini hükûmet konağının merdiven sahanlığından jandarma teğmeni Mustafa Nuri bey okuduğunda Enver ve Niyazi beyler hâlâ dağdan inmemişlerdi. Niyazi, daha sonra şanlı şerefli ve alkışlar arasında Manastır'a girdi. Enver bey de Selânik'e döndüğünde artık, atının üstünde, iki yandan «yaşa!» diye haykıran dost insan yığınları arasından geçiyordu.

Evet, o denli beklenen hürriyet kızını devlerin sarayından alıp getiren iki kahraman, alkış tufanı ortasında yürüyedursunlar, Mustafa Kemal, bu çorbada tuzu olmadığına derecesiz üzülüp durdu. Yalnız olayların henüz arası kesilmiş değildi. Bu civcivli çağ, daha bir çok kahramanlara gebeydi. Her anı bir kahraman yaratacak kadar zengin ve hareketli zamanlar, Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinden bir kasırga gibi geçiyordu. .

Mustafa Kemal istibdadın böyle kolay yıkılışına çok şaşmıştı ve bu şaşkınlığı en azılı İttihat ve Terakki başkanlarının şaşkınlığından hiç de aşağı değildi. Mustafa Kemal, Hürriyet, Adalet, Müsavat avazeleri ortasında kendisini çok yalnız buluyordu. Bu kanlı çağın yıkılmasında ufacık bir emeği bile geçmemişti, en çok üzüldüğü de buydu. Birdenbire çoban yıldızı gibi parlamaya başlayan eski rakiplerinin ışığında bir hiç olarak dolaşıyordu.

Ne var ki ne o çoban yıldızlarının sevinci, ne de Mustafa Kemal'in bir hiç olarak gölgede kalmak üzüntüsü uzun sürdü. Pek az zaman içinde garip olaylar geçmeye başlamıştı. Abdülhamit döneminin eski politika kaçkınları, yaşlı başlı bir yığın eski devlet ve politika ada-

mı. Avrupa'nın türlü merkezlerinden ve Osmanlı imparatorluğu'nun sürgün cehennemlerinden payitahta üşüştüler ve az zaman içinde bütün köşebaşlarını tuttular, istanbul caddelerinde birbirine karşıt düşüncelerle dolu hürriyetçi yığınları kaynaşıyordu, istanbul bir ana-baba günü yaşıyordu. Genç ve saf ihtilâlcilerle eski tecrübeli politika kurtları, istanbul sokaklarında köşe kapmaca oynuyorlardı. Bu tecrübeli kurtlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bütün kilit noktalarını da ellerine geçirdiler.

Ayan ve Mebusan Meclisi seçimlerinde bütün idare mekanizmasına yine bunlar kene gibi yerleştiler ve herkesi titreten gerçek bir güç haline geldiler.

Niyazi bey, atının üzerinde, yanında kocaman geyiğiyle, İstanbul sokaklarında bir süre dolaşarak alkışlandı ve kendisine alkıştan başka bir şey de kalmadığını görünce yine Resne'ye döndü.

31 Mart karşı devrim hareketi başlamak üzereydi. Payitahtta tansiyon birdenbire artmıştı. İkinci meşrutiyeti devirmek için bir yığın hoca, bir ramazan günü Fatih Camii'nden «huruç» etti. Eylül'ün otuzuncu günü Kör Ali ya da Kör Mehmet adlı bir hoca, Fatih Camii'nde Hürriyet - Müsavat - Kanunu Esasi, Meclisi Mebusan aleyhinde coşkun bir vaaz verdi. Bununla kalsa iyi; halkı bir karşı devrim için harekete zorladı, hepsine yemin ettirdi, hepsine sarıklar sardırdı. Ömründe hocalıkla hiç bir ilgisi olmayan bir yığın insan, kocaman lahana gibi sarıklar sardılar; silâhlanarak Fatih Camii'nden sokağa döküldüler.

— Allahını seven arkamızdan gelsin! diye haykırıyorlardı.

Cemaat. Beyazıt'a doğru ilerlerken bir çığ gibi büyümeye başlamıştı.

Köprüyü geçip de Beşiktaş'a vardıklarında korkulacak çılgın bir sürü haline gelmişlerdi. Yıldız Sarayı'na çıktılar; meşrutiyetin kaldırılması için Abdülhamid'e baş vurdular.

Bu çılgın sarıklı kalabalığı, padişaha isteklerini bildirdikten sonra yolda sadrazam ile şeyhülislâma rastla-

dılar, onlara saldırdılar ve bir hayli tartakladılar. O zamana dek görünmeyen inzibat kuvvetleri neden sonra Kör Ali Hoca ile en ileri gelen arkadaşı İsmail Hakkı'y» yakaladılar. Böylece Hüseyin Cahit Yalçın'ın «31 Mart'ın Provası» adını verdiği bu ufak oyun kolaylıkla önlendi. Fakat arkasından daha büyük ve daha kanlısı hazırlanıp ortaya sürülmekte gecikmedi.

Bu oyunun arkasındaki rejisör, Abdülhamit'ten başkası değildi. Zeki padişah, istibdadı boş yere elden kaçırdığını «anlamıştı ve daha karanlık bir istibdada hazırlanıyordu. O denli korktuğu hürriyet ihtilâlini yakından görüp bütün çizgileri ile tanıdıktan sonra erken karar verdiğini anlar gibi. olmuştu. Uzaktan uzaka ejderhaya benzeyen bu ihtilâlcilerle daha yakından temasta bulundukça hepsini nakavt edecek güçte olduğunu anlamıştı.

Provadan önce, müstebit rejisör, gazetelerde şöyle bir havadis de yayımlatmıştı:

«Bazı vatan hainlerinin memlekette istibdad idaresini iade fikrinde olduklarına dair bir takım şayialar duyulmakta olduğundan derin tetkikat ve tarafsız icraatla hakikatin meydana çıkarılması ve müşevviklerin her kim olursa olsun ceza!qndırılmaları tarafı hazreti padişahiden sadrazam paşaya emir ve ferman buyurulduğu müstahberdir.»

Bu birinci karşı devrim provasında çokça direnme görmeyen ve gericiliğe doğru bir eğilim sezen Abdülhamit, gerçek karşı devrim için davranmakta gecikmedi.

31 Mart sabahı, henüz ortalık büsbütün ağarmamıştı ki, İstanbul'un sokakları silâh sesleriyle inledi. Rumeli'den getirtilmiş olan hürriyette! avcı taburları, şimdi karşı devrim için harekete geçmişlerdi. Niyazi ile Enver'i ve Mahmut Şevket Paşa'yı birer kahraman haline getirmiş olan bu ilerici taburlar, şimdi istibdadı getirmek için İstanbul sokaklarında korkunç bir cayırtı koparıyor ve hürriyetçilerin göğsünü kurşunlarla kalbura çeviriyorlardı.

Gericiliğin öncüleri, onları ruhla'ının dibine dek zehirlemişti. Artık bir disiplin altında *an* değildiler. Hepsine Içirilmiş, sokağa salıverilmişlerdi. Aralarına karışan başı

sarıklıların parolalarını onlar da aynı coşkunlukla haykırıyorlardı:

— Şeriat isterizl

İlkin Ayasofya meydanında toplandılar, ordan da şehre dağıldılar.

Sabahın saat 10 sıralarında mabeyn başkâtibi Cevat bey, Mebusan Meclisine giderek padişahın şu iradesini mebuslara okudu: «Vükelâ, heyetinin istifası nezd-l hümayunu hazretl hilâfet penahide rehini kabulü âli olarak yeni kabinenin kurulmakta olması cihetiyle memleketin ve vatanın saadeti ve asayişin temini için her türlü esbabın istikmaline sarfı mesâi ve gayret olunacağından ve bugünkü toplantıda bulunmuş olan askerlerin ve birlikte bulunanların bundan dolayı hiçbir veçhile mesul ve muhatap olmayarak haklarında affı âli'i hazreti padışahi şayan buyurulduğu gibi devletimiz Allah'a şükür devleti islâmiye olup kıyamet gününe kadar bakî ve âli olan ahkâmı şeriyenin bundan böyle her tarafça ahkâmı celilesine bir kat daha itina olunması tekiden emir ve ferman buyurulduğundan muazzam halife ve padişahımız ve büyük kumandanımız efendimiz hazretleri asâkiri şahanelerinin kemali emnü rahatla kışlalarına ve ahalinin dahi işlerine, güçlerine dönmeleri hususunun kendilerine anlatılmasına ve hepsinin selâmı şahane ile taltif Duyurulduklarının tebliğine zatı samii meşihatpenahl memur buyurulmuş ve işbu emir ve fermanı hümayunu hazreti padişahînin meclisi mebusunda okunduktan sonra bastırılarak neşir ve ilân ettirilmesi iradei seniyei cenabı hilâfet penahi iktizası bulunmuş olmakla ol bapta.»

Meşrutiyet, işte bu irade ile silinip süpürülüyordu.

Bütün İttihat ve Terakkicilerin etekleri tutuşmuştu. Hürriyet kuşunu bir kez kaçırırlarsa kimbilir bir daha ne zaman tutabileceklerdi? Korkunç felâket kapıyı çalmıyor, yumrukluyordu. istanbul sokaklarında kan gövdeyi götürüyordu. Caddelerde askerlerden ve beyaz sarıklılardan başka kimse görülmez olmuştu. Herkes korkudan beyaz bir sarık sarıp sokağa öyle çıkıyordu. «Allah» ve tevhit sözcükleri ağızlardan çağlayan gibi dökülüyordu. Bütün

İttihatçılar, bütün namuslu insanlar evlerine kapanmış, tirtir titriyorlardı. Yalnız Yıldız Sarayı'nda bir tek adam, sakalını sıvazlıyarak gülümsüyor ve bir çocuk gibi seviniyordu. Koca bir hürriyet devrimini birkaç saatte yenmişti. Hürriyet kahramanı olduklarını sanan acemi çaylakları ufak bir çaba ile yere sermişti. Artık. Niyazi ile Enver'i Makedonya dağlarında âdi birer eşkiya gibi kovalatacak ve altında yakalandıkları ilk ağacın dallarına artıracaktı.

Fesatçılara kapılan eski hürriyetçi askerler, başlarındaki subayları ya öldürmüşler, ya da Taksim'deki taşkışlaya hapsetmişlerdi. Caddeleri dolduran bembeyaz bir sarıklı kalabalığı, iktidar tacını yeniden Abdülhamit'in başına oturtacağa benziyordu. Bir yıl içinde kurulan hürriyet kurumlarının yerinde yeller esiyordu.

Karşı devrim haberi Selanik ve Manastır'da duyulduğunda korkunç diş gıcırtıları işitildi. Genç subaylar, istibdat devini kendi elleriyle şişlemek için and içtiler. İtti-" hat ve Terakkiciler Makedonya'dakl ordunun İstanbul'a yürümesini istediler. Ne var ki bu kuvvetlerin kumandanı Mahmut Şevket Paşa. ittihatçılar kadar Abdülhamit düşmanı değildi. Bu istek karşısında duraksamıştı. Zaten devrin bütün yüksek rütbeli subayları muhafazakârdı. Yalnız Mahmut Şevket Paşa'nın komutası altındaki ateşli subaylar, ki içlerinde Mustafa Kemal'de vardı, onu sıkıştırıp, mahmurluğundan uyardılar.

Enver bey, karşı devrim olayı sırasında Berlin'de ataşemiliterdi. Hareket ordusu kumandanı Hüsnü Paşa ve kurmay başkanı Mustafa Kemal, Selanik'teki Redif tümenini bütün güçleriyle hazırlamışlar, İstanbul'a doğru geceli gündüzlü yürüyerek bu uzun ve çamurlu yolları çabucak eritmişler ve istanbul kapılarına dayanmışlardı. Hareket ordusunun başında bir öncü süvari müfrezesi gidiyordu ki bunun kumandanı ölümüyle adını ölümsüzleştiren meşhur kurmay Binbaşı Şehit Muhtar beydi. İstanbul'daki «Hürriyeti Ebediye» abidesi, gericilerin öldürdüğü bu yiğit subayın namına dikilmişti. Mustafa Kemal'in «Armée d'opération» diye adlandırdığı hareket ordu-

su İstanbul'a varmıştı ki, Mahmut Şevket Paşa da Berlin'den çabucak dönen Enver beyle birlikte Selanik'ten İstanbul'a varmak üzere yola çıkmıştı.

Sakallı, uzun boylu, namuslu, zeki ve sert bir asker olan Mahmtt Şevket Paşa'nın kumandasındaki ikinci ve üçüncü ordu birlikleri Edirne'ye varınca oradaki kuvvetleri de emrine alarak cebri yürüyüşle İstanbul kapılarına dayandı. Hareket ordusu adını alan bu hürriyetçi ordu birlikleri, ilkin İstanbul sokaklarında caka satan sarıklıları topladılar, elebaşlarını yakaladılar. Taşkışlayı kurşunlarla çiçek bozuğuna çevirdiler. Ayaklanan padişahçı askerlerin bir kısmını götürüp Büyükdere çayırında onar onar kurşuna dizdiler.

Hürriyet ordusunun Resne taburları Niyazi beyin kumandası altında İstanbul caddelerinden bir kez daha geçtiler. Hareket ordusunun üç başı: Mahmut Şevket Paşa, Enver ve Niyazi beyler bir kez daha caddeleri dolduran halkça alkışlandılar ve «Hürriyeti Ebediye» tepesine varıp sivri ak çadırlarını kurdular. Artık, «Kızıl Sultansın işi bitikti. Onu tuttukları gibi Selânik'e sürdüler ve oradaki Alâtini Köşkü'ne kapadılar. Fethi beyi de oranın muhafaza kumandanlığına bıraktılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun uzakta ve tek başına kalmış Trablus sömürgesi 1909 yılının güzünde birdenbire İtalyan donanmasının baskınına uğramıştı.

Trablusgarp, savunulması çok güç bir yerdi. Oraya karadan ulaşılamadığı gibi denizden de ulaşılamazdı. İtalyan donanmasının söz götürmeyen bir üstünlüğü vardı. Trablus'a herhangi düzenli bir «kuvvetsin ulaştırılamaması, hükümetin başındakilerle birlikte bütün milleti üzmeye başlamıştı.

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Türk ordusunun en seçkin subaylarını gönüllü olarak türlü yollardan oraya ulaştırmanın çaresine bakıyorsa da bu iş pek güçlükle yürüyordu.

Berlin ataşemiliteri Enver bey, kıdemli erkânı harp kolağası Mustafa Kemal bey, çapraşık yollardan Trab-

lus'a ulaştılar. Bunlardan başka gidenler arasında sonradan adlarını herkesin işiteceği birçok kişi de vardı. Cevat Abbas. Fuat Bulca. Doktor Refik (Saydam). Kuşçubaşızade Eşref, Afyonkarahisarlı Ali (Çetlnkaya). Piyade Yüzbaşısı Çerkeş Reşit (Çerkeş Ethem'ln ağabeysl). Yakup Cemil, Doktor ibrahim Talî, Kurmay Binbaşı Halil (Enver Paşa'nın amcası). Nuri (Enver Paşa'nın kardeşi) kalburüstü gönüllülerin bir bölümünü kapsıyordu.

Mustafa Kemal'i Trablus serüvenine zorlayan Talât Paşa olmuştu. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin yeminli bir üyesi olduğundan Talât beyin isteğine boyun eğmek zorunda kaldı. Enver bey de daha önce gitmişti. Partinin bütün acar delikanlıları birer bahane ile oraya gönderilmişti. Talât beyin bütün isteği, parti içinde birer diken ve rakip gibi sivrilen bütün üyeleri Selanik'ten uzaklaştırmaktı. Bunda da tam başarı sağladı. Mustafa Kemal'in yanına, partinin iki fedaisi Sapancalı Hakkı, Yakup" Cemil ile birlikte uzun, kara sakallı şair arkadaşı Ömer Naci de katılmıştı. Sivil bir glynek giyerek İzmir'den «Tanin gazetesi muhabiri Şerif bey» takma adıyla bir Rus vapuruna binmişti. Kıbrıs'a da uğrayan vapur, onu ve arkadaşlarını Mısır'a çıkarmıştı. Mustafa Kemal Kahire'de Rauf beyle karşılaşmış, kucaklaşıp öpüşmüşlerdî. Rauf bey de Enver Paşa'nın karargâhına ulaşmak üzere yola çıkmıştı.

Mustafa Kemal'in bu gözü pek arkadaşlarını Rauf bey, pek yadırgamış, bunu Mustafa Kemal'in yüzüne karşı söylemekten de çekinmemişti:

— Kemal, birader, böyle adamları neden alırsın yanına?

Oysa bunlar, Mustafa Kemal için gerçekten çok temiz ve iyi çocuklardı. Rauf bey, Mustafa Kemal'in her şeye rağmen biraz da Makedonyalı olduğunu unutmuş gibiydi.

Mustafa Kemal, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'ya baş vurarak kendilerini en kısa yoldan Deme cephesine ulaştırmasını diledi. Hidiv tam yedi yüz kilometrelik çetin bir

çöl yolunun aşılmasında Mustafa Kemal ve arkadaşlarına büyük yardımlarda bulundu.

Trablus'ta cephe kumandanı Enver'di. Şundan ki rütbece Mustafa Kemal'den üstün olduğu gibi okulda da ondan iki sınıf önceydi. Bu öncelik hiç bir vakit bozulmamıştı. Bunun için Mustafa Kemal, İster istemez Enver'in kumandası altına girmişti.

Mustafa Kemal, Derne'ye yollanmadan önce Mısır'da önemlice bir hastalık geçirmiş, cepheye oldukça takatsiz varmıştı. Derne'de bu sefer de gözlerinden hastalanmıştı.

Libya'nın kör edici yalın güneşi, bu duru mavi gözleri hırpalamışa benziyordu. Hastaneye yatmak istemiyordu. En sonra yakın arkadaşlarının direnişiyle menzil hastanesine yatmaya razı oldu.

Daha Abdülhamit zamanında italyanlar, eski Roma'yı diriltmek üzere genişlemeye heveslenmişler ve bu arada kolay lokma olan Trablusgarb'a göz dikmişlerdi. O dönemin devlet adamları bunu bildiklerinden orayı boş bırakmamış, yerli kuruluşlarla Türk ordu birliklerinden karma bir savunma gücü meydana getirmeye çalışmışlardı. Bundan dolayı İtalyanlar, başlarına dert açmamak İçin bu lokmaya uzaktan bakıyor ve gününü bekliyorlardı.

Ne var ki meşrutiyet döneminin parti politikasına batmış devlet adamları, bu uzak sömürge üzerinde eski duyarlılığı gösterememişler, orayı kendi haline bırakmışlardı. Eski savunma kuruluşları yüzüstü bırakılmış ve darmadağın olup gitmişti. Bu türlü sürüp giden savaş bir yılı doldurmuştu.

1911 yılının Şubat ve Haziran aylarında Roma ve Viyana elçilerimizle gizli Alman kaynakları italyanların Libya'ya saldırmak üzere olduğunu bildirmişti. Bu açık uyarmalar da kulak arkası edilmiş ve hiçbir savunma tedbiri alınmamıştı. Yeni devlet adamları, bununla da kalmayarak Kuloğlu askeri kuruluşunu dağıtmışlar ve 40-50 bin tutarındaki Martin ve Şnayder tüfeğini İstanbul'a getirterek mavzere çevirmek kararı almışlardı. Daha kötü bir

şey yapmışlar. Trablusgarb'ı valislz ve kumandansız da bırakmışlardı.

İtalyanların beklediği gün gelmişti: 29 Eylül 1911 de İtalyan donanması Trablus ve Bingazi'yi almak için kum çöllerine eski Romalıların kültürüyle yetiştirilmeye çalışılmış onbinlerce asker döktüler.

En modern silâhlarla araçlanmış bu düşmanın karşısında eksik kadrolu kırk ikinci tümenden başka güç yoktu.

Kısa bir süre önce iki süvari alayından birisi otuz sekizinci süvari alayı kaldırılmış, yetişkin erat ve subaylardan kurulu iki nişancı taburu ile bir piyade taburu Ye men'e götürülmüştü. Hem vali, hem de kumandan Müşir İbrahim Paşa. İtalya'nın Trablus konsolosuyla geçinemediğinden merkeze alınmıştı. Oysa, halk ve asker bu adamı çok seviyor ve tutuyordu.

Valilik, Defterdar Besim beye, kumandanlık vekilliği" de Kurmay Başkanı Albay Neşet beye verilmişti. Bütün bu tehlikeli işleri perde arkasından çevirenin Metr Salem olduğu kulaktan kulağa dolaşan söylentilerdendi.

İtalyanların saldırısı, yine de hem bütün Türkler, hem de Araplar üzerinde büyük bir tepki yapmıştı. Trablus'taki Türkler ve Arap ileri gelenleri, İttihat ve Terakki Kulübü'nde toplandılar. Ateşli, yurtseverce nutuklar söylendi. Bir karara vararak bunu İstanbul'a bildirdiler: Bunda hükümetten silâh isteniyor ye memleketin sonuna dek savunulacağı söyleniyordu. İtalyan büyükelçisinin hükümete verdiği ültimatom üzerine Hakkı Paşa kabinesi düşmüş, yerine Sait Paşa kabinesi gelmişti. Mahmut Şevket Paşa, bu kabinede Harbiye Nazırı idi. Dünya oyu, bize karşıydı. Kabine de karamsardı, umutsuzdu. Hürriyet ve İtilâf Partisi, İttihat ve Terakki ile kıyasıya bir savaşa girmişti; bütün gerici zümreler perde arkasından onları destekliyordu.

Hükümet, Trablus'tan çekilen telgrafa bir gemi dolusu cephaneyle karşılık verdi. İtalyan donanması Akdeniz'i haraca kestiği halde küçük Derne gemisi her şeyi göze alarak yola çıktı; Sultan Reşat'ın direnmesiyle yola

çıkarılan bu gemicik. italyan donanmasının barajını aşmış, yükünü Trablus savaşçılarının umutsuz ellerine boşaltmıştı.

İşte, yiğit Deme gemiciğinin götürdüğü mavzer ve cephaneler, İtalyan ihtirasının yüzüne uzun zaman ateş ve demir püskürerek onları deniz kıyısına mıhladı. Kumandan Neşet bey, elindeki kuvveti deniz kıyısından 20-25 kilometre geriye çöl ortasındaki Suani min Adem'e çekmiş, Bingazi ve Derne'deki birlikler de Kûne'ye çekilmişti. İtalyanlar buralara kolayca ayak basmıştı.

Derne vapuruyla gelen silâhlar, kabile reislerinin kumandası altındaki gönüllülere dağıtılmış, yeni gelenlere verecek bir şey kalmamıştı. Bunlar da cephede boy göstermekten çekinmemişlerdi. Ellerinde dolma ve çakmaklı tüfekler, eski kılıçlar, taş çağı sopaları bulunuyordu. Bu gönüllülerin tutarı 25 bindi. 7 bin kişilik Türk tümeniyle birlikte 32 bin savaşçı ediyordu.

Bu çelimsiz ordunun karşısında 150 bin italyan askeri dikiliyor ve kum çöllerindeki vahalara doğru ilerlemeye çalışıyordu. Her saldırıda sapır sapır dökülen savaş isteğinden yoksun düşman askerlerinin sıcak kumlara bıraktığı kız gibi mavzerler, tabancalar ve türlü silâhlar, çakmaklı tüfekler ve sopalarla savunan Arap gönüllülerini istedikleri gibi araçlandırıyordu.

Trablus'ta italyanlarla İlk çatışma, şehrin kenar mahalleler halkının sakladıkları silâhlarla birden ayaklanarak saldırıya geçmesiyle başlamıştı. Şehirde kuzu kuzu duran yoksul halktan hiç bir şiddetli davranış beklemeyen seçme Berzagliyeri alayı olduğu gibi kılıçtan ve kurşundan geçirilmişti. Alayın bütün subayları da ölüler arasındaydı.

Şaşkına dönen ve öfkeden küplere binen italyan kumandanlığı, şehrin dolaylarındaki bahçelerde oturan bütün suçsuz halkı kestirdi, biçtirdi ve kurşuna dizdirdi, öç alma hırsıyla toplayabildikleri yüzlerce kişiyi sanat okulu arkasındaki mezarlığa götürüp kurşunladıkları gibi birçok şehir ileri gelenini de darağaçlarında sallandırarak geri kalanlara gözdağı vermek istediler. Ostica adasına

sürgün edilen genç-yaşlı pek çok kişi orda ölümle başbaşa bırakıldı.

italyan ordusunun hükmü ancak savaş gemilerinin top menzillerine dek geçiyordu. Uzun hazırlıklarla daha İleri gitmek için yaptıkları saldırı dalgaları Türk askerinin ve çöl çocuklarının çıplak göğsünde kırılıyordu. Yine, top mermilerinin büyük çukurlar açtığı kumsala dek çekiliyor ve orda yeniden hız almaya çalışıyorlardı.

Trablus ordusu da boş durmuyor, istihkâmlarına, çöldeki siperlerine türlü akınlar yaparak onları adamakıllı tedirgin ediyorlardı, italyanlar, ardı arkası kesilmeyen bu baskınlardan çok yılgındı.

İtalyan ordusu, bir adım ilerleyemedlği gibi pek garip bir iş de yapmış, çölden gelecek baskınlardan korunabilmek için şehrin çevresine yüksek bir duvar ördürmüştü. Trablus savaşı İtalyanlar gibi bütün dünyayı da şaşırtmıştı: Türk'e düşman koskoca bir Avrupa'nın yâv zünde bilmecemsl glümsemeler geziniyordu. Gazeteler, bu kahramanlık destanı karşısında kaygusuz kalamamış. sempati dolu yazılar yazmaya başlamışlardı.

Ne yazık ki bu sırada italyanlar Arnavutluğu ayaklandırdılar. Bu, Balkan Savaşı salhanesinin kapılarını ardına dek açmak İçin bir parola olmuştu. Osmanlı İmparatorluğuna bağlı Balkan milletleri millî Kurtuluş Savaşı'na başlamışlardı. Artık binlerce kilometre uzaktaki bir sömürgede savaşmak çocukça ve romantik bir iş olurdu. Beri yanda yangın bacayı sarmıştı. Oşi anlaşmasıyla Libya, İtalya'ya bırakıldı ve bir çöl destanı da böylece ıbirdenbire beklenmedik biçimde bitiverdi.

Genç ve atak Türk subay kadrosu Trablus'tan ayrılıp yeni görevler için istanbul'a döndükten sonra Türk askerleri orda kalmış ve Ahmet Elsünusi'nln emrinde italyan ordusuyla savaşı sürdürmüştü. Trablus savaşlarındaki Türk subay kadrosundan iki yıldız parlamıştı: Bunlardan biri Enver bey. öbürü de Mustafa Kemal beydi. Savaştan sonra Bingazili bir savaşçı bu iki Türk subayı üstüne izlenimlerini şöyle anlatmıştı:

— Enver bey, muharebe esnasında, muharebeyi ka-

zanmak için her şeyi tehlikeye koyar, hamiyetli, yurtsever bir zattır; Mustafa Kemal bey, az konuşur, çabuk karar verir. Muharebeyi asgarî zayiatla kazanmak yolunu bilir, büyük kumandandır.

İtalyanlar mıhlandıkları çizginin gerisinde arpacı kumrusu gibi düşünürken bütün Balkanlı milletler İttihatçı ve itıldfçı diye iki siyasal gruba ayrılan Türk ordusunun üzerine çuilanıvermişti. Artık, uzak bir sömürgeyi savunmaya çalışmanın bir yararı yoktu. Anavatan eldon gidiyordu. Bunun için çabucak İtalya ile bir barış andlaşması yapıp anavatanın imdadına koşmak gerekiyordu. Bütün sağ kalan Trablus gönüllüleri türlü yollardan Türkiye'ye koşmaya başlamışlardı.

Deme cephesinde karargâhını doğal bir mağarada kuran Mustafa Kemal, Libya'nın güneşiyle bir türlü dost olamıyacağını anlamıştı. Ufak bir iyileşme döneminden sonra yeniden gözlerinden tedirgin olmaya başlayınca artık, kendisine Türkiye'ye doğru yol göründüğünü anlamış ve öteki arkadaşlarından önce çölden ayrılmak zorunda kalmıştı. Mustafa Kemal, fala, falcılığa benzer şeylere inanmadığı halde Trablus'tan hiç bir vakit unutamudığı bir falcılık anısıyla dönmüştü: Bir Arap falcı hançeriyle kumları karıştırarak ona gelecek üzerine büyük bir haber vermişti:

— Ne görüyorum, beyefendi ne görüyorum.

— Ne görüyorsan aynen söyle!

— Aman beyim, bu olamaz, sizin bir gün taht yıkacağınızı görüyorum. Osmanlı hanedanı yıkılıyor, bu nasıl olur?

Mustafa Kemal bir kahkaha alarak şöyle demişti :

— Biz o tahtı 1909 da devirdik; sen o maziden mi, yoksa istikbalden mi bahsediyorsun?

— Hayır, beyim hayır, bundan sonra, hem de Osmanlı hanedanının sonuncusunu!

Mustafa Kemal, bu olayı birçok dostlarına zaman zaman atlatmıştı. Emri altındaki birkaç arkadaşıyla Mısır'a dönmüş ve Kahlre'deki bir dostunun evine konuk o'muştu.

Mustafa Kemal'in sarışın yüzü, kızgın çöl güneşi altında esmerleşmiş gözlerinin mavisi soluk bir gökyüzü parçasına dönmüştü. Çöl, bu ılık iklim çocuğunun güzelliklerini adamakıllı sömürmüşe benziyordu. Üzerinden yorgunluk akıyordu. Yüzü Trablys'a koştuğu zamanki idealist heyecanın izlerinden yoksundu artık.

Otuz üç yaşındaki bu subayda şimdi çetin bir yaşayış ve çalışma içinde kavrulmuş sadece çetin bir direnç, kemik ve sinirden yapılmış İnsanlara benzer bir görünüş meydana gelmişti.

Kahire'nin geceleri, savaştıkları çöl yaşayışının korkunç gerçeği yanında ılık bir düş gibi güzeldi. Millet, burada dolu dizgin yaşıyordu. Mustafa Kemal de arkadaşlarını alarak bir gece kulübüne gitti. «Elf leyle vel leyle» yani «Binbir Gece» adlı bu kulüp, sigara ve içki içip şarkılar dinleyen, felekten geceler çalan aylak ve paralı insanlarla dolup taşıyordu. Mustafa Kemal, eskidenberi çe'" limsiz subay maaşını dev gibi zevkler uğrundu harcamayı esirgemezdi. Arkadaşlarıyla bir masanın başına geçmiş ler, büyük bir iştahla içmeye başlamışlardı. Güzel bir kadın sanatçı, kulübü çın çın öttüren güzel sesiyle üst üste şarkılar söylüyor ve durmadan çılgınca alkışlanıyordu Bu, zamanın en büyük şarkıcısı Tevhide idi. Mustafa Kemal, çöldeki yoksulluk günlerini ezmek, yok etmek ister gibi kadehini kaldırıyordu :

— Prozit, arkadaşlar, prozit!

Gür sesiyle bağırıyor ve hep birden içiyorlardı. Türk subaylarının bulunduğu masa, kulübün o geceki şeref masası olmuştu. Trablus savaşından dönen bu Türk subaylarına Mısırlılar hayranlıkla bakıyor ve onların sevincine ortak olmaya çalışıyorlardı.

Gazinonun baş rakkasesi Liza, bu neşeli gruptan uzak kalamamış, gelip maşalarına oturmuştu. Liza da Mustafa Kemal'in İkram ettiği içkiyi içmiş ve keyfinden kahkahalar atmaya başlamıştı. Artık, başta Mustafa Kemal olarak hepsi hızlı hızlı çakıştırıyor, bütün kulübü çınlatan kahkahalar atıyorlardı.

Şarkısı ikide bir kahkahalarla kesilen Tevhide, başgarsonu çağırarak bunların kim olduğunu sordu:

— Türk subayı Mustafa Kemal ve arkadaşları; karşılığını aldı.

Bunu işiten sanatçı, sahneye çıkarak saz takımına bir Türk peşrevi çalmalarını söyledi.

Mustafa Kemal, Türk peşrevini işitince büsbütün coştu. Kulübün teşrifatçısı, bir ara masaya yaklaşarak Mustafa Kemal'e, bunun Tevhlde'nln emriyle neşeli Türk subaylarının şerefine çalındığını söyledi. Mustafa Kemal, uzaktan kendisine gülümseyen Tevhide'yi kalkıp başıyla selâmladı ve garsona :

— Tevhide'ye altı şişe şampanya götürünüz! diye emretti.

O zamanın geleneğine göre birisine ısmarlanan şampanya şişeleri, onun ayakları dibine sıralanıyordu.

Garson da altı şampanya şişesini sahnede azametle kurulmakta olan Tevhide'nin ayakları dibine sıralamıştı.

Bütün masalardan alkışlıyorlardı. Bu ara Lfza ilkin, somurtmuş, sonra yerinden fırlayarak masadan uzaklaşmak istemişti. Tevhide'nin rakibesi olan Liza, ona altı şişe şampanya ikram edilmesine çok öfkelenmişti.

Mustafa Kemal, Liza'nın meramını anlayınca garsonu çağırarak altı şişe şampanya da ona ısmarladı. Garson şişeleri getirip güzel oyuncu kızın ayakları dibine dizince o da onlara en güzel hünerlerini göstererek çılgınca oynamaya başladı.

Mustafa Kemal, çölde göğsüne tıktığı yaşamak hırsını «Elf leyle vel leylesde bol bol harcadı.

Bu felekten çaldığı güzel gençlik gecelerinden biriydi.

Mustafa Kemal, İskenderiye'ye varmıştı. Vatan yolculuğu başlamak üzereydi. Vapur bekliyordu. Bir gün can sıkıntısı içinde caddede dolaşırken güzel bir Rum kızıyla karşılaştı. Bu ta Selanik'ten tanıdığı ve ara sıra bu-'uştuğu kızlardandı. Mustafa Kemal, hiç umulmadık bir yerde ve zamanda bu tatlı Rum kızıyla karşılaşmaktan

çok hoşlanmıştı. Güzel Rum kızı İse Mustafa Kemal'i görmekle daha çok şaşırmış ve sevinmişti:

— Aaa... Kemal bey, siz burada mısınız? demişti.

— Evet... Gördüğünüz gibi buradayım. Vapur bekliyorum. Birkaç gün daha kalacağım.

Tanıdık güzel Rum kızının varlığı Mustafa Kemal'i kurşun gibi düşüncelerinden ayırmıştı. Gurbette eski, şirin bir hernşehrisiyle karşılaşmak az şey miydi? Hem de bu hemşehri, şirin bir kadın oiunca!..

Kız da bu sarışın erkek güzelini gördüğüne gerçekten çok sevinmişti. Hemen koluna asılmış, onu evine sürüklemişti.

Mustafa Kemal, kızın ikram ettiği likörü minnetle içmişti. Öteden beriden konuşuyorlardı.

Kız, birdenbire damdan düşer gibi :

— E.. Kemal bey, dedi, en sonra bizimkiler Selânik'i de aldılar ha?

Mustafa Kemal, şaşırmıştı. Daha Türkçesi onun ne dediğini anlayamamıştı.

— Hangi Selânik'i? diye haykırır gibi sordu. Rum kızı onun bu kükreyen sesinden ürkmüştü.

Haberleşme araçlarının azlığı dolayısiyle Mustafa Kemal gibi herkes büyük bir haber kıtlığı ve bilgisizliği içinde bulunuyordu. Bu yüzden Selanik şehrinin, o güzel şehrin Yunanlılarca ele geçirildiğini bilmiyordu.

Şaka mı ettiğini anlamak için kaşlarını çatarak kızın gözlerine dikkatle baktı:

— Yani Selânik'i Yunanlılar mı işgal etti?

Mustafa Kemal'in yüreği cız etmişti. Ömrünün en büyük acısını şimdi sadece yüreğinde değil, varlığının her zerresinde duyuyordu.

Demek Selanik, o aziz şehir, mavi gözlerinin açıldığı o güzel şehir, o güzel doğa harikası, artık çileli vatanın bir parçası olmaktan çıkmıştı. Demek, o cumbalı eveğfzlerinin önünden geçen, o sevgili caddenin kaldırımlarında yabancı askerlerin kabaralı ve nalçalı postallarından çıkan sesler seslenecekti artık!..

Güzel Rum kızının gözlerine baktı.

Orda bir zafer duygusunun gizli ışıltılarını görür gibi oldu. O bakışlar ona hiç de küstah gelmedi. O, kızın bu işgalden gizli bir alayla ışıklanır gibi olduğunu görmüştü. Çok karışık duygular içinde bir ara bocaladı.

Ne söyleyeceğini, ne biçim davranacağını bilemiyordu.

— Ne dedin, ne dedin, Selanik do ml işgal edildi? diyebildi.

Söylediği sözler kulağında korkunç yankılarla çınlıyordu. Söylediklerine, kulağına çarpan bu sözlere bir türlü inanamıyordu.

O zaman artık Rum kızı, bu acıdan deliye dönmüş Türk subayının derin acısını hiç anlamaya çalışmadan :

— Elbette, dedi, böyle olacağı zaten belli değil miydi?

Mustafa Kemal, birdenbire güzel yemekler, mezeler ve içki ile donanmış küçük masanın başından hışımla kalktı. Rum kızına ve sofraya bir kez daha bakmadan, kapıyı açarak sokağa fırladı.

Yolda rastgele yürüyor ve öfkesini yenmek için yumruklarının altında bir şeyler ezmek, bir şeyler tuz buz etmek istiyordu. Hiç o güzel Selanik düşmana verilir miydi? Kimlerdi o güzel şehri bir kadeh İçki gibi düşmana ikram edenler? O şehir öyle güzel bir şehirdi ki, onu savunan yiğitlerin ve silâhların avaze ve gürültüsü ayyuka çıkmalıydı. Oysa kendisi bu haberi zavallı bir Rum kızından öğrenebilmişti. O da alaylı ve küçümseyici bir biçimde) Birkaç gün sonra vapurda istanbul'a doğru yol alırken hep İstanbul'da bu şehri düşmanın kucağına atanları bulup dişleri ile parçalamak hırs ve isteği ile dopdolu bulunuyordu.

Balkan Savaşı başlamış, Bulgar ordusu Çatalca'da İstihkâmlara girmiş, istanbul'u tehdit ediyordu. Enver bey de en sonra çölü bırakarak Türkiye'ye döndü, ötekiler de arkasından geldiler. *

Mustafa Kemal, Türkiye'ye dönüşünde, Viyana'da kalmış, orda gözlerini tedavi ettirmişti.

Gözlerini tedavi ettirip de İstanbul'a dönünce, hemen yeni bir göreve atanmıştı.

Kuva-yı Mürettebe Kurmaylığı görevi, onu Balkan Sçvaşı'nın ikinci döneminde Bulgarlarla karşı karşıya getirmişti. Gelibolu yarımadasının özelliklerini bu savaş ayları içinde iyice incelemişti. Birinci Dünya Savaşı'nda General Hamilton'u yeneceği bu yerleri savaş gürültüleri içinde gezmiş, görmüş, tanımıştı. Edirne'nin kurtarılışını görüp yaşamış, bu zafer de Selânik'in acısını onun gönlünden bir türlü silememişti.

Viyana'dan döndüğü günlerde, Meserret kıraathanesinde oturan birçok subay arkadaşına sesinin en lirik tonuyla şöyle çıkışmıştı:

— Nasıl bıraktınız, o güzel Selânik'i, nasıl düşmana terkettiniz ve hele bu kadar ucuza nasıl terkedebildiniz?

Gerçekten de Selâriik muhafızı Hasan Tahsin Paşa bir tek kurşun atmadan güzel Selânik'i düşmana tesliıv etmişti.

Enver beyin, Niyazi beyle birlikte Rumeli dağlarında ihtilâl ve hürriyet bayrağını açtığından beri yıllar geçmiş ti. Her geçen yıl onun genç.ve güzel başının çevresindeki* hayranlık uyandıran altın efsane halesini daha çok parlatıyor, büyütüyor, güzelleştiriyordu. Mustafa Kemal, hâlâ gölgeden kurtulamamıştı. Pek ucuza mal edildiğini gördüğü bu kahramanlıklar, onun ruhunda çok derin etkiler bırakıyor; sadece sabır ağacının altın çekirdekli acı yemişlerini birer birer koparark gölgede tiksintiyle ısırmaya çalışıyordu.

1910 yılında Ali Rıza Paşa'nın maiyetinde büyük Picardle manevralarında bulunmak üzere Fransa'ya gitti; Paris'in hayallediğl güzellik ve zenginliklerini gezdi, dolaştı. Büyük Fransız ihtilâlinin ve hürriyetin bu beşiğinde tatlı hayallerle sallandı durdu. Manevralarda yüksek rütbeli subayları şaşırtan bir askerî bilgi ve zekâ eseri göstermekten de geri durmadı.

Enver, Talât ve Cemal beyler artık triyumviralarını kurmak yolundaydılar ve yanlarına salâvatla gidilmeye başlandığı bir devrin ilk basamaklarından güvenle tırman-

maktaydılar. Cavit bey, Paris elçisi olmuş ve Fransa'dan elli milyon altınlık bir borç koparmayı başarmıştı. Mustafa Kemal'in kulağına gelen fısıltılara göre de cebine okkalı bir komisyon indirmişti.

Berlin ataşemiliterliğinden tam bir cermanofil olarak dönen Enver bey, oradan getirttiği birçok Alman askerî mütehassıslarıyia orduyu doldurmuş ve yönetimi de onların eline vermişti.

Zaten daha önce de Türk ordusunu düzeltmek için padişahlurca getirilmiş bir askeri eksperler hoyeti. Türkiye'de yıllardır görevlendirilmiş bulunuyordu.

Goltz Paşa, bunların başındaydı. Bunlar eliyle yeni jandarma subay ve erat talimgahları ve ordu örnek taburları meydana getirilmişti.

Alman-Türk dostluğunu Alman elçisi Baron Von Marshall yürütüyordu. Ta Bismarck zamanından beri Almanlar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı eşsiz bir ilgi duymaya ve bunu gerçek alanda da denemeye başlamışlardı. 1898 de Almanya'da yayımlanan «Almanya'nın Türk mirasındaki hakları» adlı korkunç beyannameyi yeni devrin kahramanları görmezlikten mi geliyorlardı? Bu, Türkiye'nin mirasına konmak isteyen Alman politik istinasının açıkça ilânından başka bir şey miydi?

1898 de Kudüs'ü ziyaret eden II. Wilhelm, Halifenin dostu ve İslâm'ın koruyucusu olduğunu ilân etmişti. Birçok Alman yazarlar, Berlin-Bizans demiryolunun yapımıyla beraber Hamburg-Bağdat demiryolu üzerinde Almanya için siyasal ve iktisadî yönetim hakkı istemekteydiler.

Çarlık Rusyası ile Almanya kendi aralarında anlaşarak yakın doğuyu iki nüfuz bölgesine ayırmışlardı: İran ve Ermenistan Rus nüfuzu alanına, Anadolu ile Mezopotamya da Alman nüfuz alanına giriyordu.

Mustafa Kemal, çağının olaylarını pertavsızca inceliyor ve onlardan kesin yargılar çıkarıyordu. Ona göre Türkiye'nin ufuklarında yeni karanlıklar birikmekteydi, bu da hep o kendini bir şey sanan megalomanların yüzündendi.

Enver Paşa'nın eniştesi Nazım Paşa'nın vurulmasın-

dan sonra hareket ordusu kahramanı Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nazırı olmuştu. Bu namuslu ve yurtsever insan Bağdat'ta oturan bir Gürcü ailesinin çocuğuydu; İttihatçıların en inanmışlarından biriydi ve Türkiye'nin ancak subaylarca korunup kurtarılabileceğine ve ideal yönetimi onların elinde bulacağına inanıyordu. Balkan Savaşı'nın en civcivli ve sonuca doğru giden bir zamanında Mahmut Şevket Paşa, sadrazam olmuştu. Edirne'nin Enver Paşa'ca Bulgarlardan geri alınışı ve Balkan Savaşı'nın ikinci yarısının bize gülümsediği iyiliğe doğru giden günlerde muhaliflerin kiraladığı iki katil, koca askeri Beyazıt meydanında otomobilinin içinde kurşunlarla delik deşik etti. Bu komiteciliği yapanların Prens Sabahattin'in örgütünden olduğu söylenmişse de yakalanan katillerin Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin adamları olduğu meydana çıkmıştı. Böylece Hürriyet ve itilâfçılar, biraz da Prens Sabahattin'ciler Babıâli baskınının. Nazım Paşa'; nın öldürülüşünün ve Kâmil Paşu'nın sadaretten kovuluşunun öcünü almışlardı. Yansız olarak nitelenen Kâmil Paşa, Prens Sabahattin'cilerin yoğun propagandası sonucunda o makama getirilmişti.

Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi Enver Paşa'nın işine yaramış, yeni kurulan İttihatçı kabinede Harbiye Nazırı olmuştu. Bu göreve atanan Enver Paşa, İttihat ve Terakki'nin genel merkez üyeliğinden ayrılmak zorundaydı. Bu işin görüşüldüğü toplantı dağıldığı sırada Doktor Nazım bey, yarı şaka, yarı ciddi Enver Paşa'ya şöyle demişti:

— Bu vaziyet böyle devam ederse seni de belki vururlar. Bari şimdiden bir halef tayin et.

Enver Paşa'nın verdiği karşılık şu olmuştu :

— Mustafa Kemali

Aynı Enver Paşa, Mustafa Kemal'i yıldırım orduları grup kumandanlığına gönderdiğinde aynı Doktor Nazım'-ın şöyle bir uyarmasıyla karşılaşacak :

— Mustafa Kemal'i bu orduya gönderme, sonra başımıza belâ olur.

Enver Paşa da ona şunu diyecekti:

— Ne çare ki ondan büyük kumandan bulamıyorum!

Birinci Dünya Savaşı hazırlıkları durmadan yapılıyor ve savaş, dev adımlarıyla ilerliyordu. Alman İmparatoru Wilhelm, yakın adamı Enver bey eliyle Türk ordusunun kilit noktalarına değerli Alman kumandanlar yerleştirmeye başlamıştı. Mustafa Kemal, sonraları birçok kez kader beraberliği yaptığı Liman Von Sanders'in önemli bir askerî heyetin başında Türkiye'ye geldiğini ve bir ordu müfettişliğine atandığını öğrenmiş ve küplere binmişti. Goltz Paşa, Karadeniz Kolordusu Kumandanlığına, Albay Von Kressenstein kurmay başkanı olarak Cemal Paşu'nın yanına, Bronsart Von Schellendorff teknik müşavir olarak Enver Paşa'nın yanına yerleşmişti.

1913 yılının sonları gelmişti. Wilhelm, savaş patlar patlamaz Türkiye'yi yerinden oynatacak manivelayı memleketin' altına yerleştirmiş, bıyıklarını burarak sevirçle gülümsüyordu.

Mustafa Kemal, Fethi beyle kader ortaklığını sürdürüp gidiyordu. Fethi bey, İttihat ve Terakki'nin genel sekreterliğini yapıyordu. Partiyi ele alınca sıkı bir disiplin kurmuştu. Partiyi herkesin rastgele at oynattığı bir meydan olmaktan kurtarmış ve toplu bir güç haline getirmişti. Fethi bey, partinin genç elemanlarına daha sempatik görünen bir adamdı ve partinin üzerinde sözü geçen güçlü bir adam olarak dizginleri toplamaya cja başlamıştı.

Talât Paşa, partide kendisinden başka böyle tehlikeli bir güç sahibi olmasından ve elindeki genç ve değerli partilileri birer koz olarak kullanmaya çalışmasından kuşkulanmıştı. Gençler İçinde en ataklardan biri olan Yakup Cemil, onu bürosunda sıkıştırmış ve sanki ona ültimatom vermişti. Bunların beyni Fethi ile Mustafa Kemal'den başkası olamazdı. Bunun için bunların çaresine bakmak gerekti. Talât Paşa. komploya benzeyen bu genç elemanlar topluluğunu dağıtıp yerine tek başına partiyi yürütebilmek için davranıvermişti.

Enver Paşa'ya şöyle demişti:

— Bunlar devlet içinde devlet olmak İstiyorlar. Yakup Cemil'in, makamımda bana bir ültimatom verişi, bir meydan okuyuşu vardı, bir görmeliydin. Bu kadar pata-

tatsızlık olur mu? Kaldı ki daha yapılacak çok işler var. •Şu kâğıda bir göz gezdir. Burada partimizin selâmeti namına derhal tekaüde şevkleri icap eden kimseler var. Bunlardan biri Mustafa Kemal'dir. Ben bu adamı hiç beğenmiyorum. Fırkanın her şeyine itiraz ediyor. Sonra İsmet bey (Paşa), Albay Mahmut Kâmil, Galip Paşa; bunlaı kaldıkça ne sen, ne biz hiçbir şey yapamayız. Bütün bu tasfiyeler yapılmalı ki sen Haıbiye Nazırı, ben de Dahiliye Nazırı olarak çalışabilelim.

Talât Paşa'nın, kimi değerli kumandanların emekliye ayrılmalarını isteyen konuşması, her yandan duyulmuş tu. Bir gün Sapancalı Hakkı bey, Enver Paşa'nın karşısına dikilmiş ve ondan bu işin aslını astarını öğrenmek istejnişti :

— Enver, senin için işittiklerim cidden feci, sen orauyu gençleştirmek bahanesiyle önüne geleni tekaüde -sevkediyormuşsun. Bu meyanda çok değerli erkânı askeriyenin isimlerinden bahsediliyor. Mustafa Kemal'i, Galip Paşa'yı, Miralay Mahmut Kâmil'i, erkânı harp Kaymakamı ismet beyi ilk hamlede sayıyorlar. Kuzum, bütün bu duyduklarımız doğru mu

— Hepsi yalan, hepsi uydurma. Vakıa, ben Mustafa Kemal'i sevmem, fakat, değerli bir asker olduğuna da inanırım. Diğerleri de yerleri kolay kolay doldurulamiyacak kimselerdir. Mesele şu; Sana anlatayım da dinle. Talât bey bana Harbiye Nazırlığı teklif ederken elinde bir liste ile geldi. Bu isimler orada vardı. «Bunlarla çalışamazsın; bunlar her şeye itiraz ederler; rahat olmak istiyorsan bunları ordu kadrolarından uzaklaştır, tekaüde şevket» dedi. Fakat muvaffak olamayacak, çünkü, bu zevatın hiçbirine dokunulmayacak, dedi.

Balkan Savaşı'nın dumanları artık tütmez olmuştu. Balkanlardaki devletler hızlı bir kuruluş içindeydiler. Bulgaristan'la barış yapılmıştı. Sofya'ya bir elçi gönderilmesi gerekiyordu. Talât Paşa, hemen birini buluvermişti. Bu güzel sürgün yerine Ali Fethi'den başkası gönderilemezdI. Gerçi, Sait Halim Paşa'nın kabinesinde Talât Paşa sadece bir Dahiliye Nazırı İse de, ittihat ve Terakki'nln

bütün gücünü elinde topladığından sadrazam ister istemez bütün önemli işlerde ona danışmak zorunda kalıyordu. Onun kişiliğinde İttihat ve Terakki'nin dediği oluyordu.

Fethi beyin derleyip toplayarak gerçek bir güç haline getirdiği partiye şimdi başlıbaşına Talât Paşa sahip olmak istiyordu. Onun amacı hem partinin, hem de hükümetin en güçlü adamı olmaktı.

Talât Paşa, kabine toplantısında bu atamayı haklı göstermek için şu yolda savunmuştu :

— Bugünlerde Sofya'ya tayin edeceğimiz sefir meselesi fevkalâde mühim bir mesele halini almıştır. Bulgarlar harbin birinci safhasını kazanmışlardır. Fakat, ikinci devresinde müttefiklerin ihanetine uğradılar. Biz de bu sayede Edirne'yi istirdat ettik. Ancak, barıştan sonra Bulgarların bize karşı besleyeceği his mühimdir. Ben Bulgarları yakından tanırım. Fırsat bulurlarsa intikam alırlar. Sofya sefirliğine Fethi beyi namzet gösterirken en çok sevdiğimiz, itimadımız bulunan bir zatı sizlere göstermiş oluyoruz. Esasen evvelce de bunu düşünmüş ve" bu hususta konuşmuştuk.

Sadrazam Sait Halim Paşa, Talât Paşa'nın önerisini ister istemez doğrulamış. Enver ve Cemal Paşa'ların da aklı bu atamaya yatmakta gecikmemişti.

Böylece Fethi beyin genel merkezdeki büyük görevine son verilmiş oluyordu.

Enver Paşa'nın zihninde de bu ara bir şimşek çakmıştı. Kimbllir, bu belki de çok önceden çakmış bir şimşeğin aldatıcı parıltısıydı. Sözü Enver Paşa almış ve düşüncesinin doğrulanmasını istemişti:

— Biz. Harbiye Nezareti bakımından Sofya'ya, güzide bir erkânı harp zabitini ataşemillter olarak göndermek isteriz. Bulgarların hakiki maksadını sefirden ziyade bize o bildirecektir. Arkadaşlarım muvafık görürlerse buraya hakaret ordusunun Erkânı Harbiye reisini, Tobruk galibi erkânı harp binbaşısı Mustafa Kemal beyi münasip görüyoruz.

Talât Paşa, Enver'in amacını hemencecik anlamıştı.

Kendisi tehlikeli rakibi Fethi beyi nasıl yürütüyorsa Enver de oldum olası sevmediği ve geçinemedlğl ezelî rakibini bu fırsattan yararlanarak yürütmeye karar vermiş görünüyordu.

İki iktidar sahibi, rakiplerini yürütmekte karşılıklı anlaşmışlardı. Bıyıkaltından gülerek bu zaferlerini kutladılar. Talât Paşa, doğrulamakta acele etmişti :

— Doğrusu fevkalâde bir tayin bu. Mustafa Kemal, lisan bilir, zeki, kabiliyetli, mükemmel bir askerdir. Bundan daha iyisi can sağlığıdır. Sonra Fethi beyle de çok eskiden beri arkadaştırlar. Gayet muvafıktır.

Kabine, bu iki atamayı toptan doğru bulmuştu. Mustafa Kemal'le Fethi beye, henüz üzerlerinde buram buram düşmanlık tüten bir memlekete bir an önce yollan^ maktan başka yapacak iş kalmıyordu. Mustafa Kemal'le Fethi bey, burda bir tek şeyle avunuyordu: Hiç olmazsa iki kafadar, iki candan ve anlaşmış arkadaş bir zamart için olsun yanyana düşmüşlerdi. Yalnız, olayların alabildiğine hızlandığı bir zamanda memleketten uzaklaştırılmanın korkunç üzüntüsünü bir gizli ur gibi içlerinde taşıyarak yola çıktılar.

* *

Mustafa Kemal, Türklere karşı pek kanlı bir milli Kurtuluş Savaşı yapmış olan Bulgaristan'a varınca doğru Türk Elçiliğine gitti ve arkadaşı Fethi'den bir oda İstedi. Fethi bey Bulgaristan'daki bu görevine Mustafa Kemal'den önce gitmişti. Mustafa Kemal:

— Yahu, dedi, burası elçilik, sen git kendine yatıp kalkacak başka bir yer bul.

En iyi, en içten arkadaşının bu acı sözleri, bütün ömrü boyunca Mustafa Kemal'in kulaklarında çın çın ötecektir.

Mustafa Kemal, elindeki bavullarıyla gidip Bulgarya Oteli'ne yerleşti. Sobranya'da hatırı sayılır kalabalık bir Türk mebusları azınlığı vardı. Hemen onlarla tanışmak yolunu aradı ve bunlar arasında değerli dostlar da edindi. Türk mebuslarla arkadaşlığı ilerletince o zamana gö-

re Bulgaristan'ın en modern oteli sayılan Splendide Palas'a taşındı.

Mustafa Kemal, bu otelde -bir süre kaldıktan sonra burdan kurtulmanın çarelerini aramaya başlamıştı. Otel yaşayışında istediği huzur ve sessizliği bulamıyordu; her saati ve her anı resmî bir davranış isteyen otel yaşayışından bıkmış, usanrnıştı. Kendisine huzur ve sessizlik içinde düşünmek ve dinlenmek olanağı bağışlayan evi, en sonra candan arkadaşı mebus Zümrezade Şakir beyin yardımıyla bulabildi. Bu, önü çiçek tarhlarıyla süslü iki katlı güzel bir evdi. Mustafa Kemal, evi çok beğenmişti. Artık, burda sereserpe uzanıp dinlenebilir ve yüksek sesle istediği gibi konuşabilir, görüşebilirdi.

Ev için İstanbul'dan ödenek istedi ve Enver Paşa evin döşenmesi için hemen üç yüz lira gönderdi. Bu para bile evi oturulacak bir duruma getirmeye yetmedikten başka masraflara Şakir bey de yardım etmişti. Mustafa Kemal, böylece Şakir beyle birlikte bu eve yerleşti.

Bu evden en çok şunun için hoşlanıyordu: Bir kez ev Sofya'nın en yeni, en işlek caddesinde, «Ferdinand Bulvarı» üzerindeydi. Sonra, gerek kralın sarayına, gerekse Bulgar millî meclisine, «Sobranya»ya pek yakın bir yerdeydi. Hayvanat bahçesi de evin yakınlarındaydı. İhyan, çam yarması gibi bir adam olan Adliye Nazırı Popof da Mustafa Kemal'in yakın komşularındandı. Evin demir parmaklıkları kalın ve sağlamdı. Yoksa bu netameli Balkan memleketinde sudan ucuz olan dirim, başka türlü korunamaz ve insan gece yatak odasında gönü! rahatlığıyla yatıp uyuyamazdı.

Mustafa Kemal, çalışma odasını kalın perdelerle yarı aydınlık bir hale getirmiş, dışarının gürültüsünü elden geldiğince azaltmaya çalışmıştı. Kocaman bir masanın çevresindeki rahat koltuklar, duvardaki haritalar ve tablolar, odanın göze çarpan başlıca eşyasıydı.

İlk günler ve aylarda yabancı bir memleketteki yalnızlığını, birinci sınıf birahanelerde ve çalgılı gazinolarda gidermeye çalışmıştı.

Bulgaristan'ın sert kışı, onu nasıl birahanelerin du-

manii havasına sürüklüyorsa pek güzel ilkbahar ve yaz aylarının zengin doğa güzellikleri de sık sık arkadaşlarıyla Boris Parkı'na ve Çamkoru gezinti yerine çağırıyordu.

Mustafa Kemal'i Sofya'da ilk anda etkileyen çok önemli bir olay geçmişti. Henüz Splendide Palas Oteli'nde oturduğu sırada, yani henüz Bulgaristan'ın bir haftalık konuğu iken Bulgar aydınlarını heyecana getiren mutlu bir olay onu da büyük bir heyecana ve şaşkınlığa düşürmüştü: Bulgaristan'ın ilk operası açılmak üzereydi ve oynanacak opera yapıtı da tanınmış Karmen Operası'ydı. Millî Kurtuluş Savaşı'nı daha yeni yapmış, yüzlerce yıl süren kölelikten yeni kurtulmuş bir memlekette ilk operanın açılması ne demekti? Onun bu şaşkınlığı süredursun bir yandan da ilk açılış gecesi için harıl harıl bir koltuk aramaya başlamıştı. Bulana aşkolsun! Bulgaristan'ın bir haftalık konuğunu kim tanır, kim düşünürdü? Yine imdat Zümrezade Şakir beyden geldi. Maarif encümeninde üye olan Şakir bey, iki koltuk bulabilmek mucizesini göstermişti.

Mustafa Kemal, operanın bu gala gecesine gereken önemi vermek için üstüne tıpatıp gelen ve sarışın yüzü ve altın sarışı saçlarıyla çok tatlı bir kontrast yapan parlak smokinini giymişti.

Şakir beyle operaya vardıklarında perdenin açılmasına yirmi dakika kalmıştı.

Birinci perdeden sonra opera alkıştan yıkılmıştı. Mustafa Kemal, yaşayışında hiçbir şey için eline kolay kolay alkış görevi gördürmemişken Primadonna Profola'yı bol bol ve heyecanla alkışladı. Ruhunun derinliklerinde biraz kıskanmaya, daha çok imrenmeye benzeyen tedirgin edici bir ateş yanıyordu. Zavallı Türkiye kimbilir daha nice zamanlar bu güzel ve uygar eğlenceden yoksun kalacaktı? Aralıkta Kral Ferdinand'ın yanından gelen bir yaver, Türk elçisiyle ataşemiliterini locaya çağırdı.

Fethi beyle Mustafa Kemal, kralın locasına vardıklarında saçlarına biraz kır düşmüş uzun boylu, sakallı ve tatlı bakışlı bir adamla karşılaştılar. Açık ve güzel bir

tuvalet giymiş olan kraliçe, onun sağında oturmuştu. Gelenleri tatlı gülümseyişiyle karşıladı.

Kral gelenekten olarak her ikisine de tatlı ve nazik sözler söyledi, sonra yüzünde bir kültür zaferinin mimikleriyle her ikisine de şöyle sordu :

— Artistleri nasıl buldunuz?

Mustafa Kemal sözcüklerini kolayca buldu ve rahatça söyledi :

— Fevkalâde ekselans, hakikaten fevkaâlde!

Ne var ki sözünü bitirir bitirmez yaptığı büyük gafı hemen anladı. «Sor» diyecek yerde koca bir krala ekselans demişti. Bunu Alman İmparatoru Wilhelm'e karşı bir daha tekrarlayacak ve bir kez daha sıkılacaktır.

Mustafa Kemal, yerine oturduktan sonra perdeler açılıp perdeler kapanmıştı; ona bir dalgınlık, bir efkarlanma gelmişti. Sahneye yağan çiçeklerin arasından artistleri silik hayaletler gibi görüyordu. Bu gala gecesi, onun eski üzüntülerini daha derinden depreştirmişti. Ufuklarında yüzlerce yıldır yalnız gök gürültüsü gibi kös sesleri duyulmuş bir memleketin çocuğu olarak üzülüyordu. Bu memleketin çocukları, köslerin coşturucu gürültüleri içinde yeni ufuklara ilerlerken kültür alanında ya yerlerinde sayıyor, ya da geriliyorlardı.

Operadan çıktıklarında Mustafa Kemal, hâlâ kendini bir düşte sanıyordu. Zümrezade Şakir bey, Bulgarya Oteli'nin salonlarında bir supe hazırlatmıştı. Operadan çıktıklarında General Kovaçef, General Fiçef ve mebuslardan Totef'le beraber oraya gittiler.

Salona girdiğinde Mustafa Kemal, artık operadaki o hırsından ve üzüntüsünden kendi kendini yiyen dalgın ve somurtkan adam değildi. Gözlerinin mavisi üzerinde sevinç, mutluluk ve umursamazlık pırıltıları şehrayin yapıyordu. Şundan ki masada tam karşısında Balkan güzelliklerinden parlak ve sıcak bir demet oturuyordu :

General Kovaçef'in pek güzel kızı Mara, o akşam büyülü güzelliğinin yıldırımıyla onu bir anda çarpıvermişti. Bulgarlar, Mustafa Kemal'i bu gece büsbütün fethetmiştl. Gece saat ikide Splendide Palas'a döndüler. Şakir

bey. aynı kattaki odasına çekilmişti, Mustafa Kemal'se dopdoluydu, dertleşmek İstiyordu, dertleri yeniden depreşti.

Ayakları odasına doğru zorla sürükleniyordu. Odasında üç aşağı beş yukarı dolaşıp duruyor, konuşmak, durmadan konuşmak istiyordu. Bir türlü soyunup yatağına giremiyordu. En sonra odadan çıktı, Şakir beyin odusının kapısını çalmaya başladı. İçkili ve yorgun arkaduşı derin uykulardaydı. Kapıyı daha şiddetle gümleterek çaldı.

içerden korkulu bir ses :

— Kim o? diye sordu.

— Benim, Şakir, uyudun muydu?

Saat ikide rastgele kapı açılamazdı. Yalnız, Mustafa Kemal'in sesi Şakir beyi rahatlatmıştı.

Şakir bey, kapıyı açtı, karşısında gecelik kılığıylu Mustafa Kemal'i görünce şaşırmıştı. Acaba bir şey mi oUrmuştu?

— Uyku tutmadı, biraz konuşalım diyerek geldim, Şakir!

Oturdular. Şakir bey, Mustafa Kemal'in alnında endişeden çok sakin düşünce kırışıkları görmüştü.

Şehlâ gözieriyle uzak boşluğa bakar gibi arkadaşının yüzüne bakarak söze başladı:

— Şakir, kim ne derse desin, şimdi Balkan Harbi'nde mağlûp olmamızın sebebini daha iyi anlıyorum. Ben, bu adamları çoban diye bilirdim. Halbuki, baksana operaları bile var. Operada oynayacak sahne sanatkârları, müzisyenleri, dekoratörleri, hepsi yetişmiş. Opera binası dahi yapmışlar.

Mustafa Kemal'in öyle bir hali vardı ki, dokunsalar ağlayacaktı. Başını sallayarak :

— Ah! dedi, bizim memleketimiz acaba operaya kavuşacağı günleri görecek mi? Bir gün o seviyeyo çıkabilecek miyiz?

iki arkadaş, Bulgarların nasıl clıip da bu düzeye ulaştıklarının nedenleri üzerinde bir süre daha konuştular. Mustafa Kemal, odasına döndüğünde sabah horozları bir-

birlerine karşılık vererek ötüşüyorlardı. Bu gece yeni bir şey öğrenmiş olarak başını yastığa koymuştu. Avrupalılaşmak, Türk kalarak sonuna dek Avrupalılaşmak gerekiyordu. Şakir beyin odasından çıkarken artık birkaç saat önceki umutsuzluğundan bir iz yoktu. Şimdi, gerek içi, gerek dışı. bir karara varmış insanların rahatlığıyla doluydu.

•*•

Bir gün Mustafa Kemal yanında iki Bulgar dostu olduğu halde «Prantan» Oteli'nin altındaki içkili lokantaya gitmişti. Yanındaki dostlarından biri General Protogerof, öbürü de Makedonyalı bir voyvoda idi. Oturdukları masa caddeye bakıyordu. Mustafa Kemal göze çarpmamak için her zaman sivil giyiniyordu. Yemek ve içkilerini ısmarlayark beklemeye ve bu arada şuradan buradan konuşmaya başladılar.

Mustafa Kemal, Bulgarya Oteli'ne indiği günden beri her gördüğü insana, her ağaca, her türlü eşyaya haklı olarak kuşku ile bakıyor ve her attığı adımı düşünerek ütıyordu. Şundan ki artık, en tehlikeli komiteciler arasında ve onların gözünden uzak olmayan yerlerde yaşıyordu.

Balkan Savaşı bitince Makedonya'yı Yunanistan'la Sırbistan el çabukluğuyla paylaşmış ve bunun üzerine elli bin Makedonyalı Bulgaristan'a göç etmek zorunda kalmıştı. Panço Doref. Açkof, Pavel, Satef, Protogerof adlı pek tanınmış komiteciler bunların başında bulunmaktaydı. Şu anda bile Mustafa Kemal'in masasında oturanlardan biri Protegerof'tu.

Makedonya ihtilâl komitesinin bu üyeleri Mustafa Kemal'in güttüğü amaca en yakın ve elverişli kişilerdi.

Mustafa Kemal, Sofya'ya vardığında bu komiteyi ovucunun içine almanın yollarını aramaya başlamıştı. Bunun kolay bir iş olduğunu biliyordu. Kendisi de Makedonyalıydı. Fizyonomice, sarışınlıkça onlara çok benziyordu. Onların hemşehrisiydl.

Bulgarya Oteli'nde en önemli iş olarak ele aldığı buy•du. Osmanlı egemenliği zamanında kurulan bu komite,

şimdi de bütün gücüyle ayaktaydı. Balkan dağlarında ve şehirlerinde barut, kan ve ateşten oyunlarını sürdürüyor, başta kral olduğu halde herkesi tirtir titretiyordu. Makedonya komitecileri bu sarışın Türk hemşehrilerinin ken dilerine gösterdiği yakınlığa çok değer veriyorlardı. O, büyük bir devletin temsilcisiydi ve ilk adımda kendilerine iki bin altın vermişti. Bu altınlar, elbette Mustafa Kemal'-in cebinden çıkmıyordu.- Enver'in «tahsisatı mesture»den gönderdiği altınlardı bunlar.

Makedonya ihtilâlcilerinin Mustafa Kemal'le kolay anlaşabilmelerinln bir sırrı da şuydu: Türk topraklarında onların gözü yoktu. Onlar Yunanistan ve Sırbistan'la kozlarını paylaşmakta kararlıydılar.

Yalnız Makedonya ihtilâl komitesinin karşısında iki hasım komite vardı. Bunlardan biri «Bulgar Subayları Teşkilâtı», öbürü de «Trakya Komitesisydi. Subaylar komitesinin lideri Radko Dimitriyof adlı bir generaldi. Bu Rus yanlısı olmakla tanınıyordu. Bunların hepsi katıksız Türk düşmanıydılar ve Balkan Savaşı'nda döktükleri Türk kanıyla öğünüyorlardı. Trakya komitesi ise ilkinden de koyu bir Türk düşmanıydı. Bunlar Türkiye'nin elinde bulunan Doğu Trakya'ya sahip çıkmak ateşiyle yanıyor ve Sofya'-da İngiliz Intelllcens Servisi'nden aldıkları altınlarla besleniyorlardı. Hattâ Eskizağra, Hasköy bölgelerinde kurdukları çeteler kanlı oyunlar oynamaktaydı.

Bu komitelerin en güçlüsü yine Makedonya komitesiydl. Yalnız, öbür kuruluşlar Bulgar halk oyu üzerinde güçlü etkiler yapabilecek psikolojik silâhlara sahipti. Tehlikeleri de burdan geliyordu.

Makedonya komitesinin şimdiki üyeleri hemen hemen hep meşhur komiteci ve ihtilâlci Sandaneski'nin çömezleriydiler. Sandaneski İkinci Meşrutiyet'ten önce şöhreti Balkanları dolaşan bir komiteciydi. 31 Mart karşı devriminin üzerine yürüyen hareket ordusuna katılmış olduğu için de Türklerce daha yakından tanınmıştı. Federal Makedonya hizbinin lideriydi.

Mustafa Kemal, burda Makedonya komitesinin sıkı dostlarıyla çoğu zaman Batenberg birahanesinde, ya da-

Nova Amerika çalgılı gazinosunda buluşuyor, hem konuşuyor, hem de kafaları tütsülüyorlardı.

Kimi akşamlar bu komiteci dostlardan biri Mustafa Kemal'in kulağına eğilerek şöyle bir sır fısıldıyordu :

— Bu akşam şu semtten geçmeyiniz, binbaşım. Orada temizlik yapılacak.

Gerçekten de ertesi gün aynı sokakta işlenmiş korkunç bir cinayeti gazeteler ballandıra ballandıra yazmaktaydılar.

Sofya polisi, bu siyasal cinayetlere karışmamayı mesleğine daha uygun bulduğundan öldürülen kimse, kim vurduya gidiyordu. Oysa herkes, bu işi yapanları aşağı yukarı bilmekteydi.

Makedonya İhtilâl Komitesi, Mustafa Kemal'in başının üzerinde gezinen tehlikeleri sezerek onun evinin kalın demir çubuklarla örtülü pencerelerinden daha iyi koruyordu.

İşte, Mustafa Kemal'in General Protogerof ve Voyvoda ile oturduğu masanın çevresinde de böyle tehlikelerden biri belirmiş ve Mustafa Kemal'in atak bakışları bu tehlikeyi hemen kavrayıvermişti.

Üç ahbabın masalarından birkaç masa ötedeki bir masada iriyarı bir adamla birkaç kişi oturmuş içiyor ve bu adam, Mustafa Kemal'i göz hapsine almış, yer gibi ona bakıyordu.

Mustafa Kemal, Protogerof'un kulağına eğildi:

— General, dedi, şu karşıdaki masada oturan başı kalpaklı adamı tanıyor musunuz? Kıyafeti Makedonyalıya benziyor.

General dikkatle gösterilen adama bakarak :

— Evet, dedi, bizim komiteden.

— Eh. mesele yok öyleyse.

— Yoo, bizim komiteden ama bize muhalif. Hattâ bir müddet var ki, konuşmuyoruz. Muhtariyetçi o. Bana düşman sanki. Ne var, niye dikkatinizi çekti?

— Benden hoşlanmamış gibi bakıyor da.

— Herhalde benimle aynı masada oturmanıza içerlemiştir. Sizi tanıyor olmalı.

Bu Sofya halinde toptan turşu alım-satımı yapan zengin bir tüccardı ve gerçekten de Mustafa Kemal'i tanıyordu.

Kafayı adamakıllı çeken turşu tüccarı, Mustafa Kemal'in masasına lâf atmaya, işi azıtmaya başlamıştı. Durmadan domuz gibi homurdanıyordu.

General Protogerof'un kafası kızmıştı; bir hadise çıkması an meselesiydi. Yalnız, Mustafa Kemal, böyle bir skandali hiçbir vakit istemediğinden arkadaşlarının öfkesini dindirmeye çalışıyordu.

Mustafa Kemal'in soğukkanlılığı ve akıllıca davranışı hiç bir işe yaramamıştı. Meydan okumaya bir karşılık göremeyen turşu tüccarı elindeki bira şişesini bütün gücüyle Mustafa Kemal'e fırlattı.

Bira şişesi Mustafa Kemal'i hafifçe sıyırmış ve pencerenin camlarını büyük bir şangırtıyla parçalayarak sokağa düşmüştü.

Eski iki azılı komiteci olan General Protogerof'la Voyvoda yerlerinden fırladılar. Yeni bir saldırıya karşı hemen davranıvermişlerdi. Protogerof'un eli şimşek gibi tabancasını bulmuştu. Bir anda bütün masadakileri delik deşik etmek için tetiği kurcalayan parmaklarının davranışını Mustafa Kemal koluna asılarak durduruverdi. Karşı masadakiler de silâhlarına davranmışlardı. Burda öldürmek de vardı, ölmek de... Mustafa Kemal:

— General, çıkalım! dedi.

Kalktılar. Caddeye çıktıklarında Protogerof öfkeli:

— Binbaşım, dedi, niye elimi tuttunuz sanki? Herifi temizleseydim de anlasaydı size hakaretin cezasını.

Mustafa Kemal, ona bunun kendisi için siyasî bir skandal olacağını kaba bir Makedonya şivesiyle anlatmaya çalıştıysa da Protogerof'un öfkesi geçmemişti .

— Bu, onun yanına kalmayacak! dedi.

Mustafa Kemal, turşu tüccarının canının cehenneme yolcu olacağını hemen anladıysa da yine işi şakaya vurarak anlamazlıktan geldi :

— İdam cezası mı verdiniz yoksa, generalim? diye sordu.

Protogerof, hiç de şakaya kaçmayan bir tonla :

— Evet, dedi.

Aynı gün Makedonyalı ahbapları kendisine şişe (ırlatan turşu tüccarının Pozitano sokağında öldürüldüğü haberini Mustafa Kemal'e ilettiler.

Mustafa Kemal. Pozitano sokağı cinayetini gazetelerde okumuş ve Protogerof'un şaka ile işi olmadığını bir kez daha anlamıştı.

Makedonya komitesinin başkanlarından ve gerek Mustafa Kemal'in, gerekse Türklerin gerçek dostu Dimo Açkof bir gün heyecanla Mustafa Kemal'in yanına gelerek ona berbat bir haber vermişti.

Açkof avukattı. Radoslavof Partisi'nden mebus çıkmıştı. Mustafa Kemal'le dostluğu gerilene dek uzanıyordu. Daha Osmanlı devrinden: Pirlepe ve Manastır'dan tanı şıyorlardı.

Türk elçiliğinde Mustafa Kemal'i bulan Açkof, hemen boş bir odaya çekilerek başbaşa konuşmaları gerektiğini söyledi. Böyle bir odada yalnız kaldıklarında hemen cebinden bir mektup çıkarıp Mustafa Kemal'e uzatmıştı. Mektup Makedonya komitesinin Filibe şubesinden geliyordu. Bunda Mustafa Kemal'i öldürmek için tertibat alındığı bildiriliyordu. Suikastı hazırlayan Trakya komitesiydı. Bu suikastı yapacak olan Naşef'tl. Bu adam Edirne'deki Bulgar okulunun öğretmenlerindendi. Aynı zamanda Edirne'deki Bulgar istihbarat servisinin de şefliğinde bulunmuştu. Enver Paşa ordusuyla Edirne'yi geri alınca Sofya'ya kaçmış ve bu hınçla Trakya komitesini kurmuştu. Korkunç öç gününü bekleyerek Bulgaristan'ın öç hırsını kamçılıyordu.

Suikast, Sofya'da yapılacaktı. Mektup inceden inceye bilgi veriyordu. Mustafa Kemal, Açkof'un yüzündeki telâştan pirelenmişti. Bu işte, yabana atılmayacak bir gerçek kokusu vardı. Bir an önce alınacak tedbiri almak, elbette en akıllıca işti.

Mustafa Kemal evine gidip gelirken dikkatle yolları dikizliyor ve evin çevresinde kıpırdayan gölgelere hep

olumsuz anlamlar vererek tetikte bulunuyordu. Tabancası yastığının altında, uyku sersemi elini atsa bulabileceği bir yerdeydi. Balkan komitecileri eskidenberi cinayetlerini hep kahpece işliyorlardı. Nerden gelip nerden vuracaklarını bilmek her zaman bir sır olarak kalıyordu.

Mektubun gelişinden bir iki gün sonraydı ki, Mustafa Kemal'in gözlerine evin karşısında nöbet tutar gibi dolaşan iki gölge ilişti. Demek ki evini göz hapsine almışlar, atacakları kurşunun, ya da savuracakları bombanın vakit ve saatini bekliyorlardı.

İşin ciddiye bindiğini gören Mustafa Kemal, elçi Ali Fethi beye açıldı. Genç elçi, buna gerçekten pek sinirlendi :

— Dur hele sen, dedi. Onlara bir oyun edeyim de altından kalkamasınlar.

— Ne yapmak fikrindesin?

— Babıâli'ye bildireceğim.

— Ne faydası var?

— Bak, görürsün.

*

k>*

Bir gün Filibe'deki Balkan gazetesi idarehanesine ufak tefek, uzun posbıyıklı, halindeh ve davranışından Bulgar olduğu anlaşılan bir adam girdi. Gazetenin sahibi ve baş yazarı Ethem Ruhi beyi arıyordu. Türkçeyi Bulgar şivesiyle konuşuyordu.

Ethem Ruhi bey karşısındaki adamı hiç tanımadığından birden ürkmüştü, yine de serinkanlılıkla :

— Kimi arıyorsun? diye sordu.

— Ethem Ruhi beyi arıyorum.

— Buyrun, oturun, bendenizim.

— Ben Sadık, İstanbul'dan geliyorum. Cemal bey bunu size yolladı.

Bunu söylerken cebinden çıkardığı bir mektubu Ethem beye uzatmıştı. Bu mektup İstanbul muhafızı sakallı Cemal bey (Paşa) den geliyordu.

Mektupta Mustafa Kemal'e yapılmak istenen suikastın İstanbul'ca haber alındığını ve bunun önlenmesi için hemen harekete geçildiğini ve bu iş için de meşhur «Bul-

gar» Sadık'ın gönderildiğini yazıyordu. Trakyo komitesi liderlerinden ikisi öldürülecekti. Gerek kendisinin, gerekse Tûlât beyin Sadık beye tam güvenleri olduğunu söylüyordu.

O zaman Ethem Ruhi bey, karşısında oturan ciddi yüzlü adama biraz ürperti, biraz sempati ile bakcrak: «De mek o meşhur Bulgar Sadık bu imiş!» diye düşündü.

Ethem Ruhi bey, Sadık beyden kendisine ne gibi yardımı dokunabileceğini sordu. Bulgar Sadık, ondan gerekli biraz bilgi istedi ve hazırlıklarını bütünleyerek iki gün sonra ortadan sır oldu.

Ethem Ruhi bey, bu korkunç komitecinin serüvenlerini şöyle böyle hep dinlemişti. Kendisi de aslında bir komiteci olduğundan Bulgar Sadık'ın serüvenlerini öğrenmek daha kolay olmuştu. Bulgar Sadık hürriyetin ilânından beri tamamıyla İttihat ve Terakki'nin beş fedaisiydi. Ve korkunç işler başarmaktaydı.

Ethem Ruhi onun birdenbire ortadan kayboluşundan sonra bir çeşit iç tedirginliğiyle sonucu beklemeye başlamıştı. İşin ucunda kan vardı. Onu endişelendiren de buydu.

O, böyle her gün üzüntü ve merak içinde beklemekteyken bir gün akşamüstü alacakaranlıkta Bulgar Sadık'-; ın Balkan gazetesi idarehanesine girdiğini gördü. Ethem beyin elini sıkarak karşısına oturan Bulgar Sadık, henüz onun bir şey sormasına meydan vermeden :

— Beyim, dedi, benim işim tamam. Artık, İstanbul'a -dönüyorum, hakkını helâl et.

Ruhi bey, meraktan çatlıyordu. Bu müthiş adamın ağzından bir iki lâf olsun almak istiyordu. Biraz bir şeyler anlatmasını istediyse de Bulgar Sadık sapına dek komiteciydi :

— Kokusu nasıl olsa çıkar, öğrenirsin! diyerek onun elini sıktı ve idarehaneden geldiği gibi çıkıp gitti.

Bulgar ve Türk gazeteleri üç gün sonra işlenen korkunç cinayeti yazdılar. Trakya komitesinin iki lideri, tıp- 'kı öteki cinayetlerde olduğu gibi, kim vurduya gitmişti.

Böylece Mustafa Kemal'in evinin karşısında nöbet bekleyen iki komiteci de yok olmuştu.

Bulgar Sadık Ruhi beyin yanından ayrıldıktan sonra Bulgar kalabalığına karışmıştı. Trakya göçmenlerini ve bunların ihtilâl komitesi üyelerini bulmak onun için çocuk oyuncağı gibi bir şey olmuştu. Zaten kendisi de Bulgar olduğundan hiç kimse kendisinden kuşkulanmamıştı. Üstelik, kendini bir Trakya göçmeni olarak da tanıtmıştı. Bütün korkusu eski korkunç komitecilik devrinden kendisini tanıyanlarla karşılaşmaktı. Tehlike i|e karşılaşmadan Mustafa Kemal'e kıymaya hazırlanan cellâtları bulmuş ve ikisini de yaşayanlar arasından uzaklaştırmıştı. Ethem Ruhi bey yıllarca sonra bu olayın kahramanını şöyle anlatıyordu: «Hayatımda birçok cinayetler gördüm. Komiteciler arasında bulundum. Fakat, bu Sadık bey gibisini ne gördüm, ne de işittim. Çok tetik, kurnaz, zeki ve cesur bir cellâttı.»

*

Mustafa Kemal bir gün her zaman olduğu gibi yanında Alp adlı iri köpeği olarak trenle Filibe'ye gidiyordu. Üzerinde Çetine, Bükreş ve Belgrad ek ataşemiliterlikleri de vardı. Birinci Dünya Savaşı yaklaştıkça Avrupa milletleri, ordularına çekidüzen vermeye ve onları stratejik noktalara yerleştirmeye başlamışlardı. Bulgaristan, Türkiye için şu sırada koskocaman bir soru işaretinden başka bir şey değildi. Bunun için Mustafa Kemal'e çok iş düşüyordu. Bulgar ordusunun memlekete dağılışını yakından görmek için sık sık geziler yapıyordu. İşte, bir Türk çoğunluğu İle göze çarpan Filibeye gidişi de salt bu amaçla idi. Filibe garına vardığında ağır ağır doğrulmuş, vagonun açık penceresinden dışarı bir göz atmış, bir anda binlerce Türk'ün birden ;

— Mustafa Kemal!

— Yaşa Türk!

— Kemal!

Sesleri kulaklarını çınlatınca şaşırmıştı. Şaşırdığı kadar da sevinmişti. Demek ki onun Filibe'ye gideceğini haber atmışlar ve böyle bir karşılama töreni yapmışlardı.

Şehrin ileri gelen Türkleri, ayağını yere değdirmeden onu oldıkları gibi Filibe'nin en büyük ve lüks oteli olan (Molle Oteli)'ne götürdüler. Mustafa Kemal için bu otelin en lüks dairesi ayrılmıştı. O gece bu otelin büyük salonunda Mustafa Kemal'i büyük bir şölen de bekliyor du. Filibe valisiyle, askerî kumandan ve belediye başkanının da bulunduğu şölende Mustafa Kemal, o akşam ırkdaşlarının garda başlayan sevgi gösterileri onu da coşturmuştu. Yüzünden ve davranışlarından iyimserlik akıyordu. Bunun İçin de çok konuşuyor, gülüyor, nükteler savuruyor ve öğütler veriyordu.

Yemek bitmiş, bütün çağrılanlar salonun duvarları boyunca sıralanmış sedirlere ve minderlere rahatça kurulmuşlardı. Mustafa Kemal hâlâ konuşuyor ve kalabalık, yüzleri sevinçten parlayarak onu dinliyordu. O, Filibe'ye gelirken aklında bir de «fes ve şapka» sorunu vardı. Bu işi kışkırtanlarla yüz yüze gelip herkesin içinde konuşmak ve onları azarlamak istiyordu. Şimdi de tam sırasıydı. Bu işi körükleyen ve çığrından çıkaran, Bulgaristan'da bir milyon iki yüz bin Türk arasında bir sorun haline getiren Balkan gazetesi sahibi Ethem bey de hazır karşısındaydı. Evet, ona şuracıkta fikirce bir meydan dayağı atmanın tam sırasıydı. Bu iş de böylece çözümlenir, biter giderdi.

Mustafa Kemal, Sofya'ya ayak bastıktan sonra ilk işi, Türkçe yayınlanan gazetelerle ilgilenmek olmuştu. Bu gazetelerden en önemlileri Ethem Ruhi beyin günlük «Balkan» gazetesiyle, Sofya'da yayınlanan Ahmet Fazıl beyin «Türk Sadası» gazetesiydi. Ethem Ruhi bey, gazetesini Filibe'de çıkarıyor ve bunda coşkun ve sert yazılar yazıyordu, işlediği konular hep güçlü Türk azınlığının haklarıydı. Onun koruyucusuydu. Bu işi yaparken de gözünü daldan budaktan sakınmıyordu. Mustafa Kemal, bu iki önemli gazeteyi de kontrol altına almak ve daha yararlı olmaları için daha disiplinli çalışmalarını istemişti. Hele Sofya'da çıkmakta olan «Türk Sadası» gazetesini büsbütün kontrolü altına almıştı. Gazeteye girecek yazılar [D]'le her sabah onun Ferdinant caddesi üzerindeki evin-

•de sansüre tabi tutuluyordu. O sırada Edirne'de okuyan Arif Oruç'un gönderdiği yazılar, her gün bu gazetede baş makale olarak çıkıyordu. Mustafa Kemal, Arif Oruç'un yazılarını da her sabah alıyor, gözden geçiriyor, sivri ve gereksiz yanlarını atıyor, gerekince eklemeler yapıyor, yine getiren çocukla matbaaya gönderiyordu. Bu demekti ki «Türk Sadası» gazetesinde Mustafa Kemal'in doğru bulmadığı hiç bir düşünce yer alamaz, hiç bir yazı çıkamazdı. Ethem Ruhi beyin Filibe'de çıkardığı Balkan gazetesi ise daha serbest bir hava içinde çıkıyordu. Ruhi bey, orda keyfince yazılar yazıp tozu dumana katıyor, böylece kimi zaman haklarını korumaya çalıştığı Türkleri kırıyor, kimi zaman da Mustafa Kemal'le üzerinde anlaştıkları prensiplere aykırı şeyler yazıyordu. Hele son günlerde Fethi beyle Mustafa Kemal'in giydikleri şapka işini, küçük bir kalabalık bilmekte ve yermekte iken bunu gazetesinde makale konusu yapmış, bütün Bulgaristan Türklerine duyurmuş ve içinden çıkılmaz bir iş haline getirmişti. İşte, Mustafa Kemal, Filibe'ye giderken bu sorunu da çözümlemeye niyetliydi. Ethem Ruhi bey, bir İstanbulçocuğuydu. Jöntürktü. Bu yüzden Avrupa'da sürtüp durmuştu.

Tıbbiye'de İttihat ve Terakkl'nin ilk çekirdeğini meydana getirenlerden biri de Karagümrüklü Ethem Ruhi beydi. Tıbbiye, tam üç yıl ihtilâlci düşüncenin merkezi olarak kalmıştı.

İstibdat, karanlık bir döneme girmişti. Yalnız, düşünce ve romantik örgütlerle Istibdatın hakkından gelinemiyeceğine inanan Ethem Ruhi bey, işi terörcülüğe ve sabotaja dökmeye karar vermişti. Kurulacak terör örgütleriyle ve çok sert bir Balkan komiteciliğiyle Istibdatı durmadan vurmak ve yıldırmak gerekiyordu. Bunun için gidip Bulgaristan'da Filibe'ye yerleşmiş, hem basın, hem de komitecilik yoluyla istibdatı hırpalama işine girişmişti. İşte, Ethem Ruhi bey istibdat devrildikten sonra da burda çalışmayı uygun bulmuştu.

Bulgaristan'da gazete çıkarırken mebus olmuş, Türk •Okulları Genel Müfettişliğinde bulunmuştu. Birçok kez si-

yasal nedenlerle hapse atılmış, ileri düşünceli, yobazlıktan uzak bir aydındı. Böyle olduğu halde yobazlığa giden bir fikri savunur duruma ve Mustafa Kemal'le bu yüzden çelişmeye düşmüştü.

İki Avrupalı kafa taşıyan elçi Ali Fethi beyle Mustafa Kemal, Bulgatistan'da şapka giymeye başlamışlardı. Ali Fethi beyin, resmî ziyaretlerde, hattâ özel gezintilerde bile başında şapka bulunduğu dillere destan olmuştu. Sofya'daki Türkler onu kınıyorlardı. Onun şapka giymesi yetmiyormuş gibi genç Türk ataşesi Mustafa Kemal de sivil giyindiğinde hep şapka giyiyor ve Boris Parkı'nda dostlarıyla gezip dolaşırken gösteriş yapar gibi şapkayı başından çıkarmıyordu.

Hayır, böyle bir şey olamazdı. Türkler, müslümandı ve bu gâvur icadını hiç bir vakit başlarına koyamazlardı; neuzubillâh kâfir olurlardı. Sonra hem koca Osmanlı Devleti'nin temsilcilerinin bu mel'un serpuşu giymeleri dine, Allah'a meydan okumak değil de neydi?

Bir müslüman elçi, başına şapka giyemezdi. Ethem Ruhi bey, ufaktan başlayan bu dedikoduya kendisi de karışmış ve bu uğurda makaleler döşenmeye başlamıştı. Bu makalelerden sonra Fethi beyle Mustafa Kemal'in çevresinde incinmiş ve asık Müslüman yüzlerinde bir duvar meydana gelmişti.

İşte, Mustafa Kemal, Filibe'ye doğru yola çıktığında oiraz da Ethem Ruhi beyden, işlediği bu büyük suçun acısını çıkarmaya gidiyordu.

Mustafa Kemal'in fese karşı duyduğu düşmanlık yeni değildi. Kolağalığı zamanında, bütün akranları gibi kırmızı fes giyiyordu. İşte, bu devrede Avrupa'da başından geçen iki olay onu fese, bu aşağılık başörtüsüne düşman etmişti :

Mustafa Kemal Viyana'da ve Paris'te caddelerden geçerken, başındaki kıpkırmızı ciğer gibi fesi gören Avrupa çocukları önce şaşırmışlar, sonra bunu komik bularak gülmeye başlamışlar, kahkahalar atarak, bağırıp çağıracak onu rezil etmişlerdi

Mustafa Kemal, o gün, bugün bu rezil serpuştan tiksiniyordu.

İşte, bu şapka-fes işine, tam dedikodunun gözünde bir son verebilmek için, daha çok Ethem Ruhi beye bakarak şöyle konuştu :

— Efendiler, devleti âliyenin vaziyetlndeki nezaket malûmu âlinizdir. Bugünlerde hepimiz elbirliğiyle devlete yardım etmekle mükellefiz. Ben resmî bir memur olarak vazifemi yaparken sizlerin de müzaheretinizi talep ederim. Fakat, bu husus göz önünde bulundurulmuyor. Bir müddettenberi bir fes meselesi zuhur etti. Böyle bir münakaşaya girişmek abes, abes olduğu kadar da tehlikelidir. Fes veya şapka veya kalpak hangisi olursa olsun; mesele bunda değildir. Hepimiz el ele vererek devletimizin menafii İçin çalışmalıyız. Bu cihetle böyle münakaşalardan İçtinap edilmesi kanaatindeyim.

Bunları söyledikten sonra fesle şapkanın mukayese-" sini yaptı; fesin tarihçesi üzerinde bilgi vererek bunun müslümanlık ve Türklükle hiç bir ilgisi olmadığını ve olamayacağını tok sesi ve keskin mantığıyla açıklamaya çalıştı. Bu arada Ethem Ruhi beye de, hazırladığı iğnelerden bir haylisini saplamaktan geri durmadı. Ona öğütler verdi. Küçük bir sorunu bir gericilik olayı halinde hortlatan onun tedbirsiz kalemiydi.

Açıklamasını yaptıktan sonra sözlerinin doğrulanacağını umarak dinleyicilerin yüzünde gözlerini gezdirince şaşırdı. Sarıklı, külâhlı, fesli bu temiz, ne yazık ki cahil Rumeli çocukları başları önlerine eğik, gözleri yerde, dilsiz ve hareketsiz duruyorlardı.

Mustafa Kemal, geleneklerinin korkunç gücü önünde yenildiğini anlamıştı. Yapacak başka bir şey yoktu.

Ne var ki insan, inandıktan ve güvendikten sonra her şeyin bir zamanı gelecekti. O. bu rezil, aşağılık festen öç almaya bu yenilgi anında bir kez daha and içti!

1914 yılının bir ilkbahar günü elçilikte Mustafa Kemal'e bir çağrı verdiler. Bu bir kıyafet balosu çağrısıydı. Bu balo, Kiril-Metodl bayramına rastlıyordu. Bulgarların

alfabelerini meydana getiren bu iki adamın adları, birer kurtuluş sembolü olarak pek sevilen ve önem verilen bir bayrama ad olmuştu.

Mustafa Kemal, bu bayramın ne gün olacağını biliyordu. Şundan ki hiç bir işini dekgelişlere bırakmıyor, kuvvet gösterisi, propaganda aracı olabilecek herşeyi inceden inceye hesaplıyordu.

Epeyce düşündükten sonra bu kostümlü baloya bir yeniçeri kılığıyla gitmeye karar verdi. Bu kılığı elde edebilirse baloya gidecek olan bütün büyük ve rakip devletlerin elçilik personelini apıştıracak, on/arı hiç olmazsa su küçük nedenle sembolik olarak olsun yenecekti. Ne ingiliz, ne Fransız, ne de Ruslarda böyle muhteşem ve alımlı bir kılık vardı. Yeniçeri kılığında karar kılan Mustafa Kemal, İstanbul'daki becerikli arkadaşı Cevat beye emireriyle bir mektup gönderdi. Yeniçeri kılığının önemli bir propaganda aracı olduğunu anlatarak bunun askeri müzeden alınmasına yardımını diledi.

Emireri Nuri, yeniçeri giyneğini İstanbul'dan getirince Mustafa Kemal ilkin bir prova yaptı. Giynek tıpatıp ona göreydi. Ancak başlık ile yatağan değme babayiğitin taşıyamayacağı kadar ağırdı. Mustafa Kemal, başının üstünde kocaman bir yük taşıyormuş gibiydi. Büyük boy aynasının karşısına geçip de şöyle bir kendine göz atınca bunun gerçekten pek muhteşem bir giynek olduğunu anladı.

O, evde bu provayla uğraşırken henüz yirmi dokuz yaşında, pek yakışıklı, bir seksenden daha uzun boylu arkadaşının büyük bir paketle içeri girdiğini gördü.

Varna mebusu olan güler yüzlü Zümrezade Şakır bey, paketi açıp da baloda giyeceği kılığı meydana çıkarınca, Mustafa Kemal, baloda en zorlu rakip olarak karşısında candan arkadaşını bulacağını hemen anladı. Şukir beyin getirdiği bir Deliorman giyneğiydi. Bu giyneği bütün dünya tanıyordu. Gerçekten çok muhteşem bir giynekti. Bu, Koca Yusuf'un sırtında Avrupa'ya geçmiş ta Amerikalılara gitmişti. Kara Ahmetler ve daha irili ufaklı yüzlerce pehlivan bu giynek içinde nam vermişti. Şakir

bey, heyecanla kendi glyneğini çıkarıp bunu prova etmeye kalkışınca büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı. Ne yazık ki onun eski pehlivanlarımızı andıran iri gövdesine bu güzel giynek dar gelmişti. Bunu gören Mustafa Kemal, rakipsiz kaldığını anlayarak bir zafer jestiyle gülümsedi.

Bayram da doğanın en güzel ayına denk gelmişti. Mustafa Kemal, Mayıs'ın on birinci günü akşamı arkadaşıyla doğruca askerî kulübe gitti. Şehir bahçesinin tam karşısına düşen bu büyük yapının dört köşesinde birer geniş kule varÜı. Bu yapının birinci kotındaki geniş balkonda her akşam askerî bando; askerî, millî marşlar ve havalar çalmaktaydı.

Mustafa Kemal, merdivenlerden çıkarak salonun geniş kapısında göründüğünde içeriyi dolduran bütün Sofya sosyetesi, başlarını bir kez çevirerek ona baktılar. Herkeste bir şaşkınlık vardı. Korkunç Osmanlı tarihi bir sembol halinde işte karşılarındaydı. Bu kılığı hepsi tarihten" biliyordu. Mustafa Kemal'in başındaki yüksek ve ilginç serpuşla elindeki kocaman yatağan, bu kılığın büyüsünü ve korkunçluğunu büsbütün arttırıyordu. Mustafa Kemal, salonu şöyle bir gözden geçirdi: Bütün Avrupa kordiplomatiği, Sobranya üyeleri, nazırlar, Kral Ferdinand ve kraliçe ordaydı ve hepsi büyülenmiş gibi sivrilmiş gözbebekleriyle kendisine bakıyorlardı. Dans durmuş, yeniçerinin geçmesi için ortada kendiliğinden bir yol açılmıştı.

Havada uçan birkaç şaşkınlık çığlığından sonra Mustafa Kemal'in yakın ahbaplarının toplu bulunduğu masadan birkaç duraksamalı alkış işitildi. «Onu alkışlayanlar Bulgar Başvekili Radoslavof'un, Harbiye Nazırı Kovaçefin ve mebus Açkof'un güzel ve kültürlü kızlarıydı.»

Artık bütün gözler, sarışın yeniçerinin üzerindeydi. Alkışlar birer ikişer derken, çoğaldı ve müthiş bir takdir bombası gibi patladı. Eli yatağanına dayanmış bu heybetli yeniçerinin adı bütün salonu fısıltı gibi dolaştı:

— Mustafa Kemal!

— Türk ataşesi!

Mustafa Kemal, salonun ortasına doğru yürürken bütün dostları ve tanıdıkları öbek öbek çevresine üşüştü.

Avusturya Hariciye hazırının kardeşi ve Avusturya'nın Bulgaristan Elçisi Von Massov, Almanya'nın Sofya Elçisi Von Hohn herkesten önce Mustafa Kemal'in yanına seğirttiler.

İngiliz, Fransız ve Rus elçileri Mustafa Kemal'i uzaktan uzağa süzmekten ileri geçmemişlerdi.

Mustafa Kemal, bu müthiş ilgiyi bir zafer kadar değerlendirip seviniyor, yüzü sevinç ve dostluk ışıklarıyla parlayarak yanına yaklaşanın elini sıkıyor, hatırını soruyordu. Hele balodaki bütün kızlar için gecenin Don Juan'ı haline gelen Mustafa Kemal, bu güzel ve tatlı Bulgar kızlarının birini bırakıp öbürünü dansa kaldırıyor, yüzünden ateş ve ter fışkırıyordu.

Kadril dansında özel bir beceri gösteren sarışın yeniçeri, orkestra bu havayı çalmaya başlayınca, hemen ayağa fırlıyor, gözüne kestirdiği en güzel kızın önünde eğiliyordu.

Gece yarısı olmuştu. Maskelerin çıkarılması için elektrikler söndürülerek İşaret verilmişti. En güzel kılık üzerinde yapılan kısa tartışmadan sonra sonuç anlaşılmıştı. Kıyafet balosunun birincisi genç Türk ataşesi Binbaşı Mustafa Kemal'di. Hemen hemen oy birliği ile seçilmişti.

Kral Ferdinand onu yanına çağırdı ve onun bu küçük zaferini birkaç tatlı ve güzel sözle değerlendirdi.

Şampanya su gibi akıyordu. Mustafa Kemal, gece yarısından sonra içkinin meydana getirdiği mutlu insan yığınıyla birlikte içti ve çılgınca eğlendi.

Yemyeşil ve aydınlık bir Mayıs sabahı, Mustafa Kemal'i askerî kulübün kapısında karşılamıştı. Mustafa Kemal'in birlikte eğlendiği küçük gruba bir de İspanyol maslahatgüzarı katılmıştı. Mustafa Kemal'in koluna asılmış olan İspanyol, bulut gibi sarhoştu. Yine de tatlı tatlı konuşuyordu. «Bu esmer, ince bıyıklı ve ablak suratlı bir adamdı.» Kahkahaları bütün caddeyi dolduruyor, gelfp geçenler hep ona bakıyordu. Mustafa Kemal'in kulakları Çin çın ötüyordu :

— Monşer, diyordu, İspanyol müziğindeki oryantal havaya bayılırım. Gelirseniz göreceksiniz ki, evimdeki bir

-odayı bütünüyle doğu stili döşedim. Perdeler, sedirler, motifler...

Mustafa Kemal, grubuyla İspanyolun evine gitmek zorunda kaldı. Gerçekten de dediği gibi. evin bir odası doğu stili döşenmişti. «Duvarlarda cami pencerelerini andıran motifler, pencerelerde doğu işlemeleriyle süslenmiş perdeler, duvar kenarlarında alçak sedirler ve yer minderleri...»

Baloda içildiği yetmiyormuş gibi İspanyolun direnmesiyle yeniden «şereflere» içilmeye başlandı. Bir süre sonra İspanyol, Mustafa Kemal'e:

— Dostum, dedi, bu kıyafetiniz tam benim evime yakışacak bir kıyafet. Burada bir resim çektirseniz!

Perdelerle yapılan bir fon önünde Mustafa Kemal poz verdi ve o ünlü yeniçeri resmi böyle çekildi.

* *

Mustafa Kemal, bir sabah, Ferdinand Caddesi'ni boy* dan boya dolduran kalabalığın gürültüsüyle uyandı. Gecelik kılığıyla, keten gecelik entarisiyle, kalın demir parmaklıkların böldüğü camların arkasından baktığında ürktü: Garip bir halk yığını, gözlerini onun evine dikmiş ve yumruklarını havaya kaldırmış haykırıyorlardı. Bu bakışlar ve bu yumruklar, öç isteğiyle doluydu. Bu gösteriyi yapanların kim olduklarını ve ne istediklerini hemen anlamıştı. Bunlar, Balkan Savaşı'nda Türklerle savaşmış ve sakatlanmış Bulgar asker ve subaylarıydı. Büyük çabalamalarıyla Sobranya'ya on yedi Türk mebusunun girmesini sağlayan ve bu mebusları Türk dostu Makedonyalı Doktor Radoslavof'un partisinden çıkararak onu iktidara getiren Mustafa Kemal, bütün Türk düşmanı Bulgarları karşısında bulmuştu.

Hatipler, Türkler. Radoslavof ve Mustafa Kemal için uluorta atıp tutuyorlardı. Göstericilerin bir nakarat gibi durmadan haykırdığı söz şuydu :

— Yaşasın Doktor Radoslavof! Yaşasın onun güzel kızı! Selanik'te Makedonya Bulgarcasını öğrenip Sobranya'ya bir mebus kadar sadakatle gidip oturumları dinlemekten yorulmayan Mustafa Kemal ince Sofya Bulgar-

casını da şöyle böyle sökmeye başlamıştı. Bunun için caddede hatiplerin söylediklerini oldukça anlıyordu. «Demek ki, diye düşündü, Radoslavof Partisi'nin parolası olan «yaşasın Doktor Radoslavof, yaşasın onun muzaffer siyaseti» bu biçime sokulmuş!»

Evet, Türk düşmanı, bu değişik şarkı parçasıyla hem Doktor Radoslavof'u, hem de kendisini neşterlemeye çalışıyordu.

«Bulgar Subaylar Teşkilâtı» ve «Trakya Komitesi» bu gösteriyi körükleyerek iktidardaki Radoslavof Partisi'ni zayıflatıp düşürmek ve yaklaşan Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'ın Türkiye safında yer almasına engel olmak istiyorlardı.

Mustafa Kemal, kalın demir çubukların arkasından biraz ürperti,, biraz hınç, biraz güvenle bu düşmanca gösteriyi seyrederken, yakın dostu Bulgar başvekilinin o güzel ve sempatik kızı Nikolina'nın böyle bayağıca sokağa düşürülmesine adamakıllı içerliyordu. Elden ne gelirdi? Yalnız daha ileri gidecek olurlarsa hükümetin polis gücü bu savaş malülleriyle kışkırtıcılara «dur!» diyebilirdi. Bunun için de korkusu yoktu.

Nikolina, Mustafa Kemal'in hayatına tat veren güzel, kültürlü, ince bir kızdı. O, tek kadın güzelliğiyle yetinecek yaradılışta değildi. Biraz romantik bir donjuanlık, güçlü ruhunun sevgi hırsını doyurmaktaydı. Ruhu her güzel genç kız ve kadına karşı çılgınca anlıyorsa da, görevlerinin çokluğu yüzünden bütün bu duygulanmaları platonik bir ton. içinde eriyordu. Nikolina ile olan gönül serüveni de tıpkı böyleydi. Genç kız da ona karşı aynı duygularla bağlıydı. Bulgar şovenistleri gerek Doktor Radoslavof'un, gerekse kızı Nikolina'nın Mustafa Kemal'e karşı besledikleri yakınlık ve sempatiyi adetâ vatan hainliğiyle bir tutuyorlardı. Mustafa Kemal'in Nikolina'dan başka iki tatlı flörtü daha vardı: Bunlardan biri Harbiye Nazırı Kovaçefin kızı Mara ve eski dostu mebus Açkof'un kızı Elena! Onun güçlü gönlü bu üçü arasında rakkas gibi gidip geliyordu. Yatıp kalktığı kad nlara gönül defterinde hiç yer vermiyor, bunları ise hep baş köşeye oturtuyordu, istan-

bul'da bıraktığı kimi kadınları da unutmuyor, onların kimisini sadece düşünüyor, kimisiyle de hâlâ mektuplaşıyordu. Sofya'daki bu taze ve güzel flörtlerine hiç bir vakit siyasal bir düşünce ile yaklaşmamıştı. Gerek askerlik, gererlse politik durumu yüzünden hiçbirisiyle evlenemeyeceği bu güzel kızları bütün kadınlara hep birden âşık olan bir donjuan duygusuyla seviyordu.

Yalnız Kovaçef'in kızı Mara'ya karşı duyduğu ilgi, aşka pek benziyordu. Ötekiler içinde onu daha çok düşünüyorsa da bunu kendi kendine bile söylemekten çekiniyordu. Bu güzelliklerden o denli hoşlanıyordu ki, üçü de yakın arkadaş olan bu tatlı, sıcak kanlı Balkan güzelleri bir araya geldiklerinde üçünü de birden sevmek istiyor, bunlardan hiç biri de onun gerçekten hangisini daha çok sevdiğini bir türlü anlayamıyorlar, bu ortaklaşa flörtten üçü de hoşlanıyorlardı.

Kimi zaman Kovaçef, Radoslavof ve Açkof aileleri birlikte gezintiler tertipliyor ve sık sık Çamkoru denen çok güzel bir gezinti yerine gidiyorlardı. Oraya giderlerken aralarına almayı unutmadıkları bir yakın ahbapları vardı ki bu da Mustafa Kemal'di.

Balkan dağlarının çok güzel bir yerinde romantik yeşillikler arasına gömülen bu kuytu yer, Mustafa Kemal'in gözünde bir hayal cenneti gibi güzelleşirdi. Üç genç kız da onun çevresini alır, onunla saatlerce konuşur, görüşürler, ayrı ayrı daha üstün olduklarını ona göstermeye çalışırlardı. Böylece Çamkoru'da geçen saatlerin eliyle Mustafa Kemal'in yaşayış defterine en tatlı anılar yazılmaktaydı. Bunları ömrü oldukça, sayfaları çevirip gönlü cız ederek okuyacaktı.

1914 yılı hızlı adımlarla ilerlemeye ve dünyayı ateşe verecek devlet grupları, saflarını daha çok sıklaştırmaya başlamıştı. Mustafa Kemal de bir Türk ataşesi olarak Bulgaristan'ı, bir savaş mukadderse, Osmanlı Devleti'nin yanıbaşında görmek kaygusundaydı. [1]

Bunun için çoktan taarruza geçmişti. Radoslavof'un partisindeki 17 Türk mebusu ilk koz olarak elinin altındaydı. Zaten Bulgaristan partileri Cermanofil, Rusofil di-

ye ikiye ayrılmıştı. Hangileri daha güçlü çıkarsa Bulgaristan o yana geçecekti. Ferdinand, katıksız. Almanlardan yanaydı. Kanında Cermen kanından damlalar yüzüyordu. O da başlıbaşına bir kuvvet sayılamazdı. Halk yığınlarının isteklerine karşı gelirse, bu komiteciler memleketinde o saat dirimi tehlikeye girebilirdi. Yalnız, saray, artık ortada sallanıp durmaktan bıkmıştı. Onun temsilcileri açıkça şöyle haykırabiliyordu :

— Efendiler, kararımızı vermeliyiz, ya orası, ya burası. Artık yansız kalınamaz.

Bulgaristan'da savaşa şu, ya da bu yanda katılmak isteyenlerin çoğunlukta olduğunu Şu olay pek güzel göstermişti :

Çiftçi Partisi Lideri İstanbulıski sarayın temsilcisine şöyle bir karşılık vermişti:

— Bulgaristan'ı savaşa sürükleyecek olursanız bunun cezasını kellenizi vermekle ödeyeceksiniz!

Barıştan yana olan Çiftçi Partisi lideri, beŞ dakika sonra hemen tutularak hapisaneye gönderilmişti.

İşte dünya savaşı yaklaştıkça Harbiye Nazırı Kovaçef'in güzel kızı Mara, hemen Mustafa Kemal'in katında öteki rakiplerinden üstün bir yer almaya başlamıştı. Bu romantik ilgiye şimdi bir de siyaset karışmış, bu her İkisini birbirine daha çok yaklaştırmıştı. Artık, Mara, Mustafa Kemal'in siyasal amacına göre içten bir çalışmaya koyulmuştu. Bir yabancı ataşemilitere gerekli her şeyi seve seve yapıyordu.

Bulgarlar, artık yaneızlık politikasını sürdürecek direnç gücüne sahip olmadıklarını göstermekteydiler. Bir yana yanaşmak istiyorlardı, yalnız en büyük lokmayı nerden koparablleceklerse oraya yanaşacaklardı. Bunun için bütün Bulgar devlet adamları ve politikacıları kimisi İngilizlerle, kimisi de Ruslarla harıl harıl pazarlık yapmaktaydılar.

* *

İttihat ve Terakkicilerin çoğu Birinci Dünya Savaşı'na bir olup bitti olarak katılmamızı normal karşılamamıştı. Hele Sadrazam bulunan Sait Halit Paşa, Rus kıyı şehir-

lerinin Yavuz ve Midilli adını almış olan Goben ve Breslav zırhıılarınca bombardıman edildiğini işitince şok geçirir gibi olmuş, hüngür hüngür ağlayarak :

— Bu. kundakçılıktır, bu. alçaklıktır; başımızı ateşe soktular, yazık oldu Osmanlı Devleti'ne! diye bağırmıştı.

İngiliz elçisiyle bir zamandanberi mektuplaşan sadrazam, bu savaşta yan tutmamamızın gerekli olduğuna inananlardandı. İngiliz elçisinin «yan tutmayınız» diyen satırları gözlerinin önünde titriyordu. Talât bey de, Cemal Paşa da bu savaşa katılmayı istemiyorlardı. Hele ingiliz görüşüne daha yatkın olan Cemal Paşa, savaşı aklından bile geçirmiyordu.

Ne vardı ki Türk devletinin savaşa girmesini Alman İmparatoru II. Wilhelm istiyordu. Osmanlı siyasal ve askeri mekanizması içinde gerekli örgütlerini de çoktan yapıp bitirmişti. Savaşa katılmamız için Berlin'den ateşleme düğmesine parmağını dokundurması yetmişti. Türk donanmasında görevli Amiral Suşon Paşa, imparatorunun isteğini sevinçle yerine getirmişti. Bu Alman Amirali savaştan sonra yayınladığı anılarında şöyle diyecekti:

«— Ben, bu bombardımanı yapmak zorundaydım. Ötede vatandaşlarım ateş ve kan içinde anavatanı savunurken, ben, burada Bosfor'un mavi sularına, güzel ay ışıklarına bakarak koskoca savaş yıllarını elbette boş geçiremezdim. Benim isteğim, anavatanın yükünü hafifletmekti. İşte, bu da ancak böylece yapılırdı. Türkleri yanıbaşımızda savaşa zorlamakla olurdu.»

Odesa ve Sivastopol limanlarının durup dururken bombardıman edilmesi Türkiye'yi Almanların yanıbaşında savaşa girmek zorunda bırakmıştı. Ne var ki başkumandan vekili Enver Paşa da bu savaşa Türkiye'nin katılmasını en az Wilhelm. Suşon ve Liman Von Sanders kadar istiyordu. Yalnız, Rusya'ya eğilimli görülen Bulgaristan'ı da Almanya'nın ve Türkiye'nin safına çekmek için birkaç sabotaj canbazlığı yapılmasını düşünmüştü. Teşkilâtı Mahsusa'nın başı Süleyman Askerî'yi bürpsuna çağırarak şu emri vermişti :

— Askerî bey, hemen Sofya'ya hareket edeceksiniz. Sefirimiz Fethi beyefendiye ve ataşemiliterimiz erkânı harp binbaşısı Mustafa Kemal beye, Bulgaristan'ın bizim tarafta mevki alması hususunda ellerinden gelen bütün gayret ve teşebbüsü sarfetmeleri için hükümetin ısrarlı arzusunu tekrarlayacaksınız!

Süleyman Askerî bey, bunun üzerine Sofya'ya mekik dokumaya başladı. Gerek Fethi bey ve gerekse Mustafa Kemal'in Bulgar devlet adamlarıyla yaptıkları resmî görüşmelere tanık oldu. Bunu haber alan Rus ajanları, Bulgar hükümeti üzerinde büyük bir Rus baskısı yarattılar: Bulgaristan, Rusya'nın yanında savaşa katılırsa doğu Trakya onlara bırakılacaktı. Bu, Bulgarların ulusal dâvalarından biriydi. Enver Paşa'nın ajanları, bu haberi ona uçurunca paşanın etekleri tutuştu. Teşkilâtı Mahsusa'nın yaman adamlarından biri olan Çolak İbrahim beyle birlikte Sofya'ya bir sürü sabotajcı, çeteci ve kaptan gönderdi. Bu korkunç ekibin Sofya'ya varması Mustafa Keˆmal gibi elçi Fethi beyi de çok ürküttü. Enver Paşa, Amiral Suşorı'un Rusya kıyılarında yaptığı olup bittiyi, bu gözü pek ekip eliyle Sofya'da yapmak istiyordu. Türk ve Bulgar çetecileri el ele vererek Valandora'daki Sırp köprüsünün temellerine bir yığın dinamit yerleştirdiler. Bir gece korkunç gürültülerle koca köprü uçtu. Bu işi, Bulgarların yaptığını sanan Sırplar Bulgaristan'a savaş açtHlar. Bu sabotaj işinde ünlü «Bulgar Sadık» da büyük ro| oynamıştı.

Artık, Bulgaristan, Türk ve Alman ordularının saflarında çarpışmaya hazırlanıyordu.

Bulgarlar, Fethi beyin karşısında en sonra baklayı ağızlarından çıkarmışlardı. Türklerle yanyaha savaşa katılmak için Doğu Makedonya'yı, Meriç de Bulgar sınırının Cesri Mustafapaşa'ya dek uzatılmasını, Edirne'deki Karaağaç kasabasıyla istasyonun kendilerine verilmesini istiyorlardı. Filibe'den Sofya'ya dönen Mustafa Kemal, bu korkunç istekler karşısında şaşırıp kalmıştı. Bundan başka Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'a göç etmiş olan bütün

Bulgarların yeniden eski yerlerine dönmesi şart koşuluyordu.

Gerek Harbiye Nazırı General Kovaçef, gerekse Genel Kurmay Başkanı Jekof, bu koşullar yerine getirilmedikçe Bulgaristan'ın, Türklerin safında savaşa katılamayacağını açıkça söylediler. Bulgarların Balkan Savaşı'nda Türklere karşı duydukları düşmanlık duyguları ve antipatl, ancak böyle bir cömertlik sayesinde yok edilebilecekti. Evet, Bulgar devlet adamlarının düşünceleri böyleydi.

Kral Ferdinand, bu ağır koşulların yerine getirilmesi üzerinde şiddetle direniyordu. Fethi beyle Mustafa Kemal, Bulgarların Türklere karşı ileri sürülen pazarlık konularını öğrenmişlerse de öbür yandan İngiliz, Fransız ve Ruslarla yaptıkları pazarlık konuları üzerinde hiç bir haber alamamışlardı. Bilgileri yalnız tahminde kalmıştı. Gerek Fethi bey, gerekse Mustafa Kemal, arpacı kumrusu gibi düşünmeye başlamıştı. Ellerinde böyle yukarılara tır? manabilecek hiç bir «istihbarat» aracı yoktu.

Mustafa Kemal, zora gelince, elindeki romantik flörtlerinden en önemlisini harekete geçirmekten başka çare bulamadı. Güzel Mara, Harbiye Nazırının bu tatlı kızı, bu çetin soruyu aydınlatabilirdi. Düş gibi geçen ve tatlı anılarla dolup taşan hızlı bir sosyete yaşayışının yemişlerinden en sonra kendi milletini yararlandırmak kararını vermişti: Matmazel Mara ile sevgi ve flört sahnelerini sıklaştırmak ve bu tatlı sahneleri bundan böyle dank gelişe bırakmamak gerekiyordu. Mara'nın Mustafa Kemal'e gösterdiği gönül yakınlığının tek anlamı olabilirdi, bu da ancak aşktı. İşte Mustafa Kemal bu saf ve temiz aşkı vatan hizmetinde de olsa kullanmaktan hoşlanmıyordu. Yalnız, bu yüksek görev için romantik üzüntülere saplanıp kalmanın anlamı da yoktu.

Açkof'ların evinde bir gün Mara'yı ailece Camkoru'ya gezintiye çağırdı. Çamkoru'nun güzellikleri İçinde Mara'nın kalbine birkaç altın aşk oku saplamaktan da geri durmadı. Güzel Bulgar kızını büyüleyecek en güzel sözlerinden «şairane» demetler seçerek onun kalbine armağan etti. Genç kız «Türk milletine olan hayranlığını» an-

latarak onun genç temsilcisini mükâfatlandırmaya çalışıyordu. Konuşmalar tam âşıkça bir gidiş almıştı. Mustafa Kemal'in her sözünün arkasında sanki bir aşk itirafının gizli olduğunu sanan Mara. en sonra dayanamamış, Mustafa Kemal'i gördüğü ilk gündenberl sevdiğini ağzından kaçırıvermiştl. Mustafa Kemal, sevinç İçindeydi. Bu tatlı genç kızın sevgisi ona mutluluklar veriyordu. Bu mutlu yakınlıktan elde edeceği yemişlerin, siyasal yemişlerin yakınlığı da ayrıca onu sevinç içinde bırakıyordu.

Zaman gittikçe sıkıştırıyordu. Mustafa Kemal İşin süründemede kalmasını istemediğinden hemen o gün büyülediği genç kıza Ferdinand caddesindeki 17 No.lu evde İki gün sonrası için randevu verdi. Genç kız bunu kabul etmekten çekinmedi. Verilen randevuya dakikası dakikasına geldi. Mustafa Kemal, ömrünün en ince ve en becerikli konuşmalarından birini, belki de birincisini Mara ile yaptı. Türk ve Bulgar milletinin dost olmaları ve gelecek büyük felâkette kader birliği yapmaları gerekiyordu. Evet, savaş bir felâketti. Bir kez buna sürüklendikten sonra da dost olmalarını sağlamak için kader iki kişi seçmişti: Bunlardan biri Mara, öbürü Mustafa Kemal'di.

Sarayın .adamları acaba ingilizler ve Ruslarla ne gibi bir pazarlık üzerlndeydller? Genç kız böyle bir pazarlığın olduğunu evde Işitmişti. Pazarlığın maddeleri üzerinde, önemsemediği için, bir şey öğrenmemişti. Bunları öğrenmekten kolay ne vardı!..

ingilizler ve Ruslar, meclisin dağıtılmasını ve yeni seçimlere gidilmesini istiyor ve bundan Rus yanlısı bir meclis meydana getirebileceklerini umuyorlardı.

Savaş kazanıldıktan sonra karşılık olarak Doğu Trakya'yı Bulgarlara vereceklerdi. Bulgar ordusunu kendiler! sllâhlandıracaklardı; ayrıca elli milyon Frank da vermeyi vaadedlyorlardı.

«Saint George piyadesi» adı verilen ingiliz altınları, bu sırada oluk gibi Bulgaristan'a akıyor; Alman ve Türk düşmanı örgütleri ve halk yığınlarını kuşatıyorlardı.

Bu diplomatik savaşı Matmazel Mara İle sarışın Türk

ataşemiliteri kazandı. Bulgaristan, ileri sürdüğü ağır koşulların bir bölümünden vazgeçti. Karaağaç kasabasıyla istasyonu Bulgarlara bırakılarak iş tatlıya bağlandı ve Bulgar hükümeti «ittifak» milletlerinin yanıbaşında yer aldı. Mustafa Kemal'in bu işte gösterdiği beceri Enver ve Talât Paşaların çok hoşuna gitmişti. Hemen onu yarbaylığa terfi ettirdiler.

Sofya'da diplomatik savaş bütün şiddetiyle sürüp gitmekteydi. Fakat, artık, son günlerde terazinin bir gözün deki Sobranya'nın Türk mebusları, Mustafa Kemal, Kral Ferdinand, Başvekil Radoslavof ağır basmaya başlamıştı. İtilâf devletleri temsilcilerinin hırçınlığı vo umutsuzluğu gittikçe daha çok artıyordu. İlk toplar Sırbistan'a doğru gürlemek üzereydi. Bulgar ordusu, sinir içinde verilecek işareti bekliyordu.

Bir gün Bulgar Başvekili Radoslavof, Zümrezade Şakir beyi yanına çağırarak şöyle dedi :

— Şeker (Şakir demek istiyor), biz birkaç gün sonra seferberlik ilân edeceğiz. Mebusları seferberlik işleriyle meşgul olmaları için seçim çevrelerine yolladık. İşitiyoruz ki İstanbul'da yiyecek sıkıntısı varmış. Hemen gidip Talât beyi gör; bu birkaç gün içinde onlara iki yüz bin torba un yollayabilirim. Seferberlik ilân edilince ithalât ve ihracat yasak edilecek, o zaman bu fırsat kaçmış olur, dedi.

O günlerde İstanbul açtı. Bu teklif, gökte aranırken yerde bulunan bir nimet demekti. Sobranya'da divan kâtipliği yapan Şakir bey, sevinç içinde koşarak bu güzel haberi Mustafa Kemal'e iletti. Mustafa Kemal de hemen İstanbul'a telgraf çekerek durumu anlatmış, Şakir beyin de hükümete yakından açıklamada bulunmak üzere İstanbul yolunda olduğunu bildirmişti.

Şakir bey, Sirkeci'de trenden iner inmez. Talât beyin gönderdiği adamca karşılanarak ona götürülmüştü. Talât bey, sempatik yüzüyle Şakir beyi heyecanla karşılamış ve onun getirdiği habere çok sevinmişti.

İstanbul'a yollanacak iki yüz bin torba unun getiril-

mesi için nakil hazırlıklarının hemen yapılması gerekiyordu.

Talât bey, sevinçten uçarak Şakir beyi de yanına almış ve doğruca Maliye Nazırı Cavit beyin yanına gitmişlerdi.

Talât bey, kapıdan içeri girerken, ağzı sevinçten bir karış açıktı.

— Sevinçli bir haber, Cavit, un bulduk! diye bağırdı.

Şakir beyi tanıttı, teklifin nasıl yapıldığını baştan beri anlattı. Fakat, onlar kadar sevinmesi gereken Cavit beyin yüzünde bir damla sevinç yoktu. Yüzü, kendisini hiç ilgilendirmeyen bir şeyden konuşuluyormuşçasına kaygusuzdu. Fakat, un karşılığında para verileceği anlaşılınca bu kaygusuz yüz bir anda kaygu bulutlarıyla kaplanmıştı. Birden ayağa fırlayarak Talât beyi şöyle tersledi:

— Yooo! Kırk para veremem. Benden sakın para istemeyin.

— Ama, nasıl olur?

— Kırk para veremem.

Talât bey de, Şakir bey de şaşırmıştı. Böyle bir işe şaşmamak elde değildi. Talât, ayrıca kızmıştı da. Cavit bey elindeki parayı kaçırmamak için aç İstanbul'a karşı açılmış cennet kapısını korkunç kaprisiyle bir anda kapayıvermiş ve Talât beyin bütün direnmeleri boşuna gitmişti.

Şakir bey, İstanbul'dan küskün küskün Sofya'ya yollanmıştı. Fakat, bu işe Radoslavof'un da, Mustafa Kemal'in de çok kızacağını biliyordu.

Mustafa Kemal onu karşılayarak heyecanla :

— Nasıl, Şakir, hallettin işi, değil mi? diye sordu.

— Hayır!

— Neden?

Şakir bey, Talât beyin sevincini ve Cavit beyin bütün direnmelerine karşın Nuh deyip Peygamber demediğini anlatınca Mustafa Kemal'in gözlerinde mavi şimşekler çaktı ve topuklarını yere vurarak haykırdı :

— Aşmalı bu herifi, aşmalı!

Savaş başlamıştı ve büyük devletler korkunç demir ve çelik yığınları gibi birbirlerinin üzerine atılmaya ve savaş gürültüleri yeryüzünün zavallı huzurunu hallaç pamuğu gibi atmaya başlamıştı. Türk ordusu, güz yağmurlarının başladığı ve güz yapraklarının, fırtınaların önünde karanlık kuytulara doğru sürüklendiği bir güz günü «üçlü ittifaktın yanısıra savaşa girdi. Savaşın neden olduğuna bir türlü akıl erdiremeyen milyonlarca Türk çocuğu, güz yaprakları gibi karanlık kaderlerine doğru, karanlık emirlerin önünde sınırlara sürüklene dursun, Mustafa Kemal de yerinde duramamaya, savaşa katılmak İçin can atmaya başlamıştı. Bu savaşı sevdiğinden değildi. Savaştan oldum olası tiksiniyordu. Yalnız koskoca vatanın kaderi kumara sürülmüştü. Onu kurtarmaya çalışmak gerekiyordu. Bu savaşa girilmemesi için Enver'le Talât'a ne mektuplar yazmış, ne çok salıkta bulunmuş, bundan doğacak büyük felâketleri sayıp dökmüştü. Herifler kös dinlemişti. Cep-, helerde kıyamet kopuyordu. Mustafa Kemal'in sabırsızlığı son kerteye gelmişti.

Evet, genel savaşa girilmekle memleket açıkça bir felâkete sürüklenme yoluna girmişti. Bu felâketi önlemek için Türk ordusu ister istemez kanını dökecekti. Bundan başka çare yoktu.

Mustafa Kemal, böyle bir zamanda Sofya'da rahat kordiplomatik koltuklarında nasıl oturabilirdi? Bu rahat koltuklar, onu ateş gibi yakmaz mıydı? işte. bu heyecanlı ve sabırsız ruh durumu içinde Enver Paşa'ya resmî bir yazı ile başvurarak orduda kendi rütbesiyle uygun bir görev istedi.

Enver Paşa ona şu nazik karşılığı verdi:

«— Sizin için orduda da daima bir vazife mevcuttur. Fakat, Sofya ataşemiliterliğinde kalmanız daha mühim telâkki edildiği içindir ki sizi orada bırakıyoruz.»

Mustafa Kemal, bunu şu yazı ile çürütmeye çalıştı:

«— Vatanın müdafaasına ait fiilî vazifelerden daha mühim ve mübeccel vazife olamaz. Arkadaşlarım muharebe cephelerinde, ateş hatlarında bulunurken ben Sofya'da ataşemiliterlik yapamam. Eğer birinci sınıf zabit

olmak liyakatinden mahrum İsem, kanaatiniz bu ise, lütfen açık söyleyiniz.»

Son yazının karşılığı gecikince, bütün eşyasını toplayarak Fethi beye bıraktı ve en gerekli eşyalarını bir bavula doldurarak ve iri köpeği Alp'i da yanına alarak yola çıkmaya hazırlandı. Emlrsiz gidecekti. Zaten yaşayış, sürekli bir serüvenden başka neydi ki? Bu serüveni çoğu zaman kader denen başkalarının dirençlerini iterek yaratıyor, kimi zaman da insan bu serüveni kendi direnciyle dizginleyerek kendi hevesine ve kendi havasına göre meydana getiriyordu. Ne olursa olsun bir kez daha insiyatifi ele alacak ve gidip İstanbul'da Enver'in karşısına dikilecek, kendi kaderine güzel bir yol çizmek için onun rakip, hasım ve düşman direncini zorlayacaktı.

işte. tam bu sırada Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın İmzasıyla bir telgraf aldı. Telgrafta onun on dokuzuncu tümen kumandanlığına atandığı bildiriliyordu.

Enver Paşa, bu telgrafı, Sarıkamış bozgunundan dönerken Erzurum'dan çekmişti.

Mustafa Kemal, bir serüvene gittiğini biliyorsa da bunun, yaşayışının en büyük ve tehlikeli serüveni olacağını da seziyordu. Hemen o gün Türk ve Bulgar dostlarıyla helâllaştı. Mara'nın, Elena'nın, Nikolina'nın sevgi ve sempatiyle parlayan bakışları, onun gönlünü bir kez daha, belki dd son kez bol bol yıkadı.

içinde sevince benzer hiçbir şey yoktu. İçine karışacağı savaş dalgaları, ancak bir cehennemle ölçülebilirdi. Onun ruhu gerçi hareket, aksiyon İstiyorsa da, öldürmek, kan dökmek istemiyordu. O. barış içinde yaşamak ve yaratmak istiyordu. Kendi yurdunun zavallı çocuklarını başka devletlerin çıkarları uğruna ateşe atmak, ona bir cinayet gibi görünüyordu. O, hiç bir vakit bir Mars, bir savaş tanrısı olmak istememişti. Sadece kendi insanlarını muttulaştıracak büyük aksiyon hülyaları peşindeydi.

Karanlık bir kaderin pençesine düştüğünü anlamakla beraber bütün dostlarıyla yine görüşmek dileğiyle vedalaşarak trene bindi. İnce bir güz yağmuru Sofya'dan kalkan trenin üzerine melânkolik gözyaşları gibi yağıyor-

du. Mustafa Kemal, yağmurun kül rengi perdesi arkasın da Mara'nın altın çizgilerle beliren üzgün yüzünü ve güzel gözlerini görür gibi oluyordu. Kalbinin yarısını Sofya'da Çamkoru güzellikleri içinde bıraktığını anlıyordu. Tren bütün hızıyla fıkırdayarak İstanbul'a doğru uzaklaşıyordu.

*

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Mustafa Kemal'in on dokuzuncu tümen kumandanlığına atandığını bildiren telgrafını Erzurum'dan yollamış, Mustafa Kemal Sofya'dan İstanbul'a gelinceye dek o da payitahta yetişmişti.

Diplomatik işleri becermekle beraber, her zaman yadırgayan Mustafa Kemal, bir tümenin başına geçebileceği için bayağı seviniyordu. Gelir gelmez hemen genel kurmaya .başvurdu, tümenini teslim almak istedi.

Herkes şaşırmıştı. Bu tümen, ancak zümrütüanka kuşu kadar gerçekti!

Mustafa Kemal, ilkin Enver Paşa'yı görmeye gitmişti. Nezaret odasının kapısında çağrılması için beklerken Personel İşleri Başkanı Şevki beyle karşılaştı. Bu on dokuzuncu tümene atanma işinin ne olduğunu sordu. Şevki bey de telgrafı Enver Paşa'nın Erzurum'dan çektiğini anlattı. Demek ki bu işte bir yanlışlık yoktu. Biraz gönlü rahatlamıştı. Enver Paşa, biraz sonra onu içeri çağırtınıştı. Mustafa Kemal, Enver'i biraz zayıflamış, solgun gördü. Şöyle bir konuşma kapısı açtı:

— Biraz yoruldunuz!

— Yok, p kadar değil.

— Ne oldu?

— Çarpıştık, o kadar.

— Şimdiki vaziyet nedir?

— Çok iyidir.

• Enver Paşa'yı daha çok konuşturmaya çalışmak im kansızdı. Çok lâkonik konuşuyordu. Elbe'tte «Alagöz dağlarında yüzbin Türk çocuğunu Sarıkamış Fatihi olmak hırsıyla dondurup öldürdüm!» diyemezdi ya. Bu yüzden Mustafa Kemal sözü kendi işine getirmişti :

— Teşekkür ederim, numarası 19 olan bir tümene

beni kumandan tayin buyurmuşsunuz. Bu tümen nerededir? Hangi kolordu ve ordunun emrinde bulunuyor?

Enver Paşa'nın da burda bir şey bilmediği anlaşılıyordu :

— Ha, dedi, bunun için belki Erkânı Harbiye'yle görüşürseniz daha kat'i malûmat alabilirsiniz.

— Peki, o halde sizi daha fazla rahatsız etmeyeyim. Erkânı Harbiye ile görüşürüm.

Erkânı Harbiye'de on dokuzuncu tümen karargâhından hiç kimsenin haberinin olmayışı Mustafa Kemal'i gerçekten şaşırtmıştı. Sahtekâr durumuna düştüğünü anlıyor, kızarıp bozarıyor, ne söyleyeceğini, ne yapacağını bilmiyordu. Erkânı Harbiye'nin patronu durumunda olan Liman Von Sanders de Mustafa Kemal'in derdine çare bulamamıştı. Uzun ve çetin soruşturma ve araştırmalardan sonra on dokuzuncu tümenin Tekirdağı'nda kuruluş halinde olduğunu öğrendi.

Tekirdağı'na gitmek üzere hazırlık yaptığı günlerden bir gün, Enver Paşa, Mustafa Kemal'i Harbiye Nezaretine çağırttı. Mustafa Kemal büroya girdiğinde Dahiliye Nazırı Talât beyi de güler yüzüyle orda gördü. Kendisine yeni bir serüven önerilmek için çağrılmıştı :

Mustafa Kemal, Sofya ataşemillterliğinin son günlerinde bulunduğu sıradaydı. İstanbul'dan Enver Paşa'nın bir adamı gelmiş ve bir Hindistan seferi kuvvetinin başında Hindistan'a gitmek isteyip istemediğini sormuştu. Mustafa Kemal, böyle bir görevi aklından ve hayalinden geçirmediğini ve geçiremiyeceğini söyleyerek adamı başından savmıştı.

Osmanlı Devleti henüz savaşa katılmamıştı. Enver Paşa, Orta Asya'ya Hacı Sami'nin liderliğinde bir grup ihtilâlci göndermiş, Rauf beyi Afganistan ordusunu düzeltmek üzere Bağdat ve İran üzerinden yola çıkarmış, Kafkasya ve İran içlerinde iş görmek üzere Yakup Cemil'in kumandasında önemli bir gerilla kuvveti göndermişti. Mustafa Kemal'i de bu arada Hindistan fatihliğine göndermeyi kafasına koyduğundan on dokuzuncu tümen kumandanlığına atanmış olan Mustafa Kemal'i yine çağırt-

mıştı. Dahiliye Nazırı Talât beyin yanında Enver Paşa :

— Kemal bey,-dedi, Hindistan'a doğru bir sefer yapmak İster misiniz?.. Emrinize tam üç teçhizattı alay vereceğiz, iran'dan başlayarak bütün islâm dünyasını ingilizlere karşı ayaklandıra ayaklandıra Hindistan'a kadar gideceksiniz.

Mustafa Kemal, biraz gülümseme, biraz alayla :

— Ben o kadar kahraman değilim, dedi.

Hemen, öteden Talât Paşa söze karıştı:

— Bu vazifeyi niçin kabul etmiyorsunuz?

Mustafa Kemal, hemen karşılık vereceğine bir dünya haritası getirmelerini istedi.

Harita geldi. Mustafa Kemal, Türkiye İle Hindistan arasındaki korkunç uzaklıkları ve doğal engelleri bir bir saydıktan sonra :

— Hem, niçin üç alay? dedi. Tek bir adam gönderi-, nlz. yeter. Nasıl olsa kendi kuvvetini kendi yapmaya mahkûm değil mi?

— Bu fedailiği üstüne almalıydınl

— Eğer böyle bir imkân olsaydı sizin emirlerinizi beklemezdim. Kendim gider, kuvvetler bulur, Hindistan'ı fetheder ve İmparator olurdum.

*

**

Mustafa Kemal, Alp adlı köpeğini de yanına alarak Tekirdağı'na yollandı. Tümenin kuruluşunu hızlandırdı ve onu vurucu bir kuvvet olarak Gelibolu'da Maydos'a yerleştirdi.

Mustafa Kemal on dokuzuncu tümenle Ece limanı, Settülbahlr ve Morto limanı arasındaki deniz kıyısını koruyacaktı. Buraları daha Balkan Savaşı'nın son safhasından tanıyordu. Bunun için de düşmanın nerelerden çıkarmo yapabileceği üzerinde sağlam düşünceleri vardı: Olsa olsa bu çıkarma noktaları Settülbahir'le Kabatepe dolayları olabilirdi. Yine onun görüşüne göre buraları iyi şavunulursa karaya düşman ayağı bastırmamak olanağı sağlanabilirdi. Bunun İçin Mustafa Kemal, tümenini bu bölgeyi kıyıdan^savunacak biçimde yerleştirdi. 1914 Şubat'ının

karlı-buzlu günlerinde genç yarbayın askerleri ıslak siperlerinde titremeye başlamıştı.

Mustafa Kemal'in bu Maydos kumandanlığı sırasındaki en önemli olay Mehmet Çavuş olayı olmuştu. Düşman bir kez Settülbahir ve Kumkale'ye asker çıkarmaya yeltenmiş ve Mehmet Çavuş adlı kahraman asker bunları denize döküvermişti. Mehmet Çavuş da yine Mustafa Kemal'in yarattığı bir kahraman tipiydi.

Düşmanın zayıf kuvvetlerle karaya çıkması sadece bir keşif içindi. Nitekim 5 Mart'ta böyle bir keşifte daha bulundu ki bu «dörtbaşı mamur» bir askerî hareketti. Bu hareket, Cevat Paşa'nın bölgesinde meydana gelmişse de Mustafa Kemal, ister istemez buna karışmak zorunda kaldı.

5 Mart sabahı Cevat Paşa, Mustafa Kemal'in karargâhına gelmişti. Mustafa Kemal, Settülbahir bölgesindeki savunma tertibatını göstermek üzere onu yanına almış ve beraberce Kirte'ye gitmişlerdi. Tam oraya varmışlardı ki, düşman donanması Kirte'yi ve Alçıtepe'yi şiddetle dövmeye başlamıştı. Denizde sıralanmış külrengi çelik yığınları, karaya çelik kusuyorlardı. İki kumandan, bir şarapnel yağmuru altında kalmışlardı. Mustafa Kemal, hemen ordaki alay kumandanına gereken talimatı vererek çabucak karargâha dönmüştü. O gün soğuktan titreyen mehmetçikler, toplarının başında itilâf donanmasına durmamacasına ateş açmış ve karaya asker çıkarma işini bir kez daha suya düşürmüştü.

Mustfa Kemal, o gün de Çanakkale Boğazı'nı söktürüp geçemeyen itilâf donanmasının mutlaka karaya asker çıkarmayı bir kez daha deneyeceğine inanmaya başlamıştı.

Böyle bir olayın her an meydana geleceğini hesaplayarak kıtalarına tetikte bulunmaları için şiddetle emir vermişti. Yüksek kumandanlığa yazıp çizerek kuvvetlerinin arttırılmasını istemiş ve bunu da başarmıştı. Ne yazık ki Enver Paşa'nın rekabet duygusu, Mustafa Kemal'in bu önemli kesimden kaldırılıp «ihtiyata» alınmasına sebep oldu. Enver Paşa, elbette bu eski rakibinin dünya

savaşının daha ilk turunda ün sahibi olmasıry istemeyecekti. Başkumandan vekili, o bölgeye Halil Sami adında başka bir kumandan atadı.

Artık, Mustafa Kemal, «genel ihtiyat» olarak sırasında Gelibolu, sırasında Anadolu yakasına yardımda bulunmak üzere geri alınmıştı. Rumeli kıyısı bölgesi, sadece yeni kumandanın emrine verilmişti.

Bu arada Mustafa Kemal'in tümeninden bir alay Çanakkale'ye geçirildi ise de yine eski yerine gönderilmişti.

Mustafa Kemal, atılmış olduğu bu kör bölgede umutsuzluğa düşmeyerek düşmanı düşman kabul etti ve umulmaz olaylarla her an karşılaşabileceğini düşünerek ona göre de tertiplendi..

Tümenini Bigalıköy dolaylarında topladı. Şimdi, onun tübeni, beşinci ordunun «ihtiyat»ı olarak Bigalıköy ve onun güneyindeki Maltepe ve Mersintepe ordugâhlarına yerleşmiş bulunuyordu. Gelecek emirlere göre yıldırım gibi sırasında Bolayır'a, sırasında vapurla Çanakkale'ye yollanmaya hazır bir durumda istim üzerinde bulunan Mustafa . Kemal, tümenini sıkı bir eğitimden geçirmeye başladı.

1915 de 12 Nisan sabahı genç kumandan portatif karyolasını deprem gibi sarsan top sesleriyle uyanınca cephede garip olayların geçtiğini anladı. General Hamilton'un gemileri, ağır toplarıyla karaya korkunç bir çelik yağmuru kusmaktaydı. Yer-gök sarsılıyordu.

Yatağından fırlayan Mustafa Kemal, tehlikenin çok yakın olduğuna inanarak bütün tümeni hazır hale getirdi, süvari bölüğünü de haber getirmek üzere Kocaçimen yönüne doğru yola çıkardı.

Mustafa Kemal, gerçekten beklenmedik bir olay geçtiğini seziyor, hemen bir haber alabilmek için boşuna kıvranıp duruyordu. Gelibolu'daki kolordu kumandanı Esat Paşa'yı telefonla bulup bilgi almak istediyse de o da bir şey bilmiyordu. Ancak, sabahleyin saat altı buçukta Halil Sami beyden bir rapor aldı. Bunda düşmanın Arıburnu'na çıkarma yaptığı anlaşılıyordu. Mustafa Kemal'den bu düşmana karşı bir tabur asker gönderilmesi isteniyordu.

Gerek bu rapor, gerekse Mustafa Kemal'in kendisinin Maltepe'de özel olarak yaptığı gözetlemelere göre düşman Kabatepe dolaylarına önemli kuvvetlerle çıkmaya çalışıyordu. Onun bu kanısı, baştan beri böyleydi, işte, şimdi gerçekleşiyordu.

Düşmanın bütün gücüyle çıktığı bir bölgeye bir taburla gitmek, bir zerre askerlik bilgisi olmamak demekti. Onun sağduyusu, bütün bir tümeni olay yerine doğru yürütmeyi ya düşmanı olduğu yerde mıhlamayı, yu da denize dökmeyi emrediyordu.

Mustafa Kemal, artık salt kendi kendinden emir alacak bir durumda bulunuyordu, insiyatif, doğrudan doğruya eline geçmişti. Enver Paşa'nın ondan kıskandığı zafer, zorla gelmiş, onun tozlu çizmelerine sürünüyordu. Hamilion'un talihsizliğine bakın ki seçe seçe Mustafa Kemal'in bölgesini seçmişti. Sonradan anlaşıldığına göre, felek Mustafa Kemal'i pek erken şan ve şeref sahibi yapmak için itilâfın çıkarma gemilerini, denizin hırçın dal galarını kullanarak asıl çıkarma yerinden uzaklaştırıp Kabatepe karşısına sürüklemişti.

Mustafa Kemal, bütün tümeniyle düşmanı göğüslemeye karar verince hemen karargâhın bulunduğu Bigali köyünde yerleşmiş olan birinci piyade alayı ile Cebel bataryasını harekete geçirdi. Sonradan hepsi şehit olmuş olan ünlü elli yedinci alayın başına kendisi geçerek dağlıktaşlık, fundalıktı ve yolsuz bir arazi üzerinden Kocaçimen tepeye doğru yollandı. Geçilecek bir yol bulmadıkça bu tepeye erişmek kolay olmayacaktı. Topçu tabur kumandanını kıtaların geçmesine elverişli bir yol bulması için ileri gönderdi.

Topçu kumandanı geri dönmeyince batarya kumandanını da gönderdi.

O da gelmeyince, kendisi yol bulmaya koyuldu. Çok çetin bir yürüyüşten sonra alayı Kocaçimen tepeye ulaştırdı. Burası yarımadanın en yüksek noktasıydı. Yalnız, Anburnu ölü «zaviye» içinde kaldığından görülemiyordu.

Nisan güneşinin tatlı sıcaklığı sırtını ısıtırken Mustafa Kemal yanıbaşında Alp olarak elindeki dürbünle do-

nize baktı. Güneş altında savaş cinayetinden habersiz masmavi, lekesiz, masum bir deniz, sıla özlemi veren güzelliğiyle uzuyor, yayılıyor ve genişliyordu. Yalnız bunun mavi bir çayırlığa benzeyen yüzünde yer yer çelik yansımaları meydana getiren küirengi savaş gemileri sıralanmıştı.. Bunların arasından geçen bir yığın nakliye gemisi kıyıya asker ve malzeme boşaltmaya çalışıyordu.

Elli yedinci alay - hepsi şehit olan alay - hâlâ Kocaçimen'e doğru tırmanmaya uğraşıyordu. Doruğa erişmiş olanlarsa giynekleri terden sırtlarına yapışmış, yorgunluktan bitkin olarak soluyup duruyorlardı.

Mustafa Kemal, erata on dakikalık mola verilmesi için kumandanlara emir verdi. Erat. denizden görülmeyen sırtta dinlenmeye geçti. Mustafa Kemal, bu mola süresi içinde Aptal geçidi denen, eskiden bildiği bir geçitten Conkbayırı'na gitmek istiyordu. Yanında yaveri, emir subayı, sertabip ve orada yeniden bulduğu tümen Cebel topçu taburu kumandanı ile atlı olarak yola çıktı. Arazi, çok çetindi, atları geride bırakarak yayan gitmeye başladılar.

Yayan olarak Conkbayırı'na vardıklarında çok İlginç ve şaşırtıcı bir olayla karşılaştılar. Conkbayın'nın güneyindeki bir tepede deniz kıyısını gözetlemek İçin görevlendirilmiş bir müfreze, alabildiğine Conkbayırı'na doğru kaçıyordu. Mustafa Kemal'in bulunduğu yere vardıklarında Mustafa Kemal:

— Niçin kaçıyorsunuz? diye bağırarak sordu.

Kaçan askerler hep bir ağızdan :

— Efendim, düşmanl diye karşılık verdiler.

— Nerede?

Hepsi 261 rakımlı tepeyi gösterdiler:

— İşte!

Gerçekten de düşmanın bir avcı hattı, gösterilen tepenin eteklerine dayanmıştı; karşılarında hiç kuvvet yokmuş gibi serbestçe ilerliyorlardı.

Mustafa Kemal ömrünün en kritik anlarından birini yaşadığını şimşek gibi kavramıştı.

Alayı on dakika mola için geride bırakmıştı. Şimdi,

düşman ona kendi askerlerinden daha yakındı. İşin daha kötüsü şuydu ki eğer düşman, Mustafa Kemal'in şimdi bulunduğu yere gelseydi dinlenmekte olan alay. bütünüyle paniğe uğrayabilirdi. Mustafa Kemal'in sıkışan dehası, bir anda en güzel kurtuluş çaresini buldu.

Kaçan eratın önüne dikilerek :

— Düşmandan kaçılmaz! diye haykırdı.

Askerler:

— Cephanemiz kalmadı, diye söylendiler.

— Cephaneniz yoksa süngünüz var!

Bunu söyleyen Mustafa Kemal, hemen askere :

— Süngü taaak!

Kumandasını verdi ve arkasından da :

— Yere yat!

Emrini vererek onları yere yatırdı. Türk askeri süngü takıp yere yatınca düşman da yere yattı.

Mustafa Kemal, bundan sonra, alaydan ilk yetişenlerin hemen «marş marş»la bulunduğu yere gelmesi İçin emir subayını geriye koşturdu.

işte, onun kazandığı bu an. Çanakkale'de Conkbayırı zaferinin altın kalemle tarihe yazılmasına sebep olmuştu. «Bir koca muharebenin ufacık bir lâhzaya bağlı olduğunu, hattâ bir memleket hayatının fena kullanılmış bir an yüzünden tehlikeye düşebileceğini, burda olduğu gibi iyi kullanılmış bir anın ise bir muharebenin ve bir vatanın mukadderatını iyileştireceğini o dakikayı görür gibi canlanmış bir ifade ile duymak insanın tüylerini ürpertiyordu.»

Kol'un başındaki bölük yetişince, Mustafa Kemal, hemen ateş açmasını, bütün taburların bu bölüğü takviye ederek 261 rakımlı tepe üzerinden düşmana saldırmasını emretti. Cebel bataryası ilk salvosuyla düşman piyadesinin kaynaştığı araziyi hallaç pamuğu gibi atmaya başladı.

Mustafa Kemal, bu sırada bataryanın yanında dikilmiş, durmadan alaya taarruz yönleri veriyor ve mehmet-Çikler «Allah Allah» haykırışlarıyla bayırdan aşağı yuvarlanır gibi koşuyorlardı.

Akşamın alacakaranlığı Conkbayırı'nın sel yataklarını doldururken Mustafa Kemal'in alayları. Hamilton'un askerlerini ta deniz kıyısına dek kovalamıştı. Çıkarma sandalları karadan kaçanlarla dolmaya bile başlamıştı. Gökyüzünde hafif bulutların arkasında ağır ağır ilerleyen dolunay bile artık Conkbayırı'nda savaş yapılmasına olvorişii bir ortam yaratamıyordu. Zafere pek yaklaşan Conk bayırı kovalamacası, böylece yarıda kalmıştı.

Mustafa Kemal'in Conkbayırı zaferi, dbha çok onun çok güçlü bir beyin taşımasından, eratına ölümü hiçe saydırabilmek gücünden meydana gelmişti. Kıtalarının kumandanlarına ağızdan verdiği emirler şöyleydi :

— Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yarimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir.

Bu yüzden düşmanın üzerine atılan kıtalar, subayı, eri, salt öldürmek ve ölmek için atılmışlar ve deniz kıyısına eriştiklerinde karşılarında zaferden başka bir şey bulamamışlardı.

Mustafa Kemal, Arıburnu'nda 12 Nisan'dan 4 Mayıs'a değin «Arıburnu kuvvetleri» kumandanı olarak kaldı ve durmadan savaş verdi. Düşman, artık kıyıda yapışmış kalmıştı.

Hamilton'un bundan sonraki bütün çırpınmaları boşuna gitmiş ve bu kesimden iş çıkmayacağını anlayınca taarruzların ağırlık merkezini Anafartalar kesimine kaydırmıştı.

Yarbay Mustafa Kemal, Seddülbahir'in kuzeyinde vo Anafartalar'ın güneyinde İngilizlere ilk şamarı atmış vo onları Arıburnu'nda daracık bir yere mıhlamıştı. Artık yıpratıcı ve öldürücü siper savaşları başlamıştı; her iki yana da usanç veren bir biteviyelikle sürüp gidiyordu. Mustafa Kemal, artık İngilizlerle eğlenmeye de başlamıştı. Onların sinirine dokunan bir püf noktalarını yakalamıştı. Bunun üzerinde bir karınca gibi işliyordu. Her öğle vakti «Cesarettepe»de erat karavanaya oturunca askerî mızıkaya gür sesiyle askerî marşlar çaldırmaya başlıyor, daha ilk notalar madenî seslerle havada uçar uçmaz İn-

giliz savaş gemileri korkunç bir yaylım ateşe koyuluyordu. Amaçları yalnız Mustafa Kemal'in Cesarettepe'siydi. Ordaki sarışın mavi gözlü savaş tanrısının bu sırada şehlâ bakışlarıyla ve bıyıkaltından gülerek kendilerini gözetlediğini de biliyorlardı. Cesarettepe. Mustafa Kemâl'in savaşı yönetme yeri olan «Kemalyertonin en yüksek noktasıydı. Kendi adı buraya âlem olmuştu. Savaş tanrısının Çanakkale'deki Türk savunmasının safları arasına umulmadık bir zaman ve biçimde gelip karışması İngilizlerin çok canını sıkıyordu.

Savaş tanrısı, altın gibi parlayan zırhları içinde ancak İngiliz dritnotlarının kaptan köşklerine yakışmaz mıydı? Öküzlerin çektiği dört bin yıllık Hitit kağnılarıyla emrine gelen cephaneden daha çok hoşlandığı görülüyordu, savaş tanrısının. Hektor, zırhlarını soyunmuş, hâki bir kat giynek giymiş, toprak siperlerin içinde homurdanarak dolaşıyor ve Anadolu'nun yanık yüzlü çocuklarına orda yiğitlik masalları söylüyor, orda insanın ölümle alay ettiği sayısız destanlar yazdırıyordu. Evet, bu sarışın savaş tanrısı, ya da bu sarışın Hektor, Truva'yı yeniden savunmak için birdenbire yerden çıkmışa benziyordu.

Gelibolu yarımadasını düşmekten kurtaran mucize, yalnız bu genç ve sarışın savaş tanrısının kalbinde ve beyninde ışıldıyordu.

Evet, Mustafa Kemal, İngiliz dritnotlarında dünyayı fethe çıkmış General Hamllton'u kahrından öldürüyordu. Kendisi de beri yanda uykusuzluk, yorgunluk ve sıtmadan erimeye, bir deri bir kemik bir kahraman harabesi haline gelmeğe başlıyordu. Onun günlük yaşayışı, her insanın dayanabileceği gibi değildi. Gelibolu yarımadası, Hamilton'un topçu salvoları sarışın bir Türk kahramanı yaratıyordu, ama, bugünlere Türkiye'nin kara günleri denilebilirdi. Siperlerde çelik sağnakları altında sayısı belirsiz Anadolu çocukları dizileri sessiz sedasız eriyip gidiyordu.

Yeryüzünün o zamana dek görmediği en büyük ve en korkunç savaş donanması Çanakkale'nin kapısına dayandığında Türk dev.ciinde, daha çok savaşı isteyerek kapımıza getirenlerde şafak atmıştı.

Bu donanma bir toslamada Çanakkale müstahkem mevkiini hallaç pamuğu gibi atarak İstanbul limanına dayanacaktı.

Ne olduysa oldu bu korkunç armada Çanakkale'yi yarıp geçemedi. Ne var ki düşmanın hırsı sönmemişti. Bir de bu istihkâmları arkadan vurarak İstanbul'a ulaşmak istedi. Enver Paşa'nın ve Liman Von Sariders'in etekleri yine tuluştu. Padişah Sultan Reşat'ı Anadolu'ya kaçırmak için tertibat alındı. Sorumluların çoluk çocuğu ya Anadolu yakasına geçirildi, ya da geçirilmeye hazır bir duruma getirildi.

itilâf devletlerinin kararı kesindi: Türklerin ayağını Avrupa'dan keserek onu Alman yoldaşlarından ayırmak istiyorlardı.

Mustafa Kemal'in Gelibolu Yarımadası'nın «Cesarettepe»sine kurşun ve gülle işlemez yeni bir dev Rodos heykeli gibi dikilişi itilâf devletlerinin iştahını kursağında bıraktığı gibi İstanbul'un kaçış hazırlığını da durdurdu.

*

Mustafa Kemal, Esat Paşa'nın kolordusuna bağlıydı. Esat Paşa'ya bütün cephenin kumandanlığı verilmek isteniyordu. Mustafa Kemal de bu arada zaferler kazanmış tümeniyle cephenin sağ kanadını aldı. Yeni takviye kıtaları yetişmişti ve bunların başında bir Alman Albayı vardı. Mustafa Kemal'se henüz yarbay rütbesindeydi. Alman Albayının kendi tuttuğu kanada kumandan olarak geldiğini gören Mustafa Kemal, bu tehlikeyi savuşturmak için hemen davrandı ve Alman Albayla pazarlığa girişerek bu kumandanlığa ancak kendisinin gerekli olduğu tezini savundu. Alman Albayı onun bu araziyi kendisinden çok iyi bildiğine inandığından hakkından dostça vazgeçmek zorunda kaldı. Alman Albayına ilk söylediği söz şu oldu :

— Karar verilmiştir. Araziyi biliyor ve düşmanı tanıyorum; ben kumanda edeceğim.

Alman Albay, Mustafa Kemal'in bu direnmesini ve dâvada onun haklı olduğunu genel karargâha kendisi bildirdi.

Alman Albay, bir zorbanın karşısında değildi, Yarbay Mustafa Kemal, onu gerçekten İnandırmıştı.

Zaman geldi ki bütün Arıburnu kumandanlığında Mustafa Kemal tek başına kaldı. Düşman yeni taarruz bölgesi olarak Anafartaları seçince İş değişti. Ordaki kumandanlık büyük ingiliz çıkarma kuvvetleri karşısında şaşırmış, ne yapacağını bilmez hale gelmişti. Mustafa Kemal, cephenin boydan boya bir kumandanın, o da yalnız kendisinin kumandası altında bulunmasını ve ancak böylece gelecek anî baskınlara koordine olanaklarla karşı konulabileceğini söylüyordu. Şimdi bu parçalanmış kumandanlıklarla ancak bir felâkete gidildiği kanısındaydı.

Bir gün Yalova'da bulunan genel karargâhtan Liman Von Sanders Paşa. kurmay başkanı Diyarbakırlı Kâzım Paşa ağzıyla Mustafa Kemal'den genel durumu sordu. Mustafa Kemal, böyle giderse durumun berbat bir sonuca varacağı üzerinde kesin fikirler ileri sürdü. Liman Von Sanders, buna karşı ne çare olabileceğini sorunca Mustafa Kemal, bütün cephe kumandanlığının, yani grup kumandanlığının kendisine verilmesini istedi. Telin öbür ucundan bir kahkahaya benzeyen bü karşılık geldi:

— Peki, çok gelmez mi?

Mustafa Kemal şu karşılığı verdi:

— Az bile geliri

Oysa bütün bu kasırga İçinde tek olumlu ve yüksek beyin olarak işleyen Mustafa Kemal, henüz yarbaydı. Albaylığa yükseltilmesi Enver Paşa katında tartışma konusu bile olmuyordu.

Mustafa Kemal, hiç kimsenin lûtfunu bekleyecek kıratta bir asker değildi. O istediği başarıyı kendisi yaratıyor ve onun sonucu olan altın yemişleri kendi elleriyle •uzanıp topluyordu.

istediği grup kumandanlığını da en sonra aldı. Öyle bir zamanda ki Anafartalar'da kan gövdeyi götürüyor, İngilizler Türk çocuklarını bir buğday tarlası gibi biçerek 'hâkim tepelere doğru kolayca tırmanıyorlardı. Artık, Ha•milton'un bu yeni saldırısını da ancak bir kişinin durdurabileceği anlaşılmıştı. Enver Paşa, bu eski rakibinin ka-

zandığı paha biçilmez zaferler karşısında hırsından kendini yiye yiye Hamllton'un açtığı yeni cepheye de Mustafa Kemal'in askerî dehasını sürmekten başka çare bulamadı.

Artık, Çanakkale cephesinde iki kişi karşı karşıya kalmıştı: Hamilton ile Mustafa Kemal!

İş böyle olduğu halde ye Türkiye'de askerlikten anlayan ve bunu birkaç kez İstanbul'u ve boğazları kurtararak gösteren Mustafa Kemal, istanbul gazetelerinde, yaptığı işleri anlatmak olanağını güç elde ediyordu.

Mustafa Kemal, daha Selanik'teki «Rumeli» gazetesinden tanıdığı Yunus Nadi'nin gazetesine yaveri Cevat Abbas'ın eliyle mektuplar gönderiyor ve askerî sansür 'bunları kuşa benzettikten sonra yayımlamalarına izin veriyordu. Hele Mustafa Kemal'in resimlerinin gazetelerde çıkması bir sorundu. Yunus Nadl, onun resimlerini gazetesinde basabilmek için askerî sansürle al takke ver külah pençeleşip duruyordu.

Avustralyalılar, 1915 yılı 8 Ağustos sabahı gün ışırken Kocaçimentepe ile Conkbayırı yönüne doğru pek şiddetli bir saldırıya geçtiler, iki ordunun askerleri de sapır sapır dökülüyor ve genç insan kanlarıyla Gelibolu toprakları bir kez daha sulanıyordu. Yaban lâleleri çoktan kuruyup dökülmüşse de gelecek ilkbaharda daha parlak, daha kırmızı açabilirlerdi. Dünya kuruldu kurulalı bu topraklar, bunca değerli gübreyle, en tatlı düşlerle süslü insan beyinlerinin fosforuyla bu denli cömertçe gübrelenmemişti. Avusturyalılar Türk ordusunun yorgunluğundur yararlanarak kaç kez püskürtüldükleri hâkim tepelere en sonra tırmanabildiler. Dağınık kumandalar altında bütünlemesine bir zafer kazanıldığı hiç bir zaman görülmemişti. Bütün bu tümenlerin kendi emrine verilmesini istediginde Von Sanders Paşa telin öbür ucunda alay etmişti, işte Çanakkale en sonra elden gidiyordu. Yalnız o gitse neyse, İstanbul da elden gidiyordu. Alman ordularıyla Türkiye'nin bağlantısı kesiliyordu. Yalova'da yuvalanmış olan Von Sanders, çabucak Gelibolu cephesine koştu, Mustafa Kemal'i aradı. Onu cephe karargâhının yanında Anafar-

ta köyünün ardındaki yolda cepheye koşarken buldu.

Liman Von Sanders. Mustafa Kemal'e :

— Bu cephedeki bütün kuvveti bir kolordu haline getirmeye karar verdim. Onun kumandanlığını almanızı istiyorum, dedi.

Bunu daha önce verselerdi ya! Şimdi Çanakkale'de bir tek düşman askeri kalmazdı. Zararın ne yanından dönülse kârdı. O, bu grup kumandanlığını çok gerekli zamanda, tam altı hafta önce istemişti. O zaman tehlike ile bu denli burun buruna değillerdi. Şimdi yüklendiği sorumluluk, o günküne göre korkunç denilecek büyüklükteydi.

Mustafa Kemal, 26-27 Temmuz gecesi saat 9,50 de yalnız Anafarta grup kumandanlığı emrini almamış, bunun yanışım düşmana 27 Temmuz günü saldırı emrini de birlikte almıştı.

Ne var ki Mustafa Kemal, yine hastaydı. Sırasıyla gerek sıtma, gerekse böbrek sancıları onu sık sık yokluyordu. Dizlerinin bağı çözülüyordu. Hemen o gece hem grup karargâhına yetişecek, hem de sabahleyin kıtaları saldırıya kaldıracaktı. Artık, umut bir tek ondaydı. Tümen başhekimi ile yaveri Kâzım beyi yanına alarak yola çıktı. Tam dört aydır, ateş hattından üç yüz metre geride ölülerin kokmasından meydana gelen boğucu, korkunç bir havayı soluyup duruyor ve bu yüzden hastalığı da büsbütün artıyordu. Gecenin saat on birinde zifiri bir karanlık İçinde atının üzerinde oradan ayrıldıktan sonra ilk kez ciğerlerini oksijenle yıkayan tertemiz bir havanın içine girmişti. Yalnız, bu güzel havanın yanısıra sanki zifir gibi koyu karanlığı da yutuyormuş gibi geliyordu ona. Her ne de olsa içinde kendisini hiç bir vakit bırakmayan bir yaşamak ve yaratmak sevinci vardı. Kulakları bu sevincin tatlı çağıltılarında, ilerliyordu. En sonra hak yerini buluyor, «liyakat» en sonra değerlendiriliyordu, işte yüksek kumandanlık, bu bir türlü bitmek bilmeyen işi onun bitireceğini anlamıştı. Bu da yeterdi. Şimdi, bu hasta ve bitkin haliyle kendisinden bir mucize beklediklerini bili

yordu. Vaktinde davranmayarak işi mucizelik bir hale ge* tirmişlerdi.

Gideceği Çamlıtekke karargâhı saatlerce uzaktaydı. Hayvanın üzerinde baygınlık geçirmeden oraya varabilmesi ayrı bir işti.

Atın üzerinde, yalnız yıldızların ışığını seyrederek ilerliyor, bu koyu karanlıkta, atının ayaklarından çıkan seslere karşın ilerlediğini anlayamıyordu.

Yine de Arıburnu'nu geride bıraktı ve gecenin saat bir buçuğundan önce Gümbürdek bayırının güneyinde bulunan karargâha sağ salim vardı.

Ömründe bu denli sıkıştığını bilmiyordu. Saldırı şafakla beraber başlayacaktı. Henüz emri altındaki subaylar ve kumandanlarla tanışmış ve «harekât» üzerinde bir tek bilgi almış değildi. Bütün kurmay heyetini gece yarısı yanına çağırarak gerekil bütün bilgiyi almaya çalı.?*'./ Bu aldığı bilgiye göre düşman Kireçtepe, Kükürtlüpınar, Sülecik, Mestantepe hattında sayısı bellisiz kuvvetler tutuyordu. Bundan başka Conkbayın'nda ve Kocaçimen'de yine sayısı bilinmeyen önemli kuvvetleri olduğu da biliniyordu. Bilinen bir şey daha vardı ki, düşman kemikliler'e durmadan taze kuvvetler çıkartmaktaydı.

Mustafa Kemal, bu bilgiyi alınca yeni kuvvetlerini buna göre tertipledi. Telefon tertibatı olmadığından emirleri tümenlere subaylarla yolladı. Bu subaylardan birisi de yanından oldumolası ayırmadığı tıknaz, esmer, sert yüzlü bir yüzbaşı olan Cevat Abbas beydi.

Mustafa Kemal, telefon hatlarının çekilmesi, sıhhiye işleri için gereken emirleri verdikten sonra karargâhtan •ayrıldı, gün ışırken başlayacak saldırıyı yönetmek için Çamlıtepe kuzeyindeki tepelere yollandı.

Yüzblnlerce Anadolu çocuğu, ruhunun sıcacık bir köşesinde titizlikle sakladığı tatlı cennet düşleriyle canını vermiş ve etleri boşalan tümenler birer iskelet halinde siperlerde pusmuş bekliyordu. Neyse en sonra beklenen takviye kuvvetleri yetişmiş, Mustafa Kemal umutsuzluktan kurtulmuştu. Bu kuvvet altmış kilometrelik Bolayır-.Anafarta yolunu en kışa zamanda, rekor denecek bir sü-

ratle geçmiş, yeni grup kumandanı Mustafa Kemal'in eli altına girmişti. Cebri yürüyüşle yüzlerinden kıvılcımlar saçarak Anafartalar'a yetişen bu kuvvete ancak iki saat gibi ufacık bir mola verdirilerek saldırıya kaldırıldı.

Gözetleme yerine vardığında Türk saldırısının başlamış olduğunu gördü. İki tümen yanyana başarılı saldırılarını bütün engelleri yıkarak sürdürdüler. Böylece Sulva doğusundaki bir düşman kolordusu ile Büyük Anafarta yönündeki bir tümen yenilmiş ve işleyemez hale getirilmişti. Yenilmiş olan düşman kuvvetlerinin çokluğu, Mustafa Kemal'i şaşırtmıştı. Başarı o denli büyüktü ki, taarruzu durdurdu ve askerler elde ettikleri siperleri onarmaya başladılar. Hamilton'un o denli önem verdiği ve kendisinin de yakınında bulunduğu bu saldırının neden yenilgiyle sonuçlandığını Mustafa Kemal çok çabuk anlamıştı: Düşman kıtaları bayır yukarı yanaşık düzende ilerlemekteydiler ve önlerinin de boş olduğunu sanıyorlardı. Türk topçusunun ve avcılarının bu arada her zaman olduğu gibi gösterdikleri yiğitlik, yenilgiyi meydana getirmişti. En önemli faktör İngiliz kumandasındaydı. Sorumluluk korkusu İngiliz ordusunun subaylarını felce uğratmıştı. Mustafa Kemal, sorumluluk korkusunun nice yenilgiler meydana getirdiğini bir çok kez yakından görmüştü. 27 Temmuz zaferi, Mustafa Kemal'ce sevinilecek bir zaferse de henüz İstanbul'u kurtarmaktan uzaktı. Düşman, üç gündür Şahintepe ile Azmak arasında başka kuvvetlerle arkası arkasına birçok saldırılarda bulunmuştu. Bu saldırılar gerçekten de kanlı ve canlı saldırılardı. Böylece gerek Conkbayırı ve gerekse Şahintepe'de korkutucu bir duruma sahiptiler.

Mustafa Kemal kendisine yardıma geleceği bildirilen iki taze alaya çok sevinmişti. Bu iki alayla bu gece Hamilton'un başına yeni bir çorap öreceğini düşünerek kıs kıs gülüyordu. Bu alaya sıcak bir çorba hazırlamaları için hemen gerekenlere emir vermişti.

Mustafa Kemal, savaş yönetme yerinden inmiş, Çamlıtekke'deki karargâhına gidiyordu. Yolda Liman Von Sanders'in yaverine rastladı. Mareşal, bugünkü büyük zafer

İçin yaverini Mustafa Kemal'i kutlamaya göndermişti. Liman Von Sanders'in kendisi de heyecan içinde Mustafa Kemal'i Çamlıtekke'deki karargâhında bekliyordu. Karargâhta Von Sanders, ayrıca onu kutladı ve yeni başarılar diledi. Mareşal'le ancak birer kahve içecek kadar vakti vardı.

Conkbayın'nda düşmana yapacağı yeni saldırıyı hazırlamak ve yönetmek için hemen Mareşal'den ayrılmak zorunda kaldı. Von Sanders, Mustafa Kemal'i ateşin içine girmemesi için çok zorladıysa da söz dinletemedi. O biliyordu ki ateş hattına girmedikçe hiç bir zafer kendisine el sallayamazdı. O. bütün zaferlerini savaşın her dakikasını, belki de her anını kullanmak, kontrol et,mek ve yönetmekle kazanmıştı. Mareşal'in hatırı için prensibini çiğnemeyerek atıyla ateş hattına doğru ilerledi. Kurmay heyetiyle birlikte Çamlıtekke'de Kocaçimen yönüne doğru ilerlerken bir düşman uçağı, tam başlarının üzerin de dönmeye başlamıştı. Bütün kafiledekiler, tam siper yapmak için sağa sola dağıldı ve bu arada karanlığa da kaldıklarından yollarını şaşırdılar, ancak ertesi gün Mustafa Kemal'i bulabildiler. Yanında bir tek kişi kalmıştı, o da yedek subay Zeki'ydi. Kocaçimen üzerinden Conkbayın'na gitmek istediyse de bu yol İngilizlerin ateş altında olduğundan, kurşun yağmuruna tutuldu. Daha güneyden dolaşarak en sonra bir tümen karargâhına vardı.

Kendisine hazırlanan çadırda dinlenirken beklediği iki alaydan birinin geldiğini haber verdiler; alay pek geç kalmıştı.

Bütün kumandanlar, Mustafa Kemal'in karşısında asık yüzleriyle umutsuzca düşünüyorlardı. Öbür alay gelmeden böyle az kuvvetle saldırı yapılamazdı. Hepsinin mırın kırın ederek kendisine anlatmak istediği buydu. Gerçekten de hakları vardı. Mustafa Kemal'se çok az kuvvetle iş görmek düşüncesindeydi. Hele, kaçırılacak zaman, düşmana yeni avantajlar sağlayabilirdi.

Bunun için bütün kumandan ve kurmayların düşüncelerine karşın saldırıya geçmeye karar verdi.

Conkbayın'nda ve Şahintepe'deki Türk kuvvetlerinin

arkasında yeni gelecek kuvvetler savaş düzeninde toplu olarak bulunacaklardı. Saldırı, gün ışırken başlayacaktı. «Hiç bir tüfek, top ve bomba patlamaksızın süngü ile düşman üzerine» atılacaklardı.

Mustafa Kemal, o geceyi çadırında uykusuz geçirdi, gün ışımadan önce de saldırıyı seyretmek için 4,30 da gözetleme yerinde bulundu.

Nedense vakit geçiyor, saldırı hâlâ başlamıyordu. Doğu ufkundaki gümüş ışıklar, yavaş yavaş erguvanlaşıyor, yakut ve duru bir ton alarak günün altın bir top halinde patlamasına pek az bir zaman olduğunu gösteriyordu. Korkunç bir kriz anı, bütün kumandanların emirlerini dudaklarında dondurmuşa benziyordu. Neydi bu korkunç duraksama?,Güneşin altın tepsisi ıssız tepelerin arkasından fırlar fırlamaz düşman savaş gemileri bu tepeleri hallaç pamuğu gibi atmaya başlayacaktı. Bir saniyenin bile değerli olduğu bir zaman parçası içinde bulunuyorlardı.

Mustafa Kemul, bir kez daha işin başa düştüğünü anlamıştı. Hemen kumandanlara işaret vererek hepsini safların önüne geçirdi. Askere, düşmanın kaçmaya hazırlandığını söyledi, morallerini arttırdı.

— Düşman kaçmak istiyor, fakat, biz buna müsaade etmeyeceğiz, dedi, bunun için benim ileriden kırbaç sallayarak vereceğim işaret üzerine hemen hepiniz düşmana atılacaksınız.

Bundan sonra beş on adım ileri yürüdü ve kırbacını havaya kaldırarak işaretini verdi.

Subaylar ve askerler bu işaret üzerine esmer bir insan çağlayanı gibi bayırdan aşağı akmaya başlamışlardı. Sabahın ilk ışıltılarında süngüler şimşek çakıyor ve :

— Allah! Allah! Allah! Allah! haykırışları yeri göğü dolduruyordu.

Bu saldırıda düşmanın bütünüyle ezildiği anlaşıldı. Düşman bir tek silâh patlatmaya fırsat bulamadan süngüden geçirilmişti. Hava ışıdıktan ve güneş boğuşma meydanının üstünde yükselmeye başladıktan sonra denizde sıralanan çelik ejderhalar, henüz taze kan tüten

yamaçlara korkunç bir ateş püskürmeye başladı. Kurak Temmuz havasının kurutarak barut haline getirdiği otlar ve çalılıklar tutuşuyor; toz, duman, barut kokusu ve misket yağmuru altında savaşta sağ kalmış olanlar do ölüler kadar talihsiz bir hale geliyordu. Ölülerle yanyana uzanmış dost ve düşman yaralıları tepeleri kuşatarak yürüyen yangın ortasında haykırarak, inleyerek can çekişiyorlar ve kimse onlara yardım elini uzatamıyordu. En ağır top mermileri kocaman kaya parçalarıyla birlikte, ölüleri, yaralıları ve sağ kalanları da havaya uçuruyor ve sonra bunların hepsi yine ölülerin, yaralıların ve sağların üzerine yağıyordu.

Mustafa Kemal, yanıbaşında köpeği Alp olduğu halde elindeki kırbaçla savaş meydanında dikilmiş duruyordu. Türk askerleri, süngüleri parlayarak sağından solundan geçiyor, dalga dalga düşman siperlerine doğru iniyorlardı.

Mustafa Kemal, bu anda kendinden geçmişçesine mehmetçiklerin süngüleriyle yazdıkları kanlı destanı seyrediyordu. Birdenbire göğsüne sert bir cismin çarptığını duydu. Henüz ne olduğunu iyice anlamamıştı ki, o anda yanıbaşında bulunan yedek subay Zeki bey ile Nuri Conker:

— Efendim vuruldunuz! dediler. Mustafa Kemal baktı: Ceketinin sağ yanında cep üzerinde bir kurşun deliği gördü. O zaman da gerçekten vurulduğunu sandı ve yaranın henüz sıcakken acımadığını bildiğinden vurulduğuna iyice inandı.

Hemen Zeki beyin ağzını eliyle kapadı ve:

— Sus! dedi. Vurulduğu duyulursa bu güzel zafer günü, bir bozgun günü haline gelebilir; askerin morali birdenbire sıfıra inebilirdi. Savaş tarihinde böyle çok olaylar vardı.

Allah'tan ki Mustafa Kemal, vurulmamış, yalnız, okuldanberi bir türlü kendisinden vazgeçemediği Omega saatine rastlayan bir şarapnel misketi, bunu dağıtıp parçalamıştı. Mustafa Kemal'in göğsünde ufak bir morartıdan başka bir şey yoktu.

Bu okul yadigârı saat, çok değerli bir insanın hayatını kurtarmıştı. Savaştan sonra bunu işiten Liman Von Sanders, bu saatin enkazını bir hatıra olarak Mustafa Kemal'den istemiş, kendisi de ona Omega markalı ve arkasında bir taçla ailesinin asalet arması «LS.» işlenmiş, kendi saatini bir anı olarak vermişti.

Saldırıya geçen Türk askerleri, ilk hatlardaki bütün düşman askerlerini bir teki sağ kalmamak üzere süngüden geçirmişler, bunlara yardıma gelenleri de yerlere sererek kimi noktalarda, kaykusuz şıpırtılarıyla kumlar üstünde oynayan denize dek sokulmuşlardı.

Mustafa Kemal, bu küçük saldırı ile koca bir düşmanın yenilemiyeceğini biliyordu. Bu sersemletici vuruştan sonra hemen saldırıyı durdurmuştu.

30,5 luk savaş gemisi topları, hâlâ tepeleri cehenneme çevirmekte ayak diriyordu. Düşman ölülerini siperlerden çıkarıp atan mehmetçikler, buralara kendileri yerleşmiş bu cehennem saatlerinin geçmesini bekliyorlardı. Conkbayırı kurtarılmıştı.

Elbette Mustafa Kemal, bu saldırıda Yeni Zelandalıların yalnız kayalık çıkıntıda iki bin ölü bıraktıklarını bilemezdi. Siperlerden ve sığınaklardan da bin kadar düşman ölüsü çıkarılmıştı. Bütün cephede İngilizler üç yüz yetmiş subayla on bine yakın asker yitirmişlerdi. Bu 28 Temmuzda meydana gelmiş olan Conkbayırı savaşı, Anafartalar başarısının en şanlı parçasıydı.

Anafartalar'ın en önemli savaşlarından sonuncusu da 3 Ağustos'ta Kireçtepe'de geçmişti. Kireçtepe, Anafartalar savaş cephesinin sağ kanadında önemli bir mevzi idi. Düşman bir tugaylık bir kuvvetiyle grubun sağ kanadına 2 Ağustos günü akşamüstü saldırarak Kireçtepe% nin kimi yanlarım ele geçirmişti.

Mustafa Kemal'in hemen o gece yaptığı karşı saldırı ile elden çıkan yerler yeniden alınmıştı.

Düşman, Ağustos'un üçünde gündüzleyin yeniden Kireçtepe'ye saldırdı. Mustaf Kemal, bunun bir yoklama ya da oyalama saldırısı olmayıp ağır bir saldırı olduğunu hemen kavradı ve buna gereken önemi vermekte gecik-

medi. Olayla yakından ilgilenmek için cephe gerisindeki tümen karargâhına koştu. Hemen Kireçtepe savaş meydanına yeterince kuvvetlerin toplanmasına karar vermişti. Bu işin çok çabuk yapılması gerekiyordu. Oraya öğleye değin on iki taburluk bir kuvvet toplayabilmişti.

Toplanan kuvvetler, durmaksızın savaş hattına doğru yola çıkarılıyordu.

Kollar, savaş hattına yaklaşa dursun, Mustafa Kemal de kurmay heyetiyle savaş hattına varmak ve gerekli tedbirleri çok yakından almak istiyordu. Gideceği yol deniz kıyısından geçiyor, ara sıra tepelerle siperleniyor, sonra yeniden denize karşı açılıyordu. Kıyıya pek yakın demirlemiş olan iki düşman torpidosu olmasa bunun bir önemi yoktu. Bu iki savaş gemisi durmadan bu yola ateş ediyor ve oradan kuş uçurtmuyordu.

Mustafa Kemal, oraya yaklaştıkça bütün yürüyüş kollarının durup beklemekte olduğunu gördü ve bu tıkanıklığa bir anlam veremedi. Atından İnerek en başta duran kolun başına dek yürüdü. Durumun önemli olduğunu ilk bakışta anladı.

Torpidoların salvo ateşleriyle yol bir cehennem gibi kaynıyordu. Yalnız, ara sıra kesilen ateş, ancak ufak bir fırsat payı veriyordu. Bu anda da ordan sürekli bir yürüyüş kolu rahatça hiç bir biçimde geçemezdi.

Burdan mutlaka da geçmek gerekiyordu. Yoksa Kireçtepe savaşı, düşmana gülümseyecekti.

Mustafa Kemal, şimşek gibi bir karar verdi. Subaylarla askerlere:

— Niçin geçmiyorsunuz? diye sordu.

— Düşman ölüm saçıyor, geçilemez!

Mustafa Kemal, kumandanlarla askerlere örnek olarak, bu ölüm saçan yol parçasını aşmak için koşar adımla geçerken :

— İşte, oradan böyle geçilir! diye bağırdı ve toz bulutlan kalkan yoldan koşmaya başladı. Az zaman sonra, karşı tepenin arkasında tam siper yapmıştı. Onun arkasından ve aralıklarla koşarak kurmay başkanı ve yaverleri de geçtiler. Sonra kumandanlar koşarak geçtiler.

onların ardından da bütün bölükler, parça parça koşarak karşıya geçtiler.

Böylece Hamilton, Kireçtepe'de bir kez daha yenilmişti.

İngilizler, Aralık ayına değin birçok başarısız saldırılarda daha bulundularsa da Türk siperlerini sökemeyeceklerini anladılar. 31 Aralıktan 8 Ocak 1916 ya değin doksan beş bin askeriyle bütün ağırlıklarını taşıt gemilerine gizlice yüklediler; Ocak'ın dokuzunda sisli puslu berbat bir havada soğuktan morarmış son iki bin askeri de Prens George kruvazörü alıp çekildi. General Hamilton, iki yüz bin mavi gözlü, sarışın İngiliz askerini gömdüğü sarı, ak, kırmızı ve kara tepelere son olarak uzun uzun baktı. Sonra kurşun renkli ağır bir sis perdesi arkasında yenilginin her çeşidini tattığı bu belâlı yerlerden, bir daha dönmemek üzere uzaklaşıp gitti.

Bu çekiliş olayı şöyle geçmişti :

General Hamilton'un sonu gelmeyecek gibi görünen yenilgileri, İngiltere'yi adamakıllı sinirlendirmişti. Bütün suç Mustafa Kemal'le onun mehmetçiklerinde olduğu halde General Hamilton görevinden alındı ve yerine atanan yeni kumandan Charles Munro 28 Ekim 1915 günü Gelibolu'ya geldi. Uzun uzadıya incelemelerden sonra şu kanıya varmıştı: Çanakkale'yi yeniden zorlamak ve geçebilmek için dört yüz bin kişilik bir ordu ile bol ölçüde cephane ve silâh gerekiyordu. Bu raporu alan Lord Kitchner, kendisi kalkıp Çanakkale'ye gelmiş, bütün cepheyi boydan boya gezerek durumun kritikliğini kavramış, böylece Çanakkale'nin geçilemeyeceği düşüncesine mührünü basmıştı. Bunun hemen arkasından 22 Kasım 1915 te Arıburnu ve Anafartalar cephesi, 8 Ocak 1916 da da Settülbahir cephesi boşaltılmıştı.

Siperlerinde iliklerine dek ıslanmış, aç, yorgun, uykusuz ve öksürüklü zavallı mehmetçikler, bütün cepheyi birdenbire ölüm sessizliği kapladığını görünce şaşkına dönmüşlerdi. Hamilton, askerlerini öyle sessizce çekmişti ki, mehmetçiklerin ruhu bile duymamıştı. Bu, bir kaçıştı. Bütün siperlerde ve karargâhlarda davullar, zurnalar

bu kaçışı bir bayram havası içinde kutladılar. Mehmetçl 200,000 şehit vererek Çanakkale'de «yedi düvelin askerini» yenmişti. Ne yazık ki savaş, sadece Çanakkale zaferiyle bitmiyordu.

«İngiliz zaferine iki dakika kala tehlikeyi önleyen mavi gözlü kumandan» yeni yeni İngiliz saldırılarını ve onlara indirilecek yeni darbeleri hesaplarken İngilizlerin apansız kaçışıyla birdenbire uyanmıştı. İngilizler, bütün Çanakkale zaferini, altın bir yemiş gibi onun sıtmadan titreyen ince parmaklı zayıf ellerine bırakıp gitmişti.

Ne var ki bu kocaman zafer bile sıtmanın bir deri, bir kemik bıraktığı bu adamı sevindiremiyordu. Şundan ki o, sonunda yine yenileceğimizi çok iyi biliyordu. Kendisiyle konuşan bir Almana şöyle diyordu :

— Tam manâsıyla Ruslar gibi karaya tıkıldık. Rusl çökmeye mahkûmdurlar. Çünkü, boğazları kapayarak onlan Karadeniz'e tıkadım. Bu suretle müttefiklerinden ayrı düşürdüm. Fakat, biz de aynı sebep dolayısıyla yıkılmaya mahkûmuz; gerçekten biz, Akdeniz, Karadeniz ve Hint Okyanusu kıyılarına yerleşmiş bulunuyoruz. Fakat, herhangi bir okyanusa çıkmayı göze alamayız. Deniz kuvvetine malik olmayan bir kara devleti olmak itibariyle biz, yarımadamızı, kara kuvvetlerini hiç bir tehdide uğramaksızın istediği sahile getirilen deniz kuvvetlerine karşı müdafaaya asla muktedir olamayacağız.

Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşı'na yarbay olaral. girmiş, 1915 te albaylığa yükselmişti. Gümüş imtiyaz, altın harp liyakat madalyaları ve Alman Demir Haç nişanıyla onöre edilmişti. Onun askerî rütbe alması pek kolay olmamıştı. Enver Paşa, kendi rütbelerini kendi kendine yükseltirken, Çanakkale tepelerine altın bir savaş tanrısı heykeli gibi dikilen ve bütün düşman dünyasına «Dur!» demesini bilen Mustafa Kemal'e gelince, tamamlyle hasis davranıyordu. Sarıkamış taarruzunda Allahüekber dağının karlı uçurumlarında yüzblne yakın memleket çocuğunu yaşamaktan silen bu adam, hâlâ savaş tanrısı Mustafa Kemal'le boy ölçüşüyordu.

Liman Von Sanders Paşa, 1916 da Mustafa Kemal'in

Anafartalar'da müttefiklerin yüzünü ağartan dev gibi zaferlerine mükâfat olarak paşalığa yükseltilmesini istediğinde Enver Paşa yarı alay :

— Sen Mustafa Kemal'e mirlivalık verilmesini istiyorsun ama ona müşirlik (mareşallik) bile yetmezi demişti, Mustafa Kemal'e bu rütbeyi ancak doğu cephesinde verebilmişti.

Çanakkale Savaşı bitmişse de, Mustafa Kemal de bitmişti. Müzmin sıtmadan, böbrek sancılarından sonra şimdi de sonsuz yorgunluklardan dolayı göğsünden hastalanmıştı. Günlerinin çoğunu yatakta geçiriyor ve her yerde aranan muzaffer bir adam olarak kalbi tatlı bir sevinçle dolup taştığı halde kendisini mutlu duymuyordu. Kendini daha çok bir boşlukta duyuyor ve bundan çok tedirgin oluyordu., Savaş makinasının muazzam çarkları hâlâ kofluğundan tın tın öten kişilerin elindeydi ve zavallı memleket karanlık bir serüvene doğru sürükleniyor ve bu her gün biraz daha hızlanıyordu.

Şimdi. Çanakkale'nin her bir tepesinde siperlere sinmiş birkaç alay yerine sadece bir nöbetçi dikiliyor, yeni serüven aramaya gelenler olacak mı diye denizin gök yakut gibi parlayan yüzünde ve gök bitiminde bakışlarını gezdirerek «Çanakkale» türküleri söylüyordu.

Artık, Mustafa Kemal'in Anafartalar'dakl çetin ve korkunç işi bitmişti. Biraz dinlenmek için İstanbul'a gidebilirdi, ilkin bir yanda yatıp tedavi edilmesi gerekiyordu. Hamilton'a öldürücü vuruşlarını vurmak için sabahlara dek plânlar, tuzaklar hazırladığı iki odalı kerpiç kulübeciğinden sonrasız ayrılacağına bayağı üzülüyordu.

Merkezî Anafartalar köyünün üç kilometre doğusundaki Çamlıbel'de kurulmuş olan Anafartalar grup kumandanlığı karargâhının ruhu, bu yarı tuğla, yarı kerpiç kulübede çalışmıştı.

Mustafa Kemal, bu İki gözden meydana gelen kulübeciğfnde elinden geldiğince rahat bir cephe yaşayışı yaratmaya uğraşmıştı. Bunlardan, birisi yatak odası, öbürü çalışma odasıydı. Yatak-odası olarak kullandığı oda çırılçıplaktı, içinde portatif bir karyola ile portatif bir masa

ve bir iskemleden başka bir şey yoktu. Çalışma odası daha genişti. Ortada, geniş bir tahta masa vardı ve bunun üzerinde yayılmış cephenin büyük bir haritası ve çevresinde de birkaç sandalye bulunmaktaydı.

Mustafa Kemal, burda, akşam karanlığından sonra çalışmaya başlıyordu. Günün geç saatlerine dek cephe den alınan türlü haberler harekât dairesinden geçtikten sonra onun eline geliyordu. İngilizlerin prestijine vurulan her şamar, bu tahta masa üzerinde büyük bir soğukkanlılıkla hazırlanıyordu. İlkin bütün kumandanların düşüncelerini birer birer sonuna dek sabırla dinliyor, sonra tartışılan konu üzerinde kendi düşüncesini söylüyordu. Onun bu tartışmalardan sonra verdiği kararı kimse değiştiremezdi. Artık o karar, yalnız uygulanmak üzere emir haline geçmekteydi.

Mustafa Kemal, ertesi gün için uygulanacak emlilerini verdikten sonra meşhur sofrasının kurulmasını bek-, lerdi. Bu basit bir cephe sofrasıydı. Onun sofrası, yalnızlığı sevmezdi. Yakın cephe arkadaşları ve türlü cephe konukları bu basit sofranın başında toplanıyor, geç vakitlere dek büyük ve sıcak bir dostluk havası içinde kuru fasulye, pilav, piyaz yeyip rakı içiyor, cephenin korkunç gerçeğini biraz hayal, biraz unutma çabası içinde arka plâna atmaya çalışıyorlardı. Bu sofra başında tartışmalar yılan hikâyesi gibi uzuyor ve çoğu zaman yararlı bir sonuca bağlanıyordu. Mustafa Kemal'in daha ilk gençlik yıllarından beri keşfettiği büyük bir sır vardı: İçki sofralarında insanlar daha kolay ve daha çabuk dost olabiliyor ve yine bu sofra başında bu dostluklar uzuyor, perçinleniyordu. Böylece, onun sofrasına gelen herhangi bir konuk bu sihirli sofranın yardımıyla onun düşüncelerinin etkisi altına da düşüyor ve onun çömezi oluyordu.

Mustafa Kemal, bu çıplak odacıkları ölünceye dek hayaline nakşedebilmek için son kez seyrederek atına bindi ve hayvanın başını istanbul ufkuna doğru çevirdi.

Daha sonraları Mustafa Kemal'in Anafartalar Savaşı'nı anlatan resmî İngiliz yazılarında şöyle satırlara rastlanacaktı :

«Mustafa Kemal'in kuzey bölgesi kumandanlığını üzerine alalı aradan ancak birkaç saat geçtiği halde 9 Ağustos sabahı yaptığı şiddetli saldırıdır ki dokuzuncu ordunun hayli geciken ilerlemesini durdurdu ve onu yenilgiye uğrattı. Yirmi dört saat sonra kendi yaptığı keşfin arkasından Conkbayırı'nda yaptığı parlak karşı saldırıdır ki Türkleri Sarı Bayır sırtlarında bütün anlamıyla hâkim bir duruma getirdi. Bir tek tümen kumandanının, Mustafa Kemal'in ayrı ayrı üç fırsatta yaptığı saldırıların, yalnız bir savaşın akımına değil, belki bütün savaşa, belki de bir milletin kaderini böyle derinden etkilediği tarihte çok az denk gelinir olaylardandır.»

*

Enver Paşa Kafkas fatihi. Cemal Paşa da Mısır fatihi olmak istemişti. Hiçbir şey olmaması için Çanakkale'nin kör bir noktasına attıkları Mustafa Kemal, «İstanbul'un, ya da payitahtın kurtarıcısı» olarak Çanakkale'den İstanbul'a dönmüştü. Tanıdık, tanımadık herkes elini sıkıyor, onun paha biçilmez zaferini kutluyordu. Yeni hastalığını da az zaman içinde yenmişti. İstanbul'un içinde «İstanbul'un ikinci fatihi» gibi şan ve şerefle gezip dolaşıyor ve rakiplerini kıskançlıktan öldürüyordu.

Sisli puslu İstanbul günlerinden bir gün Pangaltı'da Harp Okulu karşısındaki Türk Ordusu doktorlarından Albay Luigi beyin 211 No.lu evinin önünde bir lando durdu ve içinden kurşunî pelerine sıkıca sarınmış genç ve sarışın bir subay indi. Bu, Albay Mustafa Kemal'di. Pek eski ve yakın arkadaşlarından Ömer Lütfü'nün dul eşi Madam Corinne'i ziyarete gelmişti. Apartmanın antresinde yukardan billur su damlaları gibi dökülen bir piyano sesi işitti, bir keman sesi bu tatlı ve melankoli dolu piyano damlalarına ürkek adımlarla arkadaşlık ediyordu. JHemen, evde bir konser verildiğini anladı. Madam Corinne'in evinde bu gelenektendi. O da bu güzel ve içten konserlerde birçok kez bulunmuştu. Salona girdiğinde donuk bir aydınlığın romantik tonlarla yıkadığı birçok tanıdık yüzlerle karşı karşıya geldi. Hepsi başlarını çevirip ona baktılar. «İstanbul'un kurtarıcısı»nı hepsi de tanıyordu.

İlkin piyano tuşlarında ince beyaz parmaklarını gezdiren güzel Madam Corinne'in iri gözleriyle karşılaştı. Başıyla onu selâmlayarak öbür konukların yanındaki boş bir koltuğa doğru yürüdü. Artık sakalı ağarmaya başlayan «şairi âzam» Aodülhak Hamit. monokl'ünü düzelterek ona çok kibar bir baş selâmı verdi. Onun yanındaki Lüslyen Abdülhak Hamit hanım da genç Albayı mübalâğalı bir biçimde selâmladı. Selim Sırrı (Tarcan) ile zaten Selanik'ten tanışıyorlardı. Selâmlaştılar. Serdar Kerim Paşa'nın torunları Edibe, Kerime ve Süneyya hanımlar genç Albayı başlarıyla selâmlamakta acele ettiler. Namık Kemal'in torunu Cezmi bey, çenesine dayadığı kemanını ayırmaksızın başını eğerek onu selâmladı. Konsere güzel sesiyle katılan Madam Namer de gözlerinin içi gülerek Albaya selâm verdi.

Madam Corinne'in kocası ve Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Ömer Lütfü, Balkan Sbvaşı'nda Vize'de şehit düşmüştü. Mustafa Kemal, Madam Corinne'in bütün ailesiyle bu yüzden ilk gündenberi tanışıyor ve görüşüyordu. Ömer Lütfü öldükten sonra da Mustafa Kemal bu aile ile olan yakınlığını kesmemişti. Madam Corinne İtalyandı. Cenova'da doğmuştu. Sonra ailece Türkiye'ye göç etmiş ve Türk vatandaşlığına geçmişlerdi. Babası Albay Luigi bey, Türk ordusunda askerî doktordu. Uzun zaman devlet hizmetinde bulunmuş, liyakat madalyası almıştı. Şimdi Bahriye Nezaretinde tercüman olarak çalışıyordu. Corinne'in amcası Ferdinand ta Ferdi Paşa namıyla Türk ordusunda görev almış bir generaldi.

Madam Corinne, Paris konservatuarından diplomalıydı. Piyano çalmayı orda öğrenmişti. Türkçeyi oldukça düzgün konuşuyor, İtalyancadan başka Fransızca da biliyordu. İnce duygulu, zeki ve kültürlü bir kadındı. Onun için de kolayca Abdülhak Hamit'in ve Lüsiyen hanımların arasında bir değer kazanmıştı.

Balkan Savaşı'nda subay olan kocası ölünce istanbul'un yüksek sosyetesinde bir yer sahibi olduğu halde kendini yalnız duyuyordu.

Biricik avunmasını Mustafa Kemal'in seçkin kişiliği

ve güzel varlığı meydana getiriyordu. Mustafa Kemal, vakit buldukça ona uğruyor, saatlerce müzikten, kadından, şiir ve edebiyattan konuşuyorlardı. Mustafa Kemal, Balkan Savaşı'ndan sonra Sofya Ataşemiliterliğine gittiğinde Mme Corinne kendisini çok yalnız bulmaya ve ona aydın bir kadın olgunluğu taşıyan özlem dolu mektuplar yazmaya başlamıştı. Mustafa Kemal de Sofya'ya vardığı ilk günlerde büyük bir yalnızlık duygusuyla dolu mektuplar yazarak Mme Corinne'i gönülce olsun yalnız bırakmamıştı. Sonra, Birinci Dünya Savaşı patlak verince Mustafa Kemal'in mektupları birdenbire kesilmiş ve Mme Corinne, kendisini anlaşılmaz bir karanlıkta buluvermişti. Sofya'ya yazılan mektuplara bir türlü karşılık gelmemişti.

Oysa Mustafa Kemal, bu sırada kendi direncinin gücüyle Çanakkale'ye geçmiş ve orda İlyada'dan daha büyük, daha güzel bir altın destan yazmaya başlamıştı. Muazzam zaferler kazanmak için Truva'ya gelmiş olan Agamemmon (Hamilton) İle onun bütün savaş ortaklarını yenmiş, sağ kalanları da sargılar içinde anavatanlarına püskürtmüştü. İşte, o günlerde Maydos'tan gelen bir mektup Mme Corinne'i şaşırtmıştı. Ondan sonra Anafartalar kahramanı eli kalem tuttukça ona kuvvetli, güzel, berrak ve nükteli mektuplar yazmıştı. Şimdi, artık Çanakkale savaşları bitmiş, eski yakışıklı dost, Albay olmuştu. O rütbeyi kılıcının hakkı ve «payitahtın kurtarıcısı» olarak almıştı. Bundan dolayı askerlik, onun üzerinde elmas gibi ışıl ışıl ışıldıyordu. Genç kızlar ve kadınlar ona baygın baygın, erkekler de imrenerek bakıyorlardı.

Klâsik parça başarı ile çalınıyor, İstanbul sosyetesinin kaymağından bu birkaç kişi, can kulağıyla dinliyordu. Mustafa Kemal, kaçamak olarak ara sıra yüzüne takılan değerlendirici bakışları anlamazlıktan geliyor, bu arada Sofya'dan beri gerçekten varlığını ve yakınlığını özlediği Mme Corinne'i derin bir ilgiyle seyrediyordu. Sofya'da güzel Elena, Mara ve Nikolina bunun varlığını ona bir süre unutturmuştu. Çanakkale cehenneminde onu daha sık ve daha özlemle anmıştı. Kadından uzak, tehlikeli bir savaş bölgesinde hayalinden geçen kadınlar arasında İlk

plânda o vardı. Fırsat buldukça da istanbul'a gidip gelen yakın subay arkadaşlarıyla ona mektup gönderiyordu. Postayla gönderse ancak pek basit birkaç sözcükle yetinmesi gerekiyordu. Arkasından altın bir Çanakkale zaferi sürükleyerek İstanbul'a döndüğündenberi Corinne'i sık sık ziyaret ediyordu.

Konserin tam ortasında, dinleyenler genç Albayın birdenbire ayağa kalkarak gitmeye davrandığını görünce şaşırdılar. Mustafa Kemal'in kendisine en yakın duranlardan Âli özdeniz'in kulağına fısıltıyla bir şeyler söyleyerek salondan çıkıp gitmesi herkesi gerçekten meraklandırmış, Mme Corinne't ise çok üzmüştü. Mustafa Kemal'in apansız kalkışının nedeni şuydu: Çok önemli bir randevusu olduğu aklına gelmişti. Bu önemsenmeyecek, kasten unutulabilecek bir randevu değildi. Dahiliye Nazırı Talât beyle görüşecekti. Bu halde Mme Connne'e bir şey söylenemeyeceğinden Âli beyin kendi adına özür dilemesini fısıldayarak merdivenleri hızla inmiş ve bir arabaya atlayarak Sirkeci'ye yollanmıştı.

Mustafa Kemal, böylece birdenbire kalkıp acele ile dışarı çıkınca, onun yarıda kesmek İstemediği konseri bu kez Mme Corinne kesmiş, birdenbire duruvermiştl. Piyanoya arkadaşlık edenler de, dinleyiciler de Mme Corinne'in birdenbire fenalık geçirdiğini sanmışlar, bunların en yaşlısı ve centilmeni olan büyük Şair Abdülhak Hamit, hemen yerinden fırlayarak Lüsiyen hanımla birlikte piyanoya doğru koşmuştu :

•— Neniz var, hanımefendi, bir rahatsızlık mı hissettiniz?

Bunun üzerine bir açıklama yapmak gerektiğini anlayan Mme Corinne, taburesi üzerinde bütün dinleyicilere döndü ve gözlerini hepsinin yüzünde dalgın dalgın gezdirerek :

— Çıkan zâtı, Mustafa Kemal beyi iyice .tanıyor musunuz? diye sordu. Emin olunuz ki bu büyük insan, bir gün yalnız Türkiye'nin değil bütün dünyanın en meşhur adamı olacaktır.

Mustafa Kemal, şimdi vilâyet konağı olan o zamanki* hükümet konağının kapısında arabadan İndi. Büyük kapıdan girdi. Onu gören iki nazır, kendisini tanıdı ve elini sıkmakta acele etti.

Daha Selanik'ten tanıdığı Talât bey, iri gövdesiyle bir yazıhanenin arkasında oturuyor, iri. kara gözleri, ablak sevimli yüzü ve parlayan pala bıyıklarıyla kımıldamadan ona bakıyordu. Sonra yerinden doğruldu, yüzüne görülmesi gereken bir kimseyi görmenin sevinci yayıldı. Mustafa Kemal'in elini iri etli elinin içinde hararetle sıktı :

— Hoş geldin, Kemal, ssn bize büyük nefes aldırdın.

Mustafa Kemal, kocaman bir maroken koltuğa gömülürken içinden bu babacan davranıştı adamı her zaman bütün İttihatçıların hepsinden daha çok sevdiğini tekrarladı. Bu adamda, devlet adamlığına yakışan, içten bir büyüklük vardı.

Talât bey, henüz Sait Halim Paşa'nın uzaklaştırılmasıyla Dahiliye Nazırlığından sadrazamlığa geçmemiş ve kılıç takarak şatafatlı sadrazam giyneğini giymemişti.

Mustafa Kemal'den Çanakkale üzerinde enteresan bilgiler aldı. Onu herkes gibi bir kez olsun «payitahtın kurtarıcısı» olarak İçten kutladı.

Talât bey - Mustafa Kemal konuşması olurken Birinci Dünya Savaşı da iki yaşına basıyor ve her dakika dünyadan binlerce genç insanı alıp götürüyordu. Korkunç Alman savaş makinasının hızı kırılmaya başlamıştı. Hamilton'un Çanakkale'den alıp götürdüğü sağ kalmış İngiliz ve Fransız askerleri, şimdi Fransa cephesinde Alman savaş makinasının birer birer çarklarını kırıyor, en gerekli vidalarını söküyor ve onu laçka edip işe yaramaz hale getirmeye başlıyordu.

Mustafa Kemal, bütün savaş cephelerinde şöyle bir askerî gezinti yaptıktan sonra konuşmayı siyasî, cepheye getirdi ve her yerde açıktan açığa konuştuğu tehlikeli konuları Talât beye de bir daha yineledi: İşi getirip münferit sulh - ayrı barış» sorununa dayadı. Karşı konmaz mantığıyla ve cephelerdeki tecrübesinin verdiği demirden

bir yüreklilikle «ayrı barış» tezini savundu. Talât bey, eskidenberi Mustafa Kemal'den hem hoşlanıyor, hem de çekiniyordu. Şimdiyse arkasında gerçekten boy ölçülmez altın bir destan sürükleyip gelmişti. Söz sırası Talât beye geldiğinde yumuşak ve babacan sesiyle şöyle konuştu :

— Kemal, dediğin bir dereceye kadar hakikat sayılabilir. Yalnız, bizim er ve geç harbe girmek zorunda olduğumuzu kabul et. Bu boğazlar bizim elimizde kaldıkça bizi boş bırakırlar mı sanıyorsun? Kim ağır basarsa, kim evvel davranırsa, kim daha ziyade menfaat temin ederse bizi kendi tarafına çekecektir. Hem malî ve iktisadi vaziyeti bozuk olan devletlerin müstakil siyaseti olacağına inanıyor musun? Ben buna asla imkân görmüyorum ve sorarım sana, kırk yıllık düşmanımız Rusya'nın bulunduğu tarafa mı geçseydik daha iyi olurdu? Hoş bunu da düşünmedik değil, düşündük, hattâ bazı temaslara da giriştik, olmadı. Gözü kör olsun, paraya muhtaçtık. Cavid'i biliyorsun, Avrupa'ya gönderdik, bize şu an'anevî dostumuz Fransızlar bile para vermekte yüz defa düşündüler. Sonra da ne verdiler? Dağ, doğura doğura bir fare doğurdu. Bu para İle bir imparatorluk uzun müddet bitaraf kalabilir mi? Zamanına gelince, bundan daha iyisini bulamazdık. Harbe girecek idiysek, İş yapacağımız zamanda girmek gerekti, işte, Çanakkale zaferimizle Rusya'yı ta kalbinden vurduk. Herifler açlıktan, cephanesizlikten kırılıyorlar. Yakında görürsün, bu koskoca memleket nasıl çatır çatır çökecektir.

Mustafa Kemal:

— Çok şeyler yapacaksınız, bunu anlıyorum, fakat korkarım kl bütün bunlar memleketi içinden çıkılmaz bir hale sokmasın! Eğer ben ve benim gibiler o zaman hayatta bulunursak, sizin bu sözlerinizi herhalde takdir etmeyeceğiz. Temenni ederim kl biz görüşlerimizde yanılmış çıkalım)

Talât Paşa. Anafartalar kahramanına konuşmayı kısa kesmek İster gibi şu karşılığı verdi:

— Merak etme. kardeşim!

Bu konuşmadan birkaç yfl sonra aynı «sarı paşa» Türkiye Cumhurreisi bulunurken Talât Paşa için şu sözleri söyleyecekti:

«— Zavallı Talât Paşa! Kendisinin bir Ermeni kurşunuyla Berlin sokaklarında yere serildiğini işittiğim zaman ne kadar müteessir olmuştum. Evet, Talât Paşa büyük adamdı. Bir memlekete uzun yıllar bu tip İnsanların gelmesini beklemek lâzımdı. Fakat, milliyetperverliği, heyecanı, kafasına koyduğu şeyi behemehal yapmak arzusu, onu acele kararlar almaktan da alıkoyamamıştı. Aynı hüsnüniyet ve aynı heyecan İttihat ve Terakki'nin diğer erkânında da vardı.

«Enver Paşa, Cemal Paşa, Halil bey. Cavlt bey, tek tek birer kıymet idiler. Fakat, hepsi hayalperest idiler. Daha istikrarlı, daha olgun bir dış siyaset takibine muvaffak olamadılar. Bu devlet adamlarının, hayallerin peşinde koşan ideolojilerini biraz da yine İttihat ve Terakki'nin meşhur mütefekkiri Ziya Gökalp bey körüklüyordu.»

*

Anafartalar zaferi Mustafa Kemal'in rütbesini ancak albaylığa dek yükseitebilmişti. Bu zaferden sonra İstanbul'a paşa olarak dönmeyi ne çok istemişti. Ne yazık ki rütbe verirken Enver Paşa'nın kendi mülkünün bir parçasını bağışlıyormuş gibi elleri titriyordu.

Mustâfa Kemal, akşamları sıtmadan titreyen ve ciğerlerinden tedirginlik duyan bir albay olarak İstanbul'a döndüğünde Kavalalı İsmail Hakkı beyin Moda'daki köşkünde konuk edilmişti. Ev sahibi ile ta Selanik'ten tanışıyorlardı. İsmail Hakkı bey Selanik'te tütün ticaretiyle uğraşıyordu. Çok zengin bir adamdı. Sonra insancıl bir yanı da vardı. Doğu Makedonya, Kavala ve Batı Trakya'daki yetenekli Türk çocuklarını «himaye»sine alıyor ve onları okutarak adam etmeye çalışıyordu. Mustafa Kemal'i taa çocukluğundan tanımaktaydı.

Mustafa Kemal, Moda'daki bu güzel köşkte oturup dinleneceğine her gün bir faytona atlayarak Kadıköy'e gidiyor, ordan da vapurla İstanbul'a geçiyordu. Enver'le Talât'ın bütün muhalifleriyle toplantılarında bol bol ko-

nuşup söyleşiyor, politikadan başka bir şey olmayan uzun nutuklar ve tartışmalar bütün gününü, hattâ gecelerini alıyordu. Bu yüzden konuk olduğu eve gece yarıları döndüğü çok oluyordu. Bu, yıpratıcı ve düzensiz bekâr yaşayışı onun sağlığı için de çok tehlikeliydi. Bu durumu İsmail Hakkı beyi çok üzüyordu. Mustafa Kemal'e düzgün, düzenli ve mutlu bir yaşayışın gerektiğini düşünen İsmail Hakkı beyle karısı onu dünya evine sokmayı kararlaştırdılar. Onun şan ve şerefine uygun bir kız aradılar ve bunu da bulmakta güçlük çekmediler. Bu, tanıdıkları Mısır hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın küçük kızlarından biri olabilirdi. Hidivin üç kızı vardı: Bunlardan en küçüğü Lütfiye ile ortancası Fethiye, paşa için uygun olabilirse de daha çok Lütfiye üzerinde duruyorlardı. Lütfiye, 1900 doğumluydu. Mustafa Kemal'in yaşının yarısından daha küçükse de evlenecek çağda sayılabilirdi.

Bir gün, tatlı bir söyleşi sırasında İsmail Hakkı beyle-" karısı, Mustafa Kemal'e bu düşüncelerini açtılar:

— Paşa, sizin gibi değerli bir insanın böyle tek başına yaşaması doğru değildir. Biz, karı-koca aramızda bir karar verdik. Paşayı evlendirelim, dedik. Yüksek şahsiyetlerden birinin kızını da namzet olarak düşündük. Bilmem, kendi başımıza böyle gelin güvey olmamız doğru mu? Fakat, zatı âlinizi ne kadar çok sevdiğimizi bilirsiniz. Bu arzumuzu bir suç sayarsanız eski dostluğumuza bağışlamanızı rica ederiz.

Bunları tatlı ve biraz da düşünceli bir gülümseyişle dinleyen Mustafa Kemal:

— Ben, evlenmeyeceğim, çünkü, harp seneleri içinde bulunuyoruz, dedi, harp cephelerinden birinde düşmanı mağlûp ettik ama, öteki cephelerde harp şiddetle devam ediyor. Ben, askerim. Bugün İstanbul'da isem yarın cephedeyim. "Ölürüm, kalırım, belli olmaz. Fakat, benimle evlenecek kız mesut olamaz.

Ne var ki İsmail Hakkı bey bir kez onu evlendirmeyi aklına koymuştu. Bin dereden su getirip evliliğin erdemlerinden, gerekliliğinden söz etti durdu. Mustafa Kemal

ona bir kez olsun evet. demediyse de kırmamak için sesini de çıkarmadı.

Yalnız son söz olarak:

•— Peki, ne yaparsanız, yapınız! dedi.

Bu sözü senet kabul eden İsmail Hakkı bey, ona çok soylu bir ailenin çok güzel ve çok terbiyeli kızını isteyeceklerini de söyledi.

— Kimin kızı?

— Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın küçük kızı.

Abbas Hilmi Paşa adını işiten Mustafa Kemal, onu ta Mısır'dan ve Sofya'da ataşemiliterken nasıl tanıdığını andı. Mustafa Kemal'in Sofya'dan Hidivte tanıştığını İsmail Hakkı bey de biliyordu. Mustafa Kemal, Hidivle daha Trablus'a giderken Mısır'da tanışmıştı. Yediyüz kilometrelik yakıcı bir çöl üzerinden onu ve arkadaşlarını Trablus'a gönderen Hidiv Abbas Hilmi Paşa değil miydi? Aradan ne civcivli günler geçmişti. Bunun için de Hidivi yüzyıl önceden tanıyor gibiydi.

ismail Hakkı beyle karısı, bu değerli askeri Kavalalılar soyuna bağlayacaklarından hoşnut görünüyorlardı. Bu İşe artık olup bitmiş gözüyle bakıyorlardı. Artık, Hicivden bir pundunu getirerek kızı istemek kalıyordu.

Mustafa Kemal'in, Abbas Hilmi Paşa'yla Sofya'da karşılaşması anısı bir işle ilgiliydi: Bir Avrupa gezisinden dönen Hidiv, Bulgar sınırları içinde kalan dedelerinin şehri Kavala'yı görmek istiyordu.

Bu çok aziz anıları canlandıran dedeler şehrinde bir bilim kurumu kurarak Balkanlardaki Türk çocuklarına yararlı olmak istiyordu. Yalnız, bu kuruluşu meydana getirmek için Bulgar hükümetinden izin almak gerekiyordu. Yalnız, Hidivin Sofya'ya gelişinde Mustafa Kemal'le ahbaplık kuracak vakti olmamıştı.

Ev sahibi, hem bu tanışıklığı, hem de Mustafa Kemal'in Anafartalar'da sağladığı büyük ünü göz önüne alarak büyük bir yüreklilikle Hidive başvurdu.

Hidiv, cesaret kırıcı bir durumda İsmail Hakkı beyi •dinledikten sonra, küçümseyen bir mimikle :

— Olamaz, dedi. Böyle bir evlilik an'ane ve âdetle-

rimize aykırı gelir. Biz, hanedandan olmayanlara ne kız veririz, ne de onlardan kız alırız.

İsmail Hakkı beyle karısı, bu belâlı İşe burunlarını soktuklarına bin kez pişman olmuşlardı. Ne var kl paşa o yanlarda değildi. Bu evlenme işinin sonucunu İsmail Hakkı beyden tam on yıl sonra 1926 da soracaktı.

*

Anafartalar destanını altın harflerle tarihe yazan Mustafa Kemal'i artık bütün insaf sahipleri paşa görmek istiyordu. Yalnız bu paşalık nedense bir türlü gelmiyordu. Şundan kl paşalığın yolu Enver Paşa'nın ülkesinden geçiyordu. Bu iş, ona bakıyordu. Talât Paşa başta olarak bütün partinin ileri gelenleri, artık Mustafa Kemal'in paşalığı hakettiği kanısındaydılar ve bunu açıkça söylemekten çekinmiyorlardı.

Bir gün Enver Paşa, İttihat ve'Terakki genel merkezine girdiğinde konuşmakta olanların birdenbire kendisini görünce sustuğunu görmüştü.

Talât Paşa, Mustafa Kemal'in .bunca büyük hizmetten sonra hâlâ neden paşalığa yükseltilmediği üstüne konuştuklarını anlattı.

Enver Paşa, hemen şu karşılığı verdi:

— Mustafa Kemal'in mirlivalığa terfi iradesi ceblmdedlr. Ama, siz onu bilmezsiniz. O hiçbir şeyle memnun olmaz. General olur müşirlik ister, müşir olur padişahlık ister.

Mustafa Kemal, Enver Paşa'nın bu sözlerini İşittiğinde şöyle demişti:

— Ben, Enver'in bu kadar zeki ve ileri görüşlü olduğunu bilmezdim.

Albay Mustafa Kemal. Nişantaşı'nda güzel ve gösterişli bir konağın önünde arabadan inince hemen kapı ardına dek açıldı ve sakallı Tevfik bey, hemen yüzünü çevreleyen sakalı ve güleryüzü ile koluna girdi ve onu içeri götürdü. Mustafa Kemal, kulaklarında henüz Çanakkale'de patlayan yüz binlerce merminin ve bombanın uğultu-

lan yankılanan bu genç Albay, Çanakkale'de aldığı göğüs, rahatsızlığından henüz kurtulmuştu.

Subay üniformasını giymişti, bütün madalya ve nişanları göğsünde parlıyordu. Yüzü sivrilmlş ve küçülmüştü. Mavi gözlerinde zafer duygularının çelik ışıltılarıyla derin ve köklü bir karamsarlığın melankolisi yan yâna parlıyordu. Pek yakın, dumanı üzerinde zafer duyguları, gelecekte olacağı apaçık görülen felâketlerin kara duygularıyla çoğu zaman kararıyor, gölgeleniyordu. Türkçesl. arkasında koskoca bir Çanakkale epopesi bıraktığı halde sevinemiyor, biraz güler yüz, biraz dostluk gördüğü herkese korkmadan açılıveriyordu. ,

Sakallı Tevfik bey, onu büyük bir salona iletmişti. Salonun ortasındaki uzun bir masanın her iki yanına bir ÇOK tanıdık yüzler sıralanmıştı. Mustafa Kemal'i, savaşın bu öz ve biricik kahramanını, merak ederek bu şölene sokulmuş ufak tefek aydınlar ve komşular dışında İttihat ve Terakki'nin bütün gençleri ve Talât'la Enver'in diktatörlüğünü kemirmek isteyen idealist komitecileri şölen sofrasını süslemekteydi.

Sakallı Tevfik bey. bu şöleni salt «payitahtın kurtarıcısı» ve eski arkadaşı Albay Mustafa Kemal şerefine veriyordu.

Mustafa Kemal, salonun kapısında görününce herkes ayağa kalktı ve yenilmez kumandana alkış tuttu, sonra onu masanın şeref yerine oturttular.

Mustafa Kemal'in sağında, solunda, karşısındakiler, hep eski arkadaşlarıydı. Bu tanıdık yüzler, kendisine minnetle gülümsüyorlardı. Sapancalı Hakkı, Hüsrev Sami, Ya-
Kup Cemil, Mustafa Kemal'in yanıbaşında oturuyor ve onun arkadaşlığını başkalarıyla paylaşmak istemeyen bir gururla gülümsüyorlardı. Mustafa Kemal, başının üzerinde şan ve şerefin altın halesiyle Çanakkale'den döndüğünden beri bu arkadaşlar, Le Bon'da, Perapalas'ta, Meserret'te onunla sık sık görüşüyor, dertleşiyorlardı. Aslına bakarsanız, Mustafa Kemal'i arayan onlardı.

Sakallı Tevfik bey, yığın yığın ve türlü mezelerle yük-

•lü masayı türlü içkilerle de süslemişti. Kadehini kaldıracak :

— Arkadaşlar, dedi, «payitahtın kurtarıcısı» buyuK kumandan Mustafa Kemal'in şerefine kadehimizi kaldıralım. Mustafa Kemal, bu takdimden hoşlanmıştı. Bütün sofradakilere gülümseyerek :

— Prozit. arkadaşlar! diye bağırdı ve kadehini gerçek bir hazla bir yudumda içiverdi. Onun önüne bol bol tuzlu leblebi, fasulye piyazı gibi eskiden beri pek sevdiği yiyecekleri istif etmişlerdi.

Sakallı Tevfik bey, onu iyi tanıyor, düşkünlüklerini biliyordu. Sakallı Tevfik beyin en çok tanınmış lâkabı Acenta Tevfik'ti. O, Anafartalar kahramanıyla daha Arnavutluk ayaklanmasından beri tanışıyordu. Balkan Savaşı'ndan önce Mahmut Şevket Paşa Arnavutluğa gittiğinde, paşanın kurmay başkanı Mustafa Kemal'di. Acenta Tevfik de karargâha gazete muhabiri olarak yerleşmiş ve Mustafa Kemal'le arkadaş ve dost olmuştu. Tevfik bey, gazetesine yazdığı savaş yazılarının pek çoğunda Mustafa Kemal'in kaleminden yardım görmüş ve bu yüzden de gazetesine «dörtbaşı mamur» savaş haberleri ve röportajları göndermişti.

Gece ilerledikçe diller çözülüyor ve ilk plânda dünya savaşının gidişatı ve dünya siyaseti üzerinde alabildiğine konuşuluyordu. Daha birinci yılını dolduran savaş Türkiye'yi iktisatça yıkmış, insan kaynaklarının kaymağını harcamıştı. İlk atılımda Çanakkale'de iki yüz bine yakın körpe Türk çocuğu, aziz kanlarıyla kara çalıyı bile güç yetiştiren susuz ve kireçli tepeleri ve sırtları sulamış, Enver Paşa, Allahüekber dağından aşırtacağım diye yüz bin kişilik Türk ordusunu bu dağın deli tipiler ve boralar dönüp duran ak uçurumlarına gömmüştü. Hâlâ da cephelerde sayısız Türk çocuğu kırılmaktaydı. Bütün sofradakiler, aralarında Çanakkale zaferlerinin dünyayı gerçekten apıştıran destanını asker dehasıyla yazmış olan bir kahraman bulunduğu halde asık yüzlü, karamsar birer hatip kesilmişlerdi. Sevinemiyorlardı. Memleket dert-

leri, korkunç gerçekleriyle ortaya seriliyor, sofradakilerden hemen hiç kimse Türk ve Alman zaferine inanmıyordu. Çanakkale destanını dehasının altın kalemiyle yazmış olan Mustafa Kemal'se sofradakilerin en karamsarıydı :

— Arkadaşlar, diyordu, memleket çok fena idare edilmektedir. Yolumuz, Çanakkale zaferine rağmen tehlikelidir. Bir uçuruma doğru sürükleniyoruz. Bu harbin, biz ve müttefiklerimiz tarafından kazanılacağına katiyen ihtimal vermiyorum. Türk ordusu, üzerine düşen vazifeyi son dakikaya kadar yapacaktır, fakat, bu uğurda feda edeceğimiz gençlere, sarfedeceğimiz paraya şimdiden acıyorum Maalesef şunu İlâve etmeliyim kl İttihat ve Terakki umumi merkezi ve partinin ileri gelen erkânı, gözü bağlı yürümektedirler. Almanların göz boyayıcı zaferlerine aldanmış bulunuyorlar; harp uzadıkça aleyhimizde inkişaf edecek, hiçbir şey, sonunda mağlûp olmamıza mani olamayacaktır.

Mustafa Kemal'in bu sözlerle özetlenmiş olan konuşması, denebilir ki saatlerce sürmüş, bütün sofraya sonuna dek o hâkim olmuştu.

Mustafa Kemal'in konuşması, en tehlikeli bir bozguncu propaganda niteliğini taşıyordu. Onun sözlerini dinleyenler, hükümete şimdiden devrilmiş gözüyle bakıyorlardı.

Mustafa Kemal, gece geç vakit, epey boşalmış ve hafiflemiş olarak evine gidip mışıl mışıl uyku çekerken Talât beyin kargaları geceki toplantı biçimindeki şöleni çoktan kendisine uçurmuşlardı. Talât bey, göz önünde yapılan bu yıkıcı toplantıya bir türlü akıl erdiremiyor, milletin yavaş yavaş zıvanadan çıktığına inanacağı geliyordu.

Talât bey, nezaret odasında hop oturuyor, hop kalkıyordu. Demek kl, bir Yakup Cemil, bir Sapancalı Hakkı, 'bir Hüsrev Sami yetişmiyormuş gibi şimdi başlarına bir 'de Mustafa Kemal çıkmıştı. Gerçi, o, eskidenberi İttihat ve Terakki'nin başına ekşimiş bir âsiydi. Fakat, Çanakkale'de Hamilton kuvvetleriyle boğuştuğu sürece sesi çıkmıyor, çıksa bile ancak Enver Paşa'nın bürosuna dek ula-

şabiliyor. orda boğulup kalıyordu. Çanakkale zaferinden sonra istanbul'a gelip boş günlere yaslandığındanberi hem kendisiyle, hem Enver'le, hem de bütün İttihat ve Terak-Ki'nin kaderiyle uğraşmaya başlamıştı. Eski kale ve şato kapılarını yıkmaya özgü bir koçbaşı gibi daha bir iki gün önce Dahiliye Nezaretinin kapısına toslamış; Müsteşar Halil (Menteş) beyin Harciye Nazırı Nesimi beyin kapılarına da aynı hızla toslamıştı.

Şimdi de İttihat ve Terakki'nin genç âsileriyle el ele başbaşa vermiş onlara elebaşılık ediyordu.

Oysa Çanakkale'de zafer üstüne zafer kazandığı halde Enver onu bir türlü yarbaylıktan yukarı çıkarmıyor; öbür binlerce irili ufaklı subaya günlük tayin verir gibi rütbe dağıtıldığı halde ona birkaç kez hakettiği albaylık rütbesi verilmiyordu. Yine kendi yakın adamları Bahaeddin Şakir ile Doktor Nazım kendisine hatırlatmıştı da o da Enver üzerinde baskı yaparak onu terfi ettirmişti :

— Enver, demişti, şu Mustafa Kemal'in terfi işi artık her tarafta bir mesele olmaya başladı. Onu terfi ettir de herkesin ağzı kapansın.

Şölen gecesinde geçenleri bir rapor halinde alan Dahiliye Nazırı, sabahleyin doğruca Enver Paşa'nın yanına koşmuş ve ona şöyle demişti:

— Mustafa Kemal, bu zaferden sonra orduda çok kuvvetli bir mevki sahibi olmuştur. Bizi sevmediği ve hepimizi tenkit ettiği en yeni misalleriyle vakidir. Bu zatın bir gün halkın ve ordunun başında saltanata, hükümete karşı hareket edeceğini tahmin ediyorum. Buna meydan vermeyelim, kendisini oldukça uzak ve zor bir vazifeye tayin edelim.

— Terfilni imzaladık, iradei senlyeye iktiran etti. Miralay oldu. Bugünlerde onu ikinci ordu kumandan vekilliğine tayin ederim olur biter. Çünkü, İzzet Paşa hastalanıp çekildi.

Ziyafet sofrasındaki ateşli konuşmaları yüzünden Mustafa Kemal, ikinci ordunun karargâh kurduğu karlı buzlu Bitlls-Muş bölgesine gitmeye hazırlanırken Sapancalı Hakkı beyle Yakup Cemil beylerin çevresinde siyasa!

bir fırtına esmeye başlamıştı. Bu fırtınada sık sık «Mustafa Kemal» adı geçiyordu.

İkisi de Harbiye'den mezun iki muvazzaf subay olan Sapancalı Hakkı beyle Yakup Cemil beyin o dönemi damgalayan pek sık olaylar içinde yakın arkadaşlıkları vardı. İttihat ve Terakki'nin bu İki fedaisi, Trablus savaşına Mustafa Kemal'le birlikte gitmişlerdi. Ordan dönüldüğünde Babıâli baskını tasarlanmış ve bunda_ en baş rolleri Yakup Cemil'le Sapancalı Hakkı oynamıştı. Harbiye Nazın Nazım Paşa'yı yere seren Yakup Cemil'in kurşunları, zaferi ilk elde olgun bir elma gibi Enver'le Talât'ın avuçlarına düşürmüştü. Cesaretle patlayan tabancalar. Kâmil Paşa'yı kuzu gibi sadaret koltuğundan uzaklaştırmış ve iktidarı kayıtsız şartsız İttihat ve Terakki'nin eline teslim etmişti. Mustafa Kemal Çanakkale'den dönüşünde şimdiye dek karşılaştığı büyük ve görünmez tehlikelerden biriyle, hattâ en önemlilerinden biriyle karşılaşmıştı. ***Sar*** vaşın en kızgın zamanında, en küçük falsonun vatan hainliğiyle suçlandırdığı bir zamanda, gemi azıya almış bir Yakup Cemil, Talât'ı ve Enver'i tepeleyip hükümeti devireceğini açıktan açığa bağırarak söylüyor:

— Peki, onların yerine kimleri getireceksin? diye alaylı ciddi soranlara da şöyle karşılık veriyordu:

— Enver Paşa'nın yerine Mustafa Kemal başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı olacak!

Bu, Talât'ın da, Enver'in de kulağına gitmişti. Herkes gibi onlar da Yakup Cemil'den hem korkuyor, hem de onu «idare» etmeye çalışıyorlardı.

Hele şu anda Mustafa Kemal'e ilişmek akıllarından bile geçmiyordu. Onların elindeki en iyi koz, kendilerine rakip ve zararlı gördükleri kişileri sürgün etmekti. Onların birkaç yıl önce yıktıkları Abdülhamit de öyle yapıyordu; hepsini maaşlı sürgün olarak payitahttan uzaklaştırıyordu. Fethi bey. küçük Bulgaristan'ın başkentinde çile dolduruyordu. Genel karargâhta askeri istihbaratın başında çalışan Kâzım Karabekir, doğuya sürülmüş, böylece Enver Paşa, her şeye itiraz eden ve kendisine kafa tutan bir kişiden daha kurtulmuştu. Mustafa Kemal, Ça-

nakkale'den döndü döneli zafersiz bir başkumandan vekili olan Enver Paşa'nın arkasından da çok düşürücü sözler edilir olmuştu. Onu da en sonra Rus cephesine sürüp önüne kemik gibi bir de paşa rütbesi atar, biraz daha soluk alabilirlerdi.

Yakup Cemil'in şampiyonluğunu yaptığı «ayrı barış» tezini Mustafa Kemal çapında bir kumandanın desteklemesi, işin propaganda değerini arttırıyor, söylenti alanını daha çok genişletiyordu.

Yakup Cemil, Mustafa Kemal'le konuştuğunda :

— Başkumandan vekilliği ancak sana lâyıktır, diyordu. Yenilmiş bir kumandan, hiç bir vakit başkumandan olamaz! Ben Enver'i de, Talât'ı da temizleyerek o mevkie senin gelmene yardım edeceğim. Enver'i o mertebeye getirdim .de ne oldu? Bana, o kadar istediğim halde bir kaymakamlık rütbesini bile çok gördü. Onları iktidara getirmek için hükümeti kurşunlarımızla çil yavrusu gibi dağıttık. Koskoca Harbiye Nazırını yıldırım çarpmış bir meşe gibi kanlar içinde yere serdik. Sonra da «siz siyasete karıştınız, adam öldürdünüz» diye bizi ordudan uzaklaştırdılar.

Sapancalıya, bana, Hüsrev Sami'ye yaptıkları bu nankörlük hiç affedilir ml?

Mustafa Kemal, bu pek gözlü adamı iyice dişine vurmuştu. Sevdiğini sonuna dek severdi. Ne yazık kl onun zekâsı cesaretinden üstün değildi. Onun için de İttihat ve Terakki'nin fedaisi olarak kalmıştı. Bütün kötülük de hurdaydı. Yoksa, o altın gibi bir çocuktu. Sapancalı Hakkı'yı daha çok seven Mustafa Kemal, bu çocuğun yakınlarının başını yakabileceğini gizlice ona anlatıyordu. Sapancalı Hakkı'nın bütün öğütleri, Yakup Cemil'in bir kulağından girip, öbüründen çıkıyordu.

Hele, Enver'i tepeleyerek «Anafartalar kahramanını onun makamına getirmek isteyişi, Mustafa Kemal'i gülümsetiyordu. Bu suikast kurbanı namzetleri, gerek Mustafa Kemal'in, gerekse milletin o denli canını yakmışlardı ve hâlâ o denli yakmakta direniyorlardı ki onların ölü-' müyle dirimi artık onu hiç ilgilendirmiyordu.

Bir tek korktuğu şey, bu yiğit oğlanın kendi kendinin başını yiyeceğiydi. Dahiliye Nazırı Talât beyin hafiyeleri, bütün muhaliflerin arkasında kum gibi kaynıyordu. Hattâ kimi önemli kişilerin ardına beş altı kişi birden taktığı oluyordu. Öbür yandan millî casus teşkilâtı demek olan Teşkilâtı Mahsüsa'da polisten ayrı olarak Enver Paşa'-ca onları izlemekle görevlendirilmişti. Mustafa Kemal, oturduğu kahvehane ve pastahanelerde her Allah'ın günü bunlardan birkaçının yırtıcı kuş gözüne benzeyen gözle-, riyle karşılaşıyordu. Ya zavallı Yakup Cemil, kendisi Teş-kilâtı Mahsüsa'da çalıştığından dünyada hiç kimsenin kendisini izleyebileceğine inanmıyordu.

Yakup Cemil, bir İstanbul çocuğuydu. Yenibahçe'de doğmuştu. Hürriyetin ilânından altı yıl önce Harbiye'den mezun olmuştu. Her genç subay gibi o da Rumeli'de eş-kiya kovalamaya gönderilmişti. Bulgar ve Rum çeteleriyle başarılı çarpışmalar yapmış olan Yakup Cemil, çok iyi bir atıcıydı.

O da her genç Harbiyeli ve her genç subay gibi Ab-dülhamit'in istibdatına diş biliyordu. Ateşli ve isyan dolu bir ruha sahipti. İttihat ve Terakki örgütüne ilk girenlei arasındaydı. İri yarı gövdesi, geniş omuzları, kırmızı yü-zü, kimi zaman saf ve temiz, kimi zaman sert ve ateşli bakışları, şiddetli ve imanlı konuşmaları, en sonra atak-lığı ve atikliği, ona yoldaşları içinde özel bir yer sağla-mıştı.

Hürriyetin ilânından sonra bir süre Adana'da İttihat ve Terakki'nin sorumlu delegeliğini yapmıştı ki bu görev bir valiyi bile etkileyecek güçteydi. Trablus Savaşı patlak verince serüven arayan ruhu ileri atılmış, Sapancalı Hak-kı ve Mustafa Kemal'le Mısır üzerinden ve yedi yüz kilo-metrelik bir çölü geçerek Trablus'a varmıştı. Elindeki ta-bancası orda da rahat durmamış, casustur diye bir zen-ci teğmeni, Şükrü efendiyi haksız yere yaşayanlar ara-sından uzaklaştırmıştı. Oraya gideli henüz iki üç ay ol-muştu ki cephe kumandanı olan Enver, bu cinayet üze-rine onu gerisin geri, İstanbul'a göndermişti.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca yüzbaşılıktan ayrıl-

mış olan Yakup Cemil'in emrine büyük bir çete verilmiş ve sınır boylarına gönderilmişti. Ondan gerçekten çok şeyler bekleniyordu. Çetesinin sayısı iki bine varıyordu. Hepsi de sivil olan bu geniş kadrolu çetenin çalışma alanı Kafkasya. Gürcistan, Ermenistan'dı. Buralara sızarak türlü sabotajlar yapacak, Rus ordusunun gerilerine güvensizlik salacaklardı. Bu geniş kadrolu çete, küçük çete gruplarına ayrılıyor ve bunların başlarında da sonradan meşhur olacak çete reisleri bulunuyordu. «Binbaşı Asım, Yüzbaşı Halit, Lazistan mebusu Sadi, Şakir (Kesebir, eski iktisat vekili). Çerkez Ethem vb.»

Yakup Cemil, çetesini vapurla Trabzon'a götürmüş, Türk ordusunun Batum saldırısına çetesiyle katılmış ve şehrin alınmasında büyük rol oynamıştı. Bunun için de kendisine «Batum Fatihi» denmesini istemişti. Ömründe elde ettiği bu en büyük başarısıyla durmadan övünüyor, yeni zaferler peşinde koşmak için can atıyordu.

Kafkasya'da dolaşıp duran Yakup Cemil, Ruslardan Ardahan kasabasını da almış, şöhretine bir Ardahan Fatihliği de katmıştı.

Yakup Cemil, casus manisine kapılmıştı. Her ayak bastığı yerde ilkin casus arıyordu. Erzurum'da ordu kumandanı Mahmut Kâmil Paşa'nın sözü, onun katında geçmiyordu. Ordu içinde casusluğundan kuşkulandığı birçok Türk askerini sorgusuz sualsiz kurşuna dizdirmişti. Yine Hasankale'de düşmana haber uçurduğu sanılan bir jandarma eri ile on altı köylüyü bir tek soru sormadan kurşuna dizdirmişti. Onunla başa çıkamayacağını anlayan Mahmut Kâmil Paşa, onu yine kendi kumandası altındaki Bitlis-Muş bölgesi kumandanlığına sürgün etmişti. Yine kalabalık çetesini arkasına takan Yakup Cemil, soluğu Ali beyin (Çetinkaya, alayında almıştı.

Ali bey de çok sert bir asker olduğu halde Yakup Cemil'e söz anlatamamıştı. Yalnız ne etmişse etmiş, bu ele avuca sığmaz adamı Irak cephesindeki Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'ya göndermenin yolunu bulmuştu. Halil Paşa, altıncı ordu kumandanıydı. Paşa, Yakup Cemil'i yeniden muvazzaf hizmete almış ve bir yüzbaşı ol-

duğu halde emrine bir bağımsız tabur vermişti. Onun bu taburla «haşrü neşr» olarak çevresine zararlı olmaktan uzak kalacağını sanan Halil Paşa. çabucak aldandığını anlamıştı. Yakup Cemil, hiç bir kaba sığmayan civa gibi bir adamdı. İngiliz siperlerinin karşısındaki Türk siperlerine sinmiş olan Yakup Cemil'in taburu, bir gün hiç beklenmedik bir zamanda birdenbire deliler gibi saldırıya kalkmış ve İngiliz makinalı tüfekleriyle bir buğday tarlası gibi biçilmiş, gerçekler dünyasından birkaç dakika içinde bütünüyle silinivermişti. Halil Paşa, bu vakitsiz ve emirsiz saldırıyı haber alınca hem kırılan bir tabur Türk çocuğuna acımış, hem de Yakup Cemil'e sınırsız kızmıştı.

Baştanbaşa hareket olan Yakup Cemil, siper hayatından bıkmış usanmış, çete savaşlarına benzer bir baskınla İngilizleri gafil avlamaya çalışmış ve böylece İngilizler karşısında mıhlanıp kalmış olan Türk ordusuna da bir örnek olmak istemişti.

Halil Paşa, bu olaydan sonra doğrudan doğruya yeğeni Enver Paşa'yla haberleşerek Yakup Cemil'i kendi bölgesinden uzaklaştırmanın çarelerini aramış ve bulmuştu. Sonra Yakup Cemil'in İstanbul'a uzaklaştırılması çok sürmemişti.

Yakup Cemil'in en sevdiği adam, Sapancalı Hakkı'ydı. Onun Bükreş'ten getirdiği ayrı barış düşüncesini benimseyen Yakup Cemil, artık payitahtın altını üstüne getirecek muazzam bir bomba haline gelmişti. Hükümetin en güçlü iki başı Talât beyle Enver Paşa da onun önünde titremeye başlamışlardı. Şundan ki, her zaman bir arkadaş olarak yanıbaşlarına dek sokuluyordu. Onu bürolarından uzaklaştırmaya, kovmaya yüzleri tutmuyordu. Bugünkü mevkilerini onlara bağışlayan yüzde elli Yakup Cemil'in tabancasıydı. Ondan hem korkuyorlar, hem ona minnet borcu olduklarını derinden duyuyorlardı. İşte, bu canlı tehlike de salt bu yüzden ortadan kaldırılamıyordu.

Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı ile Mustafa Kemal'in benimsedikleri «ayrı barış» parolasına onlardan daha büyük bir enerji ile sarılmıştı.

Bir gün Enver Paşa'nın karşısına dikilmiş, ona şöyle diklenmişti:

— Bu haliyle harbi kaybedeceğimizi yüzde yüz muhakkak bilmelisiniz.

Bundan sonra son aylarda dolaştığı sınır boylarında gördüğü faciaları uzun uzadıya anlatmış, bu arada Mahmut Kâmil Paşa'yı, Ali (Çetınkaya) beyi, Halil Paşa'yı insafsızca neşterlemişti.

Enver Paşa'dan bir tümen kumandanlığı istemiş, o da onu beceriklice atlatarak Irak cephesine yollamıştı.

Yakup Cemil, bu ara. tam bir anarşist-ihtilâlci karakteri taşıyordu. Kendini boşlukta duyuyor ve her görüştüğüne, Mustafa Kemal'le Sapancalı Hakkı'dan aldığı esine dayanarak çok tehlikeli sözler söylüyordu :

— Yok, yok, bu böyle gitmeyecek! Bu işlere bir çaro bulmalı! Zararın ne yanından dönülse kârdır.

İşte. Mustafa Kemal, koskoca bir Anarfatalar yapmış eşsiz ve yenilmemiş kumandan, bu büyük zaferin bile geçici bir avunmadan başka bir şey olmadığını söylüyordu.

Mustafa Kemal'in insafsız tenkitlerine bir de ayrı barış formülünü katan ve böylece ihtilâlci bir Yakup Cemil yaratan Sapancalı Hakkı, pek yürekli, pek temiz ve pek mert, aynı zamanda akıllı bir halk çocuğuydu. Babıâli baskınından sonra fedailikten ve Teşkilâtı Mahsusa'dan çekilerek ticarete atılmak suretiyle de bu dipsiz ve tehlikeli olayların yörüngesinden uzaklaşmak istemişti.

Hakkı bey, 1882 de Sapanca'da doğmuştu. O, Sapanca gölü kıyısına Halep'ten göç etmiş bir Türkmen ailesindendi. Babası, koyun ticaretiyle uğraşıyordu. Hakkı'nın babası ölünce annesi, çocuklarıyla beraber İstanbul'a gelip yerleşmişti. Annesi, Hakkı'yı Beşiktaş Askerî Rüştiyesi'ne yazdırmıştı. Burayı bitiren Hakkı, Edirne Askerî İdadisi'ne gitmiş, ordan da Harbiye'ye geçmişti. 1319 da teğmen olarak üçüncü orduya katıldı ve Rumeli'de millî kurtuluş hareketine hazırlanan imparatorluk milletlerino karşı eşkıya avına çıktı.

Hakkı bey, ilk defa Selanik'teki Redif alayında İttihat ve Terakki'nin başlarıyla tanıştı, coşkun ve ataktı.

Bundan sonra Selânik'e atanan Sapancalı Hakkı, bir partili olarak göze çarpmaya başladı. Mustafa Kemal'le yakın arkadaşlık kurması da bu zamana rastlıyordu.

Sapancalı, burdan İşkodra'ya gönderilmiş, orda da ihtilâlci çalışmalarına hemen başlamış, Kâzım (Dirik) ile el ele ve ateşli çalışmaları İstanbul hükümetince çabucak haber alınmış, her ikisinin de yakalanması için hükümetten emir çıkmıştı. Sapancalı, bu haberi alınca hemen ordan Karadağ'a kaçmış, bir yıl kadar orda saklanarak 1908 hürriyet devrimiyle meydana çıkmıştı. Ordan Selânik'e gelen Hakkı bey. Redif taburunda biraz daha çalışmış, sonra işkodra'da İttihat ve Terakki'nin sorumlu sekreteri olarak çalışmaya başlamıştı.

Sapancalının en içten ve en yakın arkadaşları Yenibahçeli Şükrü, hikayeci Ömer Seyfettin, Bandırmalı Reşit (Çerkez Ethem'in ağabeysi), Kuşçubaşızade Eşref ve Asitaneli Nizamettin idi.

' Dünya savaşı patladıktan sonra, ticarî işlerini arttıran Sapancalı, Romanya ile Osmanlı hükümetleri arasında buğday alım-satımına da ön ayak olmuştu. Yalnız siyasal hasımlarınca az kalsın lekeleniyordu. Sapancalı. partinin kirli işlerinden hiç birine yanaşmamış, sonuna dek tertemiz kalmanın yolunu bulmuştu.

Mustafa Kemal, bunun için onu çok seviyordu.

Ne var ki Sapancalının kirli işlere karışmamaktaki direnişi de bir işe yaramamıştı. Romanya'da bulunduğu sırada Fransız ve ingiliz temsilcileri, onun Enver Paşa'nın en yakın arkadaşı olmasından yararlanarak «ayrı barış» düşüncelerini ona açmışlar ve böylece Enver'e doğru bir yol açmaya çalışmışlardı. Almanların bütün cephelerde durakladığı bir sırada yapılan bu ayrı barış telkini, çok güzel bir şeydi. Türkiye'de bunu isteyen bir çok düşünen kafa vardı, hükümeti sımsıkı ellerinde tutanları bu düşünceye yanaştırmanın güçlüğü de meydandaydı.

Ayrı barış düşüncesini ilk önce Sapancalıya açan onun ta Selanik'ten beri tanıdığı dostu Havas ajansı muhabiri Mösyö Moto olmuştu. Sapancalı her ne kadar artık siyasetle hiç bir türlü ilgisi olmadığını durmadan söylemiş-

se de bu görüşmenin bir değil birkaç kez yapılmasını önleyememişti.

Fransa, Mösyö Moto'nun ağzıyla Türkiye'den ayrı barış istiyordu. Hükümette bunu dinleyecek bir tek kulak var mıydı?

Ondan sonra Sapancalıya İngiliz elçisi yanaşmış, o da ayrı barış düşüncesini açmış, hattâ daha avantajlı bir ayrı barış da ileri sürmüştü.

Sapancalı Hakkı bey, onları ister istemez dinlemiş, zoraki bir aracı haline gelmişti. İstanbul'a döndüğünde en yakın arkadaşı Enver'le Talât'a bunları şöyle üstün körü olsun çıtlatıp düşüncelerini yoklayabilirse de, bunu yapmadı.

Sapancalı, Romanya'dan İstanbul'a dönüşünde yine «Seyri Sefain Acentası»nın üstünde ticari yazıhanesinde her zamanki işleriyle uğraşmaya başlamıştı. O, İttihat ve Terakki içinde en çok arkadaşı olan bir adamdı. Bundan dolayı her Allah'ın günü yazıhanesi İttihatçı arkadaşlarıyla dolup taşıyordu. Fakat Dahiliye Nazırı Talât bey, bu en idealist particilerle yakın dostları Sapancalıyı şiddetli bir göz hapsine almıştı. Onlardan önemli, hattâ çok önemli bir tehlike kokusu aldığı anlaşılıyordu. Arkalarına yığınla sivil polis takmıştı. Sapancalı en sonra bunu anlamış, kendini ve çevresini kontrol etmeye başlamıştı. Bir gün Karlman Pasajı önünde vitrinlere bakarken çevresinde kendisiyle ilgilenen kalabalık bir grup görmüş, kuşkulanmıştı.

Sonra, ordan Tepebaşı'nda bir gazinoya uğrayarak bira ısmarlamış ve bu grup oraya da gelip tam karşısındaki boş masaya oturmuştu. Altı kişiydiler.

Sapancalı Hakkı'nın kafasının tası atmıştı. Hemen polis müdürü Ahmet beye koşmuş, çıkışırcasına ona bu durumdan yakınmıştı. Ahmet bey şaşırmış :

— Şu münasebetsizlere bak yahu! demişti. Sanki ben bunlara altısının da bir arada gezmesini söylemişim gibi -heyet halinde vazife yapmışlar!

İzleme emrini veren, Talât beyden başkası değildi.

Ötekiler neyse ne, hüsrev Sami ile Yakup Cemil'in de yazıhaneye girip çıkması, Talât beyi adamakıllı kuşkulandırmıştı. Yakup Cemil, hükümet erkânınca o günlerin en tehlikeli adamı sayılıyordu. Kendisinden önce tabancası konuşuyordu.

Talât beyin bu korkusu boşuna değildi. Romanya'dan gelen ayrı barış havadisini sağır sultan bile işitmişti. Olaylar da aldatıcı karakterini bırakmıyordu.

Sapancalı Hakkı, Romanya'dan bomba gibi fikirlerle döndüğünde, Hüsrev Sami de Trabzon'daki parti görevinden ayrılıp İstanbul'a gelmişti. Hükümetin aleyhinde uluorta artıp .tutan Hüsrev Sami, Talât'ı adamakıllı ürkütmüştü. Bu arada bir Yakup Cemil eksikmiş gibi o da Halil Paşa'nın isteği üzerine İstanbul'a gelmiş, hemen candan arkadaşı Sapancalı'nın yazıhanesine uğramıştı. Mustafa Kemal'in Çanakkale'den temelli dönüşü, yeni düşünceleri ve propagandalarıyla devletin güvenini sarsan tutumu Talât Paşa'yı tedirgin hale getirmişti.

Sık sık toplananların hepsi de eski tanıdık, eski bil dikti. Hepsi de zaman zaman kodaman arkadaşlarınca görev diye sürgüne gönderilmiş kişilerdi.

Yakup Cemil'in gözü kendisine vaadedilmiş yarbaylık rütbesinde olmasaydı, hemencecik hükümeti allak bullak etmeye hazırdı.

Enver Paşa, cepheden cepheye gezerken İstanbul'da onu dört gözle bekleyen Yakup Cemil, ömrünün en sıkıntılı günlerini geçiriyordu. Prens Sabahattin'in yakın dostu ve özel kâtibi Satvet Lütfi bey, onu Bursa'daki Kaplıca Oteli'nde birkaç gün dinlenmesi için çağırınca çok sevinmişti. İdarede «ademi merkeziyet» yanlısı olan Prens Sabahattin'de şimdi bir de ayrı barış sloganı vardı ve Türkiye'deki en içten adamı Satvet Lütfi bey de Bursa'da sürgün olmakla beraber onun düşüncelerinin biricik temsilcisiydi. Yakup Cemil'in de bu düşüncenin şampiyonluğunu yapması, onu ilgilendirmiş ve çaktırmadan onu kaplıcalara çağırmıştı. Yakup Cemil, Trabzon'dan yeni dönmüş olan ve hükümete, Talât'a sövüp sayan Hüsrev

Sami'yi de kandırarak alıp Bursa'ya götürmüştü. Hüsrev Sami bey, Yakup Cemil'in kışkırtıcı basışıydı.

Prens Sabahattin, Sultan Abdülhamit'in kız kardeşinin oğluydu. Babası Damat Mahmut Paşa, iki oğlunu yanına alarak Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştı. Birçok genç Türkler gibi orda sultana karşı savaş açmıştı. Prens Sabahattin, Avrupa kültürüyle yetişmiş ve Paris'te 1906 da «Terakki» adlı bir gazete çıkarmıştı. Dayandığı ideoloji bakımından o zamanın Jöntürklerinden daha ileri düşünceliydi. Paris'teki iki grup Jöntürk'ün bir kolu onun çevresinde toplanmış ve onun düşüncelerini benimsemişti. Ahmet Rıza beyin çevresine toplanan grubun istediği, Mithat Paşa'nın rafa kaldırılan Anayasasının yeniden yürürlüğe girmesiydi. Siyasal düşünceleri meşrutî bir rejimden ileri geçmiyordu. Prens Sabahattin ise bu yandan Fransız sosyologlarının etkisinde sosyal bilgi tezine dayanırken siyasal alanda da paha ileri görüşlüydü. Cumhuriyete ve demokrasiye dek gidecek bir devrim istiyordu. Prens Sabahattin'e göre Abdülhamit'in devrilmesiyle de milletin yoksulluğu ve acıları dinmeyecekti. Bu yoksulluğu meydana getiren daha derin nedenler vardı: Müslüman Türk toplumunun asıl belini büken, genel eğitim sisteminin bozukluğu idi. Türk halkı, birey olarak kişisel girişim niteliğinden yoksundu. Köylü, çiftçi vb. bilgi sahibi olamadığından para sahibi olamıyor, böylece de büyük işler kuramıyor ve yoksul kalıyordu.

İşte, Kanunu Esasî denen Anayasanın kabulünden sonra memlekette bir sosyal bilgi ve kişisel girişim kampanyası açmak, böylece de batı uygarlığını yürüten buhar ve endüstri çağına girmek gerekiyordu. Sonra, geniş imparatorluk topraklarını bir merkezden yönetmeyi bir yana bırakmalı ve her bölgenin kendi olanaklarıyla gelişmesine önayak olmalıydı. 1907 de Jöntürk kongresinde başkan seçilen Prens Sabahattin, büyük bir üne ulaşmıştı. Avrupa'dayken İttihatçılarla İyi geçinen Prens, 1908 devriminden sonra yurda dönmüş ve İzmir'de düşüncelerini yaymaya başlarken karşısına ittihat ve Terakki dikilivermişti. İttihat ve Terakki, yurtta tek siyasal kurum:

ve güç olmakta direniyor, başka hiç bir Örgütün yaşamasına ve barınmasına göz yummayacağını açıkça söylüyordu.

Prens Sabahattin'in çevresinde ve etkisindeki kişilerin «taklibi hükümet» yapacağı kanısı yaygındı; İttihatçılar böyle düşünüyorlardı. Onların meşrutiyet hükümetini devirip Cumhuriyet kurmak istediklerini sanıyorlardı. Prens Sabahattin, aslında hiç bir vakit hükümeti bir darbe ile devirerek başına geçmeyi düşünmemişti. Bunu, onunla çalışan ve onu kendi dâvaları uğrunda kullanmaktan çekinmeyen siyasal çömezleri söylüyordu.

Balkan Savaşı felâketinden yararlanan siyasal çömezleri, bir yansız kabine kurma düşüncesini ele almışlardı. Bu propaganda tutmuş ve henüz sarı gagalı olan İttihatçıları yere vurarak Kâmil Paşa'yı iktidar sandalyesine oturtmuşlardı.

Prens Sabahattln'cilerln Kâmil Paşa kabinesi içinde en çok güvendikleri adam olan Harbiye Nazırı Nazım Paşa, onlara hemen dirsek çevirerek şöyle demişti :

— Artık, mesul kabine gelmiştir, dağılsınlarl

Prens Sabahattin'ciler, küskün küskün dağılıp evlerine gittiler ve Nazım Paşa da, Kâmil Paşa kabinesi de günden güne ustalaşan ve hırsları artan İttihatçı avangardların karşısında yalnız ve koruyucusuz kaldılar. İttihatçılar, memlekete tabancayla post kapmak ve siyasal rakiplerden kurtulmak metodunu sokmuşlar, karşılarındaki pasifist gruplara da bunu öğretmişlerdi.

Propaganda ve fikir tartışmasıyla kurulan bir kabineyi Babıâli baskım ile al aşağı eden İttihatçı kodamanların karşısında aynı silâhı kullanmak isteyen hasımlar türemişti. Son kerte İnsancıl ve demokratik yollardan iktidara gelme düşüncesi üzerinde bocalayıp duran Prens Sabahattin, en sonra ataklaşan ve sabırsızlaşan müritlerinin gittiği komplo yoluna girmiş ve onlara uymak zorunda kalmıştı. Türkçesi, bu siyasal davranış için verilen karar, onun kafasından değil müritlerinin kafasından çıkmıştı.

«Taklibi hükümet» suçlusu olarak Satvet Lütfi, Salih.

Mahmut ve Ahmet Kuran beyler, İzmir yoluyla Bodrum'a sürgün edildiler. Sonradan kaçmak için plânlar kuran sürgünler, ordan da Sinop kalesine sürüldüler. Sinop sür günleri arasında Amasya mebusu ismail Hakkı Paşa, itham gazetesi sahip ve yazarlarından Ferit ve Mustafa Suphi beyler (Komünist Partisi lideri), Doktor Celâl Paşa, Refik Halit, Refî Cevat (Ulunay), Alemdarcı Kadri beyler, Evkafı İslâmiye Müzesi müdürü, Anelâmiler şeyhi Salih efendi ile Şeyh Baha bey de bulunuyordu.

Bu sürgünler arasında Ziver beyle sakallı Rıfkı denen iki vali, Osman Cemal, Nernlizade Salim, Sosyalist Hilmi, kurmay subay Nevres, teğmen bombacı Lûtfi beyler de göze çarpmaktaydı.

İşte, şimdi, bütün bu düşünce adamlarının gizliden yaptıkları ve İttihat ve Terakkici genç kuşağı da âlet ettikleri bu «Ayrı Barış» parolası, propaganda alanından kurtarılarak militanların eline geçmek üzereydi. Hiç olmazsa durum böyle görünüyordu.

Bir haftalık Bursa gezisi Yakup Cemil'e hükümeti devirmek için en yeni düşünceyi vermişti.

Bursa'dan dönen Yakup Cemil, Enver Paşa'dan ne rütbe vaadi alabilmiş, ne de bağımsız bir kürt tümeninin lâfı olmuştu.

Enver Paşa'ya karşı bütün güvenini yitiren Yakup Cemil, artık tozu dumana katmanın zamanı geldiğine inanmaya başlamıştı. Hattâ :

— Artık ben itilâfçı oldum! diyecek kerte ileri de gitti.

Sapancalı Hakkı, büyük bir yanlışlık yapmış, Romanya'da kendisine önerilen «ayrı barış» görüşmelerini, birçok arkadaşına olduğu gibi Yakup Cemil'e de açmıştı. İşte, o gündenberi kendisi de Yakup Cemil gibi tehlike içindeydi. Yakup Cemil, bu işi iaşe nazırı Kara Kemal'e, Sadrazam Sait Halim Paşa'ya, Talât Paşa'ya da açmıştı. Romanya'da büsbütün gizli geçmiş olan en tehlikeli bir konu, ondan yılandan korkar gibi korkan kodamanların kulağına dek gitmişti. Şimdi Yakup Cemil gibi Sapancalı Hakkı da topun ağzındaydı. Gariptir ki bu tehlikeli düşünceyle bütün kodamanları birer birer dolaşan Yakup Ce-

mil, bayağı hepsinden ayrı ayrı tatlı sözler bile işitmiş, sanki isteyip de yapamadıkları bir işten konuşuluyormuş gibi kaygusuz ve yüreklendirici görünmüşlerdi.

Yakup Cemil, en sonra Enver'in adamıydı. Bunun için de bu denli serbest davranabiliyordu. En sonra tehlikenin kapıyı çaldığını sezen Enver, onu bir milis kuvvetinin başında İran içlerine göndererek bu belâdan kurtulmanın çaresini bulmaya çalıştı.

Yakup Cemil, sefer heyetine istediği subay ve askerleri seçerek alacak, asker kaçaklarını, mahpusları bile isterse alabilecek, İran içlerine dalıp serüven arayacaktı. Enver Paşa :

— Orda ne halt ederse etsin, isterse vezir olsun, artık gerisine karışmam! diyordu.

Yakup Cemil, çetesinin listesini yapmaya başlamıştı. Seçtiği subaylarla erleri Harbiye Nezaretinin Mercan'a. açılan kapısının iki yanındaki dükkânlara yerleştiriyordu. Artanlar, Sirkeci otellerini doldurmuştu. Karargâhını da Sirkeci'deki Meserret Oteli'nin bir iki odasında kuran Yakup Cemil, birkaç gün içinde ipten kazıktan kurtulmuş disiplinsiz, serüven sever bir savaşçı yığınına sahip olmuştu. Hükümet konağının hemen yanıbaşındaki bu silâhlı insanlarla kaynaşan karargâhı, birdenbire bir kuşku kaynağı olmaya başlamıştı. Harbiye Nezaretinin bir talimgah gibi ağaçsız ve geniş bahçesinde Yakup Cemil'in çete erleri, kabadayıca gezip tozuyorlar, görenlere korku salıyorlardı. Anadolu'nun birçok şehirlerinden gözünü daldan budaktan sakınmayan gözü pek delikanlıların gelmesiyle liste gittikçe kabarıyor ve Yakup Cemil'in morali de gittikçe düzeliyordu. Hüsrev Sami, İzmir'e gitmiş, ordan asker kaçakları devşirip gönderiyordu.

Yakup Cemil, eline bu kuvveti geçirmeden önce gerçekten İran'a doğru bir savaş seferiyle uzaklaşmak istemişti. Ne var ki Satvet Lütfi'nin kaplıcasında verdikleri hükümeti devirmek, Talât'ı ve Enver'i temizlemek, arkasından hemen ayrı barış hazırlığı yapacak kabineyi kurmak kararı, aklını yeniden çelmiş, eline kuvvet geçmişken ikinci Babıâli baskınını yapmaya karar vermişti.

Yeni kurulacak barış kabinesinin elemanları da hemen elinin altında bulunuyordu: Mustafa Kemal Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı, Hüsrev Sami, Hariciye Nazırı, Ali Fethi Dahiliye Nazırı vb.

Artık Yakup Cemil için İran seferi, bir kamuflâjdı. Meserret Oteli'nin 13-14 No.lu odaları her gün insanla dolup taşıyordu. Memleketin birçok yerlerine dağılmış olan eski çete eratı ve kaptanlar çıkageliyor ve saatlerce Yakup Cemil'le başbaşa görüşüyorlardı. Yahya Kaptan da son günlerde on beş kişilik çetesiyle yetişmiş, listeye girmişti. Yakup Cemil, iri gövdesiyle ve belindeki çift tabancasıyla otele girip çıktıkça arkasından Talât beyin taktığı gölgeler de bir an ayrılmıyordu.

Artık hükümeti devirmek düşüncesi, romantik bir ihtilâlci oyunu olmaktan çıkmış, gerçeğin demir çizgisine kıl kadar yaklaşmıştı: Yakup Cemil, yüzünden ateş gibi terler akarak 13 Temmuz 1916 da Babıâli'ye ikinci baskın kararını vermişti.

Baskına katılacak adamlarına görevlerini bildirmiş ve tetik üzerinde beklemeye başlamıştı. Artık, gerek Enver, gerekse Talât, onun gözünde ölü canlardı; onlardan bu dünyada hiçbir şey beklenemezdi. Onlar kocaman Türkiye'yi gemi azıya almış birer küheylân gibi dipsiz mavi uçurumlara doğru uçuruyorlardı. Bu korkunç sarhoşluk içinde onların lâftan anlaması, artık düşünülemezdi. Artık, bu eski dostları da azrail, listesine yazmak üzereydi. Türkiye ancak, bu sorumsuz başlar gittikten sonra kurtuluş yoluna girebilir, Almanların yemi olmaktan kurtulabilirdi.

Yakup Cemil, her gün Harbiye Nezaretinin geniş bahçesinde çete eratını gözden geçiriyor, sözde yola çıkmak için hazırlık yapıyordu. İşe başlayalı yirmi gün olduğu halde hâlâ hazırlık bitmemişti. Çetesine yazılmak «şartıyla» doğudaki eşkiyaya af çıkartan Yakup Cemil, her gün bunlardan birkaçını listeye geçirip duru»ordu. «Boyunlarında asılı Çerkez kamaları, gümüşten ineklikleri, silâhları, ayaklarında garip ve renk renk çizmeleriyle» bu

genç adamlar. Yakup Cemil'in yapacağı iş için biçilmiş kaftandı.

Gelgelelim, ayda ya da Merih'te hazırlanır gibi baskına hazırlanan Yakup Cemil, kıpırdanamayacak kadar yakından göz hapsine alınmıştı.

Talât bey, eski bir kurttu. Yakup Cemil gibi saf ve idealist bir suikastçıyı nakavt etmek için hemen harekete geçmişti. Polis Müdürü Bedri beyle başlayan entrikası, olumlu bir sonuca doğru çabucak gelişmiş ve Yakup Cemil'in üstüne kapanacak çelik ağ hazırlanmıştı.

Talât beyin sağ eli Kara Kemal, Enver Paşa'yı yalısında bulmuş ve hazırlanan komployu, Talât beyle kararlaştırdıkları gibi noktası noktasına bir solukta anlatıvermişti:

— Yakup Cemil'in, hükümeti devirme teşebbüsü pek hafif değil, paşa, onun yanında senin yaverin Mümtaz, onun arkadaşları Hüsrev Sami, Yenibahçeli Nail ve Sapancalı Hakkı da var. Maksatları seni Harbiye Nezaretinde, bizi de merkezi umumide bastırıp katletmek, Mustafa Kemal'i, Fethi'yi, İstanbul muhafızı Cemal'i ve İzmir Valisi Rahmi'yi iktidara getirmek, Hüsrev Sami'yi de Hariciye Nazırı yapmaktır.

Talât beyin de bundan sonra Enver'in yanına giderek olay üzerinde pek heyecanlı konuşması, Enver Paşa'yı büsbütün şaşırtmıştı :

— Enver, kardeşim, demişti, işte. uzun yıllar himaye etmek istediğin adamlar, en sonra bizi mahvetmek üzeredirler. Bereket, müdüriyetin raporu imdadımıza yetişti. Buyurun Polis Müdürü Bedri beyin raporu. Bu rapor, Talât beyle polis müdürünün uydurduğu bir rapordu. Yine de gerçeğe kıl,kadar yaklaşmış bir rapordu. Eski yaveri Mümtaz beyin de raporda baş suikastçılardan biri olarak gösterilmesi ve izmit'te bulunması gerekirken bu ara İstanbul'da bulunması, Enver Paşa'yı çığırından çıkarmıştı. Demek ki, suikast haberleri gerçeğe doğru hızla yol almıştı. Umulmadık kişiler, bütün eski ve en yakın arkadaşları suikast çetesinin elebaşıları idiler.

Merkez Kumandanı Cevat beyi telefonda bulan Enver Paşa :

— Ben Başkumandan Vekili Enver, şimdi hemen Yakup Cemil'i tevkif ediniz! emrini verdi.

1881 de İstanbul'da doğan Enver Paşa 33 yaşında Harbiye Nazırı olmuştu.

Enver Paşa'nın dedeleri Romanya'nın Kilye kasabasındandı. Babası Ahmet efendi kondüktör denen yol fen memuruydu. Ahmet efendinin büyük babası Kilyeli Abdullah ağa, Kahraman ağa, Killioğlu Hüseyin ağa. Hacı Mustafa Kaptan, Hafız Kâmil efendi ve en sonra babası Ahmet efendi, annesi Ayşe hanımdı. Ahmet efendi, hürriyetten önce Manastır Nafia Müdürlüğünde memurdu, Manastır'ın kenar bir semtinde, Eğrideğirmen'de, Karaköprü'de bir evleri vardı. Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa, Enver Paşa'nın babasıyla üvey kardeşti.

Enver beyin kız kardeşi Hasene hanım, meşrutiyetten önce Selanik merkez kumandanı ve sarayın adamı Çerkez Yarbay Nazım beyle evlenmişti. Enver bey, Harbiye Nazırı ve paşa olan Nazım beyi Yakup Cemil'e vurdurtmakta bir sakınca görmemişti. Enver beyin öbür kız kardeşi Mediha hanım. Kâzım (Orbay) Paşa ile evliydi. Enver Paşa'nın babası meşrutiyetten sonra saray inşaat nazırı olmuştu. Mütarekede yakalanıp Malta'ya sürülecekler arasında bulunacaktı.

Yakup Cemil'in tutuklanması, kolay olmuştu. Tutulduktan sonra kuzu gibi Bekirağa Bölüğü'ne götürülmüş ve tabancaları üstünde olduğu halde küçük bir hücreye kapatılmıştı. Durumun tehlikeli olduğunu gören Sapancalı Hakkı, hiçbir-şey olmamış gibi Sirkeci'den trene binip Avrupa'ya yollanmak üzere iken Talât beyin sivil polislerince yakalanıp yine Bekirağa Bölüğü'nün alt katındaki küçük bir hücreye tıkıldı: Bu sırada hâlâ izmir'de Yakup Cemil'in çetesine asker yazmaya uğraşan Hüsrev Sami'nin de hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi için emir çıkmıştı.

Hüsrev Sami'yi düşmanları, kurnazlıkla istanbul'a ça-

ğırdı. Galata'da vapurdan inerken yakalandı, sonra. Enver Paşa'nın emriyle salıverildi.

Enver Paşa'nın eski yaveri izmitli Mümtaz, Talât'ın ilk önce yakalatmak istediklerinden biri olduğu halde yakalanmamışti: Mümtaz bey, Enver Paşa'nın karşısına çıkarak durumu aydınlatmayı bir namus borcu bilmişti;

— Bu Talât'ın bir tertibidir, demişti. Sapancalı Hakkı, «sulhu münferit» teşebbüsünde bulunmamıştır. Bahaettin Şakir. Talât'ın tertibiyle Romanya'ya gönderilmişti. Gerek onun, gerek kâtibi mesullerden Ali beyin raporları yalandır. Hüsrev Sami, Sapancalı Hakkı, sana son derece bağlıdır. Hepimiz senin yolunda hayatımızı fedadan çekinmeyiz; şimdiye kadar da çekinmedik. Bizleri senden mahrum etmek istiyorlar. Bunların başında Talât vardır. Bunların tertibine kurban gidiyorsun.

— Mümtaz bey, peki, ama, Harbiye Nezaretinin Mercan kapısındaki dükkânların iki tarafını tahliye ettirip oraya çetecileri iskân etmek, ne maksada mebni idi? Bunu bana söyle kâfi.

— Paşam, bunun ne kadar hesapsız bulunduğunu, Cemil'in ne kadar cüretkâr, akılsız olduğunu size ben mi anlatacağım?

— Görüyorum ki sizi de aldatmış; yeni kabine tasarlıyormuş; hepinize ayrı vazifeler verecekmiş!

— Ne yazık ki Talât'ın ve muhitinin tezvirine kapılmışsınız. Görüyorum ki düzme rapor sizi çıldırtmış; isterseniz beni de tevkif ettiriniz. «Mümtaz bey, çok genç-ken Selanik'te Müşir İbrahim Paşa'nın yaverliğini yapmış, erkânı harp binbaşısı Arnavut Sedat beyi vurmuş ve müebbet hapis cezasıyla Akkâ kalesine sürülmüş, hürriyet ilân edilince affedilerek İstanbul'a gelmişti. Çok sert, fakat çok namuslu bir insandı. Sözünü de kimseden sakınacak tabiatta değildi.»

Yakup Cemil, divanı harp karşısında dosdoğru konuşmuştu :

— Merkez kumandanlığı, bölük kumandanı Yüzbaşı Nevzat, silâh ve bombaları Meserret Oteli'ne getirmişti. Divanı harp reisi Miralay Nafiz beyin yaveri Murat, Dra-

malı Yahya Kaptan'ı ve on yedi kişilik adamını getirmişti. Bunlar da hazırdılar. Ben, Babıâli'ye girdim mi jandarma yüzbaşısı Hasan Hoca bana selâm verecek, hiç bir mukavemete maruz kalmadan meclisi vükelâya girecektim. Mukavemet edenler olursa onları tabancamla yere serecektim, fakat kaçarlarsa paşadan istifasını alıp istediğimiz kimseleri iş başına getirecektim.

— Ya Enver Paşa'yı ne yapacaktın?

— Allah ya ona, ya da bana yaşamayı nasip edecekti. Herhalde vuruşacaktık.

Örfi idare divanı harbi, doğruyu çekinmeden söylediği için Yakup Cemil'i idama mahkûm etti. Sapancalı Hakkı, uzak bir yerde hapse mahkûm oldu. Hüsrev Sami, Yahya Kaptan, Yüzbaşı Nevzat, Teğmen Murat da türlü cezalara çarptırıldı.

Onlar, bir süre sonra istedikleri yaşamaya ana-baba ya da aile ocaklarına döneceklerdi. Yalnız itilâf devletleriyle «ayrı barış» yaparak Türkiye'yi gittiği uçurumdan kurtarmak için kellesini veren Yakup Cemil, bir daha çocuklarının yanına dönmeyecekti. Kâğıthane'de bir sırığa bağlanan Yakup Cemil, vatan hainliği suçundan dolayı göğsüne doğrulan on dört tüfek namlusundan çıkan on dört kurşunla delik deşik olmuş ve kafasında taşıdığı «ayrı barış» düşü, kopmuş bir film gibi birden kesilivermişti.

* *

Enver Paşa'nın genç arkadaşlarını böyle kaşla göz arasında ortadan silen Talât bey, Türkiye'nin bir numaralı adamı olmanın en önemli güçlüklerini yenmişti. Yakup Cemil, gelmemek üzere gitmiş, Sapancalı Hakkı. Hüsrev Sami. Yenibahçeli Nail gibi kara düşler de birer yana sürülmüştü. En ağır çeki taşı halindeki Mustafa Kemal'se doğuda Ruslarla boğuşmaya gönderilmişti. Muş-Bitlis dolaylarında kurnazca bir çekiliş ve sonra saldırı hareketi yaparak orda zafer sözcüğünü unutmuş birliklere bunu bir kez olsun tattırmıştı. O. ikinci ordu kumandan vekilliğinde Sekerat köyündeki karargâhında askerleriyle birlikte kışın şiddetinden titrerken, İstanbul hükümeti, Türk milletine ve Türk ordusuna yeni yenilgiler hazırla-

mak üzere Almanlarla el ele, kucak kucağa çalışıp duruyorlardı.

1916 yılının yağmurlu ve soğuk güz ayları, Anadolu'nun doğusundaki yüksek dağları ve tepeleri karla ağartmaya başlarken cephede yalnız ufak tefek hareketler olmaktaydı. Ruslar da, Türkler de kışın şiddetinden korunmak için tedbirler düşünüyorlardı.

İkinci ve üçüncü ordularca tutulan Kafkas cephesinin sağ kanadında Mustafa Kemal'in ikinci ordusu bulunuyordu. Çapakçur Boğazı'nın kuzey ve doğusundaki yüksek dağlar üzerinde mevzilenen ikinci ordu er ve subayları, düşmandan daha korkunç bir kara kışın tehdidi altında umutsuz titreşip duruyorlardı. Hepsi de bu dağlar üzerinde kışlarlarsa bahara sağ çıkamayacaklarını biliyor ve çaresizlik içinde kıvranıyorlardı. Mustafa Kemal, daha ilk günlerde bu ölüm mevzilerini gördü ve kimsenin yapamayacağı bir şeyi yapmaya karar verdi.

Yalnız, bu pek çok tehlikelerle dolu bir işti; ama bunu yapmak zorundaydı. İkinci orduyu göz göre göre ölüme bırakamazdı. Enver Paşa'nın 1914 kışında Allahüekber dağlarında dondurarak öldürdüğü yüz bin kişilik vatan kuzularından meydana gelmiş bir ordu, gözlerinin önünde mavi uçurumlara doğru kayıp gidiyor gibiydi. Bu çocuklar, buraya öldürülmek için değil savaşmak için *getirilmişti*. Savaş ise ancak onlar yaşadıkça yapılabilirdi.

Bu ordunun, bu kış, bu sivri buz dağlarına benzeyen kel tepeler üzerinde ölüme mahkûm olduğunu başkumandan vekili Enver Paşa da görmüştü. O da, evet, o da bunları daha sıcak barınaklara çekmek yürekliliğini gösterememişti. Şundan ki bu çekilmeyi sezen Ruslar büyük bir taarruza geçerlerse çok kötü bir durum yaratabilirler ve pek çok şeyi tehlikeye sokabilirlerdi.

Mustafa Kemal, yalnız bir şey biliyordu: Büyük ve yiğitçe düşünceler, çoğu zaman başarı sağlamaya adaydı. Çanakkale zaferlerini sihirli ve parlak yemişler gibi devşirirken kullandığı metot hep buydu. Büyük ve yürekli davranışlar karşısında ortalama düşünüşlerin dili tutulurdu.

Evet, bu aç, soğuktan titreyen, yataksız, giyneksiz orduyu yüzbinlerce kuduz ak tüylü kurt gibi saldıran doğu kışının dişlerinden kurtaracaktı. Büyük kumandan, her zaman kendini bir risk çemberi içinde bulan adamdı. Riskten kaçan hiç bir asker, büyük kumandanlık rütbesine ulaşamazdı.

Mustafa Kemal, hemen oturdu, ikinci orduyu daha elverişli korunaklara çekeceğini ve sorumluluğu bütünüyle üzerine alacağını yüksek makamlara bildirdi ve hemen yarı donmuş askercikleri dağların doruklarından sıcak ordugâhlara indirdi. Çapakçur Boğazı'nın kuzey ve doğusundaki dağlar üzerinde güven müfrezeleri bırakmakla yetindi.

Mustafa Kemal, artık paşa olacaktı, olmalıydı. Bıı türlü bu rütbeyi ona vermiyorlardı. Neyse en sonra, bu soğuk sürgün yerinde hiç olmazsa biraz gönlünü ısıtabilmek için ona bir mirlivalık (tuğgenerallik) rütbesi gönderdiler. Çok şükür, Türk ordusunun en büyük askeri, en sonra, paşa olmuştu. Enver Paşa, onun büyük bir asker olduğunu birçok kez kendi arkadaşlarına da söyleyip durmuştu. Ne var ki ondan bu lâyık olduğu rütbeleri kıskançlıkla esirgemişti.

Yakup Cemil, Kâğıthane'de kurşuna dizildiğinde Mustafa Kemal, İstanbul'dan çoktan uzaklaştırılmıştı. Yakup Cemil'in kurşuna dizilme haberini Yakup Cemil'le yakın ahbaplığı yüzünden tevkif edilmekten korkarak Diyarbakır'a kaçıp giden Doktor Hilmi'den öğrenebilmişti. Yakup Cemil olayında adı bayrak gibi kullanılan Mustafa Kemal'e gerek Enver Paşa, gerek Talât bey, ufak bir fiske bile vurmaya cesaret edememişti. Ne var ki tutuklanıp asılmak korkusuyla doğuya kaçıp Mustafa Kemal'e sığınan Doktor Hilmi yüzünden Mustafa Kemal, bir kez daha rastgele adam asılmasına karşı kükremek fırsatını bulmuştu. İstanbul hükümetinin adam asmaktan vazgeçmeleri için afiili bir ihtarda» bulunmaya karar vermişti. Enver Paşa'ya ve Talât beye kendisine sığınan Doktor Hilmi beyi savunmaya ve korumaya karar verdiğini bildirdi. Onlardan hiçbir ses çıkmadı. Ondan da doktoru asmak için hiç kim-

se istemedi. Mustafa Kemal, pek dışarı vurmamıştı, ama, Yakup Cemil olayı onda büyük izler bırakmıştı. İlk önce, o, Mustafa Kemal'i bayrak yaparak, hattâ bu dâvasına inanarak gitmişti. Sonra, onu yakından tanıyordu. Onunla yakın ahbaplıkları olmuştu. Trablus'a, şair ve hatip Ömer Naci, o ve Sapancalı Hakkı ile birlikte gitmişti. O küçük bir adamdı, yalnız büyük şeylere doğru hırslı bir atılışı vardı ve her şeyden önce de memleketini ve milletini candan seven bir askerdi.

Mustafa Kemal, ikinci ordu kumandanı ve paşa olduğu bir sırada kolordularından birine atanan bir kumandan arkadaşına Yakup Cemil işi için tazesi tazesine şöyle demişti:

— Yakup Cemil asılmış (kurşuna dizildiğini henüz bilmiyordu), sebebi de «Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı ve başkumandan vekili olmadıkça kurtuluş yoktur,» demiş. Sana bir şey söyleyeyim: Bu adam faraza muvaffak olsaydı ve ben Işitseydim ki Yakup Cemil istanbul'da Mustafa Kemal Harbiye Nazırı ve başkumandan vekili olsun diye isyan etmiş ve muvaffak olmuş, benim bunu kabule tenezzül edeceğimi tasayvur edebilir misin? Evet, vaziyeti derhal kabul ederim; fakat, istanbul'a gidip Yakup Cemil'i cezalandırmak suretiyle... Eğer ben, o ve emsalinin tavsiyesiyle mevki iktidara gelecek bir adamsam, adam değilim!

t*.

Mustafa Kemal Harbiye Nezaretinin bahçesinden Bekirağa Bölüğü'nün dış merdivenlerine varıncaya dek bütün başkalarının direncine bağlı ömrünün hareketli destanını bir yıldırım gibi anılarının filminden geçirmişti. Bu birkaç yıllık ömre nice nice olaylar sığmıştı. Şimdiye dek başkasının heveslerine göre düzenlenmiş olan yaşayışı, bundan sonra yalnız kendi İradesine bağlı olacaktı. Artık, ne Enver Paşa'dan, ne de padişahtan emir alacaktı. Artık, mübarek Anadolu topraklarında yalnız kendi iradesi at oynatacak, yalnız halk konuşacaktı.

Başkalarının iradesine bağlı yaşayışının destanı burda bitiyordu.

Üç kişi. Bekirağa Bölüğü'nün dış merdivenlerinden yukarı çıkmaya başladılar. Önde Mustafa Kemal, arkasında da Rauf beyle Cevat Abbas çıkıyordu. Merdivenlerin dibinde ve başında bekleyen kanun erleri gelenleri alıp müdürün odasına götürdüler. Müdür, namuslu ve iyi bir insan yüzü taşıyan eski bir askerdi. Mustafa Kemal'i ve arkadaşlarını büyük bir saygı ile karşılayarak oturttu :

— Ali Fethi beyi göreceksiniz, değil mi, paşam?

— Evet, onu göreceğim. Bu eski ve yakın arkadaşımın bu vaziyeti beni çok üzüyor, Ali bey.

— Kader, paşam. Hepimiz o. kaderin kurbanı değil miyiz?

Ali bey gerçekten de kaderin kurbanlarından biriydi. Çanakkale'de Mustafa Kemal'in alay kumandanlarından biri olan bu iyi ve namuslu adam, Buğlan gediği batısında, kumandanının onu iyice aydınlatmaması yüzünden Mustafa Kemal'e yanlış bilgi vermiş, o da bu önemli yanlışı yüzünden onu açığa çıkarmıştı. Mustafa Kemal, Bekirağa Bölüğü'ne ilk gelişinde karşısında kendisine kırgın ve kızgın olması gereken bu eski yirminci alay kumandanını, görünce epey ürkmüşse de çabucak adamın altın gibi bir yüreği olduğunu anlamıştı.

Mustafa Kemal ile arkadaşları oturduğu halde Ali bey, hâlâ saygı ile ayakta bekliyordu. Mustafa Kemal :

— Oturunuz, Ali bey! dedi. Ali bey oturduktan sonra :

— Paşam, haber aldık, Anadolu'ya gidiyormuşsunuz. Ne vakit emrederseniz mevkuflardan istediğinizi yanımo alarak size geleceğim! dedi. Mustafa Kemal buna, çok sevindi ve heyecanlandı; ayağa kalktı, Ali beyin elini tuttu:

— Bana muvaffakiyetimin ilk müjdelerini veriyorsunuz, teşekkür ederim, dedi; ben şöylece koğuşları serbestçe dolaşmak İstiyorum. Siz benimle gezmek zahmetine katlanmayınız.

Mustafa Kemal, Rauf beyle beraber koğuşları dolaşmak üzere koridora çıktı. Koğuşlardan koridora bir uğultu taşıyordu. Mustafa Kemal, bu serin taş koridorda yürümeye başlayınca bir kez daha o bahtsız Yakup Cemil'i andı. Buraya kapatılmış, sonra alınıp ölüme götürülmüş-

tü. Suçu da Mustafa Kemal'i iktidara getirmek isteğiydi. «Zavallı Yakup Cemil, diye düşündü, seni ölüme gönderen o insafsız çarkın adamları da işte şimdi burda kasaplık koyun gibi sıralarını bekliyorlar.»

Mustafa Kemal, bir koğuşa daldı. Burda, müdüriyette gördüğü yüzlerle beraber yeni gelenler de vardı. Kısa kır sakalları birdenbire ağarmışa benzeyen Sadrazam Sait Halim Paşa, demir karyolasının üzerinden atlayarak Mustafa Kemal'in elini sıktı. Yatakların üzerinde dama, satranç ve kâğıt oynayanlar oyunlarını bırakarak Balkan Savaşı'yla dünya savaşının yetiştirdiği iki kahramanı, Mustafa Kemal'le Rauf beyin çevresini aldılar, iktidardayken Mustafa Kemal'e hiç de dostça davranmayan Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi bey de ikircikli adımlarla ilerleyerek onun elini sıktı. Mustafa Kemal, yakın dostlarından mebusan meclisi reisi Halil beyle de el sıkıştı. Kara Kemal, İsmail Canbolat beyler de tedirgin bakışlarıyla Mustafa Kemal'den medet umar gibi yaklaştılar.

Bütün koğuşlar, tıklım tıklım doluydu. Demir karyolalar arasında hemen hemen geçecek yer yoktu. İçerde tütün, ter, yaş duvar kokuları yüzüyordu.

Bir koğuşta gürbüz, eski ve heyecanlı bir arkadaşı Mustafa Kemal'in üstüne atıldı. Bu Selanik'ten beri ihtilâlci düşüncelerinde beraberlik kurduğu arkadaşlarından Hüsrev Sami'ydi. Yakup Cemil dâvasında kelleyi güçlükle kurtaranlardan birisi de oydu. Şimdi de İtilâf ve Hürriyetçilerle İngilizlerin eline düşmüştü.

Sonra, Mustafa Kemal'le Fethi bey küçük bir odada başbaşa verip konuştular. Mustafa Kemal, çok heyecanlıydı. Ona 16 Mayıs'ta Bandırma vapuruyla Samsun'a yollanacağını ve ondan sonra neler yapmak istediğini şematik olarak anlattı. Fethi beyin heyecandan yüreği ağzına gelecek gibi oluyordu. Mustafa Kemal'in yapmak isteyip de yapamayacağı şey yoktu. Konuşmaları bitince :

— Haydi şimdi koğuşa git, pek candan arkadaşlar dan başka kimseye bir şey anlatma, dedi. Ben Samsun'a ayak bastıktan sonra isterseniz top atabilirsiniz. Sonra, monşer, hapishane müdürü Ali beyin benim alay kuman

donlarımdan biri olduğunu daha evvel sana söylemiştim. Şimdi, kendisiyle esaslı olarak konuşup anlaşacağım. İstediğim zaman, istediğim mevkuflarla kaçıp Anadolu'ya gitmeyi teklif etti. Benim tayinimi de daha önce işitmiş. Gerekirse Ali beyle bir. tertip yaparak istediklerimizi buradan çıkarmak mümkün.

Fethi bey, ikinci kez Bekirağa Bölüğü'ne düştüğünden birkaç gün sonra merkez kumandanlığı dairesinden çağrılmıştı. Koğuşta herkes buna kulak kabartmıştı. Alı Fethi bey kadar öbür tutuklular da merak içindeydiler. Hei saati değil, her dakikası sürprizlerle dolu bir zaman yaşıyorlardı. Fethi beyi bir telâştır almıştı. Çabucak pijamalarını soyunup giyneğini giymiş, kravatını takmış, askei gardiyanın arkasından uzun boyuyla koşar gibi yürüyüp gitmişti. Geçen sefer tahliye edildiğinden bu sefer de tahliye edileceğini umuyor, hattâ koğuş arkadaşları da öyle sanıyorlardı. Fethi beyin Birinci Dünya Savaşı'nda^ Kendisini buraya sürükleyecek gibi bir sorumluluğu olmamıştı. Bir tek nokta vardı ki o da İzzet Paşa ile el ele verip İttihat ve Terakki'nin kodamanlarını sınır dışına kaçırması kuskusuydu. Bunun için tutulup buraya getirilebileceğini hiç sanmıyor, çıkmak için çırpınıp duruyordu. Birinci tutuluştan sonra «tahliye» edilmişse de dışarida ancak üç gün kalmış, yine tutularak buraya getirilmişti.

Fethi bey, gardiyanın yanısıra yürürken, iki üç gün önce Divan-ı Harb-i örfi'ye verdiği bir tahliye istidasına karşılık geldi sanıyordu. Bunun için de hem heyecanlı, hem de iyimserdi.

Yarım saat sonra dönmüştü. Herkes bir ağızdan :

— Hayırdır inşaallah, ne var, ne imiş? diye onu soru yağmuruna tutmuştu.

Fethi beyse onlara her zamanki serinkanlılığı ve ağırbaşlılığıyla şöyle karşılık vermişti:

— Hiçbir şey değilmiş, beni bir arkadaş görmeye gelmiş de onun İçin oraya çağırmışlar, demiş ve gelen arkadaşın Mustafa Kemal olduğunu da ancak yatak komşusu gazeteci Yunus Nadi, Doktor Tevfik Rüştü gibi pek yakın ve denenmiş arkadaşlarına söylemişti.

Akşamleyin, biraz da gazetecilik merakıyla Yunas Nadl bey ona sokulmuş ve onu bir iyice deşmişti. Bugün Fethi daha iyimserdi. Gözlerinin içi umut doluydu. Mustafa Kemal, kendine uygun bir memuriyetle Anadolu'ya geçmek için doğan bir fırsatı kovalamaktaydı. Sonra da şöyle sözler etmişti:

— Bu hal böyle devam edemez, merak etmeyin, elbet buna bir çare bulunacaktır.

Bu sözler, yakın birkaç arkadaşı öyle sevindirmişti ki hepsi hapisane gerçeğini unutmuş, ilk kez rahat bir uyku çekmişti.

Yunus Nadi, o gece Mustafa Kemal'i Beklrağa Bölüğü mapusanesinin üzerine kanat germiş bir koruyucu melek gibi görmüştü.

Gerek Fethi, gerekse Yunus Nadi beyler için Mustafa Kemal'in birincisinden üç-dört gün sonra hapisaneye ikinci ve son gelişiydi ki, büyük heyecanlara sebep olmuştu. O gün bu müjdeyi koca hap'sanede ancak beş altı arkadaş almış ve sevinçlerini nas. saklayacaklarını bilememişlerdi. İşte, bu ikinci gelişte, bu eeş-altı arkadaş, gelenin kim olduğunu artık tam olarak biliyorlardı.

Fethi'nin bu ikinci görüşmesi daha uzunca sürmüştü. Koğuşa döndüğünde yüzünde ve davranışlarında tam bir durgunluk ve normal bir hava vardı. Yine bütün koğuş, merakla ne olduğunu sordu. Fethi bey kaygusuz görünmeye çalışarak :

— Hiç canım, yine Mustafa Kemal ziyarete gelmiş do! diye karşılık verdi.

— Bu işlere Mustafa Kemal Paşa ne diyor, kendisi ne işle meşgul?

— Bu işlere Mustafa Kemal Paşa ne desin? Onun, vaziyeti hayretle görmekten başka dediği yoMu'; merak etmeyin, elbet bu da geçer, diye teselli voımeye çalışıyor.

— Neler konuştunuz bakalım?

— Neler konuşalım, biraz da "dereden tepeden lâf attık o kadar.

Fethi bey sorulanlara, sudan karşılıklar veriyordu. Yorgunmuş gibi ceketini çıkarıp yatağına sırt üstü uzan-

mış, gözlerini tavana dikmişti. Sonra yüzünü duvardan yana çevirmiş, böylece hiç kimseyle konuşmamış olmak için en iyi çareyi bulmuştu. Yunus Nadi onun uyku numarası yaptığını çok iyi biliyordu. Herhalde bu seferki haberler daha çok sevindirici olmalıydı ki, Fethi bu denli kamuflâjı gereksiyordu.

Yunus Nadi de nasıl olsa akşama hepsini dinleyeceğini bildiğinden Fethi'nin yanından uzaklaştı ve onunla ilgilenmez gibi görünmeye çalıştı.

Yunus Nadi, geniş ve çıkık alnı, zeki yüzü ve tombulca gövdesiyle koğuştan koğuşa dolaştı durdu. Akşamı iple çekiyordu. Herhalde çok önemli haberler vardı. Koğuşlarda kara kara düşünen yüksek memur tiplerini, savaş zenginlerini, her şeye boş vermeye çalışan bir yığın kaygusuzu seyrede ede en sonra yorularak yatağına döndü.

Baktı. Fethi, yine yatağında arka üstü uzanmış yatıyorsa da uyumuyor, sadece dinleniyor, hayal kuruyordu.

Yunus Nadi'nin geldiğini görünce gözlerini açtı. Ellerini başının altına almış olan eski elçinin gözlerinin İçinde taze düşler okunuyordu. Koğuştakilerin çoğu can sıkıntısından oyun oynamak, çene çalmak, dertleşmek için öbür koğuşlara gitmişlerdi. Artık, Fethi'ye kimsenin aldırış ettiği de yoktu. Yunus Nadi de aklında hiç bir heyecanlı soru engereği kıvrılmıyormuş gibi gitti, kendi yatağının ucuna ilişerek Fethi ile bir İki sudan lâf etti.

Fethi, öyle çok sabretmişti ki sırdaşı olan zeki gazeteci yetişmeseydi az kalsın patlayacaktı :

— Monşer, dedi, vaziyet çok mühim! Ah, bir neticesi gelebilse!

Sonra yatağında doğruldu ve duvarların kulağı olduğu gerçeğini de unutmamaya çalışarak arkadaşının kulağına eğildi:

— Paşa, yarın buradan hareket ediyor, Samsun'a çıkacak. Buradan Samsun'a gitmek için koskoca üç gün lâzım. Bir kere bu üç günü selâmetle atlattık mı, üst tarafı inşaallah bütün bütün selâmet olacaktır. Ah, şu üç gün...

— Paşa gizli mi gidiyor?

— Hayır, şark mıntakası orduları müfettişi olmuş, resmen gidiyor. Şu kadar kadar ki, tabiî işin zahirisi böyle, batınisi ise bambaşka. Herifler paşanın kurduğu dolaba gafletle sürüklenmişlerdir. O ne dediyse yapmışlar. Meseleden İngilizlerin haberi yok gibidir. Eğer paşanın Anadolu'ya gitmekte olduğu bir iki cin fikirlinin nazarı dikkatini celbederse, Allah etmesin yoldan çevirmeye kalkışabilirler.

İşte, bu üç gün zarfında paşa kadar belki daha ziyade burada biz, adetâ çocuk doğururcasına ıstırap ve azap çekeceğiz. Mesele fevkalâde mühimdir. Aman, ilk iş olarak nazarı dikkati celbedeyim, meselenin burada dahi mevzuu bahis olması caiz değildir. Demindenberi ne hal lere girdiğime elbette dikkat etmişsindir. Zaten kendim müteheyyicim. Kısa kesmek için yatıp uyumak manevrasını ihtiyar mecburiyetinde kaldım.

— Paşanın kendisi ne diyor?

— Onun dediği, hemen hemen şu üç günün atlatılması endişesi etrafında hülâsa olunabilir. O, kararını vermiştir; bir kere Samsun'a ayak attıktan sonra bu işlerin köftesini düzeltmeyince bir daha buraya gelmem, diyor ve işleri düzeltebileceğinden en kafi surette emindir.

O, işlerin düzeltilebileceğini enine boyuna tetkik etmiş, her şekil ve suret için bir tarz-ı hal bulmuştur. Düşün kl icabında rütbe ve memuriyetlerini üzerinden atarak teşkil edeceği millî ihtilâl ordularının başına geçmeyi bile şimdiden derpiş etmiştir. Hikâye uzun. Bu buraya gelinceye kadar İstanbul'u, sarayı, Babıâli'yi ve itilâf devletlerini hüküm ve iradesine ram etmek için plânları var. Bunların hepsini kullanacak ve vatanın bu mesaibini katiyen bertaraf etmek neticesini temin hesabına kadar vaziyetin icap ettiği her şeyi sonuna kadar tatbik ve icra edecektir. Bu bahisler üzerinde sonra konuşuruz. Hülâsa şu; yarından itibaren geçirilecek üç günün selâmeti. Ah. o üç gün! O üç gün!

Fethi bey, heyecandan ayağa fırlamış, Yunus Nadi de onu taklit etmişti. Artık, o da işin aslını astarını Fethi (kadar biliyordu.

ikisinin de heyecandan ağızları kilitlenmişti. Dudakları titriyor, konuşamıyor, söz söyleyemiyorlardı. Sanki şu ara doğmakta olan bir mucize karşısında gibiydiler. İkisinin de kafasının içi, yepyeni, taptaze bir aydınlıkla kamaşmış gibiydi. Harbiye Nezareti yapısının ağır gölgesi hapisanenin üstüne abanmış, sanki onu derinlere çökertmiş gibiydi. Koğuşta külrenkli yüzler dolaşıyordu. Mustafa Kemal, sarışın bir umut ışığı gibi gizli bir yerden koğuşa vuruyordu.

DOKUZUNCU ORDU MÜFETTİŞİ

Mustafa Kemal'in. Anadolu'ya geçeceği günlerde çevresinde olaylar çok civcivlenmişti. Birkaç resmî yüksek memurla birkaç yakın arkadaşından başka onun yeni bir görevle Anadolu'ya gideceğini kimse bilmiyordu. Gerici Hürriyet ve İtilâf Partisi adamlarıysa onu ancak damgacına ve en yeğnlğinden Malta zindanlarına yakışır görüyorlardı. Hele zamanın azgın şeriatçılarından Zeynelabldin efendi: «O gök gözlü adamı bugün siz asmayacak olursanız yarın gözyaşınıza bakmayarak sizi o asacaktır,» gibilerden satılmış yöneticilere telkinlerde bulunuyor ve bu geniş yankılarla umulmadık ev toplantılarında konuşma konusu oluyordu. Bunu sezen Mustafa Kemal, kız kardeşini haber sızdırabileceği kimi önemli ailelerdeki toplantılara gönderiyor ve sonucu ilgiyle bekliyordu. Tıpkı savaşta olduğu gibi düşmanın tehlikeli kımıldanışlarını vaktinde öğrenip tedbir almaya çalışıyordu. Harbiye Nezaretindeki dostlarından öğrenemediklerini özel ev toplantılarından öğreniyordu. Bir gün Makbule hanımı çağırmış ve ona şöyle demişti:

— Dikkatli olun. Benim hakkımda duyacağınız en basit bir hadavlsi bile zaman kaybetmeden bana ulaştırmanızı istiyorum. Ehemmiyetsiz de olsa her şeyden benim haberim olmalıdır.

İşte, Makbule hanım, saraylı kadınların da sık sık gidip geldiği sarayla İlişkisi olan bir aileye oturmaya git-

misti. Genç kadın, sosyete kadınlarının makiralı tüfek ateşi gibi çene çaldıkları kalabalık salonda oturmuş, konuşulanları merakla dinliyordu. Burası, Makbule hanım için yeni bir ortam olduğundan kendisini konukların çoğu tanımıyordu. Kadınlar alabildiğine konuştuğu bir sırada içeriye bir adam girmiş, birdenbire, bütün konuşma kesilmişti. Bu adam, Makbule hanımı tanımayan bir ailenin damadıydı. Makbule hanımı tanımayan orta yaşlı bir kadın damat beye:

— Ne haber? diye sordu.

— Vaziyet iyi göster;/or.

— Onu asacaklarmış, öyle mi?

— Zannederim.

Kocası sarayın adamlar-ndan olan yaşlı bir kadın, damat beye yavaş sesle ve sanki yalvarırcasına şöyle demişti:

— Aman, evlâdım, siz onu asmazsanız o sizi asacaktır.

Bu konuşmayı, bir tek sözcüğünü kaçırmadan-dinleyen Makbule, ilk önce şaşırmış, kalbi hızla çarpmaya başlamış, sonra heyecanını dizginleyerek oracıkta diken üstünde bir süre daha bir şey olmamış gibi oturmuş, sonra, heyecandan dizleri kesilerek eve koşmuştu.

Bunu, dişlerini zoraki bir gülümseyişle dinleyen Mustafa Kemal, kız kardeşine şöyle demişti:

— Üzülme, Makbuş! Onlar gayelerinde muvaffak olamayacaklardır.

Mustafa Kemal, en son dakikaya dek her türlü kahpeliğin olabileceğini hiç bir zaman aklından çıkarmıyordu. Kız kardeşine bir tabanca vererek :

— Dikkatli ol, Makbuş, demişti, ben uyurken veya istirahat halindeyken kapıda şüpheli bir kalabalık birikirse derhal bana haber ver. İçeri girmek isterlerse derhal ateş edersin: Öleceksin, fakat, yine kapıyı açmayacak, içeri kimseyi sokmayacaksın.

Bundan dolayı, Makbuş, artık elinde küçük b'r Browning tabancası olarak bütün tıkırtılara ve kapı çalmışlarına kulak kabartıyordu. Hele ağabeysi yandaki küçük

odasında şekerleme kestirirken tam bir Türk askeri gibi nöbet tutuyordu.

Mustafa Kemal, dokuzuncu ordu müfettişi olarak «Erkânı Harbiye»sini seçmiş, yollukları yoluna koymuş, yolculuğa hazırlanmaya başlamıştı. Erkânı Harbiye'sini hep eski tanıdığı yakın arkadaş ve dostlarından seçmişti. Hepsi de uzun yıllar denenmiş güvenilir arkadaşlardı. Padişahtan otuzbin liralık bir tahsisat da koparmıştı. Artık, İstanbul'da bir gün daha kalmak, kaderi küstürmek olurdu. Bunun için tez elden ziyaretlerini bitirip bir an önce kem dişini mübarek Anadolu toprağına atmak istiyordu. Günler öyle günlerdi ki, kader her an kötü bir silâh gibi geri tepebilirdi. Bugünlerde kaderin dört yanı ihanetlerle çevriliydi. Bugünlerde kader, İstanbul sularında demirlemiş çelik kudret yığını dritnotların kamaralarında bir gözaltı konuğu olarak bulunuyordu. Mustafa Kemal, bunun içindir ki Erkânı Harbiye'siyle bir ayak önce kuş olup Samsun'a uçmak istiyordu. Ne yazık ki kader, onun yolculuğu için mil'i düşük bir tekne hazırlamıştı.

Mustafa Kemal, resmî ve özel ziyaretlerini sıraya koymuş, süratle bunları bitirmeye çalışıyordu. Resmî ziyaretlerinde yüzüne taktığı şeytanca maskeyi özel ziyaretlerinde çıkarıp bir yana atıyor ve orda kan kırmızı bir ihtilâlci yüzü bütün parlaklığıyla meydana çıkıyordu.

Harbiye Nazırı Şakir Paşa ile son görüşmesinden sonra, dokuzuncu ordu müfettişi, bu yaşlı paşaca Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın katına iletilmiş ve ona takdim edilmişti. Mustafa Kemal, daha önce, bildiğimiz gibi, Ferit Paşa ile tanışmışsa da yeni görevi dolayısiyle yeniden görüşmeleri gerekmişti.

Şakir Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile birbiri peşisıra sadrazamın odasına girdiğinde Ferit Paşa, iri gövdesiyle yazıhanesinin arkasında doğruldu ve ikisinin de oturmasını söyledi.

Mustafa Kemal, dikkatle baktı: Bu etli ve iri yüzde altın gözlüklerin arkasındaki bir çift iri göz, sevinçle parlıyordu. Sadrazamın bütün yüzü, hoşnut olduğunu göste-

riyordu. Mustafa Kemal'e şımartırcasına iltifatlarda bulundu :

— Size çok güvenim var, dedi, sizden çok şeyler bekiediğimi saklamaya lüzum görmüyorum. Ordaki bütün pürüzlü işleri az zamanda yoluna koyacağınızdan eminim.

Mustafa Kemal, bu güvene lâyık olduğunu anlatabilmek için en gerekli ve can alıcı sözcükleri arayıp bulmakta güçlük çekmedi.

Damat Ferit, ona en büyük salâhiyetleri vermiş olduğunu anlatmak için birçok dolambaçlı sözler söyledi. Ayrılırken, sadrazam, yine ayağa kalkarak onun elini sıktı ve

— Her arzunuzu doğrudan doğruya bana yazabilirsiniz, dedi, derhal yapılacağından emin olunuz!

— Çok teşekkür ederim, doğrudan doğruya zatı âlileriyle muhabere etmem göreceğimiz işler için büyük kolaylık sağlayacaktır.

Sadrazamın yüzünde gördüğü hoşnutluk, Mustafa Kemal'i çok sevindirmişti. Bu, henüz, kaderin iplerini çekenlerin uyanmadığını gösteriyordu.

Sadrazamın odasından çıkmışlar, koridorda yürüyorlardı. Şakir Paşa :

— İster misiniz, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali beyle sizi konuşturayım? diye sordu. Mustafa Kemal;

— Çok münasip olur, efendim; vazifemin o makamla alâkası vardır, dedi.

Mustafa Kemal, Mehmet Ali beyle daha önceden tanışmakta olduğunu her nedense söylemek istememişti.

Dahiliye Nazırının odasına girdiklerinde Mehmet Ali bey, Mustafa Kemal'i görünce sempati ile gülümsedi. Şakir Paşa ise böyle yararlı ve güzel bir kombinezonda kendi emeği de olduğunu bilmekten doğan bir hoşnutluk içindeydi. Bu tertibi asıl bulanın Mehmet Ali bey ve olmasını irade edenin de padişah olduğunu bilmiyordu. Dahiliye Nazırının bürosunda Şakir Paşa; Mustafa Kemal'i :

— Samsun'daki vak'anın tahkikine memur Mustafa Kemal Paşa! diye Mehmet Ali beyle tanıştırdı. Mehmet Ali bey:

— Sizi tebrik ederim, dedi, çok isabetli bir intihapta

bulundunuz; ben, zaten paşayı tanıyıp takdir etmiştim. Kanaatime siz de iştirak etmiş olduğunuz için bahtiyarım!

Bu sözlerden sonra koltuklara oturdular. Mehmet Ali bey de Dahiliye Nazırlığını ilgilendiren işlerde Mustafa Kemal'e her türlü kolaylığı göstereceğini vaadetti ve kendisiyle doğrudan doğruya muhabere edebileceklerini söyledi. Paşaya pek çok başarılar dileyerek kırk yıllık ahbap gibi elini sıktı; ayrıldılar.

* *

Üstü açık eski bir otomobil, ılık Mayıs akşamının tozlu havasını homurtularla doldurarak Süleymaniye'ye giden ıssız sokaklardan birine saptı. Kaldırımları sökülmüş tozlu yolda ilerleyen bu otomobil ve içindeki sarışın paşa, pencereden birçok erkek ve kadın başlarının sarkmasına sebep oldu. Küçük çocuklar, yavaş yavaş ilerleyen otomobilin yanısıra koşuyor, içindeki sarışın, mavi gözlü paşadan çok, pek otomobil geçmeyen bu sokağa nasılsa gelmiş olan bu dört tekerlekli ve homurtulu konukla ilgileniyorlardı.

Otomobil, Mustafa Kemal'in bir işaretiyle sokağın kenarında durdu. Bir köşede Ayşekadın Hamamı Sokağı yazıyordu.

Mustafa Kemal, Cevat Abbas'la arabadan indi, 24 numaralı tahini evin kapısını çaldı, kapıyı açan hizmetçi kızın bir şey sormasına vakit kalmadan yaveriylo birlikte taşlığa daldılar. Bu teklifsiz konukları evin içinde gören hizmetçi kız :

— Ne istiyorsunuz? Beyefendi hazır değil! diyerek onların daha çok ilerlemelerine engel olmak istedi.

Mustafa Kemal, o zaman, kızcağıza neşeli neşeli:

— Hele bizi misafir odasına al. bir taraftan da beyefendi hazır olur! diye diretti.

Kızcağız, konuk odasının kapısını açarak onları buyur etti.

Henüz oturmamışlardı ki İsmet bey, yüzü sevinç saçarak göründü.

Mustafa Kemal'in sevinç ve mutluluk fışkıran yüzü. ismet beyi pek meraklandırmıştı. Hararetle el sıkıştılar:

— Ne haber? Ne haber? Bu ne baskın?

— Vaktim dar, İsmet! Sana hikâyeyi kısaca söyleyeyim, diyen Mustafa Kemal, dokuzuncu ordu müfettişliği hikâyesini özetleyerek anlattı ve sonra sözlerine şunları kattı:

— Ben yerleşinceye kadar sen de burdan bana yardım edeceksin ve iş başladığı vakit yanıma geleceksin.

Mustafa Kemal, bunları söyleyerek ayağa kalktı, ismet bey, esmer, kemikli ve ince parmaklarıyla onun sarışın ellerini yakalamıştı:

— Biraz daha konuşsaydık!

Mustafa Kemal:

— İstanbul'da bulunduğum müddetçe benimle ne kadar az alâkadar olursan o kadar iyi olur, dedi, sonra sarılıp öpüştüler.

Biraz sonra, sarışın paşa ile yaveri, üstü açık otomobille mahallenin dindar sessizliğini makina gürültüsü ile ikiye biçerek uzaklaştılar. Büyük başlı, kara, zeki bakışlı ve genç kurmay Albay İsmet bey. kalbi bir serüven heyecanıyla çarparak arkalarından bakıyordu.

*

Mustafa Kemal'in bindiği lando, Nişantaşı'nda büyük bir konağın önünde durdu. Mustafa Kemal, en yeni diktirdiği paşalık üniformasını giymişti. Yaveriyle arabadan indiğinde yoldan geçenler, durup ona baktılar. Onu hiç kimse tanımıyordu. Ne var ki paşa giyneği, mavi gözleri, sarı saçları ve levent gibi vücudu, başları zorla kendisine döndürüyordu. Mustafa Kemal, ağır ağır İlerleyerek konağın kapısını çaldı. Burası, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın konağıydı ve dokuzuncu ordu müfettişi burda akşam yemeğine çağrılmıştı.

Salonda kendisini yalnız Damat Ferit Paşa karşıladı. Mustafa Kemal, ilk önce onun yüzünde ve gözlerinde eski hoşnutluğun barınıp barınmadığını anlamak istedi. Harbiye Nazırı Şakir Paşa ile kendisini gördüğü zamanki sevinçten onda eser yoktu. Altın gözlüklerinin arkasından kendisine araştırıcı bakışlarla bakan iri ve zeki gözlerinde donuk gölgeler yüzüyordu.

Karşılıklı oturdular. Kısa birkaç sözden sonra sessizlik başladı ve uzadı. Mustafa Kemal, onun kendisiyle yalnız kalmaktan sıkıldığını seziyordu. Aralarından kara kedi geçmiş gibiydi.

Sanki konuşacakları hiçbir şey yoktu.

Sadrazam, sabırsızlık gösteren bir davranışla köstekti saatini çıkararak baktı:

— Acaba nerde kaldı? diye ortaya sordu.

— Birini mi bekliyordunuz, efendim?

— Evet, Cevat Paşa hazretleri gelecekti.

Yine aralarından kara kedi geçti; yine sustular.

Damat Ferit Paşa, türlü yalanlar uyduran ve bu tatlı yalanlarla öğünen bir adamdı. Bu yalanlarla daha çok kayınbiraderi Vahidettin'i kandırmaya çalışırdı.

Vaktiyle elçi kâtibi olarak bulunduğu Londra'da o zaman Veliaht olan VII. Edward ile içli dışlı olduğunu anlatırdı. Mondros bırakışmasına kendisinin gönderilme* sini istemiş ve bunun nedenlerini de şöyle açıklamıştı: Bu bırakışma ile hem Birinci Dünya Savaşı'na son verdirecek, hem de VII. Edward'la yakın dostluğu olduğunu Kral George'a ihtar edecekti. Ve bu palavraları birçok kişinin yanında atıp durmuştu. Uydurduğu yalanlarla öğün mekten hoşlanan ve bunları devlet kademelerinde sonuna dek yükselebilmek için koz olarak kullanan Damat Ferit Paşa, birisini yererken de aynı aşırı pozlarda konuşur, yerdiği kişiyi yerin dibine batırmaktan çekinmezdi. Ömrünün en aşırı ve korkunç yergilerini kayınbiraderi Abdülhamit için yapmıştı. Kendisini başkonsolosluktan nazırlığa ve damatlığa dek yükselten Abdülhamit, tahtından indirilerek Selanik'teki Alâtini Köşkü'nde hapsedildikten sonra. Damat Ferit'in çenesi müthiş açılmıştı; Ona, kendisini büyük elçiliğe ve sadrazamlığa yükseltemediğinden dolayı veriştirip duruyordu. 10 Temmuz devriminden sonra, Abdülhamit'e sövmek moda olmuştu. Damat Ferit de bu modaya kapılmıştı: Sözde Sultan Hamit'in kendisine armağan ettiği Baltalimanı Sarayı'nın boğaziçine bakan pencerelerinde otururken padişahın hürriyet kahramanlarını çuvallara doldurarak denize attırdığı-

nı pek çok kez anlatmıştı. Onların çığlıklarını ve iniltilerini duyduğuna bile üstelik yeminler etmişti.

Mustafa Kemal, onun şimdi daha da tehlikeli olduğunu biliyordu. Çünkü iç ve dış düşmanların tek temsilcisiydi. Biraz sonra Cevat Paşa, salona girdi. Onun girmesiyle sadrazam, doğruldu ve onları yemek salonuna buyur etti. Sofrada sadece, belirsiz ağız şapırtıları, çatal bıçak ve tabak gürültüsü vardı.

Mustafa Kemal, bu kalın ve inatçı sessizliğin arkasından tatsız bir şey çıkacakmış gibi korkuyordu. Pusuda o denli çok korkulacak şey vardı ki, acaba sadrazamın yüzüne bu ekşi ve tatsız çizgileri çizen hangi gizli nedendi? Yoksa binbir kombinezonla elde ettiği ve ömrünün en büyük mutluluğu saydığı bu mübarek Anadolu yolculuğu böyle yarı yolda torpillenmiş miydi? Düşmanlar, bu denli çabuk mu uyanmıştı?

Genç paşa, kendi içinden böyle ve buna benzer bir yığın soru geçiriyor ve sonra bunlara karşılık bulmaya çalışıyordu. Bütün bu karşılıklardan hiç biri de kendini doyurmuyordu.

I «Mutlaka çok ehemmiyetli meseleler vardı, bunları ydmeğin sonuna saklıyor!» diye düşünüyordu. Lokmalar boğazına dizilmeye başlamıştı. Ne olacaksa bir an önce olsundu! Allah'tan yemeğin sonuna da gelmişlerdi.

Sadrazam birdenbire çatalını bıçağını bırakarak kafasını yemekten kaldırdı ve Cevat Paşa ile Mustafa Kemal'in gözlerine bakarak:

— Yemekten sonra biraz görüşelim! dedi.

Mustafa Kemal, bu söz üzerine gizli bir «Oh!» çekti ve :

— Emir buyurursunuz! dedi. Salona geçtiler: Bu «ortasında genişçe bir masa bulunan çok dar, yine de hoş bir salon»du.

Henüz ayaktalarken sadrazam :

— Bir harita getirsek de müfettiş paşa, onun üzerinde İzahat verse, dedi.

«Kipert'in atlası geldi; Anadolu paftasını» buldular. Mustafa Kemal, sadrazamın yüzüne baktı:

— Ne cihetten izahat emir buyuruluyor? diye sordu.

— Meselâ Samsun ve havalisinde ne yapacaksınız?

Sözcükler sanki Mustafa Kemal'in ağzından dökülmeye başlıyordu. Bu denli kolay yalan söyleyebildiğine kendisi de şaşıyordu :

— Efendim, İngiliz raporlarına göre Samsun ve havalisinde bazı karışıklıklar varmış. Biraz mübalâğalıdır zannediyorum. Ne de olsa bunlar basit şeyler. Yerinde yapacağımız tetkikat ile hallederiz. Şimdiden isabetli bir şey söyleyememekten korkarım.

Sadrazam bundan sonra Cevat Paşa'ya döndü :

— Siz ne dersiniz?

Cevat Paşa, Mustafa Kemal'in sırat köprüsünün kıldan ince, kılıçtan keskin çizgisini geçmekte olduğunu çabucak kavramıştı. Sadrazamın ufacık bir kuşkusu, sırat köprüsü yolcusunun sonunu berbat edebilirdi. Bunun için de elden geldiğince doğal ve tasasız görünmeye çalışarak :

— Öyledir efendim, dedi, bu gibi işler yerinde hallolunur.

Sadrazamın kafası hâlâ konmamıştı. Mustafa Kemalin kafasının içini bulandıran kaygu dumanı, sadrazamın kafasında da bir kuşku engereği gibi kıvrılıp duruyordu. Sadrazam, içini karartan kayguları elbette meydana vurmazdı; ne de olsa bunu sezdirecek bir soru sormaktan kendini alamamıştı. Heyecanlı bir sele :

— Pekâlâ, siz bana harita üzerinde nerelere kadar kumanda edeceksiniz, gösterir misiniz? dedi.

Mustafa Kemal, sadrazamın kaygulandığı noktayı şimşek gibi kavramıştı:

— Efendim, henüz ben de pek iyi bilmiyorum, belki, takriben (Kipert'in küçük haritasına elini koyarak) şu kadar ufak bir parça.

Onun gösterdiği noktada ancak birkaç önemsiz vilâyet vardı. Sözünü bitirir bitirmez de yardım istercesine Cevat Paşa'nın yüzüne baktı. .'

Cevat Paşa, anlamıştı; Mustafa Kemal, haritadan elini kaldırırken imdada yetişti:

— Efendim, dedi, paşa tabiî o mıntakadaki kuvvetlere kumanda edecek. Zaten nerede kuvvet kaldı ki?

Bu sözüyle işin hiç de önemli olmadığını anlatmak istemişti; Cevat Paşa, işi o denli umursamaz görünüyordu ki bu sözleri söyler söylemez de masadan uzaklaşır gibi yaptı.

Mustafa Kemal, içinden Cevat Paşa'ya binlerce teşekkür ediyordu. Nerdeyse boynuna sarılıp şapur şupur yanaklarından öpecekti.

Bundan sonra üçü de koltuklarına çökerek kahvelerini höpürdetmeye başladılar.

Mustafa Kemal'in mavi kurt gözleri uzamış, çizgileşmiş, hep sadrazamın yüzündeki çizgileri şavulluyordu. En sonra, bu çizgilerde bir gevşeme, bir rahatlama gördü. Koca gövde, kuşku engereğinin zahirinden kurtulmuş, şifa bulmuş gibiydi. Kolalı yakasının üzerinden taşan gerdanı üzerinde gülümsemeye başlayan pos bıyıklarla süslü kocaman bir yüz yükseliyordu.

— Ne vakit hareket edeceksiniz? diye sordu.

— Ne vakit emir buyrulursa. Ben hazırım, arzu ederseniz, yarın veya öbür gün.

— Zatı şahaneyi ziyaret ettiniz mi?

— Hayır, efendim.

— Ziyaret etmeden mi gideceksiniz?

— İrade buyrulmadı.

— Ben iradei seniyeyi tebliğ ediyorum, yarın kendilerini ziyaret ediniz.

— Peki, efendim!

Mustafa Kemal, kendisine başarılar dileyen sadrazamın kocaman parmaklı etli elini sıkarak Cevat Paşa ile sokağa çıktı. Gece karanlığı çökmüştü. Köşo başlarındaki lâmbalar yanıyordu. Mayıs olduğu halde caddeler tenhaydı. Hafif bir yağmur çiseliyordu.

Sadrazamın konağından biraz uzaklaşınca kol kola giren Mustafa Kemal'le Cevat Paşa, Nişantaşı caddesinden Teşvikiye'ye doğru sık ve dinamik adımlarla ilerlemeye başladılar.

Cevat Paşa, artık daha çok sabredemiyerek çok İçten, çok dostça ve çok sırdaşça :

— Bir şey mi yapacaksın, Kemal? diye sordu.

— Evet, paşam, bir şey yapacağım.

— Allah muvaffak etsin!

— Mutlaka muvaffak olacağız!

Mustafa Kemal, bir belâyı daha kolayca savdığı için çok seviniyor, seviniyor değil, sanki sevincinden uçuyordu. Bu heyecanın mutluluğu içinde Cevat Paşa'yla uzun uzun yürüdü.

Artık, Mustafa Kemal'in İstanbul mütareke serüveni bitmek üzereydi. Genç paşa, talihin de yardımıyla işi yüze yüze kuyruğuna getirmişti. Memleketin iç politikasıyla birlikte olaylar da hızlanmaya başlamıştı.

Mustafa Kemal'i Anadolu serüvenine ulaştıracak «köhne» tekne, «Bandırma» vapuru, Mayıs'ın 16 sında bütün gün Galata rıhtımında kalkmaya hazır bir halde bekleyecekti. Mustafa Kemal'in, sadrazamdan sonra vedalaşacağı birkaç idealdaşı ile bir de padişah kalıyordu. Padişahı en sona bırakarak şimdilik Harbiye Nazırlığındaki arkadaşlarıyla birkaç özel ziyareti süratle aradan çıkarmak istiyordu.

Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'yı görmeye gitti. Orda Cevat Paşa ile karşılaştı; Fevzi Paşa'nın yerine o atanmıştı. Mustafa Kemal'in oraya bugün gidişi, bir taşla iki kuş vurmasına yardım etmişti: Fevzi Paşa da görevini teslim etmek üzere orada bulunuyordu.

Cevat Paşa, bürosunda oturdu, Fevzi Paşa ile Mustafa Kemal de yan yana onun karşısındaki koltuklara oturdular. Fevzi Paşa'nın görevinden neden uzaklaştırılmak istendiği yukarı sayfalarda açıklanmıştı. Onu görevinden söküp atmak için de ciddi bir neden gerekmişti. İzmir'e çıkmaya hazırlanan Yunanlılar, adalara asker yığmaya başlamışlardı. Erkânı Harbiye'ye bu hususta raporlar geldikçe, Fevzi Paşa, böyle bir teşebbüse ateşle karşı koymak gerektiğini Harbiye Nazırı imzasıyla bildiri olarak yayımlıyordu.

İzmir'in işgalinden bir ay önce Yunanlılara karşı di renmeyi emreden şu telgrafı çok ylğitçeydi:

Elli yedinci fırka kumandanlığına :

Ahvali mahalliyeyl musavver telgrafınıza cevaptır;

1 — Ahali tarafından Yunanlıların hüsnü kabul görmesi Aydın vilâyetinin akıbeti için gayri kabili telâfi zarar tevlit edecektir. Bunu ahaliye pek seri bir surette anlatmanızı rica ederim. Bununla bir kıtal yapılmasını arzu etmiyorum; fakat, her halde o havalideki itilâf zabitanı ile ecnebiler bizim Yunan ordusunu katiyen istemediğimizi anlamalıdırlar. Ahvali mahalliyeye göre yapılması lâzım gelen işleri siz daha iyi takdir edersiniz.

2 — Askerin dağılması vahameti pek büyük fena akıbetlere yol açar. Heyeti zabitan işe çok ehemmiyetle sarılmalıdır.

Bu telgrafta verilen emir, milyonlarca ton dinamit karşılığında bir enerjik ve canlılık taşıyordu. Bundan dolayı anlaşılınca elbette şiddetli bir tepki yapacaktı. Nitekim: Bir gün Harbiye Nazırı Şakir Paşa, İzmir Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'ca telgrafhaneye çağrılmıştı. Şakir Paşa o güne dek bu denli çağrılara hep Fevzi Paşa'yı da yanına alarak giderdi. O gün Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisine haber vermeksizin yalnız başına gitmişti. Telgraf haberleşmesi başlayınca Ali Nadir Paşa :

«— Amiral Galtrop mütareke şartlarına göre İzmir'e çıkıp Kadifckale'yi işgal edeceğim, diyor, ne buyurursunuz?» diye sormuştu.

Harbiye Nazırı da: «— Böyle şey olur mu? Hayal ediyorsun, vehmediyorsun!» karşılığını vermişti. Muhaberenin sonuna doğru Fevzi Paşa'yı da çağırmışlar, yukarıda söylenen telgraflaşmanın dosyasını da eline vermişlerdi. Fevzi Paşa'nın ilk verdiği emirlerle Harbiye Nazırının verdiği emirler birbirine karşıttı.

İşte. bu yüzden Fevzi Paşa, yerinde kalamazdı. Onun yerine gelen Cevat Paşa da en azdan onun gibi sağlam ve idealist bir yurtseverdi. Fevzi Paşa'nın yolu onun da yoluydu.

Üç dost paşanın başında oturdukları masanın üzerin-

de yayılmış bir harita vardı. Mustafa Kemal baktı: Gözlerini bu haritaya dikmiş olan Fevzi Paşa, bir sağnak bulutu halindeydi; şimdi, gürleyecek, şimşeklerini saçacak, yıldırımlarını savuracak gibiydi. Geniş alnı çizgilenmiş, gözleri kızarmış, yumruklaşmış ellerindeki damarlar kabarmıştı. Mustafa Kemal, bu iki arkadaşının da şu ara en azdan kendisi gibi idealist ve içten olduğunu duyuyordu. Cevat Paşa ile dün akşamki yemekten sonra Nişantaşı caddesinde yürürken en geniş anlamıyla anlaşmışlardı.

Fevzi Paşayı da deşmek isteyen Mustafa Kemal:

— Paşam, vaziyeti nasıl görüyorsunuz? diye sordu. Fevzi Paşanın yüzü kızardı, gözleri büyüdü ve kara, gür kaşını kaldırdı, sağ elinin şahadet parmağıyla haritada İstanbul'u göstererek gök gürültüsü gibi bir sesle :

— Anlamıyorum ki efendim, dedi, buradaki rahatımızı feda etmemek için koskoca memleketi veriyoruz, bu ne akıldır?

Mustafa Kemal'i bu söz kadar hiçbir şey sevindiremezdi.

Cevat Paşa da onu doğrular gibi bakıyordu. Mustafa Kemal de dudaklarına dek gelmiş olan şu birkaç sözü söylemekten kendini alamadı:

— Hakikat, sizin bildikleriniz ve düşündüklerinizdir. Ben bunu ispat etmek için Anadolu'ya gidiyorum. Aramızda uzun görüşmelere lüzum olmadığını da görüyorum. Yalnız, sizlerden bir şey bekliyorum: Bana yardım edeceksiniz.

— Tabiî!

— Evet!

Mustafa Kemal, Cevat Paşa'ya döndü :

— Bilhassa siz, paşam! Asıl salâhiyet makamında şimdi siz bulunuyorsunuz. Beraber yürüyebilecek miyiz?

— Elbette!

O halde ilk olarak, Ulukışla taraflarında bulunurken Şimendiferle nakillerine müsaade olunmayan yirminci kolordunun yürüyerek Ankara'ya hareket etmelerini emir buyurunuz!

Cpevat Paşa, önündeki bloknota işaret etti:

— Emir vereceğim! dedi.

— Sonra, sizinle şahsen muhabere edebilmek üzere hususi bir şifre isterim.

Cevat Paşa :

— Şimdi! diyerek zile bastı, gerekenlere söyleyerek bu şifreyi Mustafa Kemal'e sağladı. (Bu şifre. Mustafa Kemal'in tuzağa düşürülmek için Ferit Paşa ve padişahça daha sonraları İstanbul'a çağrıldığında çok işe yaramıştı.)

*

Mustafa Kemal, son ziyaretlerini toptan çıkarmak için Babıâli'ye uğramıştı. Sadrazam Ferit Paşa'yı, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'yı, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali beyi boşuna yerlerinde aradı. Hiç birisi yoktu. Toplantı yapıyorlardı.

Mustafa Kemal'i sadaret bekleme salonuna aldılar. Onun bekleme salonunda bulunduğu Babıâli'de duyulmuştu. Kimi nazırlar heyecanlı ve şaşkın onun yanına sokuldular. Mustafa Kemal de bu garip heyecandan şaşırmıştı. Çok önemli bir olay geçmiş olmalıydı; acaba neydi? Neyse Dahiliye Nazırı onu, bu meraktan kurtardı:

— Allah, Allah, ne. küstahlık! İşittiniz mi, efendim? Yunanlılar İzmir'e çıkıyor

Bu sözleri Bahriye Nazırı da doğruladı.

Mustafa Kemal sadece :

— Ya... dedi, bu da mı oldu?

— Evet!

Mustafa Kemal memleketin başına gelecekleri çok önceden düşünmüş ve durmadan söylemiş, kimseciklere dinletememişti.

Şimdi, şu nazırların telâşlı, şaşkın hallerine gülmeli mi, ağlamalı mıydı, kestiremiyordu.

İzmir'in Yunanlılara işgal ettirileceği hemen olaydan bir hafta önce öğrenilmişti, biliniyordu. Mustafa Kemal, artık karargâh personelini seçmiş, Anadolu'ya geçmek üzere istim üzerinde bekliyordu. 9 Mayıs günü henüz kargalar kahvaltı etmeden evin kapısı üst üste vurulmuştu.

Cevat Abbas, Alman İmparatoru VVilhelm'in Almanya gezisinde Mustafa Kemal'e armağan ettiği Kipert'in haritasını büyük salondaki masanın üzerine yaymış, yama-

maya çalışıyordu. Böyle erken gelen kim olabilirdi ki? İçindeki tedirginliği yenmeye çalışarak aşağı indi, tabancasını yokladı, sonra sokak kapısını açtı. Mustafa Kemal de günlerdir içini gizli bir kurt gibi kemiren kaygının etkisiyle merdiven başına dek gelmiş, ordan ilgiyle aşağıya bakıyordu. Aşağıdan sevilen bir tanıdıkla konuştuğu anlaşılan Cevat Abbas'ın güven veren sesi, Mustafa Kemal'in içini rahatlatmıştı ;

— Cevat bey, ziyaretçi kimdir?

— Miralay Kâzım beyefendi teşrif ettiler, paşam; yabancı değil.

Mustafa Kemal hemen aşağı inmiş ve taşlıkta sıhhatli, güleryüzlü, gürbüz bir subayla, kendi kurmay başkanı Albay Kâzım (Dirik) beyle yüz yüze gelmişti. Elini sıktıktan sonra ilgiyle :

— Hayrola, bu kadar erken? diye sormuş.

Kâzım bey, getirdiği haberin çok tedirgin edici, kaygulandırıcı anlamını hafifletmek için :

— Sakin olunuz., paşam, demişti; bu, acı bir haberdir. Düveli muazzama İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgaline müsaade etmiş.

— Haber resmî mi?

— Hayır, paşam, fakat, mevsuk ve muhakkak, italyan işgal makamları Lloyd George'la Venlzelos arasında varılan anlaşmayı hükümete mahrem kaydı ile bildirmişti. İngiliz donanmasına da İzmir sularına hareket emri verilmiş.

— Sadrazamı görmeliyim! diye mırıldanmıştı.

Kâzım bey:

— Sadrazamı görmekten ne çıkacağını umuyorsun, paşam?

— Hiç! Hiçbir şey! Fakat, bir an önce Samsun'a gidebilmek imkânlarını temine gayret edeceğim, sizler d© hazır olun. Artık, kadroda yapılacak tayinler tamamlandı, değil mi? Kuzum, Kâzım bey, mahrem olarak bilmenizi isterim ki belki İstanbul'dan ayrıldıktan sonra bize en basit yardımları bile yapmayacaklardır.

İşte, sanki bu haberi yeni almış gibi bütün nazırlar yapmacıktan ağlamaklı görünmeye çalışıyorlardı. Bu haberi onlar bal gibi biliyorlardı. Bunu kendisinden bile önce aldıkları meydandaydı. Bu bir hafta içinde ne yapmışlardı?

Zavallıların bu durumları Mustafa Kemal'e gülünç geliyordu. Şeytan onu dürtüp duruyor, şu şaşkınlara ağzını aç, gözünü yum da güzel bir zılgıt geç diyordu. Bunun için kendini zor tutuyordu. Hiç güvenmeye gelmezdi. Serinkanlılıktan şaşmamalıydı.

Başına toplanmış olan nazırlara :

— Peki, ne yapmayı tasavvur ediyorsunuz? diye sordu.

Hepsi bir ağızdan :

— Protesto edeceğiz! diye karşılık verdiler.

[1] — Bu lâzımdır, doğrudur. Ancak böyle bir protesto ile Yunanlıların İzmir'den geri çekileceklerine ihtimal veriyor musunuz?

Nazırlar, bir şey anlamamış gibi onun yüzüne baktılar :

— Fakat, başka ne yapabiliriz?

— Belki de daha kat'i tedbirler düşünülebilir.

— Meselâ, oe gibi?

O zaman Dahiliye Nazırı Mehmet Ali beyin sesi buna karşılık verdi :

— Öyle hareketlere kalkarsak bize ne yaparlar, bilir misiniz?

Mustafa Kemal, konuşmanın tehlikeli bir durum aldığını görerek sıyrılmak üzere Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın elini tuttu :

— Bizi Anadolu'ya götürecek vapur hazırdır, değil mi? diye sordu.

— Çoktan tertiplemiştim. Bandırma vapuru emrinizdedir.

— Doğrudan doğruya vapur kaptanına emir verebilir miyim?

— Hay hay!

Mustafa Kemal, yaveri Cevat Abbas'a :

— Paşa hazretlerinin bir emirleri var, not ediniz! dedi. Yaver hemen kurşun kalemle Bandırma vapuru kaptanına bir emir yazdı ve imza edilmek üzere Avni Paşa'ya uzattı.

Mustafa Kemal Babıâli'yi şaşkın nazırlarıyla başbaşa bırakarak onlardan daha şaşkın bir halde Yıldız'da kendisini bekleyen padişahla vedalaşmak üzere yaveri Cevat Abbas'la ordun kaçar gibi uzaklaştı.

SON PADİŞAHLA SON GÖRÜŞME

Mustafa Kemal, Yıldız Sarayı'nın yüksek ve geniş cümle kapısından içeri girdiğinde padişahın baş yaveri Naci beyce karşılandı ve selâmlığa götürüldü. Küçük bir udaya girdiler. Boğaziçi'ne karşı açılmış kocaman bir pencere, Boğaziçi'nin eşsiz ve yemyeşil güzelliğini gözlere dolduruyordu. Tatlı ve ılık Mayıs güneşi, ısınmış hafif bir rüzgâr, kuş sesleri ve çiçek kokularıyla odaya yayılıyordu. Pencerenin hizasından renk renk kelebekler gelip geçiyordu.

Mustafa Kemal, pencerenin sağına ve soluna yerleştirilen yaldızlı koltuklardan birine oturmadan önce kendisini ayakta karşılayan Vahidettin'in elini sıktı.

«Küçük mabeynin altındaki bu küçük salon II. Abdülhamit'ten itibaren hükümdarların mesai odası olarak kullandıkları ve içinde birçok tarihî görüşmelerin yapıldığı bir odadır.»

«Bu odanın duvarları alçı işleriyle, çiçeklerle süslenmişti. Her padişah zamanında değişen eşyası arasında daima bir yazı masası bulunuyor ve hükümdarların zevklerine göre de salona koltuk, kanepe takımları konuyordu.»

Mustafa Kemal, baktı: Yemyeşil ve kaygusuz güzelliğiyle uzayan karşı Anadolu yakasının üstünde bulutsuz vo derin bir mavilik yükseliyordu. Boğaz da gökyüzünün çini maviliğini taşıyordu, öyle durgun ve kıpırtısız bir gö-

rünüşü vardı ki, insan kocaman yağlı boya bir ttıbloduki mavi bir su şeridini seyrediyor gibi oluyordu.

Yıldız korusunun derin gölgelikler yaratan bakımlı ağaçları insana yalnızlık ve inziva duyguları veriyoıdı. Ne var ki bütün bu romantik ve pastoral şiir havasını ya ratan ve besleyen yeşil ve mavi güzellikleri hiçe indiren korkunç bir gerçek, çelik parıltılarıyla gözleri ve ruhu tedirgin ediyordu: «Birbirine muvazi hatlar üzerinde düşman zırhlıları! Bordalarındaki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğ rulmuş»tu.

Padişah da Mustafa Kemal de bir süre susarak oturdular. Doğa güzellikleri bir süre bir kurtarıcı olarak onları oyaladı. İlk önce Vahidettin, gözlerini dışarıdan aldı. Sa ğındaki bir masaya dirseğini dayamıştı ve bu masanın üzerinde mahsustan konulmuş olduğu anlaşılan bir de kitap vardı.

Gözlerini ilk kez paşanın yüzünde gezdiren padişah, teatral bir jestle şöylece söze başladı:

— Paşa, paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir.

Bunu söylerken elini masadaki kitabın üstüne bastırdı ve şunları ekledi:

— Tarihe geçmiştir. Fakat, bunları unutun. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, dev leti kurtarabilirsin!

Mustafa Kemal, masadaki kitabın bir tarih kitabı olduğunu anladığı için onun bu son sözlerinden de şaşırmıştı. Acaba Vahidettin, onunla içten mi konuşuyordu? Tahtından, tacından başku hiçbir şey düşünmeyen bu adamın ruhunda yoksa bir mucize mi meydana geliyordu? Acaba şimdiye dek yaptıklarına pişman mıydı? Bu adama nasıl güvenilebilirdi? Onu her türlü tartmış, her türlü anlamamış mıydı? Yo! Artık ona eskiden olduğu gibi açılamazdı. Yoksa bir anda her şeyi berbat edebilirdi. En iyisi yine maskelenerek konuşmaktı :

— Hakkımdaki teveccüh ve itimada arzı teşekkül ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz.

Mustafa Kemal, onun bu sözlerle ne demek istediğini pek iyi biliyordu: Onun amacı vatan-millet değildi. Her şeye karşın İstanbul'da padişah olarak kalmak vo saltanat sürmekti.

Vahidettln'dekl «İttihatçı» kompleksi hâlâ şifa bul mamıştı:

— Benim namağlûp kumandanım, dedi, her şeyden evvel en büyük emelim İttihat ve Terakki mensuplarıyla Teşkilâtı Mahsusacıların, şahsıma karşı kalplerinde taşı mış oldukları husumetten sizin haberdar olmanız ve ona göre hareket eylemenizdir. Vilâyeti şarkıyenin temiz ve saltanatı seniyemize sadık, saf halkını aleyhimize tahrik eden bu komitecilerin en seri bir şekilde ve çok kısa bii zamanda ortadan kaldırılmaları esbabına tevessül etmenizi sizden istemekteyiz. Hafazanallah, bu tahrikat ve bu teşevvüş fazla devam ederse düveli itilâf iyenin bundan bilistifade henüz işgal görmemiş bu mıntakaya da askoı sevketmeleri vaki olabilir. O zaman memaliki mahrusamızın en kudretli bir mıntakası da elimizden çıkmış olur. Büyük devletlerin bu sahada tesis etmek istedikleri Ermeni ve Kürt devletlerinin kurulmasına yol açılmış olur. Buna meydan vermernenizi sizden bekliyorum.

Mustafa Kemal :

— Zatı şahaneleri mutmain bulunsunlar ki bu havalide kurulması muhtemel bir Ermenistan ve Kürdistan'ın teşekkülüne sebep ve bahane addedilecek en küçük bir hususa meydan vermeyeceğim. Bunu size arzı bir vazite bilirim, dedi.

Vahidettin, Ferit Paşa'nın bütün direnmesine karşın bu müfettişliğe Mustafa Kemal'in gitmesini istemişti. Sadrazam, içinde sekiz on paşanın adı yazılı bir liste getirip padişaha göstermiş ve bunlardan birini müfettiş olarak seçmesini istemişti. Listenin en başında başarısız paşalardan biri olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmut Muhtar Paşa'nın adı yazılıydı. Mustafa Kemal'in adı listenin sonlarına doğruydu. Vahidettin listeye şöyle bii göz gezdirmiş :

— Bu! diyerek şahadet parmağını Mustafa Kemal'in

adı üzerine basmıştı. Sonra şöyle demişti:

— Mustafa Kemal ordunun en kudretli kumandanıdır, onun gitmesini istiyorum.

Böylece Mustafa Kemal'in müfettişliği perçinlenmişti.

Mustafa Kemal, bütün bu geniş bir teşkilât İsteyen çalışmaları için bir tahsisatın verilip verilmeyeceğini sorunca padişah :

— Muktazi her türlü masrafın iş'arınız ve tensibinizle verilmesi hususunda sadrazam paşaya derhal irade edeceğim, dedi.

Mustafa Kemal, gerek Sevkiyatçı Rızadan, gerekse Jskeçeli Ariften Enver Paşa'nın memleketin doğusunda neler yapmak istediği üstüne yetesiyle bilgi almıştı. Mustafa Kemal'in büyük bir kaygusu vardı; Teşkilâtı Mahsusa artıklarından edindiği yeni bilgiler, bu kaygusunu besleyip büyütüyordu: Enver Paşa'nın kendisinden önce davranarak Anadolu'yu ele geçirmesi tehlikesi büyüktü. Vahidettin'le bu son konuşmasında onun da bu kayguda olduğunu anlamıştı. Evet, Kafkaslarda, Azerbaycan ve Kars bölgesinde kurulan örgütlerde onun parmağı vardı. Kars Şûralar Hükümeti, Anadolu Şûralar Hükümeti olmak yolundaydı. «Şûra» Arapça «Sovyet» anlamındaydı. Müslüman ve Türk halkın ürkmemesl için «Sovyet» sözcüğü «Şûra» sözcüğüyle değiştirilmişti.

Sovyetler kimi şartlarla bu Kars Şûralar devletçiliğini destekliyordu. «Anadolu Şûralar Hükümeti var olsun» diye şarkılar çıkarılmış ve öğretmenlerce orta Anadolu okullarında, örneğin Sivas'ta bile söyleniyordu.

Mustafa Kemal, gerçekten kaygulanıyordu. Olaylar çok hızlanmıştı. İtilâf devletlerinin, Pontosçuların korunması için Anadolu'ya göndertmek istedikleri adam, padişahça da doğuda örgütlenmeye başlayan Enver'cilerin ve İttihat ve Terakki'nin hakkından gelmesi göreviyle görevlendirilmek isteniyordu. Bu sonuncu görev, Mustafa Kemal'ce de önemle ele alınacak durumdaydı.

Enver Paşa'nın memlekete herhangi bir yanından el atması, yeni bir sürü serüvenlerin zincirleme başlaması demekti. Padişahın kaderiyle oynanacağı gibi Mustafa

Kemal'in ve bütün memleketin kaderiyle de bir kez daha oynanacaktı. Kâzım Karabekir, bu yeni hırslara bir baraj olabilecek miydi? 'Enver'in en yakın arkadaşlarından biri olan Kâzım Karabekir, savaşa katılmamızı istemediğinden savaş başladıktan sonra doğudaki kolordu kumandanlıklarından birine sürülmüş ve ikinci orduda Mustafa Kemal'in emrine verilmişti. Ne var ki Enver Paşa'ya karşı düşman değildi. Belki de onunla işbirliği yapabilirdi, kimbilir?

Sorun şuydu ki, İskeçeli Arif beyle, Sevkiyatçı Ali Rıza beyin verdikleri haberler hiç de yabana atılacak gibi değildi.

Enver Paşa, doğuda, hâlâ büsbütün ölmemiş olan geniş prestijine dayanarak ordular kurabilir, Sovyetlerle kombinezonlar yapabilir ve kuzeyden Anadolu'ya girerek memleketin başına yeni belâlar açabilirdi. Bunun için de, uçarak, kanatlanarak, Anadolu'ya geçmek ve memleketin kötüleşen kaderine bir an önce el koymak istiyordu.

Mustafa Kemal, Vahidettin'In karşısında öyle yumuşak ve tatlıydı ki, padişah, onun adının üstüne parmak bastığına şimdi çok seviniyordu. Evet, doğudaki Enver tehlikesinin hakkından ancak onun «namağlûp kumandan»! gelebilirdi. Padişah, kapalıca sözlerle bu doğu tehlikesini açmış ve doyurucu karşılığını da almıştı:

— Merak buyurmayın, efendimiz, nokta-i nazar-ı şahanenizi anladım. İrade) seniyeniz olursa hemen hareket edeceğim ve bana buyurduklarınızı bir an unutmayacağım.

Vahidettin, ayağa kalkarken :

— Muvaffak ol! dileğinde bulundu. Altın çerçeveli gözlüklerinin altındaki sarımtrak bakışlarında minnet tonları parlıyordu.

Mustafa Kemal de kalkmıştı. Padişahın uzun parmaklı kemikli elini sıkıp kapıdan çıkarken eski hocası ve şimdiki Başyaver Naci bey, ona sokuldu ve gülümseyerek, elindeki bir küçük kutuyu uzattı:

— Zatı şahanenin ufak bir hatırası! dedi. Mustafa

Kemal, kutucuğu açtı. İçinde Vahidettin'in inisyalleri işlenmiş güzel bir saat vardı.

— Peki, teşekkür ederim! dedi. Yaveri Cevat Abbas, hemen bu armağanı aldı.

Mustafa Kemal kendisini dış kapıya dek uğurlayan hocası Naci beyle kaşla göz arasında anlaştı. Naci bey zamanı gelinceye dek Vahidettin'in sarayında kalacaktı.

Mustafa Kemal, merdivenlerden hızlı hızlı inerken sarayın bir odasında bir pancur hafifçe aralandı ve orda kumral saçlarla çerçevelenmiş genç ve güzel bir kızın yüzü parladı. Bu, Sabiha Sultan'dan başkası değildi.

Mustafa Kemal'in, gururuna indirdiği korkunç tokat, onu genç paşayla daha çok ilgilendirmişti. Ona karşı duyduğu bir aşk değil, keskin bir İlgiydi. Bu ilgi. Kurtuluş Savaşı'nın sonuna dek de sürecekki.

Mustafa Kemal, cümle kapısından çıktıktan sonra da pencerede kaldı vç dalgın dalgın Mayıs göğünün koyu mavi yüzü üzerinden top top yuvarlanarak geçen kar gibi ak bulut yığınlarını bir süre için hayal kırıklığı nüanslarıyla kaynaşan güzel ve iri gözlerinin uzun bakışlarıyla kovaladı:

— Sarıgül! Sarıgül! diye söylendi.

Bu adı ona Enver Paşa'nın karısı Naciye Sultan'ın taktığı söyleniyordu.

GURURUN GÖZYAŞLARI

Saatler kanatlıdırlar, zamanın yaratıcısına uçarlar; onları nasıl ve hangi biçimde kullandığımızın haberini götürürler.

Mllton

Günler, İpliği kopmuş bir teşbihin taneleri gibi hızla akarak dökülüyordu. İplikten en son taneler dökülmek üzereydi. Yalnız, bu hızlı akış bile Mustafa Kemal'in sa-

hırsızlığını giderecek güçte değildi. Şu sırada en son ziyaretlerini yapıyor, lirik bir hava içinde kadın dostlarının ziyaretini çıkarmaya çalışıyordu. Tepebaşı'ndaki Öjenidis'in apartımanı önünde otomobilden indi. Bütün İstanbul sosyetesinin kaymağını toplayan Prenses Şivekâr'ın bol ışıklı, bol kahkahalı, bol müzikli ve bol avunmalı zengin salonları, bu apartımanda bulunmaktaydı. Teşrifatçı, Mustafa Kemal'i sahanlıktan alarak yukarı çıkardı ve salonun geniş kapısını açarak :

— Mustafa Kemal Paşa Hazretleri! diye seslendi. Bol güneşli bir pencerenin önünde onbeş yaşındaki kız yeğeniyle oturup konuşmakta olan Prenses Şivekâr'ın gözleri, birdenbire büyük duvar satma gitti. Sonra yerinden fırladı, kapıya doğru yürüdü. Bu, orta yaşta uyanık yüzlü bir kadındı. Gazetelerde, dergilerde, sosyete dedikodularında adı sık sık geçen Prenses Şivekâr, Rauf bey, Mustafa Kemal, onun en yakın ve içten arkadaşlarından" kurmay Yarbay Mehmet Arif (Ayıcı) bey gibi kalburüstü askerleri salonlarında görmekle her zaman mutluluk duyan bir.kadındı. Bu askerler, yıllardanberidlr onun salonunun süsü, şerefi durumundaydılar. Pek çok yüksek aile kadın ve kızları bunları görebilmek için sık sık Prenses Şivekâr'ın salonlarını ziyaret etmekteydiler.

Prenses Şivekâr, saat on birde paşanın neden geldiğini çok merak etmişti. Yalnız, bunun üzerinde çokça kafa yormasına vakit kalmadan paşa, yeni diktirdiği pırıl pırıl paşalık giyneğinin içinde bir masal prensi gibi salona girdi. Prenses, her iki eliyle paşanın iki elini yakalayıp salona buyur ederken merakla onun gözlerine bakıyordu. Paşa :

— Biliyorum, böyle erken ve zamansız gelişimi merak ettiniz, dedi, ben de bunu size anlatmaya geldim.

Mustafa Kemal, İçeri girerken, prensesin yanında Oturan genç kız, utancından kaçıp piyanonun önündeki tabureye oturmuştu. Piyanonun arkası salona dönük olduğundan genç kızı saklıyor ve salonda prensesle paşadan başka kimse yokmuş gibi görünüyordu. Üzeri yeşil bir örtüyle örtülü olan piyanonun biraz ötesinde karşılıklı

iki koltuğa oturan prensesle Mustafa Kemal, konuşmaya daldılar: Yalnız, Mustafa Kemal, söze başlamadan önce gizli bir iş peşindeki bir insan kaygusuyla ilkin kapıya doğru bir göz attı. sonra elden geldiğince alçak bir sesle :

— Size Allahaısmarladık, demeye geldim, hanımefendi!

— Hayrola, nereye böyle?

— Gitmem, çoktanberidir hesapta vardı, fakat, iş tamamiyle olgunlaşıncaya kadar kimseye söylemedim. Çünkü, çok mühim. Aylardır, hattâ yıllardır bugünü bekledim. Sizinle çok zamanlar dertleştik, bilirsiniz. Bir memleket işi. Padişah ve hükümetçe Anadolu'ya gitmem bildiğiniz gibi, onların benden umdukları iş için değil, bilâkis vicdanımdan aldığım emirle yurdun bağrından doğacak o büyük kurtuluş ateşini tutuşturmak için gidiyorum.

Paşa, bunları kimse işitmesin diye her ne kadar sesini kısarak söylediyse de piyanonun arkasındaki utangaç genç kız Meziyet, hepsini can kulağıyla dinlemiş ve belleğine yerleştirmişti. Çok yıllar sonra bunları gazetecilere anlatacaktı.

Prenses Şivekâr da çok duygulanmıştı. Paşanın varlığına bayağı alışmıştı. Sonra, onun bu düşüncelerini yıllardır dinliyordu. Demek ki paşa, bu sefer düşüncelerinden kurduğu o altın köprüden hareket alanına, pek çok olanaklar taşıyan yoksul, güzel Anadolu topraklarına geçiyordu.

Bu, koskoca bir millet uğruna göze alınan bir altın serüvendi ve buna atılmak her babayiğidin kârı değildi. Hikâyenin başını bildiğinden prensesin gözleri yaşarmıştı. Ufacık esans kokulu mendiliyle önce gözlerinin, sonra burnunun kenarını kuruladı. Arkasında koskoca bir Çanakkale destanı sürükleyip getiren bu genç ve güzel adam, toplumun ve kadınların kendisine vereceği bütün cennet tatlarını ve zevklerini elinin tersiyle bir yana iterek Çanakkale'de yarattığından daha büyük ve çok daha tehlikeli yeni bir destanın ufuklarına atılıyordu. Padişahın kızını reddederek sarayın prestijini beş paralık etmiş ve her güçlü sanılan kader kırıntısına rest çekmiş gidiyordu.

Prenses Şivekâr, Mustafa Kemal'le saray arasında oynanan dramı yakından biliyordu. Güzel Sabiha Sultan, son bir umutla bu salona dek gelmiş ve şimdi kendisinin oturduğu koltukta oturarak karşısında oturan Mustafa Kemal'e güzelliğinin, zekâsının ve iyi yetişmişliğinin çiçeklerini göstermek için ne çocukça ve sevimli çabalar harcamıştı. Mustafa Kemal - Sabiha Sultan hikâyesinin sonu şöyleydi:

Mustafa Kemal, Münibe Sultan'ı eli boş geri gönderdiği akşam, Selma Fansa, hemen bir landoya atladığı gibi soluğu Zübeyde hanımlarda aldı. Zübeyde hanımı her zaman olduğu gibi yatağında oturmuş, Kur'an okur bulmuştu. Zübeyde hanım, oğlunun Selma Fansa'larda oturduğunu biliyordu. Selma Fansa ara sıra gelip ona oğlundan selâm ve haber getiriyordu. Ne var ki bu kez, Selma hanımı heyecandan soluğu kesilmiş görünce o da heyecanlanmıştı :

— Sakın heyecana kapılma, teyzeciğim. Bir şey değil. Yalnız beni üzen bir haberi getirdim size.

Zübeyde hanım, ak yaşmağını heyecandan bir kez daha çözüp bağlayarak:

— Meraklandırdın beni. Selma hanım kızım, dedi.

Selma hanım, bir koltuğa ilişerek :

— Teyzeciğim, dedi, padişah, oğlunuza kızını vermek istiyor.

Zübeyde hanım, bir kez yerinde doğrulur gibi yaptı, sonra oturup başını öne doğru uzatarak kulak kesildi, ömrünün en ilginç olaylarından biriyle karşılaştığını anlamıştı :

— Ey. sonra?

Bu sırada kapı açıldı ve Makbule hanım hızla İçeri girdi.

— Ne var. ne oluyor anneciğim? Hoş geldiniz, Selma hanım, dedikten sonra o da merakla Selma hanımın ağzına bakmaya başladı.

— Biraz dur da dinle, mühim bir şeyler oluyor.

Selma Fansa :

— Bugün, ikinci defa olarak bizim eve padişahın kız

kardeşinin kızı yani Vahidettin'in yeğeni Münibe Sultan geldi. Padişahın körpecik kızı Sabiha Sultan'ı Mustafa Kemal'e vermek istediğini söyledi.

Zübeyde hanımla kızının yüzü büyük bir sevinçle aydınlanmıştı :

— Eyyy, sonra? dediler.

— Sonrası fena! Paşa, Sabiha Sultan'la evlenemeyeceğini, hiç evlenmeye niyeti olmadığını söyledi. Münibe Sultan da acı acı gülümseyerek çıkıp gitti.

— Bak şu oğlanın ettiği halta? Ayol, bir padişah kızıyla evlenmez mi, insan? Ne akı! gezdirir bu oğlan, anlamadım gitti.

Makbule hanım, acı acı gülerek :

— Ben biliyorum bunun sebebini, dedi. o şıllık, o Fikriye denen kaltak ağabeyimi büyülemiş olacak. Yoksa, ağabeyim hiç bir padişahın kızını reddedecek kadar akilsizlik eder mi? Evet, yediğim ekmek gibi biliyorum, büyülemiş o şırfıntı, ağabeyciğimi benim!

Zübeyde hanım, kızının çokça ileri gittiğini görerek :

— Fikriye de kim ki oğlumu büyüleyecek, dedi. Onun kendine göre düşünceleri vardır. Fikriye mikriye vızgelir ona. Oğlum, bir sarsıntı geçiriyor. Bu siyasî durum onun aklını perişan etti. Sonra, oğlum oldum olası padişahları sevmez. Bilirim onu ben. Ama, kızım, siz yine bırakmayın bu işin arkasını. Oğlumu kandırmaya çalışın. Padişahın kızıyla evlendirin onu. «Annen evlenmeni istiyor» deyin ona. Padişahın kızını alıp halifeye damat olmak bulunur nimet mi? Enver Paşa, bir damat oldu, ondan aldığı güçle dünyayı fethe çıktı.

Selma Fansa, birkaç saat bu konu üzerinde Zübeyde hanımla konuştuktan sonra eve döndü ve annesinin dileğini o akşam Mustafa Kemal'e korka korka açtı. Ondan da şu karşılığı aldı :

— Annem rahatını düşünerek sarayda yaşamak istiyor, fakat annem bu milleti kim kurtaracak onu hiç düşünemiyor.

*

»•

Saray inatla evlenme işi üzerinde duruyordu. Münibe

Sultan, bir gün Selma Fansa'lara uğrayarak Sabiha Sultan'ın yeni çektirdiği anlaşılan bir resmini bıraktı. Yalnız, paşa gördükten sonra bu resmi yine gelip alacağını söyledi. Sabiha Sultan'ın yarım profilden görünüşü pek güzeldi. Üzerinde zamanın en son modasına göre hazırlanmış bir giynek göze çarpıyordu.

Mustafa Kemal, resme uzun uzun baktıktan sonra :

— Çok güzel bir kız, çok güzel. Fakat, hem bir padişah kızı, hem de benim evlenmeye niyetim yok, dedi.

*

**

Böylece Sabiha Sultan'ı Anafartalar kahramanıyla evlendirmek pek acı bir biçimde suya düşmüştü. Münibe Sultan'ın, Fansa'ların apartımanından alıp saraya ilettiği bu kara haber, ilk önce padişahı sersemletmişti. «Arslan yeleli paşa»nın bu işine bir süre akıl erdiremedi. Bir padişahın kızını bir paşa nasıl reddedebilirdi? Bir süre kemikli parmaklarıyla çenesini kavrayarak düşünüp taşındı; bunun gerçek anlamını çıkarmaya çalıştı. Ne türlü düşünse işin içinden çıkamıyordu. Görünüşte «namağlûp kumandanının kendisine karşı sonsuz saygısı vardı. O bunu birçok kez göstermek fırsatını da bulmuştu. Sonra, paşanın bundan sonra biricik umudu da ancak padişahın kapısında yükselmek olabilirdil Kudret ve kuvvet olarak ortada kala kala darmadağın bir koyun sürüsü, bir de padişah kalmamış mıydı? Koyun sürüsü zaten Mustafa Kemal'i hem tanımaz, hem de onu anlayamazdı. Peki, böyle bir durumda böyle bir adamın, bir padişah kızının uzattığı «dest-i izdivaç»ı kabul etmekten çekinmesi ya bir meydan okuma ya da bir delilik değil miydi?

Mustafa Kemal'in kendisine meydan okuması hiç olmayacak bir şeydi; bu olamdzdı. Sonra, onun delilikle bir ilgisi olduğunu düşünmek de gülünçtü. Padişah, kendisi, paşanın ne büyük bir zekâya sahip olduğunu yakından biliyordu.

Sabiha Sultan, kimbilir bu habere ne çok üzülecekti. Bu yüzden, haberi birkaç gün ondan gizlediler. En sonunda nasıl olsa öğrenecekti. Bir gün, biricik sırdaşı olan ablası Ulviye Sultan baklayı ağzından çıkardı.

Sabiha Sultan, bunu işitince hemen, bir utanç gösterisi yapar gibi yüzünü, uzun ak parmaklı iki eliyle kapamış ve birkaç dakika öyle kalmıştı. Mustafa Kemal, padişahın «izzeti nefsUne vurduğu darbeyi genç kızın gururuna indirmişti:

— Abla, bu iş nasıl oldu?

Ellerini yüzünden çektiğinde, sarımtrak ışıklar içinde iki iri gözyaşı gibi yüzen bu gözlerde ablasını pek çok üzen bir umutsuzluk parlıyordu.

Sabiha Sultan, bir süre, yaşlarla ağırlaşan uzun ve sık kirpiklerinin arasından, boşluğa daldı. Sonra ablasının gözlerine bakarak :

— Peki. şimdi ne olacak? dedi.

Ulviye Sultan da ne olacağını bilmiyordu.

Yine Sabiha Sultan :

— Ama, ablacığım, dedi, paşa beni hiç görmedi ki. Sonra, Münibe ablanın anlattığına göre beni görmek istemiş. «Gelsin göreyim, beğenirsem alırım» demiş. Fakat, bir padişah kızı, herhangi bir eve gidemiyor. O da sarayda gelip beni göremiyor. Paşa, beni değil yemin ederim ki benim bir resmimi bile görmemiştir. Ona bir resmimi göstermek imkânını bulamaz mıyız acaba?

— Evet, paşa, senin güzel mi, çirkin mi olduğunu bilmez. Gözleri kapalı olarak da böyle yüksek bir adam, padişah kızı bile olsa evlenmek istemez.

— Ben güzel sayılır mıyım, abla?

— Ne demek, sen İstanbul'un en güzel kızlarından birisin. Ben buna yediğim ekmek gibi inanıyorum.

— Öyleyse, paşaya güzelliğimi göstermenin çarelerini araştıralım.

— Doğru söylüyorsun, Sabiha. Paşaya bir vasıta ile İlkin güzel bir fotoğrafını göstertiriz. Sonra da onun sık sık gittiği kimi sosyete salonlarında birdenbire görünür, onu güzelliğinle şaşırtır, tuzağa düşürürsün.

— En çok nereye devam ediyor o?

— Prenses Şivekâr'ın Tepebaşı'ndaki salonlarına! Oraya Rauf bey de onunla birlikte sık sık uğruyormuş; bizim İsmail Hakkı, enişten söylüyor,

— Peki, oraya nasıl gideriz?

— Babamızdan izin alırız, sen, ben, Münibe Sultan beraberce gideriz. Prenses Şivekâr'ı ziyaret için gideriz. Mutlaka ona rastlarız orda. Ama ilkin güzel fotoğraflarından birisini paşanın eline mutlaka ulaştırmalıyız.

— Ablacığım, biz yine Selma Fansa'lara Münibe Sultanla benim güzel bir resmimi göndeririz. Ne hacet var Prenses Şivekâr'a kadar gitmeye? Eğer bu resim de onun gönlünü çelmeye yetmezse Münibe Sultan'ı Prenses Şivekâr'a yolla!, onun çöpçatanlık yapmasını isteriz. Yani, saray ister. Seninle benim işim değil bu.

— Bu düşünce hiç de fena değil, kardeşim. Sonra, Şivekâr hanımefendi de bir prenses olduğundan onun evine pek alc bir saat beş çayına gidebiliriz. Yalnız, bizim oraya gideceğimiz bir günde Mustafa Kemal, bu iş kendisine bildirilmeden çağrılır. Böylece birbirimize orada rastlamış gibi oluruz.

— Çok doğru, Sabiha Sultan'cık. Bu işi oldu say. Şimdi, bu işi babamıza, Münibe Sultan'a açar ve onların bir tertip yapmasını bekleriz. Sonra, güzel bir saç tuvaleti yaptırırsın. Bir kat misafir elbisesi diktiririz. Sarıgül, yeni düşünceli bir adam olduğundan ona Parisli bir genç kız gibi görünmelisin. Yoksa uzun saçlı şark sultanlarına o adam pabuç bırakmaz. Fakat, içimden öyle gelir ki senin güzelliğin karşısında apışıp kalacak ve hemen saraydan seni isteyecektir.

Sonra, sana bazı şeyler daha salık vereyim: Büyük bir askeri avlamak için yalnız güzellik yetmez, onun merak sardığı şeyler üzerinde de biraz bilgi sahibi olmalısın. Meselâ, o Çanakkale'yi kurtarmıştı. Bunun hakkında biraz bir şeyler öğrenmeye bak. Ona, hoşuna glpen işler üzerinde soracağın sorular, derin sorular, ona senin bir de parlak zekân olduğunu gösterir. Erkekler, güzel kadınları da zamanla unutur, çiğner geçerler, fakat, kendi dünyalarına işlemiş, kendilerini derinden anlamış kadınları kolayca çiğneyip geçemez ve unutamazlar^ Karşısına geçtiğinde onun seni deşmesini beklemeden sen onu deşmeye çalış, moselâ Conkbayırı'nı sizden önce neden

koruyamamışlar? Bu zaferi kazanmanın püf noktaları nelerdir? Anafartalar grup kumandanlığını daha önce size verselerdi, Çanakkale zaferini birkaç ay önce kazanabilir miydik? Eğer Alman kumandanları başımızda olmasaydı biz harbi daha iyi idare edebilir miydik? diye bir sürü sorular akla gelebilir. Enişten İsmail Hakkı bey. her gün bunlardan konuşup durmasaydı ben bunları nerden bilecektim! Ben onları Çanakkale savaşları üzerine bilgiler alır, sana öğretirim. Paşanın hoşuna gidecek sorular hazırlarız. Paşayı bir defa deşip söylettik mi dâvayı kazandık demektir. Nasıl olsa, güzelsin, bu sefer seni zeki de bulacak ve sana hayran olacaktır, anladın mı, küçük sultan?

•

Bir gün, Öjenidis'in apartımanının kapısında yaldızlı ve süslü bir saray arabası durdu. İçinden Münibe Sultan'la Ulviye Sultan indi. Teşrifatçı, gelenlerin uyarması üzerine, salonun kapısından adlarını yüksek sesle söylemeksizin doğruca salonun bir ucunda oturmuş, sosyeteden hatırlı bir bayan konuğuyla konuşan Prenses Şivekâr'ın yanına gitti ve eğilerek kulağına konukların adlarını fısıldadı.

Prenses Şivekâr, hemen konuğundan müsaade alarak kapıya yöneldi ve her iki prensesi büyük bir nezaketle karşılayarak salona buyur etti. Üçü, bir köşede beş dakika fısıltılarla konuştu. Prenses Şivekâr, birdenbire heyecanlanmıştı :

:— Olur, efendim, olur, hiç merak etmeyiniz! deyip duruyordu. İki prenses, Prenses Şivekâr'a zatı şahanenin selâmını getirmişler ve ufak bir mizansen hazırlanmasını istemişlerdi. Mustafa Kemal, belli bir günde saat beş çayına çağrılacak, Sabiha Sultan'la öbür iki sultan da «tesadüfen» orda bulunmuş olacaktı. Prenses Şivekâr, Mustafa Kemal'e ettiği telefonda paşa giyneklerini giyerek «teşrif» ederse kendisini ve öbür konukları daha çok mutlu kılacağını bildirmişti.

Nisan ortalarında güneşli bir cuma günü ikindi üstü Tepebaşı'ndaki Öjenidis'in apartımam önünde bir lando durdu ve içinden Mustafa Kemal'le Rauf bey indi. Mus-

tafa Kemal, pırıl pırıl paşa giyneği içinde, Rauf bey de deniz albayı üniforması içindeydi.

Teşrifatçı, evin gedikli konukları olan bu iki büyük askeri alıp yukarı çıkardı; salonun çift kanatlı kapısını açarak :

— Mustafa Kemal beyefendi ve Miralay Rauf beyefendi! diye seslendi.

Mustafa Kemal, kapının eşiğinde bir iki saniye durarak salonu şimşek gibi gözden geçirdi; çok kalabalıktı. Sosyeteden kimi erkeklerle, Mustafa Kemal'in tanıdığı birkaç subaydan başka yığınla kadın vardı. Hepsi de takmış takıştırmış ve son moda giyinmiş, Paris'in alagarson saç modasına ayak uydurmaya çalışmışlardı. Prenses Şivekâr, hemen onlara doğru koşmuş, sağ eliyle Mustafa Kemal'in sol eliyle Rauf beyin elini yakalamış, onları salonun ortasına dek getirmişti. Onlar içeri girince salondaki cıvıl cıvıl hava susmuş, herkes gözlerini onlara dikmişti. Osmanlı İmparatorluğumun son on yılı, yarata yarata ancak bu iki kahramanı yaratmıştı: Ünlü Hamidiye kahramanıyla, Anafartalar kahramanı.

Mustafa Kemal, kendisine yakın olanların ellerini sıkar ve uzaktaki tanıdıklara başıyla selâm gönderirken gözleri, pencerenin önünde iki tanımadığı güzel kız arasında oturup büyük, araştırıcı bir ilgiyle biraz da gülümseyerek kendisine bakan Münibe Sultan'a ilişti. Münibe Sultan'ın burda ne işi vardı? Yanındaki kumral ve pek güzel kızla öbür güzel kadın kimdi?

Bu sırada Prenses Şivekâr, iki değerli konuğunu yine ellerinden tutarak Münibe Sultan'la iki arkadaşının hemen karşısında boş duran iki koltuğa doğru götürdü. Onları birbirleriyle tanıştırdı:

— Mustafa Kemal beyefendi, Rauf beyefendi. Zatı şahanenin yeğenleri Münibe Sultan, zatı şahanenin büyük kerimeleri Ulviye Sultan ve küçük kerimeleri Sabiha Sultan!

Demek ki aylardır hikâyesi sürüp giden ünlü Sabiha Sultan'cık buydu. Mustafa Kemal'in gözleriyle Sabiha Sultan'ın gözleri biribirine takılmıştı. Genç kız, büyük bir yü-

reklilikle paşanın gözlerine bakıyordu. Bu buluşma bir dekgeliş miydi? Yoksa insan zekâsının İnce entrikalarından biri mi rol oynamıştı bu işte? Kimbilir, belki de ikincisi doğruydu, ama, ne zarar vardı? İri, sarı bakışlarını gözlerine dikmiş olan bu genç kız, bir kez parlak bir güzelliğe sahipti. Alagarson kestirdiği saçları başını küçültmüş, daha güzelleştirmişti. Kısa kesilmiş saçları, cilâlı gibi parlayan geniş alnının üzerine taranmıştı. Oldukça sade ve güzel giyinmişti. Kapalı dünyalarda çok düş görmüş ve bir duygu hazinesiyle süslenmiş bu gencecik yüzde bir zekâ inceliği de göze çarpıyordu.

Kulaklarındaki bir çift zümrüt küpe ve boynundaki bir sıra inci gerdanlık onda hiç de ağır bir kadın süsü görünüşü meydana getirmiyordu.

Mustafa Kemal, kendisine gösterilen koltuğa oturunca hemen hemen Sabiha Sultan'la yanyana düşmüştü. Sultan'ın saçlarından ağır bir Paris kokusu dağılıyordu.

Mustafa Kemal, bu güzel, körpe ve «şahane» kızın aylardan beridir kendi arkasında oluşuna inanamıyordu. Genç kız, ara sıra Rauf beye de bakıyorsa da Mustafa Kemalden gözlerini hiç ayıramıyordu. Yalnız, Rauf beye bakarken iri gözleri süzülüyor, kısılıyor ve yüzünde eski bir düş kırıklığının acı izleri beliriyor, sonra bunlardan kurtulmaya çabalayarak neşeli görünmeye çalışıyordu. Henüz çocuk denecek yaşta sevdiği, hem de delice sevdiği bu açık denizler kahramanı, enistesi aracılığıyla kendisine bildirdiği evlenme önerisini hem de kaba bir biçimde geri çevirmiş: «Ben askerim, sultanların dizi dibinde oturacak zamanım yoktur» demişti. Sabiha Sultan, bunu hiç bir vakit affetmemişti. Ne var ki şu sıra burada Mustafa Kemal için geldiği halde Rauf beyin varlığı onun üzerinde ağır basıyor, içinde sıcak kaynaşmalar oluyordu. Rauf beyin bugün buraya geleceğini bilmiyordu. Mustafa Kemal'i olduğu gibi Rauf beyi de ilk kez böyle yakından görüyordu. İkisi de yakışıklı ve güzel erkek tipiydi. Her ikisi de her kadının güzel diyeceği tiplerdendi.

Saray, Sabiha Sultan - Mustafa Kemal evlenmesinden umudunu kesmiş gibiydi. Yalnız, Fansalar'da Mustafa

Kemal'in Sabiha Sultan gelsin bir kez göreyim, bundan ne çıkar diye diretince kızı ona göstermenin yolları aranmış ve ancak bunun rastgele halktan bir kimsenin evinde değil de hiç olmazsa bir prensesin evinde olabileceği akla yatmış, bu mizansen de böylece hazırlanmıştı.

Münibe Sultan'ın saraya götürdüğü hoyratça verilmiş cevap, Vahidettin'i de, kadınefendileri de sersemletmişti; yalnız, Sabiha Sultan'a epeyce gözyaşlarına mal olmuştu. Onun sultanlık gururuna indirilen «darbe» korkunçtu. Hem, bunu padişah istesin bir de olmasın. Demek, artık, öyle bir çağda yaşıyorduk ki masalların büyülü ve renkli dünyası çok gerilerde kalmıştı. Eski zamanlarda bir prensesi elde etmek için binlerce genç ve yakışıklı adam, birbirini yerdi. Şimdi, bir paşaya bir prenses verilmek isteniyordu da adam bunu almamak için bahaneler bulmaya çalışıyordu. Sabiha Sultan «red cevabı»na benzeyen haberi alınca kendini yüzükoyun yatağına atmış, hıncından, öfkesinden, acısından yorganı ısırmış, gözyaşlarıyla yastığı ıslatmıştı. Mustafa Kemal, demek onu çirkin bir cadıkarı kızj sanmıştı. Şimdi paşa, şu salonda bunca kadın ve kız arasında en güzelinin kendisi olduğunu elbette görüp anlamıştı. O da paşaya parlak güzelliğini göstererek ne güzel, ne tatlı bir öç alıyordu. Paşanın parlak mavi gözleri, hep kendisinin üzerindeydi, işte, şimdi, yüreğine soğuk su serpiliyordu. Kırılan gururu, gizli bir yumruk olmuş, Mustafa Kemal'in beğenme duygularını döğüp duruyordu. Kendisi de yüzünde ağır ve şahane bir gülümseme İle paşanın «takdir» duygularına karşılık veriyor, Rauf beyin gizilce ve kurnazca kendisini süzüşünden de ayrıca geçmişteki deftere yazılı öç hesaplarının acısını çıkardığını duyuyor, mutlu ve güzel bir zaman parçası içinde kendini çok güçlü buluyordu.

Bu sırada, demindenberi yeşil örtülü piyanoda birisinin çaldığı bir klasik parça durmuştu, tabureden kalkıp meydana çıkan genç bir kadını salondakiler alkışlıyorlardı. Konuklarının arasında güleryüzüyle dolaşıp duran Prenses Şivekâr ortaya :

— Muhterem hanımefendiler, beyefendiler, dedi, şlm-

di zatı şahanenin küçük kerimeleri Sabiha Sultan bize piyanoda Mozart'ın noktürnlerinl çalacaklar.

Sabiha Sultan, belini sıkan ipek giyneği İçinde ayağa kalkınca bütün gözler ona dönmüştü. İnce, uzun vücudu İle pok güzel olan Sabiha Sultan, gülümseyerek epeyce de heyecanlı olarak Mustafa Kemal'le Rauf beye sürtünerek geçti. Salonun öbür ucundaki piyanoya doğru ilerlemeye başladı.

Bütün başlar, ona dönüktü; ağızlar yarı açık hayrdn ona bakıyorlardı. Yalnız, biraz sonra, piyanonun arkasında gözden uzaklaşmış, ak, pembe, kara İncilerden diziler halinde piyano sesleri işitilmeye başlamıştı. Sabiha Sultan, piyanonun arkasında kalmış, hiç görünmüyordu. Uzun parmaklarıyla kımıldattığı tuşlar, onun heyecanlarınca ve Mozart'ın gönlünce dinlendirici bir müzik yaratıyor, salonda çıt çıkmıyordu. Müzikten anlayanların güzel ve başarılı bulduğu müzik şöleninin bitiminden sonra Sabiha Sultan, alkışlar arasında yerine döndü. Mustafa Kemal, onun ipek gibi ince parmaklı elini yakalayarak kutlamakta gecikmedi. Pastalar yenilip çaylar içildiği sürece ancak havadan sudan konuştular. Sonra, birdenbire padişahın iki kızıyla yeğeni yerlerinden doğruldular. Mustafa Kemal'-lo Rauf beyin ellerini sıktılar, öbür konukları da başlarıyla selâmlayarak Prenses Şivekâr'la beraber salondan çıktılar; dışarda bekleyen kapalı saray arabasına bindiler. Şivekör, el sallayarak kalkan arabada onları uğurladı. Mümbe Sultan, Sabiha Sultan'a:

— Mustafa Kemal'i büyüledin, dedi, durmadan sana bakıyordu.

Ulviye Sultan da :

— Evet, bu gelişimiz iyi oldu, dedi, şimdiki zamanın insanları artık. Sultan da olsa görmeden kimseyle evlenmiyorlar, önce görüp beğenmek istiyorlar.

Sabiha Sultan :

— Peki, şimdi beni beğendi ml diyorsunuz? diye sordu. Ulviye Sultan :

— Beğenmek ne demek, sana bayıldı bile! dedi.

— Bayılır da evlenmek İstemez, bu da olmaz mı?

Ötekiler, buna bir karşılık bulamadılar. Şundan kl, Mustafa Kemal'in prensip olarak evlenmek istemediğini kimi kaynaklardan Işltmişlerdl. Arabacı duymasın diye fısıldaşarak konuşa konuşa Yıldız'a vardılar. Gerçekten güzel birkaç saat geçirdiklerine inanıyorlardı.

Sabiha Sultan'sa pek mutluydu: Ömründe kendisinin de, Türk milletinin de çok değer verdiği iki yakışıklı erkeğin karşısında pek güzel bir sınav vermiş, yalnız padişah kızı değil, güzel de, yetenekli de olduğunu onlara göstermişti.

Mustafa Kemal, hava karardıktan sonra, Rauf beyle Prenses Şivekâr'ın salonundan ayrılarak bir landoya bindiler. Şişli'deki eve giderlerken Mustafa Kemal:

— Rauf'cuğum, dedi, sence bu, bir tesadüf müydü?

— Bilmem, üzerinde hiç düşünmedim.

— Bence değildi. Bu «tesadüf» sarayca hazırlandı. Ne güzel kız, değil mi? İlk âşık olduğu erkek de sensin bu kızın bildiğimize göre. Onu ret de ettin. Şimdi, benim üzerimdeler. Çok güzel bir kız. İyi de yetiştirilmiş. Bir erkeği me^sut edebilecek bir tip. Fakat, ne yazık kl bir padişah kızı! Hem de nasıl bir padişahın. Onun İçin acıyorum bu güzel kızcağızın talihine. Gel, yine seni evlendirelim bu güzel kızcağızla Rauf'cuğum!

Rauf bey, ciddi mi, şaka mı olduğunu anlamak İçin dikkatle Mustafa Kemal'in yüzüne baktı. Orda beklediği şaka izlerine rastlayınca rahatladı. Araba ana caddeden geçerken baktılar; gazinoların, lüks kahvelerin ışıklı camları arkasında İngiliz ve Fransız subayları oturuyor, yaya kaldırımlarda işgal kuvvetleri devriyeleri geziyordu, ikisi de susarak bu durumu seyrediyor ve düşman bir memle-/ketin caddelerinden geçiyormuş gibi içleri ürperiyordu.

BİRİNCİ KİTABIN SONU

Sadrazamın İstanbul'dan gönderdiği telgrafta: «İstanbul'da bulunmanız uygun olur.» demesi ne demekti? Demek ki İstanbul bir ana-baba günü yaşıyordu. Kıyıda köşede kalmış aklı başında kişilerin payitahtta bulunması gereken günler gelip çatmıştı. Talât Paşa'nın harp kabinesi, düşeliberi en önemli ikinci olay, İzzet Paşa kabinesinin düşüşüydü.

Bundan sonra, iktidar, karanlıkta nöbet bekleyen karanlık zümrelerin, hırsların, belki de gerçek yurt düşmanlarının eline geçecekti. İzzet Paşa, son namuslu sadrazam sayılabilirdi. Rauf bey, Fethi bey gibi kaliteli hürriyetçi ve yurtsever arkadaşlarıyla birlikte büyük bir iyiniyetle de kabinesini güçlendirmişti.